M. TULLII CICERONIS OPERA.

M. TULLII CICERONIS

OPERA RHETORICA

EX

OPTIMIS LIBRIS MANUSCRIPTIS

RECENSUIT

C. L. KAYSER.

VOL. I.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.

LIPSIAE MDCCCLX.

PRAEFATIO.

De vita et scriptis Ciceronis ex ipsius libris et epistulis tanta suppeditat narrationis materia, ut non exigua nascatur difficultas delectus, quem postulat brevitas huius prooemii: plurima enim sunt, quae praeteriri vix posse videantur, sed hîc repetita tamen modum facile excedant. Maluimus igitur, ne ea plane omitteremus, Memorabilia Ciceronis a Schützio composita addere passim correcta et aucta, praeterea subsistere in earum partium tractatione, quae aut neglectae plerumque essent a vv. dd. quorum exstant commentarii de vita Tulliana, aut certe minus quam pro dignitate sua illustratae. Eo ex genere est ipsa illius institutio quae plane comparata erat ad conformandum oratorem; est eius progressio in eloquentia magis magisque aucta maturitate iudicii et continuata dicendi exercitatione; est denique philosophiae Academicae studium, cuius magnam vim in artem et vitam eius invenimus fuisse.

Primum de institutione puerili Ciceronis agemus. Docebatur cum filiis C. Aculeonis, quocum erat eius matertera,[1] et ea quidem, quae L. Crasso oratori, Aculeonis amicissimo, placerent, et ab eis magistris, quibus ille utebatur. Sumpta virili toga a patre ad Q. Mucium Scaevolam augurem deductus est,[2] ut eius prudentia et peritia in cognitione iuris proficeret; cum Scaevolae consuetudine, qua tam sedulo utebatur, ut quoad posset et liceret, a senis latere nunquam discederet, L. Aelii Stilonis[3] coniungebat frequentem auditionem, a quo antiquitatis Romanae notitia imbuebatur. Sic iecit fundamenta, quibus aegre careret causarum patronus accuratus et diligens,[4] etsi tum quoque erant multi, qui sola ingenii et facundiae ope putarent se causis agendis idoneos fore. Ciceroni iam adulescentulo nec illa supellectile placuit supersedere nec philosophia, ne aut inanis aut iners oratio sua evaderet; et casu primum ad Phaedrum Epicureum[5] delatus est, hominem probum, suavem, officiosum, quem studiose audiebat ac meliorem doctrinam ignorans etiam probabat, donec Philonem Academicum cognovit. Graecos doctores rhetoricae artis habebat, quos non nominat:[6] multo plus quam horum disciplina profuit ei quod Philonem[7] nactus est magistrum, a quo discebat de propositis rebus in contrarias partes disserere; transiens autem ille ab infinitis et proprie ex philosophia petitis quaestionibus ad definitas atque ita quasi in alienam possessionem irruens utrarumque causarum praecepta tradebat, alio-

1 cf. de Or. II, 2.

2 Lael. 1. Brut. 306. Augure mortuo se ad Q. Mucium Scaevolam pontificem contulit.

3 Brut. 207. de Or. I, 193.

4 ipsius Ciceronis sententiam pronuntiat Crassus de or. I, 166—203, non Antonius ib. 234—255, nisi quod infirmam iureconsulti prudentiam adversus vim eloquentis oratoris esse contendit; cf. Br. 322: 'nemo erat — qui ius civile didicisset, rem ad privatas causas et ad oratoris prudentiam maxime necessariam.' adde 212, Part. or. 100

5 Fam. XIII, 1, 2.

6 Brut. 310.

7 Brut. 306, Tusc. II, 9 coniungantur cum loco de or. III, 110. Simile studium Cicero de nat. deor. II, 168 tribuit Cottae, nescio an liberalius ei hoc largiens, cui ait facultatem a rhetoricis exercitationibus acceptam amplificasse Academiam.

que tempore cotidie rhetorum, alio philosophorum scholis praeerat. Praeterea apud Diodotum Stoicum dialecticae vacabat.[8] Magna copia rerum instructus et meditandi celeritate facilitateque disputandi ipse cotidie commentabatur declamitans, hoc est, scribendi laborem non, ut plerique, fugiebat, sed fons declamationis erat ei scriptio sive commentarius,[9] qua ratione consequebatur, ut omnes sive artis loci sive ingenii cuiusdam et prudentiae, qui modo inerant in causa, de qua scribebat, anquirenti omnique acie contemplanti ostenderent se et occurrerent. Atque, ut verborum copiam augeret, adhibebat etiam translationem Graecorum et poetarum et oratorum philosophorumque in Latinum sermonem; ita non solum optimis verbis utebatur et tamen usitatis, sed etiam exprimebat imitando, quae nova essent. Reliquiae earum versionum sunt Arateorum[10] Oeconomicorumque[11] ex Xenophontis libello expressorum et Protagorae Platonici fragmenta. Eiusdem aetatis fuerit deperditum et a solo Plutarcho[12] citatum poema, quod inscripsit Pontium Glaucum: num in talibus scriptionibus auctorem vel adiutorem habuerit Archiam, non liquet: aliquid eum contulisse ad Ciceronis studia indicare videtur exordium orationis pro eo habitae.

Societatis autem philosophiae et eloquentiae, quam futuro oratori necessariam ducebat, iam is liber, quem a. u. c. 668 fere conscribebat, multa praebet specimina: Rhetorica dico sive de inventione volumina;[13] iam conspicua in eis est ars in utramque partem de eadem quaestione disserendi compluribus locis, maxime in controversia de verbo et sententia II, 125—143, et in non nullis exemplis locorum communium, quorum id ipsum erat, ut ex contrario suppeditarent probabilis argumentandi rationes. Propterea hic liber minime contemnendus est eis, qui Ciceronem cognoscere cupientes in eius rhetoricam institutionem accuratius inquirere debent, neglectus tamen ab omnibus fere, ipsius nimirum iudicio, quod in praefatione librorum de oratore tulit.[14] hunc enim dialogum anno 699 lectoribus accommodavit, qui a laboriosiore artis studio, quod Inventio postulat, abhorrerent; eorum in gratiam missas facit subtilis quaestiones maxime de constitutionibus[15] earumque divisione; non loquitur de generibus causarum[16] nec prooemiorum genera[17] nec argumentationis[18] commemorat, et si quae illinc ad artem per-

---

8 Brut. 309. 'eram cum Stoico Diodoto, qui cum habitavisset apud me mecumque vixisset, nuper (a. u. c. 695) est domi meae mortuus; a quo cum in aliis rebus (cf. Tusc. V, 113) tum studiosissime in dialectica exercebar, quae quasi contracta et adstricta eloquentia putanda est.'

9 de Or. I, 150 sqq. commentarios scribere orationum suarum solitum esse testis est Quintilianus X, 7, 31.

10 de nat. Deor. II, 104.

11 de Off. II, 87; de Protagora tum translato coniectura est Schützii veri similis.

12 Plut. Cic. 2. De ceteris eius poematis sufficiat nunc laudasse quae ad fragmenta apud Orell. 514—571 Nobbe aliique adnotarunt.

13 talia sunt, quae contra Hermagorae, quem prae ceteris tamen videtur esse secutus, vitiosam constitutionum divisionem I, 12—14 profert, et quae contra eos, qui de perfecti syllogismi partibus neglegentius egerant, disputat (I, 58—67). Quantum discrimen sit inter Ciceronis artem et Cornificii, exposui in huius editione p. IX, X.

14 de Or. I, 5: 'vis enim (fratrem alloquitur) ut mihi saepe dixisti, quoniam quae pueris aut adulescentulis nobis ex commentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt, vix hac [sunt] aetate digna et hoc usu, quem ex causis — consecuti sumus, aliquid eisdem de rebus politius perfectiusque proferri.'

15 comparetur de Or. II, 104—113 cum Inv. I, 10—16, II, 14—175. Redit Cic. ad statuum distributionem similem, sed simpliciorem in libello, quem filii in usum incertum quo anno scripsit, Partit. or. 98—138. Top. 92—96.

16 Inv. I, 20, cf. Cornif. I, 5.

17 principium et insinuationem, cf. Cornif. I, 6 sqq. Inv. I, 20 sqq.

18 inductionem et ratiocinationem, Inv. I, 31 sqq. necessariam aut probabilem Inv. I, 41 sqq. Nec loquitur in illis libris de rebus personae et negotio attributis, aut de continentibus cum ipso negotio, de gestione negotii, de adiunctis negotio et consequentibus negotium (Inv. I, 34—43) praeter pauca in capite de locis argumentorum II, 163—173, quae postea dilatavit in Topicis.

tinentia repetit, vitat appellationes certe ab ipso quondam aut a Cornificio usurpatas, volgo ignotas et abstrusas. Pro his rebus docet sub Antonii persona, quam callide causas praeparet (II, 114), exploret (ib. 132. 149. 177), instituat (192 sqq.), dividat (307), agat (182—216); sub Crassi, quantum operae ponat in ornatu orationis (III, 152—170. 199—212), maxime in numero (173—198), quo mentes audientium imprudentes capiantur et excitentur. Ea ab ipso Crasso paene aliena fuerant, ut illa quoque, quae eundem facit de neglecta oratoribus philosophia querentem,[19] cui parum ille (cf. III, 75) operatus erat; plane reliquerant eam Antonius (II, 61), Sulpicius (III, 147), Hortensius (Lact. Inst. III, 16), ut non solum in aequalis, sed superiores item oratores conveniat, quod dicit (Brut. 322) 'nemo erat, — qui philosophiam complexus esset matrem omnium bene factorum beneque dictorum;' cum autem (Or. 106) se 'ieiunas huius multiplicis et aequabiliter in omnia genera fusae orationis auris civitatis' accepisse ait, varietatem et ubertatem dicendi derogat eis principibus, qui ante ipsum in senatu et foro oratoria laude excelluerant, quos puer et adulescens[20] attentissime audierat in contione et iudiciis: illi nec pro genere causae verba et sententias eligere subtiliter, nec constructionem et conformationem membrorum ac periodorum secundum negotii pondus variare[21] didicerant; ac si non plane rudis harum rerum fuisse ex Cornificio licet coniicere, qui de figuris copiose agit ceterisque ornamentis, et in exemplis fingendis illorum orationes ante oculos habuit,[22] aliud tamen est artis praecepta probabiliter sequi,[23] aliud animos auditorum ad quemlibet affectum abripere et studiosam attentionem non retinere tantum, sed augere: hoc non poterat vel ab ingenioso homine effici nisi adhibita summa arte ex diuturnis et difficilibus exercitationibus profecta, ut semper novus, semper exspectatione dignus, semper admirabilis videretur: hanc Tullius tenebat, qua primus ad incredibilia studia audiendi civis suos convertebat, qua consecutus est laudem singularem C. Iulii 'paene principem copiae atque inventorem esse praeclare eloquendi cogitata, eaque bene de nomine ac dignitate populi Romani esse meritum' (Br. 253).

Magna pars eius praestantiae sita est in disponenda apte oratione, magna in mirifica sermonis varietate;[24] sed haec 'nisi collocata et quasi structa et nexa verbis ad summam laudem aspirare' non potuerunt;[25] itaque diligentissime numerum tractabat, ad quem nec Crassus, nec Antonius, nec Hortensius Asiaticorum rhetorum imitator[26] valde attendisse videtur; ipse propterea Isocratis scripta semper magni faciebat,[27] ac minus a Demosthene eum in hoc genere

---

19 in utriusque oratoris sermone vix quidquam posuit, quod Aristotelicae artis memoriam proderet, etsi Antonium facit prae se ferentem eius lectionem II, 160.

20 Brut. 304—306.

21 Or. 228, Brut. 162. 'comprehensio et ambitus ille verborum (si sic περίοδον appellari placet) erat apud illum contractus et brevis, et in membra quaedam, quae κῶλα Graeci vocant, dispertiebat orationem libentius.' Quae in Antonio et Crasso Brut. 139 sqq. laudantur, componenda sunt cum Or. 106, quem locum modo attulimus, ubi illa ad modicam magnitudinem rediguntur.

22 cf. Cornif. ed. nostr. VI, XI.

23 de Or. II, 120. Or. 51.

24 longe abesse videntur ab ea praestantia orationes post reditum in senatu, cum populo gratias ageret, pro domo, de haruspicum responsis; in quibus ordo talis est, ut res praecipuae alienis additamentis obscurentur, elocutio passim offendit ineptiis et ridiculo tumore: utrumque alibi demonstrare conabor.

25 Or. 140.

26 cf. Brut. 325 cum Or. 231.

27 Brut. 32. 'exstitit — Isocrates — magnus orator — quamquam forensi luce caruit intraque parietes aluit eam gloriam, quam nemo meo quidem iudicio est postea consecutus: is — primus intellexit etiam in soluta oratione, dum versum effugeres, modum tamen et numerum quendam oportere servari.' adde Or. 210, 227—229, 234.

profecisse dixeris, quam ab illo; hic enim artifex est in occultando numero, Isocrates apertius hoc et ceteris instrumentis oratoriae elegantiae utitur;[28] idem licet de Cicerone dicere, qui primis annis cursus sui forensis immoderatius indulgebat eiusmodi festivitatibus; postea paulatim parcius eas addere assuevit, atque in postremis orationibus flumen sermonis suavissime labitur modico eiusmodi adhibito apparatu, plerumque tamen Isocrati propior est quam Demostheni, ita tamen, ut illum longe vincat vigore et fervore dicendi; ubi minus ponit ea, quae iuvenis dilexerat, et iucundissima facilitate placet, Hyperidem[29] refert magis etiam quam Isocratem. Demosthenis quidem singularis vis et gravitas abest a Ciceronis hilari et amoeno ingenio,[30] neque comparari inter se possunt nisi ea excellentia, qua uterque popularis suos superavit; itaque haud dubie maluit Tullius alter Demosthenes quam alter Hyperides praedicari. Romanus orator splendidioribus praemiis propositis appetebat laudem praestantiae et maxime eloquentiae ope voluntates civium sibi conciliabat, Atticus ab hac ambitione liber manebat et orationem suam poterat graviorem et constantiorem servare; sic ingenia summorum oratorum contraria populorum indoli evadunt: Demosthenes Romanam gravitatem spirat, Cicero Graecam suavitatem redolet, ille raro iocatur, hic salibus, si quis alius, abundat,[31] ut Aristophanis liceat similem dicere; opus enim erat ad causam feliciter agendam variis artibus;[32] non fere contigit Ciceroni reus plane innocens aut causa ab omni labe immunis, qualis solas tueri ei licuisset, si severiorum quorundam nostrae aetatis iudicum normam sequi debuisset; sed eiusmodi rigor ab illo saeculo plane alienus erat: alioquin vix ulla eius defensio praeter Roscianam de parricidio extaret; in ceteris saepe argumentum foedum et molestum condire cogebatur et exhilarare facetiis aut *παθητικῶς* loquendo pro reis animos iudicum delinire.[33]

Intellegitur facile, non subito potuisse eum ad summos gradus artis ascendere, quamvis iam ab introitu magnis plausibus acceptum: ipse narrat, quantopere placuerint illa de supplicio parricidarum ʻquid enim tam commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? etc.[34] atque talibus luminibus splendet etiam pro Quinctio oratio, quam adulescens habuit; periere aliae, quas tum multas ʻdiligenter elaboratas et tamquam elucubratasʼ afferebat;[35] mox sentiebat se in eis fuisse nimis redundantem iuvenili quadam dicendi impunitate et licentia, quam ut reprimeret, feliciter operam dedisse

28 Panath. (12) 2. *περὶ ἐκείνους (τοὺς λόγους) ἐπραγματευόμην τοὺς περὶ τῶν συμφερόντων τῇ τε πόλει καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησι συμβουλεύοντας καὶ πολλῶν μὲν ἐνθυμημάτων γέμοντας, οὐκ ὀλίγων δ' ἀντιθέσεων καὶ παρισώσεων καὶ τῶν ἄλλων ἰδεῶν τῶν ἐν ταῖς ῥητορείαις διαλαμπουσῶν καὶ τοὺς ἀκούοντας ἐπισημαίνεσθαι καὶ θορυβεῖν ἀναγκαζουσῶν.*

29 de Hyperide cf. egregiam in libro *περὶ ὕψους* c. 34 descriptionem et nostra in Annal. Heidelb. 1853, 641 sqq. 1859, 570.

30 vide *περὶ ὕψους* c. 12. *ὁ Κικέρων τοῦ Δημοσθένους ἐν τοῖς μεγέθεσι παραλλάττει· ὁ μὲν γὰρ ἐν ὕψει τὸ πλέον ἀποτόμῳ, ὁ δὲ Κικέρων ἐν χύσει, καὶ ὁ μὲν ἡμέτερος διὰ τὸ μετὰ βίας ἕκαστα, ἔτι δὲ τάχους ῥώμης δεινότητος οἷον καίειν τε ἅμα καὶ διαρπάζειν σκηπτῷ τινι παρεικάζοιτ' ἂν ἢ κεραυνῷ, ὁ δὲ Κικέρων ὡς ἀμφιλαφής τις ἐμπρησμὸς οἶμαι πάντη νέμεται καὶ ἀνειλεῖται πολὺ ἔχων καὶ ἐπίμονον ἀεὶ τὸ καῖον καὶ διακληρονομούμενον ἄλλοτ' ἀλλοίως ἐν αὐτῷ καὶ κατὰ διαδοχὰς ἀνατρεφόμενον.*

31 *περὶ ὕψους* l. c. cf. cum Quint. X, 1, 107. ʻsalibus certe — vincimusʼ et de Or. II, 236.

32 de Or. II, 216 ʻsuavis et vehementer saepe utilis iocus et facetiae.ʼ

33 ad actionem videtur multum ex Q. Roscii familiaritate profecisse, cf. Macrob. Sat. II, 10. pro Quinct. 77.

34 pro S. Roscio 72.

35 ut pro muliere Arretina, cuius mentionem facit in or. p. Caec. 97. Brut. 312.

Molonem narrat, cum eius disciplina iterum uteretur[36] Rhodum ea de causa profectus. In illam primam aetatem convenit vituperatio Apri apud Tacitum (Dial. 22) quod 'lentus sit in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus;' Quinctianae certe narratio quamquam non iniucundis salibus consperssa est, poterat brevius absolvi, frequentatio[37] vero longe abest a festiva celeritate, quam invenimus in oratione de provinciis consularibus (47) et in enumerationibus Cluentianae 125 aut pro Milone 51. Animadvertitur in iuvenilibus illis etiam meditata quaedam ornamentorum, ut homoeoteleutorum, comparium, adnominationum, contrariorum cumulatio; locorum communium nimius usus,[38] ipsius autem argumenti non satis est expedita expositio.[39] Deinde complurium annorum intervallum consequitur, ex quo nullum superest[40] monumentum Tullianae eloquentiae: quantum iam deprehenditur discrimen inter Divinationem et illa priora! multo dexterius versatur in explicanda causa, parcius ad sententias communis deflectit, severiore iudicio orationem exornat figuris dicendi; recte igitur de semet ipso iudicat Br. 318. 'iam videbatur illud in me quidquid esset, esse perfectum et habere maturitatem quandam suam.' Et in Divinatione ceterisque Verrinis et in tersissima de imperio Cn. Pompeii contione laudanda est praeter insignem dictionis varietatem pellucida partium distributio, uno obtutu mentis conspicua, narrationis facilis et lenis decursus, quo videtur Cicero primus ad usum historiae Latinam linguam aptasse, quae antea rudis ad eum et rigidior fuisset, ac possunt Verrinarum eae partes, quae narrationes multas et longe productas habent, primae in Romanis litteris dici perfecti styli historici speciem praebere. Quis enim hic audiet Aprum, qui nequit quinque in Verrem libros exspectare?[41] iudicantem nimirum ex ingenio sui saeculi, quod acuminis ostentationem et luxuriantis eloquentiae quaerebat fastidioque ex bonorum scriptorum multitudine nato non ferebat auream mediocritatem, quae in Ciceronis maxime libris servatur, ubi lumen et umbra pro ratione rerum distributa sunt. Similis hodie sensus est in artibus: simplex pulchritudo contemnitur prae nimis fulgentibus et cumulatis, qua re non adeo multos invenias, qui Tulliana prout merentur, colant.

Ex illa tamen bonitate in altius etiam fastigium tollitur Ciceronis eloquentia, et quasi cum honoribus evehitur, ut quem ad modum aediliciae, ut ita dicam, orationes quaestorias superabant et aedilicias praetoriae, sic hae a consularibus vincerentur, crescente manifesto facilitate, hilaritate, lepore, omninoque vi persuasionis incomparabili, qua pollens adversarium vincit simul et delinit, irridet et demulcet, cuius generis clarissimum exemplum est Mureniana. In hac et Flacciana, Caeliana, aliis crebrius comparet altercationis forma, qua colloquii speciem efficit

36 non tertium, quod ex interpolatione manifesta Brut. 307 affirmat Drumann V, 229: verba de Molone non poterat Cicero 312 sic iterare, et, plane inepta esse, si 316 compares, videtur prior Molonis laudatio; sensuque carent, quae leguntur 307 'haec etsi videntur esse a proposita ratione diversa' etc. servatis antecedentibus.

37 pro Quinct. 85—90.

38 vide pro Quinct. 13, 18, 21, 26, 40, 42, 51, 56, 61, 63, 69, 70, 72, 75, 76, 94, 95, 97, 98. pro Sex. Roscio 13, 17, 19, 33; ibi loci communes largius ornati sunt 47 sqq. 50 sqq. 55 sqq. 62, 63, 66 sqq. 75, 76, 111, 112, 116.

39 Asiaticum dicendi genus ne in primis quidem orationibus eum secutum esse putamus: ab Isocrate iam tum profectus est.

40 nisi excipias orationem pro Tullio fortasse 682 habitam; perierunt pro Vareno, pro Scamandro, or., cum quaestor Lilybaeo decederet, habita.

41 Dial. c. 20. Ipsius Taciti sententiam Messala profert c. 30. Tacitum autem huius libri auctorem esse accuratissime nuper demonstravit Fr. Weinkauff programmat. Colon. 1857, 1859: 'de Tacito dialogi, qui de Oratoribus inscribitur, auctore.'

orator, inducens adversarium secum congredientem et pro causae natura lenius aut violentius litigantem. Sermo in illis adeo sua sponte fluere videtur, ut imparatum[42] et ex tempore loqui putes; ordo minus accurate de industria notatus[43] et distributus est, ne digestam dissertationem auditor pronuntiari existimet; in ultimis denique orationibus ut Ligariana et Philippicis modus dicendi fit concisior servatis quae in prioribus elucent virtutibus, eoque propius ad Demosthenem accedit.[44]

Si de Cicerone non inique iudicare volumus, spectare debemus, quo omnia eius studia et omnes actiones dirigantur; quod eloquentiae principatu contineri dixerim: hac enim arte primas partis tenebat in iudiciis, in contione, in senatu, donec cedere militari potentiae coactus est: talem exitum, opinor, metuens Pompeium sibi devincire conabatur, ut cum eo coniunctus in re publica optima consilia perficere et dignitatem suam obtinere posset,[45] idque nisi vehementius illi senatus refragatus esset, fortasse perfecisset. Ab administratione summarum rerum remotus iudiciorum tamen quodam modo regnum retinebat, sed saepe invitus causas recipiebat potentium optatis cedens: aliquid tribuendum etiam misericordiae hominis clementissimi repudiare nolentis supplicum quamvis antea inimicorum preces, aut victoriae studio in difficillimis contentionibus adsequendae.[46] Nullus scilicet reus indicta causa condemnabatur, quam ob rem ignoscendum erat patrono, si pro nocente omnia defensionis adiumenta conquireret et non verum modo, sed etiam veri simile[47] usurparet. Hanc consuetudinem dicendi cum laude et admiratione auditorum, summa gratia reorum non libenter deponebat Cicero, cui in ea praecipua vitae actio erat posita;[48] cetera ut philosophiae studium aut artis oratoriae explicatio accedebat tamquam *πάρεργον*, in quod incumberet, cum ab omni publico et iudiciali negotio excluderetur: in libris quos tum edidit scribendis consolationem quandam sublatae illius vitae politicae[49] aut refutationem adversariorum, quibus suum

---

42 Cicero poterat de semet ipso iudicare quod in Brut. 139 dicit de Antonio: 'erat — nulla meditationis suspitio: imparatus semper adgredi ad dicendum videbatur, sed ita erat paratus, ut iudices illo dicente non numquam viderentur non satis parati ad cavendum fuisse.'

43 de Or. II, 177 'interpuncta argumentorum plerumque occulas, ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.'

44 itaque alia est maturitas, quam tum consecutus esse Cicero sibi videbatur 'cum oratio — canesceret haberetque suam quandam maturitatem et quasi senectutem;' Brut. 8. alia, quam sibi Brut. 318 tribuit: 'cum anno post ex Sicilia me recepissem, iam videbatur illud in me, quidquid esset, esse perfectum et habere maturitatem quandam suam.'

45 prodit hoc Cicero Fam. V, 7, 3: 'ea quae nos pro salute patriae gessimus — cum veneris, tanto consilio tantaque animi magnitudine a me gesta cognosces, ut tibi multo maiori, quam Africanus fuit, tamen non multo minorem quam Laelium facile et in re publica et in amicitia adiunctum esse patiare.' Talis amicitia erat Isocrati cum Timotheo, cf. XV, 101—137.

46 cum Vatinii defensionem suscepisset rogante Caesare, vix poterat idem Gabinio, postulante Pompeio, denegare: qui haec Ciceroni exprobrant obsequenti, ignoscunt tamen potenti Caesari. Ut autem recte et perfecta aequitate iudicari de ea re posset, utramque orationem oportebat superesse. Gabinianae commentarium tantum legit Hieronymus (adv. Rufin. IV, 351 ed. Par.).

47 de Off. II, 51 'nec tamen — habendum est religioni nocentem aliquando, modo ne nefarium impiumque defendere: volt hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. iudicis est semper in causis verum sequi; patroni non nunquam veri simile, etiam si minus sit verum, defendere: quod scribere — non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panaetio.'

48 Asin. Pollio ap. Senecam p. 36 ed. Burs. 'a prisca severitate iudiciis exactis maxima tum noxiorum multitudo provenit, quos obstrictos patrocinio incolumes plerosque habebat.' adeo aegre ferebat intermissionem eius consuetudinis, ut 'sublatis iudiciis — ludum quasi habere coeperit;' de quo scribit praeter alia hoc ad Paetum IX, 18, 3: 'ipse melior fio; primum valetudine, quam intermissis exercitationibus amiseram; deinde ipsa illa, siqua fuit in me facultas orationis, nisi me ad has exercitationes (cum Hirtio, Dolabella, aliis institutas) rettulissem, exaruisset.'

49 de Div. II, 7. 'pristinis orbati muneribus haec studia renovare coepimus, ut — animus molestiis hac potissimum re levaretur.'

dicendi genus non probaretur,[50] aut mitigationem maeroris[51] quaerebat, hanc in libris philosophis, illam in Bruto et Oratore; atque illis perbrevi temporis spatio totam, qualis quidem tum tractabatur, philosophiam complexus est: logicam partem Academicis;[52] physicam libris de natura Deorum,[53] de Divinatione, de Fato; ethicam de Finibus, Tusculanis disputationibus,[54] Paradoxis,[55] Catone, Laelio, de Officiis;[56] accedunt non ad nostram aetatem servati de Consolatione, quem proxime post Tulliae obitum conscripsit, Hortensius[57], de Virtutibus,[58] de Gloria.[59] Politica, de Republica,[60] de Legibus libri[61] ut de Oratore,[62] aliorum sunt temporum, quibus nondum plane desperaverat de recuperando pristino suo in civitate statu. Civibus autem suis illustranda et excitanda philosophia, quae usque ad hanc aetatem apud Romanos iacuerat neque ullum habuerat lumen litterarum Latinarum, magnopere profuit;[63] Graecorum enim aequalium libri propter exsangue et obscurum genus dicendi a plerisque lectoribus neglegebantur:[64] eis iam Cicero auctor philosophiae exstitit eamque commendavit scita compositione placitorum Epicureae, Stoicae, Peripateticae, Academi-

---

50 de reprehensoribus Tullianae eloquentiae cf. Quint. XII, 1, 22; Gell. XVII, 1: castigantur ab ipso saepe, ut Br. 283—291, Or. 23—32. Brutum composuit 708 nondum finito bello Africano; Oratorem non multo postea, cf. Fam. VI, 18, 4. Eiusdem anni 'laus Catonis erat', cui Anticatonem opposuit Caesar.

51 ex morte Tulliae defunctae mense Martio 709. vide ad Att. XII, 14 sqq.

52 philosophorum librorum longam seriem ab Hortensio usque ad Divinationem uno fere anno edidit a vere 709—710. De officiis scripsit hieme 710, cf. ad Att. XVI, 11, 2. de Off. III, 7—10 et 34; eodem tempore putatur commentarium de Virtutibus concinnasse.

Cum Hortensio, quem protrepticum ad philosophiam praemisit, coniunctum erat σύνταγμα Academicorum Catuli et Luculli; eas personas Attici precibus motus commutavit Varrone, cui utramque tribuit in Academicis posterioribus, quae quattuor libris divisa fuerunt: ipse suas partis servavit defensionis sententiae Carneadiae contra Antiochiam, in prioribus etiam Philonem tuitus erat adversus Catulum; Varronem autem in defensione Antiochi adversus recentem Academiam exemplo Luculli nulla iam Philonis ratione habita continuit. cf. A. B. Krische '*Ueber Cicero's Akademika*' in *Göttinger Studien* 1845, 126 sqq.

53 hoc argumentum tractare constituerat iam Iun. 709, prooemium autem post mortem Caesaris scriptum esse, non ante eam, quod Schoemann arbitratur (ed. Lips. p. 19), liquet ex verbis I, 7: 'cum otio langueremus et is esset reipublicae status, ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset,' quae vivo Caesare dici potuisse non videntur; apertius hoc intellegitur de Divinationis libris: II, 7 enim ait 'nunc quoniam de republica consuli coepti sumus, tribuenda est opera reipublicae' etc. et cf. de Fato 2. Timaei versio cadit in annum 710. De auguriis liber incertae aetatis est.

54 libros de Finibus eodem fere tempore elucubratus est, quo Academica posteriora, cf. Att. XIII, 23, 2. Krische l. c. Ut in eis finem bonorum maxime in virtute positum esse demonstrabat, ipsa ea bona in Tusculanis disputationibus illustravit; quas conscribere post illos iam Quinct. 709 cogitaverat; primum librum Mai. 710 commemorat.

55 Paradoxa Stoicorum non tam philosophiae studiis inserviunt quam Stoicorum atrocissima decreta, quae ibi defenduntur, ad oratoriam exercitationem adhibent; cf. de Fin. IV, 52 cum Par. II, de Fin. III, 10 cum Par. III. Finguntur esse vivi Clodius et Crassus. Argumento libellus cum Tusculanis cohaeret, ut Laelius, Caesare iam interfecto editus; prius prodiit Cato, cuius ut pridem scripti mentionem facit ad Att. XIV, 21.

56 mense Maio 710.

57 Hortensius proxime Academica praecedit, cf. supra 49.

58 libros de Gloria ad Atticum misit a. d. IV. Quinct. 710 (Att. XVI, 2, 5). Petrarcae aetate erant superstites.

59 cf. Hieronym. in Zachar. III, 1715 ed. Bened.

60 in scribendis ut ait πολιτικοῖς erat occupatus mense Maio 700, cf. Quint. fr. II, 14, 1. ut perfectum laudat Att. IV, 16. mense Octobri.

61 de Legibus commentatum esse post Clodii mortem (Ian. anni 702) intellegitur ex II, 43. Pleniorem librum, et 5 minimum libris constantem legit Macrobius Sat. VI, 4.

62 opus de Oratore exeunte anno 699 absolutum est, cf. Att. IV, 13, 2.

63 de nat. Deor. I, 7. 'ipsius reipublicae causa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus et ad laudem civitatis res tam gravis tamque praeclaras Latinis etiam litteris contineri, eoque minus instituti mei paenitet, quod facile sentio, quam multorum non modo discendi sed etiam scribendi studia commoverim. complures enim Graecis institutionibus eruditi ea, quae didicerant, cum civibus suis communicare non poterant, quod illa, quae a Graecis accepissent, Latine dici posse diffiderent etc.' adde Tusc. II, 5.

64 cf. Tusc. IV, 10. de Rep. I, 37. de nat. D. I, 8.

cae scholae et eleganti explicatione; et ut adulescens philosophia usus erat ad perfectionem eloquentiae, senex eloquentiam contulit ad commentationem philosophiae: philosophabatur in orationibus, contionabatur in libris philosophis.[65] Secutus autem est in eorum scriptione non tam Platonem et Aristotelem, quam eos, qui in certum ordinem, quod nos hodie systema appellamus, philosophiam redegerant; itaque de Epicureorum placitis Phaedrum, de Stoicorum Chrysippum, Diogenem Babylonium, Panaetium, Posidonium, de Peripateticorum Theophrastum, Demetrium Phalereum, Dicaearchum, de Academicorum Philonem et Antiochum[66] expressit; addidit, ut modeste dicit, verba; hoc est colloquia[67] fingens quasi animavit disputationem, idque sollerter effecit, ut qui colloquebantur suam quisque sectam cum firma persuasione tueri viderentur, ipse tamen probabiliorem suam rationem contra dogmaticos ex Academia proferret, Aristotelio more, quem ille in dialogis habuisse dicitur,[68] cum sibi principem locum servabat. Quamquam non adeo deditus erat dubitationi Academicae, ut non interdum sibi probari ceterarum sectarum, maxime Stoicorum sententias confiteretur, idque eo facilius poterat, quoniam Stoici et Academici tum iam mitigaverant asperiora in decretis suis aut plane abiecerant: sic Panaetius divinationem nullam esse censebat,[69] dolorem malum esse concedebat,[70] sapientia et virtute non plane contineri vitam beatam statuebat,[71] assentiente Posidonio;[72] Antiochus autem, postquam magister eius Philo *ἀκαταληψίαν* esse rerum omnium negaverat, propius etiam ad Stoicos accessit probando *καταληπτικὴν* illorum *φαντασίαν*;[73] videtur praeterea idem sensisse de deo et mundo, quod Balbus apud Ciceronem;[74] in ethicis quaestionibus magis a severa Zenonis disciplina abhorrebat, de vita beata cum Panaetio fere consentiens, et paria esse vitia pernegans.[75] Praeterea plus quam quisquam antea philosophorum Antiochus operam dabat, ut sectarum dissensiones componeret, atque de gravissimis rebus demonstrare conabatur vocabulis tantum mutatis illas conspirasse,[76] quod quidem non sine magnis erroribus ausus est; Ciceronem tamen in hac opinione astipulantem habuit, quippe in comparandis fontibus doctrinae parum accuratum: Aristotelem omnino raro videtur inspexisse, si Rhetorica et dialogos excipias;[77] ne Platonis quidem legit omnia;[78] aliquanto notiora ei Theophrasti[79] et Demetrii Phalerei scripta fuisse

---

65 de nat. D. I, 6, de Div. II, 7.

66 Antiochum Athenis eo tempore sex mensis audivit, de quo agit Brut. 315 sqq.

67 XII, 52: 'dices, qui talia conscribis? *ἀπόγραφα* sunt, minore labore fiunt: verba tantum affero, quibus abundo.' Aliter iudicat de his suis litteris loco iam supra citato de nat. D. I, 7, 8.

68 cf. Krische *Forschungen auf dem Gebiete der alten Philosophie* I, 18.

69 Acad. II, 107.

70 de Fin. IV, 23.

71 Gell. XII, 5: '*ἀναλγησία* — atque *ἀπάθεια* non meo tantum, inquit, sed quorundam etiam ex eadem porticu prudentiorum hominum, sicuti Panaetii gravis atque docti viri iudicio improbata abiectaque est.'

72 Diog. Laert. VII, 128. *ὁ μέντοι Παναίτιος καὶ Ποσειδώνιος οὐκ αὐτάρκη λέγουσι τὴν ἀρετήν, ἀλλὰ χρείαν εἶναί φασι καὶ ὑγιείας καὶ ἰσχύος καὶ χορηγίας.*

73 Acad. II, 112.

74 de nat. D. III, 95. in huius sententiam, quam toto libro IIdo explicat, propensior est Cicero; Antiochus autem qui de origine animi Stoicis assentiebatur, vix potuit de mundo ab illis dissentire.

75 Acad. II, 133 sq. Tusc. V, 22.

76 cf. Madvig ad Fin. IV, 5 et 12. Praeierat in ea confusione Carneades, teste Cicerone Fin. III, 41.

77 vide Madvigi Excursum VII ad Fin. p. 851 sqq. ne Topica quidem Aristotelis ita secutus est in libello cognomine, ut illa ipsa legisse existimari debeat.

78 Platonis Theaetetum, Sophistam, Parmenidem, Politicum, Philebum, Cratylum nusquam commemorari a Cicerone iam Orelli animadvertit Vol. VII, 1, p. 464.

79 Quod Theophrastum attinet, vide Madvig. ad Fin. V, 12. Demetrium Phalereum multa praeclara in calamitoso otio scripsisse narrat Cicero Fin. V, 54.

videntur, expeditiore sermone concinnata.

Vidimus, quam bene instructus Philonis disciplina ad dicendum accesserit; ut argumenta omnia expendere et ab imprudenti assensione iudicium cohibere assueverat, ita in singulis causis artem quod maxime probabile esset inveniendi ut nemo alius callebat:[80] quam non potuit non transferre ad suae vitae rationes, ita ut dicendus sit id plerumque elegisse quod potissimum esset ad tuendam dignitatem rei publicae et suam; sed in eas tempestates incidit, per quas saepe non liceret eo pervenire quo optima ratio contendere suaderet, sed in condicione minus bona se continere, nisi plane otiari vellet, cogeretur.[81] Felicior erat, quem in hac quoque re cum Tullio comparant, Demosthenes, cui adversarius externus et internus impugnandus erat, uterque summa cum gloria et alter non inexpugnabili vi contra impetus eloquentiae munitus; Ciceroni externus adversarius deerat, interni magna ex parte solis ingenii viribus superari non poterant. Meminerimus autem non tam id quaeri, quid attulerit ad rem publicam, qualis tum erat, corrigendam, quam quid voluerit efficere,[82] et quae fuerint eius in litteras et linguam Romanam eruditionemque et popularium et nationum recentium merita.

Sed ut iam ad singula veniamus, optime de republica sentiebat, cum C. Verrem accusabat et legem Aureliam de iudiciis commendabat; postea cum invito paene toto senatu praetor legem Maniliam in contione laudabat et solum Pompeium dignum esse pronuntiabat qui ad bellum Mithridaticum deligeretur; consul fortiter impugnabat Serviliam legem, plebi quidem bene prospicientem,[83] sed propter auctorem suspitiosam;[84] recte agebat, quod nec Catilinam nec eius socios in iudicium vocabat, sed illum Roma exire cogebat, Petreioque non maior laus tribuenda est, quod Catilinae copias confecit, quam consuli, qui prohibuit quo minus illo duce in urbe caedes immanis fieret; deinde Allobrogum indicio sapienter usus est, ut coniuratorum principes, qui remanserant ad perniciem toti urbi parandam, coarguere posset:[85] provocatio ad populum non erat concedenda parricidium confessis quos scelerata manus ne eriperet populari iudicio magnum imminebat periculum; ut autem comprimerentur reliquiae coniurationis, magnopere intererat rei publicae fortis consules succedere Kal. Ian. Ciceroni et collegae, itaque L. Murenam virum militari peritia aptum ad coercendos improborum conatus defendit ambitus reum, quam recte, hodie explorare non possumus,[86] probando certe consilio, et minora mala cum bonis maioribus circumspecte comparans: lex enim Tullia, quam ipse auctor hac defensione quasi abolevisse dicitur, adversus Catilinam potissimum lata iam in eum esset conversa, qui patriae tutor contra Catilinae insidias constituebatur. Reducem Pompeium minus quam par erat amicum sibi sentiens remisit aliquantum industriam pro eo agendi, non destitit tamen: legem Flaviam non satis popularem, quia Pompeius maxime veteranis suis per eam consultum cupiebat, caute tuebatur ita, ut et Sullanis possessoribus et Pompeii militibus et urbanae plebi satisfaceret, emptionem agri privati, olim a se in Servilia lege reprehensam iam ipse commendans,[87] sed nil vale-

80 Orat. 237.
81 vide Fam. I, 9, 21.
82 Quint. XII, 1, 16.
83 A. W. Zumpt Comment. Epigr. I, 262—277.

84 id Cicero significat in Pis. 4. 'ego agrum Campanum si dividi non oportuit, conservavi, si oportuit, melioribus auctoribus reservavi.'
85 Sallust. Cat. 44.
86 vide potissimum A. W. Zumptium in ed. orationis pro L. Murena XXXIV sq.
87 Att. I, 19, 4 et 7. coll. de leg. agr. II, 70.

bat repugnantibus plerisque senatorum, qui intempestiva simultate et invidia moti hominem multo minus quam opinabantur auctoritati suae infestum in Caesaris societatem compulerunt; itaque pro confirmatione actorum Pompeii non videtur locutus esse Cicero, irritum conatum fore ratus; coitione vero Pompeii cum Caesare et Crasso inita diligenter cavebat, ne offenderet senatum: Caesari legem agrariam ferenti atque cupide assensionem suam expetenti significantique spem non minus eum illam legem defensurum quam Flaviam nolebat obsequi, nolebat accipere locum in V viris agro dividundo a Caesare delatum, denegabat postea quoque, cum ab eodem, ut in Cosconii demortui locum succederet, rogaretur.[88] Ea Caesarem constat aegre tulisse: iniuria quidem; quî enim poterat Cicero probare legem de dividendo agro Campano postquam adversus Serviliam dicens eam ipsam divisionem vehementissime dissuaserat? Iterum offendit illum cum in oratione pro C. Antonio habita deploravit temporum statum, adeo, ut statim Clodium ad plebem traduceret[89] atque ei sic viam ad tribunatum, in quo Ciceronem vexare posset, patefaceret; eodem tamen tempore Ciceroni effugium obtulit legatione deferenda:[90] ne eam quidem accepit, ut constantem virum se praeberet, neque tantum rei publicae scelus impendere a proximis consulibus suspicabatur. Videtur Caesar timuisse, ne leges suae absentis auctore Cicerone abrogarentur,[91] eaque maxime causa fuisse cur eum nullis precibus exoratum Clodio proderet: hunc Cicero sane imprudentius lacessiverat[92] et iram implacabilem eius concitarat, quem praestabat intactum relinquere. Nota sunt, quae postea acciderunt: homini privato et minime militari nil erat audendum contra copias inimicorum; susceptio certaminis et ipsi et rei publicae infelicem exitum erat habitura;[93] cessit igitur et exilium tulit, donec placeret Caesari[94] eum redire: cuius reditus opportunitate populus libenter usus est ad significandam ei caritatem[95] plane singularem. Revocatum statim excepit negotium publicum; postulantibus multis decernebat, ut procuratio annonae per quinquennium toto orbe terrarum Pompeio daretur, eandem, sed multo maiore cum potestate coniunctam ei Messius tr. pl. dandam censebat; libenter igitur Ciceronis sententiam senatus secutus est, nec erat causa pontificibus[96] cur Ciceroni obessent propterea in decernenda domus refectione, cui frustra Clodius refragabatur. Ut autem senatui animum probaret bonarum partium ut semper studiosum, egit postea de agro Campano atque ut Idibus Maiis a. 697. de eo referretur: quod Pompeius et Caesar pergraviter tulerunt, estque deterritus a re peragenda intercedente fratre,[97] qui olim pro eo receperat nil contra Caesaris voluntatem acturum esse. Omisit deinde dissentire a dominis civitatis:[98] si contra Clodii furores auxilium sibi comparare in Pompeii et Caesaris amicitia cupiebat, si Milonem amabat[99] fortissime illi resistentem, sentiebat scilicet, quae ipsius condicioni convenirent; magis errabant, qui sero cum Pompeio in gratiam redierunt, quem mature debuerant senatus auctoritati adiungere.[100] Nova autem imperii Romani forma iam nascebatur, cum post Iuliae mortem et Crassi inter-

88 Att. II, 3, 3. II, 7, 4. de prov. cons. 41. etiam Att. IX, 2, 1.
89 Sueton. Iul. 20.
90 de prov. cons. 42. Att. II, 19, 5.
91 de prov. cons. 42. pro Sestio 40.
92 Att. I, 16, 8 sqq.
93 p. Sest. 43—50. Planc. 87.
94 Fam. I, 9, 9.
95 Att. IV, 1, 5.
96 cf. Att. IV, 1, 7. cum IV, 2, 3.
97 Fam. I, 9, 8.
98 Fam. I, 9, 10.
99 Fam. I, 9, 11, 12.
100 pro Sest. 87 sqq.

itum coniunctio Pompeii et Caesaris auctis huius viribus paulatim in discidium convertebat: hanc mutationem observare et sua prudentia aliquid conferre ad conservandam pacem non contigit Ciceroni, qui provinciam Ciliciam invitus acceperat;[101] ibi adversus Amani incolas et Eleutherocilicas rem feliciter gessit, supplicationesque ei a senatu decretae sunt;[102] sed rediit in patriam eo demum tempore, quo nullum relinquebatur civilis discordiae remedium; iam bellum adversus Caesarem parabatur,[103] regiones Italiae describebantur: Ciceroni ut imperatori non licebat detrectare partem suam; Capuam sumpsit.[104] Etsi temere et improvide tum omnia geri a Pompeio existimabat,[105] non audebat eius causam vel postulante Caesare[106] deserere: diu cunctatus ad illum in Graeciam abiit; fueratque deliberatio certe difficilis: utrique coniunctus erat, utriusque amicos oderat, ab utroque, si vicisset, periculum contrariis partibus ostendebatur; sed Pompeianorum crudelitatem magis timebat, ipsi Pompeio plus se debere putabat videbaturque eius causa iustior[107] esse. Sed adveniens in castra nec Pompeio neque ceteris principibus earum partium gratus fuit; bene suadenti, ut bellum duceret,[108] ille auscultare nolebat. Victoriam Caesaris sibi fecit belli finem, in quo nullus iam sibi locus esset,[109] cum nec imperatoria virtute posset rem publicam gerere, nec liceret amplius ad pacem cohortari. Dominatus illius nullam publicam actionem reliquit, nisi deprecandi pro eis, qui a Pompeio steterant: quid ergo mirum, quamvis benigne habitum a Caesare et propter eloquentiam cultum[110] non desiisse indignari molestia et turpitudine horum temporum, quibus omnes unius voluntati oboedire cogerentur?[111] Si comitati viri in re publica regnantis comiter respondebat, tamen non eum in modum valebat illius blandum alloquium, ut oblivisceretur, quantum decus oratoris et in senatu principis perdidisset. Itaque non doluit eius interitu, sed vituperabat amicos qui liberationem rei publicae non perfecissent, relicto tyrannidis adiutore validissimo,[112] quo ad Mutinam victo videbatur quidem nova lux libertati exoriri, sed irrita spes erat, cum D. Brutus non adiuvaretur a senatu, M. Brutus et Cassius longe abessent, L. Plancus frustra a Cicerone ad defensionem melioris causae incitaretur. Sic ultima exspectatio de recuperanda re publica concidit, ipse eorum scelere et perfidia interiit, quorum imperium nullo modo tolerare potuisset, si superstitem libertati publicae reliquissent.

Restat, ut de fontibus huius editionis agam, quantum quidem eius iam in lucem proditurum est. Contigit mihi felicior bonorum beneque collatorum codicum copia, quam eis, qui proxime Rhetoricis Tullii edendis operam dederunt: libris enim, quibus usus sum, aut caruerunt, ut tribus egregiis vgk ad Inventionem, p ad dialogum de partitione oratoria, l ad Topica, aut neglegentissime collatos adhibuerunt ut de oratore A, B, b. Haec in universum praedicare liceat, sed accuratius dicendum de singulis libris, qui hoc volumine continentur.

Cornificium iam a Cicerone ita separatum, ut et verum nomen

---

101 secundum legem a Dione Cassio XL, 56 commemoratam.

102 Fam. XV, 11.

103 Fam. XVI, 11.

104 Att. VII, 14, 2.

105 Att. VII, 13, a.

106 Att. IX, 18.

107 Fam. VII, 3, 1 et Att. IX, 18, 2.

108 Fam. VII, 3, 2. 'suadere institui, ut bellum duceret: hoc interdum probabat et in ea sententia videbatur fore et fuisset fortasse, nisi quadam ex pugna coepisset suis militibus confidere.'

109 Fam. IX, 18, 1; 20, 1.

110 Brut. 253.

111 Att. XIV, 1, 2; 2, 3.

112 Att. XV, 4.

suum receperit et quantopere non solum oratione, sed etiam doctrinae partitione et expositione diversus ab illo sit, intellegatur, propter tralatitiam cum libris de Inventione coniunctionem in hoc corpore Rhetoricorum Ciceronis retinui. Post editionem peculiarem meam novae copiae non adhibitae sunt, paratis ita in his secundis curis usus sum, ut minuta quaedam illic neglecta ad optimorum codicum fidem revocarem, iudicio meo de non nullis libris mutato meliorum vel omnium reliquorum auctoritatem olim posthabitam nunc praeferrem, aliquot locos in adnotatione critica illius editionis aut in addendis correctos, aut recens demum invento remedio emendarem. Multum contulit ad haec omnia Baiter vir amicissimus, communicata privatim mecum censura peraccurata bonarumque observationum et emendationum plenissima: praeterea Spengelii, Osanni, Bergkii, Halmii, H. Schützii coniecturis uti licuit. Qui autem inquisituri sunt in adnotationem criticam, habebunt eam appendicem tantum notarum, quas in peculiari editione digessi, petentque illinc et ex praefatione omnium rerum, quas requirent, explicationem: hic sufficiat monuisse, primam familiam (1) constare codd. p (Paris. 7714), π (Paris. 7231), h (Herbipolitano), gr. 1,2 (Gryphianis), k (Kauchiano), μ (Emmerano E 59, nunc Monacensi), e (Erfordiensi, nunc Berolinensi); secundam (2) a (Bambergensi 420) f (Frisingensi, nunc Monacensi), n (Emmerano F 104, nunc Monacensi), aliis, quorum integra collatione carui; tertiam (3) b (Bambergensi 423), 12 (Lugdunensi II apud Burmannum), ρ3 (Rhedigerano 3), δ (Dresdensi), vo1 (Vossiano 1), g (Windbergensi, nunc Monacensi); mixtam ex diversis familiis recensionem esse in t (Turicensi), 11,3 (Lugdunensibus 1,3), v (Vratislaviensi), d (Duisburgensi), 14 (Lugdunensi 4), r (Trossiano), ρ1,2 (Rhedigeranis 1,2), vo2,3 (Vossianis 2,3), c (Bambergensi 421), o (Opiziano, nunc Berolinensi), α,φ (Augustano et Ratisbonensi, nunc Monacensibus). Parisinus (p) et Bambergensis (a) correcti sunt secunda manu ex codd. tertiae familiae, eas lectiones significavi p^2 a^2, supra lineam adscripto numero. Omnium codicum lectionem adnotat C; aut, ubi adiicitur quorundam librorum lectio, omnium ceterorum. Quae minutis litteris expressa sunt in adnotatione, lectionem habent huius editionis, quae aequalibus, superioris meae.

Rhetoricorum Ciceronis, quae volgo *de Inventione* inscribuntur, optimi codices sunt p (Parisinus 7774, saec. IX.), v (Herbipolitanus, saec. IX.), g (Sangallensis 820 saec. IX.), k (Kauchianus, cuius lectiones Kauchius in exemplari Cratandrinae, quod nostra Academica bibliotheca adservat, ascripsit); codicum vg cognitionem praebuerunt ex dimidia parte C. Halmii Analecta Tulliana Fasciculus II, in quibus Ant. Linsmayer eos cum e (Erlangensi 305 saec. X.) et b (Bambergensi 423 saec. XII.) excussit usque ad finem libri I, notasque criticas adiecit, unde compluris egregias emendationes duximus; libri II. lectiones Herbip. ab Halmio, Sangall. a Linsmayero accepi, sed has sero, ut non in ipsa adnotatione critica recensere licuerit praeter paucos locos, quibus adieci litteram g in altera plagularum correctione. Consentit autem plerumque cum v, itaque in nota subiecta[113] eas solum lectio-

---

113 in altero libro g facit cum v omnibus locis, ubi hic citatur, exceptis istis: habet 2. *antesteterunt*, 7. *constat*, 23. *eius testamento*, 24. *dicentur*, 26. *nullum esse*, et om. *fuerit*, 30. habet *consequantur*, 32. *adducetur*, 35. *et communia*, 36. *falso*, 41. *ex qua re*, 43. *dein caenaret*, 44. *facultas fuisse*, 49. *auditoribus* punctis notatum est, ib. habet *et omnia*, 62. *veniat*, 68. *consuetudinis*, 72. *circumsideretur*, 78. *recepit*, 80. *haberi*, 83. *promeritis*, 94. *utilitatis partibus*, 117. *existimari*, 119. *alia in lege*, 122. *mihi dicet heres*, 125. *intendentis loco*, 129. *inferre* (pro *adferre*), 143. *postea eius*, 151. *adfertur*, 158. *appetendarum*. Lacuna eadem est in utroque

nes commemorare placuit, in quibus ab illo dissidet; ceteris locis, ubi v citatur, g adsentientem habet. Proximi sunt etsi satis magno intervallo s Lugdunensis, quem S notavit Oudendorpius (saec. IX.), cuius aliquanto accuratiorem collationem nuper Fr. Aug. Eckstein, vir clarissimus, edidit,[114] et e (Erfordiensis, nunc Berolinensis), iam a Graevio usurpatus. Accedunt libri a Baitero excussi praeter Parisinum optimum supra commemoratum a (Angelomontanus, s. XII.), t (Turicensis, s. XII.), r (Trossianus, s. XII.), quorum a ex t descriptus est; cf. Index Lect. in Acad. Tur. 1845. Ipse contuli n (Emmeranum F 104) et paucissimis locis alios, Palatinos, Oxoniensis, Lugdunensis, Vossianos adhibui.

Similiter atque in Cornificiano opere interpolatio hîc grassata est, ut plurima inde explicationum, summariorum, indicum marginalium etc., qualia in Praefatione Cornificianae editionis p. XIV sq. recensui, proferri possint exempla. Ea non sustuli, sed uncis notavi. In ceteris Ciceronis libris rhetoricis rarius quidem eiusmodi additamenta deprehenduntur, sed eis locis densiora, quibus artis praecepta dantur.

Codices optimi, quibus libri *de Oratore* continentur, manci sunt, ac legebantur multis saeculis fragmenta tantum praeclari operis, antequam a Gerardo Landriano, episcopo Laudensi, inventus est Laudae anno 1422 integer codex, qui excussus a Gasparino Barzizio[115] et descriptus a Cosmo Cremonensi deinde multorum exemplarium fons exstitit, ipse autem evanuit, fortasse inventorum culpa, ut de bonitate apographorum iudicari nequeat: certe longe abhorrent a librorum mutilorum praestantia, quos plerumque secutus sum. Utebar diligentissima Abrincensis (A) collatione Schneidewiniana,[116] intercedente amica A. Fleckeiseni opera; pessimam minimeque "diligenter factam" adhibuit Orellius. Liber saec. IX. fere scriptus haec habet: II, 19—50 (tum Catulus — obiurgatio cohortatio), 60—245 (scrip[serunt voluerunt — cadere possunt), 288—III, 18 (conliguntur a Graecis — sessum et ne admo [sic]), 110—148 (non ut iure — rerum revortendum), deinde ab alia manu non multum recentiore 149—171 (omnis igitur — ne rhetoricoterustus eis); eadem etiam II, 233—245 (foenum esse oportere — cadere possunt) adiecit. Easdem partis b (Erlangensis 76 saec. X.) servat, exceptis eis, quas altera manus in A addidit II, 233—245, III, 149—172; praeterea I, 1—123 (— has causas) ibi haeserunt. Quae desunt, librarius (Iohannes Doliatoris) anno 1451 explevit. Alter Erlangensis 39, saec. XIV. (B) primi libri servavit §§. 1—128 (paene summorum actorum) et 157—193 (exercitatione non sane — iure civili), secundi omnia praeter 1—13 (usque ad 'temptans ad disputandum'), habet igitur 50—60 (quorum nihil est — orationes scripserunt) quibus carent A, b; tertii non plura quam A ab utraque manu. Erlangensium neglegentissime olim usurpatorum

libro inde ab 170 *neque leniri* usque ad 175 *modo illud attendatur.* Ex eis, quae supra posui, cum s consentiunt haec: 7, 26 bis, 83, 125, 129, et quorum in Adnot. cr. mentionem non feci: 31. *deducetur*, 32. *peccasse dicendum*, 35. *denique si*, 37. *instat*, 41. *ex qua re*, 43. *dein caenaret*, 45. *gestione negotii*, 48. *ut si qui velit*, 49. *suscitatur*, 52. *reus maiestatis*, 62. *implicitam*, 64. *concedebat*, 70. *agimus demonstraretur*, 80. *de quo ipse*, 86. *pertinet*, 87. *aliud crimen*, 88. *hoc iudicium ad illius*, 90. *et ceterae vitae*, 99. *ne sic fecisset*, 113. *ut de*, 120. *hoc in genere*, 123. *aliud*. ib. *ex auxilio quosdam*, 125. *scriptum est*, ib. *intendentis*, 127. *iudex*, 134. *esset quidem*, 146. *videatur*, 148. *quos ipsis libet*, 161. *valuit*, 164. *clementia est*, 169. *exemplo scilicet*.

114 'Illustri scholae Rustelebensi — sacra saecularia tertia a. d. 3. Nonas Iulias 1854 celebranti — congratulantur paedagogii regii et scholae Latinae Halensium praeceptores' pag. 1—18 variae lectiones codicis s recensentur, IX, X de eo codice agitur.

115 Plura dabit de cod. Laudensi Henrichsen in ed. librorum de oratore, Praef. IV sqq.

116 cf. Philoleg. X, 758.

Piderit, cuius praeclaram editionem huius libri omnis Ciceronis lectores cognitam habere existimo, accuratissimam collationem suam peramice mecum communicavit; eaque ut Abrincensis copiis ita sum usus, ut plurimis locis inde reficerem verba scriptoris, permulta etiam in eis omissa includerem. Consentiunt autem saepissime, ut pro uno fonte habendi sint; ubi discrepant inter se, non tenui volgatam lectionem, sed recepi, quae meo iudicio erat potior. Praeter hanc triadem praesto erant lectiones Gudiani 3 (Gu. 3) et Lagomarsinianorum (l), quos adhibuit in recensione sua sanequam laudabili Ellendt:[117] ac fluxerunt praestantiores codices l aut ex ipsis illis vetustioribus ABb, aut ex valde similibus, quod iterata Mediceorum collatione certius definire licebit: nunc mihi satis fuit, probanda illinc excerpere, atque defectus notare, ut genera eorum distingui possint: desunt II, 50—60 etiam in Gu. 3, l 2, 4, 13, 32; II, 245—288 in Gu. 3, l 4, 13, 32; habet l 36 solus cum B et II, 13—18 et 50—60, l 2, 36 cum B II, 245—288. In I cum B usque ad 128 procedunt Gu. 3, l 2, 4, 13, 32, 36; soli praebent l 13, 32 I, 128—157, in omnibus his desunt I, 193—II, 13; solus l 32 ex meliorum numero tenet III, 18—110. Liquet igitur Gu. 3, l 4, maxime cum Ab conspirare, l 2, 36 magis cum B, l 32 autem inter mutilos plenissimum esse. Raro aliorum codicum auctoritatem praetuli, ut Havniensium 1, 2, quos Henrichsen adhibuit I, 48, 245, II, 95, 302, III, 153, Gudianorum 1, 2, I, 117, 153, II, 302; Erfordiensis II, 14, Vossiani II, 68, Gonvillo-Caiensis I, 97, Meadiani III, 99, Coll. Nov. (δ), III, 99; Victoriani (V), nunc Monacensis II, 182; et ex Lagomarsinianis l 3 I, 227, II, 330, III, 129; l 6 I, 227, II, 216, 330; l 16 I, 157, 227, 251, III, 4; l 20 II, 216; l 24 II, 216, III, 99; l 35 I, 245, III, 158; l 76 I, 251, III, 27; non quin quidam ex his etiam alia bona offerant, sed ea cum melioribus codd. communia, quos laudare sufficiebat.

In *Bruto* et *Oratore* non aliae mihi suppetebant copiae atque Orellio, easque ita usurpabam, ut raro ad Oratoris emendationem Vitebergensem (Vit.) et Einsiedlensem (Eins.) adhiberem, saepius eos, qui partem tantum eius libri habent (§§. 91—191, 231—238,) Abrincensem, Gudianum 3, Erlangensem 76; quamvis enim volgo ut interpolati male audiant, complures lectiones minime spernendae ibi inveniuntur. Bruti in universum codices aliquoties laudavi; omnes recentes sunt et aequali fere dignitate praediti. Aliquanto plus profecerunt hi libri ex criticorum curis, Lambini, Ernesti, Schützii, O. Jahnii, H. Sauppii et maxime Bakii, qui ut libris de oratore, sic utrique horum attenta argumenti et dictionis observatione egregius emendator exstitit. De poetarum locis, quos in libris de Oratore et in Oratore citat Cicero, optime meruerunt Lachmann et O. Ribbeck.

De partitione oratoria dialogum ex bonis quidem libris Erlangensi (b), Guelferbytano (g), Rhedigerano (r), Vitebergensi (v), Gryphiano (y), editione Veneta 1493 (β) recensuit Orelli, optimo tamen carens Parisino 7231 saec. X (p), cuius lectiones Darembergio viro clarissimo acceptas refero, qui huic labori mea causa perbenigne vacavit: ex eo codice multo purior iam prodit libellus. Erlangensis collationem accuratiorem Pideritio debeo.

Etiam in *Topica* contigit potiora auxilia Orellianis quamvis bonis conferre; praebuere ea Lugdunenses 84 et 86, a C. Halmio mihi indicati, a Pluygersio liberaliter commodati: nimirum in illis dissertatio Ciceronis sic divisa est, ut 84 habeat §§. 4—28 (edictis ma[gis]tratuum), deinde 73 (ergo argumentatio) usque ad finem; quae autem in 84 desiderantur, exhibeat

117 vide Ellendtii praefationem IX—XVIII.

86 a simili et aequali manu saec. fere X scripta: primum fol. 102. b inserta est schedula verbis 'incipiunt Topica' inscripta tris primas §§. habens, deinde §§. 28—73 leguntur fol. 106—108 eadem manu, qua schedula, exaratae, ipse autem codicis 86 librarius saeculo fere recentior descripsit ex 84, quae ibi sola sunt fol. 103—105, 109—112 a. ita praestantissimae lectiones ex duobus codicibus (l) repetendae fuerunt. Reliquorum siglorum significatio ex Praef. Orellianae petatur.

Prooemium *de optimo genere oratorum* post Orellii curas ab O. Jahnio compluribus locis emendatum est, qui post Orellium usurpavit Sangallensem 818 saec. XI (g).

Adnotatio critica indicat lectiones, quas a Klotziano exemplari discrepantis adhibui: magnus sane numerus earum, quas libri manuscripti suppeditaverunt, auctus est haud exigua emendationum copia Baiteri, Bakii, Bezzenbergeri, Halmii, O. Jahnii, Jeepii, Linsmayeri, Madvigi, Th. Mommseni,[118] Pideritii, Pluygersii, Rothii, H. Sauppii, Vogelii, Wesenbergi, A. W. Zumptii; ac non nusquam ad veteres, Bentinum, Manutium, Lambinum, Pearcium, Ernestum, Schützium, Orellium revertendum erat. Ipsius Klotzii correctiones ubi enumerarem locus illic non fuit, itaque potissimas hîc laudo:[119] eadem de causa Madvigi quaedam emendationes a Klotzio receptae hîc commemorentur.[120] Quae ipse aut mutanda statui aut notanda partim ut insiticia, partim ut manca, eorum pleraque tractavi in Monacensibus, Lipsiensibus, Gottingensibus libellis litterariis,[121] quos inspicient, quibus rationem meae lectionis cognoscere libebit. Signata autem sunt, quae ipse mutavi, scr. (scripsi); quae alieno aut meo iudicio a Cicerone abiudicavi, uncis; quae manca videntur, stellulis; quae supplevi, diversa litterarum forma; corrupta praefixa †, Klotzii lectio K, Orellii O, omnium editionum superiorum E, ubi distinctione opus erat; plerumque sufficiebat simplex volgatae mentio; C codicum consensum significat.

118 Nipperdei emendationem l. II, 46. de inventione: 'coacervati' pro 'conservati' doleo sero mihi innotuisse.

119 Cornif. IV, 42. *Plagioxypus*. 45. *in rebus non difficillimis* addita negatione; 57. *re enim vili carissimam et parva maximam redemit* pro *re enim vilissima caram et* p. m. r. de Or. I, 90. *ut et blandiri suppliciter et subtiliter insinuare* pro *ut et blandiri et suppliciter insinuare*, 106. *qua nunc uti vel maxime decet te* pro *qua nunc te uti vel maxime decet*, 202. *dedisse deus* pro *esse deus*, 251. *Nomionem* (ut olim Talaeus) pro *munionem*, 258. *prava* pro *prava sunt*, denique Part. or. 68. personarum divisionem veram instituit, '*admodum*' patri tribuens.

120 Madvigi correctiones hic addo: de or. I, 87. *et ipsis* pro *et ipse eis*, 123. *ne tum ipsum accideret* pro *ne tum accideret*, 193. *Aeliana* pro *aliena*.

121 Tractavi libros *de Inventione* in Philologo VI, 706 sqq. in Annal. Lipsiensibus ab A. Fleckeiseno editis LXXIX, 487 sqq. *de Oratore* ib. 497 sqq. 838 sqq. in Monacensibus libellis XLIX, p. 305 sqq. *Brutum* et *Oratorem* ibid. XXXIII, p. 385. in Annal. Lips. LXXIX, 503, 844 sqq.

Scripsi Heidelbergae V die mensis Martii MDCCCLX.

C. L. Kayser.

MEMORABILIA
VITAE CICERONIS
PER ANNOS DIGESTA.[1]

Anni U. C. Varr.	Anni ante Chr. nat.		Anni Ciceronis.
648	106	Coss. *C. Atilius Serranus*, *Q. Servilius Caepio.*[2] M. Tullius Cicero natus Arpini[3] a. d. III. Nonas Ianuarias[4], patre M. Tullio Cicerone, M. F. matre Helvia.[5] Marius in Numidia bellum gerit contra Iugurtham. Cn. Pompeius Magnus natus prid. Kal. Oct.	1
649	105	Coss. *P. Rutilius Rufus*, *Cn. Mallius.* Iugurtha L. Cornelio Sullae, Marii quaestori, vinctus traditur ab eoque ad Marium deducitur.	2
650	104	Coss. *C. Marius II.*, *C. Flavius Fimbria.* C. Marius Kal. Ian. de Iugurtha triumphat. Bellum adversus Cimbros et Teutonos decernitur.	3
651	103	Coss. *C. Marius III.*, *L. Aurelius Orestes.* Hunc annum Marius in apparando bello Cimbrico consumit. Eodem aut superiore natus esse videtur Q. Cicero Marci frater.	4
652	102	Coss. *C. Marius IV.*, *Q. Lutatius Catulus.* C. Marius Teutonos et Ambrones ad aquas Sextias prope Massiliam vincit. — Antonius orator maritimos praedones persequitur. Archias poëta Romam venit.[6]	5
653	101	Coss. *C. Marius V.*, *M'. Aquilius.* M'. Aquilius cos. adversus fugitivos in Siciliam missus bello servili, Athenione duce interfecto, finem imponit. Propter huius belli memoriam idem, cum a L. Fufio de repetundis accusatus esset, defendente Antonio absolutus est. — C. Marius cos. cum Q. Lutatio Catulo procos. Cimbros ad Athesin fluvium proelio vincit.	6
654	100	Coss. *C. Marius VI.*, *L. Valerius Flaccus.* L. Appuleii Saturnini trib. pl. et C. Servilii Glauciae seditio; uterque interficitur. Is Q. Metello Numidico, quod in eius legem agrariam iurare nollet, diem dixit, qui urbe maluit quam sententia decedere.	7
655	99	Coss. *M. Antonius* (orator), *A. Postumius Albinus.* Q. Metellus Numidicus rogatione Q. Calidii trib. pl. in civitatem restituitur.	8

1 In annis ante Christum natum, quo vitaretur confusio, secuti sumus volgarem rationem, id est Almeloveenii et St. Allaisii (*Art de vérifier les dates avant l'ère chrétienne.* Paris. 1819.), ex qua Christus natus est a. u. c. 754. 2 Brut. 161. 3 Legg. II, 1. 4 ad Att. VII. 5, 3. XIII. 42, 2. 5 ad Fam. XVI. 26, 2 6 pro Archia 5.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
656	98	Coss. *Q. Caelius Metellus Nepos*, *T. Didius*. Lex Caecilia Didia, qua iubentur leges per trinundinum promulgari et cavetur de duabus aut pluribus rebus non una lege coniungendis (ne quis per saturam ferret).	9
657	97	Coss. *Cn. Cornelius Lentulus*, *P. Licinius Crassus*. Censores L. Valerius Flaccus et M. Antonius orator lustrum faciunt.	10
658	96	Coss. *Cn. Domitius Ahenobarbus*, *C. Cassius Longinus*. Ptolemaeus Apion, rex Cyrenarum, testamento populum Romanum heredem facit.	11
659	95	Coss. *L. Licinius Crassus*, *Q. Mucius Scaevola*. Lex Licinia Mucia, lata de civitate, ne quis sit pro cive, qui non sit civis, praecipua belli Marsici causa.	12
660	94	Coss. *C. Caelius Caldus*, *L. Domitius Ahenobarbus*.	13
661	93	Coss. *C. Valerius Flaccus*, *M. Herennius*.	14
662	92	Coss. *C. Claudius Pulcher*, *M. Perperna*.	15
663	91	Coss. *L. Marcius Philippus*, *Sex. Iulius Caesar*. Cicero toga virili sumpta ad Q. Mucium Scaevolam augurem a patre deducitur.[1] M. Livius Drusus trib. iudicia ab equitibus ad senatum transferre cupit. Idem socios et Italicos populos ad spem civitatis Romanae sollicitat; mox autem a Q. Vario e foro rediens in atrio domus suae cultello vulneratus moritur. Eodem anno moritur L. Crassus orator.[2]	16
664	90	Coss. *L. Iulius Caesar*, *P. Rutilius Lupus*. Bellum oritur sociale seu Marsicum. Deficientibus ob negatam civitatem sociis Italis Q. Varius legem tulit, ut quaereretur de eis, quorum opera consiliove socii contra populum Rom. arma sumpsissent; sed senatus decrevit, ne, dum tumultus Italicus esset, iudicia exercerentur.	17
665	89	Coss. *Cn. Pompeius Strabo*, *L. Porcius Cato*. Cicero in bello Marsico tiro est in Cn. Pompeii cos. exercitu.[3] Hoc anno lege Plotia, lata a M. Plautio Silvano trib. pl., iudicia cum senatoribus et equitibus communicata sunt. Idem trib. pl. legem tulit de vi armatis hominibus, ut de eius capite quaereretur, qui vim fecisset.	18
666	88	Coss. *L. Cornelius Sulla*, *Q. Pompeius Rufus*. P. Sulpicius trib. pl. auctore Mario perniciosas leges promulgat; Q. Pompeii consulis filium, Sullae generum, occidit. Sulla cum exercitu venit ad urbem. P. Sulpicius occiditur. Marius primum Minturnas, deinde in Africam fugit. Sulla, rebus in urbe compositis, ad bellum Mithridaticum proficiscitur. Q. Pompeius cos. in castra adversus Marsos profectus Cn. Pompeii procos. hortatu, cui succedere in imperio debebat, a militibus occiditur.	19

1 Lael. 1. Brut. 306. De Cicerone puero cfr. de Or. II. 2. 2 Cfr. de Or. III. 1 sqq. 3 Phil. XII. 27.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		Cicero Romae operam dat Phaedro Epicureo,[1] deinde Philoni, Academiae principi.[2]	
667	87	Coss. *Cn. Octavius*, *L. Cornelius Cinna.*	20
		Cinna cos. perniciosis legibus per vim latis a collega Cn. Octavio urbe expellitur, eique senatus magistratum abrogat, L. Cornelium Merulam sufficit. Ille autem Italicas civitates sollicitat, App. Claudii exercitum in potestatem suam accipit, Marium cum reliquis exsulibus revocat. Quo facto hic ad urbem cum exercitu accedit atque captam caedibus et rapinis vastat. Multi senatores, in eisque clarissimi viri, Q. Catulus, M. Antonius, C. et L. Caesares fratres trucidantur.[3] Cornelius Merula se consulatu abdicat sibique venas incidit.	
		Cicero apud Stoicum Diodotum cum in aliis rebus, tum studiosissime in dialecticis exercetur; cum M. Pisone et Q. Pompeio, aliis cotidie Latine aut Graece declamitat.[4]	
668	86	Coss. *L. Cornelius Cinna II.*, *C. Marius VII.*	21
		Marius cos. Idibus Ian. moritur.[5] Ei suffectus L. Valerius Flaccus, a Cinna missus, ut Sullae ad bellum Mithridaticum succederet, in Asiam traiicit.	
		Hoc fere tempore Cicero scripsit libros Rhetoricorum, quorum duo supersunt de Inventione;[6] Xenophontis Oeconomicum et aliquot Platonis dialogos e Graeco in Latinum sermonem convertit;[7] Arati Phaenomena Latinis versibus reddidit;[8] quando poema Pontium Glaucum et carmen heroicum Marii nomine inscriptum condiderit, incertum est.[9]	
669 et 670	85 et 84	Coss. *L. Cornelius Cinna III.*, *Cn. Papirius Carbo.* Coss. *Cn. Papirius Carbo II.*, *L. Cornelius Cinna IV.*	22 et 23
		Sulla bellum cum Mithridate feliciter gerit.	
671	83	Coss. *L. Cornelius Scipio Asiaticus*, *C. Iunius Norbanus Bulbus.*	24
		Sulla pace cum Mithridate facta in Italiam redit, C. Norbanum cos. proelio vincit. Scipio alter cos. ad Teanum cum exercitu profectus cum Sulla de pacis et rei publicae ordinandae condicionibus agit, de quibus cum inter eos haud convenisset, exercitus Scipionis signa ad Sullam transfert; ipse cum filio solus in castris relictus a Sulla dimittitur et Massiliam abit exsulatum. Capitolium de caelo tactum conflagrat.	
672	82	Coss. *C. Marius C. F.*, *Cn. Papirius Carbo III.*	25
		L. Damasippus praetor auctore Mario cos. omnem nobilitatem trucidat. Sulla fuso ad Sacriportum exercitu in urbem venit, inimicos fuga elapsos proscribit eorumque bona publicat. Deinde praesidio urbi im-	

1 ad Fam. XIII. 1, 2. 2 Brut. 306. 3 Tusc. V. 55. de Or. III. 9. 4 Brut. 309 sq. 5 de nat. Deor. III. 81. 6 de Or. I. 5. 7 de Off. II. 87. 8 de nat. Deor. II. 104 9 Plut. Cic. 1. de Leg. I. 1.

Anni U.C.	Ante C.N.		Anni Cic.
		posito Cn. Carbonem, alterum consulem, aliquot proeliis vincit, quem mox, in Siciliam elapsum, Cn. Pompeius captum interfecit. Postremo reliquos Marianae factionis duces, Carinatem, Damasippum, C. Marcium Censorinum cum sociis ingenti pugna superat. Quo facto in urbem redit et magna civium multitudine crudelissime trucidata *dictator* ab interrege L. Valerio Flacco lege ad populum lata creatur;[1] quam dictaturam per aliquot annos tenet, consules tamen creari passus.	
673	81	Coss. *M. Tullius Decula, Cn. Cornelius Dolabella.* Sulla rem publicam novis legibus constituit. Cn. Pompeius, bello in Africa cum Domitio et Hiarba rege Numidiae confecto, XXVI. annos natus eques triumphat. Cicero orationem habet *pro P. Quinctio.* Eodem tempore Moloni Rhodio clarissimo rhetori, qui legatus Romam venerat, dat operam.	26
674	80	Coss. *L. Cornelius Sulla II., Q. Caecilius Metellus Pius.* Cicero defendit Sex. Roscium Amerinum parricidii reum.[2]	27
675	79	Coss. *P. Servilius Vatia Isauricus, App. Claudius Pulcher.* Sulla se dictatura abdicat. Cicero Arretinae mulieris libertatem contra Cottam defendit.[3] Profectus in Graeciam Athenis Antiochum Ascalonitam sex menses, etiam Phaedrum et Zenonem Epicureos audit; eodem tempore apud Demetrium Syrum dicendi magistrum exercetur.[4]	28
676	78	Coss. *M. Aemilius Lepidus, Q. Lutatius Catulus.* L. Cornelius Sulla moritur. M. Lepidus cos. in Galliam provinciam sibi decretam profectus acta Sullae rescindere et proscriptos revocare conatur, exercitu ad urbem admoto; unde a Catulo cos. et Cn. Pompeio repulsus exsul in Sardinia moritur. Cicero Asiam peragrat atque exercetur cum Menippo Stratonicensi, Xenocli Adramytteno, Aeschylo Gnidio, Dionysio Magneti rhetoribus; quibus non contentus Rhodi apud Molonem Graece declamitat;[5] ibidem Posidonium philosophum Stoicum audit.[6]	29
677	77	Coss. *D. Iunius Brutus, Mam. Aemilius Lepidus Livianus.* Cn. Pompeius mittitur contra Sertorium. Cicero ex itinere in Graeciam et Asiam revertitur et Terentiam uxorem ducit.	30
678	76	Coss. *Cn. Octavius, C. Scribonius Curio.* In Hispania adversus Sertorium acerrime pugnatur. Cicero causas complures in foro agit; quaesturam	31

1 de lege agr. III. 5. 2 Brut. 312. cf. de Off. II. 51. 3 pro Caec. 97. 4 Brut. 315. de Fin. I. 16. De mysteriis Eleus. cf. de legg. II. 36. 5 Brut. 316 6 Plut. Cic. 4.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		petens in comitiis tributis cunctis suffragiis quaestor fit.[1]	
679	75	Coss. *L. Octavius*, *C. Aurelius Cotta.* Cicero quaestor in Sicilia Lilybaetanus praetore Sex. Peducaeo.[2]	32
680	74	Coss. *L. Licinius Lucullus*, *M. Aurelius Cotta.* M. Antonius Creticus, M. triumviri pater, curationem orae maritimae nactus Siciliam aliasque provincias depopulatur, deinde Cretensibus bello illato re mala gesta moritur. Cicero ex quaestura Siciliensi, oratione, antequam decessit, Lilybaei habita,[3] Romam redit.[4] Eodem anno Scamandrum libertum et C. Mustium defendit.[5]	33
681	73	Coss. *M. Terentius Varro Lucullus*, *C. Cassius Varus.* In Italia bellum a gladiatoribus excitatur duce Spartaco. L. Lucullus bellum contra Mithridatem gerit, Cyzicum urbem obsidione liberat.	34
682	72	Coss. *L. Gellius Poplicola*, *Cn. Cornelius Lentulus Clodianus.* Lucullus Mithridatem in Pontum persequitur. Spartacus utrumque consulem proelio vincit.	35
683	71	Coss. *Cn. Aufidius Orestes*, *P. Cornelius Lentulus Sura.* Mithridates ad generum suum Tigranem in Armeniam fugit. Spartacus a M. Licinio Crasso praetore proelio victus perit. Extremo anno Pompeius Magnus bello Sertoriano confecto ex Hispania redux, deletis reliquiis gladiatorum, triumphat.[6] Cicero M. Tullii causam bis agit.	36
684	70	Coss. *Cn. Pompeius Magnus*, *M. Licinius Crassus.* Cicero aedilis designatus, Siculorum patrocinio suscepto, C. Verrem, qui Siciliam provinciam per triennium rapinis et crudelitate vexaverat, repetundarum postulatum in iudicium vocat.[7] Ad istam causam pertinet *Divinatio in Q. Caecilium* et *Actio prima in Verrem. Actionis secundae libri quinque* postea, Verre iam exsulante, conscripti sunt. Hoc anno L. Aurelius Cotta praetor tulit legem iudiciariam ad populum, qua iudicia, quae lege Cornelia penes senatores fuerant, communicata sunt cum equitibus et tribunis aerariis. Tribunicia potestas in integrum restituta est.	37
685	69	Coss. *Q. Hortensius*, *Q. Caecilius Metellus Creticus.* Cicero *aedilis* trinos ludos facit modico sumptu.[8] *M. Fonteium* ex Gallia provincia, quam pro praetore per triennium rexerat, repetundarum reum oratione defendit. Ad eundem annum referendae videntur orationes *pro A. Caecina*, *D. Matrinio*, *Q. Roscio comoedo.*[9]	38

1 Brut. 318. in Pis. 1. 2 Verr. II, 5, 35. Tusc. V. 64. 3 Pseudo-Ascon. in Cic. p. 97 ed. Bait. 4 pro Planc. 64. 5 pro Cluent. 49. Verr. II. 1, 139. 6 pro lege Man. 28. pro Sest. 67. 7 Brut. 319. 8 in Pis. 1. Verr. II. 5, 36. pro Mur. 40. de Off. II. 59. Plut Cic. 9. extr. 9 pro Cluent. 126.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
686	68	Coss. *L. Caecilius Metellus, Q. Marcius Rex.* Hoc anno incipiunt Ciceronis epistulae ad Atticum. L. Cicero M. frater patruelis moritur.[1]	39
687	67	Coss. *C. Calpurnius Piso, M'. Acilius Glabrio.* Cicero praeturam petit et inter octo praetores primus designatur.[2] Anno exeunte filiam Tulliam C. Pisoni L. F. Frugi despondet, nondum nubilem, nuptiis in annum abhinc tertium dilatis. Eius anni est or. pro Oppio.[3] Cn. Pompeio Magno bellum adversus piratas[4] defertur lege Gabinia. L. Roscius Otho trib. pl. legem tulit, ut equites in XIV. ordinibus spectarent.[5]	40
688	66	Coss. *M'. Aemilius Lepidus, L. Volcatius Tullus.* Cicero *praeturam* gerit; eius frater Q. aedilitatem petit. Ipse orationem *pro lege Manilia* a trib. pl. C. Manilio promulgata habuit, ut bellum cum Mithridate a Lucullo gestum Cn. Pompeio Magno committeretur. Eodem hoc anno dixit pro *A. Cluentio, M. Fundanio et Q. Gallio.*[6]	41
689	65	Coss. *L. Aurelius Cotta, L. Manlius Torquatus.* Cicero C. Cornelium Gallum de maiestate accusatum defendit[7] et C. Manilium.[8] In senatu egit de rege Alexandrino.[9]	42
690	64	Coss. *L. Iulius Caesar, C. Marcius Figulus.* Cicero consulatum petit; Quintus frater ad eum de petitione consulatus scribit; ipse habet *orationem in toga candida* contra Catilinae et Antonii coitionem.[10] Consul designatur cum C. Antonio.[11] Marcus filius nascitur.[12] Tulliam filiam XIII annos natam C. Pisoni L. F. Frugi in matrimonium dat.[13] C. Iulius Caesar praetor quaesturam inter sicarios exercet.	43
691	63	Coss. *M. Tullius Cicero, C. Antonius.* P. Servilius Rullus trib. pl. *legem* promulgaverat *agrariam.* Contra eam Cicero tres orationes habuit, primam in senatu, secundam et tertiam in contione ad populum. Hanc secutae sunt orationes pro *C. Pisone,*[14] pro *L. Roscio Othone*[15] (vid. ad a. 687), pro *C. Rabirio*, de *proscriptorum filiis*, quos Sulla paternis opibus et petendorum honorum iure excluserat; quam legem etiamsi duram Cicero tamen rei publicae causa servandam esse defendit.[16] Sequitur oratio habita, *cum provinciam in contione deponeret.* Deinde cum Catilinae furores[17] in coniurationem adversus rem publ. erupis-	44

1 ad Att. I. 5. 2 pro lege Man. 2. Brut. 321. 3 Quint. V. 10, 69. 4 pro lege Man. 31 sqq. 5 pro Mur. 40. 6 Q. Cic. de pet. cons. 19. 7 Orat. 225, 232. Fragm. ap. Orell. 445 sqq. 8 Q. Cic. l. c. 51. 9 Mommsen R. G. III. 165. Fragm. ap. Orell. 458 sq. 10 Ascon. ed. Bait. 82 sqq. 11 de leg. agr. II. 3. 12 ad Att. I. 2. 13 ibid. 3, 3. 14 pro Flacco 98. 15 Plut. Cic. 14. 16 in Pis. 4. 17 pro Caelio 12 sqq. pro Mur. 48—53.

Anni U.C.	Ante C.N.		Anni Cic.
		sent, Cicero habuit *orationes Catilinarias; L. Murenam*, cos. designatum, de ambitu accusatum defendit.[1]	
692	62	Coss. *D. Iunius Silanus, L. Licinius Murena.* Catilina, adversus quem Antonius procos. cum exercitu missus erat, victus ab eius legato M. Petreio perit. Antonius in Macedoniam, quae provincia ei obtigerat, proficiscitur. Pompeius confecto Mithridatico bello redit. Metellus Nepos trib. pl. in contione in Ciceronem et senatum invehitur, negans cives coniurationis Catilinae socios indicta causa necandos fuisse. Ei opponit Cicero orationem Metellianam.[2] Idem h. a. emit domum in Palatio.[3] Extremo anno Clodius Pompeiae Caesaris uxoris amore captus, cum in eius domo Bonae Deae pro populo fieret, clam veste muliebri ingressus et agnitus foras elabitur.[4] — Hoc anno Cicero habuit orationem pro *P. Cornelio Sulla*, a L. Torquato coniurationis accusato. Eodem anno Q. Cicero M. frater praeturam gessit.	45
693	61	Coss. *M. Pupius Piso Calpurnianus, M. Valerius Messala Niger.* Clodius incesti crimine accusatus id amoliri conatus est, cum diceret, se illa nocte non Romae, sed Interamnae fuisse. Cicero testis productus dicit illum eodem die ad se domum venisse; Clodius tamen absolvitur. Q. Ciceroni M. fratri ex praetura Asia provincia obtingit. Cicero Clodium in senatu cum oratione perpetua, tum altercatione frangit.[5] Eodem anno orationem pro *Archia poëta* habuit. Pompeius III. et prid. Kal. Oct. de Mithridate, Tigrane aliisque regibus victis triumphum agit. Caesar ex praetura Hispaniam obtinet.	46
694	60	Coss. *L. Afranius, Q. Caecilius Metellus Celer.* Initio anni Cicero effecit, ne Q. fratri in Asia succederetur. Legem Flaviam in contione tuetur improbante senatu. P. Clodius Ciceronis ulciscendi causa tribunatus cupidus transitionem ad plebem molitur. Anno ad finem vergente Pompeius cum C. Iulio Caesare et M. Licinio Crasso coitionem facit. Cicero *commentarium consulatus* sui scribit; de eodem librum Graece scriptum edit; denique poëma de consulatu tribus libris conscribit;[6] defendit Metellum Scipionem.[7]	47
695	59	Coss. *C. Iulius Caesar, M. Calpurnius Bibulus.* Cicero legem agrariam Caesaris non adiuvat, locum in V viris agro Campano dividundo repudiat, in iudicio C. Antonii temporum statum deplorat: quod aegre ferens Caesar Clodium, qui se P. Fonteio ple-	48

1 pro Flacco 98 et de omni Cic. consulatu in Pis. 4 sqq. 2 ad Att. I. 13, 5. 3 ad Fam. V. 6, 2. 4 ad Att. I. 13, 3. Parad. IV. 2 extr. 5 ad Att. I. 16, 8. Orr. ed. 1. Orell. II. 152 sqq 6 ad Att. I. 19, 10. 7 ad Att. II. 1, 9.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.

beio homini in adoptionem dederat, ad plebem traducit:[1] ne tum quidem Cicero legationem a Caesare sibi oblatam accipit. Eodem anno Thermum[2] et L. Valerium Flaccum defendit.

Caesari consuli, rogatione P. Vatinii trib. pl., invito senatu, Gallia citerior cum Illyrico et tribus legionibus in quinquennium decernitur, quo facto senatus ei Galliam ulteriorem cum alia legione addit. P. Clodius comitiis tribuniciis trib. pl. designatur eumque tribunatum adit mense Decembri.

696 | 58 | Coss. *L. Calpurnius Piso Caesoninus*, *A. Gabinius*. | 49

Clodius trib. pl. leges tulit 1. ut frumentum populo gratis daretur, 2. ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de caelo servaret, 3. de collegiis restituendis novisque instituendis, 4. ne quem censores in senatu legendo praeterirent neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus et utriusque censoris sententia damnatus esset. Praeterea legem tulit, ut, qui civem Romanum indemnatum interemisset, ei aqua et igni interdiceretur. Quo facto Cicero vestem mutat, et sordidatus populo supplicat.[3] Multi senatores et XX milia hominum aliorum, in primis equites fere omnes, vestitum mutant.[4] Cicero mense Martio extremo urbe cedit.[5] Post eius discessum Clodius de eius exsilio ad populum refert edictumque proponit, ut illi aqua et igni interdiceretur et ne intra quadringenta milia passuum ei liceret esse. Deinde Ciceronis domum in Palatio, item villam Tusculanam et Formianam incendit, bona diripit.[6] Cicero Vibonem, Thurium, Tarentum, Brundisium petit et X Kal. Iun. Thessalonicam venit.[7] Inde cum ei spes reditus facta esset, Dyrrhachium redit circa VI. Kal. Dec. Q. frater ante Kal. Maias Asia provincia decessit, quam per triennium obtinuerat.

Cicerone expulso Clodius legem tulit de Ptolemaeo, rege Cypri, ut bona eius publicarentur et regnum in provinciae formam redigeretur; quod negotium M. Catoni mandatum est.

697 | 57 | Coss. *P. Cornelius Lentulus Spinther*, *Q. Caecilius Metellus Nepos*. | 50

Kalendis Ianuariis Lentulus Spinther cos. de revocando Cicerone in senatu agere coepit, adiuvantibus fere omnibus tribunis plebis, in primis P. Sestio et T. Annio Milone. His studiis effectum est, ut primum SCtum fieret de eius salute, deinde lex de eo revocando ad populum lata prid. Nonas Sextil. omnium centuriarum consensu perlata est.[8] Eodem die Cicero

1 de prov. cons. 42. ad Att. I. 18, 4. ib. II. 19, 4. IX. 2. 2 pro Flacco 98. 3 cf. ad Att. III. 15, 5. 4 pro Sestio 32. 5 omnem rationem facti et consilii sui exposuit Cicero pro Sest. 36—49. pro Planc. 86—91. in Pisonem 18. 6 pro Sest. 54. 7 pro Planc. 99. 8 pro Sest. 67—87. 115—123. 128—132. in Pisonem 34.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		Dyrrhachio profectus Nonis Sextil. Tulliae natali Brundisium venit. Inde per Italiam omnium municipiorum, praefecturarum, coloniarum summa gratulatione et plausu exceptus Romam venit prid. Non. Sept. Postridie senatui gratias egit.[1] Prid. Kal. Oct. Cicero apud pontifices pro *domo* dicit. Domus in Palatio, Tusculana et Formiana villa pecunia publica aedificanda locatur.[2]	
		Statim post Ciceronis reditum in eius sententiam fit SCtum, ex eoque lex promulgatur, ut Pompeio per quinquennium potestas rei frumentariae toto orbe terrarum daretur;[3] de ea lege habet contionem. In quindecim legatis, quos huius rei causa Pompeius sibi legavit, fuit Q. Cicero, isque in eo negotio in Sardiniam profectus est.	
698	56	Coss. *Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus*, *L. Marcius Philippus*.	51
		Initio anni Cicero in senatu agit, ut P. Lentulo Ciliciae procos. negotium daretur Ptolemaei regis in regnum reducendi. *P. Sestius* a M. Tullio Albinovano lege Lutatia de vi postulatus defenditur a Cicerone oratione, quae exstat, et absolvitur. In eum Vatinius testimonium dixerat: itaque Cicero perpetua *interrogatione* eius vitam et tribunatum reprehendit. III. Id. Febr. Bestiam[4] defendit de ambitu accusatum. Prid. Non. Apr. Tulliam filiam Furio Crassipedi despondet. Cum anno superiore prodigia in agro Latiniensi facta essent et haruspices cum alias causas, tum hanc attulissent, quod loca sacra pro profanis haberentur, Clodius aedilis in contione dixit, domum Ciceronis etiam inter ea loca esse, quae consecrata profana haberentur; quo tempore oratio a Cicerone *de haruspicum responso* habita est. In senatu habuit orationem *de provinciis consularibus*, secundum quam senatus Caesari succedendum non censuit; paulo post defendit *L. Cornelium Balbum* Gaditanum, quem accusator negaverat iure civitate donatum, et eodem anno L. Sempronium Atratinum,[5] *M. Caelium* de veneno, quod Clodiae parasse dicebatur, accusatum; etiam M. Cispium ambitus reum[6] et C. Ascitium de vi.[7]	
		C. Iulius Caesar, exercitu in hibernis collocato, discedens in Italiam Lucae hiemat. Eo Pompeium et Crassum vocat cum eisque paciscitur, ut ambo consulatum alterum petant et hac ratione L. Domitinm consulatu detrudant, qui minatus erat se, si consul factus esset, Caesari exercitus ademptarum.	

1 ad Att. IV. 1, 5. pro Sest. 131. in Pis. 52. 2 ad Att. IV. 2, 2. 3 ad Att. IV. 1, 7. 4 ad Quint. II. 3, 6. 5 pro Cael. 7. 6 pro Planc. 75. 7 pro Cael. 24 sq.

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
699	55	Coss. *Cn. Pompeius Magnus II.*, *M. Licinius Crassus II.* Consules ex interregno magistratum ineunt. Provinciae eis in quinquennium decernuntur, Pompeio Hispaniae cum Africa, Crasso Syria, Galliae Caesari in alterum quinquennium prorogantur. Pompeius provincias suas per legatos Afranium et Petreium administrari iubet, ipse in Italia manet. M. Crassus ad bellum Parthis inferendum antequam paludatus in provinciam exiret, apud Ciceronem in Crassipedis generi hortis cenat. Hoc anno Cicero orationem edidit in *Pisonem*, habuit pro L. Caninio Gallo,[1] scripsitque libros tres *de Oratore*,[2] etiam versibus *libros tres de temporibus suis*.[3]	52
700	54	Coss. *L. Domitius Ahenobarbus*, *App. Claudius Pulcher.* Cicero *Crassi* causam in senatu defendit; orationes habuit pro Reatinis,[4] pro *Messio*[5] pro *Druso*,[6] pro *Vatinio*,[7] pro *M. Aemilio Scauro* a C. Triario repetundarum postulato, pro *Cn. Plancio*, pro *A. Gabinio*[8] repetundarum accusato (quem rogatu Pompeii defendit), pro *C. Rabirio Postumo* maiestatis reo. Otium impendit libris *de re publica* scribendis.[9] Q. Cicero legatus Caesari in Galliam proficiscitur.[10] Iulia Caesaris filia Cn. Pompeii Magni uxor moritur.	53
701	53	Coss. *Cn. Domitius Calvinus*, *M. Valerius Messala.* Hi consules non Kal. Ianuariis magistratum inierunt, sed post plura interregna mense Aprili demum creati sunt. Cicero, postquam M. Crassus exercitu a Parthis deleto perierat, in eius locum *augur* est factus.[11] Eo tempore interrogatione de aere alieno Milonis Clodium in senatu insectatus est.[12]	54
702	52	Coss. *Cn. Pompeius Magnus III. sine collega.* Hoc anno Milo, P. Plautius Hypsaeus et Q. Metellus Scipio consulatum, Clodius praeturam petebat. Ambitus non more maiorum, sed largitione aperta agebatur: denique res ad vim et caedem spectabat. XIII. Kal. Febr., cum Milo Lanuvium ad flaminem ibi prodendum proficisceretur, obviam ei fit Clodius Aricia rediens et pugna coorta interficitur. Pompeius ab interrege Ser. Sulpicio V. Kal. Martias cos. creatus paulatim coepit se a Caesare avertere. Uxorem ducit Corneliam, Q. Metelli Scipionis filiam, socerumque sibi in quinque extremos huius anni menses collegam in consulatu subrogavit.	55

1 ad Fam. VII. 1, 4. 2 ad Fam. I. 9, 23. 3 l. c. 4 Att. IV. 15, 5. 5 Att. IV. 15, 7. 6 Att. IV. 16, 3. 7 ad Fam. I. 9, 19. 8 pro Rabirio Post. 32. 9 de Legg. II. 23. 10 ad Att. IV. 18, 3. 11 Phil. II. 4. Brut. 1. 12 Fragm. ap. Orell. 456 sqq.

Anni U.C.	Ante C.N.		Anni Cic.
		Cicero Milonem de vi accusatum defendit, sed ita ut fori adspectu, iussu Pompeii militibus circumdati, et acclamationibus Clodianorum perturbatus parum constanter diceret. Eam quae exstat pro *Milone* orationem postea scripsit, cum Milo condemnatus Massiliam exsulatum abisset. Deinde defendit *M. Saufeium*, qui absolutus est.[1] Mense Decembri T. Munatius Plancus Bursa, tribunatu plebis deposito, accusatus a Cicerone et condemnatus est.[2] Hoc anno vel sequentis initio, certe post Milonianum iudicium, scripsit Cicero *libros de legibus*.[3]	
703	51	Coss. *Ser. Sulpicius Rufus*, *M. Claudius Marcellus*.	56
		Cum superiore anno SCto cautum esset, ne quis praetorius aut consularis intra quinquennium in provinciam iret, coacti sunt ei provincias administrare, qui in eas e consulatu et praetura nondum iverant. Itaque Ciceroni obtigit Cilicia pro consule regenda, cum exercitu peditum XII. M., equitum MMDC. Successit in provincia App. Claudio. Laodiceam in provinciam venit prid. Kal. Sext.[4]	
704	50	Coss. *L. Aemilius Paullus*, *C. Claudius C. F. Marcellus*.	57
		Ciceroni Romae pro re bene gesta supplicationes decernuntur.[5] Ipse III. Kal. Sext. de provincia decedens C. Caelium quaestorem ei praefecit. Brundisium venit VII. Kal. Dec.	
705	49	Coss. *C. Claudius M. F. Marcellus*, *L. Cornelius Lentulus Crus*.	58
		Cicero prid. Non. Ian. ad urbem accedens in ipsam incidit flammam civilis discordiae inter Caesarem et Pompeium.[6] Kal. Ian. factum est SCtum, ut ante Kal. Mart. Caesar exercitum dimitteret; si non faceret, eum adversus rem publ. facere visum iri. Ei SCto intercedunt trib. pl. M. Antonius et Q. Cassius. Senatus consulibus, praetoribus, tribunis pl. iisque, qui pro consulibus ad urbem erant, negotium dedit, ut curarent, ne quid res publica detrimenti caperet. Cicero, cum frustra omnia esset expertus, quae ad concordiam pertinerent, postquam Caesar, Rubicone traiecto, complura oppida occupaverat, una cum consulibus, qui Pompeium sequebantur, ab urbe discessit et Capuam oramque maritimam a Formiis tuendam suscepit. Pompeius VIII. Kal. Mart. Brundisium venit, VII. Id. Mart. Caesar ad murum castra ponit; XVI. Kal. Apr. Pompeius Brundisio cum omnibus copiis navibus in Graeciam traiicit. Caesar postero die oppidum ingressus et contionatus Romam proficiscitur, quo in itinere Cicero eum convenit. VII. Id. Iun., postquam	

1 Ascon. in Milon. p. 54 ed. Bait. 2 ad Fam. VII. 2, 2. 3 ad Fam. IX. 2 extr. 4 ad Att. V. 2, 7. 10, 15. 5 ad Fam. XV. 4. 6. Ibid. XVI. 11, 2.

Anni U.C.	Ante C.N.		Anni Cic.
		Arpini filio togam puram dederat, Pompeium in Graeciam secuturus navem conscendit. Caesar Hispania potitur, superatis Pompeii legatis, et a M. Lepido praetore dictator dictus Romae comitia habet, quibus ipse cum P. Servilio cos. creatur.	
706	48	Coss. *C. Iulius Caesar II., P. Servilius Vatia Isauricus.*	59
		Caesar prid. Non. Ian. Brundisio in Epirum traiicit, Pompeium Dyrrhachii obsidet, qui inde elapsus bellum in Thessaliam transfert, ubi proelio ad Pharsalum prid. Kal. Oct. a Caesare victus in Aegyptum fugit ad Ptolemaeum puerum ibique interficitur. Caesar bellum Alexandrinum gerit. Cicero ab armis discedens Brundisium venit.	
707	47	*C. Iulius Caesar II.* Dictator, *M. Antonius* Magister Equitum.	60
		Caesar, bello Alexandrino confecto, mense Septembri in Italiam rediit eique Cicero obviam processit. Caesar ut eum sibi occurrere vidit, descendit eumque salutavit, cum eoque colloquens multa stadia processit. Paulo post Cicero, qui usque ad id tempus Brundisii commoratus erat, in urbem venit. Tribus extremis h. a. mensibus coss. fuerunt Q. Fufius Calenus et P. Vatinius. Caesar VI. Kal. Ian. Lilybaeo in Africam traiecit, bellum adversus Pompeianos, Scipionem et Catonem et Iubam Mauritaniae regem gesturus.	
708	46	Coss. *C. Iulius Caesar III., M. Aemilius Lepidus. C. Iulius Caesar simul* III. Dictator. *M. Aemilius Lepidus* Mag. Equitum.	61
		Caesar initio mensis Aprilis Scipionem et Iubam vincit. Paucis diebus post M. Cato Uticae sibi mortem consciscit. Caesar, Africano bello confecto, Id. Iuniis classem conscendit et die tertio in Sardiniam venit. Inde III. Kal. Quint. profectus Romam venit a. d. VII. Kal. Sext. Ibi quattuor triumphis actis rem publ., summam potestatem nactus, constituit. Extremo anno ad bellum Hispaniense adversus Pompeii liberos profectus est et post XXVII dies in Hispaniam venit. Eodem anno Caesar fastos correxit et ut in posterum ex Kal. Ian. temporum ratio magis congrueret, inter Novembr. et Decembr. menses duos alios interiecit, ita ut hic annus, servato vetere mense intercalario, XV. mensium esset. Cicero h. a. *Brutum* et '*Catonis laudem*' post excessum eius viri scripsit, cui Caesar *Anticatonem* opposuit. Deinde scripsit *Oratorem* ad M. Brutum, qui tum Galliae Cisalpinae praeerat, et, ut videtur, *de optimo genere oratorum*. Quo anno *Partitiones oratorias* scripserit, non constat. Prid. Kal. intercalar. priores apud Caesarem habuit orationem pro *Q. Ligario*, quem Q.	

Anni U.C.	Ante C.N.		Anni Cic.
		Aelius Tubero accusaverat. Extremo anno cum Terentia uxore divortium fecit.	
709	45	Coss. *C. Iulius Caesar IV.* Dictator, *M. Aemilius Lepidus* Mag. Equitum.	62
		Caesar simul IV. consul *sine collega fuit.*	
		Caesar, victis in Hispania Pompeii filiis, Sexto et Cnaeo, mense Octobri Romam reversus consulatu se abdicat et Q. Fabium Maximum et C. Trebonium sibi sufficit. Ultimo autem Decembris die cum Fabius decessisset, Trebonius vero abesset, C. Caninius Rebilus consul renuntiatur, qui, ut Cicero iocabatur, adeo vigilans consul fuit, ut toto consulatu somnum non viderit.	
		Cicero initio h. a. vel superiore exeunte missa Terentia Publiliam uxorem duxit, cuius bona heres a patre fideicommissarius relictus custodiebat. Tullia eius filia post divortium cum Dolabella factum Romae filiolum peperit et paulo post diem obiit supremum. Cicero vehementer eius morte afflictus, Publilia dimissa, Asturae se abdit doloremque suum libris scribendis lenire studet.[1] Scripsit igitur h. a. *Consolationem* s. librum de luctu minuendo, *Hortensium, Academicas quaestiones*, libros *de finibus bonorum et malorum.* Mense Aprili filium suum studiorum causa Athenas mittit; et paulo post Astura discedit reliquosque menses partim in Tusculano, partim in Arpinati aliisque villis transigit; mense Octobri Romam se confert, mense autem Decembri in Puteolanum, ubi XII. Kal. Ian. Caesarem eiusque comites hospitio accepit.	63
710	44	Coss. *C. Iulius Caesar V., M. Antonius.*	
		Primis anni mensibus Cicero absolvit *Tusculanas disputationes.*	
		Caesar Idibus Martiis in curia a coniuratis M. Bruto, C. Cassio aliisque interficitur. Coniurati se recipiunt in Capitolium. Dolabella in Caesaris locum cos. sufficitur.	
		Cicero XVI. Kal. Apr. in aede Telluris pacem suadet et discordiarum memoriam oblivione delendam censet. Antonio idem se velle simulante Caesaris interfectores Capitolio descendunt; M. Bruto Creta, Cassio Africa, Trebonio Asia, Cimbro Bithynia, D. Bruto Gallia citerior decernitur. Caesar autem cum funere elatus et ab Antonio laudatus esset, Brutus et Cassius a plebis ira sibi metuentes urbem relinquunt et Antii et Lanuvii commorantur. Antonius Italiam percursat. Cicero villas suas lustrat scribitque libros *de natura deorum, de divinatione, de fato, de senectute, de amicitia* et *de gloria.* Dolabella columnam in foro a plebe Caesari statutam evertit hominesque seditiosos ultimis	

1 Tusc. IV. 63. ad Att. XII. 15. de Div. II. 1 sq.

Anni U.C.	Ante C.N.		Anni Cic.
710	44	suppliciis afficit. C. Octavius, heres Caesaris, Apollonia Neapolim venit XIV. Kal. Maias. Kalendis Iuniis senatores cum in senatu, ut Antonius edixerat, adesse vellent, armorum eius metu perterriti diffugiunt. Cicero villas obit et libros *de officiis* scribere aggreditur. Et cum haberet ius legationis liberae, consilium cepit in Graeciam proficiscendi. Itaque XII. Kal. Sextil. Velia proficiscens (ubi in ipsa navigatione *Topica* ad Trebatium scripsit) Rhegium et Kal. Sext. Syracusas venit. Inde postero die nave conscensa ventis reiectus ad Leucopetram promontorium agri Rhegini, cum Rhegini quidam Roma venientes ea narrassent, quae spem facerent fore, ut Antonius cederet et Caesaris interfectores Romam redirent, Ciceronem vero desiderari et, quod urbe abesset, accusari dixissent, profectionis consilio abiecto Romam properat et prid. Kal. Sept. in urbem venit. Antonius Kal. Sept. senatum habuit de supplicationibus Caesari decernendis. Cicero in senatum non venit, fortasse metuens ab Antonio insidias, misit tamen ad Antonium, qui ei diceret se ex via languere. Antonius in senatu dixit, nisi veniret, fabros se missurum et domum eius disturbaturum. Postridie Antonio absente Cicero in senatum venit habuitque orationem, quae dicitur *Philippica prima*. Ob quam Antonius ira incensus inimicitias ei denuntiat eumque a. d. XIII. Kal. Oct. in senatu adesse iubet. Ipse interea per XVII dies in Tiburtino Scipionis declamitans meditatus est orationem, quam XIII. Kal. Oct. in aede Concordiae contra Ciceronem habuit. Cicero in senatu non affuit, metu insidiarum ab amicis prohibitus. Antonii vero orationi opposuit *Philippicam secundam*, non habitam quidem, sed ita conscriptam, quasi eam XIII. Kal. Oct. in praesentem Antonium habuisset. Extremis mensis Octobris diebus et mense Novembri Cicero Puteolanum suum ceterasque villas obit librosque *de officiis* perficit. Interim Antonius VII. Id. Oct. obviam ivit legionibus quattuor e Macedonia redeuntibus easque sibi conciliare studuit. Brundisium venit VII. Id. Oct. Octavius autem, sive, ut Caesaris hereditate adita nominabatur, *Caesar Octavianus*, veteranos Caesaris excivit multisque aliis accedentibus iustum exercitum contraxit. Paulo post legiones Martia et quarta Antonium reliquerunt et ad Octavianum transierunt. Quo nuntio allato Antonius cum senatum in Capitolium a. d. IV. Kal. Dec. vocasset, valde perculsus confestim senatum dimisit et paludatus in Galliam citeriorem decessit. Dec. Brutus autem edictum proposuit, quo se provinciam Galliam in S. P. Q. R. potestate retenturum pollicebatur. Cicero V. Id. Dec. ad urbem rediit, cum novi tribuni XIII. Kal. Ian. senatum convocassent, ipse sententiam rogatus ea	63

C*

Anni U. C.	Ante C. N.		Anni Cic.
		dixit, quae complexus est *Philippica tertia.* Censuit autem res eas, quas Caesar adulescens egisset, publica auctoritate confirmandas, legiones, quae Antonium deseruissent, laudandas, Dec. Brutum, qui se Antonio in Gallia obiecisset, ornandum. SCto in hanc sententiam facto Cicero in contionem productus populo, quae acta et decreta essent, exposuit *Philippica quarta.*	
711	43	Coss. *C. Vibius Pansa, A. Hirtius.* Kal. Ianuariis consules rettulerunt de Antonio, qui Brutum Mutinae circumsedebat. Cumque Piso aliique legatos ad Antonium mittendos censuissent, habuit Cicero *Philippicam quintam*, in qua legationem istam ut senatus et populi Romani maiestate indignam dissuasit et, ut hostis iudicaretur Antonius, incubuit. Pridie tamen Non. Ian. factum est SCtum, ut Ser. Sulpicius, L. Piso, L. Philippus cum mandatis ad Antonium proficiscerentur eique denuntiarent, ne D. Brutum oppugnaret, ne delectus haberet, et ut esset in S. P. Q. R. potestate. De eo SCto Cicero, in contionem productus ab Appuleio trib. pl., ad populum rettulit *Philippica sexta.* Paulo post cum Pansa consul senatum de Appia via et de Moneta, unus autem trib. pl. de Lupercis consuluisset, Cicero in sententia dicenda egressus est relationem et (*Philippica septima*) pacem cum Antonio dissuasit, quia turpis esset, quia periculosa, quia esse non posset. Legati ab Antonio (praeter Ser. Sulpicium, qui in legatione obierat) initio Febr. Romam reversi intolerabilia Antonii postulata rettulerunt. Senatus tumultum decernendum censuit, cum belli nomen non nullis haud placuisset, quod Cicero Idib. Mart. *Philippica octava* reprehendit Fufiumque Calenum de pace agentem aliosque Antonio faventes obiurgavit. Postridie cum de ornando Ser. Sulpicio in senatu ageretur, Cicero statuam pedestrem aeneam in Rostris ei ponendam censuit *Philippica nona.* Postea cum Pansa cos. M. Bruti (s. Q. Caepionis Bruti) litteras publice missas de rebus in Macedonia feliciter gestis recitasset eumque Q. Fufius Calenus oppugnasset, Cicero *Philippica decima* Calenum refutavit et Q. Hortensio Macedoniae procos., qui Brutum in comparando exercitu adiuverat, huius provinciae administrationem confirmandam esse censuit. Et cum ante Kal. April. Romam allatum esset de morte C. Trebonii, quem P. Dolabella Smyrnae crudelissime verberibus ac tormentis cruciatum interfecerat, isque hostis iudicatus esset, Cicero postridie, cum de imperatore adversus Dolabellam ageretur, *Philippicam* habuit *undecimam*, qua C. Cassium deligendum esse, qui Dolabellam terra marique persequeretur, demonstravit. Eandem rem, productus a M. Servilio trib. pl. in contionem, magna contentione	64

Anni U.C.	Ante C.N.		Anni Cic.
711	43	summoque clamore et consensu populi egit. Deinde cum Pansa cos. de legatis iterum ad Antonium de pace mittendis rettulisset, eique, qui primi sententiam dixerant, hanc legationem P. Servilio et Ciceroni mandandam esse censuissent, Cicero *Philippica duodecima* negavit pacem cum Antonio fieri posse illamque legationem deprecatus est. Paulo post Pansa consule ad bellum profecto, cum de litteris M. Aemilii Lepidi ad senatum missis ageretur, quibus eum ad pacem cum Antonio faciendam hortabatur, Cicero *Philippica decima tertia* iterum istam pacem dissuasit litterasque ab Antonio ad Hirtium et Octavianum missas recitavit, ita ut singulas eius sententias confutaret. XVII. Kal. Maias Antonius proelio ad Mutinam superatus est, in quo alter cos. Hirtius cecidit, alter Pansa vulneratus est et paucis post diebus Bononiae mortuus. Laeto autem nuntio de victoria Mutinensi Romam allato Cicero ab ingenti multitudine maximo plausu in Capitolium ductus, in Rostris collocatus, inde domum reductus est. Prid. Vinalia X. Kal. Maias Cicero habuit *Philippicam decimam quartam*, qua trium ducum Hirtii, Pansae, Caesaris Octaviani nomine quinquaginta dierum supplicationem decernendam militibusque, qui pro re publ. interierant, monumentum faciendum censuit. IV. Kal. Iun. M. Lepidus se cum Antonio post proelium Mutinense Alpes transgresso coniunxit et prid. Kal. Quint. hostis iudicatus est. Paulo post Caesar Octavianus causam optimatium deseruit Antoniumque et Lepidum in Italiam arcessivit, et cum Q. Pedio consul creatus X. Kal. Oct. consulatum adiit. Deinde pace facta inter Caesarem Octavianum et Antonium et Lepidum, apud confluentes inter Perusiam et Bononiam congressos, convenit, ut ipsi triumviri rei publ. constituendae per quinquennium essent, et ut suos quisque inimicos proscriberet. Itaque Antonius in Ciceronem, qui urbe relicta Asturam confugerat, percussores immisit Herennium centurionem et M. Popilium Laenatem, a quibus VII. Id. Decembres interfectus est.	64

'Nihil tam indignum illo tempore fuit, quam quod aut Caesar aliquem proscribere coactus est aut ab ullo Cicero proscriptus est abscisaque scelere Antonii vox publica est, cum eius salutem nemo defendisset, qui per tot annos et publicam civitatis et privatam civium defenderat. Nihil tamen egisti, M. Antoni (cogit enim excedere propositi formam operis erumpens animo ac pectore indignatio), nihil, inquam, egisti, mercedem caelestissimi oris et clarissimi capitis abscisi numerando auçtoramentoque funebri ad conservatoris quondam rei publicae tantique cos. inritando necem. Rapuisti tum M. Ciceroni lucem sollicitam et aetatem senilem et vitam miseriorem te principe, quam sub te triumviro mortem; famam vero gloriamque factorum atque dictorum adeo non abstulisti, ut auxeris. Vivit vivetque per omnem seculorum memoriam; dumque hoc vel forte vel providentia vel utcunque constitutum rerum naturae corpus, quod ille paene solus Romanorum animo vidit, ingenio complexus est, eloquentia inluminavit, manebit incolume, comitem aevi sui laudem Ciceronis trahet, omnisque posteritas illius in te scripta mirabitur, tuum in eum factum exsecrabitur, citiusque mundo genus hominum quam *huius nomen* cedet.'

Vell. Pat. II. 66.

ADNOTATIO CRITICA.

CORNIFICII RHETORICA AD C. HERENNIUM.

LIB. I.

2, 2. *quo modo has causas.* has causas quo modo. e. ‖ 3. *et sententiarum* incl. (om. 2.) ‖ 3, 4. *exordium* μ,2,r. in exordium. ‖ 5. *est considerandum* epftb. considerandum est. ‖ 6, 9. *aut de aliqua re* C (aut aliqua re. ev.) aliqua re. ‖ 10. *fecerit fidem auditoribus* C. fidem auditoribus fecerit. ‖ 7, 11. *exordienda* 1. in exordienda. *nimium apparatis verbis compositum aut* incl. *ex contrario poterit.* 1. poterit ex contrario. ‖ 8, 12. *est narrationis.* 1. narrationis est. ‖ 9, 16. *non potest facere.* C. facere non potest. *de insinuationibus* 1, 2. de insinuatione. *eas.* E. eam. cdl34. *quam rei utilitas.* C. quae rei utilitas. *a.* ‖ 10, 17. *primum.* C. primum enim. *Clytaemestra* 1. Clytaemnestra. *dicturi sumus.* C. dict. simus. ‖ 18. *et in conf.* C. et conf. ‖ 11, 18. *corpore.* C. e corpore. n. ‖ 19. *cum scripto* (ut est in 1) malit Baiter. *navi* C. nave. *in scapham* C. et in scapham. ‖ 12, 20. *legitima* 1. legitima est. *unam in sent.* Baiter. in unam sent. *ei debere* (et debere hp). debere. (eμ). *est legitima.* C. legitima. ρ2. ‖ 21. malim abesse '*Caepio*' ante '*maiestatis.*' *legitima.* 1,3. legitima est. 2. ‖ 22. *civili* incl. *cadit qui.* hpπe. cadit is qui. ‖ 13, 23. *ei qui.* Baiter. hi qui. ‖ 14, 24. *hoc modo in loco — iniciamus.* C. in loco — iniciamus hoc modo. 13vo13ρ3. [*ad imperatorem*] *et in consilium.* Baiter. aut [ad imperatorem et] in consilium. ‖ 15, 25. *exercitum eduxit.* 3. eduxit. ‖ 16, 26. *ratio est.* 1,ab. est ratio. *Clytaemestram.* C. Clytaemnestram. ‖ 17, 27. *reperientur.* C. reperiuntur. af.

LIB. II.

1, 1. *parvam partem eius — transferemus.* C. parvae partes eius duae — transferentur. e. ‖ 3, 5. *nihil eorum.* C. nihil horum. ρ1. ‖ 4, 6. *bono.* C. bonum [*illas*] C. [alias] fv (ubi 'alias illas'), illas alias. ‖ 7. [*in eo loco solitudo.*] C. [solitudo] om. 'in eo loco,' ut t. *considerabitur.* C. consideratur. *transigendam* includatur. *ecqua.* C. quae. cb. ‖ 5, 8. *adiumentis* scr. argumentis. *tumore praeditum* scr. tumore. *factum sit.* C. sit factum. trv. *aut si vestigium* C. aut vestigium. *secundum vitae* Schütz. vitae. ‖ 7, 11. *cruciatu* C. cruciatibus. ‖ 11. *quo modo.* C. quo. ‖ 9, 13. *ea sententia.* 3 (a sententia. pπf.) sententia. heka. *aperietur* scr. reperietur. *contra quod* 1,af. contra id quod. ‖ 10, 14. *quae omnia scriptorem noluisse quam rectissime fieri.* C. quae scripturam habuisse [quam rectissime fieri] fn. ‖ 15. *parte iuris* incl. ‖ 11, 16. *quarum ex altera parte* scr. quae ex altera parte. *ne quid ambiguum.* C. ambiguum ne quid. e. *intercedere* 1,3. interdicere μ2cv. ‖ 12, 17. *quae sunt ea, Q. Caepio?* Bergk. Schütz (Z. f. G. 1855, 329). quae sunt ea, quae capio. ‖ 18. *utrum eae res similes sint.* scr. utrum ea res similis sit. *an dis-*

similes scr. an dissimilis. *quod noluerit cavere.* p²bϱ13φ. quod non voluerit cavere. n. (non quod voluerit cavere. 1). ‖ 13, 19. *sit factum.* C. factum sit. rφδ. *iudicarit.* C. iudicaverit. arvb. *Sex. Iulius.* S. Iulius. ‖ 20. *et ex hominis.* hpab. et hominis. *si qui quid.* Baiter (si quid. C.). si qui. *coiciunto* scr. cuicito (1). ‖ 14, 21. *conveniet.* hpμn. convenit. ‖ 15, 22. *peccarit.* C. peccaverit eμv. ‖ 16, 23. *quaerendum.* Halm. quaerendum est. ‖ 18, 28. *in quam intendimus.* π. quam intendimus. *iniuria quavis.* C. quavis iniuria. ‖ 19, 29. *inducti.* hpμan. ducti. *istum sibi.* Osann. istum. *alteri bestiae.* alterae bestiae (altera bestia. h.). ‖ 21, 33. *quod alteri.* hpeμrbv. quoniam alteri. ‖ 34. *cum plura sunt.* C. cum plura sint. atφl3. *quae homines.* Baiter. quae omnes. *cum pauciora sunt.* C. cum pauciora sint. *omnis* om. aft, incl. Baiter. ‖ 22. *prae ceteris.* gr2keant. praeter cetera. *accidisset.* π. accedisset. *satis esset.* hpea. esset satis. ‖ 24, 37. *consuerunt.* hpkμan. consueverunt. ‖ 38. *Cresphontem † existimas,* ut infra. Cr. aestumaveras. an: '*Cr. hominem existimas*'? ‖ 39. *huius modi conclusionis.* 1, 3. huius conclusionis. ‖ 25. *confirmatio est.* C. est confirmatio. *sin cetera.* ap². (si non cetera. C.) sin in ceteris. e. *huius modi enim.* C. huius enim modi. e. *dilabentur.* hpπktoφ. diluentur. eμ,2,re. *Thesprotum* 1,an. Cresphontem. ‖ 40. *sola ut restituam paro.* C. restituere comparo. exμ,e. ‖ 26, *nam hoc.* tdl134ϱ12δφ. nam et hoc. ‖ 27, 43. *se saepe numero dicat apud exercitum donatum esse.* Baiter. saepe numero dicat apud exercitum se donatum esse. ‖ 44. *qui in eo studio sunt.* E. qui sunt in eo studio. π. *livore decoloratum* scr. decoloratum. ‖ 28, 45. *quae commoda.* C. quae incommoda. *curet.* μp², 2,trocl134,3. severe curet. 1 (severa). [*commoda*]. C. [incommoda]. *fieri enim.* C. fieri. e. *cupide pugnasse.* C. cupidius pugnasse. *optime potest.* C. potest optime. p. *sed aliam* scr. aliam (aliis. e.). *commutationem* (p. 35, 16.) atobdl14. mutationem. ‖ 29, 46. *aut quo* scr. aut. *postulat.* C. postulabit bol2φ. ‖ 30, 48. *fuerit dis.* C. dis fuerit.

LIB. III.

2, 3. *eum qui sententiam dicet* scr. eos qui s. dicent. *discernitur.* hkefcd. decernitur. *dilectum.* hpe. delectum. ‖ 3, 4. *misereri dicemus.* C. dicemus misereri. *colenda esse.* 1,ar. colendas esse. *faciundum quid* E. ex t vo1. faciundum. ‖ 6. *in eis.* φ. in his. *vocabit* πaftc. vocarit. ‖ 5, 9. *incolumis sit.* 3,11vo12. incolumis. *eum.* Baiter. et eum. ‖ 6, 11. *vereri nos.* C. vereri nos dicemus. bcϱ123v. *omnis illius* incl. omnis incl. ‖ 12. *dicturos.* hpeμb. esse dicturos. *eos illius.* C. nos sperare illius. 3,cφ. ‖ 7, 13. *tute egerit.* eμ gr 12. tute et caute egerit. ‖ 14. † *de his.* de his. *in inimicitiis.* μa. inimicitiis. ‖ 8, 15. *dicamus — praedicemus.* 1. praed. — dic. *causae genere.* heb. genere causae. *a nobis.* C. nobis. ‖ 9, 17. *quod non.* μ. quia non. ‖ 10, 18. *ex qua re.* C. qua re. ebl13ϱ3. *cum dicere desinimus* incl. ‖ 11, 19. *eae res.* pπk. hae res. ‖ 12, 21. *permulsae sunt.* Baiter. permulsae sint. *hac* incl. Baiter. ‖ 22. *suavitudini.* C. suavitati. to. ‖ 14, 24. *oportet uti.* C. uti oportebit. ϱ². *vocum.* C. tum vocum trb. [*utemur*] *voce depressa.* C. voce depressa. ‖ 16, 28. *ea res* scr. res (eas 1, af.). ‖ 18. *egregia re* scr. egregie. *nobis haerere.* C. haerere. ant. ‖ 19, 32. *plura noverit.* 3,11φ. plura noverit, ab his (plura his. e.). *si qui satis.* bl1. (si quis adis. hp.) si quis ab his. ‖ 21, 34. *erint.* p. erunt. ‖ 22, 36. *se natura.* 1. natura se. *eâ accidet* scr. accidet. ‖ 23, 38. *poterunt haec.* C. haec

poterunt. cbφ. ‖ 24, 39. *ipsarum rerum memoria.* Halm. ipsarum memoria rerum. ‖ 40. *comprobatur.* hpπt. comprobetur.

LIB. IIII.

1, 2. *sumere aut a Graccho.* aut a Graccho sumere. *aut negent.* ac negent. *aut aliena probent* olim addita delevi. ‖ 2, 4. *ab ea.* C. ab ea parte. eod. *concedenda esse.* esse concedenda. r. ‖ 3. *descenderunt.* C. descenderint. etocφ. ‖ 4, 6. *artificiosum est.* Baiter. artificiosum. *transcripsissetis — putaretis.* C. transscripseritis. φ. putetis. b. *dicentur.* C. dicuntur. rc. *notata sunt.* C. notata sint. h. *nonnihil* 3,13ϱ12. non nihil huius rei. 1,2. *alienis exemplis.* Baiter. alienis se exemplis. ‖ 5. 7. *illorum ratio.* C. eorum ratio. ϱ^2. *vincerem.* C. dicerem. e. ‖ 8. *esse se similem.* vo12. esse similem. C. *solum habere se posse.* C. se solum habere posse. e. ‖ 6, 9. *de ipsius artificio* scr. de eius artificio. *aut in areis.* Baiter. mercis. *pectus Polycletium.* pectus Polycletium ventrem et crura. *doceri.* C. docere se. ‖ 7, 10. *haec aliena si.* 2,3. haec si aliena. (haec in aliena si. pπ.) *Graecorum probassemus.* C. probassemus Graecorum. e. *voluerit.* C. voluit. ‖ 9, 13. *qui cum* scr. hi cum. *credet.* C. credat. ‖ 10, 14. *ista* incl. *vidit scurram* scr. vidisset scurram. ‖ 15. *poenite igitur.* Baiter. paeniteat igitur. ‖ 11, 16. *possent.* E. possint. C. *post ille.* hπobφ. post ille huic. *praesente multis.* he. praesentibus multis. ‖ 12, 18. *aereae.* C. aeriae. *unquam* et *ei* add. Ribbeck. ‖ 13, 19. *est habenda.* C. habenda. *leges [populi Romani].* C. leges. h. ‖ 16, 23. *eam veneficii quoque damnatam existimabant.* E. ea v. q. damnata existimabatur. hpμftc. *parentes.* C. parentem. e. *idemne.* E. idemne hoc. C. *cur igitur.* C. quid igitur. ‖ 17, 24. *hoc pacto.* C. hoc modo. *hoc pacto. omnes.* C. hoc modo. omnes. *ei simul.* o. hi simul. ‖ 25. *videamur esse.* C. esse videamur. ogφ. ‖ 18. *tenere posse.* gr.1,φ. retinere posse. eo. *cum eis.* φ. cum his. *ei.* Baiter. hi. ‖ 19, 26. *membris solis.* Lambin. 'membris unis' malit Baiter (membris suis. C.). *corpus volnere.* C. volnere corpus. ‖ 20, 27. *constent.* 1 (constet pπ), l13bϱ13δ. constant. *plures sunt.* C. plures. *syllabae.* Baiter. syllabae erunt. ‖ 21, 29. *brevitate et productione* scr. productione. *brevitate eiusdem litterae hoc modo* incl. *et ex contrario: hic tametsi* scr. hic tametsi. ‖ 22, 31. *ac scelus.* Baiter. et scelus. ‖ 23, 32. *atque pulcra.* C. et pulcra. ‖ 33. *non est licitum.* C. licitum non est. ‖ 24. *turpe putet.* C. putet turpe. *veritus es.* veritus. C. ‖ 34. *quid oporteat.* quod oporteat. eϱ2. *at eos.* at [eos]. *ut* [*eos*]. ut eos. *eius modi.* C. huius modi. hg. ‖ 25, 35. *et breviter.* C. et breviter explicat. (explicat breviter. bϱ23g.) ‖ 26. *consequatur.* C. sequatur. fl2ϱ3. *hoc pacto.* C. hoc modo. ‖ 28, 38. *comparant?* comparant. ‖ 29, 40. *quonam te.* Baiter. nam quo te. *etiam nunc fecisse.* hpπ. fecisse etiam nunc. e. ‖ 41. *nam fere* scr. haec facere. e. ‖ 30. *tu ista.* C. tu istud. 2rv. ‖ 32, 43. *Liberum pro vino, Cererem pro fruge* scr. Libero vinum Cerere frugem. (pro Libero vinum pro Cerere fruges C.) *poetarum.* E. poetarum omnium. ‖ 35. *et suum.* C. suum. aftϱ13. *separatim.* 1. et separatim. 2,torl134ϱ13δ. ‖ 36, 48. *dicimus.* 1,2. dicimus quod eos minime offendat. *eam invenistis* scr. affuturam eam invenistis. 2rcφbg. ‖ 37, 49. *si ut.* Spengel. sicut. *fit* hpπ. si loco fit. *esse videamur.* C. videamur. e. ‖ 38, 50. *utrum igitur avaritiae causa.* C. utra igitur causa, avaritiae. ‖ 39, 51. *eum laborem ferre.* Baiter. aerumnas ferre. ‖ 40, 52. *si improbus.*

C. sin improbus. *in unum locum.* C. in unum. ep². ‖ 41. *cur iudicio velitis.* πt. eur iudicium velit. *infestus cognatis.* C. infestus in cognatos. vo3. ‖ 42, 55. *aut ad exsuscitationem.* E. aut exsuscitationem. C. ‖ 55. *quod ad hanc rem satis sit.* C. ad hanc rem quod satis sit. t. ‖ 46, 59. *dici potuit hoc modo.* C. hoc modo dicitur. ‖ 47, 60. *sumptum est.* est sumptum. *virtutis sunt.* hp. sunt virtutis. *inlustris.* E. industrius. C. ‖ 48, 61. *oportet.* C. oportebit. ‖ 49, 62. *aspectu venenato, spiritu rabido.* C. aspectu rabido, spiritu venenato. toφl23. *circumspectans.* C. circuminspectans. πμ. *ore attingere* incl. Ernesti. ‖ 50. *praestringere.* dvo13. perstringere. *hospites homini.* C. homini hospites. *peregrinatur.* C. peregrinabantur. vo3. ‖ 52, 65. *clamore.* C. cum clamore. doφl4. *tu in extremo.* Baiter. ut in extremo. hepμ. *iste quidem.* C. quidem ille. *conservare.* C. observare. ov vo1. ‖ 54, 68. *urbem* incl. Baiter. *reversus.* Baiter. pulsus. *factus est consul.* C. consulfactus est. ‖ 55. *circumstantibus.* C. circuminstantibus. hpπ. *quoddam excors.* μa²l1. quod erat in foro *aliis alii.* l1ϱ13vo3δφ. aliis alius *fusi sumus* scr. fusus fuge. *infimo.* C. intimo. *circumspectans.* circuminspectans. 1, 2.

M. TULLII CICERONIS DE INVENTIONE

LIB. I.

1, 2. *rei* et *natum* inclusi. ‖ 2. *modo.* petan, O. more. *aspexerat.* pkes. inspexerat. *quae materia esset.* pger. quae materies. *inesset* incl. Ernesto auctore. ‖ 3, 4. *superiores illi propter iniurias civium* incl. *cogeretur.* C. cogerentur. *non iniuria* incl. Baiter. ‖ 4, 5. *eorum.* pgers. horum. *et his.* petar his. *abuterentur.* pkgs. perverse abuterentur. *dicimus.* ptar. dicamus. ‖ 5, 6. *quid effici.* Pluygers (Mnemosyne VII, 360). quid officio. *intellegimus.* ps. intellegemus. *dicimus — appellamus.* es. dicemus — appellabimus. ‖ 7. *ut medicinae.* p. ut si med. *dicimus* scr. dicamus. *versatur.* r. versetur. ‖ 6, 8. *dicat.* pkesa. dicit. *nam tris — demonstrativam* incl. *appellet* scr. appellat. *esse remotas* Lambin. remotas. philosophiam conquesierit. p. phil. conquescerit. v. phil. concesserit. C. An: 'philosophiam in eo quaesierit'? *non quo ars* Linsmayer. neque eo eius ars. p. neque eo quod (sive 'quo') eius ars. K. neque eo dico quod eius ars. O (ut kd). ‖ 7, 9. *rhetoricae videtur artis.* pes. rhet. videtur ea. *eae.* geta. hae. *et sententiarum* om. p. incl. *ad inventionem* incl. Schütz. *verborum et rerum.* p. rerum et verborum. *et finem et officium.* pestar. et officium et finem. ‖ 8, 10. *quoniam vis.* p²ke. quamvis p¹. quia vis. *quia actio.* O. quod actio. ktar. (qua. p. quae. v.) ‖ 11. *tribui.* pv. distribui. *nominis* incl. ('ideo nom.' incl. Schütz.) *convenit — factum est — videtur — appellat* scr. conveniat — factum sit — videatur — appellet. generibus. C. fo: quaestionibus. *appellare.* pve. appellari. ‖ 9, 12. *secuti.* C. secuti eum. *habeat — debeat.* pve. Schütz, O. habeant — debeant. *male igitur — dixit* locum suum habent post 'accommodatur.' ‖ 10, 13. *et demonstratio — putabuntur* incl. *et demonstratio.* pvgesta. sed dem. *quam hic.* peta. quod. *deliberatio et demonstr.* vgetr. demonstr. et delib. *neque pars.* s. nec pars. *si igitur constitutio — constitutionis est* incl. Schütz. *pars eius quaelibet.* esr. pars eius. ‖ 14. *coniecturalis causa — definitiva causa.* requiritur utrobique '*constitutio.*' *nec definitiva.* pvgs. rursus nec def. *aliquam.* pvta. aliquando. ‖ 11. *aequi et recti.* aequi et iniqui. p²e. Schütz. cf. II, 36, 109.

aut poenae. C. requiritur '*et poenae,*' ut l. c. est. ‖ 15. *et ipsa.* sa. ipsa. ('ipsa et.' vet². 'ipsa ..' p.) *tribuitur.* ve. distribuitur. *causa transfertur.* vks. causa transferetur. *aliquod.* pvg. aliquod alicuius. ‖ 12, 17. *plura quaeruntur.* glossa est verborum '*quid potissimum, quaeritur,*' quae alieno loco leguntur post 'utrum potius' praefixo 'aut.' *aliud.* pve. aliud quoque. *qua re — nominamus* incl. ‖ 18. *ac tum* incl. *cognita const.* pvtar, K. et cognita const. (*cogn. const.* incl.) *iuncta.* pvkneta. coniuncta. *causarum autem est.* pvkr. causarum autem est haec. *dicimus haec.* pv,e. ('dic. hoc') dic. hoc modo. *qua re.* vs. qua sublata. *sublata est.* scr. sublata sit. *infirmatione.* p. infirm. et confirmatione. *inquit et.* pv. 'inquiet' sive 'inquit ei' coniecit Linsmayer. ‖ 14. *diductione.* vgkstar. deduct. ‖ 19. *potissima.* k. 'appositissima ('aptissima' e). *reperiuntur.* pve. reperientur. *diductione.* e. deduct. *ut: factum est, non est factum* incl. Linsmayer. ('ut' om. en. 'non est factum' om. p.). *tum his — repertis denique.* vg. his — repertis tum denique. *princeps.* pvkest. princeps omnium. *debet esse.* pvgeta. esse debet. ‖ 15, 20. *favet auditoris.* pvgeta. aud. fav. *est implicata.* pvkg. impl. est. *qua re cum.* pvgsta. qua re quoniam. *sint.* pvg. sunt. *perspicua.* p. perspicue. *obscura.* pesta. obscure. ‖ 21. *necesse est.* pvkes. necesse erit. ‖ 16, 22. *a causa.* C. ab ipsa causa (Victorin.). *ab nostra persona.* r. (ut coni. Lambin.) ab nostra. *ab eis.* Linsmayer. ab his. *si.* pvs. et si. de eis Linsmayer. de his. *ab rebus.* pvkg. ab ipsis rebus. *eum quem* scr. et cum. ‖ 23. *et aut.* p²,vo1,2. Lamb. aut. *ad summam reipublicae.* pvgeta. ad summam rem publicam. ‖ 17, 24. *contrahit.* pvgst. contrahet. *te id.* pger. id te. *quod existimeris.* pvgs. quod existimeris defensurus. *cum lenieris eum qui audiet* non legisse videtur Victorin. incl. Lamb. *neque hoc neque illud* incl. *aut maiorem aut minorem* incl. *in praesenti.* pvges. in praesentia. ‖ 25. *id quod.* pkr. O. idque. *firmissimum sibi.* pvger. sibi firm. *putat.* Schütz. putant (quod nunc praefero). *strepitus acclamatione* scr. strepitus acclamatione. pvk. strepitu et acclamatione. e. strepitu acclamatione. Lambin. ‖ 18. *nunc quidem.* C. nunc quiddam. *propptereaque.* pvtan. propterea quod. ‖ 26. *vitare.* v. vitari. *longum est.* C. longum. *nihil peius.* k. nihil profecto peius ('profecto' incl.) *satis dictum.* vg. satis dictum est. ‖ 19, 27. *rerum gestarum.* pvger. gestarum rerum. *quod delectationis — scribitur* om.v¹. incl. Linsmayer. *Sosia* incl. Linsmayer. cf. § 33. *clamans* Bentl. ad Ter. Ad. I, 1, 35. clamitans. *levitate* Schütz. lenitate. ‖ 20, 28. *partes eius.* p. eius partes. *ut ne narres.* pv. (ut narres. e) non ut enarres. *quoad.* Lambin. quod. *opus est* ta probante Halmio. scitu opus est. *dictum est — non est* scr. dictum sit — non sit. quod in proximo. pve. *quo de in pr.* scr. ‖ 21, 29. *eam rem.* Lambin. eandem rem. ‖ 30. *accidit.* ge (accedit. pv) acciderit. *cum ab adv.* pvgr. cum aut ab adv. *aut ab eis.* pvtar. aut cum ab iis. *quae dicenda erunt.* vkg. quae illius erunt. ‖ 22, 31. *Clytaemestra.* Clytemestra. pt. Clytaemnestra. v. ‖ 32. *quae partitio.* pvgta. quae autem part. *distributam.* ex Victorin. Ern. distributarum. *amplectimur in partitione.* vg. ampl., in qua part. *ne.* vg. videndum est, ne. ‖ 23, 33. *cuius rei genus* scr. cuius genus. *diversam rem* scr. diversam. *quod arguamus.* pve. quod arguimus. *hoc modo* incl. *ut vitam filii.* p. primum gnati vitam. ‖ 24, 34. *ex ephebis.* p²ve. ex ephebis, Sosia. *permixtam et confusam* incl. *omnes res.* par. omnis res. *confir-*

mantur. pvg. argumentando confirmatur. ('arg. confirmantur.' ar.) *numerantur*. pvke. numeratur. || 35. *comis officiosus an infacetus*. pvkg. comis officiosus. *officiosus* incl. *patiens* incl. *et omnino quae a natura dantur, animo et corpori considerabuntur, et haec in* ('et in haec' pv) *natura consideranda* incl. || 25. *apud quem*. pvg. apud quos. || 36. *aut corporis* incl. *in eodem genere*. pvge. genere in eodem. *geometricae*. pvketa. geometriae. *faciendi aut non faciendi*. pve. faciendi non faciendive. *aut — aut* incl. || 26, 37. *quaeretur*. pvta. quaeritur. || 38. *modus occasio*. pvkr. occasio modus. *facultas*. pvge. facultates. || 39. *tempus autem est*. pvetar. tempus est autem. *menstrui*. pvta. mensurni. rp^2,K. *quae aut*. pvg. quae. *aut incr*. vgn. incr. *numerum*. pvetaK. numero. *et cum maxime*. pvkta. et quae cum maxime. || 27, 40. *aut non faciendi* incl. *singulare* [*autem*] incl. || 41. *prudentiae* [*autem*] incl. utrumque auctore Ernesto. *imprudentia* [*autem*] incl. *aliquid omnino* Linsmayer. aliquid (aliquo. v). || 28. *et quod aeque magnum et quod simile erit ei negotio quo de agitur*. 2 Oxonienses, B. Lindemanni, Orelli. et quod simile erit ei negotio, quo de agitur, et quod aeque magnum. || 42. *contrarium dicitur*. pvgta. contr. esse dic. *praepositione negationis*. pvkg. per oppositionem neg. *commode*. pvs. commodius. || 43. *pactio*. vk. actio. *res haec*. pv^1. ('res hae' s.) res eae. *argumentatio autem*. p. autem arg. || 29, 44. *non potest esse*. pvgr. esse n. p. || 45. *si neque*. pvsta. sed neque. *igitur* incl. || 46. *praeparatas*. pvsta. paratas. || 30, 47. *locus*. pvgta. locus in mari. sr,K. *Hermocreonti*. pv. Hermacr. || *tribuamus*. vtan. distrib. || 48. '*Horatii factum — defleret, vel ut*' add. Pal. 1, Victorin. K. incl. *factum populus Romanus*. pv. factum quem p.R. *qui eum ob id*. pvs. ob id. qui eum eo quod. Baiter. *non nihil gessit*. Baiter. nihil gessit. || 49. *demonstratus*. p. demonstratus est. || 50. *sed inventam* scr. inventam. *distingui oportet quod* scr. distingui. *et* incl. *nobis statim* scr. nobis et in. *adiungeretur*. pvksn. absolutio quoque argumentandi adiungeretur. *et magna — difficultas* incl. || 31, 51. *illudne*. pvg. illiusne. *illud*. vg. illius. *quid si*. pvks. si. || 52. *utrumne tuam an illius* coni. Baiter. *adsensum est*. pg. esset adsensum. *videretur*. pvst. videbatur. || 53. *quod ille*. v. quod sibi ille. || 32. *ne intellegatur* Lambin. non intellegat. || 54. *elicienda*. pvs. aut elicienda. || 33, 55. *cum Epaminondas*. pvkgesa. quod Epam. *imperator accusatur* scr. (cf. Victorin. 100. ed. Or.) imperator. *quod ei*. pvgsta. ei. *tradiderit* scr. tradidit. *et cum paucos — vicit* incl. *defendet* scr. defendat. || 56. *quid si*. pv. quod si. *et a sapientia*. vgrn. et sap. *sapientia vestra* scr. sapientia. || 34, 57. *in usu*. sφ. usu. || 58. *tribui*. pvkgn. distribui. || 59. *est* Halm. sit. *transierunt*. ps. transierint. *nec ulla in re*. Linsmayer. nulla in re. *mutatae sunt nec quicquam*. Linsmayer. mutatae nec qu. *quae signo — administrari* incl. Linsmayer. || 35, 60. *putant esse*. pvg. esse dicunt. || 61. *tributa*. pvg. distributa. *atque a Peripateticis* incl. Linsmayer. || 36, 62. *ut ostendemus et quaedam — approbatione* scr. et quaedam — approbatione, ut ostendemus. *igitur est*. pbtn. est igitur. || 63. *Romae ista caedes*. p. ista caedes Romae. || 64. *ut ostendemus, quaedam autem — approbatione*. scr. quaedam autem — approbatione, ut ostendemus. || 65. *est argumentatio, in qua quia perspicuam*. scr. quae perspicuam. *hic propositio* scr. haec prop. || 37, 66. *et propositio et assumptio*. ps,a ('prop. et ass.'). et assumptio et prop. *tribuerunt*. psta. distr. || 67.

quinque — adferemus (§ 68) incl. *approbatio.* pstarn. propositionis approbatio. ‖ 38, 68. *hoc est — interpretemur* incl. Schütz. ‖ 69. *quid magis.* pta. quid enim m. *quid magis* Epam. p²tar,s ('et quid magis') cui rei magis Epam. *saluti rei publicae fuit.* p. saluti rei publicae profuit. ‖ 39, 70. *sequimini.* pgsta. sequamini. infra unus *s* indicativum servat. *quin istum.* Halm ex p. (qui om. 'in lege sequimini') quid dubitatis quin istum. ar,t ('qui dub.'), non oportet dubitare quin istum. quid causae est quin istum. E. *iudicatis* Halm ex vol. iudicetis. ‖ 72. *at metuere.* r,vol. ac met. *nonnumquam.* vol. nonnumquam posse. ‖ 40. *complexione oportere supersederi.* p. oportere complexione supersederi. *hic satis — non indigere.* incl. *proponere et assumere dicunt.* pr. dic. ass. et prop. *conficiatur ex ratiocinatione.* psr. conficiatur. *quod si fiat.* psr. om. volgo. *quod illis displicet* incl. ‖ 73. *saluti rei publicae fuit.* p. sal. rei p. profuit. *eodem facto* E praeter K. eodem pacto. *eorum in fide.* p. in eor. fid. ‖ 74. *qua re — consecutione uti.* incl. *nam argumentatio.* E praeter K. nam et arg. pta,K. ‖ 75. *cum igitur.* pta. quando igitur. ‖ 41. *putent* E praeter K. putet. pgsta ('putant' r),K. *solum inventum.* rl1. solum. ‖ 76. *eadem partis ratione expolire.* Linsmayer. eadem partitione expolire. vg. eadem ratione partitiones exp. *tum utraque* incl. *id ut — factu sit* incl. Schütz. *factu sit periclitari.* vsta. *liceat* scr. licet. v. ‖ 77. *oratoris.* vkgs. oratorio. ‖ 42, 78. *inventionibus* incl. Schütz. *argumentationum* incl. ‖ 79. *aliquid.* vg. aliquod. *complexio confici.* vg. compl. ex iis conf. *aut enumeratio.* pv. aut si enum. *aut simplex.* v. aut si simpl. ‖ 43, 80. *id quod.* pvg. quod. *erit infirmabitur.* p²gta. erit id infirm. *aut si erit omnino.* Linsmayer ex *s* ('aut si omnino erit') aut erit omnino. *si aliquis.* pb. si quis. *dicitur.* pvgtas. dicatur. ‖ 81. *deinde factum — consuetudinem.* aliena ab hoc loco videntur. *existimare.* pvgta. existimari. ‖ 44, 82. *demonstrabimus.* C. demonstrabitur. *indigebimus* scr. indigemus. *si iudicatum.* vgta. sin iud. *id quod ad iudicandum adferatur.* pvgstar. id iudicatum, quod afferatur. *ex contrario.* pv. contr. *et videndum est* incl. *oportet autem animadvertere* incl. ‖ 45. *necessaria dicentur.* pvgs¹tar. nec. inducentur. *conversione* del. Linsmayer. *quid autem accuses* scr. quid eum acc. *sin.* C. si. 84. *dicimus.* pvg. dicemus. *si eorum.* pvgr. si horum. ‖ 85. *reprehendetur* Ernesti ex Gu. 1. reprehenditur. *infirmatur.* pvrs. infirmetur. *id est inductum.* r, Schütz. id sit ind. *praeteritum est* scr. pr. sit. ‖ 46, 86. *reprehendetur.* E praeter K. reprehenditur. *si quod.* p. si id quod. ‖ 88. *eam partem* incl. *et adversarius.* pv. si adv. *hoc quoque.* gsta. quoque hoc. ‖ 48, 89. *in conclusionem.* vg. in conclusione. *instituitur.* r, Ern. instituit. *mala definitione.* vstan. mala definitio. ‖ 90. *ad aliam.* gs. ('aliam.' pv.) in aliam. ‖ 49, 91. *civis est.* p²tars. ('civis.' pv.) est civis. *immensa.* Baiter. immensae. ‖ 92. *ut si qui Or.* pvg²ss. ut si qui cum Or. *ut si qui Ul.* v. ut si qui cum Ul. *inhonestatem.* p, Schütz. inhonestam rem. ‖ 50, 93. *dicens.* C. incl. K, om. O. ‖ 94. *adversarium.* vkgta. adversum. *aut ut Amphion.* pv. ut Amph. *item apud Pacuvium* om. vol. incl. *aut si rem.* pvs. aut si qui rem. ‖ 95. *efficit.* Ernesti. efficiat. *aut infirma.* pvsta. aut si inf. *malum est.* pvgtm. maximum malum est. *sunt delectationes.* p. del. sunt. ‖ 51, 96. *modus erit.* vgst. modus erat. *ponitur.* pvgss. ponebatur. *dicitur.* ta. dicatur. *fatemur — demonstramus.* scr. fateamur — demonstremus. *deinceps — pone-*

mus incl. Oudendorp. ‖ 97. *putabit.* v²gs. (putavit. pv¹). putarit. *nam — dabuntur.* incl. *autem* et *hanc* incl. *partium.* Linsmayer. partem. *dicemus de concl.* vgsta. de concl. dic. ‖ 52, 98. *hoc modo — coniungere.* (99) incl. *atque hic — argumentationum* incl. ‖ 53. *odium aut ira aut gravis offensio.* Iul. Vict. 250, 21, non recte probante Linsmayero, cf. § 102, 103. *praeceptione.* vg. praeceptis. *atque negotiis.* p. ('aut quae neg.' vs). et quae negot. *sunt attributae.* pvgta. attr. sunt. ‖ 101. *fuerit eis.* pvgsta. fuerit dis immortalibus aut eis. *esse: dis immortalibus.* pvgss. esse. *senatui.* v. senatu. *aut* ante *ad omnis* incl. *aut ad superiores.* sl2vo2. an ad sup. *aut ad paris.* s¹l2vo2. an ad par. *aut ad inferiores.* l2vo2. an ad inf. ‖ 102. *per vim manum opulentam* incl. *opulentam.* pvtar. opulentiam. *remotissima sit.* vss. ('remotissimae sit' p.) remotissima sint. ‖ 54, 103. *agatur.* pv. agitur. *a feris.* vg. a feris quoque. *esse remotum.* ptarn. rem. esse. *potuerunt* C. potuerint E. ‖ 104. *constat.* vsb. constant. ‖ 105. et *indignatio quidem — sumetur* (§ 106.) incl. Schütz. ‖ 55, 107. *proferuntur.* bl2. proferentur. *et indigna.* tansb. indignae. *fortuna pristina, honore.* vg. fortuna, pristino honore. *similem in causam* (pvks. similem casum.) incl. ‖ 109. *ut — adcommodes* incl. *ut equum.* pv. ut si ad equum. *commoveatur.* Linsmayer. commoventur. v. commovetur. ‖ 56. *modo* incl. *quicquid acciderit* Linsmayer. si quodquid. p. si quicquid. vgtas. *quoniam satis.* pvgtab. quoniam et satis.

LIB. II.

1, 1. *Heracleoten.* scr. ex vstar ('eracleoten'). *ut excellentem — contineret* incl. *in se.* pvsn. in sese. *simulacrum velle se.* k (pv. om. 'se'). se sim. velle. ‖ 2. *ilico.* kvs. illico. *antestiterunt.* kv. antesteterunt. *hic* incl. *ut mutum — transferatur* incl. ‖ 3. *simplici in genere.* An 'suo in genere' sive 'singulari in re'? ‖ 2, 4. *necessarie.* C. ('necessariae' pv.) necessario. *eius quoque.* C. quoque eius. E. ‖ 5. *adrogantia.* n. in adrogantiam. *in sua pictura ille.* p. ille in sua pict. ‖ 7. *qui ante.* pv. qui ante se. *fuerunt.* sn. fuerant. *constat.* snl1. constet. ‖ 3, 9. *cuiusque.* pvsn. uniuscuiusque. ‖ 10. *consequamur.* pvks. consequimur. ‖ 11. *et inventiones — iudicationes* incl. ('et constitutiones' om. r. 'et iudicationes' om. vstarn.) ‖ 4, 13. *eadem* scr. eosdem. *in omnis incidere* scr. incidere. *aut ad accusationem vel recusationem* addidi. *qua re — dicemus* incl. *transferuntur.* pvsn. transferentur. ‖ 14. *proficiscamur.* ps. proficiscemur. ‖ 15. *constitutio* et *id est* incl. Ernest. *in coniecturali* incl. ‖ 5, 17. *tribuitur.* pvktan. distribuitur. ‖ 18. *faciendi.* pta. faciendi aliquid. *faciendi aut non faciendi* ante 'certa' incl. Schütz. *aliquid commodi* ('incomm.'). pv. commodum aliquod. ‖ 19. *amplificatione* scr. examplificatione. pvk. explicatione. ‖ 6, 21. *alio modo.* pvksn. alius modi (sic statim). ‖ 22. *hoc intellectu.* vg. hoc intellecto. *qui quod.* vsnr. qui id quod. ‖ 7, 23. *quod eo.* pvktan. quod eius. *hoc autem.* psta. in hoc autem. *tantam* [*tam idoneam*] scr. tantam idoneam. pv. tantam aut tam id. *dicentur.* pv. dicetur. *pertinent.* vs. pertinebunt. ‖ 8, 25. *quo erit.* Orelli. quo et erit. C. *tamquam* scr. quam. *levissimae.* C. lenissime. *quietissimam ad partem* incl. *quoddam* O. ex r, E. quiddam. K. ex pt. *et animi.* pt. et ad an. ‖ 26. *nullum esse.* s. nullum fuisse. *maius* scr. magis. *esse.* vs. fuisse. *sibi maius.* vs. sibi magis. *nequaquam.* s. nequaquam fuerit. *sit comparanda.* sn. comparanda ('comparandum' pvta). *dubitasse quidem eum* scr.

dub. quidem. pvsta. dub. quidem hunc. ‖ 27. *quid rei* scr. quid ei. ta. quid eius. p[1]. quid eius iuris. s. quid eius rei. r. quid eius iuris supra scr. 'rei.' vk. *quia si.* vs. quod si. ‖ 9, 28. *imperitis* incl. *dederit.* pvksn. dedisse. ‖ 29. *consanguineis quibus maioribus.* sn. mai. quib. cons. ‖ 30. *adfectiones quidem perspicuam solent.* scr. adfectionis quid. persp. solet. p. adfectionis quid. ratio persp. solet. *ipsarum.* rl1. ipsorum. *aliquam.* l1. aliquam rem. *consequatur.* pvta. consequantur. *facile.* vol. faciles. *cognitu est* scr. cognitu sunt. ‖ 31. *vehementer.* vs[1]. vehemens. *voluptate.* pvt. voluntate. ‖ 10, 32. *res hae.* pvke. res eae. *adducitur.* pvta. adducetur. *ut in tali re a culpa* scr. ut in tali culpa. pves. ut a tali culpa. *peccaret.* v. ('peccare'. p.) peccarit. *si quem quid.* e. si quidem. p[2]vsr. si quem. ‖ 33. *de facultate ei.* s. de fac. eius. vn. de fac. ‖ 35. *et non communia* scr. et in comm. pv. et comm. *si nihil.* Ernesti. se nihil. *a faciendo.* vksn. faciendi. ‖ 36. *perquam miserum facinus esse et indignum, cum.* Gruterus. perquam m. f. e. et i. demonstrabitur, ut cum. *aut* incl. *quamvis false.* pvsn. qu. facile. ‖ 37. *dissimili generi* · Schütz ex cod. Leidensi. dissimili in genere. *ac* incl. *de moribus quaerere se.* Baiter. (de moribus quaerere. ps.) de moribus quaeri. ‖ 12, 39. *denique.* ps. deinde. ‖ 41. *similes agi.* p[2]ven. similesque agi. *ex quaque.* pvsta. ex unaquaque. *magno opere considerandum est* incl. Ern. *titubatio, apparatio* scr. (titubatio avaritia. pvsta.) titubatio. ‖ 42. *pars restat.* vstan. pars erat. *ex eis rebus* scr. ex eis. *aut intervallo.* pv. aut ex interv. ‖ 13. *aliae susp.* pkn. ('et aliae susp.' vs.) aliquae. *et natura.* n. et ex nat. *credibilem.* p. credibilem aut incredibilem. ‖ 43. *quaerere.* vsn. quaeri. *quod.* pvta. item quod. *in qua necesse.* vk. in qua num necesse. *ante rem quod.* pvs. ante rem erit quod. ('erit' incl. O.) *dein cenarit.* ksta. ('decenarit.' pv.) cenarit. *iam familiarem* scr. tam fam. *familiarem.* pks. familiarem comitatum. p[2]etar, K. fam. comitem. pal. 3 vol, 3 Oxx., O. (qui 'comitem' incl.) ‖ 44. *utrum videatur.* scr. rursum utrum videatur. vg. horum pars ad consilium pertinet, utrum videatur. pktan. horum pars a. c. p. rursum vid. s. horum p. a. c. p. quaeritur enim utrum vid. *temere* incl. *in quo quaeritur* incl. *adiumenta.* pvken. si adium. *fuisse facultas.* ve. ('fuisse' om. p.) fac. fuisse. *non facile.* vsn. neque fac. *non est necessarium.* vetan. non nec. *eos qui — sed* incl. *sed modo.* pvkstan. sed ad ea quae praecepta sunt comparationis modo. ('ad — comparationis' incl. Ern.) *conferant.* s. conferent. ‖ 14, 45. *intento ad inventionem* scr. ad intentionem. *animo.* Schütz. animus. *incident.* Schütz. incidet. esr. ('incidit.' pvtan.) *hoc cur modo.* pvn. cur hoc modo. *cur hoc ante factum non sit* incl. (om. e.) ‖ 46. *contra* incl. Ern. *praeceptorum* incl. ‖ 47. *ab ea, in qua est separatim ita ducta.* s[2]tar. ab ipsa ('ab' om. pv.) ita ducta, ut ab ea separatim. ‖ 15, 48. *perorata causa.* pvksn. perorata et probata causa. ‖ 49. *certioribus illis argumentis confirmato* scr. cert. ill. auditoribus arg. confirmatis. pvketanr, s (supra scr. 'auditoribus') cert. ill. arg. confirmatis. *et* incl. *aliqui.* pvta. aliquis. *omnia autem.* vsn. omnia enim. *omnia.* pvta. et omnia. *omnia — dignitatis* incl. *quae inventione.* pvstanr. quae in inv. *rerum et sententiarum.* pvsta. verborum et sent. ‖ 50. *natura eorum.* n. nat. ipsorum. ‖ 16. *et* incl. Orelli. *causam maxime spectari.* scr. ('causa m. sp. causam.' pv.) maxime sp. caus. *diducuntur.* ven. deducuntur. (deducentur. O.) ‖ 51. *nunc — transeamus* incl. ‖ 17, 52. *rem.*

pvstan. rem publicam. *hoc est privata quadam* incl. *hoc est populi maiestatem* incl. *minuit*. pvks. minuit is. *adferre*. vs. adferri. ‖ 53. *et controversias* incl. ‖ 54. *et quae*. pvketa. et si quae. *ostendetur* incl. ‖ 18, 55. *cum et faciat* scr. commutet faciat. pv. ut et fac. *defensoris deinde*. n. defensoris. 13. *deinde* incl. *similibus — rationibus* incl. Schütz. ‖ 56. *defensoris*. s. def. is. *eorum — utemur* incl. ‖ 19, 58. *quodam modo*. nr, ut E. ante O. quonam modo. *in accusatione*. pvta. cum in acc. *acc. autem*. vsta. acc. *autem* incl. *multum oportet et diu consistat*. C,E. Fo: multum et diu consistebat. *demonstratum esset*. pvk. dem. sit. *adficere reum*. scr. adficere eum. *qua parricidae adficiuntur* incl. *esset acceptum*. r. sit acc. ‖ 59. *adficere*. vta. adfici. *oporteat — consequatur*. C,E. Fo: oporteret — consequeretur. ‖ 20, 61. *aliud*. ta,O. quid aliud. *agere*. pvs. agi. *haec constitutiones*. p. hae const. ‖ 21, 62. *venit*. pv. veniret. *heredes*. pvs. heredes secundi. *in ipsius*. pva. ipsius. ‖ 63. *enim* ante 'pecuniae' incl. ‖ 64. *illo testamento*. pv. illo tempore test. *cedebat*. vs. concedebat. *et de eo ipso esse controversiam*. pvksa. de eo ipso. ‖ 22, 65. *utilia visa* incl. ‖ 66. *et nostris*. pv. et a nostris. *cari esse*. veanr. esse cari. *reveremur*. k. veneremur. vg. ('veneramur.' esa.) veremur. ‖ 67. *remota non sunt*. scr. remotiora sunt. *consuetudine*. v. (consuetudinem. p. consuetudinum. p²ta.) consuetudinis. ‖ 68. *quod ita*. pvks. quod iam ita. *aut maiore*. pvsnr. aut ex maiore. *exponimus*. pesanr. exposuimus. ‖ 23, 69. *huiuscemodi*. p,O. huiusmodi. *in praesentiam*. pve. in praesentia. *consilium*. pva. concilium. ‖ 70. *nec pie*. v²es. (ne pie. pv¹.) neque pie. *et oportebit* incl. ‖ 24, 72. *circumsederetur*. pvker. circumsid. *et arma*. p. arma. ‖ 73. *coniecturalis* incl. *altera coniecturalis* incl. *ad hanc pactionem*. s. ad hanc conditionem. ‖ 74. *et ex suis* scr. ex suis. *tractare*. vol. tractari. *de quo*. pvn. quo de. ‖ 25, 75. *arguetur* scr. arguitur. *laudabitur*. p²eanr. laudatur. *demonstrabitur*. p²ean. demonstratur. ‖ 76. *honesti — cognoscetur* incl. *dicere*. pvsa. deinceps dicere. ‖ 26, 77. *hi erunt*. Klotz. inerunt. C,E. *et facti — turpitudinem* incl. *cum indignatione*. pv. cum ind. proferre. ‖ 78. *recipit*. pv. recepit. ‖ 27, 80. *tum leges — vindicari* incl. *habere*. pva. haberi. ‖ 81. *postea* incl. *dicemus* incl. Lambin. *si hoc*. pvn. hoc si. *accuset*. a. accusat. ‖ 82. *demonstrabit* scr. demonstrabitur. *illa damnata*. mentio Horatiae ab hoc loco aliena videtur, et masculinum genus septies restituendum. *compararetur*. pvse. comparabatur. *convenerit*. p²vo2. conveniret. ‖ 28, 83. *demonstrando se*. pv². demonstr. se reum. *quam sit illius*. sv². ('qui sit illius.' pv.) quam sit ille. *promeritum* scr. promeritus. ('promeritis.' s.) *ab quo*. pvan. a quo. ‖ 86. *cum sui conquestione* scr. sui conquestione. p²a²nr. ('sui conquestionem.' pv.) sui conquestio. *aut scelere*. vs. aut ex sc. *pertineret*. pvn. ('pertinet.' sa.) pertinuerit. *aut aliquam*. pnl1vo2. aut ad al. *vindicata*. pvsa. fuerit vind. ‖ 87. *aut ex coniecturali aut ex fine*. vs. Fo: aut ex coniectura aut ex definitione, cf. II, 99. ‖ 88. *sed — accuset ipse* incl. accuset ipse. v. ipse acc. *sicut hunc* ('sic hunc.' pv.) incl. ‖ 89. *quid potuerit*. pvan. quod non pot. *implicata*. vsl2. impl. demonstrabitur. *quid debuerit*. pvan. quod non deb. *ex honestatis*. 12. ex honestate. *de utroque — dicetur* incl. *ab se* scr. ab reo. ‖ 90. *alterius*. vs. in alt. ‖ 30, 91. *de quibus*. pvsar. de qu. post. *qui in superioribus*. p²e. qui sup. *in alio* incl. *sit aut* incl. *porcum* (ut statim). pva. porcam. ‖ 92. *particeps tu*. va. tu part. *necne* incl. (om. p.). ‖

94. *utilitatis.* pvean. util. partibus. *agetur.* pvs. agitur. ‖ 31, 96. *infertur.* 11. inferetur. *demonstratur.* pv. demonstrabitur. *Eurotas* incl. ‖ 32, 99. *id est ostendere dissimile* incl. *levius facilius* incl. *nisi fecisset.* pvan. ni sic fec. ‖ 100. *hoc in loco* incl. *permagnam.* pvsa. permagnum. ‖ 33, 103. *nunc—intendemus* incl. ‖ 34, 104. *ut pro.* vs[1]. ut si pro. *dicens* scr. dicere. pvsan. dixeris. *ducere.* pvsar. deducere. ‖ 105. *aut in consilio* incl. aut in cons. pvean. et in cons. ‖ 35, 107. *consanguineum magnis et principibus viris* scr. ex Victorin. 155, 21. consanguineum. *demonstrabit* incl. Orelli. *dignitatem.* pvesanr. et dign. *demonstrabit* incl. Orelli. ‖ 36, 109. *et quod.* pv. et quale. ‖ 37, 110. *quoque* incl. *adcommodatur.* e. accommodetur. ‖ 111. *qui tamen.* ersl2vo2. qui tunc. *et infirmationibus.* s²r,O. et confirmationibus. [et infirmationibus] et confirm. K. *incidat.* s. incidet. *in praemii petitione.* vs. in hac. ‖ 38, 112. *falsa quadam.* pvsr. falsa, quanam. ‖ 39, 113. *quaeretur* incl. *pervolgetur.* Madvig. pervagetur. ‖ 115. *pecuniarium.* es. pecuniarum. ‖ 40, 116. *solent.* pvtan. soleant. ‖ 117. *existimare.* v. existimari. ‖ 118. *probet.* pv. prohibet. ‖ 41, 119. *alia in re lege.* pvkn. alia in lege. ‖ 121. *hoc modo.* pv. si hoc modo ('hoc modo si.' ta.). *demonstrare* scr. demonstrandum. ‖ 122. *accommodabitur.* Ernesti. accommodatur. *mihi dicet heres.* pkta. mihi ille secundus heres ('mihi † dicebat secundus heres.' O.). An: mihi Decius heres? *eorum qui sententiam inducunt* incl. *aliud.* s,r(mg.) illud. pvnr. alterum. ‖ 124. *qua re — doceatur* incl. ‖ 43, 125. *in testis loco* scr. ('in tentis loco.' pv. 'intendentis loco.' s.) intemptantis loco. e,E. *productum [hoc est] interrogando* scr. producendum hoc est interrogandum. pvktan. producendo hoc est interrogando. ‖ 44, 129. *adferre.* pvta. proferre. ‖ 130. *partitionem oportebit* scr. partitionem. ‖ 45, 132. *item quaerere ab iudicibus* incl. ‖ 133. *rei* incl. *eius causae.* sr, Schütz. (eius rei causa. pvta.) causa om. *postea* incl. fo: 'atqui' excidit. *atqui* scr. atque. *iudicio maximo.* pvks. iud. maxime. *rogationes* scr. actiones. pvstan. captiones. Schütz. *eius rationem* scr. eius rei. C. eius. OK. ‖ 46, 136. *accusator.* pves. acc. quippiam (OK. incl.). *derogat.* pve. deroget. ‖ 137. *defendet.* e. defendit. *eis* ex scr. his. pvta. de his (iis. Lamb.). *aut aliis — coarguetur* incl. (om. vol.) ‖ 47, 138. *ab lege.* ptar. ab legibus. ‖ 140. *fecisset.* eta. fecissem. *tamenne.* ta. tumne. *accusarent.* pvsta. accusaretis. *atqui lex.* vn. atqui hoc lex. *non omnia ergo.* vs. non ergo omnia. ‖ 48, 143. *quamvis leviter probabili* incl. *eius* incl. *ceteris — praeterea autem* incl. *praeterea autem.* pvs. praeterea. ‖ 49, 145. *sed ea.* pvsta. ea. *adficiatur* incl. Schütz coll. Victorin. 167, 19. ‖ 146. *faciendum est* scr. faciendum sit. ‖ 147. *legi.* pvktan. legis. *scriptum ipsum.* pvk. scr. ipsam. ‖ 50, 148. *furiosus escit.* Dirksen. fur. est. C,E. ante O. ‖ 149. *quod effugiendi — fuit* incl. *inditae.* vksn. ('indi..tae.' p. sic.) inductae. *eius modi.* vestar. huius modi. ‖ 150. *quaeritur.* sl1vo2. quaeratur. *de quo constat* scr. de quo constet. *de qua constat.* sl3vo2. de qua constet. ‖ 151. *diversum.* pvs. ab eo cui conferatur diversum. *adferetur — adferetur.* pvtan. adfertur. *ostendetur — oportere* incl. ‖ 152. Post *considerare* in paucis et malis codd. leguntur haec: 'periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur, nihil esse paene, quod non alteri simile esse videantur.' quae incl. Ern. *rem tamen.* ptan. rem tantum. ‖ 51, 153. requiras: 'duo quidam, quorum alterius — esset, cum —

navigarent.' ‖ 154. *in navi* incl. ('ignave' coniecit K.) ‖ 156. *in quoque* scr. in hoc quoque. ‖ 157. *quod genus est virtus scientia veritas, est aliud.* ve. quod genus v. sc. v. est. est aliud autem. *quoddam.* s. quiddam. ‖ 158. *autem* post 'quae' incl. *petendarum.* pvktar. appetendarum. ‖ 54, 162. *ante* incl. Baiter. *aut si quid — videmus* incl. Schütz. ‖ 163. *cogitatio.* pves. agitatio. ‖ 164. *alicuius innocentis* scr. al. invectionis. ‖ 55, 167. *petendas put. amicitias.* pv. petendam put. amicitiam. *amicitias esse expetendas.* p. amicitiam esse expetendam. ‖ 56, 169. *adquirenda.* p. (adtenenda. vtan. adimenda. k.) obtinenda. *facile* id. pvkestan. facile fieri id. *confieri.* g, Halm (ex 'conferri.' pvs.). conpleri. ‖ 57, 170. *corpus — necesse et* incl. ‖ 172. *atque honestatis.* pta. aut quid hon. *pariter.* es²n, Ern. ('partim.' ps¹. 'partem.' ta.) praeter haec. *necessitatis* incl. O. *ut* incl. Ern. *omnis mortalis* scr. homines mortales. ‖ 173. *nam pertinebit* incl. ‖ 58, 175. *modo illud.* pstan. in commoditatis vero ratione modo illud (in — ratione incl. O.). *elaboremus* scr. laboremus. ‖ 59, 177. *valere.* pvtan. valet valere (valet incl. OK.).

CORNIFICII RHETORICORUM AD C. HERENNIUM

LIBER I.

Etsi negotiis familiaribus impediti vix satis otium studio suppeditare possumus, et id ipsum, quod datur otii, 1 1
libentius in philosophia consumere consuevimus, tamen tua nos, C. Herenni, voluntas commovit, ut de ratione dicendi conscriberemus, ne aut tua causa noluisse aut fugisse laborem nos putares; et eo studiosius hoc negotium suscepimus, quod te non sine causa velle cognoscere rhetoricam intellegebamus: non enim in se parum fructus habet copia dicendi et commoditas orationis, si recta intellegentia et definita animi moderatione gubernetur. quas ob res illa, quae Graeci scriptores inanis adrogantiae causa sibi adsumpserunt, reliquimus: nam illi, ne parum multa scisse viderentur, ea conquisiverunt, quae nihil attinebant, ut ars difficilior cognitu putaretur; nos ea, quae videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus. non enim spe quaestus aut gloria commoti venimus ad scribendum, quem ad modum ceteri, sed ut industria nostra tuae morem geramus voluntati. nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus, si te unum illud monuerimus, artem sine adsiduitate dicendi non multum iuvare: ut intellegas hanc rationem praeceptionis ad exercitationem adcommodari oportere.

Oratoris officium est, de eis rebus posse dicere, quae 2
res ad usum civilem moribus ac legibus constitutae sunt, 2
cum adsensione auditorum, quoad eius fieri poterit. tria sunt genera causarum, quae recipere debet orator: demonstrativum, deliberativum, iudiciale. demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem aut vituperationem; deliberativum est, [quod est in consultatione] quod habet in se suasionem et dissuasionem; iudiciale est, [quod positum est in controversia] quod

habet accusationem aut petitionem cum defensione. nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus, deinde quo modo has causas tractari conveniat, ostendemus.
3 oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, pronuntiationem. inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium, quae causam probabilem reddant; dispositio est ordo et distributio rerum, quae demonstrat, quo quidque loco sit conlocandum; elocutio est idoneorum verborum [et sententiarum] ad inventionem adcommodatio; memoria est firma animi rerum et verborum et dispositionis perceptio; pronuntiatio est vocis, voltus, gestus moderatio cum venustate. haec omnia tribus rebus adsequi poterimus: arte, imitatione, exercitatione. ars est praeceptio, quae dat certam viam rationemque dicendi; imitatio est, qua impellimur cum diligenti ratione ut aliquorum similes in dicendo velimus esse; exercitatio est adsiduus usus consuetudoque dicendi.

Quoniam demonstratum est, quas causas oratorem recipere, quas res habere conveniret, nunc, quem ad modum ad orationem possint officia oratoris adcommo-
3 dari, dicendum videtur. inventio in sex partis consumi-
4 tur: exordium, narrationem, divisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. exordium est principium orationis, per quod animus auditoris constituitur ad audiendum; narratio est rerum gestarum aut proinde ut gestarum expositio; divisio est, per quam aperimus, quid conveniat, quid in controversia sit, et per quam exponimus, quibus de rebus simus dicturi; confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum adseveratione; confutatio est contrariorum locorum dissolutio; conclusio est artificiosus terminus orationis.

Nunc, quoniam una cum oratoris officiis, quo res cognitu facilior esset, producti sumus, ut de orationis partibus loqueremur et eas ad inventionis rationem adcommodaremus, de exordio primum dicendum videtur.

5 Causa posita, quo commodius exordiri possimus, genus causae est considerandum. genera causarum sunt quattuor: honestum, turpe, dubium, humile. honestum causae genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab

omnibus defendendum videtur, aut id oppugnamus, quod ab omnibus videtur oppugnari debere, ut pro viro forti, contra parricidam; turpe genus intellegitur, cum aut honesta res oppugnatur aut defenditur turpis; dubium genus est, cum habet in se causa et honestatis et turpitudinis partem; humile genus est, cum contempta res adfertur. cum haec ita sint, conveniet exordiorum rationem ad 4 6
causae genus adcommodari.

Exordiorum duo sunt genera: principium, quod Graece προοίμιον appellatur; insinuatio, quae ἔφοδος nominatur. principium est, cum statim animum auditoris nobis idoneum reddimus ad audiendum. id ita sumitur, ut attentos, ut dociles, ut benevolos auditores habere possimus. si genus causae dubium habebimus, a benevolentia principium constituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obesse possit; sin humile genus erit causae, faciemus attentos; sin turpe causae genus erit, insinuatione utendum est, de qua posterius dicemus, nisi quid nacti erimus, qua re adversarios criminando benevolentiam capere possimus. si honestum causae genus erit, licebit recte vel uti vel non uti principio: si uti volemus, aut id oportebit ostendere, qua re causa sit honesta, aut breviter, quibus de rebus simus dicturi, exponere; sin principio uti nolemus, ab lege, ab scriptura, ab aliquo nostrae causae adiumento principium capere oportebit.

Quoniam igitur docilem, attentum, benevolum auditorem habere volumus, quo modo quidque confici possit, aperiemus: dociles auditores habere poterimus, si sum- 7
mam causae breviter exponemus et si attentos eos faciemus; nam docilis est, qui attente volt audire. attentos habebimus, si pollicebimur, nos de rebus magnis, novis, inusitatis verba facturos, aut de eis rebus, quae ad rem publicam pertineant, aut ad eos ipsos, qui audient, aut ad deorum immortalium religionem; et si rogabimus, ut attente audiant; et si numero exponemus res, quibus de rebus dicturi sumus. benevolos auditores facere quattuor 8
modis possumus: ab nostra, ab adversariorum nostrorum, ab auditorum persona, ab rebus ipsis. ab nostra per- 5
sona benevolentiam contrahemus, si nostrum officium sine adrogantia laudabimus, atque in rem publicam qua-

les fuerimus aut in parentes aut in amicos aut in eos ipsos, qui audient, aliquid referemus, dum haec omnia ad eam ipsam rem, qua de agitur, sint adcommodata. item si nostra incommoda proferemus: inopiam, solitudinem, calamitatem; et si orabimus, ut nobis sint auxilio; et simul ostendemus, nos in aliis spem noluisse habere. ab adversariorum persona benevolentia captabitur, si eos in odium, in invidiam, in contemptionem adducemus. in odium rapiemus, si quod eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus; in invidiam trahemus, si vim, si potentiam, factionem, divitias, eloquentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, adfinitates adversariorum proferemus, et his adiumentis magis quam veritate eos confidere aperiemus; in contemptionem adducemus, si inertiam, ignaviam, desidiam, luxuriam adversariorum proferemus. ab auditorum persona benevolentia conligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus et si, quae de eis existimatio, quae iudicii exspectatio sit, aperiemus. ab rebus ipsis benevolum efficiemus auditorem, si nostram causam laudando tollemus, adversariorum per contemptionem deprimemus.

6 9 Deinceps de insinuatione aperiendum est. tria sunt tempora, in quibus principio uti non possumus, quae diligenter sunt consideranda: aut cum turpem causam habemus, hoc est, cum ipsa res animum auditoris a nobis alienat; aut cum animus auditoris persuasus esse videtur ab eis, qui ante contra dixerunt; aut cum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. si causa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem spectari oportere; non placere nobis ipsis, quae facta dicantur ab adversariis, et esse indigna aut nefaria: deinde cum diu rem auxerimus, nihil simile a nobis factum ostendemus; aut aliquorum iudicium de simili causa aut de eadem [aut de minore aut de maiore] proferemus, deinde ad nostram causam pedetemptim accedemus et similitudinem conferemus; aut negabimus, nos de adversariis aut de aliqua re dicturos, et tamen
10 occulte dicemus interiectione verborum. si persuasus au-

ditor fuerit, id est, si oratio adversariorum fecerit fidem
auditoribus: — neque enim non facile scire poterimus,
quoniam non sumus nescii, quibus rebus fides fieri soleat
— ergo si fidem factam putabimus, his rebus nos in-
sinuabimus ad causam: de eo, quod adversarii firmis-
simum sibi adiumentum putaverint, primum nos dicturos
pollicebimur; ab adversarii dicto exordiemur, et ab eo
maxime, quod ille nuperrime dixerit; dubitatione utemur,
quid potissimum dicamus, aut cui loco primum respon-
deamus, cum adfirmatione; si defessi erunt audiendo,
[ab] aliqua re, quae risum movere possit, [ab] apologo,
fabula veri simili, imitatione, depravatione, inversione,
abiectione, suspitione, inrisione, stultitia, superlatione,
conlectione, litterarum mutatione; praeterea exspectatione,
similitudine, novitate, historia, versu, alicuius interpel-
latione aut adrisione; aliter ac parati fuerimus, nos esse
dicturos; nos non eodem modo, ut ceteri soleant, verba
facturos; quid alii soleant, quid nos facturi simus, bre-
viter exponemus. inter insinuationem et principium hoc 7
interest: principium huius modi debet esse, ut statim 11
aperte rationibus, quibus perscripsimus, aut benevolum
aut attentum aut docilem faciamus auditorem, at insi-
nuatio eius modi debet esse, ut occulte per dissimula-
tionem eadem illa omnia conficiamus, ut ad eandem
commoditatem in dicendo pervenire possimus. verum
hae res [utilitates] tametsi in tota oratione sunt com-
parandae, hoc est, ut auditores sese perpetuo nobis at-
tentos, docilis, benevolos praebeant, tamen id per exor-
dium causae maxime comparandum est.

Nunc, ne quando vitioso exordio utamur, quae vitia
vitanda sint, docebo: exordienda causa servandum est,
ut lenis sit sermo, ut usitata verborum consuetudo, ut
non adparata oratio videatur esse. vitiosum exordium
est, quod in pluris causas potest adcommodari, quod
volgare dicitur; item vitiosum est, quo nihilo minus ad-
versarius potest uti, quod commune appellatur; item illud,
quo adversarius ex contrario poterit uti; item vitiosum
est, quod [nimium apparatis verbis compositum aut]
nimium longum est, et quod non ex ipsa causa natum
videtur, ut proprie cohaereat cum narratione; et quod

neque benevolum neque docilem neque attentum facit
8 auditorem. de exordio satis erit dictum: deinceps ad
12 narrationem transeamus.

Narrationum tria genera sunt: unum est, cum exponimus rem gestam et unum quidque trahimus ad utilitatem nostram vincendi causa, quod pertinet ad eas causas, de quibus iudicium futurum est; alterum genus est narrationis, quod intercurrit non numquam fidei aut criminationis aut transitionis aut alicuius apparationis causa; tertium genus est id, quod a causa civili remotum est, in quo tamen exerceri convenit, quo commodius illas
13 superiores narrationes in causis tractare possimus. eius narrationis duo genera sunt: unum, quod in negotiis, alterum, quod in personis positum est. id, quod in negotiorum expositione positum est, tris habet partis: fabulam, historiam, argumentum. fabula est, quae neque veras neque veri similis continet res, ut eae sunt, quae tragoediis traditae sunt; historia est gesta res, sed ab aetatis nostrae memoria remota; argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit, velut argumenta comoediarum. illud genus narrationis, quod in personis positum est, debet habere sermonis festivitatem, animorum dissimilitudinem, gravitatem, levitatem, spem, metum, suspitionem, desiderium, dissimulationem, misericordiam, rerum varietates, fortunae commutationem, insperatum incommodum, subitam laetitiam, iucundum exitum rerum. verum haec in exercendo transigentur: illud, quod ad veritatem pertinet, quo modo tractari conveniat, aperiemus.

9 Tris res convenit habere narrationem: ut brevis, ut
14 dilucida, ut veri similis sit; quae quoniam fieri oportere scimus, quem ad modum faciamus, cognoscendum est. rem breviter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit, et si non ab ultimo initio repetere volemus, et si summatim, non particulatim narrabimus, et si non ad extremum, sed usque eo, quo opus erit, persequemur, et si transitionibus nullis utemur, et si non deerrabimus ab eo, quod coeperimus exponere, et si exitus rerum ita ponemus, ut ante quoque quae facta sint, sciri possint, tametsi nos reticuerimus, quod genus: si dicam, me ex provincia redisse, profectum quoque in

provinciam intellegatur; et omnino non modo id, quod obest, sed etiam id, quod neque obest neque adiuvat, satius est praeterire; et ne bis aut saepius idem dicamus, cavendum est; etiam ne id, quod semel diximus, deinceps dicamus, hoc modo:

Athenis Megaram vesperi advenit Simo:
ubi advenit Megaram, insidias fecit virgini:
insidias postquam fecit, vim in loco attulit.

rem dilucide narrabimus, si, ut quicquid primum 15
gestum erit, ita primum exponemus, et rerum ac temporum ordinem conservabimus, ut gestae res erunt aut ut potuisse geri videbuntur — hic erit considerandum, ne quid perturbate, ne quid nove dicamus, ne quam in aliam rem transeamus, ne ab ultimo repetamus, ne longe persequamur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereamus — et si sequemur ea, quae de brevitate praecepta sunt; nam quo brevior, eo dilucidior et cognitu facilior
narratio fiet. veri similis narratio erit, si, ut mos, ut 16
opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt; ne refelli possit aut temporis parum fuisse aut causam nullam aut locum idoneum non fuisse aut homines ipsos facere aut pati non potuisse. si vera res erit, nihilo minus haec omnia narrando conservanda sunt, nam saepe veritas, nisi haec servata sint, fidem non potest facere; sin erit ficta, eo magis erunt conservanda. de eis rebus caute confligendum est, quibus in rebus tabulae aut alicuius firma auctoritas videbitur interfuisse.

Adhuc quae dicta sunt, arbitror mihi constare cum ceteris artis scriptoribus, nisi quae de insinuationibus nova excogitavimus, quod eas soli praeter ceteros in tria tempora divisimus, ut plane certam viam et perspicuam
rationem exordiorum haberemus. nunc, quod reliquum 10
est, quoniam de rerum inventione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officium, dabimus operam, ut nihilo minus industrie, quam rei utilitas postulabat, quaesisse videamur, si prius pauca de divisione causarum dixerimus.

Causarum divisio in duas partis distributa est: pri- 17

mum re narrata debemus aperire, quid nobis conveniat
cum adversariis, quid in controversia sit; si ea, quae
utilia nobis erunt, convenient, hoc modo: 'interfectam
esse ab Oreste matrem convenit mihi cum adversariis;
iurene fecerit et licueritne facere, id est in controversia.'
item e contrario: 'Agamemnonem esse a Clytaemestra occisum confitentur; cum id ita sit, me ulcisci parentem
negant oportuisse.' deinde, cum hoc fecerimus, distributione uti debemus. ea dividitur in duas partis: enumerationem et expositionem. enumeratione utemur, cum
dicemus numero, quot de rebus dicturi sumus; eam plus
quam trium partium numero non oportet esse, nam et
periculosum est, ne quando plus minusve dicamus, et
suspitionem adfert auditori meditationis et artificii, quae
res fidem abrogat orationi. expositio est, cum res, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breviter et absolute.

18 Nunc ad confirmationem et confutationem transeamus.
tota spes vincendi ratioque persuadendi posita est in
confirmatione et in confutatione. nam cum adiumenta
nostra exposuerimus contrariaque dissolverimus, absolute
11 nimirum munus oratorium confecerimus. utrumque igitur
facere poterimus, si constitutionem causae cognoverimus.
causarum constitutiones alii quattuor fecerunt: noster
doctor tris putavit esse, non ut de illorum quicquam
detraheret inventione, sed ut ostenderet, id, quod oportuisset simpliciter ac singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter et bipertito. constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta.
constitutiones itaque, ut ante diximus, tres sunt: coniecturalis, legitima, iuridicialis. coniecturalis est, cum de
facto controversia est, hoc modo: Aiax in silva, postquam resciit, quae fecisset per insaniam, gladio incubuit.
Ulixes intervenit, occisum conspicatur, corpore telum
cruentum educit. Teucer intervenit, fratrem occisum,
inimicum fratris cum gladio cruento videt, capitis arcessit.
hic coniectura verum quaeritur; [de facto erit controversia,] ex eo constitutio causae coniecturalis nominatur.
19 legitima est constitutio, cum ex scripto aliquid controversiae nascitur. ea dividitur in partis sex: scriptum et

sentententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem,
translationem, ratiocinationem. ex scripto et sententia
controversia nascitur, cum videtur scriptoris voluntas cum
scripto ipso dissentire, hoc modo: si lex sit, quae iubeat
eos, qui propter tempestatem navem reliquerint, omnia
perdere, eorum navem ceteraque esse, si navis conser-
vata sit, qui remanserint in navi: magnitudine tempèstatis
omnes perterriti navem reliquerunt, in scapham conscen-
derunt praeter unum aegrotum, is propter morbum exire
et fugere non potuit. casu et fortuito navis in portum
incolumis delata est: ille aegrotus possedit navem, petit,
cuius fuerat. [haec constitutio legitima est ex scripto et
sententia.] ex contrariis legibus controversia constat, 20
cum alia lex iubet aut permittit, alia vetat quidpiam fieri
hoc modo: lex vetat eum, qui de pecuniis repetundis
damnatus sit, in contione orationem habere; altera lex
iubet augurem, in demortui locum qui petat, in contione
nominare: augur quidam damnatus de pecuniis repetun-
dis in demortui locum nominavit: petitur ab eo multa.
[constitutio legitima ex contrariis legibus]. ex ambi- 12
guo controversia nascitur, cum res unam in sententiam
scripta duas aut pluris sententias significat hoc modo:
paterfamilias cum filium heredem faceret, testamento vasa
argentea uxori legavit: [Tullius] 'heres meus [Terentiae]
uxori meae XXX pondo vasorum argenteorum dato,
quae volet.' post mortem eius vasa pretiosa et caelata
magnifice petit: filius se, quae ipse velit, XXX pondo
ei debere dicit. [constitutio est legitima ex ambiguo.]
ex dèfinitione causa constat, cum in controversia est, 21
quo nomine factum appelletur. ea est huius modi: cum
L. Saturninus legem frumentariam de semissibus et trien-
tibus laturus esset, Q. Caepio, qui per id temporis
quaestor urbanus erat, docuit senatum, aerarium pati
non posse largitionem tantam. senatus decrevit, si eam
legem ad populum ferat, adversus rem publicam videri
ea facere: Saturninus ferre coepit, conlegae intercedere;
ille nihilominus sitellam detulit. Caepio, ut illum [contra
S. C.] intercedentibus conlegis adversus rem publicam
vidit facere, cum viris bonis impetum facit, pontis distur-
bat, cistas deicit, impedimento est, quo setius feratur:

arcessitur Caepio maiestatis. [constitutio legitima ex definitione.] vocabulum enim definitur ipsum, cum quae-
22 ritur, quid imminuerit maiestatem. ex translatione controversia nascitur, cum aut tempus differendum aut accusatorem mutandum aut iudices mutandos reus dicit. hac parte constitutionis Graeci in iudiciis, nos in iure [civili] plerumque utimur [in hac parte nos iuris civilis scientia iuvabit], in iudiciis tamen nonnihil [utimur] hoc modo: si quis peculatus accusetur, quod vasa argentea publica de loco privato dicatur sustulisse, possit dicere, cum definitione sit usus, quid sit furtum, quid peculatus, secum furti agi, non peculatus oportere. haec partitio legitimae constitutionis his de causis raro venit in iudicium, quod in privata actione praetoriae exceptiones sunt, et causa cadit qui egit, nisi habuit actionem, et in publicis quaestionibus cavetur legibus, ut ante, si reo commodum sit, iudicium de accusatore fiat,
13 23 utrum illi liceat accusare necne. ex ratiocinatione controversia constat, cum res sine propria lege venit in iudicium, quae tamen ab aliis legibus similitudine quadam occupatur. ea est huius modi: lex est: si furiosus existet, adgnatum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto. [et lex: qui parentem necasse iudicatus erit, ut is obvolutus et obligatus corio devehatur in profluentem.] et lex: paterfamilias uti super familia pecuniave sua legaverit, ita ius esto. et lex: si paterfamilias intestatus moritur, familia pecuniaque eius adgnatum gentiliumque esto. Malleolus iudicatus est matrem necasse: ei damnato statim folliculus lupinus in os et soleae ligneae [in pedibus] inductae sunt, in carcerem ductus est. qui defendebant eum, tabulas in carcerem adferunt, testamentum ipso praesente conscribunt, testes recte adfuerunt, de illo supplicium sumitur; ei, qui heredes erant testamento, hereditatem adeunt: frater minor Malleoli, qui eum oppugnaverat in eius periculo, suam vocat hereditatem lege adgnationis. hic certa lex in rem nulla adfertur, et tamen multae adferuntur, e quibus ratiocinatio nascitur, qua re potuerit aut non potuerit iure testamentum facere. [constitutio legitima est ex ratiocinatione.] cuius modi partes essent legitimae constitutionis ostendimus: nunc de iuridiciali constitutione dicamus.

Iuridicialis constitutio est, cum factum convenit, sed 14
iure an iniuria factum sit, quaeritur. eius constitutionis 24
partes sunt duae, quarum una absoluta, altera adsumptiva nominatur. absoluta est, cum id ipsum, quod factum est, ut aliud nihil foris adsumatur, recte factum esse dicemus. ea est huius modi: mimus quidam nominatim Accium poetam compellavit in scena: cum eo Accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nomine scripta dentur agenda. adsumptiva pars est, cum per se defensio infirma est, adsumpta extraria re comprobatur. adsumptivae partes sunt quattuor: concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. concessio est, cum reus postulat ignosci; ea dividitur in purgationem et deprecationem. purgatio est, cum consulto negat se reus fecisse; ea dividitur in fortunam, imprudentiam, necessitatem: fortunam, ut Caepio ad tribunos plebis de exercitus amissione; imprudentiam, ut ille, qui de eo servo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuit, cum is servus testamento manumissus esset; necessitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non venit, quod aquae interclusissent. deprecatio est, cum et peccasse se et consulto fecisse reus confitetur, et tamen postulat, ut sui misereantur. hoc in iudicio fere non potest usu venire, nisi, quando pro eo dicimus, cuius multa recte facta exstant, hoc modo [in loco communi per amplificationem] iniciamus: 'quod si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficiis ignosci conveniret, verum nihil postulat ignosci.' ergo in iudicium non venit, at in senatum [ad imperatorem] et in
consilium talis causa potest venire. ex translatione cri- 15
minis causa constat, cum fecisse nos non negamus, sed 25
aliorum peccatis coactos fecisse dicimus ut Orestes, cum se defendit in matrem conferens crimen. ex remotione criminis causa constat, cum a nobis non crimen, sed culpam ipsam amovemus, et vel in hominem transferimus vel in rem quampiam conferimus. in hominem transfertur, ut si accusetur is, qui P. Sulpicium se fateatur occidisse, et id iussu consulum defendat, et eos dicat non modo imperasse, sed rationem quoque ostendisse,

qua re id facere liceret. in rem confertur, ut si quis ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito vetetur. ex comparatione causa constat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere, et id, quod fecerimus, satius fuisse facere. ea causa huius modi est: C. Popilius, cum a Gallis obsideretur, neque effugere ullo modo posset, venit cum hostium ducibus in conlocutionem; ita discessit, ut, si impedimenta relinqueret, exercitum educeret: satius esse duxit, amittere impedimenta, quam exercitum; exercitum eduxit, impedimenta reliquit: arcessitur maiestatis.

16 Quae constitutiones et quae constitutionum partes sint, videor ostendisse; nunc quo modo eas et qua via tractari conveniat, demonstrandum est, si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambobus in causa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur.

26 Constitutione igitur reperta statim quaerenda ratio est, quae causam facit et continet defensionem, hoc modo, ut docendi causa in hac potissimum causa consistamus: Orestes confitetur se occidisse matrem; nisi attulerit facti rationem, perverterit defensionem. ergo adfert eam, quae nisi intercederet, ne causa quidem esset: 'illa enim' inquit 'patrem meum occiderat.' ergo, ut ostendi, ratio ea est, quae continet defensionem, sine qua ne parva quidem dubitatio potest remorari damnationem. inventa ratione firmamentum quaerendum est, id est, quod continet accusationem, quod adfertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. id constituetur hoc modo: cum usus fuerit Orestes ratione hoc pacto: 'iure occidi, illa enim patrem meum occiderat,' utetur accusator firmamento hoc pacto: 'at non abs te occidi neque indemnatam poenas pendere oportuit.' ex ratione defensionis et ex firmamento accusationis iudicii quaestio nascatur oportet, quam nos iudicationem, Graeci *κρινόμενον* appellant. ea constituetur ex coniunctione firmamenti et rationis [defensione] hoc modo: cum dicat Orestes se patris ulciscendi causa matrem occidisse, rectumne fuerit sine iudicio a filio Clytaemestram occidi. ergo hac ratione iudicationem reperire convenit; reperta iudicatione omnem rationem totius ora-

tionis eo conferre oportebit. in omnibus constitutionibus 17
et partibus constitutionum hac via iudicationes reperien- 27
tur praeterquam in coniecturali constitutione: in ea nec ratio, qua re fecerit, quaeritur, fecisse enim negatur; nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio; qua re ex intentione et infitiatione iudicatio constituitur hoc modo: [intentio] 'occidisti Aiacem.' [infitiatio] 'non occidi.' [iudicatio] occideritne. ratio omnis utriusque orationis, ut ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est; si plures erunt constitutiones aut partes constitutionum, iudicationes quoque plures erunt in una causa, sed omnes simili ratione reperientur.

Sedulo dedimus operam, ut breviter et dilucide, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus: nunc, quoniam satis huius voluminis magnitudo crevit, commodius est in altero libro de ceteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem litterarum possit animum tuum defatigatio retardare. si quo tardius haec, quam studes, absolventur, cum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus adsignare debebis: verumtamen maturabimus et, quod negotio diminutum fuerit, exaequabimus industria, ut pro tuo in nos officio [in nostro in te studio] munus hoc adcumulatissime tuae largiamur voluntati.

CORNIFICII RHETORICORUM AD C. HERENNIUM

LIBER II.

In primo libro, Herenni, breviter exposuimus, quas cau- 1
sas recipere oratorem oporteret et in quibus [partibus] of- 1
ficiis [artis] elaborare conveniret et ea officia qua ratione facillime consequi posset; verum, quod neque de omnibus rebus simul dici poterat et de maximis rebus primum scribendum fuit, quo cetera tibi faciliora cognitu viderentur, ita nobis placitum est, ut ea, quae difficillima essent, potissimum scriberemus: causarum tria genera sunt: demonstrativum, deliberativum, iudiciale; multo difficillimum est iudiciale, ergo id primum absolvemus hoc [et priore] libro; de oratoris officiis quinque inventio et prima

et difficillima est: ea quoque nobis erit hoc libro propemodum absoluta; parvam partem eius in tertium volumen transferemus.

2 Ubi de sex partibus orationis primum scribere incepimus, [in primo libro] locuti sumus de exordio, narratione, divisione nec pluribus verbis, quam necesse fuit, nec minus dilucide, quam te velle existimabamus, deinde coniuncte de confirmatione et confutatione dicendum fuit; qua re genera constitutionum et earum partis aperuimus, ex quo simul ostendebatur, quo modo constitutionem et partem constitutionis causa posita reperire oporteret; deinde docuimus, iudicationem quem ad modum quaeri conveniret, [qua inventa curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eam conferatur;] postea admonuimus esse causas [conpluris], in quas plures constitutiones aut partes constitutionum adcommodarentur.
2 reliquum videbatur esse, ut ostenderemus, quae ratio posset inventionis ad unam quamque constitutionem aut partem constitutionis adcommodari, et [item] quas argumentationes, quas Graeci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, qualis vitare oporteret; quorum utrumque pertinet ad confirmationem et ad confutationem; deinde ad extremum [docuimus], cuius modi conclusionibus orationum uti oporteret. [qui locus erat proximus de sex partibus orationis.]

Primum ergo quaeremus, quem ad modum quamque causam tractare conveniat, et nimirum eam, quae difficillima est, potissimum consideremus.

3 In causa coniecturali narratio accusatoris suspitiones interiectas et dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictum, nusquam ventum aut abitum, nihil denique factum sine causa putetur; defensoris narratio simplicem et dilucidam expositionem debet habere cum attenuatione suspitionis. huius constitutionis ratio in sex partis est distributa: probabile, conlationem, signum, argumentum, consecutionem, approbationem. horum unum quidque quid valeat, aperiemus.

Probabile est, per quod probatur expedisse peccare et ab simili turpitudine hominem numquam afuisse. id dividitur in causam et in vitam.

Causa est ea, quae induxit ad maleficium commodo-
rum spe aut incommodorum vitatione, cum quaeritur,
num quod commodum maleficio appetierit, num hono-
rem, num pecuniam, num dominationem; num aliquam
cupiditatem amoris aut huius modi libidinis voluerit ex-
plere aut num quod incommodum vitarit, inimicitias,
infamiam, dolorem, supplicium. hic accusator in spe 3
commodi cupiditatem ostendet adversarii, in vitatione 4
incommodi formidinem augebit; defensor autem negabit
fuisse causam, si poterit, aut eam vehementer extenua-
bit; deinde iniquum esse dicet omnis, ad quos aliquid
emolumenti ex aliqua re pervenerit, in suspitionem male-
ficii devocari. [deinde] vita hominis ex ante factis
spectabitur. primum considerabit accusator, num quando 5
simile quid fecerit; si id non reperiet, quaeret, num quando
venerit in similem suspitionem, et in eo debebit esse
occupatus, ut ad eam causam peccati, quam paulo ante
exposuerit, vita hominis possit adcommodari, hoc modo:
si dicet pecuniae causa fecisse, ostendet eum semper
avarum fuisse, si honoris, ambitiosum; ita poterit animi
vitium cum causa peccati conglutinare; si non poterit
par animi vitium cum causa reperire, reperiat dispar: si
non poterit avarum demonstrare, demonstret corrupto-
rem, perfidum, vel si quo modo poterit aliquo aut quam
plurimis vitiis contaminare personam; deinde qui illud
fecerit tam nequiter, eundem hoc tam perperam fecisse
non esse mirandum. si vehementer castus et integer
existimabitur adversarius, dicet facta, non famam spectare
oportere; illum ante occultasse sua flagitia: se planum
facturum, ab eo maleficium non abesse. defensor pri-
mum demonstrabit vitam integram, si poterit; id si non
poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adulescen-
tiam, vim, persuasionem; quibus rebus vituperatio eorum,
quae extra id crimen erunt, debeat adsignari. sin vehe-
menter hominis turpitudine impedietur et infamia, prius
dabit operam, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de
innocente, et utetur loco communi, rumoribus credi non
oportere; sin nihil eorum fieri poterit, utatur extrema
defensione: dicat non se de moribus eius apud censores,
sed de criminibus adversariorum apud iudices dicere.

4 6 Conlatio est, cum accusator id, quod adversarium fecisse criminatur, alii nemini nisi reo bono fuisse demonstrat, aut alium neminem potuisse perficere, nisi adversarium, aut eum ipsum aliis rationibus aut non potuisse aut non aeque commode potuisse aut eum fugisse [illas] rationes commodiores propter cupiditatem. hoc loco defensorem demonstrare oportet aut aliis quoque bono fuisse aut alios quoque id, quod ipse insimuletur, facere potuisse.

Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quaesita. id dividitur in partis sex: locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem
7 celandi. locus quaeritur, celebris an desertus, semper desertus an tum, cum id factum sit, [in eo loco solitudo,] sacer an profanus, publicus an privatus fuerit; cuius modi loci attingant, num, quod est factum, perspectum, exauditum esse possit. horum quid reo, quid accusatori conveniat, perscribere non gravaremur, nisi facile quivis causa posita posset iudicare; initia enim inventionis ab arte debent proficisci, cetera facile comparabit exercitatio. tempus ita quaeritur: quo anni, [qua hora,] noctu an interdiu, qua die qua noctis hora factum esse dicatur et cur eius modi temporibus. spatium ita considerabitur: satisne longum fuerit ad eam rem transigendam et scieritne, satis ad id perficiendum spatii futurum; nam parvi refert satis spatii fuisse ad id perficiendum, si id ante sciri et ratione provideri non potuit. occasio quaeritur idoneane fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quae aut praeterita sit aut non exspectata. spes perficiendi ecqua fuerit, spectabitur hoc modo: si, quae supra dicta sunt signa, concurrent, si praeterea altera parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatio videbitur fuisse, altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse; qua re scire potuerit, utrum diffidendum an confidendum fuerit. spes celandi quae fuerit, quaeritur ex consciis, arbitris, adiutoribus, liberis aut servis [aut utrisque].

5 8 Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus adiumentis et magis firma suspitione. id dividitur in tempora tria: praeteritum, instans, consequens. in praeterito tempore oportet considerare, ubi fuerit, ubi visus

sit, quocum visus sit, num quid apparavit, num quem convenerit, num quid dixerit, num quid habuerit de consciis, de adiutoribus [de adiumentis]; num quo in loco praeter consuetudinem fuerit aut alieno tempore. in instanti tempore quaeretur, num visus sit, cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit aspectu, auditu, tactu, odore, gustatu; nam quivis horum sensus potest conflare suspitionem. in consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factum esse maleficium, aut a quo factum sit. factum esse hoc modo: si tumore *praeditum* et livore decoloratum corpus est mortui, significat eum veneno necatum. a quo factum sit, hoc modo: si telum, si vestimentum, si quid eius modi relictum aut si vestigium repertum sit, si cruor in vestimentis, si in eo loco comprehensus aut visus transacto negotio, quo in loco res gesta dicitur.

Consecutio est, cum quaeritur, quae signa nocentis et innocentis consequi soleant. accusator dicet, si poterit, adversarium, cum ad eum ventum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid: quae signa conscientiae sint; si reus horum nihil fecerit, accusator dicet eum usque adeo praemeditatum fuisse, quid sibi esset usu venturum, ut confidentissime resisteret, responderet: quae signa confidentiae, non innocentiae sint. defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati se commotum esse dicet; si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum.

Approbatio est, qua utimur ad extremum confirmata 6
suspitione. ea habet locos proprios atque communis. 9
proprii sunt, quibus, nisi accusator, nemo potest uti, et quibus nisi defensor, nemo potest uti. communes sunt, qui alia in causa ab reo, alia ab accusatore tractantur. in causa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere et cum auget peccati atrocitatem; defensoris proprius locus est, cum misericordiam captat et cum accusatorem calumniari criminatur. communes loci sunt cum accusatoris tum defensoris ab testibus contra testis, abs quaestionibus contra quae-

stiones, ab argumentis contra argumenta, ab rumoribus
contra rumores.

Ab testibus dicemus secundum auctoritatem et vitam
testium et constantiam testimoniorum; contra testis, *se-
cundum* vitae turpitudinem, testimoniorum inconstantiam:
si aut fieri non potuisse dicemus aut non factum esse,
quod dicant, aut scire illos non potuisse aut cupide di-
cere et argumentari. haec et ad improbationem et ad
7 interrogationem testium pertinebunt. a quaestionibus di-
10 cemus, cum demonstrabimus, maiores veri inveniendi
causa tormentis et cruciatu voluisse quaeri et summo do-
lore homines cogi, ut quicquid sciant, dicant, et praeterea
confirmatior haec erit disputatio, si quae dicta erunt,
argumentando isdem viis, quibus omnis coniectura tracta-
tur, trahemus ad veri similem suspitionem; idemque hoc
in testimoniis facere oportebit. contra quaestiones hoc
modo dicemus: primum maiores voluisse certis in rebus
interponi quaestiones, cum, quae vere dicerentur, servari,
quae falso in quaestione pronuntiarentur, refelli possent,
hoc modo: quo in loco quid positum sit, et si quid videri
aut aliquo sensu percipi possit; deinde dolori credi non
oportere, quod alius alio recentior sit in dolore, quod
ingeniosior ad eminiscendum, quod denique saepe scire
aut suspicari possit, quid quaesitor velit audire, quod
cum dixerit, intellegat sibi finem doloris futurum. haec
disputatio comprobabitur, si refellemus, quae in quaestio-
nibus erunt dicta, probabili argumentatione; idque parti-
bus coniecturae, quas ante exposuimus, facere oportebit.
11 ab argumentis et signis et ceteris locis, quibus augetur
suspitio, dicere hoc modo convenit: cum multa concur-
rant argumenta et signa, quae inter se consentiant, rem
perspicuam, non suspitiosam videri oportere; item plus
oportere signis et argumentis credi, quam testibus: haec
enim eo modo exponi, quo modo re vera sint gesta;
testis corrumpi posse vel pretio vel gratia vel metu vel
simultate. contra argumenta et signa et ceteras suspi-
tiones dicemus hoc modo: si demonstrabimus, nullam
rem esse, quam non suspitionibus quivis possit crimi-
nari; deinde unam quamque suspitionem extenuabimus
et dabimus operam, ut ostendamus nihilo magis in nos

eam, quam in alium quempiam convenire; indignum facinus esse, sine testibus coniecturam et suspitionem firmamenti satis habere. ab rumoribus dicemus, si nega- 8
bimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid, et 12
si dicemus causam non fuisse, qua re quispiam confingeret et eminisceretur, et praeterea, si ceteri falsi soleant esse, argumentabimur hunc esse verum. contra rumores dicemus primum, si docebimus multos esse falsos rumores et exemplis utemur, de quibus falsa fama fuerit, et aut inimicos nostros aut homines natura malevolos et maledicos confinxisse dicemus; et aliquam aut fictam fabulam in adversarios adferemus, quam dicamus omnibus in ore esse, aut verum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis adferat, neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quod quivis unus homo possit quamvis turpem de quolibet rumorem proferre et confictam fabulam dissipare. verumtamen si rumor vehementer probabilis esse videbitur, argumentando famae fidem poterimus abrogare.

Quod et difficillima tractatu est constitutio coniecturalis et in veris causis saepissime tractanda, eo diligentius omnis eius partis perscrutati sumus, ut ne parvula quidem titubatione aut offensatione impediremur, si ad hanc rationem praeceptionis adsiduitatem exercitationis adcommodassemus.

Nunc ad legitimae constitutionis partis transeamus. 9
cum voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur, 13
si a scripto dicemus, his locis utemur secundum narrationem: primum scriptoris conlaudatione, deinde scripti recitatione, deinde percontatione, scierintne adversarii id scriptum fuisse in lege aut testamento aut stipulatione aut quolibet scripto, quod ad eam rem pertinebit, deinde conlatione, quid scriptum sit, quid adversarii se fecisse dicant, quid iudicem sequi conveniat, utrum id, quod diligenter perscriptum sit, an id, quod acute sit excogitatum; deinde ea sententia, quae ab adversariis sit excogitata et scripto attributa, contemnetur et infirmabitur; deinde quaeretur, quid ei obfuerit, si id voluisset ascribere, aut num non potuerit perscribi; deinde a nobis sententia aperietur et causa proferetur, qua re id scriptor senserit,

quod scripserit, et demonstrabitur scriptum illud esse dilucide, breviter, commode, perfecte, cum ratione certa; deinde exempla proferentur, quae res, cum ab adversariis sententia et voluntas adferretur, ab scripto potius iudicatae sint; deinde ostendetur, quam periculosum sit ab scripto recedere. locus communis est contra eum, qui, cum fateatur se contra, quod legibus sanctum aut
10 testamento perscriptum sit, fecisse, tamen facti quaerat
14 defensionem. ab sententia sic dicemus: primum laudabimus scriptoris commoditatem atque brevitatem, quod tantum scripserit, quod necesse fuerit, illud, quod sine scripto intellegi potuerit, non necessario scribendum putarit; deinde dicemus calumniatoris esse officium verba et litteras sequi, neglegere voluntatem; deinde id, quod scriptum sit, aut non posse fieri aut non lege, non more, non natura, non aequo et bono posse fieri, quae omnia scriptorem noluisse quam rectissime fieri nemo dicet; at ea, quae a nobis facta sint, iustissime facta; deinde contrariam sententiam aut nullam esse aut stultam aut iniustam aut non posse fieri aut non constare cum superioribus et inferioribus sententiis, aut cum iure communi aut cum aliis legibus communibus aut cum rebus iudicatis dissentire; deinde exemplorum a voluntate et contra scriptum iudicatorum enumeratione utemur, deinde legum et stipulationum breviter exscriptarum, in quibus intellegantur scriptorum voluntates, expositione. locus communis contra eum, qui scriptum recitet et scriptoris voluntatem non interpretetur.

15 Cum duae leges inter se discrepant, videndum est primum, num qua obrogatio aut derogatio sit, deinde, utrum leges ita dissentiant, ut altera iubeat, altera vetet, an ita, ut altera cogat, altera permittat; infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse, quod cogeretur, cum altera lex permitteret: plus enim valet sanctio permissione. item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum vel derogatum sit; id, quod posteriore lege sanctum sit, esse neglectum. cum haec erunt considerata, statim nostrae legis expositione, recitatione, conlaudatione utemur, deinde contrariae legis enodabimus voluntatem et

eam trahemus ad nostrae causae commodum; deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris et quaeremus partes iuris cum utra faciant; de qua [parte iuris] posterius disseremus.

Si ambiguum esse scriptum putabitur, quod in duas 11
aut pluris sententias trahi possit, hoc modo tractandum 16
est: primum sitne ambiguum, quaerendum est, deinde quo modo scriptum esset, si id, quod adversarii interpretentur, scriptor fieri voluisset, ostendendum est; deinde id, quod nos interpretemur, et fieri posse et honeste, recte, lege, more, natura, bono et aequo fieri posse; quod adversarii interpretentur, e contrario; nec esse ambiguum scriptum, cum intellegatur, utra sententia vera sit. sunt, qui arbitrentur, ad hanc causam tractandam vehementer pertinere cognitionem amphiboliarum eam, quae ab dialecticis proferatur; nos vero arbitramur, non modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento: omnis enim illi amphibolias aucupantur, eas etiam, quarum ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari; itaque et alieni sermonis molesti interpellatores et scripti cum odiosi tum obscuri interpretes sunt, et dum caute et expedite loqui volunt, infantissimi reperiuntur: ita dum metuunt in dicendo, ne quid ambiguum dicant, nomen suum pronuntiare non possunt. verum horum puerilis opiniones rectissimis rationibus, cum voles, refellemus; in praesentiarum hoc intercedere non alienum fuit, ut huius infantiae garrulam disciplinam contemneremus.

Cum definitione utemur, primum adferemus brevem 12
vocabuli definitionem hoc modo: 'maiestatem is minuit, 17
qui ea tollit, ex quibus rebus civitatis amplitudo constat: quae sunt ea, Q. Caepio? suffragia, magistratus. nempe igitur tu et populum suffragio et magistratum consilio privasti, cum pontis disturbasti.' item ex contrario: 'maiestatem is minuit, qui amplitudinem civitatis detrimento adficit: ego non adfeci, sed prohibui detrimento: aerarium enim conservavi, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire non passus sum.' primum igitur vocabuli sententia breviter et ad utilitatem causae adcommodate describetur; deinde factum nostrum cum verbi

descriptione coniungetur; deinde contrariae descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit aut inutilis aut turpis aut iniuriosa; id quod ex iuris partibus sumetur de iuridiciali absoluta, de qua iam loquemur.

18 Quaeritur in translationibus, [primum] num aliquis eius rei actionem, petitionem aut persecutionem habeat, num alio tempore, num alia lege, num alio quaerente: haec legibus et moribus, aequo et bono reperientur, de quibus dicetur in iuridiciali absoluta.

In causa ratiocinali primum quaeretur, ecquid de rebus [maioribus aut minoribus aut] similibus similiter scriptum aut iudicatum sit; deinde utrum eae res similes sint ei rei, qua de agitur, an dissimiles; deinde utrum consulto de ea re scriptum non sit, quod noluerit cavere, an quod satis cautum putarit propter ceterorum scriptorum similitudinem. de partibus legitimae constitutionis satis dictum est; nunc ad iuridicialem revertamur.

13 19 Absoluta iuridiciali constitutione utemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus sine ulla adsumptione extrariae defensionis. in ea convenit quaeri, iurene sit factum. de eo causa posita dicere poterimus, si ex quibus partibus ius constet, cognoverimus. constat igitur ex his partibus: natura, lege, consuetudine, iudicato, aequo et bono, pacto. natura ius est, quod cognationis aut pietatis causa observatur, quo iure parentes a liberis et a parentibus liberi coluntur. lege ius est id, quod populi iussu sanctum est, quod genus: ut in ius eas, cum voceris. consuetudine ius est id, quod sine lege aeque ac si legitimum sit, usitatum est, quod genus: id, quod argentario tuleris expensum, a socio eius recte petere possis. iudicatum est id, de quo sententia lata est aut decretum interpositum. ea saepe diversa sunt, ut aliud alio iudici aut praetori aut consuli aut tribuno plebis placitum sit, [et fit, ut de eadem re saepe alius aliud decreverit aut iudicarit] quod genus: M. Drusus praetor urbanus quod cum herede mandati ageretur, iudicium reddidit, Sex. Iulius non reddidit. item C. Caelius iudex absolvit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim laeserat, P. Mucius eum, qui L. Accium poetam nominaverat, condem-

navit. ergo, quia possunt res simili de causa dissimiliter 20
iudicatae proferri, cum id usu venerit, iudicem cum iudice,
tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum
conferemus. ex aequo et bono ius constat, quod ad
veritatem communem videtur pertinere, quod genus: ut
maior annis LX et cui morbus causa sit, cognitorem
det. ex eo vel novum ius constitui convenit ex tempore et
ex hominis dignitate. ex pacto ius est, si qui quid inter
se pepigerunt, si quid inter quos convenit. pacta sunt,
quae legibus observanda sunt, hoc modo: rem ubi paci-
scuntur, in comitio aut in foro ante meridiem causam
coiciunto; sunt item pacta quae sine legibus observantur
ex convento, quae iure praestare dicuntur. his igitur par-
tibus iniuriam demonstrari, ius confirmari convenit, idque
in absoluta iuridiciali faciendum videtur.

* * *

Cum ex comparatione quaeretur, utrum satius fuerit: 14 21
agere id, quod reus dicat se fecisse, aut id, quod accu-
sator dicat oportuisse fieri, primum quaeri conveniet,
utrum fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrum ho-
nestius, facilius, conducibilius; deinde oportebit quaeri,
ipsumne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an alio-
rum fuerit utilius statuendi potestas; deinde interponetur
ab accusatore coniectura, qua re putetur non ratione
factum esse, quod melius deteriori anteponeretur, sed in
eo dolo malo [negotium] gestum aliqua probabili causa,
de qua ante dictum est. ab defensore contra refelletur
argumentatio coniecturalis. [deinde quaeretur, potue-
ritne vitari, ne in eum locum veniretur.] his ita tractatis 22
accusator utetur loco communi in eum, qui inutile utili
praeposuerit, cum statuendi non haberet potestatem; de-
fensor contra eos, qui aequum censeant rem perniciosam
utili praeponi, utetur loco communi per conquestionem,
simul quaeret ab accusatoribus, ab iudicibus ipsis, quid
facturi essent, si in eo loco fuissent, et tempus, locum,
rem, deliberationem suam ponet ante oculos. translatio 15
criminis est, cum ab reo facti causa in aliorum peccatum
transfertur. primum quaerendum est, verene in alium
crimen transferatur; deinde spectandum est, aequene
magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur,

atque illud, quod reus suscepisse dicatur; deinde, oportueritne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit, deinde, oportueritne iudicium ante fieri; deinde, cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteatne de ea re iudicium fieri, quae res in iudicium non venerit. locus communis accusatoris contra eum, qui plus censeat vim quam iudicia valere oportere, et ab adversariis percontabitur, [accusator] quid futurum sit, si idem ceteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant, quod eos idem fecisse dicant: quid si ipse [accusator] idem facere voluisset? defensor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen transferet; rem, locum, tempus ante oculos ponet, ut ei, qui audient, existiment, aut non potuisse aut inutile fuisse
16 rem in iudicium venire. concessio est, per quam nobis
23 ignosci postulamus. ea dividitur in purgationem et deprecationem. purgatio est, cum consulto a nobis factum negamus. ea dividitur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. [de his partibus primum ostendendum est; deinde ad deprecationem revertendum videtur.] primum considerandum est, num culpa ventum sit in necessitudinem [num culpa veniendi necessitudinem fecerit]; deinde quaerendum, ecquo modo vis illa vitari potuerit ac levari; deinde is, qui in necessitudinem causam conferet, expertusne sit, quid contra facere aut excogitare posset; deinde, num quae suspitiones ex coniecturali constitutione trahi possint, quae significent id consulto factum esse, quod necessario cecidisse dicitur; deinde, si maxime necessitudo quaepiam fuerit, conveniatne eam satis ido-
24 neam putari. si [autem] imprudentia reus se peccasse dicet, primum quaeretur, utrum potuerit nescire an non potuerit; deinde, utrum data sit opera, ut sciretur, an non; deinde, utrum casu nescierit an culpa; nam qui se propter vinum aut amorem aut iracundiam fugisse rationem dicet, is animi vitio videbitur nescisse, non imprudentia; qua re non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabit. deinde coniecturali constitutione quaeretur, utrum scierit an ignoraverit, et considerabitur, satisne in imprudentia praesidii debeat esse, cum factum esse constet. cum in fortunam causa conferetur et ea re

defensor ignosci [reo] dicet oportere, eadem omnia viden-
tur consideranda, quae de necessitudine praescripta sunt:
etenim omnes [hae tres partes] purgationes inter se
finitimae sunt, ut in omnis eadem fere possint adcommo-
dari. loci communes in his causis: accusatoris contra
eum, qui, cum se peccasse confiteatur, tamen oratione
iudicium demoretur; defensoris de humanitate, misericor-
dia; voluntatem in omnibus rebus spectari convenire, quae
consulto facta non sit, in ea fraudem esse non oportere.
deprecatione utemur, cum fatebimur nos peccasse, ne- 17
que id imprudentis aut fortuito aut necessario fecisse di- 25
cemus et tamen ignosci nobis postulabimus. hic igno-
scendi ratio quaeritur ex his locis: si plura aut maiora
officia quam maleficia videbuntur constare; si qua virtus
aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit; si qua spes erit
usui futurum, si sine supplicio discesserit; si ipse ille
supplex mansuetus et misericors in potestatibus osten-
detur fuisse; si ea, quae peccavit, non odio neque cru-
delitate, sed officio et recto studio commotus fecit; si
tali de causa aliis quoque ignotum est; si nihil ab eo
periculi nobis futurum videbitur, si eum missum feceri-
mus; si nulla a nostris civibus aut ab aliqua civitate
vituperatio ex ea re suscipietur. loci communes de hu- 26
manitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. his
locis omnibus ex contrario utetur is, qui contra dicet,
cum amplificatione et enumeratione peccatorum. haec
causa iudicialis fieri non potest, ut in libro primo osten-
dimus; sed quod potest vel ad senatum vel ad consilium
venire, non visa est supersedenda. cum a nobis crimen
removere volemus, aut in rem aut in hominem nostri
peccati causam conferemus: si causa in hominem con-
feretur, quaerendum erit primum, potueritne tantum,
quantum reus demonstrabit, is, in quem causa confere-
tur, et quonam modo aut honeste aut sine periculo po-
tuerit obsisti; si maxime ita sit, num ea re concedi reo
conveniat, quod alieno inductu fecerit; deinde in con-
iecturalem trahetur controversiam et edisseretur, num
consulto factum sit. si causa in rem quandam confere-
tur, et haec eadem fere et omnia, quae de necessitudine
praecepimus, consideranda erunt.

18 Quoniam satis ostendisse videmur, quibus argumen-
27 tationibus in uno quoque genere causae iudicialis uti
conveniret, consequi videtur, ut doceamus, quem ad mo-
dum argumentationes ornate et absolute tractare possi-
mus. nam fere non difficile est invenire, quid sit causae
adiumento, difficillimum vero est, inventum expedire et
expedite pronuntiare; haec enim res facit, ut neque diu-
tius, quam satis sit, in eisdem locis commoremur, neque
eodem identidem revolvamur, neque inchoatam argumen-
tationem relinquamus, neque incommode ad aliam dein-
ceps transeamus. itaque hac ratione et ipsi meminisse
poterimus, quid quoque loco dixerimus, et auditor cum
totius causae tum unius cuiusque argumentationis distri-
28 butionem percipere et meminisse poterit. [ergo] abso-
lutissima et perfectissima est argumentatio ea, quae in
quinque partis est distributa: propositionem, rationem,
rationis confirmationem, exornationem, complexionem. pro-
positio est, per quam ostendimus summatim, quid sit,
quod probare volumus; ratio est, quae causam demon-
strat veram esse, in quam intendimus, brevi subiectione;
rationis confirmatio est ea, quae pluribus argumentis
conroborat breviter expositam rationem; exornatio est,
qua utimur rei honestandae et conlocupletandae causa
confirmata argumentatione; complexio est, quae concludit
19 breviter conligens partis argumentationis. hisce igitur
quinque partibus ut absolutissime utamur, hoc modo
tractabimus argumentationem: causam ostendemus Ulixi
fuisse, qua re interfecerit Aiacem: 'inimicum enim acer-
rimum de medio tollere volebat, a quo sibi non iniuria
summum periculum metuebat; videbat illo incolumi se
incolumem non futurum; sperabat illius morte se salutem
sibi comparare; consueverat, si iure non potuerat, iniuria
quavis inimico exitium machinari: cui rei mors indigna
Palamedis testimonium dat. ergo et metus periculi horta-
batur eum interimere, a quo supplicium verebatur, et
consuetudo peccandi maleficii suscipiendi removebat du-
29 bitationem. omnes enim cum minima peccata cum causa
suscipiunt, tum vero illa, quae multo maxima sunt male-
ficia, aliquo certe emolumento inducti suscipere conantur.
si multos induxit in peccatum pecuniae spes, si complu-

res se scelere contaminarunt imperii cupiditate, si multi leve compendium fraude maxima commutarunt, cui mirum videbitur istum *sibi* a maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse? virum fortissimum, integerrimum, inimicitiarum persequentissimum, iniuria lacessitum, ira exsuscitatum homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus inimicum incolumem esse noluit: cui tandem hoc mirum videbitur? nam cum feras bestias videamus alacris et erectas vadere, ut alteri bestiae noceant, non est incredibile putandum istius quoque animum ferum, crudelem atque inhumanum cupide ad inimici perniciem profectum, praesertim cum in bestiis nullam neque bonam neque malam rationem videamus, in isto plurimas et pessimas rationes semper fuisse intellegamus.
si ergo pollicitus sum me daturum causam, qua inductus 30
Ulixes accesserit ad maleficium, et si inimicitiarum acerrimam rationem et periculi metum intercessisse demonstravi, non est [dubium] quin confiteatur causam maleficii fuisse.' ergo absolutissima est argumentatio ea, quae ex quinque partibus constat, sed ea non semper necesse est uti: est cum complexione supersedendum est, si res brevis est, ut facile memoria comprehendatur; est cum exornatio praetermittenda est, si parum locuples ad amplificandum et exornandum res videtur esse; sin et brevis erit argumentatio et res tenuis aut humilis, tum et exornatione et complexione supersedendum est. [in omni argumentatione de duabus partibus postremis haec, quam exposui, ratio est habenda. ergo amplissima est argumentatio quinquepertita, brevissima est tripertita, mediocris sublata aut exornatione aut complexione quadripertita.]

Duo genera sunt vitiosarum argumentationum: unum, 20
quod ab adversario reprehendi potest, id quod pertinet 31
ad causam; alterum, quod, tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensionis. [quae sint, quae reprehensione confutari conveniat, quae tacite contemni atque vitari sine reprehensione, nisi exempla subiecero, intellegere dilucide non poteris. haec cognitio vitiosarum argumentationum duplicem utilitatem adferet, nam et vitare in argumentatione vitium admonebit, et ab aliis non

vitatum commode reprehendere docebit.] quoniam igitur
ostendimus perfectam et plenam argumentationem ex
quinque partibus constare, in una quaque parte argu-
mentationis quae vitia vitanda sint, consideremus, ut et
ipsi ab his vitiis recedere et adversariorum argumenta-
tiones hac praeceptione in omnibus partibus temptare et
ab aliqua parte labefactare possimus.
32 Expositio vitiosa est, cum ab aliqua aut a maiore
parte ad omnis confertur id, quod non necessario est
omnibus attributum; ut si quis hoc modo exponat: 'omnes,
qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare divitias
quam officio paupertatem tueri.' si quis hoc modo ex-
posuerit argumentationem, ut non curemus quaerere, qua-
lis ratio aut rationis confirmatio sit, ipsam facile re-
prehendemus expositionem, cum ostendemus, id, quod
in aliquo paupere improbo sit, in omnis pauperes falso
33 et iniuria conferri. item vitiosa expositio est, cum id,
quod raro fit, fieri omnino negatur, hoc modo: 'nemo
potest uno aspectu neque praeteriens in amorem incidere:'
nam cum nonnemo devenerit in amorem uno aspectu,
et cum ille neminem dixerit omnino, nihil adfertur, [raro
id fieri] dum modo aliquando fieri aut posse modo fieri
21 intellegatur. item vitiosa expositio est, cum omnis res
ostendimus nos conlegisse et aliquam rem idoneam prae-
terimus, hoc modo: 'quoniam igitur hominem occisum
constat esse, necesse est aut a praedonibus aut ab inimi-
cis occisum esse aut abs te, quem ille heredem testa-
mento ex parte faciebat. praedones in illo loco visi
numquam sunt, inimicum nullum habebat: relinquitur,
si neque a praedonibus neque ab inimicis occisus est,
quod alteri non erant, alteros non habebat, ut abs te sit
interemptus.' nam in huius modi expositione reprehen-
sione utemur, si quos praeterea quam ille conlegerit po-
tuisse suscipere maleficium ostenderimus: velut in hoc
exemplo, cum dixerit necesse esse aut a praedonibus
aut ab inimicis aut a nobis occisum esse, dicemus po-
tuisse vel a familia vel a coheredibus nostris. cum hoc
modo illorum conlectionem disturbaverimus, nobis latio-
rem locum defendendi reliquerimus. [ergo hoc quoque
vitandum est in expositione, ne quando, cum omnia con-

legisse videamur, aliquam idoneam partem reliquerimus.] item vitiosa expositio est, quae constat ex falsa enumera- 34
tione, si aut, cum plura sunt, pauciora dicimus, hoc modo: 'duae res sunt videlicet, quae homines ad maleficium impellunt, luxuries et avaritia.' 'quid amor?' inquiat quispiam, 'quid ambitio? quid inreligio? quid metus mortis? quid imperii cupiditas? quid denique alia permulta?' aut [falsa enumeratio est], cum pauciora sunt, plura dicimus, hoc modo: 'tres res sunt, quae [omnis] homines sollicitant: metus, cupiditas, aegritudo.' satis enim fuerat dixisse metum, cupiditatem, quoniam aegritudinem cum utraque re coniunctam esse necesse est. item vitiosa expositio est, quae nimium longe repetitur, 22
hoc modo: 'omnium malorum stultitia est mater atque prae ceteris parit immensas cupiditates; immensae porro cupiditates infinitae, immoderatae sunt; haec pariunt avaritiam; avaritia porro hominem ad quodvis maleficium impellit: ergo avaritia inducti adversarii nostri hoc in se facinus admiserunt.' hic id, quod extremum dictum est, satis fuit exponere, ne Ennium et ceteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est:

utinam ne in nemore Pelio securibus
caesa accidisset abiegna ad terram trabes,
neve inde navis inchoandi exordium
coepisset, quae nunc nominatur nomine
Argo, quia Argivi in ea dilecti viri
vecti petebant pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliae, per dolum:
nam numquam era errans mea domo ecferret pedem
Medea animo aegra, amore saevo saucia.

nam hic satis erat dicere, si id modo, quod satis esset, curarent poetae:

utinam ne era errans mea domo ecferret pedem
Medea animo aegra, amore saevo saucia.

[ergo hac quoque ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est; non enim reprehensione, sed, sicut aliae complures, sua sponte vitiosa est.]

Vitiosa ratio est, quae ad expositionem non est ad- 23
commodata vel propter infirmitatem vel propter vani- 35
tatem. infirma ratio est, quae non necessario ostendit

ita esse, quem ad modum expositum est, velut apud Plautum:

amicum castigare ob meritam noxiam
immune est facinus, verum in aetate utile
et conducibile.

haec expositio est: videamus, quae ratio adferatur:

nam ego amicum hodie meum
concastigabo pro commissa noxia.

ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod fieri convenit, utile quid sit, ratiocinatur. vana ratio est, quae ex falsa causa constat, hoc modo: 'amor fugiendus non est, nam ex eo verissima nascitur amicitia;' aut hoc modo: 'philosophia vitanda est; adfert enim socordiam atque desidiam.' nam hae rationes nisi falsae essent,
36 expositiones quoque earum veras esse confiteremur. itemque infirma ratio est, quae non necessariam causam adfert expositionis; velut Pacuvius:

Fortunam insanam esse et caecam et brutam perhibent philosophi,
saxoque instare in globoso praedicant volubili:
id quo saxum inpulerit fors, eo cadere fortunam autumant.
caecam ob eam rem esse iterant, quia nihil cernat, quo sese adplicet;
insanam autem aiunt, quia atrox, incerta instabilisque sit;
brutam, quia dignum atque indignum nequeat internoscere.
sunt autem alii philosophi, qui contra fortunam negant
ullam extare, temeritate enim autumant esse omnia:
id magis veri simile esse usus reapse experiundo edocet.
velut Orestes modo fuit rex, factust mendicus modo
naufragio: nempe ergo id fluctu, haut forte fortuna optigit.

nam hic Pacuvius infirma ratione utitur, cum ait verius esse temeritate quam fortuna res regi: nam utraque opinione philosophorum fieri potuit, ut is, qui rex fuisset,
24 mendicus factus esset. item infirma ratio est, quae vide-
37 tur pro ratione adferri, sed idem dicit, quod in exposi-

tione dictum est, hoc modo: 'magno malo est hominibus avaritia, idcirco quod homines magnis et multis incommodis conflictantur propter immensam pecuniae cupiditatem;' nam hic aliis verbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem. item infirma ratio est, quae minus idoneam, quam res postulat, causam subicit expositionis, hoc modo: 'utilis est sapientia, propterea quod qui sapientes sunt, pietatem colere consuerunt.' item: 'utile est amicos veros habere, habeas enim quibuscum iocari possis.' nam in huius modi rationibus non universa neque absoluta, sed extenuata ratione expositio confirmatur. item infirma ratio est, quae vel alii expositioni potest adcommodari, ut facit Pacuvius, qui eandem adfert rationem, qua re caeca, eandem, qua re bruta fortuna dicatur.

In confirmatione rationis multa et vitanda in nostra 38
et observanda in adversariorum ratione sunt vitia propterea que diligentius consideranda, quod adcurata confirmatio rationis totam vehementissime comprobat argumentationem. utuntur igitur [studiosi] in confirmanda ratione duplici conclusione hoc modo:

iniuria abs te adficior indigna, pater:
nam, si inprobum esse Cresphontem * existimas,
cur me huic locabas nuptiis? sin est probus,
cur talem invitam invitum cogis linquere?

quae hoc modo concludentur, aut ex contrario convertentur aut ex simplici parte reprehendentur: ex contrario hoc modo:

nulla te indigna, nata, adficio iniuria:
si probus est, conlocavi; sin est inprobus,
divortio te liberabo incommodis.

ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluetur, hoc modo:

nam si inprobum esse Cresphontem * existimas,
cur me huic locabas nuptiis? duxi probum:
erravi: post cognovi et fugio cognitum.

[ergo reprehensio huius modi conclusionis duplex est; 39
acutior illa superior, facilior haec posterior ad excogitandum.] item vitiosa confirmatio est rationis, cum ea re,

quae pluris res significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: 'necesse est, quoniam pallet, aegrotasse;' aut: 'necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem.' nam haec sua sponte certa signa non habent, sin cetera quoque similia concurrunt, non nihil illius modi signa adaugent suspitionem. item vitiosum est, cum vel in alium vel in eum ipsum, qui dicit, quod in adversarium dicit, potest convenire, hoc modo:

A. miseri sunt, qui uxores ducunt. B. at tu duxisti alteram.

item vitiosum est id, quod volgarem habet defensionem, hoc modo: 'iracundia deductus peccavit aut adulescentia aut amore.' huius modi enim deprecationes si probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. item vitiosum est, cum quid pro eo sumitur, quod inter omnis constet, quod etiam nunc in controversia est, hoc modo:

eho tu, di, quibus est potestas motus superum atque inferum,
pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

nam ita pro suo iure hoc exemplo utentem Thesprotum Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus ita
40 esse demonstrasset. item vitiosum est, quod iam quasi sero atque acto negotio dici videtur, hoc modo: 'in mentem mihi si venisset, Quirites, non commisissem, ut in hunc locum res veniret; nam hoc aut hoc fecissem, sed me tum ratio fugit.' item vitiosum est, cum id, quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua tegitur defensione, hoc modo:

cum te expetebant omnes, florentissimo
regno reliqui: nunc desertum ab omnibus
summo periclo sola ut restituam paro.

26 item vitiosum est, quod in aliam partem ac dictum est, potest accipi. id est huius modi, ut si quis dixerit: 'satius est uti regibus quam uti malis legibus;' nam hoc, tametsi rei augendae causa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius, quo de id dicitur, non dicitur
41 sine atroci suspitione. item vitiosum est falsis aut volgaribus definitionibus uti. falsae sunt huius modi: si

quis dicat iniuriam esse nullam, nisi quae ex pulsatione aut convitio constet; volgares sunt, quae nihilo minus in aliam rem transferri possunt, ut si quis dicat: 'quadruplator, ut breviter scribam, capitalis est; est enim improbus et pestifer civis.' nam nihilo magis quadruplatoris quam furis, quam sicarii aut proditoris attulerit definitionem. item vitiosum est pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est, ut si quis quem furti arguat et ita dicat, eum esse hominem improbum, avarum, fraudulentum; ei rei testimonium esse, quod sibi furtum fecerit. item vitiosum est controversiam controversia dissolvere, hoc modo: 'non convenit, censores, istum vobis satis facere, quod ait se non potuisse adesse ita, ut iuratus fuerit. quid? si ad exercitum non venisset, idemne tribuno militum diceret?' hoc ideo vitiosum est, quia non expedita aut iudicata res, sed impedita et in simili controversia posita exempli loco profertur. item 42
vitiosum est, cum id, de quo summa controversia est, parum expeditur et, quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:

aperte fatur dictio, si intellegas:
tali dari arma, qualis, qui gessit, fuit,
iubet, potiri si studeamus Pergamum:
quem ego me profiteor esse: me est aequum frui
fraternis armis mihique adiudicarier,
vel quod propinquus, vel quod virtute aemulus
sum . . . .

item vitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire et contra atque ante dixerit, dicere, hoc modo:

qua causa accusem hunc?

tum id exputando evolvere:

nam si veretur, quid eum accuses, qui est probus?
sin inverecundum animi ingenium possidet,
quid autem accuses, qui id parvi auditum aestumet?

non incommoda ratione videtur sibi ostendisse, qua re 27
non accusaret. quid postea? quid ait? —

nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

item vitiosum est, quod dicitur contra iudicis voluntatem 43
aut eorum, qui audiunt, si aut partes, quibus illi student, aut homines, quos illi caros habent, laedantur, aut ali-

quo eius modi vitio laedatur auditoris voluntas. item
vitiosum est non omnis res confirmare, quas pollicitus
sis in expositione. item verendum est, ne de alia re
dicatur, cum alia de re controversia sit, inque eius modi
vitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid
aut quippiam de re detrahatur aut tota causa mutata in
aliam causam derivetur: uti apud Pacuvium Zethus cum
Amphione, quorum controversia de musica inducta est,
disputatio in sapientiae rationem et virtutis utilitatem
consumitur. item considerandum est, ne aliud accusa-
toris criminatio contineat, aliud defensoris purgatio pur-
get, quod saepe consulto multi ab reo faciunt, angustiis
causae coacti; ut si quis, cum accusetur ambitu magi-
stratum petisse, ab imperatoribus *se* saepenumero dicat
apud exercitum donatum esse. hoc si diligenter in ora-
tione adversariorum observaverimus, saepe deprehende-
44 mus eos de ea re quod dicant, non habere. item vitio-
sum est artem aut scientiam aut studium quodpiam
vituperare propter eorum vitia, qui in eo studio sunt:
veluti qui rhetoricam vituperant propter alicuius oratoris
vituperandam vitam. item vitiosum est ex eo, quia per-
peram factum constat esse, putare ostendi a certo ho-
mine factum esse, hoc modo: 'mortuum deformatum,
tumore praeditum, *livore* decoloratum constat fuisse: ergo
veneno necatus est;' deinde, si sit usque in eo occupa-
tus, ut multi faciunt, venenum datum, vitio non me-
diocri conflictetur; non enim factumne sit, quaeritur,
28 sed a quo factum sit. item vitiosum est in comparandis
45 rebus alteram rem efferre, de re altera mentionem non
facere aut neglegentius disputare: ut si, cum compare-
tur, utrum satius sit populum frumentum accipere an
non accipere, quae commoda sunt in altera re, curet
enumerare, quae in altera [commoda] sunt, aut plane
velut depressa praetereat, aut ea, quae minima sunt,
dicat. item vitiosum est in rebus comparandis necesse
putare alteram rem vituperare, cum alteram laudes, quod
genus, si, *cum* quaeratur, utris maior honor habendus
sit, Albensibus an Vestinis Pinnensibus, quod rei pu-
blicae populi Romani profuerint, de his qui dicat, alte-
ros laedat: non enim necesse est, si alteros praeponas,

alteros vituperare: fieri enim potest, ut, cum alteros magis laudaris, aliquam alteris partem laudis attribuas, ne cupidius pugnasse contra veritatem puteris. item vitiosum est de nomine et vocabulo controversiam struere, quam rem consuetudo optime potest iudicare: velut Sulpicius, qui intercesserat, ne exules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur, idem posterius immutata voluntate, cum eandem legem ferret, *sed* aliam se ferre diceret propter nominum commutationem, non exules, sed vi eiectos se reducere dicebat; proinde quasi id fuisset in controversia, quo illi nomine appellarentur [a populo Romano], aut proinde quasi non omnes, quibus aqua et igni interdictum est, exules appellentur. verum illi fortasse ignoscimus, si cum causa fecit; nos tamen intellegamus vitiosum esse intendere controversiam propter nominum commutationem.

Quoniam exornatio constat ex similibus et exemplis 29
et rebus iudicatis et amplificationibus et ceteris rebus, 46
quae pertinent ad exaugendam et conlocupletandam argumentationem, quae sint in eis rebus vitia, consideremus. simile vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est nec habet parem rationem comparationis, aut *quo* sibi ipsi obest, qui adfert. exemplum vitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendatur, aut improbum, ut non sit imitandum, aut maius aut minus quam res postulat. res iudicata vitiose proferetur, si aut dissimili de re proferetur, aut de ea re, qua de controversia non est, aut improba, aut eius modi, ut aut plures aut magis idoneae res iudicatae ab adversariis proferri possint. item vitiosum est id, quod adversarii factum esse confiteantur, de eo argumentari et planum facere factum esse, nam id augere oportet. item vitiosum est, id augere, quod convenit docere, hoc modo, ut si quis quem arguat hominem occidisse et, antequam satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum et dicat nihil indignius esse, quam hominem occidere: non enim, utrum indignum sit an non, sed factumne sit, quaeritur.

Complexio vitiosa est, quae non primum quidque, quod dictum est, complectitur et quae non breviter concluditur et quae non ex enumeratione certum et constans

aliquid relinquit, ut intellegatur, quid propositum in argumentatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum.

30 47 Conclusiones, quae apud Graecos ἐπίλογοι nominantur, tripertitae sunt, nam constant ex enumeratione, amplificatione et commiseratione. [in quattuor locis uti possumus conclusionibus: in principio secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione.]

Enumeratio est, per quam conligimus et commonemus, quibus de rebus verba fecerimus, breviter, ut renovetur, non redintegretur oratio; et ordine, ut quicquid erit dictum, referimus, ut auditor, si memoriae mandaverit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur. item curandum est, ne aut ab exordio aut a narratione repetatur orationis enumeratio; facta enim et dedita opera comparata oratio videbitur esse artificii significandi, ingenii venditandi, memoriae ostendendae causa; quapropter initium enumerationis sumendum est a divisione, deinde ordine breviter exponendae res sunt, quae tractatae erunt in confirmatione et confutatione.

Amplificatio est res, quae per locum communem instigationis auditorum causa sumitur; loci communes ex decem praeceptis commodissime sumentur adaugendi criminis causa.
48 primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus, quantae curae ea res fuerit dis immortalibus aut maioribus nostris, regibus, civitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, senatui, item maxime, quo modo de his rebus legibus sanctum sit. secundus locus est, cum consideramus, illae res, de quibus criminamur, ad quos pertineant, utrum ad omnis, [quod atrocissimum est,] an ad superiores, quod genus ei sunt, a quibus auctoritatis locus communis sumitur, an ad paris, hoc est, in isdem partibus animi, corporis, fortunarum positos, an ad inferiores, qui his omnibus rebus antecelluntur. tertius locus est, quo percontamur, quid sit eventurum, si omnibus idem concedatur, et ea re neglecta ostendimus quid periculorum atque incommodorum consequatur. quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futu-

ros, quos adhuc exspectatio iudicii remoretur. quintus locus est, per quem ostendimus, si sententia aliter iudicare sit, nullam rem fore, quae incommodo mederi aut perperam factum iudicium corrigere possit; quo in loco non incommodum erit uti ceterarum rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut vetustate sedari aut consilio corrigi, huius rei aut leniendae aut corrigendae
nullam rem adiumento futuram. sextus locus est, cum 49
ostendimus ex consulto factum et dicimus voluntario facinori nullam excusationem, imprudentiae iustam deprecationem paratam. septimus locus est, quo ostendimus taetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse, quod genus iniuria mulierum aut earum rerum aliquid, quarum rerum causa bella suscipiuntur et cum hostibus de vita dimicatur. octavus locus est, quo ostendimus non volgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quo maturius et atrocius vindicandum sit. nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicemus, maius esse maleficium stuprare ingenuum quam sacrum legere: quod alterum propter egestatem, alterum propter intemperantem superbiam fiat. decimus locus est, per quem omnia, quae in negotio gerundo acta sunt quaeque rem consequi solent, exputamus acriter et criminose et diligenter, ut agi res et geri negotium videatur rerum consequentium enumeratione.

Misericordia commovebitur auditoribus, si variam 31
fortunarum commutationem dicemus; si ostendemus, in 50
quibus commodis fuerimus, quibusque in incommodis simus, comparatione; si, quae nobis futura sint, nisi causam obtinuerimus, enumerabimus et ostendemus; si supplicabimus et nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subiciemus; si, quid nostris parentibus, liberis, ceteris necessariis casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus et simul ostendemus illorum nos solitudine et miseria, non nostris incommodis dolere; si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi simus, aperiemus; si nos semper aut diu in malis fuisse ostendemus; si nostrum fatum aut fortunam conqueremur; si animum nostrum fortem, pa-

tientem incommodorum ostendemus futurum. commiserationem brevem esse oportet, nihil enim lacrima citius arescit.

Fere locos obscurissimos totius artificii tractavimus in hoc libro, quapropter huic volumini modus hic sit; reliquas praeceptiones, quoad videbitur, in tertium librum transferemus. haec si, ut conquisite conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus, et nos industriae fructus ex tua scientia capiemus et tute nostram diligentiam laudabis tuaque perceptione laetabere; tu scientior eris praeceptorum artificii, nos alacriores ad reliquum persolvendum. verum haec futura satis scio, te enim non ignoro. nos deinceps ad cetera praecepta transeamus, ut, quod libentissime faciemus, tuae rectissimae voluntati morem geramus.

CORNIFICII RHETORICORUM AD C. HERENNIUM

LIBER III.

1 Ad omnem iudicialem causam quem ad modum con-
1 veniret inventionem rerum adcommodari, satis abundanter, arbitror, superioribus libris demonstratum est; nunc earum rationem rerum inveniendarum, quae pertinebant ad causas deliberativas et demonstrativas, in hunc librum transtulimus, ut omnis inveniundi praeceptio tibi quam primum persolveretur. reliquae quattuor partes erant artificii: de tribus partibus in hoc libro dictum est: dispositione, pronuntiatione, memoria: de elocutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro scribere maluimus, quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricae artis deesse possit. interea prima quaeque et nobiscum, cum voles, et interdum sine nobis legendo consequere, ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. nunc tu fac attentum te praebeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

2 Deliberationes partim sunt eius modi, ut quaeratur,
2 utrum potius faciendum sit, partim eius modi, ut, quid

potissimum faciundum sit, consideretur. utrum potius hoc modo: Karthago tollenda an relinquenda videatur; quid potissimum hoc pacto: ut si Hannibal consulat, cum ex Italia Karthaginem arcessitur, in Italia remaneat an domum redeat an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. item deliberationes partim ipsae propter se consultandae sunt, ut si deliberet senatus, captivos ab hostibus redimat an non; partim propter aliquam extraneam causam veniunt in deliberationem et consultationem, ut si deliberet senatus [bello Italico], solvatne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulem fieri; partim et propter se sunt deliberandae et magis propter extraneam causam veniunt in consultationem, ut si deliberet senatus bello Italico, sociis civitatem det an non. in quibus causis rei natura faciet deliberationem, omnis oratio ad ipsam rem adcommodabitur; in quibus extranea causa conficiet deliberationem, in eis ex *ea* ipsa causa erint adaugendae aut deprimendae omnes rationes.

Eum, qui sententiam dicet, finem sibi conveniet utili- 3
tatis proponere, ut omnis eodem totius orationis ratio conferatur.

Utilitas in duas partis in civili consultatione dividitur: tutam, honestam. tuta est, quae conficit instantis aut consequentis periculi vitationem qualibet ratione. haec tribuitur in vim et dolum, quorum alterum separatim aut utrumque sumemus coniuncte. vis discernitur per exercitus, classis, arma, tormenta, evocationes hominum et alias huius modi res; dolus consumitur in pecunia, pollicitatione, dissimulatione, maturatione, mentione et ceteris rebus, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari aut de administratione rei publicae scribere velimus. honesta res dividitur in rectum et laudabile.

Rectum est, quod cum virtute et officio fit. id dividitur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam: prudentia est calliditas, quae ratione quadam potest dilectum habere bonorum et malorum; dicitur item prudentia scientia cuiusdam artificii et appellatur [prudentia] rerum multarum memoria et usus complurium negotio-

rum; iustitia est aequitas ius uni cuique rei tribuens pro dignitate cuiusque; fortitudo est rerum magnarum appetitio et rerum humilium contemptio et laboris cum utilitatis ratione perpessio; modestia est in animo continens moderatio cupiditatum.

3 Prudentiae partibus utemur in dicendo, si commoda
4 cum incommodis conferemus, cum alterum sequi, vitare alterum cohortabimur; aut si qua in re cohortabimur aliquid, cuius rei aliquam ad disciplinam scientiam poterimus habere, quo modo aut qua quidque ratione fieri oporteat; aut si suadebimus quippiam, cuius rei gestae aut praesentem aut auditam memoriam poterimus habere; qua in re facile id, quod velimus, exemplo adlato persuadere possimus. iustitiae partibus utemur, si aut innocentium aut supplicum misereri dicemus oportere; si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire; si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere; si fidem magnopere censebimus conservandam; si leges et mores civitatis egregie dicemus oportere servari; si societates atque amicitias studiose dicemus coli convenire; si, quod ius in parentes, deos, patriam natura comparavit, id religiose colendum demonstrabimus; si hospitia, clientelas, cognationes, adfinitates caste colenda esse dicemus; si nec pretio nec gratia nec periculo nec simultate a via recta ostendemus deduci oportere; si dicemus in omnibus aequabile ius statui convenire. his atque huius modi partibus iustitiae si quam rem in contione aut in consilio faciendam censebimus, iustam esse ostendemus, contrariis iniustam: ita fiet, ut isdem locis et ad suadendum et ad dissuadendum simus com-
5 parati. sin fortitudinis retinendae causa faciundum *quid* esse dicemus, ostendemus res magnas et celsas sequi et appeti oportere, et item res humilis et indignas viris fortibus [vel viros fortes] propterea contemnere oportere nec idoneas dignitate sua iudicare; item ab nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere; antiquiorem mortem turpitudine habere; non ullo dolore cogi, ut ab officio recedatur; nullius pro rei veritate metuere inimicitias; quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, eis rebus, quas iustitia colere cogit,

adire periculum et quemlibet suscipere laborem. modestiae partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniae, similium rerum vituperabimus; si unam quamque rem certo naturae termino definiemus; si, quoad cuique satis sit, ostendemus; nimium progredi dissuadebimus; modum uni cuique rei statuemus.

Huius modi partes sunt virtutis; amplificandae, si 6
suadebimus, omnibus verbis attenuandae, si ab eis dehortabimur, ut haec attenuentur, quae supra demonstravi. nam nemo erit, qui censeat a virtute recedendum; verum aut res non eius modi dicatur esse, ut virtutem possimus egregiam experiri, aut in contrariis potius rebus quam in eis virtus constare, quae ostendantur; ita, si quo pacto poterimus, quam is, qui contra dicet, iustitiam vocabit, nos demonstrabimus ignaviam esse [et inertiam] ac pravam liberalitatem; quam prudentiam appellarit, ineptam et garrulam et odiosam scientiam esse dicemus; quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam et dissolutam neglegentiam esse dicemus; quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam et inconsideratam appellabimus temeritatem.

Laudabile est, quod conficit honestam et praesentem 4
et consequentem commemorationem. hoc non eo separa- 7
vimus, quod partes, quae subiciuntur sub vocabulum recti, hanc honestam commemorationem non dare soleant, sed quod cum ex recto laudabile nascatur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo: neque enim solum laudis causa recta sequi convenit, sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi voluntas. cum igitur erit demonstratum rectum esse, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quae a deteriore ordine improbetur; aut aliquibus sociis aut omnibus civibus, exteris nationibus posterisque nostris.

Cum huius modi divisio sit locorum in consultatione, breviter aperienda est totius tractatio causae. exordiri licebit vel a principio vel ab insinuatione [vel] isdem rationibus, quibus iudicialem causam. si cuius rei narra-
tio incidet, eadem ratione narrari oportebit. quoniam in 8
huius modi causis finis est utilitas et ea dividitur in ra-

tionem tutam atque honestam, si utrumque poterimus ostendere, utrumque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: si alterum, quod dicturi sumus, ostendemus; ac si nostram rationem tutam esse dicemus, divisione utemur in vim et consilium; nam, quod in docendo [rei dilucide magnificandae causa] dolum appellavimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus; si rationem nostrae sententiae rectam esse dicemus et omnes partes recti incident, quadripertita divisione utemur, si non incident, quot erunt, tot exponemus. in dicendo confirmatione et confutatione utemur; ut enim nostri loci, quos ante ostendimus, confirmandi sunt, contrarii sunt confutandi. argumentationis artificiose
5 tractandae ratio de secundo libro petetur. sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui a Poeno circumsessi deliberant, quid agant, tutam rationem sequi qui suadebit, his locis utetur: nullam rem utiliorem esse incolumitate; virtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non conlocarit; ne deos quidem esse auxilio eis, qui se inconsulto in periculum mittant; honestum nihil oportere existimari, quod non salutem
9 pariat. qui tutae rei praeponet rationem honestam, his locis utetur: virtutem nullo tempore relinquendam; vel dolorem, si timeatur, vel mortem, si ea formidetur, dedecore et infamia leviorem esse, [considerare] quae sit turpitudinem consecutura: at non immortalitatem neque aeternam incolumitatem consequi, nec esse exploratum illo vitato periculo nullum in aliud periculum venturum; virtuti vel ultro ad mortem proficisci esse praeclarum; fortitudini fortunam quoque esse adiumento solere; eum tute vivere, qui honeste vivat, non, qui in praesentia incolumis sit; eum, qui turpiter vivat, incolumem in perpetuum esse non posse. conclusionibus fere similibus in his et in iudicialibus causis uti solemus, nisi quod in his maxime conducit quam plurima rerum ante gestarum exempla proferre.

6 Nunc ad demonstrativum genus causae transeamus.
10 quoniam haec causa dividitur in laudem et vituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex con-

trariis rebus erit vituperatio comparanda. laus igitur potest esse rerum externarum, corporis, animi. rerum externarum sunt ea, quae casu aut fortuna secunda aut adversa accidere possunt: genus, educatio, divitiae, potestates, gloriae, civitas, amicitiae et quae huius modi sunt et ea, quae his contraria. corporis sunt ea, quae natura corpori attribuit commoda aut incommoda: velocitas, vires, dignitas, valetudo et quae contraria sunt. animi sunt ea, quae consilio et cogitatione nostra constant: prudentia, iustitia, fortitudo, modestia et quae contraria sunt. erit igitur hinc confirmatio et confutatio 11
nobis.

In huius modi causa principium sumetur aut ab nostra aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum, qui audient, persona aut ab re. ab nostra, si laudabimus: aut officio facere, quod causa necessitudinis intercedat; aut studio, quod eius modi virtute sit, ut omnes commemorare debeant velle; aut quod rectum sit ex aliorum laude ostendere, qualis ipsius animus sit. si vituperabimus: aut merito facere, quod ita tractati simus; aut studio, quod utile putemus esse ab omnibus unicam malitiam atque nequitiam cognosci; aut quod placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum vituperatione. ab eius persona, de quo loquemur, si laudabimus: vereri nos, ut illius facta verbis consequi possimus; [omnis illius] virtutes praedicari oportere; ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. si vituperabimus, ea, quae videbimus contrarie paucis verbis commutatis dici posse, dicemus, ut paulo supra exempli causa demonstratum est.
ab auditorum persona, si laudabimus, quoniam non apud 12
ignotos laudemus, nos monendi causa pauca dicturos; aut si erunt ignoti, ut talem virum velint cognoscere, petemus: quoniam in eodem virtutis studio sint, apud quos laudemus, atque ille, qui laudetur, fuerit aut sit, sperare nos facile eis, quibus velimus, huius facta probaturos. contraria vituperatio: quoniam norint, pauca de nequitia eius dicturos; quod si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam vitare possint: quoniam dissimiles sint, qui audiant, atque ille, qui vituperetur, eos illius vitam vehementer improbaturos. ab rebus ipsis,

incertos esse, quid potissimum laudemus: vereri, ne, cum multa dixerimus, plura praetereamus, et quae similis sententias habebunt; quibus sententiis contraria sumuntur a vituperatione.

7 Principio tractato aliqua harum, quas ante comme-
13 moravimus, rationum, narratio non erit ulla, quae necessario consequatur; sed si quid inciderit, cum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude aut vituperatione, praeceptio narrandi de primo libro repetetur. divisione hac utemur: exponemus, quas res laudaturi simus aut vituperaturi; deinde, ut quaeque quove tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut quid quamque tute egerit, intellegatur; deinde exponere oportebit animi virtutes aut vitia; deinde commoda aut incommoda corporis aut rerum externarum, quo modo ab animo tractata sint, demonstrare. ordinem hunc adhibere in demonstranda vita debemus: ab externis rebus: genus in laude: quibus maioribus natus sit; si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse; si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum virtutibus habuisse praesidium; in vituperatione: si bono genere, dedecori maioribus fuisse; si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. educatio in laude: quam honeste in bonis disciplinis tempore totius pueritiae fuerit; in vituperatione inde de-
14 trahere oportet. a corporis commodis: in laude: natura si sit dignitas atque forma, laudi fuisse ea, non quem ad modum ceteris, detrimento atque dedecori; si vires atque velocitas egregia, honestis exercitationibus et industriis ea dicemus comparata; si valetudo, perpetua diligentia et temperantia cupiditatum; in vituperatione: si erunt haec corporis commoda, † de his usum dicemus, quae casu et natura, tamquam quilibet gladiator habuerit; si non erunt, praeter formam omnia ipsius culpa et intemperantia non fuisse dicemus. deinde revertemur ad extraneas res et in his animi virtutes aut vitia quae fuerint, considerabimus: divitiae an paupertas fuerit, et quae potestates, quae gloriae, quae amicitiae, quae inimicitiae et quid fortiter in inimicitiis gerundis fecerit; cuius causa susceperit inimicitias; qua fide, benevolentia, officio gesserit amicitias; in divitiis [qualis] aut in paupertate

cuius modi fuerit; quem ad modum habuerit in potestatibus gerundis animum. si interierit, cuius modi mors eius fuerit, cuius modi res mortem eius sit consecuta.
ad omnis autem res, in quibus animus hominis maxime 8
consideratur, illae quattuor animi virtutes erunt adcom- 15
modandae: ut si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus; si vituperemus, aliud iniuste, aliud ignave, aliud immodeste, aliud stulte factum praedicemus. perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quem ad modum sit tractanda tripertita divisio laudis et vituperationis, si illud etiam adsumpserimus, non necesse esse nos omnis has partis in laudem aut in vituperationem transferre, propterea quod saepe ne incidunt quidem, saepe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessariae dictu; quapropter eas partis, quae firmissimae videbuntur, legere oportebit. conclusionibus brevibus utemur, [enumeratione ad exitum causae] in tota causa crebras et brevis amplificationes interponere oportebit per locos communis.

Nec hoc genus causae, eo quod rare accidit in vita, neglegentius commendandum est, neque enim id, quod potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet velle quam commodissime posse facere; et si separatim haec causa minus saepe tractatur, at in iudicialibus et in deliberativis causis saepe magnae partes versantur laudis aut vituperationis, qua re in hoc quoque causae genere non nihil industriae consumendum putavimus.

Nunc absoluta a nobis difficillima parte rhetoricae, hoc est inventione perpolita atque ad omne causae genus adcommodata tempus est ad ceteras partis proficisci: deinceps igitur de dispositione dicemus.

Quoniam dispositio est, per quam illa, quae inveni- 9
mus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pro- 16
nuntietur, videndum est, cuius modi rationem in disponendo habere conveniat. genera dispositionum sunt duo: unum ab institutione artis profectum, alterum ad casum temporis adcommodatum. ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam praeceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur prin-

cipio, narratione, divisione, confirmatione, confutatione, conclusione, et ut hunc ordinem, quem ad modum praeceptum est ante, in dicendo sequamur. [item ex institutione artis non modo totas causas per orationem, sed singulas quoque argumentationes disponemus, quem ad modum in libro secundo docuimus, id est expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, com-
17 plexionem. haec igitur duplex dispositio est: una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta.] est autem alia dispositio, quae, cum ab ordine artificioso secedendum est, oratoris iudicio ad tempus adcommodatur, ut si ab narratione dicere incipiamus aut ab aliqua firmissima argumentatione aut litterarum aliquarum recitatione; aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione, aut si quam eius modi permutationem ordinis faciamus; quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. nam si vehementer aures auditorum obtunsae videbuntur atque animi defatigati ab adversariis multitudine verborum, commode poterimus principio supersedere, exordiri causam [aut] narratione, [aut aliqua firma argumentatione,] deinde, si commodum erit, quod non semper necesse est, ad principii sententiam reverti licebit; [si causa nostra magnam difficultatem videbitur habere, ut nemo aequo animo principium possit audire, ab narratione cum inceperimus, ad principii sententiam revertemur,] si narratio parum probabilis erit, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. his commutationibus et translationibus saepe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiose com-
18 mutare cogit. in confirmatione et confutatione argumentationum dispositiones huius modi convenit habere: firmissimas argumentationes in primis et in postremis causae partibus conlocare, mediocris et neque inutilis ad dicendum neque necessarias ad probandum, quae, si separatim ac singulae dicantur, infirmae sint, cum ceteris coniunctae firmae et probabiles fiant, [interponi] in medio conlocari oportet: nam et statim re narrata exspectat animus auditoris, ex qua re causa confirmari possit, quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem, et re dicta quoniam nuperrime

dictum facillime memoriae mandatur, utile est, [cum dicere desinimus,] recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. haec dispositio locorum, tamquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit victoriam.

Pronuntiationem multi maxime utilem oratori dixerunt 11 19
esse et ad persuadendum plurimum valere: nos quidem unum de quinque rebus plurimum posse non facile dixerimus; egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione audaciter confirmaverimus: nam commodae inventiones et concinnae verborum elocutiones et partium causae artificiosae dispositiones et horum omnium diligens memoria sine pronuntiatione non plus quam sine his rebus pronuntiatio sola valere poterit. qua re et quia nemo de ea re diligenter scripsit — nam omnes vix posse putarunt de voce et voltu et gestu dilucide scribi, cum eae res ad sensus nostros pertinerent — et quia magnopere a nobis ad dicendum comparanda est, non neglegenter videtur tota res consideranda.

Dividitur igitur pronuntiatio in vocis figuram, corporis motum. figura vocis est ea, quae suum quendam possidet habitum ratione et industria comparatum. ea 20
dividitur in tris partis: magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. magnitudinem vocis maxime parit natura, non nihil auget, sed maxime conservat cura; firmitudinem vocis maxime comparat cura, non nihil adauget, sed maxime conservat ratio declamationis; mollitudinem vocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo nostro commodo possimus, maxime facit moderatio declamationis: quapropter de magnitudine vocis et firmitudinis parte, quoniam altera natura paritur, altera cura comparatur, nihil nos attinet commonere, nisi ut ab eis, qui non inscii sunt eius artificii, ratio curandae vocis petatur: de ea parte firmitudinis, quae conservatur ratione decla- 12
mationis, et de mollitudine vocis, quae maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum videtur.

Firmam ergo maxime poterimus in dicendo vocem 21
conservare, si quam maxime sedata et depressa voce

principia dicemus; nam laeduntur arteriae, si, antequam voce leni permulsae sunt, acri clamore compleantur; et intervallis longioribus uti conveniet; recreatur enim spiritu vox et arteriae reticendo acquiescunt; et continuum clamorem omittere et ad sermonem transire oportet; commutationes enim faciunt, ut nullo genere vocis effuso in omni voce integri simus; et acutas vocis exclamationes vitare debemus; ictus enim fit et volnus arteriae [hac] acuta atque attenuata nimis exclamatione et si qui splendor est vocis, consumitur uno clamore universus; et uno spiritu continenter multa dicere in extrema convenit oratione; fauces enim calefiunt et arteriae complentur et vox, quae tractata varie est, reducitur in quendam sonum aequabilem atque constantem. qua saepe rerum naturae gratia quaedam iure debetur, item accidit in hac re: nam quae diximus ad vocem servandam prodesse, eadem orationis enuntiationi serviunt, ut, quod nostrae
22 voci prosit, idem voluntati auditoris probetur: utile est ad firmitudinem vocis sedata vox in principio: quid insuavius, quam clamor in exordio causae? intervalla vocem confirmant; eadem sententias concinniores divisione reddunt et auditori spatium cogitandi relinquunt. conservat vocem continui clamoris remissio: et auditorem quidem varietas maxime delectat, cum aut sermone animus retinetur aut exsuscitatur clamore. acuta exclamatio vocem volnerat: eadem laedit auditorem; habet enim quiddam inliberale et ad muliebrem potius vociferationem quam ad virilem dignitatem in dicendo adcommodatum. in extrema oratione continens vox remedio est voci. quid? haec eadem nonne animum vehementissime calefacit auditoris in totius conclusione causae? [quoniam res igitur eaedem vocis firmitudini et pronuntiationis suavitudini prosunt, de utraque re simul erit in praesentia dictum, de firmitudine, quae divisa sunt, de suavitate, quae coniuncta fuerunt: cetera suo loco paulo post dicemus.]

13 23 Mollitudo [igitur] vocis, quoniam omnis ad rhetoris praeceptionem pertinet, diligentius nobis consideranda est. eam dividimus in sermonem, contentionem, amplificationem. sermo est oratio remissa et finitima cotidianae

locutioni; contentio est oratio acris et ad confirmandum et ad confutandum adcommodata; amplificatio est oratio, quae aut in iracundiam inducit aut ad misericordiam trahit auditoris animum. sermo dividitur in partis quattuor: dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. dignitas est oratio cum aliqua gravitate; demonstratio est oratio, quae docet, quo modo quid fieri potuerit aut non potuerit; narratio est rerum gestarum aut proinde ut gestarum expositio; iocatio est oratio, quae ex aliqua re risum pudentem et liberalem potest comparare. contentio dividitur in continuationem et in distributionem: continuatio est orationis enuntiandae adceleratio [clamosa]; distributio est [in contentione] oratio frequens [cum raris et brevibus] intervallis [acri voci-
feratione]. amplificatio dividitur in cohortationem et con- 24
questionem: cohortatio est oratio, quae aliquod peccatum amplificans auditorem ad iracundiam adducit; conquestio est oratio, quae incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. [quoniam igitur mollitudo vocis in tris partis divisa est, et hae partes ipsae sunt in octo partis alias distributae, harum octo partium quae cuiusque idonea pronuntiatio sit, demon-
strandum videtur.] sermo cum est in dignitate, plenis 14
faucibus quam sedatissima et depressissima voce uti conveniet, ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus; cum [autem] est in demonstratione, voce paululum attenuata crebris intervallis et divisionibus oportet uti; ut ipsa pronuntiatione eas res, quas demonstrabimus, inserere atque insecare videamur in animis auditorum; cum autem est [sermo] in narratione, vocum varietates opus sunt, ut, quo quidque pacto gestum sit, ita narrare videamur: strenue quod volumus ostendere factum, celeriuscule dicemus, at aliud otiose, retardabimus; deinde modo acriter, tum clementer, maeste, hilare in omnis partis commutabimus ut verba ita pronuntiationem. si qua inciderint in narrationem dicta, rogata, responsa, si quae admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animum advertemus, ut omnium personarum
sensus atque animos voce exprimamus. sin erit sermo 25
in iocatione, leviter tremebunda voce cum parva signi-

ficatione risus, sine ulla suspitione nimiae cachinnationis, leniter oportebit ab sermone serio torquere ad liberalem iocum vocem. cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem aut per distributionem faciendum est, in continuatione adaucto mediocriter sono vocis verbis continuandis vocem quoque iungere oportebit et torquere sonum, et celeriter cum clamore verba conficere, ut vim volubilem orationis vociferatio consequi possit; in distributione autem ab imis faucibus exclamationem quam clarissimam adhibere oportet; et quantum spatii per singulas exclamationes sumpserimus, tantum in singula intervalla spatii consumere debebimus. in amplificatione cum cohortatione utemur voce attenuatissima, clamore leni, sono aequabili [commutationibus crebris], maxima celeritate; in conquestione [utemur] voce depressa, inclinato sono, crebris intervallis, longis spatiis, magnis commutationibus. de figura vocis satis dictum est: nunc de corporis motu dicendum videtur.

26 Motus est corporis gestus et voltus moderatio quaedam, quae pronuntianti convenit et probabiliora reddit ea, quae pronuntiantur. convenit igitur in voltu pudorem et acrimoniam esse; in gestu nec venustatem conspiciendam, nec turpitudinem esse, ne aut histriones aut operarii videamur esse. ad easdem igitur partis, in quas vox est distributa, motus quoque corporis ratio videtur esse adcommodanda: nam si erit sermo cum dignitate, stantis in vestigio levi dexterae motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate voltus ad sermonis sententias adcommodata; sin erit in demonstratione sermo, paululum corpus a cervicibus demittemus, nam est hoc a natura datum, ut quam proxime tum voltum admoveamus ad auditores, si quam rem docere eos et vehementer instigare velimus; sin erit in narratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paulo ante demonstrabatur in dignitate; sin in iocatione, voltu quandam debebimus
27 hilaritatem significare sine commutatione gestus. si contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili voltu, acri aspectu utemur; sin contentio fiet per distributionem, porrectione celeri brachii, inambulatione, pedis dexteri rara supplosione, acri et defixo aspectu uti oportebit. si

utemur amplificatione per cohortationem, paulo tardiore et consideratiore gestu conveniet uti, similibus ceteris rebus atque in contentione per continuationem; sin utemur amplificatione per conquestionem, feminis plangore et capitis ictu, non numquam sedato et constanti gestu, maesto et conturbato voltu uti oportebit.

Non sum nescius, quantum susceperim negotii, qui motus corporis exprimere verbis et imitari scriptura conatus sim voces: verum nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commode scribi posset, nec, si id fieri non posset, hoc, quod feci, fore inutile putabam, propterea quod hic admonere voluimus, quod oportet, reliqua trademus exercitationi: hoc scire oportet pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi videatur.

Nunc ad thesaurum inventorum atque omnium par- 16 28
tium rhetoricae artis custodem memoriam transeamus.
memoria utrum habeat quiddam artificiosi an omnis ab
natura proficiscatur, aliud dicendi tempus idoneum dabi-
tur; nunc proinde atque constet in hac re multum valere
artem et praeceptionem, ita de ea re loquemur. placet
enim nobis esse artificium memoriae; qua re placeat, alias
ostendemus; in praesentia cuius modi sit ea res, aperie-
mus. sunt igitur duae memoriae: una naturalis, altera
artificiosa: naturalis est ea, quae nostris animis insita
est et simul cum cogitatione nata; artificiosa est ea, quam
confirmat inductio quaedam et ratio praeceptionis; sed
qua in ceteris rebus ingenii bonitas imitatur saepe doctri-
nam, ars porro naturae commoda confirmat et auget;
item fit in hac re, ut non numquam naturalis memoria,
si cui data est egregia, similis sit huic artificiosae, porro 29
haec artificiosa naturae commoda retineat et amplificet
ratione doctrinae; quapropter et naturalis memoria prae-
ceptione confirmanda est, ut sit egregia, et haec, quae
doctrina datur, indiget ingenii: nec hoc magis aut minus
in hac re, quam in ceteris artibus fit, ut ingenio doctrina,
praeceptione natura nitescat: qua re et illis, qui natura
memores sunt, utilis haec erit institutio, quod tute paulo
post poteris intellegere; et si illi freti ingenio nostri non
indigerent, tamen iusta causa daretur, qua re eis, qui

minus ingenii habent, adiumento velimus esse. nunc de
artificiosa memoria loquemur. constat igitur artificiosa
memoria ex locis et imaginibus: locos appellamus eos,
qui breviter, perfecte, insignite aut natura aut manu sunt
absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere
et amplecti queamus, ut aedis, intercolumnium, angu-
lum, fornicem et alia quae his similia sunt; imagines
sunt formae quaedam et notae et simulacra eius rei, quam
meminisse volumus, quod genus equi, leones, aquilae
[quorum memoriam si volemus habere, imagines eorum
locis certis conlocare nos oportebit].

30 Nunc cuius modi locos invenire et quo pacto reperire
et in locis imagines constituere oporteat, ostendemus.
17 quem ad modum igitur qui litteras sciunt, possunt id,
quod dictatum est, scribere et recitare, quod scripserunt,
item qui mnemonica didicerunt, possunt, quod audierunt,
in locis conlocare et ex his memoriter pronuntiare. loci
cerae aut chartae simillimi sunt, imagines litteris, dis-
positio et conlocatio imaginum scripturae, pronuntiatio
lectioni: oportet igitur, si volumus multa meminisse, mul-
tos locos nobis comparare, ut in multis locis multas ima-
gines conlocare possimus; item putamus oportere ex
ordine hos locos habere, ne quando perturbatione ordinis
impediamur, quo setius a quoto quoque loco libebit, vel
ab superiore vel ab inferiore parte, imagines sequi et ea,
18 quae mandata locis erunt, edere possimus. nam ut, si
in ordine stantis notos compluris viderimus, nihil nostra
intersit, utrum ab summo an ab imo an a medio nomina
eorum dicere incipiamus, item in locis ex ordine conlo-
catis eveniet, ut in quamlibet partem a quoto quoque
loco libebit, imaginibus commoniti dicere possimus id,
31 quod locis mandaverimus. qua re placet et ex ordine
locos comparare, et locos, quos sumpserimus, egregia *re*
commode notare oportebit, ut perpetuo nobis haerere
possint; nam imagines, sicuti litterae, delentur, ubi nihil
utimur; loci, tamquam cera, remanere debent; et, ne
forte in numero locorum falli possimus, quintum quem-
que placet notari, quod genus, si in quinto loco manum
auream conlocemus, in decimo aliquem notum, cui prae-
nomen sit Decimo; deinde facile erit deinceps similis

notas quinto quoque loco conlocare. item commodius 19
est in derelicta quam in celebri regione locos comparare,
propterea quod frequentia et obambulatio hominum con-
turbat et infirmat imaginum notas, solitudo conservat
integra vi simulacrorum figuras. praeterea dissimiles
forma atque natura loci comparandi sunt, ut distincti inter-
lucere possint; nam si qui multa intercolumnia sumpserit,
conturbabitur similitudine, ut ignoret, quid in quoque
loco conlocarit; et magnitudine modica et mediocris locos
habere oportet; nam et praeter modum ampli vagas ima-
gines reddunt et nimis angusti saepe non videntur posse
capere imaginum conlocationem; tum nec nimis inlustris 32
nec vehementer obscuros locos habere oportet, ne aut
occaecentur tenebris imagines aut splendore praefulgeant.
intervalla locorum mediocria placet esse, fere paulo plus
aut minus pedum trinum; nam ut aspectus, ita cogitatio
minus valet sive nimis procul removeris sive vehementer
prope admoveris id, quod oportet videri. sed quam-
quam facile est ei, qui paulo plura noverit, et quamvis
multos et idoneos locos comparare, tamen si qui satis
idoneos invenire se non putabit, ipse sibi constituat quam
volet multos licebit. cogitatio enim quamvis regionem
potest amplecti et in ea situm loci cuiusdam ad suum
arbitrium fabricari et architectari; qua re licebit, si hac
prompta copia contenti non erimus, nosmet ipsos nobis
cogitatione nostra regionem constituere et idoneorum
locorum commodissimam distinctionem comparare. de
locis satis dictum est; nunc ad imaginum rationem trans-
eamus.

Omnium rerum similis imagines esse oportet et ex 20
omnibus verbis notas nobis similitudines eligere debe- 33
mus: duplices igitur similitudines esse debent: unae re-
rum, alterae verborum. rerum similitudines exprimun-
tur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines com-
paramus; verborum similitudines constituuntur, cum unius
cuiusque nominis et vocabuli memoria imagine notatur.
rei totius memoriam saepe una nota et imagine simplici
comprehendemus hoc modo, ut, si accusator dixerit, ab
reo hominem veneno necatum et hereditatis causa factum
arguerit et eius rei multos dixerit testis et conscios esse,

si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse volemus, in primo loco rei totius imaginem conformabimus: aegrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus; si eum non cognoverimus, aliquem aegrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem venire possit, et reum ad lectum eius astituemus dextera poculum sinistra tabulas medico testiculos arietinos tenentem; hoc modo et testium et hereditatis et veneno necati memo-
34 riam habere poterimus; item deinceps cetera crimina ex ordine in locis ponemus; et quotienscumque rem meminisse volemus, si formarum dispositione et imaginum diligenti notatione utemur, facile ea, quae volemus, me-
21 moria consequemur. cum verborum similitudines imaginibus exprimere volemus, plus negotii suscipiemus et magis ingenium nostrum exercebimus. id nos hoc modo facere oportebit:

iam domuitionem reges Atridae parant

in *uno* loco constituere manus ad caelum tollentem Domitium, cum a Regibus Marciis loris caedatur: hoc erit 'iam domuitionem reges;' in altero loco Aesopum et Cimbrum subornari † ut ad Iphigeniam [in Agamemnonem et Menelaum]. hoc erit 'Atridae parant.' hoc modo omnia verba erint expressa. sed haec imaginum conformatio tum valet, si naturalem memoriam exsuscitaverimus hac notatione, ut versu posito ipsi nobiscum primum transeamus bis aut ter eum versum, deinde [cum] imaginibus verba exprimamus. hoc modo naturae suppeditabitur doctrina; nam utraque altera separata minus erit firma, ita tamen, ut multo plus in doctrina atque arte praesidii sit: quod docere non gravaremur, ni metueremus, ne, cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode servaretur haec dilucida brevitas praeceptionis.

35 Nunc quoniam solet accidere, ut imagines partim firmae et ad monendum idoneae sint, partim imbecillae et infirmae, quae vix memoriam possint excitare, qua de causa utrumque fiat, considerandum est, ut cognita causa et quas vitemus et quas sequamur imagines, scire possi-
22 mus. docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri;

nam si quas res in vita videmus parvas, usitatas, coti-
dianas, meminisse non solemus, propterea quod nulla
non nova nec admirabili re commovetur animus; at si
quid videmus aut audimus egregie turpe aut honestum,
inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu me-
minisse consuevimus; itemque, quas res ante ora videmus
aut quod recens audivimus, obliviscimur plerumque; quae
acciderunt in pueritia, meminimus optime saepe; nec hoc
alia de causa potest accidere, nisi quod usitatae res fa-
cile e memoria elabuntur, insignes et novae manent
diutius. [solis] exortus, cursus, occasus nemo admiratur, 36
propterea quod cotidie fiunt; at eclipsis [solis] mirantur
quia raro accidunt, et solis eclipsis magis mirantur quam
lunae, propterea quod hae crebriores sunt. docet ergo
se natura volgari et usitata re non exsuscitari, novitate
et insigni quodam negotio commoveri: imitetur ars igitur
naturam et, quod ea desiderat, inveniat, quod ostendit,
sequatur. nihil est enim, quod aut natura extremum in-
venerit aut doctrina primum; sed rerum principia ab in-
genio profecta sunt, exitus disciplina comparantur. ima- 37
gines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod
genus manere in memoria diutissime potest: haec res
ea accidet, si quam maxime notatas similitudines con-
stituemus; si non mutas nec vagas, sed aliquid agentis
imagines ponemus; si egregiam pulcritudinem aut unicam
turpitudinem eis attribuemus; si aliqua re exornabimus,
ut si coronis aut veste purpurea, quo nobis notatior sit
similitudo; aut si qua re deformabimus, ut si cruentam
aut caeno oblitam aut rubrica delibutam inducemus, quo
magis insignita sit forma; aut si ridiculas res aliquas
imaginibus attribuemus; nam ea res quoque faciet, ut
facilius meminisse possimus: nam quas res veras facile
meminimus, easdem fictas et diligenter notatas meminisse
non difficile est. sed illud facere oportebit, ut iden-
tidem primos quosque locos imaginum renovandarum
causa celeriter animo pervagemus.

Scio plerosque Graecos, qui de memoria scripserunt, 23 38
fecisse, ut multorum verborum imagines conscriberent,
uti qui ediscere vellent, paratas haberent, ne quid in
quaerendo consumerent operae; quorum rationem aliquot

de causis improbamus: primum quod in verborum innumerabilium multitudine ridiculum est mille verborum imagines comparare; quantulum enim poterunt haec valere, cum ex infinita verborum copia modo aliud modo aliud nos verbum meminisse oportebit? deinde cur volumus ab industria quemquam removere, ut ne quid ipse quaerat, nos illi omnia parata quaesitaque tradamus? praeterea similitudine alia alius magis commovetur; nam ut saepe, formam si quam similem cuipiam dixerimus esse, non omnis habemus adsensores, quod alii videtur aliud, item fit in imaginibus, ut quae nobis diligenter notata sit, ea
39 parum videatur insignis aliis: qua re sibi quemque suo commodo convenit imagines comparare. postremo praeceptoris est docere, quem ad modum quaeri quidque conveniat, et unum aliquod aut alterum, non omnia, quae eius generis erunt, exempli causa subicere, quo res possit esse dilucidior. quem ad modum cum de prooemiis quaerendis disputamus, rationem damus quaerendi, non mille prooemiorum genera conscribimus, item arbitramur de imaginibus fieri convenire.

24 Nunc, ne forte verborum memoriam aut nimis difficilem aut parum utilem arbitrere, ipsarum rerum memoria contentus sis, quod et utilior sit et plus habeat facilitatis, admonendus es, qua re verborum memoriam non improbemus: nam putamus oportere eos, qui velint res faciliores sine labore et molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos; nec nos hanc verborum memoriam inducimus, ut versus meminisse possimus, sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, quae pertinet ad utilitatem, confirmetur, ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire
40 possimus. sed cum in omni disciplina infirma est artis praeceptio sine summa adsiduitate exercitationis, tum vero in mnemonicis minimum valet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobatur. quam plurimos locos ut habeas et quam maxime ad praecepta adcommodatos curare poteris; imaginibus conlocandis exerceri cotidie conveniet; non enim, sicut a ceteris studiis abducimur non numquam occupatione, item ab hac re nos potest causa deducere aliqua; numquam est enim,

quin aliquid memoriae tradere velimus et tum maxime, cum aliquo maiore negotio detinemur. qua re cum sit utile facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: poteris existimare utilitate cognita. pluribus verbis ad eam te adhortari non est sententia, ne aut tuo studio diffisi aut minus, quam res postulat, dixisse videamur. de quinta parte rhetoricae deinceps dicemus: tu primas quasque partis in animo frequenta et quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

CORNIFICII RHETORICORUM AD C. HERENNIUM

LIBER IIII.

Quoniam in hoc libro, Herenni, de elocutione scripsi- 1 1
mus, et quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus et id fecimus praeter consuetudinem Graecorum, qui de hac re scripserunt, necessario faciendum est, ut paucis rationem nostri consilii demus; atque hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quod in superioribus libris nihil neque ante rem neque praeter rem locuti sumus. nunc, si pauca, quae res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita ut instituimus, persolvemus. sed facilius nostram rationem intelleges, si prius, quid illi dicant, cognoveris.

Compluribus de causis putant oportere, cum ipsi praeceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, unius cuiusque generis ab oratore aut poeta probato sumptum ponere exemplum: et primum se id modestia commotos facere dicunt, propterea quod videatur esse ostentatio quaedam non satis habere praecipere de artificio, sed etiam ipsos videri velle artificiose gignere exempla: hoc
est, inquiunt, ostentare se, non ostendere artem. qua 2
re pudor in primis est ad eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere et deridere videamur. etenim cum possimus ab Ennio sumere aut a Graccho exemplum, videtur esse adrogantia illa relinquere et ad sua devenire. praeterea exempla testimoniorum locum obtinent; id enim, quod admonuerit et

leviter fecerit praeceptio, exemplo sicut testimonio comprobatur: non igitur ridiculus sit, si quis in lite aut in iudicio domestico testimonio pugnet? sic suo ipsius testimonio, *qui suum* dederit exemplum, abutatur: ut enim testimonium, sic exemplum rei confirmandae causa sumitur. non ergo oportet hoc nisi a probatissimo sumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. etenim necesse est aut se omnibus anteponant et sua maxime probent aut negent optima esse exempla, quae a probatissimis oratoribus aut poetis sumpta sint. si se omnibus anteponant, intolerabili adrogantia sunt; si quos sibi praeponant et eorum exempla suis exemplis non putent praestare, non possunt dicere, qua re sibi illos
2 anteponant. quid? ipsa auctoritas antiquorum non cum res probabiliores tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit? immo erigit omnium cupiditates et acuit industriam, cum spes iniecta est posse imitando Gracchi
3 aut Crassi consequi facultatem. postremo hoc ipsum summum est artificium res varias et disparis in tot poematis et orationibus sparsas et vage disiectas ita diligenter eligere, ut unum quodque genus exemplorum sub singulos artis locos subicere possis. hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborem non fugissemus: nunc sine summo artificio non potest fieri. quis est enim, qui cum non summe teneat artem, possit ea, quae iubeat ars, de tanta et tam diffusa scriptura notare et separare? ceteri, cum legunt orationes bonas aut poemata, probant oratores et poetas, neque intellegunt, qua re commoti probent, quod scire non possunt, ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factum sit id, quod eos maxime delectat; at is, qui et haec omnia intellegit et idonea maxime eligit et omnia in arte [maxime] scribenda redigit in singulas rationes praeceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit. hoc igitur ipsum maximum artificium est in arte sua posse [et] alienis exemplis uti.

4 Haec illi cum dicunt, magis nos sua auctoritate commovent quam ratione disputationis: illud enim veremur ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea steterint ei, qui et inventores huius artificii fuerint

et vetustate iam satis omnibus probati sint: quod si illo-
rum auctoritate remota rationem volent cum ratione com-
parare, intellegent, non omnia concedenda esse anti-
quitati. primum igitur, quod ab eis de modestia dicitur, 3
videamus, ne nimium pueriliter proferatur; nam si tacere
et nihil scribere modestia est, cur quicquam scribunt aut
loquuntur? sin aliquid suum scribunt, cur quo setius
omnia scribant, impediuntur modestia? quasi si quis
Olympiam cum venerit cursum et steterit, ut mittatur,
impudentis dicat esse illos, qui currere coeperint, ipse
intra carcerem stet et narret aliis, quo modo Ladas aut
Boeotus Sicyonius cursitarint, sic isti, cum in artis cur-
riculum descenderunt, illos, qui in eo, quod est artificii,
elaborant, aiunt facere immodeste, aliquam antiqui ora-
toris aut poetae laudant scripturam, ipsi in stadium rhe-
toricae artis prodire non audent. non ausim dicere, sed 5
tamen vereor, ne, qua in re laudem modestiae venantur,
in ea ipsa re sint impudentes. quid enim tibi vis? ali-
quis inquiat: artem tuam scribis, gignis novas nobis
praeceptiones, eas ipse confirmare non potes: ab aliis
exempla sumis. vide, ne facias impudenter, qui tuo
nomini velis ex aliorum laboribus libare laudem. nam
si tua volumina prehenderint antiqui oratores et poetae
et suum quisque de libris tuis tulerit, nihil tibi, quod
suum velint, relinquatur.

'At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt,
item convenit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis
sumi.' primum omnium exempla ponuntur hic neque
confirmandi neque testificandi causa, sed demonstrandi.
non enim, cum dicimus esse exornationem, quae verbi
causa constet ex similiter desinentibus verbis et ponimus
hoc exemplum a Crasso: 'quibus possumus et debemus,'
testimonium conlocamus, sed exemplum. hoc interest
igitur inter testimonium et exemplum: exemplo demon-
stratur id, quod dicimus, cuius modi sit; testimonio, esse
illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. praeterea oportet 6
testimonium cum re convenire, aliter enim rem non potest
confirmare: at id, quod illi faciunt, cum re non con-
venit. quid ita? quia pollicentur se artem scribere, exem-
pla proferunt ab eis plerumque, qui artem nescierunt.

tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? contraque faciunt, quam polliceri videntur: nam cum scribere artem instituunt, videntur dicere se excogitasse, quod alios docerent: cum vero scribunt, ostendunt nobis, alii quid excogitarint.

4 'At hoc ipsum difficile est' inquiunt 'eligere de multis.' quod dicitis difficile, utrum laboriosum an artificiosum est? si laboriosum, non statim praeclarum; sunt enim multa laboriosa, quae si faciatis, non continuo gloriemini; nisi etiam, si vestra manu fabulas aut orationes totas transscripsissetis, gloriosum putaretis. sin istud artificiosum egregie dicitis, videte, ne insueti rerum maiorum videamini, si vos parva res sic uti magna delectabit: nam isto modo eligere rudis quidem nemo potest,
7 sed sine summo artificio multi: quisquis enim audivit de arte paulo plus, in elocutione praesertim, omnia videre poterit, quae ex arte dicentur, facere nemo poterit, nisi eruditus; itaque ut, si de tragoediis Ennii velis sententias eligere aut de Pacuvianis nuntios et quia plane rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te litteratissimum putes, ineptus sis, propterea quod id facile faciat quivis mediocriter litteratus, item si, cum ex orationibus aut poematis elegeris exempla, quae certis signis artificii notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes, erres, propterea quod isto signo videmus te non nihil scire, aliis signis multa scire intellegemus. quod si artificiosum est intellegere, quae sint ex arte scripta, multo est artificiosius ipsum scribere ex arte: qui enim scribit artificiose, ab aliis commode scripta facile intellegere poterit; qui eligit facile, non continuo ipse commode scribet; et si est maxime artificiosum, alio tempore utantur ea facultate, non tum, cum [parere] ipsi et gignere et proferre debent; postremo in eo vim artificii consumant, ut ipsi ab aliis potius eligendi quam alienorum boni electores existimentur. contra ea, quae ab eis dicuntur, qui dicunt alienis exemplis uti oportere, satis est dictum: nunc, quae separatim dici possunt, consideremus.

5 Dicimus ergo eos cum in eo, quod alienis utantur,

peccare, tum magis etiam delinquere, quod a multis exempla sumant: sed de eo, quod postea diximus, antea videamus. si concederem aliena oportere adsumere exempla, vincerem unius oportere, primum quod contra hoc nulla staret illorum ratio; liceret enim eligerent et probarent quemlibet, qui sibi in omnis res suppeditaret exempla, vel poetam vel oratorem, cuius auctoritate niterentur. deinde interest magni eius, qui discere volt, utrum unum omnia an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse: si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem; si id desperarit, in paucis se exercebit; ipsis enim contentus erit, nec mirum, cum ipse praeceptor artis omnia penes unum reperire non potuerit. adlatis igitur exemplis a Catone, a Gracchis, a Laelio, a Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, ceteris, item sumptis aliis a poetis et historiarum scriptoribus, necesse erit eum, qui discet, putare ab omnibus omnia, ab uno pauca
vix potuisse sumi: qua re unius alicuius esse se similem 8
satis habebit, omnia, quae omnes habuerint, solum habere se posse diffidet. ergo inutile est ei, qui discere volt, putare a nemine omnia posse *sumi*; igitur nemo in hanc incideret opinionem, si ab uno exempla sumpsissent: nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt neque unius alicuius aut denique duorum, sed ab omnibus oratoribus et poetis exempla sumpserunt. deinde, si quis velit artem demonstrare nihil prodesse ad dicendum, non male utatur hoc adiumento, quod unus omnis artis partis consequi nemo potuerit: quod igitur iuvat eorum rationem, qui omnino improbant artem, id non ridiculum est ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? ergo ab uno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur.

Nunc omnino aliunde sumenda non fuisse sic intel- 6 9
legemus: primum omnium quod ab artis scriptore adfertur exemplum, de ipsius artificio debet esse, non ut si quis purpuram aut aliud quippiam vendens dicat 'sume a me, sed huius exemplum aliunde rogabo, tibi quod

ostendam.' sic [mercem] ipsi qui venditant, aliunde exemplum quaeritent, aut in areis acervos se dicant tritici habere et eorum exemplum pugno non habeant, quod ostendant. si Triptolemus, cum hominibus semen largiretur, ipse ab aliis id hominibus mutuaretur aut si Prometheus, cum mortalibus ignem dividere vellet, ipse a vicinis cum testo ambulans carbunculos conrogaret, ridiculus videretur: isti magistri omnium dicendi praeceptores non videntur sibi ridicule facere, cum id, quod aliis pollicentur, ab aliis quaerunt. si qui se fontis maximos penitus absconditos aperuisse dicat et haec sitiens cum maxime loquatur neque habeat, qui sitim sedet, non rideatur? isti, cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontis esse dicant et omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si, cum id polliceantur, arescant ipsi siccitate. Chares ab Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus caput ostenderet Myronium, brachia Praxitelia, pectus Polycletium, sed omnia coram magistrum facientem videbat, ceterorum opera vel sua sponte poterat considerare: isti credunt eos, qui haec velint discere, alia ratione doceri posse
7 commodius. praeterea ne possunt quidem ea, quae su-
10 muntur ab aliis, exempla tam esse adcommodata ad artem, propterea quod in dicendo leviter unus quisque locus plerumque tangitur, ne ars appareat, in praecipiendo expresse conscripta ponere oportet exempla, uti in artis formam convenire possint; at post in dicendo, ne possit ars eminere et ab omnibus videri, facultate oratoris occultatur. ergo etiam, ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. postremo haec quoque res nos duxit ad hanc rationem, quod nomina rerum Graeca convertimus: ea remota sunt a consuetudine; quae enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata; ergo haec asperiora primo videantur necesse est, id quod fiet rei, non nostra difficultate; reliquum scripturae consumetur in exemplis: haec aliena si posuissemus, factum esset, ut, quod commodius esset in hoc libro, id nostrum non esset, quod asperius et inusitatum, id proprie nobis attribueretur; ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. his de cau-

sis, cum artis inventionem Graecorum probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus.

Nunc tempus postulat, ut ad elocutionis praecepta transeamus. bipertita igitur erit nobis elocutionis praeceptio: primum dicemus, quibus in generibus verborum semper omnis oratoria elocutio debeat esse, deinde ostendemus, quas res semper habere debeat. sunt igitur tria 8
genera, quae genera nos figuras appellamus, in quibus 11
omnis oratio non vitiosa consumitur: unam gravem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam vocamus. gravis est, quae constat ex verborum gravium levi et ornata constructione; mediocris est, quae constat ex humiliore neque tamen ex infima et pervolgatissima verborum dignitate; attenuata est, quae demissa est usque ad usitatissimam puri consuetudinem sermonis.

In gravi consumetur oratio figura, si quae cuiusque rei poterunt ornatissima verba reperiri sive propria sive extranea ad unam quamque rem adcommodabuntur, et si graves sententiae, quae in amplificatione et commiseratione tractantur, eligentur, et si exornationes sententiarum aut verborum, quae gravitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. in hoc genere figurae 12
erit hoc exemplum: 'nam quis est vestrum, iudices, qui satis idoneam possit in eum poenam cogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere comparari, quod huic maleficio dignum supplicium potest inveniri? in eis, qui ingenuum aut matremfamilias constuprassent, violassent aliquem aut postremo necassent, maxima supplicia maiores consumpserunt: huic truculentissimo ac nefario facinori singularem poenam reliquerunt: atqui in aliis maleficiis ad singulos aut ad paucos ex alieno peccato iniuria pervenit: huius sceleris qui sunt adfines, uno consilio universis civibus atrocissimas calamitates machinantur. o feros animos! o crudelis cogitationes! o derelictos homines ab humanitate! qui id agere ausi sunt aut cogitare potuerunt, quo pacto hostes revolsis maiorum sepulcris, deiectis moenibus, ovantes inruerent in civitatem; quo modo deum templis spoliatis, optimatibus trucidatis, aliis abreptis in servitutem, matribusfamilias et ingenuis sub hostilem

libidinem subiectis urbs acerbissimo concidat incendio conflagrata; qui se non putant id, quod voluerint, ad exitum perduxisse, nisi sanctissimae patriae miserandum scelerati viderint cinerem. nequeo verbis consequi, iudices, indignitatem rei: sed neglegentius id fero, quia vos mei non egetis: vester enim vos animus amantissimus rei publicae facile docet, ut eum, qui fortunas omnium voluerit prodere, praecipitem proturbetis ex ea civitate, quam iste hostium spurcissimorum dominatu nefario voluit obruere.'

9 In mediocri figura versabitur oratio, si haec, ut ante
13 dixi, aliquantum demiserimus, neque tamen ad infimum descenderimus, sic: 'quibuscum bellum gerimus, iudices, videtis: cum sociis, qui pro nobis pugnare et imperium nostrum nobiscum simul virtute et industria conservare soliti sunt; qui cum se et opes suas et copiam necessario norant, tum vero nihilo minus propter propinquitatem et omnium rerum societatem, quid omnibus rebus populus Romanus posset, scire et existimare poterant. hi, cum deliberassent nobiscum bellum gerere, quaeso, quae res erat, qua freti bellum suscipere conarentur, cum multo maximam partem sociorum in officio manere intellegerent? cum sibi non multitudinem militum, non idoneos imperatores, non pecuniam publicam praesto esse viderent? non denique ullam rem, quae res pertineat ad bellum administrandum? si cum finitimis de finibus bellum gererent, si totum certamen in uno proelio positum putarent, tamen omnibus rebus instructiores et apparatiores venirent; nedum isti imperium orbis terrae, cui imperio omnes gentes, reges, nationes partim vi, partim voluntate concesserunt, cum aut armis aut liberalitate a populo Romano superati essent, ad se transferre tantulis viribus conarentur. quaeret aliquis: quid? Fregellani non sua sponte conati sunt? eo quidem isti minus facile conarentur, quod, illi quem ad modum discessissent, videbant: nam rerum imperiti, qui unius cuiusque rei de rebus ante gestis exempla petere non possunt, ei per imprudentiam facillime deducuntur in fraudem, at ei, qui sciunt, quid aliis acciderit, facile ex aliorum eventis suis rationibus possunt providere. nulla igitur re inducti,

nulla spe freti arma sustulerunt? quis hoc credet tantam amentiam quemquam tenuisse, ut imperium populi Romani temptare auderet, nullis copiis fretus? ergo aliquid fuisse necesse est. quid aliud, nisi id, quod dico, potest esse?'

In attenuatae figurae genere, quod ad infimum et 10
cotidianum sermonem demissum est, hoc erit exemplum: 14
'nam ut forte hic in balneas venit, coepit, postquam perfusus est, defricari, deinde, ubi visum est, ut in alveum descenderet, ecce tibi iste de transverso 'heus' inquit 'adulescens, pueri tui modo me pulsarunt: satis facias oportet.' hic, qui id aetatis ab ignoto praeter consuetudinem appellatus esset, erubuit. iste clarius eadem et alia dicere coepit. hic vix, tamen inquit 'sine me considerare.' tum vero iste clamare voce, [ista] quae vel rabulae cuivis ruborem inicere potest: 'ista petulans est atque acerba, ne ad solarium quidem, ut mihi videtur, sed pone scenam et in eius modi locis exercitata.' conturbatus est adulescens: nec mirum, cui etiam nunc paedagogi lites ad auriculas versarentur imperito huius modi convitiorum, ubi istum vidit scurram exhausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine famae detrimento facere posset.'
[igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intellegi pote- 15
runt; erit enim et attenuata verborum constructio quaedam, et item alia in gravitate, alia posita in mediocritate.]

Est autem cavendum, ne, dum haec genera consectamur, in finitima et propinqua vitia veniamus: nam gravis figura, quae laudanda est, propinqua est ei, quae fugienda; quae recte videbitur appellari, si sufflata nominabitur, nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur saepe, item gravis oratio saepe imperitis videtur ea, quae turget et inflata est, cum aut novis aut priscis verbis aut duriter aliunde translatis aut gravioribus, quam res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: 'nam qui perduellionibus venditat patriam, non satis supplicii dederit, si praeceps in Neptunias depulsus erit lacunas. poenite igitur istum, qui montis belli fabricatus est, campos sustulit pacis.' in hoc genus cum declinant, qui ab eo, quo profecti

sunt, aberraverunt, et specie gravitatis falluntur nec per-
11 16 spicere possunt orationis tumorem. qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si pervenire eo non potuerunt, errantes perveniunt ad confinium genus eius generis, quod appellamus dissolutum, eo quod est sine nervis et articulis, [ut hoc modo appellem fluctuans, eo quod fluctuat huc et illud] nec potest confirmate neque viriliter sese expedire. id est huius modi: 'socii nostri cum belligerare nobiscum vellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam, quid possent facere, si quidem sua sponte facerent et non haberent hinc adiutores multos, malos homines et audacis. solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere.' non potest huius modi sermo tenere attentum auditorem; diffluit enim totus, neque quicquam comprehendens perfectis verbis amplectitur. qui non possunt in illa facetissima verborum attenuatione commode versari, veniunt ad aridum et exsangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuius modi est hoc: 'nam istic in balineis accessit ad hunc; postea dicit: 'hic tuus servus me pulsavit.' postea dicit hic illi 'considerabo.' post ille convitium fecit et magis magisque praesente multis clamavit.' frivolus hic quidem iam et inliberalis est sermo, non enim est adeptus id, quod habet attenuata figura: puris et electis verbis compositam orationem. omne genus orationis, et gravem et mediocrem et attenuatam, dignitate adficiunt exornationes, de quibus post loquemur; quae si rarae disponentur, distinctam sicuti coloribus, si crebrae conlocabuntur, oblitam reddent orationem. sed figuram in dicendo commutare oportet, ut gravem mediocris, mediocrem excipiat attenuata, deinde identidem commutentur, ut facile satietas varietate vitetur.

12 17 Quoniam, quibus in generibus elocutio versari debeat, dictum est, videamus nunc, quas res debeat habere elocutio commoda et perfecta. quae maxime ad modum oratoris adcommodata est, tris res in se debet habere: elegantiam, compositionem, dignitatem. elegantia est, quae facit, ut unum quidque pure et aperte dici videatur. haec distribuitur in Latinitatem et explanationem. Latinitas est, quae sermonem purum conservat ab omni vitio

remotum: vitia in sermone, quo minus is Latinus sit, duo possunt esse: soloecismus et barbarismus. soloecismus est, cum in verbis pluribus consequens verbum ad superius non adcommodatur; barbarismus est, cum verbum aliquod vitiose effertur. haec qua ratione vitare possimus, in arte grammatica dilucide dicemus. explanatio est, quae reddit apertam et dilucidam orationem; ea comparatur duabus rebus: usitatis verbis et propriis. usitata sunt ea, quae versantur in sermone et consuetudine cotidiana; propria, quae eius rei verba sunt aut esse possunt, qua de loquemur.

Compositio est verborum constructio aequabiliter per- 18
polita. ea conservabitur, si fugiemus crebras vocalium concursiones, quae vastam atque hiantem orationem reddunt, ut haec est: 'baccae aereae amoenissimae impendebant;' et si vitabimus eiusdem litterae nimiam adsiduitatem, cui vitio versus hic erit exemplo: — nam hic nihil prohibet in vitiis, alienis exemplis uti —

O Tite, tute, Tati, tibi tanta, tyranne, tulisti

et hic eiusdem poetae:

unquam quicquam quisquam cuiquam, quod *ei* conveniat, neget

et si eiusdem verbi adsiduitatem nimiam fugiemus huius modi: 'nam cuius rationis ratio non exstat, ei rationi ratio non est fidem habere;' et si non utemur continenter similiter cadentibus verbis, hoc modo:

flentes plorantes lacrimantes obtestantes

et si verborum transiectionem vitabimus, nisi quae erit concinna, qua de re posterius loquemur: quo in vitio est Lucilius adsiduus, ut haec est in priore libro:

has res ad te scriptas, Luci, misimus, Aeli.

item fugere oportet longam verborum continuationem, quae et auditoris auris et oratoris spiritum laedit. his vitiis in compositione vitatis reliquum consumendum est in dignitate.

Dignitas est, quae reddit ornatam orationem varietate 13
distinguens. haec in verborum et in sententiarum exornationem dividitur: verborum exornatio est, quae ipsius sermonis insignita continetur perpolitione; sententiarum

exornatio est, quae non in verbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem.

* * *

19 Repetitio est, cum continenter ab uno atque eodem verbo in rebus similibus et diversis principia sumuntur, hoc modo: 'vobis istud attribuendum est, vobis gratia est habenda, vobis ista res erit honori.' item: 'Scipio Numantiam sustulit, Scipio Karthaginem delevit, Scipio pacem peperit, Scipio civitatem servavit.' item: 'tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum venire conaris? audes verbum facere? audes quicquam ab istis petere? audes supplicium deprecari? quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas postulare? quid est, quod tibi concedi putes oportere? non iusiurandum reliquisti? non amicos prodidisti? non parenti manus attulisti? non denique in omni dedecore volutatus es?' haec exornatio cum multum venustatis habet, tum gravitatis et acrimoniae plurimum; qua re videtur esse adhibenda et ad ornandam et ad exaugendam orationem.

Conversio est, per quam non, ut ante, primum repetimus verbum, sed ad postremum continenter revertimur, hoc modo: 'Poenos populus Romanus iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit.' item: 'ex quo tempore concordia de civitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est, res publica sublata est.' item: 'C. Laelius homo novus erat, *at* ingeniosus erat, doctus erat, bonis viris et studiis amicus erat, ergo in civitate primus erat.' item: 'nam cum istos, ut absolvant, rogas, ut periurent rogas, ut existimationem neglegant, rogas, ut leges [populi Romani] tuae libidini largiantur, rogas.'

14 Complexio est, quae utramque complectitur exornatio-
20 nem, et hanc, et quam ante exposuimus, ut et repetatur idem verbum saepius et crebro ad idem postremum revertamur, hoc modo: 'qui sunt, qui foedera saepe ruperunt? Karthaginienses. qui sunt, qui crudele bellum gesserunt? Karthaginienses. qui sunt, qui Italiam deformaverunt? Karthaginienses. qui sunt, qui postulant ignosci? Karthaginienses. videte ergo, quam conveniat

eos impetrare.' item: 'quem senatus damnarit, quem populus damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum vos sententiis vestris absolvatis?'

Traductio est, quae facit, uti, cum idem verbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, sed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: 'qui nihil habet in vita iucundius vita, is cum virtute vitam non potest colere.' item: 'eum hominem appellas, qui si fuisset homo, numquam tam crudeliter hominis vitam petisset? at erat inimicus. ergo inimicum sic ulcisci voluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus?' item: 'divitias sine divitis esse; tu vero virtutem praefer divitiis: nam si voles divitias cum virtute comparare, vix satis idoneae tibi videbuntur divitiae, quae virtutis pedisequae sint.' ex 21
eodem genere est exornationis, cum idem verbum ponitur modo in hac, modo in altera re, hoc modo: 'cur eam rem tam studiose curas, quae tibi multas dabit curas?' item: 'nam amari iucundum est, si curetur, ne quid insit amari.' item: 'veniam ad vos, si mihi senatus det veniam.' in his quattuor generibus exornationum, quae adhuc proposita sunt, non inopia verborum fit, ut ad idem verbum redeatur saepius, sed inest festivitas quaedam, quae facilius auribus diiudicari quam verbis demonstrari potest.

Contentio est, cum ex contrariis rebus oratio confici- 15
tur, hoc pacto: 'habet adsentatio iucunda principia, eadem exitus amarissimos adfert.' item: 'inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes.' item: 'in otio tumultuaris, in tumultu es otiosus; in re frigidissima cales, in ferventissima friges; tacito cum opus est, clamas, cum tibi loqui convenit, obmutescis; ades, abesse vis, abes, reverti cupis; in pace bellum quaeritas, in bello pacem desideras; in contione de virtute loqueris, in proelio prae ignavia tubae sonitum perferre non potes.' hoc genere si distinguemus orationem, et graves et ornati poterimus esse.

Exclamatio est, quae conficit significationem doloris 22
aut indignationis alicuius per hominis aut urbis aut loci aut rei cuiuspiam compellationem, hoc modo: 'te nunc adloquor, Africane, cuius mortui quoque nomen splen-

dori ac decori est civitati: tui clarissimi nepotes suo sanguine aluerunt inimicorum crudelitatem.' item: 'o perfidiosae Fregellae, quam facile scelere vestro contabuistis, ut, cuius nitor urbis Italiam nuper inlustravit, eius nunc vix fundamentorum reliquiae remaneant.' item: 'bonorum [insidiatores] latrocinia, vitam innocentissimi cuiusque petistis: tantamne ex iniquitate iudiciorum vestris calumniationibus adsumitis facultatem?' hac exornatione si loco utemur [raro] et cum rei magnitudo postulare videbitur, ad quam volemus indignationem animum auditoris adducemus.

Interrogatio non omnis gravis est neque concinna, sed haec, quae, cum enumerata sunt ea, quae obsunt causae adversariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: 'cum igitur haec omnia faceres, diceres, administrares, utrum animos sociorum ab re publica removebas et abalienabas an non? et utrum aliquem exornari oportuit, qui istaec prohiberet ac fieri non sineret, an non?'

16 Ratiocinatio est, per quam ipsi a nobis rationem posci-
23 mus, qua re quidque dicamus, et crebro nosmet a nobis petimus unius cuiusque propositionis explanationem. ea est huius modi: 'maiores nostri si quam unius peccati mulierem damnabant, simplici iudicio multorum maleficiorum convictam putabant. quo pacto? quam impudicam iudicarant, eam veneficii quoque damnatam existimabant. quid ita? quia necesse est eam, quae suum corpus addixerit turpissimae cupiditati, timere multos. quos istos? virum, parentes, ceteros, ad quos videt sui dedecoris infamiam pertinere. quid postea? quos tantopere timeat, eos necesse est, ut, quoquo modo possit, veneficio petat. cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quam magnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconsideratam. quid? quam veneficii damnarant? putabant impudicam quoque necessario. qua re? quia nulla facilius ad id maleficium causa quam turpis amor et intemperans libido commovere potuit; tum cuius mulieris animus esset corruptus, eius corpus castum esse non putaverunt. quid? in viris idemne observabant? minime. quid ita? quia

viros ad unum quodque maleficium singulae cupiditates impellunt, mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit.' item: 'bene maiores hoc comparaverunt, ut neminem regem, quem armis cepissent, vita privarent. quid ita? quia, quam nobis fortuna facultatem dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulo ante in amplissimo statu conlocarat. quid quod exercitum contra duxit? desino meminisse. quid ita? quia viri fortis est, qui de victoria contendant, eos hostis putare; qui victi sunt, eos homines iudicare, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. at ille, si vicisset, num idem fecisset? non profecto tam sapiens fuisset. cur igitur ei parcis? quia talem stultitiam contemnere, non imitari consuevi.' haec exornatio ad sermonem vehementer adcommodata est et animum auditoris retinet attentum cum venustate sermonis tum rationum exspectatione.

Sententia est oratio sumpta de vita, quae aut quid sit 17
aut quid esse oporteat in vita, breviter ostendit, hoc 24
pacto: 'difficile est primum virtutes revereri, qui semper secunda fortuna sit usus.' item: 'liber is est existimandus, qui nulli turpitudini servit.' item: 'egens aeque est is, qui non satis habet, et is, cui satis nihil potest esse.' item: 'optima vivendi ratio est eligenda: eam iucundam consuetudo reddet.' huius modi sententiae simplices non sunt improbandae, propterea quod habet brevis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem; sed illud quoque probandum est genus sententiae, quod confirmatur subiectione rationis, hoc pacto: 'omnes bene vivendi rationes in virtute sunt conlocandae, propterea quod sola virtus in sua potestate est, omnia praeter eam subiecta sunt sub fortunae dominationem.' item: 'qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, ei simul ac fortuna dilapsa est, devolant omnes; cum enim recessit ea res, quae fuit consuetudinis causa, nihil superest, qua re possint in amicitia teneri.' sunt item sententiae, quae dupliciter efferuntur; hoc modo sine ratione: 'errant, qui in prosperis rebus omnis impetus fortunae se putant fugisse; sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus adversos reformidant.' cum ra- 25

tione, hoc pacto: 'qui adulescentium peccatis ignosci putant oportere, falluntur, propterea quod aetas illa non est impedimento bonis studiis; at ei sapienter faciunt, qui adulescentis maxime castigant, ut, quibus virtutibus omnem vitam tueri possint, eas in aetate maturissima velint comparare.' sententias interponi rare convenit, ut rei actores, non vivendi praeceptores videamur esse: cum ita interponentur, multum adferent ornamenti et necesse est animo comprobet [eam] tacitus auditor, cum ad causam videat adcommodari rem certam ex vita et moribus sumptam.

18 [Contrarium idem fere est, quod contentio.] contrarium est, quod ex rebus diversis duabus alteram breviter et facile confirmat, hoc pacto: 'nam qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quo modo alienis rebus amicum fore speres?' item: 'nam quem in amicitia perfidiosum cognoveris, eum qua re putes inimicitias cum fide tenere posse? aut qui privatus intolerabili superbia fuerit, eum commodum et cognoscentem sui fore in potestate qui speres? et qui in sermonibus et conventu amicorum verum dixerit numquam, eum sibi in contionibus credas a mendacio temperaturum?' item: 'quos ex collibus deiecimus, cum eis in campo metuimus dimicare? qui cum plures erant, paucis nobis exaequari non poterant, ei, postquam pauciores sunt, metuimus, ne sint superiores?'
26 hoc exornationis genus breviter et continuatis verbis perfectum debet esse, et cum commodum est auditu propter brevem et absolutam conclusionem, tum vero vehementer, id quod opus est oratori, comprobat contraria re et ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod est dubium, ut aut dilui non possit aut multo difficillime possit.

19 Membrum orationis appellatur res breviter absoluta sine totius sententiae demonstratione, quae denuo alio membro orationis excipitur, hoc pacto: 'et inimico proderas' — id est unum, quod appellamus membrum; deinde hoc excipiatur oportet altero: 'et amicum laedebas.' ex duobus membris solis haec exornatio potest constare, sed commodissima et absolutissima est, quae ex tribus constat, hoc pacto: 'et inimico proderas et

amicum laedebas et tibi non consulebas.' item: 'nec rei publicae consuluisti nec amicis profuisti nec inimicis restitisti.'

Articulus dicitur, cum singula verba intervallis distinguuntur caesa oratione hoc modo: 'acrimonia, voce, voltu adversarios perterruisti.' item: 'inimicos invidia, iniuriis, potentia, perfidia sustulisti.' inter huius generis et illius superioris vehementiam hoc interest: illud tardius et rarius venit, hoc crebrius et celerius pervenit: itaque in illo genere ex remotione brachii et contortione dexterae gladium ad corpus adferri, in hoc [autem] crebro et celeri corpus volnere consauciari videtur.

Continuatio est densa frequentatio verborum cum ab- 27
solutione sententiarum. ea utemur commodissime tripertito: in sententia, in contrario, in conclusione. in sententia hoc pacto: 'ei non multum potest obesse fortuna, qui sibi firmius in virtute quam in casu praesidium conlocavit.' in contrario hoc modo: 'nam si qui spei non multum conlocarit in casu, quid est, quod ei magnopere casus obesse possit?' in conclusione hoc pacto: 'quodsi in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnis in casum contulerunt, non sunt omnia committenda fortunae, ne magnam nimis in nos habeat dominationem.' in his tribus generibus ad continuationis vim adeo frequentatio necessaria est, ut infirma facultas oratoris videatur, nisi sententiam et contrarium et conclusionem frequentibus efferat verbis; sed alias quoque non numquam non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huius modi continuationes.

Compar appellatur, quod habet in se membra oratio- 20
nis, de quibus ante diximus, quae constent ex pari fere numero syllabarum. hoc non dinumeratione nostra fiet — nam id quidem puerile est — sed tantum adferet usus et exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: 'in proelio mortem parens oppetebat, domi filius nuptias comparabat, haec omnia graves casus administrabant.' item: 'alii fortuna dedit felicitatem, huic industria virtutem
comparavit.' in hoc genere saepe fieri potest, ut non 28
plane par numerus sit syllabarum et tamen esse videatur,

si una aut etiam altera syllaba est alterutrum brevius, cum in altero plures sunt, in altero longior aut longiores, plenior aut pleniores syllabae, ut longitudo aut plenitudo harum multitudinem alterius adsequatur et exaequet.

Similiter cadens exornatio appellatur, cum in eadem constructione verborum duo aut plura sunt verba, quae similiter isdem casibus efferuntur, hoc modo: 'hominem laudem egentem virtutis, abundantem felicitatis?' item: 'huic omnis in pecunia spes est, a sapientia est animus remotus: diligentia comparat divitias, neglegentia corrumpit animum, et tamen, cum ita vivit, neminem prae se ducit hominem.'

Similiter desinens est, cum, tametsi casus non insunt in verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: 'turpiter audes facere, nequiter studes dicere; vivis invidiose, delinquis studiose, loqueris odiose.' item: 'audaciter territas, humiliter placas.'

Haec duo genera, quorum alterum in exitus verborum, alterum in casus similitudine versatur, inter se vehementer conveniunt et ea re qui his bene utuntur, plerumque simul ea conlocant in isdem partibus orationis. id hoc modo facere oportet: 'perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere; diligere formam, neglegere famam.' hic et ea verba, quae casus habent, ad casus similis, et illa, quae non habent, ad similis exitus veniunt.

21 29 Adnominatio est, cum ad idem verbum [aut ad idem nomen] acceditur cum mutatione unius aut *plurium* litterarum, ut ad res dissimilis similia verba adcommodentur. ea multis et variis rationibus conficitur: attenuatione et complexione eiusdem litterae sic: 'hic, qui se magnifice iactat atque ostentat, venit ante, quam Romam venit;' et ex contrario: 'hic, quos homines alea vincit, eos ferro statim vincit;' *brevitate et* productione eiusdem litterae hoc modo: hunc avium dulcedo ducit ad avium; [brevitate eiusdem litterae hoc modo] *et ex contrario*: 'hic tametsi videtur esse honoris cupidus, tamen non tantum curiam diligit, quantum Curiam;' addendis litteris hoc pacto: 'hic sibi posset temperare, nisi amori mallet ob-

temperare;' demendis litteris sic: 'si lenones vitasset tam-
quam leones, vitae tradidisset se;' transferendis litteris
sic: 'videte, iudices, utrum homini navo an vano cre-
dere malitis;' [item: 'nolo esse laudator, ne videar adu-
lator;'] commutandis hoc modo: 'deligere oportet, quem
velis diligere.' haec sunt adnominationes, quae in litte-
rarum brevi commutatione aut productione aut transiec-
tione aut aliquo huius modi genere versantur. sunt au- 22
tem aliae, quae non habent tam propinquam in verbis 30
similitudinem et tamen dissimiles non sunt: quibus de
generibus unum est huius modi: 'quid veniam, qui sim,
[qua re veniam,] quem insimulem, cui prosim, quae po-
stulem, brevi cognoscetis.' nam hic est in quibusdam
verbis quaedam similitudo non tam adfectata, quam illae
superiores, sed tamen adhibenda non numquam. alterum
genus huius modi: 'demus operam, Quirites, ne omnino
patres conscripti circumscripti putentur.' haec adnomi-
natio magis accedit ad similitudinem quam superior, sed
minus quam illae superiores, propterea quod non solum
additae, sed uno tempore demptae quoque litterae sunt.
tertium genus est, quod versatur in casuum commuta-
tione aut unius aut plurium nominum: unius nominis hoc
modo: 'Alexander Macedo summo labore animum ad 31
virtutem a pueritia conformavit; Alexandri virtutes per
orbem terrae cum laude et gloria volgatae sunt; Alexan-
drum omnes maxime metuerant, idem plurimum dilexe-
runt; Alexandro si vita data longior esset, Oceanum
manus Macedonum transvolasset.' varie hic unum no-
men in commutatione casuum volutatum est; plura no-
mina casibus commutatis hoc modo facient adnomina-
tionem: 'Ti. Gracchum rem publicam administrantem
prohibuit mali civis scelus et indigna nex diutius in eo
commorari; C. Graccho similiter occisio est oblata, quae
virum rei publicae amantissimum subito de sinu civitatis
eripuit; Saturninum fide captum malorum perfidia ac
scelus vita privavit; tuus, o Druse, sanguis domesticos
parietes et voltum parentis aspersit; Sulpicio qui paulo
ante omnia concedebant, eum brevi spatio non modo vi-
vere, sed etiam sepeliri prohibuerunt.' haec tria proxima 32
genera exornationum, quorum unum in similiter cadenti-

bus, alterum in similiter desinentibus verbis, tertium in adnominationibus positum est, perraro sumenda sunt, cum in veritate dicimus, propterea quod non haec videntur reperiri posse sine elaboratione et sumptione operae;
23 eius modi autem studia ad delectationem quam ad veritatem videntur adcommodatiora; qua re fides et gravitas et severitas oratoria minuitur his exornationibus frequenter conlocatis et non modo tollitur auctoritas dicendi, sed offenditur quoque in eius modi oratione, propterea quod est in his lepos et festivitas, non dignitas neque pulcritudo. qua re quae sunt ampla atque pulcra, diu placere possunt; quae lepida sunt et concinna, cito satietate adficiunt aurium sensum fastidiosissimum. quo modo igitur, si crebro his generibus utemur, puerili videbimur elocutione delectari, item, si raro interseremus has exornationes et in causa tota varie dispergemus, commode luminibus distinctis inlustrabimus orationem.

33 Subiectio est, cum interrogamus adversarios aut quaerimus ipsi a nobis, quid ab illis aut quid contra nos dici possit, deinde subicimus id, quod oportet dici [aut non oportet], quod aut nobis adiumento futurum sit aut illis obfuturum e contrario, hoc modo: ‘quaero igitur, unde iste tam pecuniosus factus sit: amplum patrimonium relictum est? at patris bona venierunt. hereditas aliqua venit? non potest dici, sed etiam a necessariis omnibus exheredatus est. praemium aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id non fecit, sed etiam insuper ipse grandi sponsione victus est. ergo si his rationibus locupletatus non est, sicut omnes videtis, aut isti domi nascitur aurum, aut, unde non est licitum, pecunias cepit.’
24 item: ‘saepe, iudices, animum adverti multos aliqua ex honesta re, quam ne inimici quidem criminari possint, sibi praesidium petere; quorum nihil potest adversarius facere: nam utrum ad patris virtutem confugiet? at eum vos iurati capite damnastis. an ad suam revertetur vitam? quam aut ubi honeste transactam? nam hic quidem ante oculos vestros quo modo vixerit, scitis omnes. an cognatos suos enumerabit, quibus vos conveniat commoveri? at hi quidem nulli sunt. amicos proferet? at nemo est, qui sibi non turpe putet istius amicum nomi-

nari.' item: 'credo, inimicum si nocentem putabas, in iudicium adduxisti? non: indemnatum necasti. leges, quae id facere prohibent, veritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. cum ipse te veteris amicitiae commonefaceret, commotus es? at nihilo minus, sed etiam studiosius occidisti. quid? cum tibi pueri ad pedes volutarentur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelissime sepultura quoque prohibuisti.' multum inest acrimoniae 34
et gravitatis in hac exornatione, propterea quod cum quaesitum est, quid oporteat, subicitur id non esse factum, qua re facillime fit, ut exaugeatur indignitas negotii. ex eodem genere, ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem, sic: 'nam quid me facere convenit, cum a tanta Gallorum multitudine circumsederer? [an] dimicarem? at ut cum parva manu tamen prodirem, locum quoque inimicissimum habebamus. sederem in castris? at neque subsidium, quod exspectarem, habebam, neque erat, qui vitam produceremus. castra relinquerem? at obsidebamur. vitam militum neglegerem? at eos videbar ea accepisse conditione, ut [eos] quoad possem, incolumis patriae et parentibus conservarem. hostium conditionem repudiarem? at salus antiquior est militum quam impedimentorum.' eius modi consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnibus ostendi videatur, nihil potius, quam quod factum sit, faciundum fuisse.

Gradatio est, in qua non ante ad consequens verbum 25
descenditur, quam ad superius conscensum est, hoc modo: 'nam quae reliqua spes manet libertatis, si illis et quod libet, licet, et quod licet, possunt, et quod possunt, audent, et quod audent, faciunt, et quod faciunt, vobis molestum non est?' item: 'non sensi hoc et non suasi, neque suasi et non ipse statim facere coepi, neque facere coepi et non perfeci, neque perfeci et non probavi.' item: 'Africano virtutem industria, virtus gloriam, gloria aemulos comparavit.' 'item: 'imperium Graeciae fuit penes Atheniensis, Atheniensium potiti sunt Spartiatae, Spartiatas superavere Thebani, Thebanos Macedones vicerunt, qui ad imperium Graeciae brevi tempore adiunxerunt Asiam bello subactam.' habet in se quen- 35

dam leporem superioris cuiusque crebra repetitio verbi, quae propria est huius exornationis.

Definitio est, quae rei alicuius proprias amplectitur potestates breviter et absolute hoc modo: 'maiestas rei publicae est, in qua continetur dignitas et amplitudo civitatis.' item: 'iniuriae sunt, quae aut pulsatione corpus aut convitio auris aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant.' item: 'non est ista diligentia, sed avaritia, ideo quod diligentia est adcurata conservatio suorum; avaritia iniuriosa appetitio alienorum.' item: 'non est ista fortitudo, sed temeritas, propterea quod fortitudo est contemptio laboris et periculi cum ratione utilitatis et compensatione commodorum, temeritas est cum inconsiderata dolorum perpessione gladiatoria periculorum susceptio.' haec ideo commoda putatur exornatio, quod omnem rei cuiuspiam vim et potestatem ita dilucide proponit et breviter, ut neque pluribus verbis oportuisse dici videatur neque brevius potuisse dici putetur.

26 Transitio vocatur, quae cum ostendit breviter, quid dictum sit, proponit item brevi quid consequatur, hoc pacto: 'in parentem cuius modi fuerit, habetis; nunc parens qualis exstiterit, considerate.' item: 'mea in istum beneficia cognovistis; nunc, quo modo iste mihi gratiam rettulerit, accipite.' proficit haec aliquantum exornatio ad duas res: nam et quid dixerit commonet et ad reliquum comparat auditorem.

36 Correctio est, quae tollit id, quod dictum est, et pro eo id, quod magis idoneum videtur, reponit, hoc pacto: 'quod si iste suos hospites rogasset, immo adnuisset modo, facile hoc perfici posset.' item: 'nam postquam isti vicerunt, atque adeo victi sunt: eam quo modo victoriam appellem, quae victoribus plus calamitatis, quam boni dederit?' item: 'o virtutis comes invidia, quae bonos sequeris plerumque atque adeo insectaris!' commovetur hoc genere animus auditoris; res enim communi verbo elata tantum modo dicta videtur antea, post ipsius oratoris correctione magis idonea fit pronuntiatio. 'non igitur satius est' dicet aliquis 'ab initio, praesertim cum scribas, ad optimum et lectissimum verbum devenire?' est, cum non est satius, si commutatio verbi id erit

demonstratura, eius modi rem esse, ut, cum eam communi verbo appellaris, levius dixisse videaris, cum adfectatius verbum accedat, insigniorem rem facias: quod si continuo venisses ad id verbum, nec rei nec verbi gratia animadversa esset.

Occultatio est, cum dicimus nos praeterire aut non 27
scire aut nolle dicere id, quod nunc maxime dicimus, 37
hoc modo: 'nam de pueritia quidem tua, quam tu omni omnium intemperantiae addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consulto relinquo; et illud praetereo, quod te rei militaris infrequentem tradiderunt; deinde quod iniuriarum satis fecisti L. Labeoni, nihil ad hanc rem pertinere puto; horum nihil dico: revertor ad illud, de quo iudicium est.' item: 'non dico, te ab sociis pecunias cepisse; non sum in eo occupatus, quod civitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas tuas omnis omitto.' haec utilis est exornatio, si aut ad rem non pertinet planius ostendere, quod occulte admonuisse prodest, aut *si* longum est aut ignobile aut planum non potest fieri aut facile potest reprehendi; ut utilius sit occulte fecisse suspitionem, quam eius modi intendisse orationem, quae redarguatur.

Disiunctio est, cum eorum, de quibus dicimus, aut utrumque aut unum quidque certo concluditur verbo, sic: 'populus Romanus Numantiam delevit, Karthaginem sustulit, Corinthum disiecit, Fregellas evertit. nihil Numantinis vires corporis auxiliatae sunt, nihil Karthaginiensibus scientia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthiis erudita calliditas praesidii tulit, nihil Fregellanis morum et sermonis societas opitulata est.' item: 'formae dignitas aut morbo deflorescit aut vetustate exstinguitur.' hic utrumque, in superiore exemplo unam
quamque rem certo verbo concludi videmus. coniunctio 38
est, cum interpositione verbi et superiores partes orationis comprehenduntur et inferiores, hoc modo: 'formae dignitas aut morbo deflorescit aut vetustate.' adiunctio est, cum verbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremum conlocamus: primum hoc pacto: 'deflorescit formae dignitas aut morbo aut vetustate;' postremum sic: 'aut morbo aut vetustate

formae dignitas deflorescit.' ad festivitatem disiunctio est adposita, qua re rarius utemur, ne satietatem pariat; ad brevitatem coniunctio, qua re saepius adhibenda est. [hae tres exornationes de simplici genere manant.]

28 Conduplicatio est cum ratione amplificationis aut commiserationis eiusdem unius aut plurium verborum iteratio, hoc modo: 'tumultus Gracchi, Gracchi tumultus domesticos et intestinos comparant?' item: 'commotus non es, cum tibi pedes mater amplexaretur, non es commotus?' item: 'nunc audes etiam venire in horum conspectum, proditor patriae, proditor, inquam, patriae, venire audes in horum conspectum?' vehementer auditorem commovet eiusdem redintegratio verbi et volnus maius efficit in contrario causae, quasi aliquod telum saepius perveniat in eandem partem corporis.

Interpretatio est, quae non iterans idem redintegrat verbum, sed id commutat, quod positum est, alio verbo, quod idem valet, hoc modo: 'rem publicam radicitus evertisti, civitatem funditus deiecisti.' item: 'patrem nefarie verberasti, parenti manus scelerate attulisti.' necesse est eius, qui audit, animum commoveri, cum gravitas prioris dicti renovatur interpretatione verborum.

39 Commutatio est, cum duae sententiae inter se discrepantes ex transiectione ita efferuntur, ut a priore posterior contraria priori proficiscatur, hoc modo: 'esse oportet, ut vivas, non vivere, ut edas.' item: 'ea re poemata non facio, quia, cuius modi volo, non possum, cuius modi possum, nolo.' item: 'quae de illo dicuntur, dici non possunt; quae dici possunt, non dicuntur.' item: 'poema loquens pictura, pictura tacitum poema debet esse.' item: 'si stultus es et ea re taces, sapis; si sapis et tamen taces, stultus es.' non potest dici quin commode fiat, cum contrariae sententiae relatione verba quoque convertuntur. plura subiecimus exempla, ut, quoniam difficile est hoc genus exornationis inventu, dilucidum esset, ut, cum bene esset intellectum, facilius in dicendo inveniretur.

29 Permissio est, cum ostendimus in dicendo, nos aliquam rem totam tradere et concedere alicuius voluntati,

sic: 'quoniam omnibus rebus ereptis solum mihi superest animus et corpus, haec ipsa, quae mihi de multis sola relicta sunt, vobis et vestrae condono potestati; vos me vestro, quo pacto vobis videbitur, utamini atque abutamini licebit; imponite in me quidlibet, quidlibet statuite: dicto atque nutu parebo.' hoc genus tametsi alias quoque non numquam tractandum est, tamen ad misericordiam commovendam vehementissime est adcommodatum.

Dubitatio est, cum quaerere videtur orator, utrum de 40
duobus potius aut quid de pluribus potissimum dicat, hoc modo: 'obfuit eo tempore plurimum rei publicae consulum sive stultitiam sive malitiam dicere oportet sive utrumque.' item: 'tu istud ausus es dicere, homo omnium mortalium . . . quonam te digno moribus tuis appellem nomine?'

Expeditio est, cum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res fieri potuerit, ceterae tolluntur, una relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: 'necesse est, cum constet istum fundum nostrum fuisse, ostendas te aut vacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hereditate tibi venisse: vacuum, cum ego adessem, possidere non potuisti; usu tuum etiam nunc fecisse non potes; emptio nulla profertur; hereditate tibi me vivo mea pecunia venire non potuit: relinquitur ergo, ut me vi de meo fundo deieceris.' haec exornatio pluri- 41
mum iuvabit coniecturalis argumentationes, sed non erit, tamquam in plerisque, ut, cum velimus, ea possimus uti: nam fere non poterimus, nisi ipsa negotii natura dabit facultatem.

Dissolutum est, quod coniunctionibus verborum e me- 30
dio sublatis separatis partibus effertur, hoc modo: 'gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus.' item: 'descende in integram defensionem, noli quicquam recusare, da servos in quaestionem, stude verum invenire.' hoc genus et acrimoniam habet in se et vehementissimum est et ad brevitatem adcommodatum.

Praecisio est, cum dictis aliquibus reliquum, quod coeptum est dici, relinquitur in cogitatione audientium sic: 'mihi tecum par certatio non est, ideo quod populus

Romanus me . . . nolo dicere, ne cui forte adrogans videar: te autem saepe ignominia dignum putavit.' item: 'tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienae domi! . . . non ausim dicere, ne, cum te digna dixerim, me indignum quippiam dixisse videar.' hic atrocior tacita suspitio quam diserta explanatio facti est.

Conclusio est, quae brevi argumentatione ex eis, quae ante dicta sunt aut facta, conficit, quid necessario consequatur, hoc modo: 'quod si Danais datum erat oraculum, non posse capi Troiam sine Philoctetae sagittis, haec nihil aliud autem fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt, hunc exstinguere, id nimirum capi fuit Troiam.'

31 42 Restant etiam decem exornationes verborum, quas idcirco non vage dispersimus, sed a superioribus separavimus, quod omnes in uno genere sunt positae; nam earum omnium hoc proprium est, ut ab usitata verborum potestate recedatur atque in aliam rationem cum quadam venustate oratio conferatur: de quibus exornationibus nominatio est prima, quae nos admonet, ut, cuius rei nomen aut non sit aut satis idoneum non sit, eam nosmet idoneo verbo nominemus aut imitationis aut significationis causa: imitationis hoc modo, ut maiores rudere et mugire et murmurare et sibilare appellarunt; significandae rei causa, sic: 'postquam iste in rem publicam fecit impetum, fragor civitatis inprimis est auditus.' hoc genere raro est utendum, ne novi verbi adsiduitas odium pariat; sed si commode quis eo utatur, non modo non offendet novitate, sed etiam exornabit orationem.

Pronominatio est, quae sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine non placet appellari; ut si quis, cum loquatur de Gracchis 'at non Africani nepotes' inquiat 'istius modi fuerunt.' item si quis de adversario cum dicat 'videte nunc' inquiat 'iudices, quem ad modum me Plagioxypus iste tractarit.' hoc pacto non inornate poterimus et in laudando et in laedendo aut corpore aut animo aut extraneis rebus dicere [sicuti cognomen, quod pro certo nomine conlocemus].

32 43 Denominatio est, quae ab rebus propinquis et finitimis trahit orationem, qua possit intellegi res, quae non

suo vocabulo sit appellata, ut si quis Tarpeium loquens de Capitolino nominet. ita aut inventore inventum significatur, ut si quis Liberum pro vino, Cererem pro fruge appellet, aut instrumento dominus, ut si quis Macedones appellarit hoc modo: 'non tam cito sarissae Graeciae potitae sunt' aut idem Gallos significans dicat 'nec tamen facile ex Italia materis Transalpina depulsa est'; aut id, quod fit, eo, quod facit, ut si quis, cum bello velit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat: 'Mars istud te facere necessario coegit;' aut si, quod facit, eo, quod fit, ut, cum desidiosum Martem dicimus, quia desidiosos facit, et frigus pigrum, quia pigros efficit; aut eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo [denominabitur]: 'armis Italia non potest vinci nec Graecia disciplinis' — nam hic pro Graecis et Italis, quae continent, nominata sunt —; aut eo, quod continetur, id, quod continet, ut, si quis aurum et argentum aut ebur nominet, cum divitias velit nominare. harum rerum magis in praecipiendo divisio quam in quaerendo difficilis inventio est, ideo quod plena consuetudo est non modo poetarum et oratorum, sed etiam cotidiani sermonis huius modi denominationum.

Circuitio est oratio rem simplicem adsumpta circumscribens elocutione, hoc pacto: 'Scipionis providentia Karthaginis opes fregit.' nam hic, nisi ornandi ratio quaedam esset habita, Scipio potuit et Karthago simpliciter appellari.

Transgressio est, quae verborum perturbat ordinem 44
perversione aut transiectione. perversione sic: 'hoc vobis deos immortalis arbitror dedisse pietate pro vestra.' transiectione hoc modo: 'instabilis in istum plurimum fortuna valuit: omnis invidiose eripuit isti bene vivendi casus facultates.' huius modi transiectio, quae rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est; in quibus oportet verba sicuti ad poeticum quendam exstruere numerum, ut perfecte et perpolitissime possint esse absolutae.

Superlatio est oratio superans veritatem [alicuius] au- 33
gendi minuendive causa. haec sumitur separatim aut cum comparatione. separatim sic: 'quod si concordiam

retinebimus, imperii magnitudinem solis ortu atque occasu metiemur.' cum comparatione aut a similitudine aut a praestantia superlatio sumitur. a similitudine sic: 'corpore niveum candorem, aspectu igneum ardorem adsequebatur.' a praestantia hoc modo: 'cuius ore sermo melle dulcior profluebat.' ex eodem genere est hoc: 'tantus erat in armis splendor, ut solis fulgor obscurus videretur.'

Intellectio est, cum res tota parva de parte cognoscitur aut de toto pars *aut ab uno plura aut a pluribus unum*. de parte totum sic intellegitur: 'non illae te nuptiales tibiae eius matrimonii commonebant?' nam hic omnis sanctimonia nuptiarum uno signo tibiarum intellegitur; de toto pars, ut si quis ei, qui vestitum aut ornatum sumptuosum ostentet, dicat: 'ostentas mihi divitias et locupletis copias iactas.' ab uno plura hoc modo intellegentur: 'Poeno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille Transalpinus, in Italia quoque non nemo sensit idem togatus.' a pluribus unum sic intellegetur: 'atrox calamitas pectora maerore pulsabat; itaque anhelans ex imis pulmonibus prae cura spiritum ducebat.' nam in superiore plures Hispani et Galli et togati, et hic unum pectus et unus pulmo intellegitur, et erit illic deminutus numerus festivitatis, hic adauctus gravitatis gratia.

Abusio est, quae verbo simili et propinquo pro certo et proprio abutitur, hoc modo: 'vires hominis breves sunt;' aut: 'parva statura;' aut: 'longum in homine consilium;' aut: 'oratio magna;' aut: 'uti pauco sermone.' nam hic facile est intellectu finitima verba rerum dissimilium ratione abusionis esse traducta.

34 Translatio est, cum verbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte videbitur posse transferri. ea utimur rei ante oculos ponendae causa, sic: 'hic Italiam tumultus expergefecit terrore subito;' brevitatis causa, sic: 'recens adventus exercitus exstinxit subito civitatem;' obscenitatis vitandae causa, sic: 'cuius mater cotidianis nuptiis delectatur;' augendi causa, sic: 'nullius universe calamitas istius explere inimicitias et nefariam crudelitatem saturare potuit;' minuendi causa, sic: 'magno se praedicat auxilio fuisse,

quia paululum in rebus non difficillimis aspiravit;' or-
nandi causa, sic: 'aliquando rei publicae rationes, quae
malitia nocentium exaruerunt, virtute optumatium re-
virescent.' translationem pudentem dicunt esse oportere,
ut cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine
delectu temere et cupide videatur in dissimilem trans-
currisse.

Permutatio est oratio aliud verbis aliud sententia de- 46
monstrans. ea dividitur in tris partis: similitudinem,
argumentum, contrarium. per similitudinem sumitur,
cum translationes plures frequenter ponuntur a simili ra-
tione ductae, sic: 'nam cum canes fungentur officiis lu-
porum, cuinam praesidio pecua credemus?' per argu-
mentum tractatur, cum a persona aut loco aut re aliqua
similitudo augendi aut minuendi causa ducitur, ut si quis
Drusum Gracchûm nitorem obsoletum dicat. ex con-
trario ducitur sic, ut si quis hominem prodigum et luxu-
riosum prudens parcum et diligentem appellet. et in hoc
postremo, quod ex contrario sumitur, et in illo primo,
quod a similitudine ducitur, per translationem argumento
poterimus uti: per similitudinem sic: 'quid ait hic rex
atque Agamemnon noster, sive, ut crudelitas est, potius
Atreus?' ex contrario, ut si quempiam, qui patrem ver-
berarit, Aeneam vocemus, intemperantem et adulterum
Hippolytum nominemus.

Haec sunt fere, quae dicenda videbantur de verborum
exornationibus: nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sen-
tentiarum exornationem transeamus.

Distributio est, cum in pluris res aut personas nego- 35 47
tia quaedam certa dispertiuntur, hoc modo: 'qui vestrum,
iudices, nomen senatus diligit, hunc oderit necesse est;
petulantissime enim semper iste oppugnavit senatum;
qui equestrem locum splendidissimum cupit esse in civi-
tate, is optet istum maximas poenas dedisse, ne ista sua
turpitudine ordini honestissimo maculae atque dedecori
sit; qui parentes habetis, ostendite istius supplicio vobis
homines impios non placere; quibus liberi sunt, statuite
exemplum, quantae poenae sint in civitate hominibus
istius modi comparatae.' item: 'senatus est officium con-
silio civitatem iuvare; magistratus est officium opera et

diligentia consequi senatus voluntatem; populi est officium res optimas et homines idoneos maxime suis sententiis deligere et probare.' *item*: 'accusatoris officium est inferre crimina; defensoris diluere et propulsare; testis dicere, quae sciat aut audierit; quaesitoris est unum quemque horum in officio suo continere: qua re, L. Cassi, si testem, praeterquam quod sciat aut audierit, argumentari et coniecturam persequi patieris, ius accusatoris cum iure testimonii commiscebis, testis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defensionem parabis.' est haec exornatio copiosa; comprehendit enim brevi multa et suum uni cuique tribuens officium separatim res dividit pluris.

36 48 Licentia est, cum apud eos, quos aut vereri aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure nostro dicimus, quo eos aut quos ei diligunt, aliquo in errato vere reprehendere videamur, hoc modo: 'miramini, Quirites, quod ab omnibus vestrae rationes deserantur? quod causam vestram nemo suscipiat? quod se nemo vestri defensorem profiteatur? id tribuite vestrae culpae, desinite mirari. quid est enim, qua re non omnes istam rem fugere ac vitare debeant? recordamini, quos habueritis defensores; studia eorum vobis ante oculos proponite; deinde exitus omnium considerate: tum vobis veniat in mentem, ut vere dicam, neglegentia vestra sive ignavia potius illos omnis ante oculos vestros trucidatos esse, inimicos eorum vestris suffragiis in amplissimum locum pervenisse.' item: 'nam quid fuit, iudices, qua re in sententiis ferendis dubitaveritis aut istum hominem nefarium ampliaveritis? non apertissimae res erant crimini datae? non omnes hae testibus comprobatae? non contra tenuiter et nugatorie responsum? hic vos veriti estis, si primo coetu condemnassetis, ne crudeles existimaremini? dum eam vitatis vituperationem, quae longe a vobis aberat, eam invenistis, ut timidi atque ignavi putaremini. maximas privatas et publicas calamitates accepistis: cum etiam maiores impendere videantur, sedetis et auspicamini: luci noctem, nocte lucem exspectatis. aliquid cotidie acerbi atque incommodi nuntiatur: etiam eum, cuius opera nobis haec accidunt, vos remo-

ramini diutius et alitis ad rei publicae perniciem, retinetis,
quoad potestis, in civitate?' eius modi licentia si nimium 37
videbitur acrimoniae habere, multis mitigationibus lenie- 49
tur: nam continuo aliquid huius modi licebit inferre: 'hic
ego virtutem vestram quaero, sapientiam desidero, vete-
rem consuetudinem requiro;' ut quod erit commotum
licentia, id constituatur laude et altera res ab iracundiae
molestia removeat, altera res ab errato deterreat. haec
res, si, ut in amicitia, item in dicendo fit, maxime facit,
ut et illi, qui audient, a culpa absint, et nos, qui dici-
mus, tam ipsorum quam veritatis amici esse videamur.
est autem quoddam genus in dicendo licentiae, quod
astutiore ratione comparatur, cum aut ita obiurgamus
eos, qui audiunt, quo modo ipsi se cupiunt obiurgari,
aut id, quod scimus facile omnis audituros, dicimus nos
timere, quo modo accipiant; sed tamen veritate commo-
veri, ut nihilo setius dicamus. horum amborum gene-
rum exempla subiciemus; prioris, huius modi: 'nimium,
Quirites, animis estis simplicibus et mansuetis; nimium
creditis uni cuique: existimatis unum quemque eniti, ut
perficiat, quae vobis pollicitus sit: erratis et falsa spe
frustra iam diu detinemini stultitia vestra, qui id, quod
erat in vestra potestate, ab aliis petere quam ipsi sumere
maluistis.' posterioris [licentiae] hoc erit exemplum: 'mihi
cum isto, iudices, fuit amicitia, sed ista tamen amicitia
— tametsi vereor, quo modo accepturi sitis, tamen di-
cam — vos me privastis. quid ita? quia, ut vobis essem
probatus, eum, qui vos oppugnabat, inimicum quam
amicum habere malui.' [ergo haec exornatio, cui licen- 50
tiae nomen est, sicuti demonstravimus, duplici ratione
tractabitur: acrimonia, quae si nimium fuerit aspera, miti-
gabit laus, et adsimulatione, de qua posterius diximus,
quae non indiget mitigationis, propterea quod imitatur
licentiam et sua sponte est ad animum auditoris adcom-
modata.]

Deminutio est, cum aliquid inesse in nobis aut in eis, 38
quos defendimus, aut natura aut fortuna aut industria
dicimus egregium, quod, ne qua significetur adrogans
ostentatio, deminuitur et attenuatur oratione, hoc modo:
'nam hoc pro meo iure, iudices, dico, me labore et in-

dustria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem.' hic si quis dixisset 'ut optime tenerem' tametsi vere dixisset, tamen adrogans visus esset: nunc et ad invidiam vitandam et laudem comparandam satis dictum est. item: 'utrum igitur avaritiae causa an egestatis accessit ad maleficium? avaritiae? at largissimus fuit in amicos: quod signum liberalitatis est, quae contraria est avaritiae. egestatis? at huic quidem pater — nolo nimium dicere — non tenuissimum patrimonium reliquit.' hic quoque vitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. hoc igitur in nostris aut eorum, quos defendemus, egregiis commodis proferendis observabimus: nam eius modi res et invidiam contrahunt in vita et odium in oratione, si inconsiderate tractes; qua re, quem ad modum ratione in vivendo fugitur invidia, sic in dicendo consilio vitatur odium.

39 Descriptio nominatur, quae rerum consequentium
51 continet perspicuam et dilucidam cum gravitate expositionem, hoc modo: 'quod si istum, iudices, vestris sententiis liberaveritis, statim, sicut e cavea leo emissus aut aliqua taeterrima belua soluta ex catenis, volitabit et vagabitur in foro, acuens dentis, insultans in cuiusque fortunas, in omnis amicos atque inimicos, notos atque ignotos incursans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum atque omnem familiam perfringens, funditus labefactans. qua re, iudices, eicite eum de civitate, liberate omnis formidine, vobis denique ipsis consulite: nam si istum inpunitum dimiseritis, in vosmet ipsos, mihi credite, feram et truculentam bestiam, iudices, immiseritis.' item: 'nam si de hoc, iudices, gravem sententiam tuleritis, uno iudicio simul multos iugulaveritis: grandis natu parens, cui spes senectutis omnis in huius adulescentia posita est, qua re velit in vita manere, non habebit; filii parvi privati patris auxilio ludibrio et despectui paternis inimicis erunt oppositi; tota domus huius indigna concidet calamitate: at inimici statim sanguinolentam palmam, crudelissimam victoriam potiti insultabunt in horum miserias et superbi re simul et verbis invehentur.' item: 'nam neminem vestrum fugit, Quirites, urbe capta quae miseriae consequi soleant:

arma qui contra tulerunt, statim crudelissime trucidantur; ceteri, qui possunt per aetatem eum laborem ferre, rapiuntur in servitutem; qui non possunt, vita privantur; uno denique atque eodem tempore domus hostili flagrant incendio et quos natura aut voluntas [necessitudine, benivolentia] coniunxit, distrahuntur: liberi partim e gremiis diripiuntur parentum, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes constuprantur: nemo, iudices, est, qui possit satis rem consequi verbis nec referre oratione magnitudinem calamitatis.' hoc genere exornationis vel indignatio vel misericordia potest commoveri, cum res consequentes comprehensae universae perspicua breviter exprimuntur oratione.

Divisio est, quae rem semovens ab re utramque ab- 40
solvit ratione subiecta, hoc modo: 'cur ego nunc tibi 52
quicquam obiciam? si probus es, non meruisti: si improbus, non commovere.' item: 'quid nunc ego de meis promeritis praedicem? si meministis, obtundam; si obliti estis, cum re nihil egerim, quid est, quod verbis proficere possim?' item: 'duae res sunt, quae possunt homines ad turpe compendium commovere: inopia atque avaritia: te avarum in fraterna divisione cognovimus, inopem atque egentem nunc videmus: qui potes igitur ostendere causam maleficii non fuisse?' inter hanc divisionem et illam, quae de partibus orationis tertia est, [de qua in primo libro secundum narrationem demonstravimus] hoc interest: illa dividit per enumerationem aut per expositionem, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit; haec se statim explicat et brevi duabus aut pluribus partibus subiciens rationes exornat orationem.

Frequentatio est, cum res tota causa dispersae coguntur in unum locum, quo gravior aut acrior aut criminosior oratio sit, hoc pacto: 'a quo tandem abest iste vitio? quid est, cur iudicio velitis eum liberare? suae pudicitiae proditor est, insidiator alienae, cupidus, intemperans, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infestus cognatis, in superiores contumax, in aequos et paris fastidiosus, in inferiores crudelis, deni-
que in omnis intolerabilis.' eiusdem generis est illa fre- 41
quentatio, quae plurimum coniecturalibus causis opitula- 53

tur, cum suspitiones, quae separatim dictae minutae et infirmae erant, unum in locum coactae rem videntur perspicuam facere, non suspitiosam, hoc pacto: 'nolite igitur, nolite, iudices, ea, quae dixi, separatim spectare, sed omnia conligite et conferte in unum: si et commodum ad istum ex illius morte veniebat, et vita hominis est turpissima, animus avarissimus, fortunae familiares attenuatissimae, et res ista bono nemini praeter istum fuit, neque alius quisquam aeque commode neque iste aliis commodioribus rationibus facere potuit, neque praeteritum est ab isto quicquam, quod opus fuerit ad maleficium, neque factum, quod opus non fuerit; et cum locus idoneus maxime quaesitus, tum occasio adgrediendi commoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium conficiendi longissimum sumptum est, non sine maxima occultandi et perficiundi maleficii spe; et praeterea ante, quam occisus homo is est, iste visus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus; paulo post in ipso maleficii loco vox illius, qui occidebatur, audita; deinde post occisionem istum multa nocte domum redisse constat; postero die titubanter et inconstanter de occisione illius locutum; haec partim testimoniis, partim quaestionibus, partim argumentis certis omnia comprobantur et rumore populi, quem ex argumentis natum necesse est esse verum: vestrum, iudices, est ex his in uno loco conlocatis certam sumere scientiam, non suspitionem maleficii: nam unum aliquid aut alterum potest in istum casu cecidisse suspitiose: ut omnia inter se a primo ad postremum conveniant, [maleficia necesse est] casu non potest fieri.' vehemens haec est exornatio et in coniecturali constitutione causae ferme semper necessaria et in ceteris generibus causarum et in omni oratione adhibenda non numquam.

42 64 Expolitio est, cum in eodem loco manemus et aliud atque aliud dicere videmur. ea dupliciter fit, si aut eandem plane dicemus rem aut de eadem re: eandem rem dicemus non eodem modo — nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire — sed commutate: commutabimus tripliciter: verbis, pronuntiando, tractando. verbis commutabimus, cum res semel dicta

iterum aut saepius aliis verbis, quae idem valeant, [ea-
dem] referetur, hoc modo: 'nullum tantum est pericu-
lum, quod sapiens pro salute patriae vitandum arbitretur:
cum agetur incolumitas perpetua civitatis, qui bonis erit
rationibus praeditus, profecto nullum vitae discrimen sibi
pro fortunis rei publicae fugiendum putabit et erit in
ea sententia semper, ut pro patria studiose quamvis in
magnam descendat vitae dimicationem.' pronuntiando
commutabimus, si cum in sermone, tum in acrimonia,
tum in alio atque alio genere vocis atque gestus eadem
verbis commutando pronuntiationem quoque vehementius
immutabimus. hoc neque commodissime scribi potest,
neque parum est apertum, qua re non eget exempli.
tertium genus est commutationis, quod tractando con- 55
ficietur, si sententiam traiciemus aut ad sermocinationem
aut ad exsuscitationem: sermocinatione — de qua planius 43
paulo post suo loco dicemus, nunc breviter, quod ad
hanc rem satis sit, attingemus — [in qua] constituetur
alicuius personae oratio adcommodata ad dignitatem, hoc
modo, ut, quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem
sententia recedamus: 'sapiens omnia rei publicae causa
suscipienda pericula putabit, saepe ipse secum loquetur:
non mihi soli, sed etiam atque adeo multo potius natus
sum patriae: vita, quae fato debetur, saluti patriae po-
tissimum solvatur: aluit haec me, tute atque honeste
produxit usque ad hanc aetatem, muniit meas rationes
bonis legibus, optimis disciplinis. quid est, quod satis
ei persolvi possit, unde haec acceperis?' [qua re si haec
loquitur secum sapiens saepe, ergo in periculis rei pu-
blicae nullum ipse periculum fugiet.] item mutatur res
tractando, si traducitur ad exsuscitationem, cum et nos
commoti dicere videmur, et auditoris animum commo-
vemus, sic: 'quis est tam tenui et prava ratione praedi-
tus, cuius animus tantis angustiis invidiae continetur,
qui non hunc hominem studiosissime laudet et sapientis-
simum iudicet, qui pro salute patriae, pro incolumitate
civitatis, pro rei publicae fortunis quamvis magnum at-
que atrox periculum studiose suscipiat et lubenter subeat?
equidem hunc hominem magis cupio satis laudare quam
possum, idemque hoc certo scio vobis omnibus usu

56 venire?' [eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus: verbis, pronuntiando, tractando, sed tractando dupliciter: sermocinatione et exsuscitatione. sed] de eadem re cum dicemus, pluribus utemur commutationibus; nam cum rem simpliciter pronuntiaverimus, rationem poterimus subicere; deinde dupliciter vel sine rationibus vel cum rationibus pronuntiare; deinde adferre contrarium — de quibus omnibus diximus in verborum exornatione — deinde simile et exemplum — de quo suo loco plura dicemus — deinde conclusionem; [de qua in secundo libro, quae opus fuerunt, diximus, demonstrantes, argumentationem quem ad modum con-
44 cludere oporteat: in hoc libro docuimus, cuius modi esset exornatio verbi, cui conclusioni nomen est. ergo huius modi vehementer ornata poterit esse expolitio, quae constabit ex frequentibus exornationibus verborum et sententiarum] hoc modo, [igitur septem partibus tractabitur] ut ab eiusdem sententiae non recedamus exemplo [ut scire possis, quam facile praeceptione rhetoricae res
57 simplex multiplici ratione tractetur]: 'sapiens nullum pro re publica periculum vitabit; ideo quod saepe fit, ut, qui pro re publica perire noluerit, necessario cum re publica pereat, et, quoniam omnia sunt commoda a patria accepta, nullum incommodum pro patria grave putandum est. ergo qui fugiunt id periculum, quod pro re publica subeundum est, stulte faciunt: nam neque effugere incommoda possunt et ingrati in civitatem reperiuntur; at qui patriae pericula suo periculo excipiunt, hi sapientes putandi sunt, cum et eum quem debent, honorem rei publicae reddunt et pro multis perire malunt quam cum multis. etenim vehementer est iniquum vitam, quam a natura acceptam propter patriam conservaris, naturae, cum cogat, reddere, patriae, cum roget, non dare; et cum possis cum summa virtute et honore pro patria interire, malle per dedecus et ignaviam vivere; pro amicis et parentibus et ceteris necessariis adire periculum, pro re publica, in qua et hi et illud sanctissimum patriae nomen continetur, nolle in discrimen venire. itaque uti contemnendus est, qui in naufragio neminem quam se mavult incolumem, ita est vituperandus, qui in rei pu-

blicae discrimine suae plus quam communi saluti consulit: navi enim fracta multi incolumes fuerunt; ex naufragio patriae salvus nemo potest enatare: quod mihi bene videtur Decius intellexisse, qui se devovisse dicitur et pro legionibus in hostis immisisse medios: amisit vitam, at non perdidit; re enim vili carissimam et parva maximam redemit: vitam dedit, accepit patriam; amisit animam, potitus est gloriam, quae cum summa laude prodita vetustate cotidie magis enitescit. quod si pro re publica decere accedere periculum et ratione demonstratum est et exemplo comprobatum, ei sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriae periculum vitant.' in his igitur generibus expolitio versatur, de 58
qua producti sumus, ut plura diceremus, quod non modo, cum causam dicimus, adiuvat et exornat orationem, sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. [qua re conveniet extra causam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti, cum exornabimus argumentationem, qua de re diximus in libro secundo.]

Commoratio est, cum in loco firmissimo, quo tota 45
causa continetur, manetur diutius et eodem saepius reditur. hac uti maxime convenit et id est oratoris boni maxime proprium; non enim datur auditori potestas animum de re firmissima demovendi. huic exemplum satis idoneum subici non potuit, propterea quod hic locus non est a tota causa separatus, sicuti membrum aliquod, sed tamquam sanguis perfusus est per totum corpus orationis.

Contentio est, per quam contraria referuntur. ea est in verborum exornationibus, ut ante docuimus, huius modi: 'inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes;' in sententiarum huius modi: 'vos huius incommodis lugetis, iste rei publicae calamitate laetatur; vos vestris fortunis diffiditis, iste solus suis eo magis confidit.' inter haec duo contentionis genera hoc interest: illud ex verbis celeriter relatis constat, hic sententiae contrariae ex comparatione referantur oportet.

Similitudo est oratio traducens ad rem quampiam ali- 59
quid ex re dispari simile. ea sumitur aut ornandi causa aut probandi aut apertius dicendi aut ante oculos ponendi.

quo modo quattuor de causis sumitur, item quattuor
modis dicitur: per contrarium, per negationem, per con-
lationem, per brevitatem. ad unam quamque sumendae
causam similitudinis adcommodabimus singulos modos
46 pronuntiandi: ornandi causa sumitur [per contrarium] sic:
'non enim, quem ad modum in palaestra, qui taedas
candentis accipit, celerior est in cursu continuo quam
ille, qui tradit, item melior imperator novus, qui accipit
exercitum, quam ille, qui decedit, propterea quod de-
fatigatus cursor integro facem, hic peritus imperator im-
perito exercitum tradit.' hoc sine simili satis plane et
perspicue et probabiliter dici potuit hoc modo: minus
bonos imperatores a melioribus exercitus accipere solere;
sed ornandi causa simile sumptum est, ut orationi quae-
dam dignitas comparetur; dictum autem est per con-
trarium: nam tum similitudo sumitur per contrarium,
cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rem negamus
esse similem. [ut paulo ante, cum de cursoribus assere-
batur. per negationem dicetur] probandi causa hoc modo:
'neque equus indomitus, quamvis bene natura composi-
tus sit, idoneus potest esse ad eas utilitates, quae desi-
derantur ab equo; neque homo indoctus, quamvis sit
ingeniosus, ad virtutem potest pervenire.' hoc probabi-
lius factum est, quod magis est veri simile non posse
virtutem sine doctrina comparari, quoniam ne equus qui-
dem indomitus idoneus possit esse [ergo sumptum est
probandi causa]; dictum est autem per negationem; id
47 60 enim perspicuum est de primo similitudinis verbo. aper-
tius dicendi causa [simile dicitur per brevitatem] hoc
modo: 'in amicitia gerenda sicut in certamine currendi
non ita convenit exerceri, ut, quoad necesse sit, venire
possis, sed ut productus studio et viribus ultra facile
procurras.' nam hoc simile *sumptum* est, ut apertius
intellegatur, mala ratione facere, qui reprehendant eos,
qui verbi causa post mortem amici liberos eius custo-
diant, propterea quod in cursore tantum velocitatis esse
oporteat, ut efferatur ultra finem, in amico tantum bene-
volentiae, ut ultra quam amicus sentire possit, procurrat
[amicitiae studio]. dictum autem [simile] est per brevi-
tatem; non enim ita, ut in ceteris rebus, res ab re se-

parata est, sed utraque res coniuncte et confuse comparata. ante oculos ponendi [negotii] causa [sumetur similitudo, cum dicetur per conlationem] sic: 'uti citharoedus, cum prodierit optime vestitus, pallam inauratam indutus, cum chlamyde purpurea variis coloribus intexta et cum corona magna fulgentibus gemmis inluminata, citharam tenens exornatissimam auro et ebore distinctam, ipse praeterea forma et specie sit et statura adposita ad dignitatem, si, cum magnam populo commoverit his rebus exspectationem, repente silentio facto vocem mittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu, quo melius ornatus et magis fuerit exspectatus, eo magis derisus et contemptus eicitur; item, si quis in excelso loco et in magnis ac locupletibus copiis conlocatus fortunae muneribus et naturae commodis omnibus abundabit, si virtutis et artium, quae magistrae virtutis sunt, egebit, quo magis ceteris rebus erit copiosus et inlustris et exspectatus, eo vehementius derisus et contemptus ex omni conventu bonorum eicietur. hoc simile exornatione utriusque rei, alterius inertiae [artificis] alterius stultitia simili ratione
conlata, sub aspectus omnium rem subiecit; dictum autem 48
est per conlationem, propterea quod proposita similitu- 61
dine paria sunt omnia relata.

In similibus observare oportet diligenter, ut, cum rem referamus similem, cuius rei causa similitudinem attulerimus, verba ad similitudinem habeamus adcommodata. id est huius modi: 'ita ut hirundines aestivo tempore praesto sunt, frigore pulsae recedunt. . .' ex eadem similitudine nunc per translationem verba sumimus: 'item falsi amici sereno vitae tempore praesto sunt; simul atque hiemem fortunae viderunt, devolant omnes.' sed inventio similium facilis erit, si qui sibi omnis res, animantis et inanimas, mutas et eloquentis, feras et mansuetas, terrestris et maritimas, artificiosas et natura comparatas, usitatas atque inusitatas frequenter ponere ante oculos poterit et ex his aliquam venari similitudinem, quae aut ornare aut docere aut apertiorem rem facere aut ponere ante oculos possit: non enim res tota totae rei necesse est similis sit, sed id ipsum, quod confertur, similitudinem habeat oportet.

49 62 Exemplum est alicuius facti aut dicti praeteriti cum certi auctoris nomine propositio. id sumitur isdem de causis, quibus similitudo: rem ornatiorem facit, cum nullius rei nisi dignitatis causa sumitur; apertiorem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit; probabiliorem, cum magis veri similem facit; ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, ut res prope dicam manu temptari possit. unius cuiusque generis singula subiecissemus exempla, nisi exemplum quod genus esset, in expolitione demonstrassemus et causas sumendi in similitudine aperuissemus: qua re noluimus neque pauca, quo minus intellegeretur, neque re intellecta plura scribere.

Imago est formae cum forma cum quadam similitudine conlatio. haec sumitur aut laudis aut vituperationis causa: laudis causa sic: 'inibat in proelium corpore tauri validissimi, impetu leonis acerrimi similis;' vituperationis, ut in odium aut in invidiam aut in contemptionem adducat: ut in odium hoc modo: 'iste qui cotidie per forum medium tamquam iubatus draco serpit dentibus aduncis, aspectu venenato, spiritu rabido, circumspectans huc et illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus adflare [ore attingere], dentibus insecare, lingua aspergere possit;' ut in invidiam adducat, hoc modo: 'iste, qui divitias suas iactans, sicut gallus ex Phrygia aut hariolus quispiam, depressus et oneratus auro, clamat et deierat;' ut in contemptionem, sic: 'iste, qui tamquam cochlea abscondens et retentans sese tacitus, quoquo modo ut sit tutus, cum domo sua comeditur et aufertur.'

63 Effictio est, cum exprimitur atque effingitur verbis corporis cuiuspiam forma, quoad satis sit ad intellegendum, hoc modo: 'hunc, iudices, dico, rubrum, brevem, incurvum, canum, subcrispum, caesium, cui sane magna est in mento cicatrix, si quo modo potest vobis in memoriam redire.' habet haec exornatio cum utilitatem, si quem velis demonstrare, tum venustatem, si breviter et dilucide facta est.

50 Notatio est, cum alicuius natura certis describitur signis, quae, sicuti notae quaedam, naturae sunt attributa;

ut si velis non divitem, sed ostentatorem pecuniae gloriosum describere, 'iste,' inquias, 'iudices, qui se dici divitem putat esse praeclarum, primum nunc videte, quo voltu nos intueatur: nonne vobis videtur dicere: darem, si mihi molesti non essetis? cum vero sinistra mentum sublevat, existimat se gemmae nitore et auri splendore aspectus omnium praestringere. cum puerum respicit hunc unum, quem ego novi, vos non arbitror, alio nomine appellat, deinde alio atque alio. 'at heus tu' inquit 'veni, Sannio, ne quid isti barbari turbent' ut ignoti, qui audiunt, unum putent selegi de multis: ei dicit in aurem, ut aut domi lectuli sternantur aut ab avunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas veniat, aut asturconi locus ante ostium suum detur aut aliquod fragile [falso] choragium gloriae comparetur; deinde exclamat, ut omnes audiant 'videto, ut diligenter numerentur, si potest, ante noctem.' puer, qui iam bene naturam novit, 'tu alios mittas oportet,' inquit 'si hodie vis transnumerari.' 'age' inquit 'duc tecum Libanum et Sosiam.' 'sane.' deinde casu veniunt hospites homini, quos iste splendide, dum peregrinatur, invitarat: ex ea re homo hercle sane conturbatur, sed tamen a vitio naturae non recedit: 'bene' inquit 'facitis, cum venitis; sed rectius fecissetis, si ad me domum recta abissetis.' 'id fecissemus,' inquiunt illi 'si domum novissemus.' 'at istud quidem facile fuit undelibet invenire: verum ite mecum.' sequuntur illi. sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione: quaerit, in agris frumenta cuius modi sint, negat se, quia villae incensae sint, accedere posse, nec aedificare etiam nunc audere; 'tametsi in Tusculano quidem coepi insanire et in isdem fundamentis aedificare.' dum haec
loquitur, venit in aedis quasdam, in quibus sodalitium 51
erat eodem die futurum; quo iste pro notitia domini 64
aedium ingreditur cum hospitibus. 'hic' inquit 'habito.' perspicit argentum, quod erat expositum, visit triclinium stratum, probat. accedit servulus, dicit homini in aurem dominum iam venturum, si velit exire. 'itane?' inquit 'eamus hospites; frater venit ex Falerno: ego illi obviam pergam; vos huc decima venitote.' hospites discedunt, iste se raptim domum suam conicit: illi decima,

quo iusserat, veniunt, quaerunt hunc, reperiunt, domus cuia sit: in diversorium derisi conferunt sese. vident hominem postero die: narrant, expostulant, accusant: ait iste eos similitudine loci deceptos angiporto deerrasse; se contra valetudinem suam ad noctem multam exspectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut vasa, vestimenta, pueros rogaret: servulus non inurbanus satis strenue et concinne compararat: iste hospites domum deducit, ait se aedis maximas cuidam amico ad nuptias commodasse. nuntiat puer argentum repeti — pertimuerat enim, qui commodarat — 'apage, inquit 'aedis commodavi, familiam dedi: argentum quoque volt? tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos Samiis delectabimur.' quid ego, quae deinde efficiat, narrem? eius modi est hominis natura, ut, quae singulis diebus efficit gloria atque ostentatione, ea vix annuo sermone enarrare possim.' huius modi notationes, quae describunt, quid consentaneum sit unius cuiusque naturae, vehementer habent magnam delectationem: totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos aut gloriosi, ut nos exempli causa coeperamus, aut invidi aut timidi aut avari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris; denique cuiusvis studium protrahi potest in medium tali notatione.

52 Sermocinatio est, cum alicui personae sermo attribuitur et is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: 'cum militibus urbs redundaret et omnes timore oppressi domi continerentur, venit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum; tres adulescentes homines simili ornatu subsequuntur; inrumpit in aedis subito, deinde magna voce 'ubi est' inquit 'iste beatus aedium dominus, qui non mihi praesto fuit? quid tacetis?' hic alii omnes stupidi timore obmutuerunt: uxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abiecit sese: 'parce,' inquit 'et per quae tibi dulcissima sunt in vita, miserere nostri: noli exstinguere exstinctos; fer mansuete fortunam. nos quoque fuimus beati: nosce te esse hominem.' 'quin illum mihi datis ac vos auribus meis opplorare desinitis? non abibo.' illi nuntiatur interea venisse istum et clamore maximo mortem minari. quod simul ut au-

divit, 'heus' inquit Gorgiae pedisequo puerorum 'absconde pueros, defende, fac, ut incolumis adulescentia sit.' vix haec dixerat, cum ecce iste 'praesto ades' inquit 'audax? non vox mea tibi vitam ademit? exple meas inimicitias et iracundiam satura tuo sanguine.' ille cum magno spiritu 'verebar,' inquit 'ne plane victus essem: nunc video: iudicio mecum contendere non vis, ubi superari turpissimum, superare pulcherrimum est; interficere vis: occides equidem, sed victus non peribo.' 'tu in extremo vitae tempore et sententias eloqueris neque ei, quem vides dominari, vis supplicare?' tum mulier 'immo iste quidem rogat et supplicat: sed tu, quaeso, commovere; et tu, per deos' inquit 'hunc examplexare: dominus est, vicit hic te; vince tu nunc animum.' 'quin desinis,' inquit 'uxor, loqui, quae me digna non sunt? tace et quae curanda sunt, cura. tu cessas mihi vitam, tibi omnem bene vivendi spem mea morte eripere?' iste mulierem reppulit ab se lamentantem, illi nescio quid incipienti dicere, quod dignum videlicet illius virtute esset, gladium in latere defixit.' puto in hoc exemplo datum esse uni cuique sermonem ad dignitatem adcommodatum: id quod oportet in hoc genere conservare. sunt item sermocinationes consequentes hoc genus: 'nam quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaritis? nonne omnes hac utentur oratione?' [deinde subicere sermonem.]

Conformatio est, cum aliqua, quae non adest, per- 53 66
sona confingitur, quasi adsit, aut cum res muta aut informis fit eloquens et forma ei et oratio attribuitur ad dignitatem adcommodata aut actio quaedam, hoc pacto: 'quod si nunc haec urbs invictissima vocem mittat, non hoc pacto loquatur? 'ego illa plurimis tropaeis ornata, triumphis ditata certissimis, clarissimis locupletata victoriis, nunc vestris seditionibus, o cives, vexor: quam dolis malitiosa Karthago, viribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patimini nunc ab homunculis deterrimis proteri atque conculcari?' item: 'quodsi nunc L. ille Brutus reviviscat et hic ante pedes vestros adsit, non hac utatur oratione: 'ego reges eieci, vos tyrannos introducitis; ego liberta-

tem, quae non erat, peperi, vos partam servare non voltis; ego capitis mei periculo patriam liberavi, vos liberi sine periculo esse non curatis?' haec exornatio in pluris res [in mutas atque inanimas] transfertur, sed proficit plurimum in amplificationis partibus et commiserationis.

67 Significatio est res, quae plus in suspitione relinquit quam positum est in oratione. ea fit per exsuperationem, ambiguum, consequentiam, abscisionem, similitudinem: per exsuperationem, cum plus est dictum, quam patitur veritas, augendae suspitionis causa, sic: 'hic de tanto patrimonio tam cito testum, quo sibi petat ignem, non reliquit.' per ambiguum, cum verbum potest in duas plurisve sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam volt is, qui dixit: ut de eo si dicas, qui multas hereditates adierit: 'prospice tu, qui plurimum
54 cernis.' ambigua quem ad modum vitanda sunt, quae obscuram reddunt orationem, item haec consequenda, quae conficiunt huius modi significationem. ea reperientur facile, si noverimus et animum adverterimus verborum ancipites aut multiplicis potestates. per consequentiam significatio est, cum res, quae sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspitione, ut si salsamentarii filio dicas: 'quiesce tu, cuius pater cubitis emungi solebat;' per abcisionem, si cum incipimus aliquid dicere, praecidimus et ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspitionis, sic: 'qui ista forma et aetate nuper alienae domi . . . nolo plura dicere;' per similitudinem, cum aliqua re simili adlata nihil amplius dicimus, sed ea significamus, quid sentiamus, hoc modo: 'noli, Saturnine, nimium populi frequentia fretus esse: inulti iacent Gracchi.' haec exornatio plurimum festivitatis habet, interdum et dignitatis: sinit enim quiddam tacito oratore ipso auditorem suspicari.

68 Brevitas est res ipsis tantum modo verbis necessariis expedita, hoc modo: 'Lemnum praeteriens cepit, inde Thasi praesidium reliquit, post [urbem] Lysimachiam sustulit, inde reversus in Hellespontum statim potitur Abydo.' item: 'modo † consul quodam is deinde primus erat civitatis. tum proficiscitur in Asiam, deinde hostis

est dictus, post imperator et populi Romani factus est consul. habet paucis comprehensa brevitas multarum rerum expeditionem; qua re adhibenda saepe est, cum aut res non egent longae orationis, aut tempus non sinit commorari.

Demonstratio est, cum ita verbis res exprimitur, ut 55
geri negotium et res ante oculos esse videatur. id fieri poterit, si quae ante et post et in ipsa re facta erunt, comprehendemus, aut a rebus consequentibus aut circumstantibus non recedemus, hoc modo: 'quod simul atque Gracchus aspexit, fluctuare populum verentem, ne ipse auctoritate commotus sententia desisteret, iubet advocari contionem: iste interea scelere et malis cogitationibus redundans evolat e templo Iovis † stans oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga cum pluribus aliis ire celerius coepit. illi praeco faciebat audientiam; hic subsellium quoddam excors calce premens dextera pedem defringit et hoc alios iubet idem facere. cum Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt et ex aliis alii partibus commeant atque e populo unus 'fusi sumus' inquit 'Tiberi, non vides? respice inquam.' deinde vaga multitudo subito timore perterrita fugere coepit; at iste spumans ex ore scelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium et dubitanti Graccho, quid esset, neque tamen locum, in quo constiterat, relinquenti, percutit tempus: ille nulla voce delibans insitam virtutem concidit tacitus; iste viri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus praeclarissimum fecisset, circumspectans et hilare sceleratam gratulantibus manum porrigens in templum Iovis
contulit sese.' haec exornatio plurimum prodest in am- 69
plificanda et commiseranda re huius modi enarrationibus; statuit enim rem totam et proponit ante oculos.

Omnis rationes honestandae studiose conlegimus elo- 56
cutionis, in quibus, Herenni, si te diligentius exercueris, et gravitatem et dignitatem et suavitatem habere in dicendo poteris, ut oratorie plane loquaris, ne nuda atque inornata inventio volgari sermone efferatur. nunc identidem nosmet ipsi nobis instemus — res enim communis agitur —, ut frequenter et adsidue consequamur artis

rationem studio et exercitatione; quod alii cum molestia tribus de causis maxime faciunt, aut si *qui*, quicum libenter exerceatur, non habeat, aut sibi diffisus sit, aut nescius, quam viam sequi debeat: quae a nobis absunt omnes difficultates: nam et simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cetera philosophiae ratio confirmavit; et nobis non diffidimus, propterea quod et aliquantum processimus, et alia sunt meliora, quae multo intentius petimus in vita, ut, etsi non pervenerimus in dicendo, quo volumus, parva pars vitae perfectissimae desideretur; et viam, quam sequamur, habemus, propterea quod in his libris nihil praeteritum est rhetoricae praeceptionis. [demonstratum est enim, quo modo res in omnibus generibus causarum invenire oporteret: dictum est, quo pacto eas disponere conveniret: traditum est, qua ratione esset pronuntiandum: praeceptum est, qua meminisse possemus; demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur: quae si sequemur, acute et cito reperiemus, distincte et ordine disponemus, graviter et venuste pronuntiabimus, firme et perpetue meminerimus, ornate et suaviter eloquemur. ergo amplius in arte rhetorica nihil est: haec omnia adipiscemur, si rationes praeceptionis diligentia consequemur exercitationis.]

M. TULLII CICERONIS RHETORICORUM LIBRI DUO QUI SUNT DE INVENTIONE RHETORICA.

LIBER PRIMUS.

Saepe et multum hoc mecum cogitavi, bonine an mali 1
plus attulerit hominibus et civitatibus copia dicendi ac 1
summum eloquentiae studium: nam cum et nostrae rei
publicae detrimenta considero et maximarum civitatum
veteres animo calamitates conligo, non minimam video
per disertissimos homines invectam partem incommodo-
rum; cum autem res ab nostra memoria propter vetusta-
tem remotas ex litterarum monumentis repetere instituo,
multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmis-
simas societates, sanctissimas amicitias intellego cum
animi ratione tum facilius eloquentia comparatas. ac me
quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sen-
tentiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia
parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sa-
pientia nimium obesse plerumque, prodesse numquam.
qua re si quis omissis rectissimis atque honestissimis stu-
diis rationis et officii consumit omnem operam in exer-
citatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriae civis
alitur; qui vero ita sese armat eloquentia, ut non op-
pugnare commoda patriae, sed pro his propugnare possit,
is mihi vir et suis et publicis rationibus utilissimus atque
amicissimus civis fore videtur.

Ac si volumus huius [rei], quae vocatur eloquentia, 2
sive artis sive studii sive exercitationis cuiusdam sive
facultatis ab natura profectae considerare principium, re-
periemus id ex honestissimis causis [natum] atque opti-
mis rationibus profectum. nam fuit quoddam tempus, 2
cum in agris homines passim bestiarum modo vagaban-
tur et sibi victu fero vitam propagabant, nec ratione
animi quicquam, sed pleraque viribus corporis admini-

strabant; nondum divinae religionis, non humani officii ratio colebatur, nemo nuptias viderat legitimas; non certos quisquam aspexerat liberos; non, ius aequabile quid utilitatis haberet, acceperat; ita propter errorem atque inscientiam caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam viribus corporis abutebatur perniciosissimis satellitibus: quo tempore quidam magnus videlicet vir et sapiens cognovit, quae materia esset et quanta ad maximas res opportunitas in animis [inesset] hominum, si quis eam posset elicere et praecipiendo meliorem reddere; qui dispersos homines in agris et in tectis silvestribus abditos ratione quadam compulit unum in locum et congregavit et eos in unam quamque rem inducens utilem atque honestam primo propter insolentiam reclamantis, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientis ex feris et immanibus mitis reddidit et mansuetos.
3 ac mihi quidem videtur hoc nec tacita nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret et ad diversas rationes vitae traduceret. age vero urbibus constitutis, ut fidem colere et iustitiam retinere discerent et aliis parere sua voluntate consuescerent ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam vitam amittendam existimarent, qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quae ratione invenissent, eloquentia persuadere potuissent? profecto nemo nisi gravi et suavi commotus oratione, cum viribus plurimum posset, ad ius voluisset sine vi descendere, ut inter quos posset excellere, cum eis se pateretur aequari et sua voluntate a iucundissima consuetudine recederet, quae praesertim iam naturae vim obtineret propter vetustatem. ac primo quidem sic et nata et progressa longius eloquentia videtur et item postea maximis in rebus pacis et belli cum summis hominum utilitatibus esse versata; postquam vero commoditas quaedam prava virtutis imitatrix sine ratione officii dicendi copiam consecuta est, tum ingenio freta malitia
3 pervertere urbis et vitas hominum labefactare adsuevit. atque huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus.

4 Veri simillimum mihi videtur quodam tempore neque

in publicis rebus infantis et insipientis homines solitos
esse versari nec vero ad privatas causas magnos ac di-
sertos homines accedere, sed cum a summis viris maxi-
mae res administrarentur, arbitror alios fuisse non incal-
lidos homines, qui ad parvas controversias privatorum
accederent; quibus in controversiis cum saepe a men-
dacio contra verum stare homines consuescerent, dicendi
adsiduitas aluit audaciam, ut necessario [superiores illi
propter iniurias civium] resistere audacibus et opitulari
suis quisque necessariis cogeretur. itaque cum in di-
cendo saepe par, non numquam etiam superior visus
esset is, qui omisso studio sapientiae nihil sibi praeter
eloquentiam comparasset, fiebat, ut et multitudinis et suo
iudicio dignus, qui rem publicam gereret, videretur. hinc
nimirum [non iniuria], cum ad gubernacula rei publicae
temerarii atque audaces homines accesserant, maxima ac
miserrima naufragia fiebant: quibus rebus tantum odii
atque invidiae suscepit eloquentia, ut homines ingenio-
sissimi quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic
ex seditiosa ac tumultuosa vita se in studium aliquod
traderent quietum. qua re mihi videntur postea cetera
studia recta atque honesta per otium concelebrata ab
optimis enituisse, hoc vero a plerisque eorum desertum
obsolevisse tempore, quo multo vehementius erat retinen-
dum et studiosius adaugendum; nam quo indignius rem 5
honestissimam et rectissimam violabat stultorum et im-
proborum temeritas et audacia summo cum rei publicae
detrimento, eo studiosius et illis resistendum fuit et rei
publicae consulendum. quod nostrum illum non fugit 4
Catonem neque Laelium neque eorum, ut vere dicam,
discipulum Africanum neque Gracchos Africani nepotes:
quibus in hominibus erat summa virtus et summa virtute
amplificata auctoritas et, quae et his rebus ornamento et
rei publicae praesidio esset, eloquentia. qua re meo
quidem animo nihilo minus eloquentiae studendum est,
etsi ea quidam et privatim et publice abutuntur; sed eo
quidem vehementius, ne mali magno cum detrimento
bonorum et communi omnium pernicie plurimum possint;
cum praesertim hoc sit unum, quod ad omnis res et
privatas et publicas maxime pertineat, hoc tuta, hoc

honesta, hoc inlustris, hoc eodem vita iucunda fiat; nam hinc ad rem publicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum praesto est sapientia; hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honos, dignitas confluit; hinc amicis quoque eorum certissimum ac tutissimum praesidium comparatur. ac mihi quidem videntur homines, cum multis rebus humiliores et infirmiores sint, hac re maxime bestiis praestare, quod loqui possunt: qua re praeclarum mihi quiddam videtur adeptus is, qui, qua re homines bestiis praestent, ea in re hominibus ipsis antecellat. hoc si forte non natura modo neque exercitatione conficitur, verum etiam artificio quodam comparatur, non alienum est videre, quae dicant ei, qui quaedam eius rei praecepta nobis reliquerunt. sed antequam de praeceptis oratoriis dicimus, videtur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus; nam his rebus cognitis facilius et expeditius animus unius cuiusque ipsam rationem ac viam artis considerare poterit.

5 Civilis quaedam ratio est, quae multis et magnis ex
6 rebus constat; eius quaedam magna et ampla pars est
artificiosa eloquentia, quam rhetoricam vocant; nam neque cum eis sentimus, qui civilem scientiam eloquentia non putant indigere, et ab eis, qui eam putant omnem rhetoris vi et artificio contineri, magnopere dissentimus; qua re hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eam civilis scientiae partem esse dicamus. officium autem eius facultatis videtur esse dicere apposite ad persuasionem; finis persuadere dictione. inter officium et finem hoc interest, quod in officio, quid fieri, in fine, quid effici conveniat, consideratur. ut medici officium dicimus esse curare ad sanandum apposite, finem sanare curatione, item oratoris quid officium et quid finem esse dicamus, intellegimus, cum id, quod facere debet, officium esse dicimus, illud, cuius causa facere debet, finem
7 appellamus. materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars et ea facultas, quae conficitur ex arte, versatur. ut medicinae materiam dicimus morbos ac volnera, quod in his omnis medicina versatur, item quibus in rebus versatur ars et facultas oratoria, eas res materiam artis

rhetoricae nominamus. has autem res alii pluris, alii
pauciores existimarunt: nam Gorgias Leontinus, anti-
quissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime
posse dicere existimavit: hic infinitam et immensam huic
artificio materiam subicere videtur; Aristoteles autem,
qui huic arti plurima adiumenta atque ornamenta sub-
ministravit, tribus in generibus rerum versari rhetoris
officium putavit, demonstrativo, deliberativo, iudiciali.
demonstrativum est, quod tribuitur in alicuius certae
personae laudem aut vituperationem; deliberativum, quod
positum in disceptatione civili habet in se sententiae
dictionem; iudiciale, quod positum in iudicio habet in se
accusationem et defensionem aut petitionem et recusa-
tionem; et, quem ad modum nostra quidem fert opinio,
oratoris ars et facultas in hac materia tripertita versari
existimanda est. nam Hermagoras quidem nec quid di- 6 8
cat attendere nec quid polliceatur intellegere videtur, qui
oratoris materiam in causam et in quaestionem dividat,
causam esse dicat rem, quae habeat in se controversiam
in dicendo positam cum personarum certarum interposi-
tione; quam nos quoque oratori dicimus esse attributam
[nam tris ei partis, quas ante diximus, supponimus, iudi-
cialem, deliberativam, demonstrativam]; quaestionem au-
tem eam appellet, quae habeat in se controversiam in
dicendo positam sine certarum personarum interpositione,
ad hunc modum: ecquid sit bonum praeter honestatem?
verine sint sensus? quae sit mundi forma? quae sit solis
magnitudo? quas quaestiones procul ab oratoris officio
remotas facile omnis intellegere existimamus; nam qui-
bus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum
labore consumpta intellegimus, eas sic ut aliquas parvas
res oratori attribuere magna amentia videtur. quodsi
magnam in his Hermagoras habuisset facultatem studio
et disciplina comparatam, videretur fretus sua scientia
falsum quiddam constituisse de oratoris officio et non
quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse: nunc vero
ea vis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius
quis ademerit, quam philosophiam concesserit: non quo
ars, quam edidit, mihi mendosissime scripta videatur;
nam satis in ea videtur ex antiquis artibus ingeniose

generis causae putari; eadem enim res alii genus esse, alii pars potest, eidem genus esse et pars non potest. deliberatio autem et demonstratio genera sunt causarum; nam aut nullum causae genus est aut iudiciale solum aut et iudiciale et demonstrativum et deliberativum. nullum dicere causae esse genus, cum causas esse multas dicat et in eas praecepta det, amentia est; unum iudiciale autem solum esse qui potest, cum deliberatio et demonstratio neque ipsae similes inter se sint et ab iudiciali genere plurimum dissideant et suum quaeque finem habeat, quo referri debeat? relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint causarum: deliberatio igitur et demonstratio non possunt recte partes alicuius generis causae putari. [male igitur eas generalis constitutionis partis
10 13 esse dixit.] quodsi generis causae partes non possunt recte putari, multo minus recte partis causae partes putabuntur, pars autem causae est constitutio omnis; non enim causa ad constitutionem, sed constitutio ad causam adcommodatur. [et demonstratio et deliberatio generis causae partes non possunt recte putari, quod ipsa sunt genera: multo igitur minus recte partis eius, quam hic dicit, partes putabuntur.] deinde si constitutio et ipsa et pars eius quaelibet intentionis depulsio est, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est: at si, quae intentionis depulsio non est, ea nec constitutio nec pars constitutionis est, deliberatio et demonstratio neque constitutio neque pars constitutionis est: [si igitur constitutio et ipsa et pars eius quaelibet intentionis depulsio est, deliberatio et demonstratio neque constitutio neque pars constitutionis est.] placet autem ipsi constitutionem intentionis esse depulsionem; placeat igitur oportet demonstrationem et deliberationem non esse constitutionem nec partem constitutionis. atque hoc eodem urgebitur, sive constitutionem primam causae accusatoris confirmationem dixerit sive defensoris primam deprecationem; nam eum eadem om-
14 nia incommoda sequentur. deinde coniecturalis causa non potest simul ex eadem parte eodem in genere et coniecturalis esse et definitiva; nec definitiva causa potest simul ex eadem parte eodem in genere et

definitiva esse et translativa; et omnino nulla constitutio nec pars constitutionis potest simul et suam habere et alterius in se vim continere; ideo quod una quaeque ex se et ex sua natura simpliciter consideratur; altera adsumpta numerus constitutionum duplicatur, non vis constitutionis augetur: at deliberativa causa simul ex eadem parte eodem in genere et coniecturalem et generalem et definitivam et translativam solet habere constitutionem et unam aliquam et pluris non numquam; ergo ipsa neque constitutio est nec pars constitutionis. idem in demonstratione solet usu venire. genera igitur, ut ante diximus, haec causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. haec ergo constitutio, quam gene- 11
ralem nominamus, partis videtur nobis duas habere, iuridicialem et negotialem. iuridicialis est, in qua aequi et recti natura aut praemii et poenae ratio quaeritur; negotialis, in qua, quid iuris ex civili more et aequitate sit, consideratur; cui diligentiae praeesse apud nos iure consulti existimantur. ac iuridicialis quidem et ipsa in duas 15
tribuitur partis, absolutam et adsumptivam. absoluta est, quae ipsa in se continet iuris et iniuriae quaestionem; adsumptiva, quae ipsa ex se nihil dat firmi ad recusationem, foris autem aliquid defensionis adsumit. eius partes sunt quattuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. concessio est, cum reus non id, quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur, postulat. haec in duas partis dividitur, purgationem et deprecationem: purgatio est, cum factum conceditur, culpa removetur: haec partis habet tris, imprudentiam, casum, necessitatem. deprecatio est, cum et peccasse et consulto peccasse reus se confitetur et tamen, ut ignoscatur, postulat; quod genus perraro potest accidere. remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, ab se et ab sua culpa [vi et potestate] in alium reus removere conatur: id dupliciter fieri poterit, si aut causa aut factum in alium transferetur: causa transfertur, cum aliena dicitur vi et potestate factum; factum autem, cum alius aut debuisse aut potuisse facere dicitur. relatio criminis est, cum ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuria lacessierit. comparatio est, cum aliud ali-

quod factum rectum aut utile contenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum.

16 In quarta constitutione, quam translativam nominamus, eius constitutionis est controversia, cum aut quem aut quicum aut quo modo aut apud quos aut quo iure aut quo tempore agere oporteat, quaeritur aut omnino aliquid de commutatione aut infirmatione actionis agitur. huius constitutionis Hermagoras inventor esse existimatur, non quo non usi sint ea veteres oratores saepe multi, sed quia non animadverterunt artis scriptores eam superiores nec rettulerunt in numerum constitutionum; post autem ab hoc inventam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus — res enim perspicua est —, quam invidia atque obtrectatione quadam impediri.

12 Et constitutiones quidem et earum partis exposuimus, exempla autem cuiusque generis tum commodius exposituri videmur, cum in unum quodque eorum argumentorum copiam dabimus, nam argumentandi ratio dilucidior erit, cum et ad genus et ad exemplum causae statim poterit adcommodari.

17 Constitutione causae reperta statim placet considerare, utrum causa sit simplex an iuncta; et si iuncta erit, utrum sit ex pluribus quaestionibus iuncta an ex aliqua comparatione. simplex est, quae absolutam in se continet unam quaestionem, hoc modo: 'Corinthiis bellum indicamus an non?' coniuncta ex pluribus quaestionibus, in qua plura quaeruntur, hoc pacto: 'utrum Karthago diruatur an Karthaginiensibus reddatur an eo colonia deducatur.' ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius [aut quid potissimum sit], quaeritur, ad hunc modum: 'utrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maximae contra Hannibalem copiae sint.' deinde considerandum est, in ratione an in scripto sit controversia, nam scripti controversia est ea, quae
13 ex scriptionis genere nascitur; eius autem genera, quae separata sunt a constitutionibus, quinque sunt: nam tum verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere; tum inter se duae leges aut plures discrepare; tum id,

quod scriptum est, duas aut pluris res significare, tum
ex eo, quod scriptum est, aliud, quod non scriptum est,
inveniri; tum vis verbi quasi in definitiva constitutione,
in quo posita sit, quaeri. [qua re primum genus de
scripto et sententia, secundum ex contrariis legibus, ter-
tium ambiguum, quartum ratiocinativum, quintum de-
finitivum nominamus.] ratio est autem, cum omnis 18
quaestio non in scriptione, sed in aliqua argumentatione
consistit.

[Ac tum] considerato genere causae, [cognita con-
stitutione,] cum simplexne an iuncta sit intellexeris et
scripti an rationis habeat controversiam videris, deinceps
erit videndum, quae quaestio, quae ratio, quae iudicatio,
quod firmamentum causae sit; quae omnia a constitutione
proficiscantur oportet. quaestio est ea, quae ex con-
flictione causarum gignitur controversia, hoc modo: 'non
iure fecisti.' 'iure feci.' causarum autem est conflictio,
in qua constitutio constat. ex ea igitur nascitur con-
troversia, quam quaestionem dicimus, haec: 'iurene
fecerit?' ratio est ea, quae continet causam, quae si
sublata sit, nihil in causa controversiae relinquatur, hoc
modo, ut docendi causa in facili et pervolgato exemplo
consistamus: Orestes si accusetur matricidii, nisi hoc
dicat 'iure feci, illa enim patrem meum occiderat,' non
habet defensionem, qua re omnis controversia quoque
sublata est: ergo eius causae ratio est, quod illa Aga-
memnonem occiderit. iudicatio est, quae ex infirmatione
rationis nascitur controversia. nam sit ea nobis exposita
ratio, quam paulo ante exposuimus: 'illa enim meum'
inquit 'patrem occiderat,' 'at non' inquit adversarius
'abs te filio matrem necari oportuit; potuit enim sine tuo
scelere illius factum puniri.' ex hac diductione rationis 14
illa summa nascitur controversia, quam iudicationem ap-
pellamus; ea est huius modi: rectumne fuerit ab Oreste
matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset. fir- 19
mamentum est firmissima argumentatio defensoris et po-
tissima ad iudicationem: ut si velit Orestes dicere eius
modi animum matris suae fuisse in patrem suum, in
se ipsum ac sorores, in regnum, in famam generis et
familiae, ut ab ea poenas liberi sui potissimum petere

debuerint. et in ceteris quidem constitutionibus ad hunc modum iudicationes reperiuntur; in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est, — factum enim non conceditur — non potest ex diductione rationis nasci iudicatio; qua re necesse est eandem esse quaestionem et iudicationem [ut factum est; non est factum]: factumne sit? quot autem in causa constitutiones aut earum partes erunt, totidem necesse erit quaestiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri.

Tum his omnibus in causa repertis denique singulae partes totius causae considerandae sunt, nam non ut quidque dicendum primum, ita primum animadvertendum videtur; ideo quod illa, quae prima dicuntur, si vehementer velis congruere et cohaerere cum causa, ex eis ducas oportet, quae post dicenda sunt; qua re cum iudicatio et ea, quae ad iudicationem oportet argumenta inveniri, diligenter erunt artificio reperta, cura et cogitatione pertractata, tum denique ordinandae sunt ceterae partes orationis. eae partes sex esse omnino nobis videntur: exordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. nunc quoniam exordium princeps debet esse, nos quoque primum in rationem exordiendi praecepta dabimus.

15 Exordium est oratio animum auditoris idonee com-
20 parans ad reliquam dictionem, quod eveniet, si eum benevolum, attentum, docilem confecerit; qua re qui bene exordiri causam volet, eum necesse est genus suae causae diligenter ante cognoscere. genera causarum quinque sunt: honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. honestum causae genus est, cui statim sine oratione nostra favet auditoris animus; admirabile, a quo est alienatus animus eorum, qui audituri sunt; humile, quod neglegitur ab auditore et non magnopere attendendum videtur; anceps, in quo aut iudicatio dubia est aut causa et honestatis et turpitudinis particeps, ut et benevolentiam pariat et offensionem; obscurum, in quo aut tardi auditores sunt aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa est implicata. qua re cum tam diversa sint genera causarum, exordiri quoque dispari ratione in uno quoque genere necesse est. igitur exor-

dium in duas partis dividitur, in principium et in insinuationem. principium est oratio perspicua et protinus conficiens auditorem benevolum aut docilem aut attentum; insinuatio est oratio quadam dissimulatione et circuitione obscura subiens auditoris animum.

In admirabili genere causae, si non omnino infesti 21
auditores erunt, principio benevolentiam comparare licebit; sin erunt vehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem, nam ab iratis si perspicue pax et benevolentia petitur, non modo ea non invenitur, sed augetur atque inflammatur odium. in humili autem genere causae contemptionis tollendae causa necesse est attentum efficere auditorem. anceps genus causae si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est, sin autem partem turpitudinis, partem honestatis habebit, benevolentiam captare oportebit, ut in genus honestum causa translata videatur. cum autem erit honestum causae genus, vel praeteriri principium poterit vel, si commodum fuerit, aut a narratione incipiemus aut a lege aut ab aliqua firmissima ratione nostrae dictionis; sin uti principio placebit, benevolentiae partibus utendum est, ut id, quod est, augeatur. in obscuro causae 16
genere per principium docilis auditores efficere oportebit. nunc quoniam quas res exordio conficere oporteat dictum est, reliquum est, ut ostendatur, quibus quaeque rationibus res confici possit.

Benevolentia quattuor ex locis comparatur: ab nostra, 22
ab adversariorum, ab iudicum persona, a causa. ab nostra persona si de nostris factis et officiis sine adrogantia dicemus; si crimina inlata et aliquas minus honestas suspitiones iniectas diluemus; si, quae incommoda acciderint aut quae instent difficultates, proferemus; si prece et obsecratione humili ac supplici utemur. ab adversariorum autem, si eos aut in odium aut in invidiam aut in contemptionem adducemus. in odium ducentur, si quod eorum spurce, superbe, malitiose factum proferetur; in invidiam, si vis eorum, potentia, divitiae, cognatio, pecuniae proferentur atque eorum usus adrogans et intolerabilis, ut his rebus magis videantur quam causae suae confidere; in contemptionem adducentur, si eorum

inertia, neglegentia, ignavia, desidiosum studium et luxuriosum otium proferetur. ab auditorum persona benevolentia captabitur, si res ab eis fortiter, sapienter, mansuete gestae proferentur, ut ne qua adsentatio nimia significetur, si de eis quam honesta existimatio quantaque eorum iudicii et auctoritatis exspectatio sit, ostendetur; ab rebus, si nostram causam laudando extollemus, adversariorum causam per contemptionem deprimemus.
23 attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quae dicturi erimus, magna, nova, incredibilia esse et aut ad omnis aut ad eos, qui audient, aut ad aliquos inlustris homines aut ad deos immortalis aut ad summam rei publicae pertinere; et si pollicebimur nos brevi nostram causam demonstraturos, atque exponemus iudicationem aut iudicationes, si plures erunt. docilis auditores faciemus, si aperte et breviter summam causae exponemus, hoc est, in quo consistat controversia; nam eum, quem docilem velis facere, simul attentum facias oportet, nam is est maxime docilis, qui attentissime est paratus audire.

17 Nunc insinuationes quem ad modum tractari conveniat, deinceps dicendum videtur. insinuatione igitur utendum est, cum admirabile genus causae est, hoc est, ut ante diximus, cum animus auditoris infestus est; id autem tribus ex causis fit maxime: si aut inest in ipsa causa quaedam turpitudo aut ab eis, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum videtur aut eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo, nam ex hac quoque re non minus quam ex primis duabus, in oratore non numquam
24 animus auditoris offenditur. si causae turpitudo contrahit offensionem, aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quae probatur; aut pro re hominem aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur; et dissimulare te id defensurum, quod existimeris, deinde, cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetemptim in defensionem et dicere ea, quae indignentur adversarii, tibi quoque indigna videri, deinde [cum lenieris eum,

qui audiet,] demonstrare, nihil eorum ad te pertinere; et negare te quicquam de adversariis esse dicturum [neque hoc neque illud], ut neque aperte laedas eos, qui diliguntur, et tamen id obscure faciens, quoad possis, alienes ab eis auditorum voluntatem; et aliquorum iudicium simili de re aut auctoritatem proferre imitatione dignam, deinde eandem aut consimilem [aut maiorem aut minorem] agi rem in praesenti demonstrare. sin oratio adversariorum 25
fidem videbitur auditoribus fecisse; id quod ei, qui intellegit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu, oportet aut de eo, quod adversarii firmissimum sibi putarint et maxime ei, qui audient, probarint, primum te dicturum polliceri, aut ab adversarii dicto exordiri et ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit; aut dubitatione uti, quid primum dicas aut cui potissimum loco respondeas, cum admiratione. nam auditor cum eum, quem adversarii perturbatum putat oratione videt animo firmissimo contra dicere paratum, plerumque se potius temere adsensisse, quam illum sine causa confidere arbitratur. sin auditoris studium defatigatio abalienavit a causa, te brevius, quam paratus fueris, esse dicturum commodum est polliceri; non imitaturum adversarium. sin res dabit, non inutile est ab aliqua re nova aut ridicula incipere aut ex tempore quae nata sit; quod genus strepitus adclamatiove; aut iam parata, quae vel apologum vel fabulam vel aliquam contineat inrisionem; aut si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, novum, horribile statim non incommodum est inicere. nam, ut cibi satietas et fastidium aut subamara aliqua re relevatur aut dulci mitigatur, sic animus defessus audiendo aut admiratione integratur aut risu novatur.

Ac separatim quidem, quae de principio et de insinuatione dicenda videbantur, haec fere sunt: nunc quidem brevi communiter de utroque praecipiendum videtur. exordium sententiarum et gravitatis plurimum debet habere et omnino omnia, quae pertinent ad dignitatem, in se continere, propterea que id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendat: splendoris et festivitatis et concinnitudinis minimum, propterea quod ex his suspitio quaedam adparationis atque artificiosae 18

diligentiae nascitur, quae maxime orationi fidem, oratori
26 adimit auctoritatem. vitia vero haec sunt certissima exordiorum, quae summopere vitare oportebit: volgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra praecepta. volgare est, quod in pluris causas potest adcommodari, ut convenire videatur; commune, quod nihilo minus in hanc, quam in contrariam partem causae potest convenire; commutabile, quod ab adversario potest leviter mutatum ex contraria parte dici; longum est quod pluribus verbis aut sententiis ultra quam satis est producitur; separatum, quod non ex ipsa causa ductum est nec sicut aliquod membrum adnexum orationi; translatum est, quod aliud conficit, quam causae genus postulat, ut si qui docilem faciat auditorem, cum benevolentiam causa desideret, aut si principio utatur, cum insinuationem res postulet. contra praecepta est, quod nihil eorum efficit, quorum causa de exordiis praecepta traduntur; hoc est, quod eum, qui audit, neque benevolum neque attentum neque docilem efficit, aut, quo nihil [profecto] peius est, ut contra sit, facit. ac de exordio quidem satis dictum.

19 Narratio est rerum gestarum aut ut gestarum expo-
27 sitio. narrationum genera tria sunt: unum genus est, in quo ipsa causa et omnis ratio controversiae continetur; alterum, in quo digressio aliqua extra causam aut criminationis aut similitudinis aut delectationis non alienae ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis causa interponitur. tertium genus est remotum a civilibus causis. [quod delectationis causa non inutili cum exercitatione dicitur et scribitur.] eius partes sunt duae, quarum altera in negotiis, altera in personis maxime versatur. ea, quae in negotiorum expositione posita est, tris habet partis: fabulam, historiam, argumentum. fabula est, in qua nec verae nec veri similes res continentur, cuius modi est:

angues ingentes alites, iuncti iugo ...

historia est gesta res ab aetatis nostrae memoria remota: quod genus:

Appius indixit Karthaginiensibus bellum.

argumentum est ficta res, quae tamen fieri potuit. huius modi apud Terentium:

nam is postquam excessit ex ephebis, [Sosia]...

illa autem narratio, quae versatur in personis, eius modi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones et animi perspici possint, hoc modo:

venit ad me saepe clamans: quid agis, Micio?
cur perdis adulescentem nobis? cur amat?
cur potat? cur tu his rebus sumptum suggeris?
vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.
nimium ipse est durus praeter aequumque et bonum.

hoc in genere narrationis multa debet inesse festivitas confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, gravitate, levitate, spe, metu, suspitione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunae commutatione, insperato incommodo, subita laetitia, iucundo exitu rerum. verum haec ex eis, quae postea de elocutione praecipientur, ornamenta sumentur.

Nunc de narratione ea, quae causae continet expo- 28
sitionem, dicendum videtur. oportet igitur eam tris ha- 20
bere res: ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit. brevis erit, si, unde necesse est, inde initium sumetur et non ab ultimo repetetur, et si, cuius rei satis erit summam dixisse, partes eius non dicentur — nam saepe satis est, quid factum sit, dicere, ut ne narres, quem ad modum sit factum —, et si non longius, quam quoad opus est, in narrando procedetur, et si nullam in rem aliam transibitur; et si ita dicetur, ut non numquam ex eo, quod dictum est, id, quod non est dictum, intellegatur; et si non modo id, quod obest, verum etiam id, quod nec obest nec adiuvat, praeteribitur; et si semel unum quidque dicetur; et si non ab eo, in quo proxime desitum erit, deinceps incipietur. ac multos imitatio brevitatis decipit, ut cum se brevis putent esse, longissimi sint, cum dent operam, ut res multas brevi dicant, non ut omnino paucas res dicant et non pluris, quam necesse sit: nam plerisque breviter videtur dicere, qui ita dicit 'accessi ad aedis, puerum evocavi, respondit, quaesivi dominum, domi negavit esse.' hic, tametsi tot res brevius non potuit dicere, tamen, quia satis fuit dixisse:

'domi negavit esse,' fit rerum multitudine longus. qua
re hoc quoque in genere vitanda est brevitatis imitatio
et non minus rerum non necessariarum, quam verborum
29 multitudine supersedendum est. aperta autem narratio
poterit esse, si, ut quidque primum gestum erit, ita
primum exponetur, et rerum ac temporum ordo serva-
bitur, ut ita narrentur, ut gestae res erunt aut ut po-
tuisse geri videbuntur. hic erit considerandum, ne quid
perturbate, ne quid contorte dicatur, ne quam in aliam
rem transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum
prodeatur, ne quid, quod ad rem pertineat, praetereatur;
et omnino, quae praecepta de brevitate sunt, hoc quoque
in genere sunt conservanda, nam saepe res parum est intel-
lecta longitudine magis, quam obscuritate narrationis. ac
verbis quoque dilucidis utendum est; quo de genere di-
21 cendum est in praeceptis elocutionis. probabilis erit narra-
tio, si in ea videbuntur inesse ea, quae solent apparere in
veritate; si personarum dignitates servabuntur; si causae
factorum exstabunt; si fuisse facultates faciundi vide-
buntur; si tempus idoneum, si spatii satis, si locus op-
portunus ad eam rem, qua de re narrabitur, fuisse osten-
detur; si res et ad eorum, qui agent, naturam et volgi
morem et ad eorum, qui audient, opinionem adcommo-
dabitur; ac veri quidem similis ex his rationibus esse po-
30 terit. illud autem praeterea considerare oportebit, ne,
aut cum obsit narratio aut cum nihil prosit, tamen inter-
ponatur; aut non loco aut non, quem ad modum causa
postulat, narretur. obest tum, cum ipsius rei gestae
expositio magnam excipit offensionem, quam argumen-
tando et causam agendo leniri oportebit, quod cum ac-
cidit, membratim oportebit partis rei gestae dispergere
in causam et ad unam quamque confestim rationem ad-
commodare, ut volneri praesto medicamentum sit et
odium statim defensio mitiget. nihil prodest narratio
tum, cum ab adversariis re exposita nostra nihil interest
iterum aut alio modo narrare; aut ab eis, qui audiunt,
ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio
pacto docere, quod cum accidit, omnino narratione su-
persedendum est. non loco dicitur, cum non in ea parte
orationis conlocatur, in qua res postulat; quo de genere

agemus tum, cum de dispositione dicemus; nam hoc ad dispositionem pertinet. non quem ad modum causa postulat, narratur, cum aut id, quod adversario prodest, dilucide et ornate exponitur aut id, quod ipsum adiuvat, obscure dicitur et neglegenter; qua re, ut hoc vitium vitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suae causae, contraria, quae praeteriri poterunt, praetereundo, quae dicenda erunt, leviter attingendo, sua diligenter et enodate narrando. ac de narratione quidem satis dictum videtur; deinceps ad partitionem transeamus.

Recte habita in causa partitio inlustrem et perspi- 22 31
cuam totam efficit orationem. partes eius sunt duae, quarum utraque magno opere ad aperiendam causam et constituendam pertinet controversiam: una pars est, quae quid cum adversariis conveniat et quid in controversia relinquatur, ostendit; ex qua certum quiddam destinatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum; altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breviter expositio ponitur distributa, ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis intellegat fore peroratum. nunc utroque genere partitionis quem ad modum conveniat uti, breviter dicendum videtur: quae partitio quid conveniat aut quid non conveniat ostendit, haec debet illud, quod convenit, inclinare ad suae causae commodum, hoc modo: 'interfectam matrem esse a filio convenit mihi cum adversariis.' item contra: 'interfectum esse a Clytaemestra Agamemnonem convenit.' nam hic uterque et id posuit, quod conveniebat, et tamen suae causae commodo consuluit. deinde, quid controversiae sit, ponendum est in iudicationis expositione;
quae quem ad modum inveniretur, ante dictum est. quae 32
partitio rerum distributam continet expositionem, haec habere debet: brevitatem, absolutionem, paucitatem. brevitas est, cum nisi necessarium nullum adsumitur verbum; haec in hoc genere idcirco est utilis, quod rebus ipsis et partibus causae, non verbis neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. absolutio est, per quam omnia, quae incidunt in causam, genera, de quibus dicendum est, amplectimur in partitione, ne aut aliquod genus utile relinquatur aut sero extra partitio-

nem, id quod vitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. paucitas in partitione servatur, si genera ipsa rerum ponuntur neque permixte cum partibus implicantur; nam genus est, quod pluris partis amplectitur, ut animal, pars est, quae subest generi, ut equus, sed saepe eadem res alii genus, alii pars est, nam homo
23 animalis pars est, Thebani aut Troiani genus. haec ideo diligentius inducitur praescriptio, ut aperte intellecta generali partitione paucitas generum in partitione servari possit; nam qui ita partitur 'ostendam propter cupiditatem et audaciam et avaritiam adversariorum omnia incommoda ad rem publicam pervenisse,' is non intellexit in partitione exposito genere partem se generis admiscuisse, nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas, eius autem generis sine dubio pars est
33 avaritia. hoc igitur vitandum est, ne, cuius *rei* genus posueris, eius, sicuti aliquam diversam *rem* ac dissimilem, partem ponas in eadem partitione. quodsi quod in genus plures incident partes, id cum in prima causae partitione erit simpliciter expositum, distribuetur tempore eo commodissime, cum ad ipsum ventum erit explicandum in causae dictione post partitionem. atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura, quam satis est, demonstraturos nos dicamus, hoc modo 'ostendam adversarios, quod arguamus, et potuisse facere et voluisse et fecisse;' nam fecisse satis est ostendere; aut, cum in causa partitio nulla sit et cum simplex quiddam agatur, tamen utamur distributione, id quod perraro potest accidere. ac sunt alia quoque praecepta partitionum, quae ad hunc usum oratorium non tanto opere pertineant, quae versantur in philosophia, ex quibus haec ipsa transtulimus, quae convenire videbantur, quorum nihil in ceteris artibus inveniebamus. atque his de partitione praeceptis in omni dictione meminisse oportebit, ut et prima quaeque pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur et omnibus explicatis peroratum sit [hoc modo], ut ne quid posterius praeter conclusionem inferatur. partitur apud Terentium breviter et commode senex in Andria, quae cognoscere libertum velit:

eo pacto et gnati vitam et consilium meum
cognosces et quid facere in hac re te velim.

itaque quem ad modum in partitione proposuit, ita narrat, primum vitam filii:

nam is postquam excessit ex ephebis, ...

deinde suum consilium:

et nunc id operam do ....

deinde quid Sosiam velit facere, id quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:

nunc tuum est officium ....

quem ad modum igitur hic et ad primam quamque partem primum accessit et omnibus absolutis finem dicendi fecit, sic nobis placet et ad singulas partis accedere et omnibus absolutis perorare. nunc de confirmatione deinceps, ita ut ordo ipse postulat, praecipiendum videtur.

Confirmatio est, per quam argumentando nostrae cau- 24
sae fidem et auctoritatem et firmamentum adiungit ora- 34
tio. huius partis certa sunt praecepta, quae in singula causarum dividentur genera; verum tamen non incommodum videtur quandam silvam atque materiam universam ante [permixtam et confusam] exponere omnium argumentationum, post autem tradere, quem ad modum unum quodque causae genus hinc omnibus argumentandi rationibus tractis confirmari oporteat.

Omnes res confirmantur aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotiis est attributum. ac personis has res attributas putamus: nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, adfectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. nomen est, quod uni cuique personae datur, quo suo quaeque proprio et certo vocabulo appellatur. naturam ipsam definire difficile est; partis autem eius enumerare eas, quarum indigemus ad hanc
praeceptionem, facilius est. eae autem partim divino, 35
partim mortali in genere versantur, mortalium autem pars in hominum, pars in bestiarum genere numerantur. atque hominum genus et in sexu consideratur, virile an muliebre sit, et in natione, patria, cognatione, aetate. natione Graius an barbarus; patria Atheniensis an Lacedaemonius; cognatione quibus maioribus,

quibus consanguineis; aetate puer an adulescens, natu
grandior an senex. praeterea commoda et incommoda con-
siderantur ab natura data animo aut corpori, hoc modo: va-
lens an imbecillus, longus an brevis, formosus an deformis,
velox an tardus sit, acutus an hebetior, memor an oblivio-
sus, comis [officiosus] an infacetus, pudens [patiens] an
contra; [et omnino, quae a natura dantur animo et cor-
pori, considerabuntur, et haec in natura consideranda.]
nam quae industria comparantur, ad habitum pertinent,
25 de quo posterius est dicendum. in victu considerare
oportet, apud quem et quo more et cuius arbitratu sit
educatus, quos habuerit artium liberalium magistros, quos
vivendi praeceptores, quibus amicis utatur, quo in ne-
gotio, quaestu, artificio sit occupatus, quo modo rem
familiarem administret, qua consuetudine domestica sit.
in fortuna quaeritur, servus sit an liber, pecuniosus an
tenuis, privatus an cum potestate; si cum potestate, iure
an iniuria, felix, clarus an contra, qualis liberos habeat;
ac si de non vivo quaeretur, etiam quali morte sit ad-
36 fectus, erit considerandum. habitum autem appellamus
animi [aut corporis] constantem et absolutam aliqua in
re perfectionem, ut virtutis aut artis alicuius perceptio-
nem aut quamvis scientiam et item corporis aliquam com-
moditatem non natura datam, sed studio et industria
partam. adfectio est animi aut corporis ex tempore ali-
qua de causa commutatio, ut laetitia, cupiditas, metus,
molestia, morbus, debilitas et alia, quae in eodem genere
reperiuntur. studium est autem animi adsidua et vehe-
mens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate
occupatio, ut philosophiae, poëticae, geometricae, litte-
rarum. consilium est aliquid faciendi aut non faciendi
excogitata ratio. facta autem et casus et orationes tri-
bus ex temporibus considerabuntur: quid fecerit [aut]
quid ipsi acciderit [aut] quid dixerit; et quid faciat, quid
ipsi accidat, quid dicat; aut quid facturus sit, quid ipsi
casurum sit, qua sit usurus oratione. ac personis quidem
haec videntur esse attributa.

26 37 Negotiis autem quae sunt attributa, partim sunt con-
tinentia cum ipso negotio, partim in gestione negotii
considerantur, partim adiuncta negotio sunt, partim ge-

stum negotium consequuntur. continentia cum ipso ne-
gotio sunt ea, quae semper adfixa esse videntur ad rem
neque ab ea possunt separari. ex his prima est brevis
complexio totius negotii, quae summam continet facti,
hoc modo: parentis occisio, patriae proditio; deinde causa
eius summae, per quam et quam ob rem et cuius rei
causa factum sit, quaeritur; deinde ante gestam rem quae
facta sint continenter usque ad ipsum negotium; deinde
in ipso gerendo negotio quid actum sit; deinde quid
postea factum sit.

In gestione autem negotii, qui locus secundus erat de 38
eis, quae negotiis attributa sunt, quaeretur locus, tempus,
modus, occasio, facultas. locus consideratur, in quo res
gesta sit, ex opportunitate, quam videatur habuisse ad
negotium administrandum. ea autem opportunitas quae-
ritur ex magnitudine, intervallo, longinquitate, propin-
quitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci et vi-
cinitate totius regionis; ex his etiam attributionibus:
sacer an profanus, publicus an privatus, alienus an ipsius,
de quo agitur, locus sit aut fuerit. tempus autem est 39
— id quo nunc utimur, nam ipsum quidem generaliter
definire difficile est — pars quaedam aeternitatis cum
alicuius annui, menstrui, diurni nocturnive spatii certa
significatione. in hoc et quae praeterierint, consideran-
tur; et eorum ipsorum, quae aut propter vetustatem ob-
soleverint, aut incredibilia videantur et iam in fabularum
numerum reponantur et quae iam diu gesta et a memo-
ria nostra remota, tamen faciant fidem vere tradita esse,
quod eorum monumenta certa in litteris exstent; et quae
nuper gesta sint, quae scire plerique possint; et item
quae instent in praesentia et cum maxime fiant et quae
consequantur; in quibus potest considerari, quid ocius
et quid serius futurum sit; et item communiter in tem-
pore perspiciendo longinquitas eius est consideranda;
nam saepe oportet commetiri cum tempore negotium et
videre, potueritne aut magnitudo negotii aut multitudo
rerum in eo transigi tempore. consideratur autem tem-
pus et anni et mensis et diei et noctis et vigiliae et horae
et in aliqua parte alicuius horum. occasio autem est 27
pars temporis habens in se alicuius rei idoneam faciendi 40

[aut non faciendi] opportunitatem; qua re cum tempore
hoc differt: nam genere quidem utrumque idem esse
intellegitur, verum in tempore spatium quodam modo
declaratur, quod in annis aut in anno aut in aliqua anni
parte spectatur; in occasione ad spatium temporis fa-
ciendi quaedam opportunitas intellegitur adiuncta. qua
re cum genere idem sit, fit aliud, quod parte quadam
et specie, ut diximus, differat. haec distribuitur in tria
genera: publicum, commune, singulare. publicum est,
quod civitas universa aliqua de causa frequentat, ut ludi,
dies festus, bellum; commune, quod accidit omnibus
eodem fere tempore, ut messis, vindemia, calor, frigus;
singulare [autem] est, quod aliqua de causa privatim
alicui solet accidere ut nuptiae, sacrificium, funus, con-
41 vivium, somnus. modus autem est, in quo, quem ad
modum et quo animo factum sit, quaeritur; eius partes
sunt prudentia et imprudentia: prudentiae [autem] ratio
quaeritur ex eis, quae clam, palam, vi, persuasione
fecerit; imprudentia [autem] in purgationem confertur,
cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas, et in ad-
fectionem animi, hoc est molestiam, iracundiam, amo-
rem et cetera, quae in simili genere versantur; facultates
sunt, aut quibus facilius fit aut sine quibus aliquid om-
nino confici non potest.

28 Adiunctum negotio autem id intellegitur, quod maius
et quod minus et quod aeque magnum, et quod simile
erit ei negotio, quo de agitur, et quod contrarium et
quod disparatum, et genus et pars et eventus. maius et
minus et aeque magnum ex vi et ex numero et ex figura
42 negotii, sicut ex statura corporis, consideratur; simile
autem ex specie comparabili aut ex conferunda atque
adsimulanda natura iudicatur; contrarium est, quod posi-
tum in genere diverso ab eodem, cui contrarium dicitur,
plurimum distat, ut frigus calori, vitae mors; disparatum
autem est id, quod ab aliqua re praepositione negationis
separatur, hoc modo: sapere et non sapere; genus est,
quod partis aliquas amplectitur, ut cupiditas; pars est,
quae subest generi, ut amor, avaritia; eventus est exitus
alicuius negotii, in quo quaeri solet, quid ex quaque re
evenerit, eveniat, eventurum sit. qua re hoc in genere, ut

commode, quid eventurum sit, antè animo conligi possit, quid quaque ex re soleat evenire, considerandum est, hoc modo: ex adrogantia odium, ex insolentia adrogantia.

Quarta autem pars est ex eis, quas negotiis dice- 43
bamus esse attributas, consecutio. in hac eae res quaeruntur, quae gestum negotium consequuntur; primum, quod factum est, quo id nomine appellari conveniat; deinde eius facti qui sint principes et inventores, qui denique auctoritatis eius et inventionis comprobatores atque aemuli; deinde ecquae de ea re aut eius rei sit lex, consuetudo, pactio, iudicium, scientia, artificium; deinde natura eius, evenire volgo soleat an insolenter et raro; postea homines id sua auctoritate comprobare an offendere in eis consuerint; et cetera, quae factum aliquod similiter confestim aut ex intervallo solent consequi. deinde postremo attendendum est, num quae res ex eis rebus, quae positae sunt in partibus honestatis aut utilitatis, consequantur; de quibus in deliberativo genere causae distinctius erit dicendum. ac negotiis quidem fere res haec, quas commemoravimus, sunt attributae.

Omnis argumentatio autem, quae ex eis locis, quos 29
commemoravimus, sumetur, aut probabilis aut necessaria 44
debebit esse; etenim, ut breviter describamus, argumentatio videtur esse inventum aliquo ex genere rem aliquam aut probabiliter ostendens aut necessarie demonstrans. necessarie demonstrantur ea, quae aliter ac dicuntur nec fieri nec probari possunt, hoc modo: 'si peperit, cum viro concubuit.' hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione versatur, maxime tractatur in dicendo aut per complexionem aut per enumerationem aut per simplicem conclusionem. complexio est, 45
in qua, utrum concesseris, reprehenditur, ad hunc modum: 'si improbus est, cur uteris? si probus, cur accusas?' enumeratio est, in qua pluribus rebus expositis et ceteris infirmatis una reliqua necessario confirmatur, hoc pacto: 'necesse est aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum aut metus aut spei aut alicuius amici gratia aut, si horum nihil est, ab hoc non esse occisum; nam sine causa maleficium susceptum non potest esse: si neque

inimicitiae fuerunt nec metus ullus nec spes ex morte illius alicuius commodi neque ad amicum huius aliquem mors illius pertinebat, relinquitur [igitur], ut ab hoc non sit occisus.' simplex autem conclusio ex necessaria consecutione conficitur, hoc modo: 'si vos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui, relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere.' atque hoc diligenter oportebit videre, ne quo pacto genus hoc refelli possit, ut ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat et quandam similitudinem necessariae conclusionis, verum ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat.

46 Probabile autem est id, quod fere solet fieri aut quod in opinione positum est aut quod habet in se ad haec quandam similitudinem, sive id falsum est sive verum. in eo genere, quod fere fieri solet, probabile huius modi est: 'si mater est, diligit filium: si avarus est, neglegit ius iurandum;' in eo autem, quod in opinione positum est, huius modi sunt probabilia: impiis apud inferos poenas esse praeparatas; eos, qui philosophiae dent operam, non arbitrari deos esse. similitudo autem in contrariis et paribus et in eis rebus, quae sub eandem rationem cadunt, maxime spectatur. in contrariis, hoc modo: 'nam si eis, qui imprudentes laeserunt, ignosci convenit, eis, qui necessario profuerunt, haberi gratiam non
47 oportet.' ex pari, sic: 'nam ut locus sine portu navibus esse non potest tutus, sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse.' in eis rebus, quae sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile consideratur: 'nam si Rhodiis turpe non est portorium locare, ne Hermocreonti quidem turpe est conducere.' haec tum vera sunt, hoc pacto: 'quoniam cicatrix est, fuit volnus;' tum veri similia, hoc modo: 'si multus erat in calceis pulvis, ex itinere eum venire oportebat.'

Omne autem — ut certas quasdam in partis tribuamus — probabile, quod sumitur ad argumentationem, aut signum est aut credibile aut iudicatum aut comparabile.
48 signum est, quod sub sensum aliquem cadit et quiddam significat, quod ex ipso profectum videtur, quod aut ante

fuerit aut in ipso negotio aut post sit consecutum, et tamen indiget testimonii et gravioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, pulvis, et quae his sunt similia. credibile est, quod sine ullo teste auditoris opinione firmatur, hoc modo: 'nemo est, qui non liberos suos incolumis et beatos esse cupiat.' iudicatum est res adsensione aut auctoritate aut iudicio alicuius aut aliquorum comprobata. id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. religiosum est, quod iurati legibus iudicarunt; commune est, quod homines volgo probarunt et secuti sunt, huius modi: ut maioribus natu adsurgatur, ut supplicum misereatur; approbatum est, quod homines, cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate, velut [Horatii factum a populo approbatum, quod occidit sororem, cum illa devictum Curiatium hostem defleret; vel ut] Gracchi patris factum populus Romanus, qui eum [ob id factum] eo quod insciente conlega in censura non nihil gessit, post censuram consulem fecit. comparabile autem est, quod in 49
rebus diversis similem aliquam rationem continet. eius partes sunt tres: imago, conlatio, exemplum. imago est oratio demonstrans corporum aut naturarum similitudinem; conlatio est oratio rem cum re ex similitudine conferens; exemplum est, quod rem auctoritate aut casu alicuius hominis aut negotii confirmat aut infirmat. horum exempla et descriptiones in praeceptis elocutionis cognoscentur. ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est nec minus dilucide, quam rei natura ferebat, demonstratus, quem ad modum autem quaeque constitutio et pars constitutionis et omnis controversia, sive in ratione sive in scripto versabitur, tractari debeat et quae in quamque argumentationes conveniant, singillatim in secundo libro de uno quoque genere dicemus; in praesenti tantummodo numeros et modos et partis argumentandi confuse et permixtim dispersimus; post descripte et electe in genus quodque caussae, quid cuique conveniat, ex hac copia digeremus.

Atque inveniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit, *sed* inventam exornari et certas in partis 50
distingui *oportet*, *quod* et suavissimum est et summe ne-

cessarium et ab artis scriptoribus maxime neglectum, qua re [et] de ea praeceptione nobis statim hoc loco dicendum visum est, ut ad inventionem argumenti adiungeretur. [et magna cum cura et diligentia locus hic omnis considerandus est, quod rei non solum magna utilitas est, sed praecipiendi quoque summa difficultas.]

31 Omnis igitur argumentatio aut per inductionem tra-
51 ctanda est aut per ratiocinationem. inductio est oratio, quae rebus non dubiis captat adsensiones eius, quicum instituta est; quibus adsensionibus facit, ut illi dubia quaedam res propter similitudinem earum rerum, quibus adsensit, probetur; velut apud Socraticum Aeschinem demonstrat Socrates cum Xenophontis uxore et cum ipso Xenophonte Aspasiam locutam 'dic mihi, quaeso, Xenophontis uxor, si vicina tua melius habeat aurum, quam tu habes, utrum illudne an tuum malis?' 'illud' inquit. 'quid, si vestem et ceterum ornatum muliebrem pretii maioris habeat, quam tu habes, tuumne an illius malis?' respondit 'illius vero.' 'age sis,' inquit 'quid? si virum illa meliorem habeat, quam tu habes, utrumne
52 tuum virum malis an illius?' hic mulier erubuit. Aspasia autem sermonem cum ipso Xenophonte instituit. 'quaeso,' inquit 'Xenophon, si vicinus tuus equum meliorem habeat, quam tuus est, tuumne equum malis an illius?' 'illius' inquit. 'quid, si fundum meliorem habeat, quam tu habes, utrum tandem fundum habere malis?' 'illum,' inquit 'meliorem scilicet.' 'quid, si uxorem meliorem habeat, quam tu habes, utrum illius malis?' atque hic Xenophon quoque ipse tacuit. post Aspasia: 'quoniam uterque vestrum' inquit 'id mihi solum non respondit, quod ego solum audire volueram, egomet dicam, quid uterque cogitet: nam et tu, mulier, optimum virum vis habere et tu, Xenophon, uxorem habere lectissimam maxime vis: qua re, nisi hoc perfeceritis, ut neque vir melior neque femina lectior in terris sit, profecto semper id, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis, ut et tu maritus sis quam optimae et haec quam optimo viro nupta sit.' hic cum rebus non dubiis adsensum est, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium videretur, si quis separatim quaereret,

id pro certo propter rationem rogandi concederetur. hoc 53
modo sermonis plurimum Socrates usus est, propterea quod nihil ipse adferre ad persuadendum volebat, sed ex eo, quod ille dederat, quicum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam concessisset, necessario approbare deberet. hoc in genere praecipien- 32
dum nobis videtur primum, ut illud, quod inducemus per similitudinem, eius modi sit, ut sit necesse concedi, nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi, dubium esse id ipsum non oportebit; deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, videndum est, ut simile eis rebus sit, quas res quasi non dubias ante induxerimus, nam aliquid ante concessum nobis esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius causa illud concedi primum voluerimus; deinde ne intellegatur, quo spectent illae primae inductiones et ad quem sint exitum perventurae; nam qui videt, si ei rei, quam 54
primo rogetur, recte adsenserit, illam quoque rem, quae sibi displiceat, esse necessario concedendam, plerumque aut non respondendo aut male respondendo longius rogationem procedere non sinit; qua re ratione rogationis imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non volt concedere, deducendus est. extremum autem aut taceatur oportet aut concedatur aut negetur. si negabitur, aut ostendenda similitudo est earum rerum, quae ante concessae sunt, aut alia utendum inductione; si concedetur, concludenda est argumentatio; si tacebitur, elicienda responsio est aut, quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. ita fit hoc genus argumentandi tripertitum: prima pars ex similitudine constat una pluribusve; altera ex eo, quod concedi volumus, cuius causa similitudines adhibitae sunt; tertia ex conclusione, quae aut confirmat concessionem aut quid ex ea conficiatur ostendit. sed quia non satis alicui videbitur dilucide 33 55
demonstratum, nisi quid ex civili causarum genere exempli subiecerimus, videtur eius modi quoque utendum exemplo, non quo praeceptio differat aut aliter hoc in sermone atque in dicendo sit utendum, sed ut eorum voluntati satis fiat, qui, quod aliquo in loco viderunt, alio in loco,

nisi monstratum, nequeunt cognoscere. ergo in hac causa, quae apud Graecos est pervagata, cum Epaminondas, Thebanorum imperator *accusatur*, quod ei, qui sibi ex lege praetor successerat, exercitum non tradiderit [et, cum paucos ipse dies contra legem exercitum tenuisset, Lacedaemonios funditus vicit], poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cum scriptum legis con-
56 tra sententiam defendet, ad hunc modum: 'si, iudices, id, quod Epaminondas ait legis scriptorem sensisse, ascribat ad legem et addat hanc exceptionem: EXTRA QUAM SI QUIS REI PUBLICAE CAUSA EXERCITUM NON TRADIDERIT, patiemini? non opinor. quid si vosmet ipsi, quod a vestra religione et sapientia remotissimum est, istius honoris causa hanc eandem exceptionem iniussu populi ad legem ascribi iubeatis, populus Thebanus id patieturne fieri? profecto non patietur. quod ergo ascribi ad legem nefas est, id sequi, quasi ascriptum sit, rectum vobis videatur? novi vestram intellegentiam; non potest ita videri, iudices. quodsi litteris corrigi neque ab illo neque a vobis scriptoris voluntas potest, videte, ne multo indignius sit id re et iudicio vestro mutari, quod ne verbo quidem commutari potest.' ac de inductione quidem satis in praesentia
57 dictum videtur; nunc deinceps ratiocinationis vim et naturam consideremus.

34 Ratiocinatio est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum et per se cognitum sua se vi et ratione confirmet. hoc de genere qui diligentius considerandum putaverunt, cum idem in usu dicendi sequerentur, paululum in praecipiendi ratione dissenserunt: nam partim quinque eius partis esse dixerunt, partim non plus quam in tris partis posse distribui putaverunt. eorum controversiam non incommodum videtur cum utrorumque ratione exponere; nam et brevis est et non eius modi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, et locus hic nobis in dicendo minime neglegendus videtur.

58 Qui putant in quinque tribui partis oportere, aiunt primum convenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: 'melius adcurantur, quae consilio geruntur, quam quae sine consilio administrantur.' hanc primam partem numerant; eam deinceps rationibus variis

et quam copiosissimis verbis approbari putant oportere,
hoc modo: 'domus ea, quae ratione regitur, omnibus est
instructior rebus et apparatior, quam ea, quae temere et
nullo consilio administratur. exercitus is, cui praepo-
situs est sapiens et callidus imperator, omnibus partibus
commodius regitur, quam is, qui stultitia et temeritate
alicuius administratur. eadem navigii ratio est, nam na-
vis optime cursum conficit ea, quae scientissimo guber-
natore utitur.' cum propositio est hoc pacto approbata 59
et duae partes transierunt ratiocinationis, tertia in parte
aiunt, quod ostendere velis, id ex vi propositionis opor-
tere adsumere, hoc pacto: 'nihil autem omnium rerum
melius, quam omnis mundus, administratur.' huius ad-
sumptionis quarto in loco aliam porro inducunt approba-
tionem, hoc modo: 'nam et signorum ortus et obitus
definitum quendam ordinem servant et annuae commuta-
tiones non modo quadam ex necessitudine semper eodem
modo fiunt, verum ad utilitates quoque rerum omnium
sunt adcommodatae, et diurnae nocturnaeque vicissitudi-
nes nec ulla in re umquam mutatae *sunt*, *nec* quicquam
nocuerunt' [quae signo sunt omnia non mediocri quo-
dam consilio naturam mundi administrari]. quinto indu-
cunt loco complexionem eam, quae aut id infert solum,
quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: 'consilio
igitur mundus administratur;' aut unum in locum cum
conduxerit breviter propositionem et adsumptionem, ad-
iungit, quid ex his conficiatur, ad hunc modum: 'quodsi
melius geruntur ea, quae consilio, quam quae sine con-
silio administrantur, nihil autem omnium rerum melius
administratur, quam omnis mundus, consilio igitur mun-
dus administratur.' quinquepertitam igitur hoc pacto
putant esse argumentationem. qui autem tripertitam pu- 35 60
tant esse, ei non aliter tractari putant oportere argumen-
tationem, sed partitionem horum reprehendunt, negant
enim neque a propositione neque ab adsumptione appro-
bationes earum separari oportere, neque propositionem
absolutam neque adsumptionem sibi perfectam videri,
quae approbatione confirmata non sit, qua re quas illi
duas partis numerent, propositionem et approbationem,
sibi unam partem videri, propositionem; quae si appro-

bata non sit, propositio non sit argumentationis; item,
quae ab illis adsumptio et adsumptionis approbatio dica-
tur, eandem sibi adsumptionem solam videri. ita fit, ut
eadem ratione argumentatio tractata aliis tripertita, aliis
quinquepertita videatur; qua re evenit, ut res non tam
ad usum dicendi pertineat quam ad rationem praeceptio-
61 nis. nobis autem commodior illa partitio videtur esse,
quae in quinque partis tributa est, quam omnes ab Ari-
stotele et Theophrasto profecti maxime secuti sunt; nam
quem ad modum illud superius genus argumentandi,
quod per inductionem sumitur, maxime Socrates et So-
cratici tractarunt, sic hoc, quod per ratiocinationem ex-
politur, summe est ab Aristotele [atque a Peripateticis]
et Theophrasto frequentatum, deinde a rhetoribus eis,
qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. qua
re autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum
videtur, ne temere secuti putemur; et breviter dicendum,
ne in huius modi rebus diutius, quam ratio praecipiendi
36 62 postulat, commoremur. si quadam in argumentatione
satis est uti propositione et non oportet adiungere appro-
bationem propositioni, quadam autem in argumentatione
infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio, se-
paratum est quiddam a propositione approbatio; quod
enim et adiungi et separari ab aliquo potest, id non
potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur et a
quo separatur; est autem quaedam argumentatio, in qua
propositio non indiget approbationis, ut ostendemus, et
quaedam, in qua nihil valet sine approbatione: separata
igitur est a propositione approbatio. ostendetur autem
id, quod polliciti sumus, hoc modo: quae propositio in
se quiddam continet perspicuum et quod stare inter om-
nis necesse est, hanc velle approbare et firmare nihil
63 attinet. ea est huius modi: 'si quo die Romae ista
caedes facta est, ego Athenis eo die fui, in caede inter-
esse non potui.' hoc quia perspicue verum est, nihil
attinet approbari; qua re adsumi statim oportet, hoc
modo: 'fui autem Athenis eo die.' hoc si non constat,
indiget approbationis; qua inducta complexio conseque-
tur. est igitur quaedam propositio, quae non indiget
approbatione; nam esse quidem quandam, quae indigeat,

quid attinet ostendere, quod cuivis facile perspicuum
est? quodsi ita est, ex hoc et ex eo, quod proposuera-
mus, hoc conficitur, separatum esse quiddam a proposi-
tione approbationem: sin autem ita est, falsum est non
esse plus quam tripertitam argumentationem. simili 64
modo liquet alteram quoque approbationem separatam
esse ab assumptione: si quadam in argumentatione satis
est uti adsumptione et non oportet adiungere approba-
tionem adsumptioni, quadam autem in argumentatione
infirma est adsumptio, nisi adiuncta sit approbatio, se-
paratum quiddam extra adsumptionem est approbatio.
est autem argumentatio quaedam, in qua adsumptio non
indiget approbationis, ut ostendemus; quaedam autem,
in qua nihil valet sine approbatione: separata igitur est
ab adsumptione approbatio. ostendemus autem, quod 65
polliciti sumus, hoc modo: *est argumentatio, in qua
quia* perspicuam omnibus veritatem continet adsumptio,
nihil indiget approbationis. ea est huius modi: 'si oportet
velle sapere, dare operam philosophiae convenit.' hic pro-
positio indiget approbationis; non enim perspicua est ne-
que constat inter omnis, propterea quod multi nihil prodesse
philosophiam, plerique etiam obesse arbitrantur; adsumptio
perspicua est; est enim haec: 'oportet autem velle sa-
pere.' hoc quia ipsum ex se perspicitur et verum esse
intellegitur, nihil attinet approbari; qua re statim con-
cludenda est argumentatio. est ergo adsumptio quae-
dam, quae approbationis non indiget; nam quandam in-
digere perspicuum est; separata est igitur ab adsumptione
approbatio; falsum ergo est non esse plus quam triperti-
tam argumentationem. atque ex his illud iam perspicuum 37 66
est, esse quandam argumentationem, in qua neque pro-
positio neque adsumptio indigeat approbationis, huius
modi, ut certum quiddam et breve exempli causa pona-
mus: 'si summo opere sapientia petenda est, summo
opere stultitia vitanda est; summo autem opere sapientia
petenda est; summo igitur opere stultitia vitanda est.'
hic et propositio et adsumptio perspicua est; qua re
neutra quoque indiget approbatione. ex hisce omnibus
illud perspicuum est approbationem tum adiungi, tum
non adiungi, ex quo cognoscitur neque in propositione

neque in adsumptione contineri approbationem, sed utramque suo loco positam vim suam tamquam certam et propriam obtinere. quodsi ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque partis tribuerunt argumentationem.

67 [Quinque sunt igitur partes eius argumentationis, quae per ratiocinationem tractatur: propositio, per quam locus is breviter exponitur, ex quo vis omnis oportet emanet ratiocinationis; approbatio, per quam id, quod breviter expositum est, rationibus adfirmatum, probabilius et apertius fit; adsumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, adsumitur; adsumptionis approbatio, per quam id, quod adsumptum est, rationibus firmatur; complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breviter exponitur. quae plurimas habet argumentatio partis, ea constat ex his quinque partibus; secunda est quadripertita; tertia tripertita; dein bipertita; quod in controversia est; de una quoque parte
38 potest alicui videri posse consistere. eorum igitur, quae
68 constant, exempla ponemus, horum, quae dubia sunt, rationes adferemus.] quinquepertita argumentatio est huius modi: 'omnis leges, iudices, ad commodum rei publicae referre oportet et eas ex utilitate communi, non ex scriptione, quae in litteris est, interpretari, ea enim virtute et sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud nisi salutem atque utilitatem rei publicae proponerent; neque enim ipsi, quod obesset, scribere volebant, et, si scripsissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem intellegebant; nemo enim leges legum causa salvas esse volt, sed rei publicae, quod ex legibus omnes rem publicam optime putant administrari. quam ob rem igitur leges servari oportet, ad eam causam scripta omnia interpretari convenit [hoc est, quoniam rei publicae servimus, ex rei publicae commodo atque utilitate interpretemur]. nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis utilitatem spectet, quoniam eius causa est instituta, sic a legibus nihil convenit arbitrari, nisi quod rei publicae conducat, proficisci, quoniam eius causa sunt compa-
69 ratae. ergo in hoc quoque iudicio desinite litteris legis perscrutari et legem, ut aequum est, ex utilitate rei

publicae considerate. quid magis utile fuit Thebanis quam Lacedaemonios opprimi? quid magis Epaminondam, Thebanorum imperatorem, quam victoriae Thebanorum consulere decuit? quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro atque exornato tropaeo carius atque antiquius habere convenit? scripto videlicet legis omisso scriptoris sententiam considerare debebat: at hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem nisi rei publicae causa scriptam. summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esset rei publicae salutis causa, id non ex rei publicae salute interpretari. quodsi leges omnis ad utilitatem rei publicae referri convenit, hic autem saluti rei publicae fuit, profecto non potest eodem facto et communibus fortunis consuluisse et legibus non obtemperasse.' quattuor autem partibus con- 39
stat argumentatio, cum aut proponimus aut adsumimus 70
sine approbatione. id facere oportet, cum aut propositio ex se intellegitur aut adsumptio perspicua est et nullius approbationis indiget. propositionis approbatione praeterita quattuor ex partibus argumentatio tractatur, ad hunc modum: 'iudices, qui ex lege iurati iudicatis, obtemperare legibus debetis; obtemperare autem legibus non potestis, nisi id, quod scriptum est in lege, sequimini; quod enim certius legis scriptor testimonium voluntatis suae relinquere potuit, quam quod ipse magna cum cura atque diligentia scripsit? quodsi litterae non exstarent, magno opere eas requireremus, ut ex eis scriptoris voluntas cognosceretur; nec tamen Epaminondae permitteremus, ne si extra iudicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur, nedum nunc istum patiamur, cum praesto lex sit, non ex eo, quod apertissime scriptum est, sed ex eo, quod suae causae convenit, scriptoris voluntatem interpretari. quodsi vos, iudices, legibus obtemperare debetis et id facere non potestis, nisi id, quod scriptum est in lege, sequimini, [quid causae est,] quin istum contra legem fecisse iudicatis?' ad- 71
sumptionis autem approbatione praeterita quadripertita sic fiet argumentatio: 'qui saepenumero nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus; si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus,

nemo erit praeter nosmet ipsos, quem iure accusare possimus. ac primo quidem decipi incommodum est; iterum, stultum; tertio, turpe; Karthaginienses autem persaepe iam nos fefellerunt. summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia totiens de-
72 ceptus sis.' utraque approbatione praeterita, tripertita fit hoc pacto: 'aut metuamus Karthaginiensis oportet, si incolumis eos reliquerimus, aut eorum urbem diruamus. at metuere quidem non oportet; restat igitur, ut urbem diruamus.'

40 Sunt autem, qui putant non numquam complexione oportere supersederi, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione; quod si fiat, bipertitam quoque fieri argumentationem, hoc modo: 'si peperit, virgo non est: peperit autem.' [hic satis esse proponere et adsumere dicunt, quoniam perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione; quod si fiat, complexionis rem non indigere.] nobis autem videtur et omnis ratiocinatio concludenda esse et illud vitium [quod illis displicet] magno opere vitandum, ne, quod perspicuum sit, id in
73 complexionem inferamus. hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intellegentur, nam aut ita complectemur, ut in unum conducamus propositionem et adsumptionem, hoc modo: 'quodsi leges omnis ad utilitatem rei publicae referri convenit, hic autem saluti rei publicae fuit, profecto non potest eodem facto et saluti communi consuluisse et legibus non obtemperasse:' aut ita, ut ex contrario conficiatur sententia, hoc modo: 'summa igitur amentia est eorum in fide spem habere, quorum perfidia totiens deceptus sis' aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: 'urbem igitur diruamus' aut, ut id, quod eam rem, quae conficitur, sequatur necesse est; id est huius modi: 'si peperit, cum viro concubuit; peperit autem.' conficitur hoc: 'concubuit igitur cum viro.' hoc si nolis inferre et inferas id, quod sequitur: 'fecit igitur incestum;' et concluseris argumen-
74 tationem et perspicuam fugeris complexionem. [qua re in longis argumentationibus aut ex conductionibus aut ex contrario complecti oportet, in brevibus id solum, quod conficitur, exponere, in eis, in quibus exitus per-

spicuus est, consecutione uti.] si qui autem ex una quoque parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere saepe satis esse hoc modo argumentationem facere: 'quoniam peperit, cum viro concubuit;' nam hoc nullius neque approbationis neque complexionis indigere; sed nobis ambiguitate nominis videntur errare; nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo quod et inventum aliquam in rem probabile aut necessarium argumentatio vocatur et eius inventi artificiosa expolitio:
cum igitur proferent aliquid huius modi: 'quoniam pe- 75
perit, cum viro concubuit,' inventum proferent, non expolitionem; nos autem de expolitionis partibus loquimur,
nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit: atque hac 41
distinctione alia quoque, quae videbuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut adsumptionem aliquando tolli posse putent aut propositionem, quae si quid habet probabile aut necessarium, quoquo modo commoveat auditorem necesse est. quod si solum inventum spectaretur ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod esset excogitatum, referret, nequaquam tantum inter sum-
mos oratores et mediocris interesse existimaretur. va- 76
riare autem orationem magno opere oportebit; nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem, nam primum omnium generibus ipsis distinguere convenit, hoc est, tum inductione uti, tum ratiocinatione, deinde in ipsa argumentatione non semper a propositione incipere nec semper quinque partibus abuti neque eadem partis ratione expolire; sed tum ab adsumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, [tum utraque,] tum hoc, tum illo genere complexionis uti. [id ut perspiciatur, aut scribamus aut in quolibet exemplo de eis, quae proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quam facile factu sit, periclitari *liceat*.]

Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis 77
dictum videtur. illud autem volumus intellegi nos probe tenere aliis quoque rationibus tractari argumentationes in philosophia multis et obscuris, de quibus certum est artificium constitutum; verum illa nobis abhorrere ab usu oratoris visa sunt; quae pertinere autem ad dicendum

putamus, ea nos commodius, quam ceteros, attendisse non adfirmamus; perquisitius et diligentius conscripsisse pollicemur. nunc, ut instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

42 78 Reprehensio est, per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur aut infirmatur aut elevatur. haec fonte inventionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quod, quibus ex locis aliqua res confirmari potest, eisdem potest ex locis infirmari. nihil enim considerandum est in his omnibus [inventionibus] nisi id, quod personis aut negotiis attributum est; qua re inventionem et [argumentationum] expolitionem ex illis, quae ante praecepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. verum tamen, ut quaedam praeceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehensionis; quos qui observabunt, facilius ea, quae contra dicentur, diluere aut infirmare poterunt.

79 Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex eis, quae sumpta sunt, non conceditur aliquid unum plurave aut his concessis complexio ex eis confici negatur, aut si genus ipsum argumentationis vitiosum ostenditur, aut si contra firmam argumentationem alia aeque firma aut firmior ponitur.

Ex eis, quae sumuntur, aliquid non conceditur, cum aut id, quod credibile dicunt, negatur esse eius modi, aut, quod comparabile putant, dissimile ostenditur, aut iudicatum aliam in partem traducitur, aut omnino iudicium improbatur, aut, quod signum esse adversarii dixerunt, id eius modi negatur esse, aut si comprehensio aut una aut utraque ex parte reprehenditur, aut enumeratio falsa ostenditur, aut simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. nam omne, quod sumitur ad argumentandum sive pro probabili sive pro necessario, necesse
43 est sumatur ex his locis, ut ante ostendimus. id quod
80 pro credibili sumptum erit, infirmabitur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo: 'nemo est, quin pecuniam quam sapientiam malit;' aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: 'quis est, qui non officii cupidior quam pecuniae sit?' aut si erit omnino incredibile,

ut si aliquis, quem constet esse avarum, dicat alicuius
mediocris officii causa se maximam pecuniam neglexisse;
aut si, quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit,
id omnibus dicitur usu venire, hoc pacto: 'qui pauperes
sunt, eis antiquior officio pecunia est.' 'qui locus de-
sertus est, in eo caedem factam esse oportet; in loco
celebri homo occidi qui potuit?' aut si id, quod raro fit,
fieri omnino negatur, ut Curio pro Fulvio 'nemo potest
uno aspectu neque praeteriens in amorem incidere.' quod 81
autem pro signo sumetur, id ex isdem locis, quibus con-
firmatur, infirmabitur; nam in signo primum verum esse
ostendi oportet; deinde esse eius rei signum proprium,
qua de agitur, ut cruorem caedis; deinde factum esse,
quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit;
postremo scisse eum, de quo quaeritur, eius rei legem
et consuetudinem. nam eae res sunt signo attributae;
quas diligentius aperiemus, cum separatim de ipsa con-
iecturali constitutione dicemus. ergo horum unum quid-
que in reprehensione aut non esse signo aut parum magno
esse aut a se potius quam ab adversariis stare aut
omnino falso dici aut in aliam quoque suspitionem duci
posse demonstrabitur. cum autem pro comparabili ali- 44 82
quid inducetur, quoniam id per similitudinem maxime
tractatur, in reprehendendo conveniet simile id negare
esse, quod conferetur, ei, quicum conferetur. id fieri
poterit, si demonstrabitur diversum esse genere, natura,
vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; ac si,
quo in numero illud, quod per similitudinem adferetur,
et quo in loco hoc, cuius causa adferetur, haberi con-
veniat, ostendetur. deinde, quid res cum re differat,
demonstrabimus: ex quo docebimus aliud de eo, quod
comparabitur, et de eo, quicum comparabitur, existimare
oportere. huius facultatis maxime indigebimus, cum ea
ipsa argumentatio, quae per inductionem tractatur, erit
reprehendenda. si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id
ex his locis maxime firmatur: laude eorum, qui iudica-
runt; similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem,
qua de iudicatum est; et commemorando non modo non
esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum;
et demonstrando difficilius et maius fuisse id, quod ad

iudicandum adferatur, quam id, quod instet: ex contrariis locis, si res aut vera aut veri similis permittet, infirmari oportebit, atque erit observandum diligenter, ne nihil ad id, quo de agatur, pertineat id, quod iudicatum sit; [et videndum est] ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui iudicarit, iudicium fieri vi-
83 deatur; [oportet autem animadvertere] ne, cum aliter sint multa iudicata, solitarium aliquod aut rarum iudicatum adferatur; nam his rebus auctoritas iudicati maxime potest infirmari. atque ea quidem, quae quasi probabilia sumentur, ad hunc modum temptari oportebit; quae vero sicuti necessaria dicentur, ea si forte imitabuntur modo necessariam argumentationem neque erunt eius modi, sic reprehendentur: primum comprehensio, quae, utrum concesseris, debet tollere, si vera est, numquam reprehendetur; sin falsa, duobus modis, aut conversione aut alterius partis infirmatione [conversione] hoc modo:

nam si veretur, quid eum accuses, qui est probus?
sin inverecundum animi ingenium possidet,
quid autem accuses, qui id parvi auditu aestimet?

hic, sive vereri dixeris sive non vereri, concedendum hoc putat, ut neges esse accusandum; quod conversione sic reprehendetur 'immo vero accusandus est, nam si veretur, accuses; non enim parvi auditu aestimabit; sin inverecundum animi ingenium possidet, tamen accuses;
84 non enim probus est;' alterius autem partis infirmatione hoc modo reprehendetur: 'verum si veretur, accusatione tua correctus ab errato recedet.' enumeratio vitiosa intellegitur, si aut praeteritum quiddam dicimus, quod velimus concedere, aut infirmum aliquid adnumeratum, quod aut contra dici possit aut causa non sit qua re non honeste possimus concedere. praeteritur quiddam in eius modi enumerationibus: 'quoniam habes istum equum, aut emeris oportet aut hereditate possideas aut munere acceperis aut domi tibi natus sit aut, si horum nihil est, surripueris necesse est: sed neque emisti neque hereditate venit neque donatus est neque domi natus est;
85 necesse est ergo surripueris.' hoc commode reprehendetur, si dici possit ex hostibus equus esse captus, cuius

praedae sectio non venierit, quo inlato infirmatur enume-
ratio; quoniam id est inductum, quod praeteritum est in
enumeratione. altero autem modo reprehendetur, si aut 46
contra aliquid dicetur, hoc est, si exempli causa, ut in
eodem versemur, poterit ostendi hereditate venisse, aut
si illud extremum non erit turpe concedere, ut si qui,
cum dixerint adversarii: 'aut insidias facere voluisti aut
amico morem gessisti aut cupiditate elatus es,' amico se
morem gessisse fateatur. simplex autem conclusio re- 86
prehendetur, si, quod sequitur, non videatur necessario
cum eo, quod antecessit, cohaerere. nam hoc quidem:
'si spiritum ducit, vivit:' 'si dies est, lucet;' eius modi
est, ut cum priore necessario posterius cohaerere videa-
tur; hoc autem; 'si mater est, diligit;' 'si aliquando pec-
cavit, numquam corrigetur;' sic conveniet reprehendi, ut
demonstretur non necessario cum priore posterius cohae-
rere. hoc genus et cetera necessaria et omnino omnis
argumentatio et eius reprehensio maiorem quandam vim
continet et latius patet, quam hic exponitur: sed eius
artificii cognitio eius modi est, ut non ad huius artis
partem aliquam adiungi possit, sed ipsa separatim longi
temporis et magnae atque arduae cognitionis indigeat,
qua re illa nobis alio tempore atque ad aliud institu-
tum, si facultas erit, explicabuntur; nunc his praece-
ptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse
oportebit.

Cum igitur ex eis, quae sumuntur, aliquid non con-
ceditur, sic infirmabitur; cum autem, his concessis, com- 47
plexio ex his non conficitur, haec erunt consideranda: 87
num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo, si, cum
aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contra eum
quis velit hac uti argumentatione: 'si venisses ad exer-
citum, a tribunis militaribus visus esses; non es autem
ab his visus; non es igitur ad exercitum profectus.' hic
cum concesseris propositionem et adsumptionem, com-
plexio est infirmanda, aliud enim, quam cogebatur, inla-
tum est. ac nunc quidem, quo facilius res cognosceretur, 88
perspicuo et grandi vitio praeditum posuimus exemplum;
sed saepe obscurius positum vitium pro vero probatur,
cum aut parum memineris, quid concesseris, aut ambiguum

aliquid pro certo concesseris. ambiguum si concesseris ex ea parte, quam ipse intellexeris, [eam partem] et adversarius ad aliam partem per complexionem velit adcommodare, demonstrare oportebit non ex eo, quod ipse concesseris, sed ex eo, quod ille sumpserit, confici complexionem, ad hunc modum: 'si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis; si pecuniam non habetis, pauperes estis: indigetis autem pecuniae; mercaturae enim, ni ita esset, operam non daretis; pauperes igitur estis.' hoc sic reprehenditur: 'cum dicebas: si indigetis pecuniae, pecuniam non habetis, hoc intellegebam: si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis et idcirco concedebam; cum autem hoc sumebas: 'indigetis autem pecuniae;' illud accipiebam: 'voltis autem pecuniae plus habere.' ex quibus concessionibus non conficitur hoc: 'pauperes igitur estis;' conficeretur autem, si tibi primo hoc quoque concessissem, qui pecuniam maiorem vellet habere, eum pecuniam
48 89 non habere.' saepe autem oblitum putant, quid concesseris, et idcirco id, quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusionem infertur, hoc modo: 'si ad illum hereditas veniebat, veri simile est ab illo necatum;' deinde hoc approbant plurimis verbis; post adsumunt: 'ad illum autem hereditas veniebat;' deinde infertur: 'ille igitur occidit;' id quod ex eis, quae sumpserant, non conficitur. qua re observare diligenter oportet, et quid sumatur et quid ex his conficiatur.

Ipsum autem genus argumentationis vitiosum his de causis ostendetur, si aut in ipso vitium erit aut si non ad id, quod instituitur, adcommodabitur; atque in ipso vitium erit, si omnino totum falsum erit, si commune, si volgare, si leve, si remotum, si mala definitione, si controversum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si inconstans, si adversum.
90 falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: 'non potest esse sapiens, qui pecuniam neglegit; Socrates autem pecuniam neglegebat; non igitur sapiens erat.' commune est, quod nihilo magis ab adversariis, quam a nobis facit, hoc modo: 'idcirco, iudices, quia veram causam habebam, brevi peroravi.' volgare est, quod ad aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum

sit, transferri possit, ut hoc: 'si causam veram non haberet, vobis se, iudices, non commisisset.' leve est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: 'si in mentem venisset, non commisisset;' aut perspicue turpem rem levi tegere vult defensione, hoc modo:

cum te expetebant omnes, florentissimo
regno reliqui; nunc desertum ab omnibus
summo periclo sola ut restituam, paro.

remotum est, quod ultra quam satis est, petitur, huius 49
modi: 'quodsi non P. Scipio Corneliam filiam Ti. Grac- 91
cho conlocasset atque ex ea duos Gracchos procreasset, tantae seditiones natae non essent; qua re hoc incommodum Scipioni ascribendum videtur.' huius modi est illa quoque conquestio:

utinam ne in nemore Pelio securibus
caesa accidisset abiegna ad terram trabes!

longius enim repetita est, quam res postulabat. mala definitio est, cum aut communia describit, hoc modo: 'seditiosus est is, qui malus atque inutilis civis est;' — nam hoc non magis seditiosi, quam ambitiosi, quam calumniatoris, quam alicuius hominis improbi vim describit — aut falsum quiddam dicit, hoc pacto: 'sapientia est pecuniae quaerendae intellegentia;' aut aliquid non grave nec magnum continens, sic: 'stultitia est immensa gloriae cupiditas.' est haec quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita. controversum est, in quo ad dubium demonstrandum dubia causa adfertur, hoc modo:

eho tu, di, quibus est potestas motus superûm atque inferûm,
pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

perspicuum est, de quo non est controversia: ut si, qui 92
Oresten accuset, planum faciat ab eo matrem esse occisam. non concessum est, cum id, quod augetur, in controversia est, ut si, qui Ulixen accuset, in hoc maxime commoretur, indignum esse ab homine ignavissimo virum fortissimum Aiacem necatum. turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine, qui dicit, aut eo tempore, quo dicitur, aut eis, qui audiunt, aut ea re, qua de agitur, indignum propter inhonestatem videtur.

offensum est, quod eorum, qui audiunt, voluntatem lae-
dit; ut, si qui apud equites Romanos cupidos iudicandi
Caepionis legem iudiciariam laudet. contrarium est, quod
93 contra dicitur atque ei, qui audiunt, fecerunt; ut si qui
apud Alexandrum Macedonem dicens contra aliquem ur-
bis expugnatorem diceret nihil esse crudelius, quam
urbis diruere, cum ipse Alexander Thebas diruisset. in-
constans est, quod ab eodem de eadem re diverse dici-
tur; ut, si qui, cum dixerit, qui virtutem habeat, eum
nullius rei ad bene vivendum indigere, neget postea sine
bona valetudine posse bene vivi: aut, se amico adesse
propter benevolentiam, sperare enim aliquid commodi
94 ad se perventurum. adversum est, quod ipsi causae ali-
qua ex parte officit, ut si qui hostium vim et copias et
felicitatem augeat, cum ad pugnandum milites adhor-
tetur. si non ad id, quod instituitur, adcommodabitur
aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio re-
perietur: si plura pollicitus pauciora demonstrabit; aut si,
cum totum debebit ostendere, de parte aliqua loquatur,
hoc modo: 'mulierum genus avarum est; nam Eriphyla
auro viri vitam vendidit;' aut si non id, quod accusabitur,
defendet, ut, si qui, cum ambitus accusabitur, manu se
fortem esse defendet; aut ut Amphion apud Euripidem
[item apud Pacuvium], qui, vituperata musica, sapien-
tiam laudat; aut si res ex hominis vitio vituperabitur, ut,
si qui doctrinam ex alicuius docti vitio reprehendat; aut
si qui, cum aliquem volet laudare, de felicitate eius, non
de virtute dicat; aut si rem cum re ita comparabit, ut
alteram se non putet laudare, nisi alteram vituperarit;
aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentio-
95 nem; aut si, cum de certa re quaeretur, de communi in-
stituetur oratio, ut, si qui, cum aliqui deliberent, bellum
gerant an non, pacem laudet omnino, non illud bellum in-
utile esse demonstret; aut si ratio alicuius rei reddetur
falsa, hoc modo: pecunia bonum est, propterea quod ea
maxime vitam beatam efficit; aut infirma, ut Plautus:

amicum castigare ob meritam noxiam,
immune est facinus; verum in aetate utile
et conducibile; nam ego amicum hodie meum
concastigabo pro commerita noxia;

aut eadem, hoc modo: 'malum est avaritia; multos enim magnis incommodis adfecit pecuniae cupiditas;' aut parum idonea, hoc modo: 'maximum bonum est amicitia; plurimae enim sunt delectationes in amicitia.'

Quartus modus erit reprehensionis, per quem contra 51
firmam argumentationem aeque firma aut firmior poni- 96
tur. hoc genus in deliberationibus maxime versabitur, cum aliquid, quod contra dicitur, aequum esse concedimus, sed id, quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus; aut cum id, quod illi defendant, utile esse fatemur, quod nos dicamus, honestum esse demonstramus. ac de reprehensione quidem haec existimavimus esse dicenda. [deinceps nunc de conclusione ponemus.]

Hermagoras digressionem deinde, tum postremam 97
conclusionem ponit; in hac autem digressione ille putat oportere quandam inferri orationem a causa atque a iudicatione ipsa remotam, quae aut sui laudem aut adversarii vituperationem contineat aut in aliam causam deducat, ex qua conficiat aliquid confirmationis aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. hanc si qui partem putabit esse orationis, sequatur licebit; [nam et augendi et laudandi et vituperandi praecepta a nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur.] nobis [autem] non placuit [hanc] partium in numerum reponi, quod de causa digredi nisi per locum communem displicet, quo de genere posterius est dicendum; laudes autem et vituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicatas. nunc dicemus de conclusione.

Conclusio est exitus et determinatio totius orationis: 52
haec habet partis tris, enumerationem, indignationem, 98
conquestionem. enumeratio est, per quam res disperse et diffuse dictae unum in locum coguntur et reminiscendi causa unum sub aspectum subiciuntur. haec si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intellegetur; sin varie fiet, et hanc suspitionem et satietatem vitare poterit. qua re tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unam quamque rem attingere et ita omnis

transire breviter argumentationes; tum autem, id quod difficilius est, dicere, quas partis exposueris in partitione, de quibus te pollicitus sis dicturum, et reducere in memoriam, quibus rationibus unam quamque partem confirmaris; tum ab eis, qui audiunt, quaerere, quid sit, quod sibi velle debeant demonstrari, [hoc modo: 'illud docuimus, illud planum fecimus.' ita simul et in memoriam redibit auditor et putabit nihil esse praeterea, quod debeat desiderare. atque in his generibus, ut ante dictum est, tum tuas argumentationes transire separatim, tum, id quod artificiosius est, cum tuis contrarias coniungere;] et cum tuam dixeris argumentationem, tum, contra eam quod adferebatur, quem ad modum dilueris, ostendere. ita per brevem comparationem auditoris memoria et de confirmatione et de reprehensione redintegrabitur. atque haec aliis actionis quoque modis variare oportebit: nam tum ex tua persona enumerare possis, ut, quid et quo quidque loco dixeris, admoneas; tum vero personam aut rem aliquam inducere et enumerationem ei totam attribuere. personam hoc modo: 'nam si legis scriptor exsistat et quaerat a vobis, quid dubitetis; quid possitis dicere, cum vobis hoc et hoc sit demonstratum?' [atque hic, item ut in nostra persona, licebit alias singillatim transire omnis argumentationes, alias ad partitiones singula genera referre, alias ab auditore, quid desideret, quaerere, alias haec facere per comparationem suarum et contrariarum argumentationum.] res autem inducetur, si alicui rei huius modi, legi, loco, urbi, monumento oratio attribuetur per enumerationem, hoc modo: 'quid, si leges loqui possent? nonne haec apud vos quererentur? quidnam amplius desideratis, iudices, cum vobis hoc et hoc planum factum sit?' in hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. commune autem praeceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex una quaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit gravissimum, et unum quidque quam brevissime transeatur, ut memoria, non oratio renovata videatur.

53 Indignatio est oratio, per quam conficitur, ut in aliquem hominem magnum odium aut in rem gravis offen-

sio concitetur. in hoc genere illud primum intellegi vo-
lumus, posse omnibus ex locis eis, quos in confirmandi
praeceptione posuimus, tractari indignationem; nam ex
eis rebus, quae personis atque negotiis sunt attribu-
tae, quaevis amplificationes et indignationes nasci pos-
sunt, sed tamen ea, quae separatim de indignatione prae-
cipi possunt, consideremus. primus locus sumitur ab 101
auctoritate, cum commemoramus, quantae curae res ea
fuerit eis, quorum auctoritas gravissima debeat esse: dis
immortalibus, qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis,
vatibus, ostentis, prodigiis, responsis, similibus rebus;
item maioribus nostris, regibus, civitatibus, gentibus,
hominibus sapientissimis, senatui, populo, legum scripto-
ribus. secundus locus est, per quem illa res ad quos
pertineat, cum amplificatione per indignationem osten-
ditur, [aut] ad omnis aut ad maiorem partem, quod atro-
cissimum est; aut ad superiores, quales sunt ei, quorum
ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum
est; aut ad paris animo, fortuna, corpore, quod iniquis-
simum est; aut ad inferiores, quod superbissimum est.
tertius locus est, per quem quaerimus, quidnam sit even-
turum, si idem ceteri faciant; et simul ostendimus, huic
si concessum sit, multos aemulos eiusdem audaciae futu-
ros, ex quo, quid mali sit eventurum, demonstrabimus.
quartus locus est, per quem demonstramus multos ala- 102
cris exspectare, quid statuatur, ut ex eo, quod uni con-
cessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intellegere
possint. quintus locus est, per quem ostendimus ceteras
res perperam constitutas intellecta veritate commutatas
corrigi posse; hanc esse rem, quae si sit semel iudicata,
neque alio commutari iudicio neque ulla potestate corrigi
possit. sextus locus est, per quem consulto et de in-
dustria factum demonstratur et illud adiungitur, volun-
tario maleficio veniam dari non oportere, imprudentiae
concedi non numquam convenire. septimus locus est, per
quem indignamur, quod taetrum, crudele, nefarium, tyran-
nicum factum esse dicamus, [per vim, manum opulen-
tam,] quae res ab legibus et ab aequabili iure remotis-
sima sit. octavus locus est, per quem demonstramus 54
non volgare neque factitatum esse ne ab audacissimis 103

quidem hominibus id maleficium, de quo agatur; atque
id a feris hominibus et a barbaris gentibus et immanibus
bestiis esse remotum. haec erunt, quae in parentis,
liberos, coniuges, consanguineos, supplices crudeliter
facta dicentur, et deinceps si qua proferantur in maiores
natu, in hospites, in vicinos, in amicos, in eos, quibus-
cum vitam egeris, in eos, apud quos educatus sis, in
eos, a quibus eruditus, in mortuos, in miseros et miseri-
cordia dignos, in homines claros, nobilis et honore usos,
in eos, qui neque laedere alium nec se defendere potu-
erunt, ut in pueros, senes, mulieres; quibus ex omnibus
acriter excitata indignatio summum in eum, qui violarit
104 horum aliquid, odium commovere poterit. nonus locus
est, per quem cum aliis peccatis, quae constant esse pec-
cata, hoc, quo de quaestio est, comparatur, et ita per
contentionem, quanto atrocius et indignius sit illud, de
quo agitur, ostenditur. decimus locus est, per quem
omnia, quae in negotio gerundo acta sunt quaeque post
negotium consecuta sunt, cum unius cuiusque indigna-
tione et criminatione conligimus et rem verbis quam
maxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus,
ut id, quod indignum est, proinde illi videatur indignum,
ac si ipse interfuerit et praesens viderit. undecimus
locus est, per quem ostendimus ab eo factum, a quo
minime oportuerit, et a quo, si alius faceret, prohiberi
conveniret. duodecimus locus est, per quem indignamur,
quod nobis hoc primis acciderit neque alicui umquam
105 usu venerit. tertius decimus locus est, si cum iniuria
contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in su-
perbiam et adrogantiam odium concitatur. quartus deci-
mus locus est, per quem petimus ab eis, qui audiunt,
ut ad suas res nostras iniurias referant; si ad pueros
pertinebit, de liberis suis cogitent; si ad mulieres, de
uxoribus; si ad senes, de patribus aut parentibus. quin-
tus decimus locus est, per quem dicimus, inimicis quo-
que et hostibus ea, quae nobis acciderint, indigna videri
solere. [et indignatio quidem his fere de locis gravissime
sumetur.

55 Conquestionis autem huius modi de rebus partis petere
106 oportebit.] Conquestio est oratio auditorum misericordiam

captans. in hac primum animum auditoris mitem et misericordem conficere oportet, quo facilius conquestione commoveri possit. id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunae vis in omnis et hominum infirmitas ostenditur; qua oratione habita graviter et sententiose maxime demittitur animus hominum et ad misericordiam comparatur, cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit. deinde primus locus est misericordiae, per 107
quem quibus in bonis fuerint et nunc quibus in malis sint, ostenditur. secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint et sint et futuri sint, demonstratur. tertius, per quem unum quodque deploratur incommodum, ut in morte filii pueritiae delectatio, amor, spes, solatium, educatio et, si qua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt. quartus, per quem res turpes et humiles et inliberales proferuntur et indignae aetate, genere, fortuma pristina, honore, beneficiis; quae passi perpessurive sint. quintus, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponuntur, ut videatur is, qui audit, videre et re quoque ipsa quasi adsit, non verbis solum ad misericordiam ducatur. sextus, per quem praeter spem in miseriis de- 108
monstratur esse, et, cum aliquid exspectaret, non modo id non adeptum esse, sed in summas miserias incidisse. septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt, [similem in causam] convertimus et petimus, ut de suis liberis aut parentibus aut aliquo, qui illis carus debeat esse, nos cum videant, recordentur. octavus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: 'non adfui, non vidi, non postremam vocem eius audivi, non extremum spiritum eius excepi.' item: 'inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit insepultus, a feris diu vexatus, communi quoque honore in morte caruit.' nonus, per quem ora- 109
tio ad mutas et expertis animi res referetur, [ut ad equum, domum, vestem sermonem alicuius adcommodes,] quibus animus eorum, qui audiunt et aliquem dilexerunt, vehementer commoveatur. decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. undecimus, per quem aut liberorum aut parentum aut sui corporis sepeliendi

aut alicuius eius modi rei commendatio fit. duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cum diducaris ab eo, quicum libentissime vixeris, ut a parente, filio, fratre, familiari. tertius decimus, per quem cum indignatione conquerimur, quod ab eis, a quibus minime conveniat, male tractemur, propinquis, amicis, quibus benigne fecerimus, quos adiutores fore putarimus, aut a quibus indignum sit, ut servis, libertis, clientibus, sup-
56 plicibus. quartus decimus, qui per obsecrationem sumitur; in quo orantur [modo] illi, qui audiunt, humili et supplici oratione, ut misereantur. quintus decimus, per quem non nostras, sed eorum, qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. sextus decimus, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus et tamen amplum et excelsum et patientem incommodorum esse et futurum esse, quicquid acciderit, demonstramus, nam saepe virtus et magnificentia, in quo gravitas et auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commovendam quam humilitas et obsecratio. commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit; quem ad modum enim dixit rhetor Apollonius, lacrima nihil citius arescit. sed quoniam satis, ut videmur, de omnibus partibus orationis diximus et huius voluminis magnitudo longius processit, quae sequuntur deinceps, in secundo libro dicemus.

M. TULLII CICERONIS RHETORICORUM LIBRI DUO QUI SUNT DE INVENTIONE RHETORICA.

LIBER SECUNDUS.

1
1 Crotoniatae quondam, cum florerent omnibus copiis et in Italia cum primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregiis picturis locupletare voluerunt; itaque Heracleoten Zeuxin, qui tum longe ceteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum adhibuerunt. is et ceteras compluris tabulas pinxit, quarum non nulla pars usque ad nostram

memoriam propter fani religionem remansit, et [ut
excellentem muliebris formae pulcritudinem muta in se
imago contineret] Helenae pingere se simulacrum velle
dixit; quod Crotoniatae, qui eum muliebri in corpore
pingendo plurimum aliis praestare saepe accepissent,
libenter audierunt; putaverunt enim, si, quo in genere
plurimum posset, in eo magno opere elaborasset, egre-
gium sibi opus illo in fano relicturum; neque tum eos 2
illa opinio fefellit: nam Zeuxis ilico quaesivit ab eis,
quasnam virgines formosas haberent; illi autem statim
hominem deduxerunt in palaestram atque ei pueros osten-
derunt multos, magna praeditos dignitate. etenim quo-
dam tempore Crotoniatae multum omnibus corporum viri-
bus et dignitatibus antestiterunt atque honestissimas ex
gymnico certamine victorias domum cum laude maxima
rettulerunt. cum puerorum igitur formas et corpora
magno [hic] opere miraretur, 'horum,' inquiunt illi, 'so-
rores sunt apud nos virgines; qua re, qua sint illae
dignitate, potes ex his suspicari.' 'praebete igitur mihi,
quaeso,' inquit 'ex istis virginibus formosissimas, dum
pingo id, quod pollicitus sum vobis' [ut mutum in simu-
lacrum ex animali exemplo veritas transferatur]. tum 3
Crotoniatae publico de consilio virgines unum in locum
conduxerunt et pictori quam vellet eligendi potestatem
dederunt; ille autem quinque delegit; quarum nomina
multi poëtae memoriae prodiderunt, quod eius essent iu-
dicio probatae, qui pulcritudinis habere verissimum iudi-
cium debuisset. neque enim putavit omnia, quae quae-
reret ad venustatem, uno se in corpore reperire posse
ideo, quod nihil simplici in genere omnibus ex partibus
perfectum natura expolivit; itaque, tamquam ceteris non
sit habitura quod largiatur, si uni cuncta concesserit,
aliud alii commodi aliquo adiuncto incommodo munera-
tur. quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, ut 2 4
artem dicendi perscriberemus, non unum aliquod propo-
suimus exemplum, cuius omnes partes, quocumque es-
sent in genere, exprimendae nobis necessarie viderentur;
sed omnibus unum in locum coactis scriptoribus, quod
quisque commodissime praecipere videbatur, excerpsi-
mus et ex variis ingeniis excellentissima quaeque libavi-

mus; ex eis enim, qui nomine et memoria digni sunt, nec nihil optime nec omnia praeclarissime quisquam dicere nobis videbatur. quapropter stultitia visa est aut a bene inventis alicuius recedere, si quo in vitio eius offenderemur, aut ad vitia quoque eius accedere, cuius
5 aliquo bene praecepto duceremur. quodsi in ceteris quoque studiis a multis eligere homines commodissimum quodque, quam sese uni alicui certo vellent addicere, minus [in] adrogantia offenderent; non tanto opere in vitiis perseverarent; aliquanto levius ex inscientia laborarent. ac si par in nobis huius artis atque in illo picturae scientia fuisset, fortasse magis hoc in suo genere opus nostrum, quam in suo pictura illa nobilis eniteret; ex maiore enim copia nobis quam illi fuit exemplorum eligendi potestas: ille una ex urbe et ex eo numero virginum, quae tum erant, eligere potuit; nobis omnium, quicumque fuerunt ab ultimo principio huius praeceptionis usque ad hoc tempus, expositis copiis, quodcumque
6 placeret, eligendi potestas fuit; ac veteres quidem scriptores artis usque a principe illo atque inventore Tisia repetitos unum in locum conduxit Aristoteles et nominatim cuiusque praecepta magna conquisita cura perspicue conscripsit atque enodata diligenter exposuit; ac tantum inventoribus ipsis suavitate et brevitate dicendi praestitit, ut nemo illorum praecepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui quod illi praecipiant velint intellegere, ad hunc quasi ad quendam multo commodiorem explicato-
7 rem revertantur. atque hic quidem ipse et se ipsum nobis et eos, qui ante [se] fuerunt, in medio posuit, ut ceteros et se ipsum per se cognosceremus; ab hoc autem qui profecti sunt, quamquam in maximis philosophiae partibus operae plurimum consumpserunt, sicut et ipse, cuius instituta sequebantur, fecerat, tamen permulta nobis praecepta dicendi reliquerunt. atque alii quoque alio ex fonte praeceptores dicendi emanaverunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt, nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus et nobilis rhetor Isocrates; cuius ipsius quam constat esse
8 artem, non invenimus; discipulorum autem atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de

arte praecepta reperimus. ex his duabus diversis sicuti 3
familiis, quarum altera cum versaretur in philosophia,
non nullam rhetoricae quoque artis sibi curam adsumebat,
altera vero omnis in dicendi erat studio et praeceptione
occupata, unum quoddam est conflatum genus a poste-
rioribus, qui ab utrisque ea, quae commode dici vide-
bantur, in suas artis contulerunt; quos ipsos simul at-
que illos superiores nos nobis omnis, quoad facultas
tulit, proposuimus et ex nostro quoque non nihil in com-
mune contulimus. quodsi ea, quae in his libris expo- 9
nuntur, tanto opere eligenda fuerunt, quanto studio electa
sunt, profecto neque nos neque alios industriae nostrae
paenitebit; sin autem temere aliquid alicuius praeterisse
aut non satis eleganter secuti videbimur, docti ab aliquo
facile et libenter commutabimus sententiam, non enim
parum cognosse, sed in parum cognito stulte et diu per-
severasse turpe est, propterea quod alterum communi
hominum infirmitati, alterum singulari cuiusque vitio est
attributum. qua re nos quidem sine ulla adfirmatione 10
simul quaerentes dubitanter unum quidque dicemus, ne,
dum parvulum hoc consequamur, ut satis haec commode
perscripsisse videamur, illud amittamus, quod maximum
est, ut ne cui rei temere atque adroganter adsenserimus.
verum hoc quidem nos et in hoc tempore et in omni vita
studiose, quoad facultas feret, consequemur, nunc autem,
ne longius oratio progressa videatur, de reliquis, quae
praecipienda videntur esse, dicemus.

Igitur primus liber, exposito genere huius artis et 11
officio et fine et materia et partibus, genera controversia-
rum [et inventiones et constitutiones et iudicationes] con-
tinebat, deinde partis orationis et in eas omnis omnia
praecepta. qua re cum in eo ceteris de rebus distinctius
dictum sit, disperse autem de confirmatione et de re-
prehensione, nunc certos confirmandi et reprehendendi
in singula causarum genera locos tradendos arbitramur,
et quia, quo pacto tractari conveniret argumentationes,
in libro primo non indiligenter expositum est, hic tantum
ipsa inventa unam quamque in rem exponentur simpli-
citer sine ulla exornatione, ut ex hoc inventa ipsa, ex
superiore autem expolitio inventorum petatur; qua re

haec, quae nunc praecipientur, ad confirmationis et reprehensionis partis referre oportebit.

4 12 Omnis et demonstrativa et deliberativa et iudicialis causa necesse est in aliquo eorum, quae ante exposita sunt, constitutionis genere uno pluribusve versetur. hoc quamquam ita est, tamen cum communiter quaedam de omnibus praecipi possint, separatim quoque aliae sunt cuiusque generis diversae praeceptiones: aliud enim laus aut vituperatio, aliud sententiae dictio, aliud accusatio aut recusatio conficere debet: in iudiciis, quid aequum sit, quaeritur, in demonstrationibus, quid honestum, in deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit et quid utile; nam ceteri utilitatis modo finem in suadendo
13 et in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt: quorum igitur generum fines et exitus diversi sunt, eorum praecepta eadem esse non possunt. neque nunc hoc dicimus, non eadem *in omnis* incidere constitutiones, verum tamen oratio quaedam ex ipso fine et ex genere causae nascitur, quae pertineat ad vitae alicuius demonstrationem aut ad sententiae dictionem, *aut ad accusationem vel recusationem.* [qua re nunc in exponendis controversiis, in iudiciali genere causarum et praeceptorum versabimur, ex quo pleraque in cetera quoque causarum genera simili implicata controversia nulla cum difficultate transferuntur; post autem separatim de reliquis dicemus.]

14 Nunc ab coniecturali constitutione proficiscamur; cuius exemplum sit hoc expositum: in itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam et secum aliquantum nummorum ferentem est consecutus; cum hoc, ut fere fit, in via sermonem contulit; ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere vellent; qua re cum in eandem tabernam divertissent, simul cenare et in eodem loco somnum capere voluerunt. cenati discubuerunt ibidem. caupo autem — nam ita dicitur post inventum, cum in alio maleficio deprehensus esset — cum illum alterum, videlicet qui nummos haberet, animum advertisset, noctu postquam illos artius iam, ut fit, ex lassitudine dormire sensit, accessit et alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter appositum e vagina eduxit et illum alte-

rum occidit, nummos abstulit, gladium cruentum in vaginam recondidit, ipse se in suum lectum recepit. ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamavit semel et saepius: illum somno impeditum non respondere existima- 15
vit; ipse gladium et cetera, quae secum attulerat, sustulit, solus profectus est. caupo non multo post conclamat hominem esse occisum et cum quibusdam diversoribus illum, qui ante exierat, consequitur in itinere; hominem comprehendit, gladium eius e vagina educit, reperit cruentum; homo in urbem ab illis deducitur ac reus fit. in hac intentio et criminis; 'occidisti;' depulsio: 'non occidi.' ex quibus [constitutio] est [id est] quaestio eadem [in coniecturali] quae iudicatio: occideritne?

Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem 5
coniecturalem incidit controversiam. hoc autem et in 16
horum locorum expositione et in ceterorum oportebit attendere, non omnis in omnem causam convenire, nam ut omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus litteris scribitur, sic omnem in causam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessario pars aliqua conveniet. omnis igitur ex causa, ex persona, ex facto ipso coniectura capienda est.

Causa tribuitur in impulsionem et in ratiocinationem. 17
impulsio est, quae sine cogitatione per quandam adfectionem animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, aegritudo, vinolentia et omnino omnia, in quibus animus ita videtur adfectus fuisse, ut rem perspicere cum consilio et cura non potuerit et id, quod fecit, impetu quodam animi potius quam cogitatione fecerit. ratio- 18
cinatio est autem diligens et considerata faciendi aliquid aut non faciendi excogitatio. ea dicitur interfuisse tum, cum aliquid [faciendi aut non faciendi] certa de causa vitasse aut secutus esse animus videbitur, ut, si amicitiae quid causa factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriae, si pecuniae, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi adipiscendive commodi aut contra reiciendi, deminuendi devitandive incommodi causa. nam in horum genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodi aliquid maioris

adipiscendi commodi causa aut maioris vitandi incommodi suscipitur aut aliquod commodum maioris adipiscendi com-
19 modi aut maioris vitandi incommodi praeteritur. hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis, nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, qua re factum sit, ostenditur. ergo accusator, cum impulsione aliquid factum esse dicet, illum impetum et quandam commotionem animi adfectionemque verbis et sententiis amplificare debebit et ostendere, quanta vis sit amoris, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat aut ex aliqua causa earum, qua impulsum aliquem id fecisse dicet. hic et exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, et similitudinum conlatione et ipsius animi adfectionis amplificatione curandum est, ut non mirum videatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus
6 animus accesserit. cum autem non impulsione, verum
20 ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus aut quid incommodi fugerit, demonstrabit et id augebit, quam maxime poterit, ut, quoad eius fieri possit, idonea quam maxime causa ad peccandum hortata videatur: si gloriae causa, quantam gloriam consecuturam existimarit; item si dominationis, si pecuniae, si amicitiae, si inimicitiarum, et omnino quicquid erit,
21 quod causae fuisse dicet, id summe augere debebit; et hoc eum magno opere considerare oportebit, non quid in veritate modo, verum etiam vehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. nihil enim refert non fuisse aut non esse aliquid commodi aut incommodi, si ostendi potest ei visum esse, qui arguatur. nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res alio modo est, ac putatur, aut non is eventus est, quem arbitrati sunt. res alio modo est tum, cum aut id, quod bonum est, malum putant, aut contra, quod malum est, bonum, aut, quod nec malum est nec bonum, malum aut bonum, aut, quod malum
22 aut bonum est, nec malum nec bonum. hoc intellectu si qui negabit esse ullam pecuniam fratris aut amici vita aut denique officio suo antiquiorem aut suaviorem, non hoc erit accusatori negandum; nam in eum culpa et summum odium transferetur, qui quod tam vere et pie dicetur, negabit; verum illud dicendum erit, illi ita non

esse visum; quod sumi oportet ex eis, quae ad personam
pertinent, de quo post dicendum est. eventus autem 7
tum fallit, cum aliter accidit, atque ei, qui arguuntur, 23
arbitrati esse dicuntur: ut, si qui dicatur alium occidisse,
ac voluerit, quod aut similitudine aut suspitione aut de-
monstratione falsa deceptus sit; aut eum necasse, cuius
testamento non sit heres, quod eo testamento se heredem
arbitratus sit; non enim ex eventu cogitationem spectari
oportere, sed qua cogitatione animus et spe ad malefi-
cium profectus sit, considerari; quo animo quid quisque
faciat, non quo casu utatur, ad rem pertinere. hoc autem 24
loco caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit
alii nemini causam fuisse faciendi; secundarium, si tan-
tam [tam idoneam] nemini; sin fuisse aliis quoque causa
faciendi videbitur, aut potestas defuisse aliis demon-
stranda est aut facultas aut voluntas: potestas, si aut
nescisse aut non adfuisse aut conficere aliquid non po-
tuisse dicentur; facultas, si ratio, adiutores, adiumenta
ceteraque, quae ad rem pertinent, defuisse alicui demon-
strabuntur; voluntas, si animus a talibus factis vacuus
et integer esse dicetur. postremo, quas ad defensionem
rationes reo dabimus, eis accusator ad alios ex culpa
eximendos abutetur. verum id brevi faciendum est et in
unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi
causa hunc accusare, sed huius accusandi causa defen- 8
dere alterum videatur. [atque accusatori quidem haec 25
fere sunt in causa faciendi consideranda,] defensor autem
ex contrario primum impulsionem aut nullam fuisse dicet
aut, si fuisse concedet, extenuabit et parvulam quandam
fuisse demonstrabit aut non ex ea solere huius modi
facta nasci docebit: quo erit in loco demonstrandum,
quae vis et natura sit eius adfectionis, qua impulsus ali-
quid reus commisisse dicetur, in quo et exempla et
similitudines erunt proferendae et ipsa diligenter natura
eius adfectionis tamquam levissimae [quietissimam ad
partem] explicanda, ut et res ipsa a facto crudeli et tur-
bulento ad quoddam mitius et tranquillius traducatur et
oratio tamen ad animum eius, qui audiet, et ad animi
quendam intimum sensum adcommodetur. ratiocinatio- 26
nis autem suspitiones infirmabit, si aut commodum nul-

lum esse aut parvum aut aliis maius esse aut nihilo sibi
maius esse, quam aliis, aut incommodum sibi maius, quam
commodum dicet; ut nequaquam illius commodi, quod
expetitum dicatur, magnitudo aut cum eo incommodo,
quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeatur,
sit comparanda; qui omnes loci similiter in incommodi
27 quoque vitatione tractabuntur. sin accusator dixerit eum
id esse secutum, quod ei visum sit commodum, aut id
fugisse, quod putarit esse incommodum, quamquam in
falsa fuerit opinione, demonstrandum erit defensori nemi-
nem tanta esse stultitia, qui tali in re possit veritatem
ignorare: quodsi id concedatur, illud non concessum iri,
ne dubitasse quidem eum, quid rei esset, sed id, quod
falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro vero probasse;
quia si dubitarit, summae fuisse amentiae dubia spe im-
28 pulsum certum in periculum se committere. quem ad
modum autem accusator, cum ab aliis culpam demo-
vebit, defensoris locis utetur, sic eis locis, qui accusatori
dati sunt, utetur reus, cum in alios ab se crimen volet
transferre.

9 Ex persona autem coniectura capietur, si eae res,
quae personis attributae sunt, diligenter considerabuntur,
quas omnis in primo libro exposuimus. nam et de no-
mine non numquam aliquid suspitionis nascitur; nomen
autem cum dicimus, cognomen quoque intellegatur opor-
tet. de hominis enim certo et proprio vocabulo agitur;
ut si dicamus idcirco aliquem Caldum vocari, quod teme-
rario et repentino consilio sit; aut si ea re hominibus
Graecis [imperitis] verba dederit, quod Clodius aut Cae-
29 cilius aut Mutius vocaretur; et de natura licet aliquan-
tum ducere suspitionis — omnia enim haec, vir an mulier,
huius an illius civitatis sit, quibus sit consanguineis,
quibus maioribus, qua aetate, quo animo, quo corpore,
quae naturae sunt attributa, ad aliquam coniecturam
faciendam pertinebunt — et ex victu multae trahuntur
suspitiones, cum, quem ad modum et apud quos et a
quibus educatus et eruditus sit, quaeritur, et quibuscum
30 vivat, qua ratione vitae, quo more domestico vivat; et
ex fortuna saepe argumentatio nascitur, cum servus an
liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an

infelix, privatus an in potestate sit aut fuerit aut futurus sit, consideratur; aut denique aliquid eorum quaeritur, quae fortunae esse attributa intelleguntur. habitus autem, quoniam in aliqua perfecta et constanti animi aut corporis absolutione consistit, quo in genere est virtus, scientia et quae contraria sunt; res ipsa, causa posita, docebit, ecquid hic quoque locus suspitionis ostendat. nam adfectiones quidem perspicuam solent prae se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia, propterea quod et ipsarum vis intellegitur et, quae res harum aliquam consequatur, faciles cognitu sunt. studium autem quo- 31
niam est adsidua et vehementer aliquam ad rem applicata magna cum voluptate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in causa. item ex consilio sumetur aliquid suspitionis, nam consilium est aliquid faciendi non faciendive excogitata ratio. iam facta et casus et orationes, quae sunt omnia, ut in confirmationis praeceptis dictum est, in tria tempora distributa, facile erit videre, ecquid adferant ad confirmandam coniecturam suspitionis.

Ac personis quidem res hae sunt attributae, ex qui- 10
bus omnibus unum in locum coactis accusatoris erit im- 32
probatione hominis uti; nam causa facti parum firmitudinis habebit, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspitionem adducitur, ut in tali *re a* culpa non videatur abhorruisse; ut enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum causa, qua re peccaret, non intercessit, sic causam peccati intercedere leve est, si animus nulli minus honestae rationi adfinis ostenditur. qua re vitam eius, quem arguit, ex ante factis accusator improbare debebit et ostendere, si quo in pari ante peccato convictus sit: si id non poterit, si quam in similem ante suspitionem venerit, ac maxime, si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusdem modi causa aliqua commotum peccasse aut in aeque magna re aut in maiore aut in minore: ut si, quem quid pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare aliqua in re eius aliquod factum ava-
rum. item in omni causa naturam aut victum aut studium 33
aut fortunam aut aliquid eorum, quae personis attributa sunt, ad eam causam, qua commotum peccasse dicet, adiun-

gere atque ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum adversarii oportebit: si avaritia inductum arguas fecisse, et avarum eum, quem accuses, demonstrare non possis, aliis adfinem vitiis esse doceas, et ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis aut cupidus aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse; quantum enim de honestate et auctoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantundem de facultate ei totius est defensionis deminu-
34 tum. si nulli adfinis poterit vitio reus ante admisso demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut veterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere, nam eum ante celasse, nunc manifesto teneri; qua re non oportere hanc rem ex superiore vita spectari, sed superiorem vitam ex hac re improbari; et aut potestatem ante peccandi non fuisse aut causam; aut, si haec dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit; nam necesse esse eum, qui velit peccare, aliquando primum delinquere. sin vita ante acta ignorabitur, hoc loco praeterito et, cur praetereatur, demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit.

11 Defensor autem primum, si poterit, debebit vitam
35 eius, qui insimulabitur, quam honestissimam demonstrare. id faciet, si ostendet aliqua eius nota et non communia officia; quod genus in parentes, cognatos, amicos, adfinis, necessarios; etiam quae magis rara et eximia sunt, si ab eo cum magno aliquid labore aut periculo aut utraque re, cum necesse non esset, officii causa aut in rem publicam aut in parentes aut in aliquos eorum, qui modo expositi sunt, factum esse dicet; deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse, quod eo confirmatius erit, si, cum potestas impune aliquid faciendi minus honeste fuisse dicetur, voluntas ei a
36 faciendo demonstrabitur afuisse. hoc autem ipsum genus erit eo firmius, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer ante fuisse demonstrabitur: ut si, cum avaritiae causa fecisse arguatur, minime omni in vita pecuniae cupidus fuisse doceatur: hic illa magna cum gravitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni, perquam mi-

serum facinus esse et indignum [demonstrabitur; ut],
cum animus in vita fuerit omni a vitiis remotissimus,
eam causam putare, quae homines audacis in fraudem
rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccan-
dum potuisse impellere; [aut] iniquum esse et optimo
cuique perniciosissimum non vitam honeste actam tali in
tempore quam plurimum prodesse, sed subita ex crimi-
natione, quae confingi quamvis false possit, non ex ante
acta vita, quae neque ad tempus fingi neque ullo modo
mutari possit, facere iudicium. sin autem in ante acta 37
vita aliquae turpitudines erunt, aut falso venisse in eam
existimationem dicetur et ex aliquorum invidia aut ob-
trectatione aut falsa opinione, aut imprudentiae, neces-
situdini, persuasioni, adulescentiae aut alicui non mali-
tiosae animi adfectioni attribuentur aut dissimili generi
vitiorum, ut animus non omnino integer, sed ab tali
culpa remotus esse videatur. [ac] si nullo modo vitae
turpitudo aut infamia leniri poterit oratione, negare opor-
tebit de vita eius et de moribus quaerere *se*, sed de eo
crimine, quo de arguatur; qua re, ante factis omissis,
illud, quod instet, agi oportere.

Ex facto autem ipso suspitiones ducentur, si totius 12
administratio negotii ex omnibus partibus pertemptabitur; 38
atque eae suspitiones partim ex negotio separatim, par-
tim communiter ex personis atque ex negotio profici-
scentur. ex negotio duci poterunt, si eas res, quae
negotiis attributae sunt, diligenter considerabimus. ex
eis igitur in hanc constitutionem convenire videntur ge-
nera earum omnia, partes generum pleraeque. videre 39
igitur primum oportebit, quae sint continentia cum ipso
negotio, hoc est, quae ab re separari non possint: quo
in loco satis erit diligenter considerasse, quid sit ante rem
factum, ex quo spes perficiundi nata et faciundi facultas
quaesita videatur; quid in ipsa re gerenda, quid postea
consecutum sit. denique ipsius est negotii gestio per-
tractanda, nam hoc genus earum rerum, quae negotio
sunt attributae, secundo in loco nobis est expositum.
hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, 40
facultas; quorum unius cuiusque vis diligenter in con-
firmationis praeceptis explicata est. qua re, ne aut hic

non admonuisse aut ne eadem iterum dixisse videamur, breviter iniciemus, quid quaque in parte considerari oporteat. in loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas ad faciendum idonea, in facultate copia et potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit aut quibus sine omnino confici non potest,
41 consideranda est. deinde videndum est, quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid aeque magnum sit, quid simile; ex quibus coniectura quaedam ducitur, si, quem ad modum res maiores, minores, aeque magnae, similes agi soleant, diligenter considerabitur: quo in genere eventus quoque videndus erit, hoc est, quid ex quaque re soleat evenire, [magno opere considerandum est] ut metus, laetitia, titubatio, apparatio.
42 quarta autem pars restat ex eis *rebus*, quas negotiis dicebamus esse attributas, consecutio. in ea quaeruntur ea, quae gestum negotium confestim aut intervallo consequuntur; in qua videbimus, ecqua consuetudo sit, ecqua lex, ecqua pactio, ecquod eius rei artificium aut usus aut exercitatio, hominum aut approbatio aut offensio; ex quibus non numquam elicitur aliquid suspitionis.

13 Sunt autem aliae suspitiones, quae communiter et ex negotiorum et ex personarum attributionibus sumuntur, nam et ex fortuna et ex natura et ex victu, studio, factis, casu, orationibus, consilio et ex habitu animi aut corporis pleraque pertinent ad easdem res, quae rem credibilem facere possunt et cum facti suspitione iungun-
43 tur. maxime enim quaerere oportet in hac constitutione, primum potueritne aliquid fieri; deinde ecquo ab alio potuerit; deinde facultas, de qua ante diximus; deinde utrum id facinus sit, quod paenitere fuerit necesse; quod spem celandi non haberet; deinde necessitudo, in qua necesse fuerit id aut fieri aut ita fieri, quaeritur; quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea causa, quam exposuimus: ante rem, quod in itinere se tam familiariter applicaverit, quod sermonis causam quaesierit, quod simul diverterit, dein cenarit; in re nox, somnus; post rem, quod solus exierit, quod illum iam familiarem tam aequo animo reliquerit, quod
44 cruentum gladium habuerit; utrum videatur diligenter

ratio faciendi esse habita et excogitata, an [ita temere],
ut non veri simile sit quemquam tam temere ad male-
ficium accessisse; [in quo quaeritur,] num quo alio modo
commodius potuerit fieri vel a fortuna administrari; nam
saepe, si pecuniae, adiumenta, adiutores desint, fuisse
facultas faciendi non videtur. hoc modo si diligenter
attendamus, apta inter se esse intellegemus haec, quae
negotiis, et illa, quae personis sunt attributa.

Hic non facile est neque necessarium distinguere, ut
in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem
et quo modo defensorem tractare oporteat: non est ne-
cessarium, propterea quod causa posita, quid in quam-
que conveniat, res ipsa docebit [eos, qui non omnia hic
se inventuros putabunt, sed modo quandam in commune
mediocrem intellegentiam conferant]; non facile autem, 45
quod et infinitum est tot de rebus utramque in partem
singillatim de una quaque explicare et alias aliter haec
in utramque partem causae solent convenire. qua re 14
considerare haec, quae exposuimus, oportebit; facilius
autem *intento* ad inventionem animo incident, si gesti
negotii et suam et adversarii narrationem saepe et dili-
genter pertractabit et, quod quaeque pars suspitionis
habebit, eliciens considerabit, qua re, quo consilio, qua
spe perficiundi quidque factum sit; hoc cur modo potius,
quam illo; cur ab hoc potius, quam ab illo; cur nullo
adiutore aut cur hoc; cur nemo sit conscius aut cur sit
aut cur hic sit; cur hoc ante factum sit; [cur hoc ante
factum non sit;] cur hoc in ipso negotio, cur hoc post
negotium aut factum de industria aut rem ipsam conse-
cutum sit; constetne oratio aut cum re aut ipsa secum;
hoc huiusne rei sit signum an illius, an et huius et illius
et utrius potius; quid factum sit, quod non oportuerit,
aut non factum, quod oportuerit. cum animus hac inten- 46
tione omnis totius negotii partis considerabit, tum illi
ipsi in medium conservati loci procedent, de quibus ante
dictum est; et tum ex singulis, tum ex coniunctis argu-
menta certa nascentur, quorum argumentorum pars pro-
babili, pars necessario in genere versabitur. accedunt
autem saepe ad coniecturam quaestiones, testimonia, ru-
mores, quae [contra] omnia uterque simili via [prae-

ceptorum] torquere ad suae causae commodum debebit;
nam et ex quaestione suspitiones et ex testimonio et ex
rumore aliquo pari ratione ut ex causa et ex persona et
47 ex facto duci oportebit. qua re nobis et ei videntur er-
rare, qui hoc genus suspitionum artificii non putant in-
digere, et ei, qui aliter hoc de genere ac de omni con-
iectura praecipiendum putant; omnis enim eisdem ex
locis coniectura sumenda est; nam et eius, qui in quae-
stione aliquid dixerit, et eius, qui in testimonio, et ipsius
rumoris causa et veritas ex eisdem attributionibus re-
perietur.

Omni autem in causa pars argumentorum est ad-
iuncta ei causae solum, quae dicitur, et ab ea, in qua
est, separatim ita ducta, ut in omnis eiusdem generis
causas transferri non satis commode possit; pars autem
est pervagatior et aut in omnis eiusdem generis aut in
15 48 plerasque causas adcommodata: haec ergo argumenta,
quae transferri in multas causas possunt, locos communis
nominamus: nam locus communis aut certae rei quan-
dam continet amplificationem; ut si qui hoc velit osten-
dere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio esse
dignum, quo loco, nisi perorata [et probata] causa, non
est utendum; aut dubiae, quae ex contrario quoque
habeat probabilis rationes argumentandi; ut suspitioni-
bus credi non oportere, et contra, suspitionibus credi
oportere; ac pars locorum communium per indignationem
aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum
est, pars per aliquam probabilem utraque ex parte ratio-
49 nem. distinguitur autem oratio atque inlustratur maxime
raro inducendis locis communibus et aliquo loco iam
certioribus illis argumentis confirmato. nam [et] tum
conceditur commune quiddam dicere, cum diligenter ali-
qui proprius causae locus tractatus est, et auditoris ani-
mus aut renovatur ad ea, quae restant, aut omnibus iam
dictis exsuscitatur. omnia autem ornamenta elocutionis,
in quibus et suavitatis et gravitatis plurimum consistit,
[omnia, quae inventione rerum et sententiarum aliquid
50 habent dignitatis] in communis locos conferuntur. qua
re non, ut causarum, sic oratorum quoque multorum
communes loci sunt; nam nisi ab eis, qui multa in exer-

citatione magnam sibi verborum et sententiarum copiam
comparaverint, tractari non poterunt ornate et graviter,
quem ad modum natura eorum desiderat. atque hoc sit
nobis dictum communiter de omni genere locorum com-
munium; nunc exponemus, in coniecturalem constitutio- 16
nem qui loci communes incidere soleant: suspitionibus
credi oportere et non oportere; rumoribus credi oportere
et non oportere; testibus credi oportere et non oportere;
quaestionibus credi oportere et non oportere; vitam ante
actam spectari oportere et non oportere; eiusdem esse,
qui in illa re peccarit, [et] hoc quoque admisisse, et non
esse eiusdem; causam maxime spectari oportere et non
oportere; atque hi quidem et si qui eius modi ex proprio
argumento communes loci nascentur, in contrarias partis
diducuntur; certus autem locus est accusatoris, per quem 51
auget facti atrocitatem, et alter, per quem negat malo-
rum misereri oportere: defensoris, per quem calumnia
accusatorum cum indignatione ostenditur et per quem
cum conquestione misericordia captatur. hi et ceteri
loci omnes communes ex eisdem praeceptis sumuntur,
quibus ceterae argumentationes; sed illae tenuius et sub-
tilius et acutius tractantur, hi autem gravius et ornatius
et cum verbis tum etiam sententiis excellentibus; in illis
enim finis est, ut id, quod dicitur, verum esse videa-
tur; in his, tametsi hoc quoque videri oportet, tamen
finis est amplitudo. [nunc ad aliam constitutionem trans-
eamus.]

Cum est nominis controversia, quia vis vocabuli de- 17
finienda verbis est, constitutio definitiva dicitur. eius 52
generis exemplo nobis posita sit haec causa: C. Flami-
nius is, qui consul rem male gessit bello Punico secundo,
cum tribunus plebis esset, invito senatu et omnino con-
tra voluntatem omnium optimatum per seditionem ad po-
pulum legem agrariam ferebat. hunc pater suus con-
cilium plebis habentem de templo deduxit; arcessitur
maiestatis. intentio est: 'maiestatem minuisti, quod tri-
bunum plebis de templo deduxisti.' depulsio est: 'non
minui maiestatem.' quaestio est: maiestatemne minuerit.
ratio: 'in filium enim quam habebam potestatem, ea sum
usus.' rationis infirmatio: 'at enim, qui patria potestate

[hoc est, privata quadam] tribuniciam potestatem [hoc est, populi potestatem] infirmat, minuit maiestatem.' iudicatio est: minuatne is maiestatem, qui in tribuniciam potestatem patria potestate utatur? ad hanc iudicationem argumentationes omnis adferre oportebit.

53 Ac ne qui forte arbitretur nos non intellegere aliam quoque incidere constitutionem in hanc causam, eam nos partem solam sumimus, in quam praecepta nobis danda sunt; omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quivis omni in causa, si diligenter attendet, omnis videbit constitutiones et earum partis [et controversias], si quae forte in eas incident, nam de omnibus praescribemus. primus ergo accusatoris locus est eius nominis, cuius de vi quaeritur, brevis et aperta et ex opinione hominum definitio, hoc modo: maiestatem minuere est de dignitate aut amplitudine aut potestate populi aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. hoc sic breviter expositum pluribus verbis est et rationibus confirmandum et ita esse, ut descripseris, ostendendum; postea ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit et ex eo, quod ostenderis esse verbi causa maiestatem minuere, docere adversarium maiestatem minuisse et hunc totum locum communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas aut indignitas aut omnino culpa cum indignatione augea-
54 tur; post erit infirmanda adversariorum descriptio; ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. hoc ex opinione hominum sumetur, cum quem ad modum et quibus in rebus homines in consuetudine scribendi aut sermocinandi eo verbo uti soleant, considerabitur; item infirmabitur, si turpis aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio et quae incommoda consecutura sint eo concesso [ostendetur]; [id autem ex honestatis et ex utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis praeceptis exponemus.] et si, cum definitione nostra adversariorum definitionem conferemus et nostram veram, honestam, utilem esse demonstrabimus, illorum, contra.
55 quaeremus autem res aut maiore aut minore aut pari in negotio similis, ex quibus adfirmetur nostra descriptio.
18 iam si res plures erunt definiendae, ut, si quaeratur, fur

sit an sacrilegus, qui vasa ex privato sacra surripuerit, erit utendum pluribus definitionibus; deinde simili ratione causa tractanda. locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, verum etiam verborum potestatem sibi adrogare conetur, cum et faciat, quod velit, et id, quod fecerit, quo velit nomine appellet. defensoris [deinde] primus locus est item nominis brevis et aperta et ex opinione hominum descriptio, hoc modo: maiestatem minuere est aliquid de re publica, cum potestatem non habeas, administrare; deinde huius confirmatio [similibus et exemplis et rationibus], postea sui facti ab illa definitione separatio, deinde locus communis, per quem facti utilitas aut honestas adaugetur; deinde seque- 56
tur adversariorum definitionis reprehensio, quae eisdem ex locis omnibus, quos accusatori praescripsimus, conficitur; et cetera post eadem praeter communem locum inducentur; locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur accusatorem sui periculi causa non res solum convertere, verum etiam verba commutare conari; nam illi quidem communes loci, qui aut calumniae accusatorum demonstrandae aut misericordiae captandae aut facti indignandi aut a misericordia deterrendi causa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex causae genere ducuntur; qua re non in omnem causam, sed in omne causae genus incidunt. [eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus, inductione autem, cum causa postulabit, utemur.]

Cum autem actio translationis aut commutationis in- 19
digere videtur, quod non aut is agit, quem oportet, aut 57
cum eo, quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua poena, quo crimine, quo tempore oportet, constitutio translativa appellatur. eius nobis exempla permulta opus sint, si singula translationum genera quaeramus; sed quia ratio praeceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. atque in nostra quidem consuetudine multis de causis fit, ut rarius incidant translationes, nam et praetoris exceptionibus multae excluduntur actiones et ita ius civile habemus constitutum, ut causa cadat is, qui non, quem ad modum oportet, egerit. qua 58
re in iure plerumque versantur; ibi enim et exceptiones

postulantur et quodam modo agendi potestas datur et omnis conceptio privatorum iudiciorum constituitur; in ipsis autem iudiciis rarius incidunt et tamen, si quando incidunt, eius modi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmentur autem adsumpta alia aliqua constitutione: ut in quodam iudicio, cum venefici cuiusdam nomen esset delatum et, quia parricidii causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, in accusatione autem alia quaedam crimina testibus et argumentis confirmarentur, parricidii [autem] mentio solum facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet et diu consistat: cum de nece parentis nihil demonstratum esset, indignum facinus esse ea poena adficere reum [qua parricidae adficiuntur], id autem, si damnaretur, fieri necesse esse, quoniam et id causae subscriptum et ea re nomen extra
59 ordinem esset acceptum. ea igitur poena si adficere reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam ea poena damnationem necessario consequatur. hic defensor poenae commutationem ex translativo genere inducendo totam infirmabit accusationem; verum tamen ceteris quoque criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit. exemplum autem translationis in causa positum nobis sit huius modi: cum ad vim faciendam quidam armati venissent, armati contra praesto fuerunt, et cuidam equiti Romano quidam ex armatis resistenti gladio manum praecidit; agit is, cui manus praecisa est, iniuriarum; postulat is, quicum agitur, a praetore exceptionem: EXTRA QUAM IN REUM CAPITIS
60 PRAEIUDICIUM FIAT. hic is, qui agit, iudicium purum postulat; ille, quicum agitur, exceptionem addi ait oportere. quaestio est: excipiendum sit, an non. ratio: 'non enim oportet recuperatorio iudicio eius maleficii, de quo inter sicarios quaeritur, praeiudicium fieri.' infirmatio rationis: 'eius modi sunt iniuriae, ut de eis indignum sit non primo quoque tempore iudicari.' iudicatio: atrocitas iniuriarum satisne causae sit qua re, dum de ea iudicatur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, praeiudicetur. atque exemplum quidem hoc est. in omni autem causa ab utroque quaeri oportebit, a quo et per quos et quo modo et quo tempore aut agi aut iudicari

aut quid statui de ea re conveniat. id ex partibus iuris, 61
de quibus post dicendum est, sumi oportebit et ratiocinari, quid in similibus rebus fieri soleat, et videre, utrum malitia aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quod alio modo agere non possit, an occasione agendi sic sit iudicium aut actio constituta, an recte sine ulla re eius modi res agatur. locus autem communis contra eum, qui translationem inducet: fugere iudicium ac poenam, quia causae diffidat; a translatione autem: omnium fore perturbationem, si non ita res agantur et in iudicium veniant, quo pacto oporteat; hoc est, si aut cum eo agatur, quocum non oporteat, aut alia poena, alio crimine, alio tempore; atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. tres igitur haec constitutiones, quae partis non habent, ad hunc modum tractabuntur. nunc generalem constitutionem et partis eius consideremus.

Cum et facto et facti nomine concesso neque ulla 21
actionis inlata controversia vis et natura et genus ipsius 62
negotii quaeritur, constitutionem generalem appellamus. huius primas esse partis duas nobis videri diximus, negotialem et iuridicialem. negotialis est, quae in ipso negotio iuris civilis habet implicatam controversiam. ea est huius modi: quidam pupillum heredem fecit; pupillus autem ante mortuus est, quam in suam tutelam venit; de hereditate ea, quae pupillo venit, inter eos, qui patris pupilli heredes secundi sunt, et inter adgnatos pupilli controversia est; possessio heredum secundorum est. intentio est adgnatorum: 'nostra pecunia est, de qua is, cuius adgnati sumus, testatus non est.' depulsio est: 'immo nostra, qui heredes [secundi] testamento patris sumus.' quaestio est: utrorum sit? ratio: 'pater enim et sibi et filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset; qua re, quae filii fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est.' infirmatio rationis: 'immo pater sibi scripsit et secundum heredem non filio, sed sibi iussit esse; qua re, praeterquam quod in ipsius fuit, testamento illius vestrum esse non potest.' iudicatio: possitne quisquam de filii pupilli re testari; an heredes secundi ipsius patrisfamilias, non filii quoque eius pupilli heredes sint?

63 atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne
aut nusquam aut usquequaque dicatur, hic admonere:
sunt causae, quae pluris habent rationes in simplici
constitutione, quod fit, cum id, quod factum est aut
quod defenditur, pluribus de causis rectum aut probabile
videri potest, ut in hac ipsa causa. supponatur enim ab
heredibus haec ratio: 'unius [enim] pecuniae plures dis-
similibus de causis heredes esse non possunt, nec um-
quam factum est, ut eiusdem pecuniae alius testamento,
64 alius lege heres esset;' infirmatio autem haec erit: 'non
est una pecunia, propterea, quod altera pupilli iam erat
adventicia; cuius heres non illo testamento quisquam
scriptus erat, si quid pupillo accidisset; et de altera pa-
tris etiamnunc mortui voluntas plurimum valebat, quae
iam mortuo pupillo suis heredibus cedebat.' iudicatio
est: unane pecunia fuerit; aut, si hac erunt usi infirma-
tione: posse pluris esse unius heredes pecuniae dissimili-
bus de causis et de eo ipso esse controversiam iudicatio
nascitur: possintne eiusdem pecuniae plures dissimilibus
22 generibus heredes esse? ergo una in constitutione intel-
lectum est, quo modo et rationes et rationum infirmatio-
nes et propterea iudicationes plures fiant.

65 Nunc huius generis praecepta videamus. utrisque
aut etiam omnibus, si plures ambigent, ius ex quibus
rebus constet, considerandum est. initium ergo eius ab
natura ductum videtur; quaedam autem ex utilitatis ra-
tione aut perspicua nobis aut obscura in consuetudinem
venisse; post autem approbata quaedam a consuetudine
aut a vero [utilia visa] legibus esse firmata; ac naturae
quidem ius esse, quod nobis non opinio, sed quaedam
innata vis adferat, ut religionem, pietatem, gratiam, vin-
66 dicationem, observantiam, veritatem: religionem eam,
quae in metu et caerimonia deorum sit, appellant; pieta-
tem, quae erga patriam aut parentes aut alios sanguine
coniunctos officium conservare moneat; gratiam, quae in
memoria et remuneratione officiorum et honoris et amici-
tiarum observantiam teneat; vindicationem, per quam
vim et contumeliam defendendo aut ulciscendo propul-
samus a nobis et [a] nostris, qui nobis cari esse de-
bent, et per quam peccata punimur; observantiam, per

quam aetate aut sapientia aut honore aut aliqua dignitate antecedentis reveremur et colimus; veritatem, per quam damus operam, ne quid aliter, quam confirmaverimus, fiat aut factum aut futurum sit. ac naturae quidem iura 67
minus ipsa quaeruntur ad hanc controversiam, quod neque in hoc civili iure versantur et a volgari intellegentia remota non sunt; ad similitudinem vero aliquam aut ad rem amplificandam saepe sunt inferenda; consuetudine autem ius esse putatur id, quod voluntate omnium sine lege vetustas comprobarit. in ea autem quaedam sunt iura ipsa iam certa propter vetustatem, quo in genere et alia sunt multa et eorum multo maxima pars, quae praetores edicere consuerunt; quaedam autem genera iuris iam certa consuetudine facta sunt; quod genus pactum, par, iudicatum. pactum est, quod inter quos convenit, 68
quod ita iustum putatur, ut iure praestare dicatur; par, quod in omnis aequabile est; iudicatum, de quo iam ante sententia alicuius aut aliquorum constitutum est. iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. his ergo ex partibus iuris, quicquid aut ex ipsa re aut ex simili aut maiore minoreve nasci videbitur, attendere atque elicere pertemptando unam quamque iuris partem oportebit. locorum autem communium quoniam, ut ante dictum est, duo genera sunt, quorum alterum dubiae rei, alterum certae continet amplificationem, quid ipsa causa det, et quid augeri per communem locum possit et oporteat, considerabitur; nam certi, qui in omnis incidant, loci praescribi non possunt; in plerisque fortasse ab auctoritate iuris consultorum et contra auctoritatem dici oportebit; attendendum est autem et in hac et in omnibus, num quos locos communis praeter eos, quos nos exponimus, ipsa res ostendat. nunc iuridiciale genus et partis eius consideremus.

Iuridicialis est, in qua aequi et iniqui natura et praemii 23
aut poenae ratio quaeritur. huius partes sunt duae, quarum alteram absolutam, adsumptivam alteram nominamus. absoluta est, quae ipsa in se, non ut negotialis implicite et abscondite, sed patentius et expeditius recti et non recti quaestionem continet. ea est huiusce modi: cum Thebani Lacedaemonios bello superavissent et fere 69

mos esset Graiis, cum inter se bellum gessissent, ut ei,
qui vicissent, tropaeum aliquod in finibus statuerent
victoriae modo in praesentiam declarandae causa, non ut
in perpetuum belli memoria maneret, aëneum statuerunt
tropaeum: accusantur apud Amphictyonas, id est, apud
70 commune Graeciae consilium. intentio est: 'non opor-
tuit.' depulsio est: 'oportuit.' quaestio est: oportueritne?
ratio est: 'eam enim ex bello gloriam virtute peperimus,
ut eius aeterna insignia posteris nostris relinquere velle-
mus.' infirmatio est: 'attamen aeternum inimicitiarum
monumentum Graios de Graiis statuere non oportet.'
iudicatio est: cum summae virtutis concelebrandae causa
Graii de Graiis aeternum inimicitiarum monumentum
statuerunt, rectene an contra fecerint? hanc ideo ratio-
nem subiecimus, ut hoc causae genus ipsum, de quo
agimus, cognosceretur, nam si eam supposuissemus, qua
fortasse usi sunt: 'non enim iuste nec pie bellum ges-
sistis;' in relationem criminis delaberemur, de qua post
loquemur. utrumque autem causae genus in hanc cau-
sam incidere perspicuum est. in hanc argumentationes
ex eisdem locis sumendae sunt atque in causam nego-
71 tialem, qua de ante dictum est. locos autem communis
et ex causa ipsa, si quid inerit indignationis aut con-
questionis, et ex iuris utilitate et natura multos et gravis
sumere licebit [et oportebit], si causae dignitas videbitur
24 postulare. nunc adsumptivam partem iuridicialis con-
sideremus.

Adsumptiva igitur tum dicitur, cum ipsum ex se
factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto
argumento defenditur. eius partes sunt quattuor: com-
paratio, relatio criminis, remotio criminis, concessio.
72 comparatio est, cum aliquod factum, quod per se ipsum
non sit probandum, ex eo, cuius id causa factum est,
defenditur. ea est huius modi: quidam imperator, cum
ab hostibus circumsederetur neque effugere ullo modo
posset, depactus est cum eis, ut et arma et impedi-
menta relinqueret, milites educeret; itaque fecit; armis
et impedimentis amissis praeter spem milites conservavit:
accusatur maiestatis. incurrit huc definitio, sed nos
73 hunc locum, de quo agimus, consideremus. intentio est:

'non oportuit arma et impedimenta relinquere.' depulsio
est: 'oportuit.' quaestio est: oportueritne? ratio est:
'milites enim omnes perissent.' infirmatio est aut [con-
iecturalis] 'non perissent;' aut [altera coniecturalis]:
'non ideo fecisti.' ex quibus iudicatio est: perissentne?
et: ideone fecerit; aut haec comparativa, cuius nunc in-
digemus: 'at enim satius fuit amittere milites, quam
arma et impedimenta concedere hostibus.' ex qua iudi-
catio nascitur: cum omnes perituri milites essent, nisi
ad hanc pactionem venissent, utrum satius fuerit amittere
milites, an ad hanc pactionem venire? hoc causae genus 74
et ex suis locis tractare oportebit et adhibere cetera-
rum quoque constitutionum rationem atque praecepta, ac
maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum
eo, quod crimini dabitur, ei, qui accusabuntur, com-
parabunt. id fiet, si aut id, quod dicent defensores
futurum fuisse, nisi id factum esset, de quo facto iudi-
cium est, futurum fuisse negabitur; aut si alia ratione et
aliam ob causam ac dicet se reus fecisse, demonstrabi-
tur esse factum. eius rei confirmatio et item contraria
de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur;
sin autem certo nomine maleficii vocabitur in iudicium,
sicut in hac causa — nam maiestatis arcessitur — de-
finitione et praeceptis definitionis uti oportebit; atque
haec quidem plerumque in hoc genere accidunt, ut et
coniectura et definitione utendum sit; sin aliud quoque
aliquod genus incidet, eius generis praecepta licebit huc
pari ratione transferre. nam accusatori maxime est in hoc
elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus
concedi putet oportere, quam plurimis infirmet rationi-
bus, quod facile est, si quam plurimis constitutionibus
adgredietur id improbare; ipsa autem comparatio sepa- 75
rata a ceteris generibus controversiarum sic ex sua vi
considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non ho-
nestum aut non utile aut non necessarium fuisse aut non
tanto opere utile aut non tanto opere honestum aut non
tanto opere necessarium demonstrabitur; deinde oportet
accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defen-
sor comparat, separare; id autem faciet, si demonstrabit
non ita fieri solere neque oportere neque esse rationem,

qua re hoc propter hoc fiat, ut propter salutem militum
ea, quae salutis causa comparata sunt, hostibus tradan-
tur; postea comparare oportebit cum beneficio malefi-
cium et omnino id, quod arguetur, cum eo, quod factum
ab defensore laudabitur aut faciendum fuisse demonstra-
bitur, contendere et hoc extenuando maleficii magnitudi-
nem simul adaugere; id fieri poterit, si demonstrabitur
honestius, utilius, magis necessarium fuisse illud, quod
76 vitarit reus, quam illud, quod fecerit; [honesti autem et
utilis et necessarii vis et natura in deliberationis prae-
ceptis cognoscetur,] deinde oportebit ipsam illam com-
parativam iudicationem exponere tamquam causam deli-
berativam et de ea ex deliberationis praeceptis dicere.
sit enim haec iudicatio, quam ante exposuimus: cum
omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem
venissent, utrum satius fuerit perire milites an ad hanc
pactionem venire? hoc ex locis deliberationis, quasi ali-
quam in consultationem res veniat, tractari oportebit.
26 defensor autem, quibus in locis ab accusatore aliae con-
stitutiones erunt inductae, in eis ipse quoque ex eisdem
constitutionibus defensionem comparabit; ceteros autem
omnis locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt,
77 ex contrario tractabit. loci communes hi erunt: accusa-
toris, in eum, qui, cum de facto turpi aliquo aut inutili
aut utroque fateatur, quaerat tamen aliquam defensio-
nem, [et facti inutilitatem aut turpitudinem] cum indigna-
tione; defensoris est, nullum factum inutile neque turpe
neque item utile neque honestum putari oportere, nisi,
quo animo, quo tempore, qua de causa factum sit, intelle-
gatur; qui locus ita communis est, ut bene tractatus
in hac causa magno ad persuadendum momento futurus
sit; et alter locus, per quem magna cum amplificatione
beneficii magnitudo ex utilitate aut honestate aut facti
78 necessitudine demonstratur; et tertius, per quem res ex-
pressa verbis ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur,
ut ipsi se quoque idem facturos fuisse arbitrentur, si
sibi illa res atque ea faciendi causa per idem tempus
accidisset.

Relatio criminis est, cum reus id, quod arguitur, confessus alterius se inductum peccato iure fecisse demonstrat.

ea est huius modi: Horatius occisis tribus Curiatiis et
duobus amissis fratribus domum se victor recepit; is
animadvertit sororem suam de fratrum morte non laborantem,
sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatii
cum gemitu et lamentatione: indigne passus virginem
occidit; accusatur. intentio est: 'iniuria sororem 79
occidisti.' depulsio est: 'iure occidi.' quaestio est: iurene
occiderit. ratio est: 'illa enim hostium mortem lugebat,
fratrum neglegebat; me et populum Romanum vicisse moleste
ferebat.' infirmatio est: 'tamen a fratre indemnatam
necari non oportebit.' ex qua iudicatio fit: cum Horatia
fratrum mortem neglegeret, hostium lugeret, fratris
et populi Romani victoria non gauderet, oportueritne
eam a fratre indemnatam necari? hoc in genere causae 27
primum, si quid ex ceteris dabitur constitutionibus, sumi
oportebit, sicuti in comparatione praeceptum est; postea,
si qua facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in
quem crimen transferetur, defendere; deinde, levius esse 80
illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quam
quod ipse susceperit; postea translationis partibus uti
et ostendere, a quo et per quos et quo modo et quo tempore
aut agi aut iudicari aut statui de ea re convenerit;
ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quam
iudicium, interponere; [tum leges quoque et iudicia demonstranda
sunt, per quae potuerit id peccatum, quod
sponte sua reus punitus sit, moribus et iudicio vindicari.]
deinde negare audiri oportere id, quod in eum criminis
conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri
noluerit, et id, quod iudicatum non sit, pro infecto haberi
oportere; postea impudentiam demonstrare eorum, 81
qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus
ipsi condemnarint, et de eo iudicium faciant, de quo
iam ipsi supplicium sumpserint: [postea] perturbationem
iudicii futuram [dicemus] et iudices longius, quam potestatem
habeant, progressuros, si simul et de reo et de
eo, quem reus arguat, iudicarint; deinde, si hoc constitutum
sit, ut peccata homines peccatis et iniurias iniuriis
ulciscantur, quantum incommodorum consequatur;
ac si idem facere ipse, qui nunc accuset, voluisset, ne
hoc quidem ipso quicquam opus fuisse iudicio; si vero

ceteri quoque idem faciant, omnino iudicium nullum fu-
82 turum. postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere; qua re esse indignum eum, qui ne de damnata quidem poenas sumere ipse potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quae ne adducta quidem sit in iudicium; deinde postulabit, ut legem, qua lege fecerit, proferat; deinde quem ad modum in comparatione praecipiebamus, ut illud, quod compararetur, extenuaretur ab accusatore quam maxime, sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare; postea demonstrandum est non esse illud eius modi, ut ob id hoc fieri convenerit. extrema est, ut in comparatione, adsumptio iudicationis et de ea per amplificationem ex deliberationis praeceptis dictio.
28 defensor autem, quae per alias constitutiones inducentur,
83 ex eis locis, qui traditi sunt, infirmabit; ipsam autem relationem comprobabit, primum augendo eius, in quem referet crimen, culpam et audaciam, et quam maxime per indignationem, si res feret, iuncta conquestione ante oculos ponendo; postea levius demonstrando se punitum, quam sit illius promeritum, et suum supplicium cum illius iniuria conferendo; deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli et contrariam in partem converti possint, quo in genere sunt tres
84 extremi, contrariis rationibus infirmare. illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicii sumendi potestas data sit, levabitur, primum si eius modi demonstrabitur iniuria, ut non modo viro bono, verum omnino homini libero videatur non fuisse toleranda; deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium vocaretur; deinde eius modi, ut in eam is maxime debuerit animadvertere, qui animadverterit; ut non tam rectum, non tam fuerit honestum in iudicium illam rem pervenire, quam eo modo atque ab eo vindicari, quo modo et ab quo sit vindicata; postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil
85 attinuerit. atque hic demonstrandum est rationibus et

similibus rebus permultas ita atrocis et perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidem, quam mox iudicium fiat, exspectare. locus communis accusatoris in eum, qui, cum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione; atque hic utilitatis iudiciorum demonstratio et de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus; in eius autem, qui sumpserit, audaciam et crudelitatem indignatio; ab defensore, in eius, quem ultus 86
sit, audaciam *cum* sui conquestione; rem non ex nomine ipsius negotii, sed ex consilio eius, qui fecerit, et causa et tempore considerari oportere; quid mali futurum sit aut ex iniuria aut ex scelere alicuius, nisi tanta et tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam aut ad parentes aut ad liberos pertineret aut ad aliquam rem, quam caram esse omnibus aut necesse est aut oportet esse, vindicata.

Remotio criminis est, cum eius intentio facti, quod 29
ab adversario infertur, in alium aut in aliud demovetur; id fit bipertito: nam tum causa, tum res ipsa removetur. causae remotionis hoc nobis exemplo sit: Rhodii quos- 87
dam legarunt Athenas; legatis quaestores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt; legati profecti non sunt; accusantur. intentio est: 'proficisci oportuit.' depulsio est: 'non oportuit.' quaestio est: oportueritne? ratio est: 'sumptus enim, qui de publico dari solet, is ab quaestore non est datus.' infirmatio est: 'vos tamen id, quod publice vobis erat negotii datum, conficere oportebat.' iudicatio est: cum eis, qui legati erant, sumptus, qui debebatur de publico, non daretur, oportueritne eos conficere nihilo minus legationem? hoc in genere primum, sicut in ceteris, si quid aut ex coniecturali aut ex alia constitutione sumi possit, videri oportebit; deinde pleraque et ex comparatione et ex relatione criminis in hanc quoque causam convenire poterunt. accusator autem illum, cuius 88
culpa id factum reus dicet, primum defendet, si poterit; sin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius [sed huius, quem accuset ipse,] culpam pertinere; postea dicet suo quemque officio consulere oportere; nec, si ille peccasset, hunc oportuisse peccare; deinde, si ille deli-

querit, separatim illum [sicut hunc] accusari oportere
et non cum huius defensione coniungi illius accusatio-
nem. defensor autem cum cetera, si qua ex aliis inci-
dent constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic
89 argumentabitur: primum, cuius acciderit culpa, demon-
strabit; deinde, cum id aliena culpa accidisset, ostendet
se aut non potuisse aut non debuisse id facere, quod
accusator dicat oportuisse; quid potuerit, ex utilitatis
partibus, in quibus est necessitudinis vis implicata, quid
debuerit, ex honestatis considerabitur; [de utroque di-
stinctius in deliberativo genere dicetur.] deinde omnia
facta esse ab se, quae in ipsius fuerint potestate; quod
minus, quam convenerit, factum sit, culpa id alterius
90 accidisse. deinde alterius culpa exponenda demonstran-
dum est, quantum voluntatis et studii fuerit in ipso, et
id signis confirmandum huius modi: ex cetera diligentia,
ex ante factis aut dictis; atque hoc ipsi utile fuisse fa-
cere, inutile autem non facere, et cum cetera vita fuisse
hoc magis consentaneum, quam quod propter alterius
30 culpam non fecerit. si autem non in hominem certum,
sed in rem aliquam causa demovebitur, ut in hac eadem
re, si quaestor mortuus esset et idcirco legatis pecunia
data non esset, accusatione alterius et culpae depulsione
dempta ceteris similiter uti locis oportebit et ex concessio-
nis partibus, quae convenient, adsumere; de quibus nobis
91 dicendum erit. loci autem communes eidem utrisque
fere, qui in superioribus adsumptivis, incident; hi tamen
certissime: accusatoris facti indignatio; defensoris, cum
[in alio] culpa [sit aut] in ipso non sit, supplicio se ad-
fici non oportere.

Ipsius autem rei fit remotio, cum id, quod datur cri-
mini, negat neque ad se neque ad officium suum reus
pertinuisse; nec, si quid in eo sit delictum, sibi attribui
oportere. id causae genus est huius modi: in eo foedere,
quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adu-
lescens nobilis porcum sustinuit iussu imperatoris; foe-
dere autem ab senatu improbato et imperatore Samniti-
bus dedito, quidam in senatu eum quoque dicit, qui
92 porcum tenuerit, dedi oportere. intentio est: 'dedi opor-
tet.' depulsio est: 'non oportet.' quaestio est: oporteatne?

ratio est: 'non enim meum fuit officium nec mea potestas, cum et id aetatis et privatus essem et esset summa cum auctoritate et potestate imperator, qui videret, ut satis honestum foedus feriretur.' infirmatio est: 'at enim, quoniam particeps tu factus es in turpissimo foedere summae religionis, dedi te convenit.' iudicatio est: cum is, qui potestatis nihil habuerit, iussu imperatoris in foedere et in tanta religione interfuerit, dedendusne sit hostibus [necne]? hoc genus causae cum superiore hoc differt, quod in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei aut homini causam attribuit, quae voluntati suae fuerit impedimento sine concessionis partibus, nam earum maior
quaedam vis est, quod paulo post intellegetur; in hoc 93
autem non accusare alterum nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem nihil ad se nec ad potestatem neque ad officium suum pertinuisse aut pertinere. atque in hoc genere hoc accidit novi, quod accusator quoque saepe ex remotione criminationem conficit, ut, si qui eum accuset, qui, cum praetor esset, in expeditionem ad arma populum vocarit, cum consules essent; nam ut in superiore exemplo reus ab suo officio et a potestate factum demovebat, sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factum
removendo hac ipsa ratione confirmat accusationem. in 94
hac ab utroque ex omnibus partibus honestatis et ex omnibus utilitatis exemplis, signis, ratiocinando, quid cuiusque officii, iuris, potestatis sit, quaeri oportebit et, fueritne ei, quo de agetur, id iuris, officii, potestatis attributum necne. locos autem communis ex ipsa re, si quid indignationis aut conquestionis habebit, sumi oportebit.

Concessio est, per quam non factum ipsum probatur 31
ab reo, sed ut ignoscatur, id petitur; cuius partes sunt duae, purgatio et deprecatio. purgatio est, per quam eius, qui accusatur, non factum ipsum, sed voluntas defenditur. ea habet partis tris, imprudentiam, casum,
necessitudinem. imprudentia est, cum scisse aliquid is, 95
qui arguitur, negatur; ut apud quosdam lex erat: ne quis Dianae vitulum immolaret: nautae quidam cum ad-

versa tempestate in alto iactarentur, voverunt, si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se vitulum immolaturos. casu erat in eo portu fanum Dianae eius, cui vitulum immolare non licebat: imprudentes legis, cum exissent, vitulum immolaverunt; accusantur. intentio est: 'vitulum immolastis ei deo, cui non licebat.' depulsio est in concessione posita. ratio est: 'nescivi non licere.' infirmatio est: 'tamen, quoniam fecisti, quod non licebat, ex lege supplicio dignus es.' iudicatio est: cum id fecerit, quod non oportuerit,
96 et id non oportere nescierit, sitne supplicio dignus? casus autem infertur in concessionem, cum demonstratur aliqua fortunae vis voluntati obstitisse, ut in hac: cum Lacedaemoniis lex esset, ut, hostias nisi ad sacrificium quoddam redemptor praebuisset, capital esset, hostias is, qui redemerat, cum sacrificii dies instaret, in urbem ex agro coepit agere; tum subito magnis commotis tempestatibus fluvius [Eurotas] is, qui praeter Lacedaemonem fluit, ita magnus et vehemens factus est, ut ea
97 traduci victimae nullo modo possent. redemptor suae voluntatis ostendendae causa hostias constituit omnis in litore, ut, qui trans flumen essent, videre possent: cum omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis arcessierunt. intentio est: 'hostiae, quas debuisti ad sacrificium, praesto non fuerunt.' depulsio est concessio. ratio: 'flumen enim subito accrevit et ea re traduci non potuerunt.' infirmatio est: 'tamen, quoniam, quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es.' iudicatio: cum in ea re contra legem redemptor aliquid fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicio
32 dignusne sit? necessitudo autem infertur, cum vi quadam
98 reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: lex est apud Rhodios, ut, si qua rostrata in portu navis deprehensa sit, publicetur: cum magna in alto tempestas esset, vis ventorum invitis nautis in Rhodiorum portum navem coëgit; quaestor navem populi vocat; navis dominus negat oportere publicari. intentio est: 'rostrata navis in portu deprehensa est.' depulsio est concessio. ratio: 'vi et necessario sumus in portum coacti.' infir-

matio est: 'navem ex lege tamen populi esse oportet.'
iudicatio est: cum rostratam navem in portu deprehen-
sam lex publicarit cumque haec navis invitis nautis vi
tempestatis in portum coniecta sit, oporteatne eam publi-
cari? horum trium generum idcirco in unum locum con- 99
tulimus exempla, quod similis in ea praeceptio argumen-
torum traditur, nam in his omnibus primum, si quid res
ipsa dabit facultatis, coniecturam induci ab accusatore
oportebit, ut id, quod voluntate factum negabitur, con-
sulto factum suspitione aliqua demonstretur; deinde in-
ducere definitionem necessitudinis aut casus aut impru-
dentiae et exempla ad eam definitionem adiungere, in
quibus imprudentia fuisse videatur aut casus aut necessi-
tudo, et ab his id, quod reus inferat, separare, [id est,
ostendere dissimile,] quod [levius, facilius] non ignorabile,
non fortuitum, non necessarium fuerit; postea demon-
strare potuisse vitari; et hac ratione provideri potuisse,
si hoc aut illud fecisset, aut, nisi fecisset, praecaveri;
et definitionibus ostendere non hanc imprudentiam aut
casum aut necessitudinem, sed inertiam, neglegentiam,
fatuitatem nominari oportere; ac si qua necessitudo tur- 100
pitudinem videbitur habere, oportebit per locorum com-
munium implicationem redarguentem demonstrare quid-
vis perpeti, mori denique satius fuisse, quam eius modi
necessitudini obtemperare; atque tum ex eis locis, de
quibus in negotiali parte dictum est, iuris et aequitatis
naturam oportebit quaerere et quasi in absoluta iuridi-
ciali per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim con-
siderare; atque [hoc in loco] si facultas erit, exemplis
uti oportebit, quibus in simili excusatione non sit igno-
tum, et contentione, magis illis ignoscendum fuisse, et
deliberationis partibus, turpe aut inutile esse concedi
eam rem, quae ab adversario commissa sit; permagnam
esse et magno futurum detrimento, si ea res ab eis, qui
potestatem habeant vindicandi, neglecta sit. defensor au- 33
tem conversis omnibus his partibus poterit uti, maxime 101
autem in voluntate defendenda commorabitur et in ea re
adaugenda, quae voluntati fuerit impedimento; et se
plus, quam fecerit, facere non potuisse; et in omnibus
rebus voluntatem spectari oportere; et se convinci non

posse, quod absit a culpa; suo nomine communem hominum infirmitatem posse damnari; deinde nihil esse indignius, quam eum, qui culpa careat, supplicio non carere. loci autem communes: accusatoris in confessionem, et quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti causa quae-
102 ratur; defensoris conquestio est calamitatis eius, quae non culpa, sed vi maiore quadam acciderit, et de fortunae potestate et hominum infirmitate et, uti suum animum, non eventum considerent, in quibus omnibus conquestionem suarum aerumnarum et crudelitatis adversariorum indignationem inesse oportebit. ac neminem mirari conveniet, si aut in his aut in aliis exemplis scripti quoque controversiam adiunctam videbit; quo de genere post erit nobis separatim dicendum, propterea quod quaedam genera causarum simpliciter ex sua vi considerantur, quaedam autem sibi aliud quoque aliquod controversiae ge-
103 nus adsumunt. qua re omnibus cognitis, non erit difficile in unam quamque causam transferre, quod ex eo quoque genere conveniet; ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controversia ea, quae ex scripto et sententia nominatur; sed, quia de concessione loquebamur, in eam praecepta dedimus, alio autem loco de scripto et de sententia dicemus. [nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus.]

34 104 Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. hoc genus vix in iudicio probari potest, ideo quod concesso peccato difficile est ab eo, qui peccatorum vindex esse debet, ut ignoscat, impetrare; qua re parte eius generis, cum causam non in eo constitueris, uti licebit; ut pro aliquo claro aut forti viro, cuius in rem publicam multa sunt beneficia, dicens possis, cum videaris non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: 'quod si, iudices, hic pro suis beneficiis, pro suo studio, quod in vos semper habuit, tali suo tempore multorum suorum recte factorum causa uni delicto ut ignosceretis postularet, tamen dignum vestra mansuetudine, dignum virtute huius esset, iudices, a vobis hanc rem hoc postulante impetrari.' deinde augere beneficia licebit et iudices per locum communem ad igno-

scendi voluntatem ducere. qua re hoc genus, quamquam 105
in iudiciis non versatur, nisi quadam ex parte, tamen, quia et pars haec ipsa inducenda non numquam est et in senatu aut in consilio saepe omni in genere tractanda, in id quoque praecepta ponemus. nam in senatu [aut in consilio] de Syphace diu deliberatum est; et de Q. Numitorio Pullo apud L. Opimium et eius consilium diu dictum est, et magis in hoc quidem ignoscendi quam cognoscendi postulatio valuit; nam semper animo bono se in populum Romanum fuisse non tam facile probabat, cum coniecturali constitutione uteretur, quam ut propter posterius beneficium sibi ignosceretur, cum deprecationis partis adiungeret. oportebit igitur eum, qui 35
sibi ut ignoscatur, postulabit, commemorare, si qua sua 106
poterit beneficia et, si poterit, ostendere ea maiora esse, quam haec, quae deliquerit, ut plus ab eo boni quam mali profectum esse videatur; deinde maiorum suorum beneficia, si qua exstabunt, proferre; deinde ostendere non odio neque crudelitate fecisse, quod fecerit, sed aut stultitia aut impulsu alicuius aut aliqua honesta aut probabili causa; postea polliceri et confirmare se et hoc peccato doctum et beneficio eorum, qui sibi ignoverint, confirmatum, omni tempore a tali ratione afuturum; deinde spem ostendere aliquo se in loco magno eis, qui sibi concesserint, usui futurum; postea, si facultas erit, 107
se aut consanguineum *magnis et principibus viris* aut iam a maioribus in primis amicum esse [demonstrabit] et amplitudinem suae voluntatis, nobilitatem generis, eorum, qui se salvum velint, dignitatem ostendere, et cetera ea, quae personis ad honestatem et amplitudinem sunt attributa, cum conquestione sine adrogantia, in se esse [demonstrabit], ut honore potius aliquo quam ullo supplicio dignus esse videatur; deinde ceteros proferre, quibus maiora concessa delicta sint; ac multum proficiet, si se misericordem, in potestate propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. atque ipsum illud peccatum erit extenuandum, ut quam minimum obfuisse videatur et aut turpe aut inutile demonstrandum tali de homine supplicium sumere; deinde locis communibus misericor- 108
diam captare oportebit ex eis praeceptis, quae in primo

36 libro sunt exposita. adversarius autem malefacta augebit: nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate et malitia facta dicet; ipsum immisericordem, superbum fuisse; et, si poterit, ostendet semper inimicum fuisse et amicum fieri nullo modo posse; si beneficia proferet, aut aliqua de causa facta, non propter benevolentiam demonstrabit, aut postea odium esse acre susceptum, aut illa omnia maleficiis esse deleta, aut leviora beneficia quam maleficia, aut, cum beneficiis honos habitus sit,
109 pro maleficio poenam sumi oportere; deinde turpe esse aut inutile ignosci; deinde, de quo ut potestas esset saepe optarint, in eum potestate non uti summam esse stultitiam; cogitare oportere, quem animum in eum et quod odium habuerint. locus autem communis erit indignatio maleficii et alter, eorum misereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miseriis sint.

Quoniam ergo in generali constitutione tam diu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte varietate et dissimilitudine rerum diductus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere restet et qua re restet, admonendum videtur. iuridicialem causam esse dicebamus, in qua aequi et iniqui natura et praemii aut poenae ratio quaereretur; eas causas, in quibus de aequo et iniquo quaeritur, ex-
37 110 posuimus; restat nunc, ut de praemio et de poena explicemus. sunt enim multae causae, quae ex praemii alicuius petitione constant, nam et apud iudices de praemio saepe accusatorum quaeritur et a senatu aut a consilio aliquod praemium saepe petitur; ac neminem conveniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere; quicquid enim de homine probando aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem sententiarum [quoque] ratio adcommodatur, id non, si per sententiae dictionem agitur, deliberativum est; sed quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. omnino autem qui diligenter omnium causarum vim et naturam cognoverit, genere et prima conformatione eas intelleget dissidere, ceteris autem partibus aptas inter se omnis et aliam in alia implicatam videbit.

Nunc de praemiis consideremus. L. Licinius Crassus 111
consul quosdam in citeriore Gallia nullo inlustri neque certo duce neque eo nomine neque numero praeditos, ut digni essent, qui hostes populi Romani esse dicerentur, qui tamen excursionibus et latrociniis infestam provinciam redderent, consectatus est et confecit; Romam redit, triumphum ab senatu postulat. hic et in deprecatione nihil ad nos attinet rationibus et infirmationibus rationum supponendis ad iudicationem pervenire, propterea quod, nisi alia quoque incidat constitutio aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio et in quaestione ipsa continebitur: in deprecatione, huius modi: oporteatne poena adfici? in praemii petitione huius modi: oporteatne dari praemium? nunc ad praemii quae- 112
stionem appositos locos exponemus. ratio igitur praemii 38
quattuor est in partis distributa: in beneficia, in hominem, in praemii genus, in facultates. beneficia ex sua vi, ex tempore, ex animo eius, qui fecit, ex casu considerantur. ex sua vi quaerentur hoc modo: magna an parva, facilia an difficilia, singularia sint an volgaria, vera an falsa quadam exornatione honestentur; ex tempore autem, si tum, cum indigeremus, cum ceteri non possent aut nollent opitulari; si tum, cum spes deseruisset; ex animo, si non sui commodi causa, si eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset; ex casu, si non fortuna, sed industria factum videbitur aut si industriae fortuna obstitisse; in hominem autem, quibus rationibus 113
vixerit, quid sumptus in eam rem aut laboris insumpserit; ecquid aliquando tale fecerit; num alieni laboris aut deorum bonitatis praemium sibi postulet; num aliquando ipse talem ob causam aliquem praemio adfici negarit oportere; aut num iam satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit; aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit; aut num eius modi sit factum, ut, nisi fecisset, supplicio dignus esset, non, quia fecerit, praemio; aut num ante tempus praemium petat, et spem incertam certo venditet pretio: aut num, quod supplicium aliquod vitet, eo praemium postulet, uti de se praeiudicium factum esse videatur. in praemii autem genere, quid et 39
quantum et quam ob rem postuletur et quo et quanto

quaeque res praemio digna sit, considerabitur; deinde,
apud maiores quibus hominibus et quibus de causis talis
honos habitus sit [quaeretur], deinde, ne is honos ni-
114 mium pervolgetur. atque hic eius, qui contra aliquem
praemium postulantem dicet, locus erit communis: prae-
mia virtutis et officii sancta et casta esse oportere neque
ea aut cum improbis communicari aut in mediocribus
hominibus pervolgari; et alter: minus homines virtutis
cupidos fore virtutis praemio pervolgato, quae enim rara
et ardua sint, ea experiendo pulcra et iucunda homini-
bus videri; et tertius: si exsistant, qui apud maiores
nostros ob egregiam virtutem tali honore dignati sunt,
nonne de sua gloria, cum pari praemio talis homines
adfici videant, delibari putent? et eorum enumeratio et
cum eis, quos contra dicas, comparatio. eius autem, qui
praemium petet, facti sui amplificatio, eorum, qui prae-
115 mio adfecti sunt, cum suis factis contentio; deinde cete-
ros a virtutis studio repulsum iri, si ipse praemio non
sit adfectus. facultates autem considerantur, cum ali-
quod pecuniarium praemium postulatur; in quo, utrum
copiane sit agri, vectigalium, pecuniae, an penuria, con-
sideratur. loci communes: facultates augere, non mi-
nuere oportere, et impudentem esse, qui pro beneficio
non gratiam, verum mercedem postulet; contra autem de
pecunia ratiocinari sordidum esse, cum de gratia re-
ferunda deliberetur; et, se non pretium pro facto, sed
honorem ita, uti factitatum sit, pro beneficio postulare.
ac de constitutionibus quidem satis dictum est: nunc
de eis controversiis, quae in scripto versantur, dicendum
videtur.

40 In scripto versatur controversia, cum ex scriptionis
116 ratione aliquid dubii nascitur. id fit ex ambiguo, ex
scripto et sententia, ex contrariis legibus, ex ratiocina-
tione, ex definitione. ex ambiguo autem nascitur con-
troversia, cum, quid senserit scriptor, obscurum est,
quod scriptum duas plurisve res significat, ad hunc mo-
dum: paterfamilias, cum filium heredem faceret, vaso-
rum argenteorum centum pondo uxori suae sic lega-
vit: HERES MEUS UXORI MEAE VASORUM ARGENTEORUM PONDO
CENTUM, QUAE VOLET, DATO. post mortem eius vasa magni-

fica et pretiose caelata petit a filio mater; ille se, quae ipse vellet, debere dicit. primum, si fieri poterit, demonstrandum est non esse ambigue scriptum, propterea quod omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo verbo uno pluribusve in eam sententiam, in quam is,
qui dicet, accipiendum esse demonstrabit; deinde ex su- 117
periore et ex inferiore scriptura docendum id, quod quaeratur, fieri perspicuum; qua re si ipsa separatim ex se verba considerentur, omnia aut pleraque ambigua visum iri, quae autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, haec ambigua non oportere existimare. deinde, qua in sententia scriptor fuerit, ex ceteris eius scriptis et ex factis, dictis, animo atque vita eius sumi oportebit et eam ipsam scripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quaeretur, totam omnibus ex partibus pertemptare, si quid aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod adversarius intellegat, adversetur; nam facile, quid veri simile sit eum voluisse, qui scripsit, ex omni scriptura et ex persona scriptoris atque eis rebus, quae personis attributae sunt, considera-
bitur. deinde erit demonstrandum, si quid ex re ipsa 118
dabitur facultatis, id, quod adversarius intellegat, multo minus commode fieri posse, quam id, quod nos accipimus, quod illius rei neque administratio neque exitus ullus exstet; nos quod dicamus, facile et commode transigi posse; ut in hac lege — nihil enim prohibet fictam exempli loco ponere, quo facilius res intellegatur —: MERETRIX CORONAM NE HABETO; SI HABUERIT, PUBLICA ESTO, contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, possit dici neque administrationem esse ullam publicae meretricis neque exitum legis in meretrice publicanda, at in auro publicando et administrationem et
exitum facilem esse et incommodi nihil inesse; ac dili- 41 119
genter illud quoque attendere oportebit, num, illo probato, quod adversarius intellegat, res utilior aut honestior aut magis necessaria a scriptore neglecta videatur: id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum aut utile aut necessarium demonstrabimus, et si id, quod ab adversariis dicetur, minime eius modi esse dicemus. deinde si in lege erit ex ambiguo controversia, dare operam

oportebit, ut de eo, quod adversarius intellegat, alia in
120 re lege cautum esse doceatur. permultum autem proficiet illud demonstrare, quem ad modum scripsisset, si
id, quod adversarius accipiat, fieri aut intellegi voluisset,
ut in hac causa, in qua de vasis argenteis quaeritur,
possit mulier dicere, nihil attinuisse ascribi, QUAE VOLET,
si heredis voluntati permitteret; eo enim non ascripto
nihil esse dubitationis, quin heres, quae ipse vellet,
daret; amentiam igitur fuisse, cum heredi vellet cavere,
id ascribere, quo non ascripto nihilo minus heredi cave-
121 retur. qua re hoc genere magno opere talibus in causis
uti oportebit: 'hoc modo scripsisset, isto verbo usus non
esset, non isto loco verbum istud conlocasset;' nam ex
his sententia scriptoris maxime perspicitur. deinde quo
tempore scriptum sit, quaerendum est, ut, quid eum voluisse in eius modi tempore veri simile sit, intellegatur.
post ex deliberationis partibus, quid utilius et quid honestius et illi ad scribendum et his ad comprobandum
sit, demonstrare, et ex his, si quid amplificationis dabitur, communibus utrimque locis uti oportebit.

42 Ex scripto et sententia controversia consistit, cum
alter verbis ipsis, quae scripta sunt, utitur, alter ad id,
quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictio-
122 nem. scriptoris autem sententia ab eo, qui sententia se
defendet, tum semper ad idem spectare et idem velle
demonstrabitur; tum ex facto aut ex eventu aliquo ad
tempus id, quod instituit, adcommodabitur. semper ad
idem spectare, hoc modo: paterfamilias cum liberorum
haberet nihil, uxorem autem haberet, in testamento ita
scripsit: SI MIHI FILIUS GENITUR UNUS PLURESVE, IS MIHI HERES
ESTO, deinde quae adsolent; postea: SI FILIUS ANTE MORITUR,
QUAM IN TUTELAM SVAM VENERIT, TUM MIHI † DICET [SECUNDUS]
HERES ESTO. filius natus non est; ambigunt agnati cum
eo, qui est heres, si filius ante, quam in suam tutelam
123 veniat, mortuus sit. in hoc genere non potest hoc dici,
ad tempus et ad eventum aliquem sententiam scriptoris
oportere adcommodari, propterea quod ea sola esse demonstratur, qua fretus ille, qui contra scriptum dicit,
suam esse hereditatem defendit. aliud autem genus est,
[eorum, qui sententiam inducunt,] in quo non simplex

voluntas scriptoris ostenditur, quae in omne tempus et in omne factum idem valeat; sed ex quodam facto aut eventu ad tempus interpretanda dicitur. ea partibus iuridicialis adsumptivae maxime sustinetur; nam tum inducitur comparatio, ut in eo, qui, cum lex aperiri portas noctu vetaret, aperuit quodam in bello et auxilia quaedam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris essent, quod prope muros hostes castra haberent; tum relatio criminis, ut in eo milite, qui, cum 124
communis lex omnium hominem occidere vetaret, tribunum suum, qui vim sibi adferre conaretur, occidit; tum remotio criminis, ut in eo, qui, cum lex, quibus diebus in legationem proficisceretur, praestituerat, quia sumptum quaestor non dedit, profectus non est; tum concessio per purgationem, et per imprudentiam, ut in vituli immolatione, et per vim, ut in nave rostrata, et per casum, ut in Eurotae magnitudine. [qua re aut ita sententia inducetur, ut unum quiddam voluisse scriptor demonstretur; aut sic, ut in eius modi re et tempore hoc voluisse doceatur.]

Ergo is, qui scriptum defendet, his locis plerumque 43 125
omnibus; maiore autem parte semper poterit uti: primum scriptoris conlaudatione et loco communi, nihil eos, qui iudicent, nisi id, quod scriptum sit, spectare oportere; et hoc eo magis, si legitimum scriptum proferetur, id est, aut lex ipsa aut aliquid ex lege; postea, quod vehementissimum est, facti aut intentionis adversariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex; quem locum multis modis variare oportebit, tum ipsum secum admirantem, quidnam contra dici possit, tum ad iudicis officium revertentem et ab eo quaerentem, quid praeterea audire aut exspectare debeat; tum ipsum adversarium, quasi in testis loco productum [hoc est] interrogando, utrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contra factum esse aut contra contendi neget; utrum negare ausus sit, se dicere desitu- 126
rum; si neutrum neget et contra tamen dicat, nihil esse, quod hominem impudentiorem quisquam se visurum arbitretur. in hoc ita commorari conveniet, quasi nihil praeterea dicendum sit et quasi contra dici nihil possit, saepe id, quod scriptum est, recitando, saepe cum scripto factum ad-

versarii confligendo atque interdum acriter ad iudicem ip-
sum revertendo; quo in loco iudici demonstrandum est,
quid iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de causis iudi-
cem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscure aut ne-
44 127 get aliquid adversarius; cum et scriptum aperte sit et adver-
sarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parere, non inter-
pretari legem oportere. hoc loco confirmato tum diluere ea,
quae contra dici poterunt, oportebit. contra autem dicetur,
si aut prorsus aliud sensisse scriptor et scripsisse aliud de-
monstrabitur; ut in illa de testamento, quam posuimus,
controversia; aut causa adsumptiva inferetur, quam ob rem
128 scripto non potuerit aut non oportuerit obtemperari. si
aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur, is, qui
scripto utetur, haec dicet: non oportere de eius voluntate
nos argumentari, qui, ne id facere possemus, indicium
nobis reliquerit suae voluntatis; multa incommoda con-
sequi, si instituatur, ut ab scripto recedatur, nam et eos,
qui aliquid scribant, non existimaturos id, quod scripse-
rint, ratum futurum; et eos, qui iudicent, certum, quod
sequantur, nihil habituros, si semel ab scripto recedere
consueverint. quod si voluntas scriptoris conservanda
sit, se, non adversarios, a voluntate eius stare; nam
multo propius accedere ad scriptoris voluntatem eum,
qui ex ipsius eam litteris interpretetur, quam illum, qui
sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod
ille suae voluntatis quasi imaginem reliquerit, sed do-
129 mesticis suspitionibus perscrutetur. sin causam adferet
is, qui a sententia stabit, primum erit contra dicendum:
quam absurdum non negare contra legem fecisse, sed,
qua re fecerit, causam aliquam invenire; deinde con-
versa esse omnia; ante solitos esse accusatores iudicibus
persuadere, adfinem esse alicuius culpae eum, qui accu-
saretur; causam adferre quae eum ad peccandum impu-
lisset; nunc ipsum reum causam adferre, qua re deli-
130 querit; deinde hanc inducere partitionem *oportebit*, cuius
in singulas partis multae convenient argumentationes:
primum, nulla in lege ullam causam contra scriptum
accipi convenire; deinde, si in ceteris legibus conveniat,
hanc esse eius modi legem, ut in ea non oporteat;
postremo, si in hac quoque lege oporteat, hanc quidem

causam accipi minime oportere. prima pars his fere 45
locis confirmabitur: scriptori neque ingenium neque ope-
ram neque ullam facultatem defuisse, quo minus aperte
posset perscribere id, quod cogitaret; non fuisse ei grave
nec difficile eam causam excipere, quam adversarii pro-
ferant, si quicquam excipiendum putasset; consuesse
eos, qui leges scribant, exceptionibus uti; deinde oportet 131
recitare leges cum exceptionibus scriptas et maxime vi-
dere, ecquae in ea ipsa lege, qua de agatur, sit ex-
ceptio aliquo in capite aut apud eundem legis scripto-
rem, quo magis probetur eum fuisse excepturum, si quid
excipiendum putaret; et ostendere causam accipere nihil
aliud esse nisi legem tollere; ideo quod, cum semel causa
consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare,
quippe quae in lege scripta non sit; quod si sit institu-
tum, omnibus dari causam et potestatem peccandi, cum
intellexerint vos ex ingenio eius, qui contra legem fece-
rit, non ex lege, in quam iurati sitis, rem iudicare;
deinde et ipsis iudicibus iudicandi et ceteris civibus vi-
vendi rationes perturbatum iri, si semel ab legibus re-
cessum sit; nam et iudices neque quid sequantur habitu- 132
ros, si ab eo, quod scriptum sit, recedant, neque, quo
pacto aliis probare possint, quod contra legem iudica-
rint; et ceteros cives, quid agant, ignoraturos, si ex suo
quisque consilio et ex ea ratione, quae in mentem aut in
libidinem venerit, non ex communi praescripto civitatis
unam quamque rem administrarit; postea quaerere ab
iudicibus ipsis, qua re in alienis detineantur negotiis;
cur rei publicae munere impediantur, quo setius suis
rebus et commodis servire possint; cur in certa verba
iurent; cur certo tempore conveniant, certo discedant,
nihil quisquam adferat causae, quo minus frequenter ope-
ram rei publicae det, nisi quae causa in lege excepta sit;
an se legibus obstrictos in tantis molestiis esse aequum
censeant, adversarios nostros leges neglegere concedant;
deinde [item quaerere ab iudicibus], si eius [rei] causae, 133
propter quam se reus contra legem fecisse dicat, ex-
ceptionem ipse in lege adscribat, passurine sint; [postea]
hoc, quod faciat, indignius et impudentius esse, quam

si adscribat; age porro, quid, si ipsi vellent iudices adscribere, passurusne sit populus? atqui hoc esse indignius, quam rem verbo et litteris mutare non possint,
134 eam re ipsa et iudicio maximo commutare; deinde indignum esse de lege aliquid derogari aut legem abrogari aut aliqua ex parte commutari, cum populo cognoscendi et probandi aut improbandi potestas nulla fiat; hoc ipsis iudicibus invidiosissimum futurum; non hunc locum esse neque hoc tempus legum corrigendarum; apud populum haec et per populum agi convenire; quod si nunc id agant, velle se scire, qui lator sit, qui sint accepturi; se rogationes videre et dissuadere velle; quod si haec cum summe inutilia tum multo turpissima sint, legem, cuicuimodi sit, in praesentia conservari ab iudicibus, post, si displiceat, a populo corrigi convenire; deinde, si scriptum non exstaret, magno opere quaereremus, neque isti, ne si extra periculum quidem esset, crederemus; nunc cum scriptum sit, amentiam esse eius *rationem*, qui peccarit, potius quam legis ipsius verba cognoscere. his et huius modi rationibus ostenditur cau-
46 sam extra scriptum accipi non oportere. secunda pars
135 est, in qua est ostendendum, si in ceteris legibus oporteat, in hac non oportere: hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas videbitur pertinere; aut inutile aut turpe aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtemperare; aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum una quaque de re, ita, quod oportuerit, exceptum, ut minime conveniat quicquam in tam diligenti scriptura praeteritum arbitrari. tertius est locus ei, qui pro scripto dicet, maxime necessarius, per quem oportet ostendat, si conveniat causam contra scriptum accipi, eam tamen
136 minime oportere, quae ab adversariis adferatur; qui locus idcirco est huic necessarius, quod semper is, qui contra scriptum dicet, aequitatis aliquid adferat oportet; nam summa impudentia sit eum, qui contra quam scriptum sit, aliquid probare velit, non aequitatis praesidio id facere conari: si quid igitur ex hac ipsa accusator derogat, omnibus partibus iustius et probabilius accu-

sare videatur; nam superior oratio hoc omnis faciebat, uti, iudices etiamsi nollent, necesse esset: haec autem, etiamsi necesse non esset, ut vellent contra iudicare. id 137
autem fiet, si, quibus ex locis culpa demonstrabitur esse in eo, qui comparatione aut remotione aut relatione criminis aut concessionis partibus se defendet, — de quibus ante, ut potuimus, diligenter perscripsimus —, si eis *ex* locis, quae res postulabit, ad causam adversariorum improbandam transferemus; aut causae et rationes adferentur, qua re et quo consilio ita sit in lege aut in testamento scriptum, ut sententia quoque et voluntate scriptoris, non ipsa solum scriptura causa confirmata esse videatur [aut aliis quoque constitutionibus factum coarguetur].

Contra scriptum autem qui dicet, primum inducet 47 138
eum locum, per quem aequitas causae demonstretur; aut ostendet, quo animo, quo consilio, qua de causa fecerit; et, quamcumque causam adsumet, adsumptionis partibus se defendet, de quibus ante dictum est; atque in hoc loco cum diutius commoratus sui facti rationem et aequitatem causae exornaverit, tum ex his locis fere contra adversarios dicet oportere causas accipi: demonstrabit nullam esse legem, quae aliquam rem inutilem aut iniquam fieri velit; omnia supplicia, quae ab lege proficiscantur, culpae ac malitiae vindicandae causa constituta esse; scriptorem ipsum, si exsistat, factum hoc 139
probaturum et idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse; ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices certa aetate praeditos constituisse, ut essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quivis puer facere posset, sed qui cogitatione adsequi possent et voluntatem interpretari; deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus et barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse; nunc vero, quod intellegeret, quales viri res iudicaturi essent, idcirco eum, quae perspicua videret esse, non adscripsisse; 'neque enim vos scripti sui recitatores, sed voluntatis interpretes fore putavit;' postea quaerere ab adversariis: 140
quid, si hoc fecisset? quid, si hoc accidisset? eorum ali-

quid, in quibus aut causa sit honestissima aut necessi-
tudo certissima, tamenne accusarent? atqui lex nusquam
excepit; non omnia ergo scriptis, sed quaedam, quae
perspicua sint, tacitis exceptionibus caveri; deinde nul-
lam rem neque legibus neque scriptura ulla, denique ne in
sermone quidem cotidiano atque imperiis domesticis recte
posse administrari, si unus quisque velit verba spectare
et non ad voluntatem eius, qui ea verba habuerit, acce-
48 141 dere; deinde ex utilitatis et honestatis partibus osten-
dere, quam inutile aut quam turpe sit id, quod adversarii
dicant fieri oportuisse aut oportere, et id, quod nos fe-
cerimus aut postulemus, quam utile aut quam honestum
sit; deinde leges nobis caras esse non propter litteras,
quae tenues et obscurae notae sint voluntatis, sed propter
earum rerum, quibus de scriptum est, utilitatem et eorum,
qui scripserint, sapientiam et diligentiam; postea, quid
sit lex, describere, ut ea videatur in sententiis, non in
verbis consistere, et iudex is videatur legi obtemperare,
qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur; deinde,
quam indignum sit, eodem adfici supplicio eum, qui
propter aliquod scelus et audaciam contra leges fecerit,
et eum, qui honesta aut necessaria de causa non ab
sententia, sed ab litteris legis recesserit; atque his et
huius modi rationibus et accipi causam et in hac lege
accipi et eam causam, quam ipse adferat, oportere ac-
142 cipi demonstrabit; et quem ad modum ei dicebamus, qui
ab scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid de aequi-
tate ea, quae cum adversario staret, derogasset, sic huic,
qui contra scriptum dicet, plurimum proderit ex ipsa
scriptura aliquid ad suam causam convertere aut am-
bigue aliquid scriptum ostendere; deinde ex illo ambiguo
eam partem, quae sibi prosit, defendere aut verbi defini-
tionem inducere et illius verbi vim, quo urgeri videatur,
ad suae causae commodum traducere aut ex scripto non
scriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua
143 post dicemus. quacumque autem in re [quamvis leviter
probabili] scripto ipso se defenderit, etiam cum aequitate
causa abundabit, necessario multum proficiet, ideo quod,
si id, quo nititur adversariorum causa, subduxerit, om-

nem [eius] illam vim et acrimoniam lenierit ac diluerit. loci autem communes [ceteris ex adsumptionis partibus in utramque partem convenient; praeterea autem] eius, qui a scripto dicet: leges ex se, non ex eius, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere et legibus antiquius haberi nihil oportere; contra scriptum: leges in consilio scriptoris et utilitate communi, non in verbis consistere; quam indignum sit, aequitatem litteris urgeri, quae voluntate eius, qui scripserit, defendatur.

Ex contrariis autem legibus controversia nascitur, cum 49 144
inter se duae videntur leges aut plures discrepare, hoc modo: lex: QUI TYRANNUM OCCIDERIT, OLYMPIONICARUM PRAEMIA CAPITO ET QUAM VOLET SIBI REM A MAGISTRATU DEPOSCITO ET MAGISTRATUS EI CONCEDITO, et altera lex: TYRANNO OCCISO QUINQUE EIUS PROXIMOS COGNATIONE MAGISTRATUS NECATO. Alexandrum, qui apud Pheraeos in Thessalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum simul cubaret, occidit: haec filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi in praemii loco deposcit: sunt, qui ex lege occidi puerum dicant oportere; res in iudicio est. in hoc genere utramque in partem eidem loci atque eadem praecepta convenient, ideo quod uterque suam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. primum 145
igitur leges oportet contendere considerando, utra lex ad maiores, hoc est, ad utiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat; ex quo conficitur, ut, si leges duae, aut si plures erunt, aut quotquot erunt, conservari non possint, quia discrepent inter se, sed ea maxime conservanda putetur, quae ad maximas res pertinere videatur; deinde, utra lex posterius lata sit; nam postrema quaeque gravissima est; deinde, utra lex iubeat aliquid, utra permittat; nam id, quod imperatur, necessarium, illud, quod permittitur, voluntarium est; deinde, in utra lege, si non obtemperatum sit, poena [adficiatur] aut in utra maior poena statuatur, nam maxime conser- 146
vanda est ea, quae diligentissime sancta est; deinde, utra lex iubeat, utra vetet; nam saepe ea, quae vetat, quasi exceptione quadam corrigere videtur illam, quae iubet; deinde, utra lex de genere omni, utra de parte quadam;

utra communiter in pluris, utra in aliquam certam rem
scripta videatur; nam quae in partem aliquam et quae
in certam quandam rem scripta est, propius ad causam
accedere videtur et ad iudicium magis pertinere; deinde,
ex lege utrum statim fieri necesse sit, utrum habeat ali-
quam moram et sustentationem; nam id, quod statim
147 faciendum est, perfici prius oportet; deinde operam dare,
ut sua lex ipso scripto videatur niti, contraria autem aut
per ambiguum aut per ratiocinationem aut per definitio-
nem induci, uti sanctius et firmius id videatur esse, quod
apertius scriptum sit; deinde suae legi ad scriptum ip-
sum sententiam quoque adiungere, contrariam legem
item ad aliam sententiam transducere, ut, si fieri poterit,
ne discrepare quidem videantur inter se; postremo fa-
cere, si causa facultatem dabit, ut nostra ratione utra-
que lex conservari videatur, adversariorum ratione al-
tera sit necessario neglegenda. locos autem communis
et, quos ipsa causa det, videre oportebit et ex utilitatis
et ex honestatis amplissimis partibus sumere demon-
strantem per amplificationem, ad utram potius legem ac-
cedere oporteat.

50 Ex ratiocinatione nascitur controversia, cum ex eo,
148 quod uspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est,
venitur, hoc pacto: lex: SI FURIOSUS ESCIT, ADGNATUM
GENTILIUMQUE IN EO PECUNIAQUE EIUS POTESTAS ESTO. et
lex: PATERFAMILIAS UTI SUPER FAMILIA PECUNIAQUE SUA LE-
GASSIT, ITA IUS ESTO. et lex: SI PATERFAMILIAS INTESTATO
MORITUR, FAMILIA PECUNIAQUE EIUS ADGNATUM GENTILIUMQUE
149 ESTO. quidam iudicatus est parentem occidisse: ei statim,
[quod effugiendi potestas non fuit] ligneae soleae in pe-
des inditae sunt; os autem obvolutum est folliculo et
praeligatum; deinde est in carcerem deductus, ut ibi
esset tantisper, dum culeus, in quem coniectus in pro-
fluentem deferretur, compararetur. interea quidam eius
familiares in carcerem tabulas adferunt et testis addu-
cunt; heredes, quos ipsis libet, scribunt; tabulae ob-
signantur; de illo post supplicium sumitur; inter eos, qui
heredes in tabulis scripti sunt, et inter adgnatos de here-
ditate controversia est. hic certa lex, quae testamenti

faciendi eis, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur; ex ceteris legibus et quae hunc ipsum supplicio huius modi adficiunt et quae ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem veniendum est ad eius modi rationem, ut quaeratur, habueritne
testamenti faciendi potestatem. locos autem communis 150
in hoc genere argumentandi hos et huius modi quosdam esse arbitramur: primum eius scripti, quod proferas, laudationem et confirmationem; deinde eius rei, qua de quaeritur, cum eo, de quo constat, conlationem eius modi, ut id, de quo quaeritur, rei, de qua constat, simile esse videatur; postea admirationem per contentionem, qui fieri possit, ut, qui hoc aequum esse concedat, illud neget, quod aut aequius aut eodem sit in genere; deinde idcirco de hac re nihil esse scriptum, quod, cum de illa esset scriptum, de hac is, qui scribebat, dubitaturum
neminem arbitratus sit; postea multis in legibus multa 151
praeterita esse, quae idcirco praeterita nemo arbitretur, quod ex ceteris, de quibus scriptum sit, intellegi possint; deinde aequitas rei demonstranda est, ut in iuridiciali absoluta. contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit, quod faciet, si demonstrabit illud, quod conferatur, diversum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione, si, quo in numero illud, quod per similitudinem adferetur, et quo in loco illud, cuius causa adferetur, haberi conveniat [ostendetur, deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur, ut
non idem videatur de utraque existimari oportere]. ac, 152
si ipse quoque poterit ratiocinationibus uti, eisdem rationibus, quibus ante dictum est, utetur; si non poterit, negabit oportere quicquam, nisi quod scriptum sit, considerare; multas de similibus rebus et in unam quamque rem tamen singulas esse leges; omnia posse inter se vel similia vel dissimilia demonstrari. loci communes: a ratiocinatione, oportere coniectura ex eo, quod scriptum sit, ad id, quod non sit scriptum, pervenire; et neminem posse omnis res per scripturam amplecti, sed eum commodissime scribere, qui curet, ut quaedam ex
quibusdam intellegantur; contra ratiocinationem huius 153

modi: coniecturam divinationem esse et stulti scriptoris esse non posse omnibus de rebus cavere, quibus velit.

51 Definitio est, cum in scripto verbum aliquod est positum, cuius de vi quaeritur, hoc modo: lex: QUI IN ADVERSA TEMPESTATE NAVEM RELIQUERINT, OMNIA AMITTUNTO; EORUM NAVIS ET ONERA SUNTO, QUI IN NAVE REMANSERINT. duo quidam, cum iam in alto navigarent, et cum eorum alterius navis, alterius onus esset, naufragum quendam natantem et manus ad se tendentem animum adverterunt; misericordia commoti navem ad eum applicarunt, homi-
154 nem ad se sustulerunt; postea aliquanto ipsos quoque tempestas vehementius iactare coepit, usque adeo, ut dominus navis, cum idem gubernator esset, in scapham confugeret et inde funiculo, qui a puppi religatus scapham adnexam trahebat, navi, quoad posset, moderaretur; ille autem, cuius merces erant, in gladium [in navi] ibidem incumberet: hic ille naufragus ad gubernaculum accessit et navi, quoad potuit, est opitulatus. sedatis autem fluctibus et tempestate iam commutata navis in portum pervehitur; ille autem, qui in gladium incubuerat, leviter saucius facile ex volnere est recreatus. navem cum onere horum trium suam quisque esse dicit. hic omnes scripto ad causam accedunt et ex nominis vi nascitur controversia; nam et relinquere navem et remanere in navi, denique navis ipsa quid sit, definitionibus quaeretur; eisdem autem ex locis omnibus, quibus definitiva constitutio, tractabitur.

155 Nunc expositis eis argumentationibus, quae in iudiciale causarum genus adcommodantur, deinceps in deliberativum genus et demonstrativum argumentandi locos et praecepta dabimus, non quo non in aliqua constitutione omnis semper causa versetur, sed quia proprii tamen harum causarum quidam loci sunt, non a constitutione separati, sed ad finis horum generum adcom-
156 modati. nam placet in iudiciali genere finem esse aequitatem, hoc est, partem quandam honestatis; in deliberativo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis et honestatem et utilitatem; in demonstrativo, honestatem:

qua re in [hoc] quoque genere causae quaedam argu-
mentationes communiter ac similiter tractabuntur, quae-
dam separatius ad finem, quo referri omnem orationem
oportet, adiungentur. atque unius cuiusque constitutio-
nis exemplum supponere non gravaremur, nisi illud vide-
remus, quem ad modum res obscurae dicendo fierent
apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. nunc
ad deliberationis praecepta pergamus.

Rerum expetendarum tria genera sunt; par autem nu- 52
merus vitandarum ex contraria parte. nam est quid- 157
dam, quod sua vi nos adliciat ad sese, non emolumento
captans aliquo, sed trahens sua dignitate; quod genus
est virtus, scientia, veritas; est aliud non propter suam
vim et naturam, sed propter fructum atque utilitatem
petendum; quod genus pecunia est; est porro quoddam
ex horum partibus iunctum, quod et sua vi et dignitate
nos inlectos ducit et prae se quandam gerit utilitatem,
quo magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio; at-
que ex his horum contraria facile, tacentibus nobis, intel-
legentur. sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quae 158
posuimus, brevi nominabuntur, nam in primo genere
quae sunt, honesta appellabuntur; quae [autem] in se-
cundo, utilia; haec autem tertia, quia partem honesta-
tis continent et quia maior est vis honestatis, iuncta esse
omnino ex duplici genere intellegentur; sed in meliorem
partem vocabuli conferantur et honesta nominentur. ex
his illud conficitur, ut petendarum rerum partes sint
honestas et utilitas, vitandarum turpitudo et inutilitas.
his igitur duabus rebus res duae grandes sunt attribu-
tae, necessitudo et adfectio, quarum altera ex vi, altera
ex re et personis consideratur. de utraque post aper-
tius perscribemus; nunc honestatis rationes primum ex-
plicemus.

Quod aut totum aut aliqua ex parte propter se peti- 53
tur, honestum nominabimus, qua re, cum eius duae 159
partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta sit,
simplicem prius consideremus. est igitur in eo genere
omnis res una vi atque uno nomine amplexa virtus, nam
virtus est animi habitus naturae modo atque rationi con-

sentaneus, quam ob rem omnibus eius partibus cognitis
tota vis erit simplicis honestatis consideranda. habet
igitur partis quattuor: prudentiam, iustitiam, fortitudi-
160 nem, temperantiam. prudentia est rerum bonarum et
malarum neutrarumque scientia; partes eius memoria,
intellegentia, providentia. memoria est, per quam ani-
mus repetit illa, quae fuerunt; intellegentia, per quam
ea perspicit, quae sunt; providentia, per quam futurum
aliquid videtur ante quam factum sit. iustitia est habitus
animi communi utilitate conservata suam cuique tribuens
dignitatem. eius initium est ab natura profectum; de-
inde quaedam in consuetudinem ex utilitatis ratione vene-
runt; postea res et ab natura profectas et ab consuetu-
161 dine probatas legum metus et religio sanxit. natura ius
est, quod non opinio genuit, sed quaedam innata vis in-
sevit, ut religionem, pietatem, gratiam, vindicationem,
observantiam, veritatem. religio est, quae superioris
cuiusdam naturae, quam divinam vocant, curam caeri-
moniamque adfert; pietas, per quam sanguine coniunctis
patriaeque benevolum officium et diligens tribuitur cultus;
gratia, in qua amicitiarum et officiorum alterius memoria
et remunerandi voluntas continetur; vindicatio, per quam
vis aut iniuria et omnino omne, quod obfuturum est,
defendendo aut ulciscendo propulsatur; observantia, per
quam homines aliqua dignitate antecedentis cultu quo-
162 dam et honore dignantur; veritas, per quam immutata
ea, quae sunt aut ante fuerunt aut futura sunt, dicuntur.
54 consuetudine ius est, quod aut leviter a natura tractum
aluit et maius fecit usus, ut religionem; [aut si quid
eorum, quae ante diximus, ab natura profectum maius
factum propter consuetudinem videmus;] aut quod in
morem vetustas volgi approbatione perduxit; quod genus
pactum est, par, iudicatum. pactum est, quod inter ali-
quos convenit; par, quod in omnis aequabile est; iudi-
catum, de quo alicuius aut aliquorum iam sententiis con-
stitutum est. lege ius est, quod in eo scripto, quod

populo expositum est, ut observet, continetur. fortitudo 163
est considerata periculorum susceptio et laborum perpessio; eius partes magnificentia, fidentia, patientia, perseverantia. magnificentia est rerum magnarum et excelsarum cum animi ampla quadam et splendida propositione cogitatio atque administratio; fidentia est, per quam magnis et honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciae certa cum spe conlocavit; patientia est honestatis aut utilitatis causa rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac diuturna perpessio; perseverantia 164
est in ratione bene considerata stabilis et perpetua permansio. temperantia est rationis in libidinem atque in alios non rectos impetus animi firma et moderata dominatio; eius partes continentia, clementia, modestia. continentia est, per quam cupiditas consilii gubernatione regitur; clementia, per quam animi temere in odium alicuius innocentis concitati comitate retinentur; modestia, per quam pudor honesti curam et stabilem comparat auctoritatem; atque haec omnia propter se solum, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda sunt; quod ut demonstretur, neque ad hoc nostrum institutum pertinet et a brevitate praecipiendi remotum est. propter se autem vitanda 165
sunt non ea modo, quae his contraria sunt, ut fortitudini ignavia et iustitiae iniustitia, verum etiam illa, quae propinqua videntur et finitima esse, absunt autem longissime; quod genus fidentiae contrarium est diffidentia et ea re vitium est; audacia non contrarium, sed appositum est ac propinquum et tamen vitium est. sic uni cuique virtuti finitimum vitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum, ut audacia, quae fidentiae, pertinacia, quae perseverantiae finitima est, superstitio, quae religioni propinqua est, aut sine ullo certo nomine: quae omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus vitandis reponentur.

Ac de eo quidem genere honestatis, quod ex omni 55
parte propter se petitur, satis dictum est; nunc de eo, 166

in quo utilitas quoque adiungitur, quod tamen honestum
vocamus, dicendum videtur. sunt igitur multa, quae nos
cum dignitate tum fructu quoque suo ducunt; quo in
genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. gloria
est frequens de aliquo fama cum laude; dignitas alicuius
honesta et cultu et honore et verecundia digna auctori-
tas; amplitudo potentiae aut maiestatis aut aliquarum
copiarum magna abundantia; amicitia voluntas erga ali-
quem rerum bonarum illius ipsius causa, quem diligit,
167 cum eius pari voluntate. hic, quia de civilibus causis
loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum
quoque causa petenda videatur; ne forte qui nos de omni
amicitia dicere existimans reprehendere incipiat. quam-
quam sunt, qui propter utilitatem modo petendas putant
amicitias; sunt qui propter se solum; sunt qui propter
se et utilitatem; quorum quid verissime constituatur,
alius locus erit considerandi. nunc hoc sic ad usum
oratorium relinquatur utramque propter rem amicitias
168 esse expetendas. amicitiarum autem ratio, quoniam par-
tim sunt religionibus iunctae, partim non sunt, et quia
partim veteres sunt, partim novae, partim ab illorum,
partim ab nostro beneficio profectae, partim utiliores, par-
tim minus utiles, ex causarum dignitatibus, ex temporum
opportunitatibus, ex officiis, ex religionibus, ex vetustati-
56 bus habebitur. utilitas autem aut in corpore posita est aut
in extrariis rebus; quarum tamen rerum multo maxima
pars ad corporis commodum revertitur, ut in re publica
quaedam sunt, quae, ut sic dicam, ad corpus pertinent
civitatis, ut agri, portus, pecunia, classis, nautae, milites,
socii, quibus rebus incolumitatem ac libertatem retinent
civitates, aliae vero, quae iam quiddam magis amplum
et minus necessarium conficiunt, ut urbis egregia exorna-
tio atque amplitudo, ut quaedam excellens pecuniae
169 magnitudo, amicitiarum ac societatum multitudo; quibus
rebus non illud solum conficitur, ut salvae et incolumes,
verum etiam, ut amplae atque potentes sint civitates.

qua re utilitatis duae partes videntur esse, incolumitas et potentia: incolumitas est salutis tuta atque integra conservatio; potentia est ad sua conservanda et alterius adquirenda idonearum rerum facultas. atque in eis omnibus, quae ante dicta sunt, quid fieri et quid facile possit, oportet considerare. facile id dicimus, quod sine magno aut sine ullo labore, sumptu, molestia quam brevissimo tempore confici potest; posse autem fieri, quod quamquam laboris, sumptus, molestiae, longinquitatis indiget atque aut omnis aut plurimas aut maximas causas habet difficultatis, tamen, his susceptis difficultatibus, confieri atque ad exitum perduci potest.

Quoniam ergo de honestate et de utilitate diximus, 170
nunc restat, ut de eis rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine et adfectione perscribamus.
puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nulla vi resisti 57
potest, quo ea setius id, quod facere potest, perficiat, quae neque mutari neque leniri potest; atque, ut apertius hoc sit, exemplo licet vim rei, qualis et quanta sit, cognoscamus: uri posse flamma ligneam materiam necesse est [corpus mortale aliquo tempore interire necesse est]; atque ita necesse, ut vis postulat ea, quam modo describebamus, necessitudinis. huius modi necessitudines cum in dicendi rationes incident, recte necessitudines appellabuntur; sin aliquae res accident difficiles, in illa superiore, possitne fieri, quaestione considerabimus. at- 171
que etiam hoc mihi videor videre, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplicis et absolutas. nam aliter dicere solemus 'necesse est Casilinensis se dedere Hannibali;' aliter autem 'necesse est Casilinum venire in Hannibalis potestatem.' illic, in superiore, adiunctio est haec 'nisi si malunt fame perire;' si enim id malunt, non est necesse; hoc inferius non item, propterea quod, sive velint Casilinenses se dedere, sive famem perpeti atque ita perire, necesse est Casilinum venire in Hannibalis potestatem. quid igitur haec per-

ficere potest necessitudinis distributio? prope dicam, plu-
rimum, cum locus necessitudinis videbitur incurrere: nam
cum simplex erit necessitudo, nihil erit quod multa di-
172 camus, cum eam nulla ratione lenire possimus; cum au-
tem ita necesse erit, si aliquid effugere aut adipisci veli-
mus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis atque
honestatis, erit considerandum; nam si velis attendere,
ita tamen, ut id quaeras, quod conveniat ad usum civi-
tatis, reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit,
nisi propter aliquam causam, quam adiunctionem nomi-
namus; pariter autem esse multas res [necessitatis], ad
quas similis adiunctio non accedit; quod genus, [ut]
omnis mortalis necesse est interire, sine adiunctione; ut
cibo utantur, non necesse est, nisi cum illa exceptione
173 'extra quam, si nolint fame perire.' ergo, ut dico, illud,
quod adiungitur, semper, cuius modi sit, erit consideran-
dum, [nam omni tempore id pertinebit,] ut aut ad ho-
nestatem hoc modo exponenda necessitudo sit 'necesse
est, si honeste volumus vivere;' aut ad incolumitatem,
hoc modo 'necesse est, si incolumes volumus esse;' aut
ad commoditatem, hoc modo 'necesse est, si sine in-
58 commodo volumus vivere;' ac summa quidem necessitudo
videtur esse honestatis; huic proxima, incolumitatis; ter-
tia ac levissima, commoditatis; quae cum his numquam
174 poterit duabus contendere, hasce autem inter se saepe
necesse est comparari, ut, quamquam praestet honestas
incolumitati, tamen, utri potissimum consulendum sit,
deliberetur; cuius rei certum quoddam praescriptum vide-
tur in perpetuum dari posse: nam, qua in re fieri poterit,
ut, cum incolumitati consuluerimus, quod sit in praesen-
tia de honestate delibatum, virtute aliquando et industria
recuperetur, incolumitatis ratio videbitur habenda; cum
autem id non potuerit, honestatis; ita in huius modi quo-
que re, cum incolumitati videbimur consulere, vere pote-
rimus dicere nos honestatis rationem habere, quoniam
sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci;

qua in re vel concedere alteri vel ad conditionem alterius descendere vel in praesentia quiescere atque aliud tempus
exspectare oportebit, modo illud attendatur, dignane 175
causa videatur ea, quae ad utilitatem pertinebit, qua re de magnificentia aut de honestate quiddam derogetur. atque in hoc loco mihi caput illud videtur esse, ut quaeramus, quid sit illud, quod si adipisci aut effugere velimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est, quae sit adiunctio, ut proinde, uti quaeque res erit, elaboremus et gravissimam quamque causam vehementissime necessariam iudicemus.

Adfectio est quaedam ex tempore aut ex negotiorum 176
eventu aut administratione aut hominum studio commutatio rerum, ut non tales, quales ante habitae sint aut plerumque haberi soleant, habendae videantur esse; ut, ad hostis transire turpe videtur esse, at non illo animo, quo Ulixes transiit; et pecuniam in mare deicere inutile, at non eo consilio, quo Aristippus fecit; sunt igitur res quaedam ex tempore et ex consilio, non ex sua natura considerandae; quibus in omnibus, quid tempora petant aut quid personis dignum sit, considerandum est et non quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quam diu fiat, attendendum est. his ex partibus ad sententiam dicendam locos sumi oportere arbitramur.

Laudes autem et vituperationes ex eis locis sumentur, 59 177
qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est; sin distributius tractare qui volet, partiatur in animum et corpus et extrarias res licebit. animi est virtus, cuius de partibus paulo ante dictum est; corporis valetudo, dignitas, vires, velocitas; extrariae honos, pecunia, adfinitas, genus, amici, patria, potentia et cetera, quae simili esse in genere intellegentur. atque in his id, quod in omnia, valere oportebit; contraria quoque, quae et qualia
sint, intellegentur. videre autem in laudando et in vitu- 178
perando oportebit non tam, quae in corpore aut in extrariis rebus habuerit is, de quo agetur, quam quo pacto

his rebus usus sit, nam fortunam quidem et laudare stultitia et vituperare superbia est; animi autem et laus honesta et vituperatio vehemens est.

Nunc quoniam omne in causae genus argumentandi ratio tradita est, de inventione, prima ac maxima parte rhetoricae, satis dictum videtur; qua re, quoniam et una pars ad exitum hoc ac superiore libro perducta est et hic liber non parum continet litterarum, quae restant, in reliquis dicemus.

M. TULLII CICERONIS OPERA.

M. TULLII CICERONIS

OPERA

QUAE SUPERSUNT OMNIA

EDIDERUNT

J. G. BAITER C. L. KAYSER.

VOL. II.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.

LIPSIAE MDCCCLX.

M. TULLII CICERONIS

OPERA RHETORICA

EX

OPTIMIS LIBRIS MANUSCRIPTIS

RECENSUIT

C. L. KAYSER.

VOL. II.

EDITIO STEREOTYPA.

EX OFFICINA BERNHARDI TAUCHNITZ.

LIPSIAE MDCCCLX.

ADNOTATIO CRITICA.

M. TULLII CICERONIS DE ORATORE

LIB. I.

1, 3. *his* Piderit. eis. || 2, 5. *vix hac* *. *sunt* supplet Piderit, *sint* Schütz. || 6. *in* om. Bl2,4,76 incl. || 7. *excellentiam* scr. scientiam. || 8. *versantur* Gu3. Vict. versentur. || 3, 11. *liberalissimis studiis* B,b,l32,36,al. studiis liberalissimis. ib. *in* ante 'hoc ipso' incl. *quam poetae* incl. || 4, 13. *atque* incl. || 5, 18. *conlocatisque* scr. cogitatisque. || 19. *se id* om. B,b,l2,4. recte, si Cicero dederit 'eis se'. || 6, 20. *quae nisi—puerilem* incl. ib. '*nisi sit*'. B,b,al. nisi sint. || 7, 25. *qui tribunus*. C. praeter l2,13,81. qui tum tr. || 28. *et in ambulationem ventum esset*. B,b,l2,4,13,32,36. Gu3. in ambulationem ventum esse. *dicebat* incl. Lambin. *tum* incl. || 29. *dicebat* del. Müller, incl. || 8, 32. *integros*. B,b,Gu3,l2,4,13,16,36. improbos cett. C. 'integer improbos' Müller, malim 'iniurios'. || 36. *constitutas*. fo: 'adlatas' sive 'paratas'. || 9, 38. *atqui is*. B,l6,36,76. adquis. b. atque is. *iam diu* om. B, fortasse recte. *eloquentia* incl. || 10, 42. *suo in iure*. O (2da). iure suo. ('in iure' Piderit.) || 11, 47. *et eloquentissimo* incl. Matthiae. *in* ante 'oratoribus' om. b. incl. || 48. *moris*. Gu1,2,Havn.2. morum. *ne illa quidem minima*. fo: ne pusilla quidem. || 49. *intellegentes* scr. eloquentes. *eae res* b, Gu2, 1,23,35,36,69,86. hae res. || 12, 53. *qua re nisi* scr. quae nisi. ('quoad volet' Piderit.) || 13, 55. *ipsi* scr. isti. || 56. '*communi*' et '*de hominum*' incl. Piderit. *propria* suspectum Ellendtio incl. || 57. *rebus omnibus*. B, Gu2, l4, 69. rebus. *iucunditate et gravitate*. B,b,l3,4,13,17,20,32,36,67, 81. gravitate et iucunditate. *Athenis*. B,b,l2,3,13,23,32. tum Athenis. *qui nunc aedilis curulis est et* incl. Cobet. || 58. *tuendis* (sic B,l2,4,13,32.) incl. Piderit. instituendis. || 59. *nec enim*. B, b, Gu3, l2, 69, O. nunquam enim. *partis*. B,b,Gu3,l2,3,4,32,36. artes. || 14, 59. *atque sumendum* incl. Piderit. (adsumendum K.) || 15, 65. *posui*. B,b,l2,4,13,32,36. Ell. proposui. — ib. *in unaquaque*. B,l36,93. in quaque. || 16, 72. *dicere*. an: de poetis dicere? || 17, 75. *philosophiam* incl. || 19, 85. *Athenienses* incl. Bake. *promptus* [*ab homine*] Schütz. 'ab homine' del. Piderit. *atque abundanti*. Piderit. abundanti. || 88. *conabatur refellere*. B,b, Pid. ref. conab. || 20, 89. *huic*. C, Pid. huic [ille]. O. huic ille. || 90. *et id* altero loco incl. || 91. *in illo numero* malim abesse. || 92. *omnia ea*. B, b, l2, 3, 4, 13, 32, 67. ea omnia. || 21, 94. *cognosse me*. b, B ('cognoscere me'), Gu3, l17, 69. me cognosse. || 96. *inquit, mihi*. b, Gu3, l3, 4, 13, 36, 67. mihi inquit. *satis iucundum*. B, b. iucundum satis. || 97. *de via*. cod. Gonv. apud Pearcium, Markland. de vi. cf. I, 113, 205. || 22, 99. *inscientia*. B,b,l17,32. inscitia. cf. I, 165. || 102. *hoc ex te*. C. hoc [primum] ex te. O. ib. *vos nunc*. B,b,l2,4,81,84. nunc vos. || 104. *huic*.

B, b, Gu3, 12, 4, 13, 23, 32. [iam] huic. O. || 23, 109. *verbis definita*. B, b, 12, 4, 13, 32, 36, al. verbis designata. || 24, 110. *adsentiri*. Gu3, 12, 3, 13, 32, 36, al. Ell. assentire. || 111. *a me aliquid*. B, b, 12, 4, 13, 32. Lambin. aliquid a me. || 112. *hunc autem semper iudicavi hominem esse*. B, 13. Vict. hunc autem esse hominem. || 25, 114. *habet*. B, b, Gu3, 14, 13, 36, 69, 93. Ell. habeat. *possunt*. B, b (ubi 'posi sunt') Gu3, 12, 4, 13. Ell. possint. *dicam*. B, b, Gu3, L omnes. dicet. || 115. *sunt autem* incl. || 117. *habet*. 181, Gu1, 2. Ell. habuit. || 26, 118. *orator* incl. || 119. *atque ornatissime* incl. Ellendt. || 120. *vero* incl. || 121. *et exalbescam*. b. exalb. || 122. *non obesset eius orationi, sed*. B, b, Gu3, 12, 13, 36. Ell. non modo non obesset eius orationi, sed etiam. || 28, 126. *nisi haberet a natura*. b, 15, 6, 15, 16, 17, al. Pid. a natura nisi haberet. || 127. *percipiendis* incl. Ellendt. || 128. *sunt in oratore summa*. b. Pid. summa sunt in or. *non potest*. Bake. non possunt. || 29, 132. *unus e multis* conj. Piderit. unus paterfamilias. || 31, 141. *quae omnes*. 113, 32, 69. Ell. qui omnes. || 32, 146. post *egisse* haec fere excidisse suspicor: 'ut ex eis disciplina quaedam artis oratoriae efficeretur'. || 33, 152. *consequatur* scr. consequetur. || 34, 157. *istam*. 14, 5, 16, 17, 21, 23, 24, 65, 70, 73, 81, 86. etiam istam. etiam incl. — ib. *visus*. Iul. Victor. 119. usus. *hominum*. Madvig. omnium. || 158. *eliciendum*. 117 ('elicendum'), al. Pid. eligendum. *atque dicendum* incl. Lambin. || 35, 161. *sic*. B, Gu3, 12, 4, 13, 32. Ell. sic modo. || 162. *si esses*. b, 13, 13, 36, al. Ern. si esset. || 164. *iam*. Bremi. etiam. || 36, 165. *ita teneo*. B. teneo. || 166. *civile ius tuum*. b, 15, 14, 15, 16, 17, 20, 23, 24, 65, 69, 70, 73, 76, 93. tuum ius civile. || 167. *quod erat*. B, 12, 4, 13, 32, 36. quod esset. || 37, 170. *illum Divitem* incl. Bake. *illi arti* incl. Ern. || 171. *ius civile* incl. || 38, 172. *posse facile—causas tueri*. B. posse se facile — tueri. || 173. *ruptorum aut ratorum* susp. Ernestio incl. Ell. || 174. *maiorem* incl. || 175. *eius patroni*. B, b, 12, 4, 13, 32, 36. illius patroni. *testamento exheres filius* incl. Ell. *nempe in ea causa* incl. Bake ('nempe' incl. Ell.) *quaesitumque est* scr. quaesitum est. *de iure civili* incl. || 39, 176. *dicerent redisse*. B, Gu3, 12, 13, 35, 65, 93, al. redisse dicerent. *et gentilitatis*. B, b, Gu3, al. ac gent. || 177. *cum Romam*. Ellendt. qui Romam. || 180. *eum hac*. B, b, Gu3, 13, 5, 6, 13, 93, al. hac eum. *heres esset*. B, 13, 23, 32, 67. esset heres. *in ea causa* incl. || 40, 182. *quam — consularis* incl. *de ordinanda civitate*. B, Gu3, 12, 3, 32, 67. de ordine, de civitate. — ib. *inferiore ordine* incl. || 183. *mortuus esset*. Bake. mortuusque esset. || 41, 185. *segniciem*. B, b. segnitiam. 113, 32. segnitatem. (ex Non. 174, 20.) || 186. *habeat*. Cratandrina habet. || 42, 191. *cogantur*. Ernesti. coguntur. || 192. *elata sunt*. B, b, 12, 3, 4, 13, al. sunt elata. || 193. *vetustas prisca*. B, b, Gu3, 12, 3, 4, 13, 36, al. O2. prisca vetustas. *sive quis civilem scientiam*. C. plerique. *sive quis civili scientia*. Erf. K (qui supplet 'ducitur'). sive quem civilis scientia. Piderit. fo: sive quis civilem scientiam aucupatur. *praep. ista*. b, Gu3, 12, al. ista praep. *qui iure*. an: quae iure? || 194. *quoniam*. Wesenberg. quum. *virtus*. Wesenb. verus et iustus. || 44, 196. *ac tanta* incl. ('ac tanta natura' incl. Ellendt.) || 197. *Lycurgo et Dracone et Solone* incl. || 45, 199. *summarum*. C. ('summarum suarum'. b, Gu2.) Pid. suarum. *pro incertis* malit Ribbeck Trag. Lat. 55. || 46, 201. 'alia materies' operae Ern. || 202. *clamatorem*. Bake. proclamatorem. || 203. *rei*. Bake. rerum. || 47, 206. *sentias*, *intellegemus*. Manutius. in-

tellegas, sentiemus. ‖ 48, 209. *esse* incl. Schütz. ‖ 210. *adiungerem* scr. adiungeremus. ‖ 49, 215. *alienam.* Wyttenbach. aliquam. ('illam'. Piderit.) ‖ 50, 216. *ut quisque.* Nägelsbach. quisque ut. *perficiet.* Ellendt. is perf. ‖ 217. *dic. et.* fo: dic. ei. *sicut propria* incl. Ell. ‖ 51, 219. *rerum omnium naturam* susp. Schütz, incl. *atque rationes* incl. ('nisi qui hominum naturas, mores atque rationes'. Piderit.) *de motibus animorum.* Ernesti. de moribus hominum. ‖ 221. *ut ei.* Pid. uti. ‖ 52, 225. *et principi.* Bake. principi. ‖ 226. *debet.* 120. Schütz. debeat. ‖ 53, 227. *Romanum* om. 13,5,6,20,21 incl. ‖ 228. *his.* B. (iis. 16,16,23, 70,73,86.) hisce. Heusinger. his quoque. O. ‖ 229. *noluit.* Havn. 2,117,20,21,65, al. voluit. ‖ 230. *pestiferi cives supplicioque digni* incl. ‖ 54, 232. *quasi aestimationem* incl. (del. Schütz.) ‖ 55, 234. *incomitatam.* Schöne. incomptam. Pearce. incomitatam et incomptam. C. ‖ 56, 238. *causa* incl. ‖ 239. *hoc est non iuris scientia sed eloquentia* incl. Bake. — *cuius C. filio suam filiam* scr. quod Gaio filio filiam suam. Pid. quod Crassi filiam C. filio suo. ‖ 57, 241. *in controversiis* incl. Ernesti. ‖ 242. *Scaevolae* om. Manutius. *defendisti, non adripuisti.* Bake. defendisti. Nonne adripuisti. ‖ 245. *coegisses.* 135, Havn. 2. Bake. coegisset. ‖ 58, 246. *quam facilis.* Ellendt. quae quam fac. ‖ 249. *licet.* Bake. non licet ('nunc lic.' Schütz). *invisere? tamen.* E. praeter K. invisere tamen? *si qui.* Bake. si cui. ‖ 250. *vilico est.* Madvig. vilico sit. *venimus.* Ernesti. non venimus. ‖ 59, 251. *discendo* incl. Bake. *Graecorum more tragoedorum.* 116,73,86. Bake. Gr. more et tr. *Nomionem.* Talaeus. munionem. ‖ 253. *cum ipsi sint peritissimi et qui* incl. ('cum — imperitissimi' incl. Henrichsen). ib. *pragmatici vocantur* incl. ‖ 60, 255. *id quod.* Heusinger. [et] quod. O,K. ‖ 256. '*antiquitatis iter*' ex alio scriptore petitum videtur. *Congo* Roth. Mus. Rhen. VIII, 615. Longino. ‖ 62, 265. *me* et *venturum esse* incl. Bake.

LIB. II.

1, 1. *ita se.* b, omnes l,O. ita sese. ‖ 2. *cum essemus eiusmodi* incl. Lambin. obelum apponit O. ('cum essemus eius domi'. Gulielmius.) ‖ 3. *rei* om. b. incl. ‖ 2, 6. *et ingeniis et* incl. Piderit. *confirmo.* nonne 'adfirmo'? ‖ 3, 10. *sed.* b,O. sed quoniam. ('quoniam' incl. Ell.) *Isocrates* incl. *ut ipse iocari soles.* an: 'ut iocari soleo'? ‖ 11. *arbitraretur.* malim 'arbitretur'. ‖ 13. [*inquit*] *heri.* Ernesti. ‖ 14. *hoc tu si.* B, Erf. Ell. hoc si tu. ‖ 4, 15. *quaeviscausa.* B,b. quaevis. ‖ 16. *equidem.* B,136. equidem illud. *illud* incl. *licebit.* B,13,6, 15,35,36,65. libebit. ‖ 17. *ego mehercule, inquit Crassus.* B. tum ille, ego mehercule, inquit Crassus. 116,36, 70,73,86. tum ille, ego mehercule inquit Caesar. ‖ 18. *haud sciam.* B,b, Erf. 13,5,14,15,16,20,21,23,24,65,70, 73. haud scio. *adulescentibus* incl. cf. 15. ‖ 5, 19. *nec in otio.* A,B,b,12, 6,13,32,36. Ell. nec tamen in otio. ‖ 20. *videri* malim abesse. *gymnasiorum ad Graecorum disputationem.* A,B,b,13,13,36. gymnasiorum et Graecarum disputationum. 'gymn. ad Graec.' incl. ‖ 21. *exercitationis causa.* A,B,b,12,4,13,32,36. exercitationis et delectationis causa. ('et delectationis' incl. Ellendt.) ib. *invenisse.* A,B,b. omnes l. non disputationis invenisse. 'non disputationis' incl. Ellendt. ‖ 6, 25. *vos esse eos.* A,b. vos eos esse. *homo doctus et perurbanus* incl. cf. I, 72. *ea quae scriberet.* om. A,B,b, Erf. al. incl. Orelli. *de quo.* A,B,b, Erf. al. Pid.

quo. *ut non ignoramus*. b. ut noramus. ‖ 7, 29. *id*. om. B, Havn. 1, 2. multi l. incl. Verba 'quod ipse non didici' suum locum post 'sentiam' habere videntur. *genere*. A,B,b,Gu3. genere dicendi ('dicendi' del. Bake). ‖ 30. *quae ad scientiam non saepe perveniat* incl. Ellendt. ‖ 8, 33. *exquirere*. A,B,b,Gu3,12,4,13,32,36. exponere. ‖ 9, 36. *legendorum*. A,B,b,Gu3, 14,32. deligendorum. ‖ 37. *at si* scr. et si. ('sed si' Ern. ex edd. vett.) ‖ 38. *enim* incl. *scripserit aut dixerit*. A,B,b. dixerit aut scripserit. verba '*omnium generum atque artium*' post 'multi' Piderit recte retrahere videtur. *doceat* scr. doceant (om. A,B,b.). *esse nihil*. A,B,b,12,13,32,36,93. Ell. nihil esse. *obtinere suum*. A,B,b. suum obtinere. ‖ 11, 45. *possit enim in his rebus*. B. possit enim in rebus. A,b, Gu3,12,4,13,32,36. *posita enim in eis sunt rebus* scr. positis enim iis rebus. *itaque qui* scr. qui. ‖ 46. ante 'si habuerit' excidisse videtur tale quid 'deinde docebit, quo modo eas tractaverit animo'. *et qui vituperare*. A,B,b,132. qui vitup. ‖ 48. *etiam necesse*. A,B,b,Gu3,12,3,4,13, 36,67,84. necesse. ‖ 12, 49. *eius modi*. A,B,b,13,32,36. huius modi. *pars etiam*. Ernesti, Ell. etiam pars. ‖ 52. *hique*. B. qui. Baiter. ii qui. ‖ 54. *paulum*. b,16,35,81;B,136 (paulo). paululum. *maiorem historiae*. B,b. hist. maiorem. *vocis* susp. Ellendtio incl. ‖ 13. *colorum*. Iacobs. (cf. Cic. Or. 65.) locorum. *ad historiam scribendam*. B,b. ad scrib. hist. *se applicaverunt*. B,b. maxime se appl. *ego Graece scripta* om. B. incl. ‖ 56. *facile* om. B. incl. *dictitarent*. B,15,6,16, 17,20,21,23,35,36,al. dictitarunt. *hos ipsos*. B,b. hos. ‖ 57. *ex clarissima quasi*. B,b,186, Harl. 1. quasi ex clarissima. *rhetorum*. B, Müller. rhetoris. *ab Isocrate magistro impulsi* incl. ‖ 14, 58. *et is*. B,b. et hic ‖ 60. *ob aliud*. B,136. Ell. ob aliam causam. *natura tamen*. b, Ern. tamen natura. ‖ 15, 64. *cohortationis — admonita* incl. *cohortationis* scr. cohortationes. *praecepta consolationis*. A,b,B. ('pr. consolationes'.) consolationes praecepta. Nisi Cicero dederit: obiurgationes, cohortationes, consolationes, cf. II,50, ut resecanda sint tantum 'praecepta, admonita'. ‖ 16, 67. *de officio, de fide*. A,B,b. de fide, de officio. ‖ 69. *hominum speciem*. A,B,b,12,4,13,32,36. *hominis unius sp*. scr. hominis speciem. *per se adsequuntur*. Piderit. persequuntur. *non incommode* om. A,B,b,13, 13,32. incl. ‖ 17, 71. *totam hanc rem* scr. totum hominem. ‖ 73. *non sane quem ad modum in clipeo*. C, probat Piderit. ('non sane, q. a. m. ut in cl.' ex coni. Ernesti, 'non sane, ut q. a. m. in cl.' K.) *idem artifex* incl. Piderit. ‖ 18, 75. *de re militari*. A,B,b,12,4, 13,20,32. de omni re militari. ‖ 19, 81. *ab hominibus*. B. hominibus. ‖ 82. *excitandis mentibus iudicum* incl. *efficere possumus* incl. ‖ 83. *praetermittitur*. A,B,Gu3. Pid. praetermittatur. *partes generum*. A,B,b,13,6,13, 24,32. generum partes. ‖ 20, 84. *non difficilius arte coniuncta* incl. Ellendt. ‖ 85. *si potero*. B,12,3,4,13,36. Ell. si potuero. ‖ 22, 90. *atque ita — persequatur* del. Schütz incl. ‖ 91. *ambitiosum*. Lachmann, Jeep. vitiosum. cf. Cic. ad Att. XV, 1b, 2. ‖ 93. *genus esset omnium*. A,B,b,12,3,4,13,32, 36, al. Ell. esset omnium genus. ‖ 94. *est exortus*. A,B,b. exortus est. *magister istorum omnium* incl. Lambin. habet Non. 344. ‖ 23. *et* incl. *magistri*. A,B,b,Gu3,12,3,4,13,32,36, al. 'et magistri' incl. deleta particula. ‖ 94. *quorum*. fo: cuius. ‖ 95. *horum*. A,b,113,36,93, al. eorum. *imitatur*. 13, Havn. 2. Lambin. imitetur. ‖ 96. *dicere in summa ubertate*, *inest* etc. Piderit. dicere, in summa ubertate inest etc. ‖ 98. *multos* om. cod. Voss. probante Bake incl. ‖ 99. *instituimus*.

Ernesti. constituimus. ‖ 24, 100. *eius modi.* A,B,b,12,3,13,32,36. huiusmodi. *haec—formula fere* incl. Bake. *formula fere.* A,B,b,12,4,6,13,24,32,36. fere formula. ‖ 104. *sive ex crimine — ut belli* incl. *sive ex persona, ut laudis* om. A, B, b, Gu3, 12, 4, 6, 13, 32,36. del. Schütz. *sive ex disputatione, ut de ratione vivendi* incl. ‖ 25, 105. *quae maximae sunt* incl. ‖ 108. *dilucide.* 115. Crat. lucide. ‖ 27, 114. *accepto causae genere cognitam.* A,B, b, 12, 4, 6, 13, 24, 32, 36, Gu, 2, 3. accepta causa et genere cognito. Bake. accepto causae genere et cognito. ‖ 115. *eos nobis.* A,B,b,12,3,4,6,13,32, 36,81. nobis eos. ‖ 116. *a causa atque* incl. ‖ 117. *posita causa sit.* A, B, b, 12,13,32. Ell. posita sit causa. ‖ 28, 121. *haec sunt enim tria* incl. Ernesti. *haec vero.* 136. Ell. ('nec vero'. 12,4, 13,32. vero. A,b. numero vero. B.) ‖ 122. *neque Graecum neque Latinum* incl. Bake. *orator* om. B, incl. ‖ 123. *oratorem* incl. ‖ 29, 127. *dicenda sunt.* A, B, b, Gu3, 12, 3, 4, 6, 13, 14, 17, 32, 36, al. dicenda sint. *in causis.* an: in singulis causis? ‖ 128. *petam.* A,B,b. peto. *in dicendo* om. A,B,12,4,6,15,67. incl. ‖ 30, 131. *sed novato* om. A,B,b. novato et om. Gu3,14,13,32,36. incl. Ell. ‖ 132. *id ipsum.* E. ante Ell. ipsum. *et ab accusatore.* A,B,b. ab acc. *debeant.* Piderit. debent. ‖ 31, 133. *quale sit.* A,B,b,Gu3,12,3,4,13,36. quam sit. *hebes atque impolitum* incl. ‖ 135. *de luxurie* incl. *de avaritia* incl. *de turbulentis et malis civibus* incl. *de genere testium* incl. ‖ 136. *multitudo est.* A,B,b,Gu3,12,3,4,32,36. est multitudo. *et defensionum, non locorum* scr. ut Piderit ('aut def. non loc.'). non defensionum aut locorum. ‖ 32, 138. *scribunt* scr. describunt. ‖ 33, 142. *responderit.* C. responderint. *debilitati a iure cognoscendo* susp. Ellendtio incl. ('a iure' incl. Schütz. 'a iure cognosc.' incl. Piderit.) ‖ 144. *et dormitantem* om. A,B, b, Gu3,12,4,13,36. del. Ell. *beatorum otio.* fuitne: beato otio? ‖ 34, 145. *intellegeretur.* A,B,b,12,32,36. Lambin. intellegitur. ‖ 146. *pariet* scr. parient. ‖ 35, 149. *id tamen — prudentia est* del. Schütz. ib. *ut his rebus adhibeat tamquam lumen aliquod memoriam, ut vocem ut viris* incl. viris, diligentia est. Ernesti. '*viris*' scr. deleto emblemate. ‖ 150. *perpaulum.* A,B,b,12,6,13,32, al. Ell. perpaullulum. *qua una virtutes reliquae.* A, B, b,12,4,13,32. Ell. qua una virtute omnes reliquae. ‖ 36, 152. omnis argumentum. 12. omnis argumenti. A,b, 113. omnis argumenti via. B,14,36,al. *omne argumentum* scr. cf. Top. 25. *ad hanc orationem.* A,B,b,12,13,32,36. ad hanc. ‖ 153. *atqui* scr. atque. *seque.* A,B,b,Gu3,12,6,13,32. seseque. ‖ 155. *ex eis.* 14. ex iis. A,b. ex hiis. Gu3. ex his. B,13,13,32,36. ex istis. ib. malim legere 'quod ad senatum — mitterent tris illius aetatis nobilissimos philosophos, Carneadem' etc. ‖ 156. malim '*iudicant*'. ‖ 38, 157. *huc* om. B. incl. *eum fuisse.* A,B, Gu3. fuisse. ‖ 158. *nam omne.* Gu3. nam [et] omne. O. nam et omne. ‖ 159. *atque minutum.* B, 13, 32. ac min. ‖ 160. *dimittemus.* B, 12, 4, 32. Ell. O. dimittimus. *quem cum Diogene.* A,B, b, 12, 4, 13, 32. Ell. quem simul cum Diog. *Aristotelem* incl. *de eadem arte* incl. *quam despiciebat.* Bake. quam ille desp. ‖ 39, 162. *rudem plane.* A,B,b,Gu3. plane rudem. *doctrina.* A, B, b. doctrina mihi. *illum eum.* A,b. an: ad illum eum? ‖ 163. *probandum refellendum.* A, B, b, 12, 3, 4, 13,32,36. probandum refellendumve. Ell. *refellendum* incl. cf. II, 181. aut ad probandum aut ad refellendum. ‖ 163. *quaeritur* scr. quaeratur. ‖ 164. *universa.* A,B,b,12,4,13,32. universa vis. ‖ 40, 167. *esse potestate.* A,B,b,12,4,13,36. potestate esse. ‖ 170. consentaneorum et praecurrentium exempla desunt; scriben-

dum igitur fuit cum A,B,b,Gu3,12, 15,17,20,32, al. *ex consentaneis *** ex praecurrentibus *** ex repugnantibus*, *ut olim*. ex consentaneis et praecurrentibus et repugnantibus, ut olim. ‖ 172. fert tam. E. ante Ell. ‖ 172. *ex pari*. C. Ell. ex pari sic. ‖ 41, 174. *parvo*. C. Ell. parvulo. *sic has ego argumentorum novi notas quaerenti demonstrant*. A,b,14, 6,32. sic h. e. a. erui n. quae quaerenti demonstrant. B,135,93. sic h. e. a. volui n. quaerenti demonstrari. 12,13,20. fo: 'sic has ego argumentorum notas ubi quaerenti demonstravi'. ib. *ubi sint* incl. ib. *exigua cura* scr. reliqua cura. ‖ 176. *si vero adsequetur — requiret* incl. Bake. ‖ 177. *ex isdem*. A,B,b,Gu3,12,13,32. et ex iisdem. *prius ut simile dicas confirmes*. A,B,b. 'ut simile dicas' incl. prius ut simile confirmes. ‖ 42, 178. *haec et properans ut apud doctos*. Ellendt. ('haec ego pr. ut apud doctos'. Schütz.) haec ut et properans et apud doctos. ‖ 180. *quasi non norim* scr. quia non noram. (susp. Ell.) ‖ 43, 182. *et facta et vitam* om. A,B,b,V. incl. Bake. *sed haec — facere videare* transponenda videntur post 'causa valeat' (§ 184). *voltus pudor*. Bake. voltus pudoris significatio. *non sunt*. B,13,81,84. Ell. sunt. cett. C,E. minus sunt. K. ‖ 184. *videamur* scr. videantur. ‖ 44, 185. *de propinquis ac talibus animi permotionibus*. A,B,b, Gu3, 12, 3, 4, 6, 13, 32, al. incl. 'et propinqui his — permotionibus'. ‖ 186. *cui mederi volet* om. A,B,b,12,4,13,32. incl. ‖ 187. *ac repugnantem*. A,B,b,al. 'et rep.' *fortis ac bonus*. A,B,b. bonus ac fortis. ‖ 45, 188. *Caii Norbani*. A,B,b. Caiique Norb. *incensus*. B,12,4. incensus esse videaris. Lambin. cf. § 190. incendi videaris. Ell. ardere vid. O. videaris incendi. Pid. Infinitivus deest in plerisque codd. itaque lacunae signum posuit K. ‖ 189. *omnes illi*. A,B,b. omnes ii. ‖ 190. *neque est enim facile*. A,B,b,13,4,13,32,36,84. neque enim facile est. *ei, cui*. A,B,b. Ell. cui. *ipse inflammatus*. A,B,b, Gu3,12,3,4,6,13,32,36. Ell. inflammatus ipse. ‖ 46, 191. *quos agas*. an: quos adhibeas? ‖ 193. *spondaulia illa*. Salmasius ad Solin. I, 88. spondalli illa. A, b. spondali illa. B. spondalia illa. ('ut sua sponte aliena'. Piderit. secundum Jeep. Philol. IV, 305. 'sua sponte, aliena illa'.) *recte* incl. Ernesti, Pid. ‖ 47, 196. *magno* om. A,B,b. incl. ib. *enitendum esse* excidisse videtur ante 'ut in dicendo'. ‖ 197. *et quaestore* om. C. incl. Ell. *principem senatus*. B. deinde principem senatus et. *e templo*. A,B,b,12,13,36,81,84. Ell. ex templo. ‖ 48, 199. *semper molestae*. B,13,5,14,16,24,81,86,93,al. Lambin. mol. semp. *in nefario crimine* om. A, B, b. *in nef. crim. atque* om. 12,4, 13,32. Ell. incl. *incitatus*. A,B,b,Gu3, 12,4,13,32,36, al. Ell., O. concitatus. *causa*. A,B,b,Gu3,13,4,5,16,21,70,73. causam. *iudices* incl. *quo erant*. A,B, b,Gu3,12,3,4,5,6,13,32,36, al. Ell. a quo erant. *renovabam*. A,B,Gu3,12, 3,4,13,36. revocabam, supra scr. 'renovabam'. b,115,32. 'renovabam atque revocabam' ('atque revocabam' incl. Ern., Ell., O. ed. 1.). ‖ 49, 200. *coniunctione*. fo: concitatione. *tum*. A,b,Gu3. 1 omnes. tunc. *prope* om. B. incl. ‖ 50, 202. *hercle*. A,B,Gu3, 13,4,13,32,36,76. Ell. hercule. *illa ipsa*. A, B, b, Gu3. illa. *te — dicere! quam — viam* scr. te — dicere! quam — viam! O. te — dicere! quam — viam? K. ‖ 203. *a te*. A,B,b. 1 omnes. abs te. *abs te ipso commemoratam* om. A,B,b,Gu3,12,13,32. (in quibus etiam 'demonstrationem defensionum tuarum' desideratur) incl. 'demonstrationem — commemoratam' incl. Ell., O, K. ‖ 51, 205. *et primum quidem*. B. et quidem primum. 113,32. equidem pr. ‖ 206. *aut si*. Bake, Ell.

si aut. ‖ 207. *dignitatem esse.* A,B,b,Gu3,12,3,4,6,13,32,36. dign. inesse. ‖ 208. *in alios odium.* A,b,12,3,4,5,6,13,36, al. odium in alios. *sunt tractanda.* A,B,b,Gu3. tractanda sunt. ‖ 52, 209. *tanta.* 14. Lamb. tanti. *illa.* 16,23,24. ulla. ‖ 210. *quae si quam.* Baiter. quae suam. A,B,b,Gu3,12,4,13,32. seseque si quam. *permixta videatur.* A,B,b,Gu3,12,13,32,36. permixta esse vid. ‖ 211. *et cum singuli.* A,B,b,Gu3. ita cum sing. *ut illa.* A,B,b. et ut illa. 'Ut autem illa' scr. ‖ 53, 212. *inflandum est.* mg. Cratandri. Pid. inflammandum est (cum †Ell.,O,K.). ‖ 213. *sunt* incl. Ellendt. *exitus item spissi.* Lambin. exitus tamen sp. ('tamen' om. b. Harl. 1.) *ad genus illud.* A,B,b,Gu3,12,4,6,13,32,36. Ell. ad illud genus. ‖ 214. *confirmat atque* scr. confirmat, quae. ib. *emissum.* Wyttenbach. emissa. ‖ 216. *auferenda.* 120. Piderit. efferenda. ‖ 54. *aut testis esse potes.* A,B,b,Gu3,12,4,13,32. testis esse potes aut. *eam tu potissimum nos.* A,b. eam nos tu pot. *docere.* A,B,b,Gu3,12,4,13,32,36, al. docebis. *nos,* quod varia sede est in C., incl. ‖ 217. *inquit.* A,B,b,Gu3, 1 praeter 6, Ell. inquit Caesar. *ex iis aliquid.* A,b. ex his al. B,Gu3,12,3,4,13,32,36. aliquid ex istis. ‖ 218. *nullo modo videtur.* A,B,b,12,3,4,6,32,36, al. nullo videtur modo. *est hoc.* A,B,b,14,13,32,36. est totum hoc. ‖ 219. *illo in genere.* B,12,3,6,13,36. ('illo genere'. A,Gu3.) in illo gen. *imitatores.* A,B,b,113,14,32. imitatores et narratores. *emissum* incl. ‖ 221. *ridiculi homines* incl. an fuit: 'de ridiculo'? *interpretantur* incl. ‖ 222. *enim* incl. Bake. ‖ 55, 223. *brevia, ut* scr. brevia. *innumerabilia.* A,B,b,12,4,13,32, al. innumerabilia huiuscemodi. *hic noster.* B. noster hic. ‖ 224. *hi fundi.* A,B,b,12,15,17,21,23,24, al. ii fundi. *locum.* A,b,Gu3,12,3,4,6,13,32,36, al. locu. B. *locutum.* Gu,1,2. Havn. 1,2,117,35,81. Ell. lotum. ‖ 225. *gestu omni et imminenti.* an: et imminenti gestu omni? ‖ 226. *reliquisse.* A,B,b,Gu3,12,6,13,17,35,36,69,81,93. recepisse. *quae neque est.* A,B,b. quae nulla est. *maior contentio.* A,B,b. cont. maior. ‖ 56, 227. innumerabilia aut ex una. A,b,12,4,13,32,36. *innumerabilia vel ex una.* Ellendt. inn. ex una. *ut ceterarum* om. A,B,b,Gu3,12,4,13,32. incl. Ellendt. ‖ 228. *contingit.* B,12,4,5,16,20,21,24,35, al. contigit. *mihi.* A,B,b,12,4,13,32,36, al. id mihi. ‖ 229. *videtur.* B,12,4,13,32. Ell. videretur. ‖ 230. *in ipsa ista.* A,B,b. in ista ipsa. ‖ 57, 231. *totum genus.* A,B,b,12,36. totum genus hoc iocandi. ‖ 232. *quod dicamus.* A,B,12,4,13,32,36, al. quid dicamus. ‖ 233. *recusandi tibi dem.* A. tibi recusandi dem. ‖ 58, 235. *ne illi quidem.* Gu3,12,3,4,6,13,32,36. Ell. ne ipsi quidem. b. ne ipsi illi quidem. A. ne illi ipsi quidem. B. ne ipsi quidem illi. ‖ 236. *maxime.* A,Gu3,12,4,13,36, al. Ell. maxime quidem. B. maximeque. ‖ 237. *quod.* A,B,b,12,4,13,32. Lamb. id quod. *facinorosos.* A,B,b,Gu3, 1 omnes. facinorosos enim. *parcendum autem maxime est.* B,Gu3,12,3,4,6,13,32,36. parc. autem est maxime. A. parc. est autem maxime. *in iis vitiis.* A,136. in his vit. B,14,13. Ell. in istis vit. ‖ 239. *non illud.* A,B,12,3,4,6,13,32,36,84. non modo illud. *si perridicule.* A,B,Gu3. si quid perrid. *veniemus.* b,Gu3,12,5,13,20,21,23,24,36, al. Ell. venerimus. ‖ 240. *ficta.* A,B,b. ficta tota. *oppidanum* om. B,12,4,6,13,36. etiam A,Gu3 et 132, sed spatio relicto incl. ‖ 241. *genus hoc.* A,B,Gu3,12,3,4,6,13,32,36,81,84. hoc genus. ‖ 242. *inquit.* versui recte inclusit Piderit. ‖ 60, 245. *quam testis etiam.* A,B,b,Gu3. quam testis. *ridiculum* incl. Henrichsen. ‖ 246. *scurrile* incl. ‖ 61, 248. *id alias in re hoc habere* scr. id alias in re habere. *facetiis autem*

homines maxime. b (facetiis maxime autem hom. B,13,5,14,15,16,21,23, 24,65,67,70,73,86.). facetias, maxime autem homines. *et severis* Piderit. severe. *sed hoc* incl. *iisdem verbis.* B,b,12,36, al. iisdem etiam verbis. ‖ 249. *nascuntur omnia.* b,Pid. omnia nasc. *et* incl. *at* incl. ‖ 250. '*quod dicit parum*' Ciceroni tribuit Piderit. ‖ 62, 252. *furtim tantum uti licet* scr. tantum licet furtim. *oratorio ioco.* B,b,12,14,15,16,35,36. oratorio loco. ‖ 253. *magnum* om. B,12, 36. incl. ‖ 63. *ambiguum etiam fit salsius.* B. etiam amb. fit sals. *quanti est.* B. quanti. *altero ambiguo.* B,12, 17,36,73,81,84. ambiguo altero. 'ambiguo' incl. ‖ 64, 257. *aut aliqua pars versus* incl. *ut Statii a Scauro stomachante.* Bake. ut Statius Scauro stomachanti. ‖ 258. *et cetera* om. B. incl. ‖ 260. *M.* incl. Ellendt. *Porcius* incl. idem. ‖ 66, 264. *quae sunt.* b. quae essent. ‖ 267. *Fabianum.* B,12, 36. Fabii. ‖ 268. *est etiam significatio.* B,12,36. etiam significatio est. *tacita* Schütz. tanta. *tacita — levarit* incl. ‖ 67, 270. *fuisse egregium et Graeco eum.* Piderit. fuisse et eum Gr. ‖ 271. *complura.* 12,36. multa. ('nonnulla' K. ex Orelli conj.) ‖ 273. *Salinator Maximus.* 12,36. *Maximus* om. B. utrumque nomen supervacaneum videtur. ‖ 68, 275. *non intellegendi* incl. Ernesti. ‖ 69, 279. *cum non.* Ernesti. non cum. ‖ 70, 281. *ab Albucio.* B, l praeter 2,3,36,93, Havn.1,2. A. Albucio. 193. edd. vett. Albucio. Post 'iudicatum' excidisse videtur ridiculum Granii dictum. ‖ 285. *mihi illud etiam.* B,12,36. etiam mihi illud. *iniquum.* B,12,36. illum iniquum. ‖ 71, 286. *sententiose.* an: seria specie, re? ‖ 288. *multa in genera.* Ernesti. in multa gen. ‖ 289. *ipsorum ridicule indicandis et* om. B,12,4,13,32. ('ipsorum ridic.' om. A.) incl. Ellendt. *imbuendus est.* fo: imbutus sit. ‖ 290. *factus iam.* A,B,Gu3. factus súm. ‖ 291. *voltis.* A,B,b,12,4,13,32, 36. voluistis. ‖ 72. *potest res.* A,B,b. res potest. ‖ 292. *fugere.* B, Ernesti. defugere. *movere.* A,B,b,12,4,13,32, 36. commovere. ‖ 293. *abducere animos.* A,B,b,Gu3,12,3,4,13,32,69. Ern. deducere animos. *conor deducere.* A,B,b,Gu3,12,3,4,13,32. conor traducere. ‖ 73, 296. *Crasso* susp. Orellio. ‖ 297. *nihil in causa mali facere* incl. ‖ 74, 298. *inquit* om. A,B,b. *intellegam sed* om. A,B,b,Gu3,12,4, 13,32. an: inquit, sed et tu? etc. certe 'quid intellegam' incl. ‖ 299. *proprie.* C. prope. E. *communi lingua.* A,B,b,Gu3,12,3,4,13,32. comm. prudentia lingua. 15,21,76. comm. prud. lingue. 16,69,93. communi prudentia. *disputabam.* 12. Ell. disputata. A,b, Gu3,113,36. disputato. 115,21. disputo. *sed ego — disp.* incl. Bake. *et ei* om. A,B. incl. ‖ 300. *quis is erat, qui ita.* A,B,b. qui ita. *possimus.* 114,23, 67. possemus. ‖ 302. *quam* incl. *rogato.* Havn.1. Gu.1,2.181, edd. vett. Henrichsen. rogatu. ‖ 75, 304. *in iis.* A,b,123,35. in his. *a te.* A,b,Gu3,12, 4,13,32,36. abs te. ‖ 305. *adversariis.* B, Lambin. in adversariis. ('in' incl. Henr.) *mediocrene* scr. mediocre. *me oratorem.* B,13,4,32,69. Steph. ministratorem. ‖ 76, 308. *de probandi et docendi causa.* A,b,Gu3. (debebat 'de probanda et dicenda causa') incl. probandi et docendi causa. ‖ 77, 310. *homines* scr. omnes. *nam et principia — possint* incl. ‖ 311. *argumentando* incl. *persuadendo* incl. *et commovendo* incl. ‖ 313. *succurratur.* A,B,b,Gu3,12,13,32,36. occurratur. ‖ 315. *aut commune.* B,12,3,4, 6,13,32,36, al. Ell. atque commune. ‖ 78. *commendatio nostra* scr. (cf. II, 114.) comm. orationis. *quaeque.* A,b, 13,4,6. quae. ‖ 316. *surgere ad dicendum.* A,B,b,Gu3,12,3,4,6,13,32,36. Lamb. ad dicendum surgere. ‖ 317. *non vis potius quam.* A,B,b,Gu3,12,4, 13,32,36. Lamb., Ell., O., Pid. non

vis potius sed. *quod* incl. *evolvat.* A,b,14 ('volvat' 12,13,36). evolet. || 319. in partibus. K. *reperientur.* Schütz. reperietur. *sumentur.* Ernesti. sumetur. *deprompta.* A,b,12,4, 63. Lambin. depromptae. *ita* incl. *ea — communia.* Pearcius. eas — communis. A, b, Gu3, 12, 13, 14, 16, 32, 36, 93, al. eas — communes. *quae tum agatur* om. B, incl. *efflоruisse.* 132. (efl.) Ell. et floruisse. A, B. exflоruisse. Gu2, 15, 14, 15, 16, 17, al. et flevisse. b. defluxisse (135,65,93). || 79, 321. *reos appello, quorum res est* incl. Bake. *bonum virum.* A,B,Gu3, 12,4,6,13,32,36, Ell. virum bonum. || 323. *initiis* incl. Ellendt. || 324. *maximam autem copiam — trahemus.* B, Gu3. maxima autem copia — trahetur. *conficiendos.* fo: efficiendos. *iudicem primo.* A, b, Gu3,12,3,32,36, al. Ell. primo iudicem. || 80, 325. *conexum.* A,B. connexum. *fieri sibi.* A,B,b. sibi fieri. || 326. occupata. A,B,b. *adcurata* scr. adcommodata. *videant illam.* B,132. vident illa. A,b, Gu3,15,16,21,35,65. videlicet. 12,13, 36,84, Ell. vel illa. K. || 327. *decem versiculis.* A,B,b,Gu3,12,4,13,36, Ell. fere decem vers. || 328. *et probabilius.* A,b. probabilius. || 329. *in principio aut* om. K. *in arguendo.* Bake. in argumento ('in argumentando' Lambin) aut purgando. A,B,b. in argum. aut in purgando (om. 'aut in purg.' Ell., Pid.). *aut perorando.* A,b, multi l. aut in perorando. *servato* Bake. conservato. || 81, 330. *persequemur* scr. persequamur. *detrahemus.* 13,6, 32. detrahamus. || 331. et firmandis. K. || 333. *aut laudationibus* incl. *personae videtur esse.* A,B,b. personae esse vid. || 82, 335. aut est. b. *autem est* scr. *autem aut in illo.* A,B,b. aut in illo est. *quae erunt vel cum periculo gloriosa* incl. || 336. *omnis delib.* A,B,b, Lamb. omnis iam delib. || 83, 338. *oratori quasi scena videtur contio esse* scr. quasi oratori sc. videatur contionis. *sine multitudine.* A, B,b,Gu3, l omnes. nisi multitudine. || 339. *videtur.* A,b,l13,32. videatur. || 84, 341. *nec* incl. *laudationis.* B,b, 169,93. laudationum. *est difficile quod* incl. *sed* incl. *essent* conj. Piderit. sunt. *totum hunc segregabam locum* incl. *possumus.* 14,14,69,93, al. Lamb. possimus. || 344. *habent* scr. habet. *videntur.* A,B,b. ('videmur'. Gu3, 13,4.) videtur. || 85, 346. *ac periculo.* A,B,b. et peric. *ipsi aut laboriosa.* A,12,4,5,14,16,21, al. laboriosa. ipsi autem lab. || 348. *mihi est.* A,b,l16,20, 93. est mihi. || 86, 350. *aut non.* B,b, Gu3. aut quod non. || 352. *Crannone* scr. Grannone. b. Cranone. || 353. *cum cognatis oppressum suis.* A,b,Gu3, 13,6. cum cognatis suis oppressum. B. *suis* incl. oppressum cum suis. || 354. *in iis.* A,b. in his. || 87, 355. *quid responderint.* A,B,b,12,4,13,32,36. Lamb. cui resp. || 356. *et similitudo est.* A,B,b. est et sim. || 357. *commendatione oculorum.* A,B,b. oc. comm. *vix possemus.* C. edd. vett. Ell. non possemus. Grut. || 358. *admonetur memoria nostra atque excitatur.* om. A,B,b,Gu3,13,36. incl. ib. *sede opus est.* 114,76. sed... opus est. A. sedes opus est. l plerique, Havn. 1,2, Ald. sedes si o. est. 13,15,36. sed locis o. est. *et* utrumque incl. alterum om. C. || 88, 359. *sunt nobis.* A,B,b,Gu3,13,13, 32,36. nobis sunt. || 89, 362. *spondeo.* C. respondeo. || 363. *est quod.* A,B, b,Gu3. est id quod. || 364. *paulo ante.* B,b,12,6,13,32,36,84. paulo. *sciebam.* an: 'sentiebam'? *audiret.* A,B,b. audierit. || 90, 365. *ita esse.* A,B,b. ita ista esse. *mihi tandem.* A,B,b,13, 4,6,13,32,36. mihi tu tandem. || 366. *mei partis.* A,b,12,4. ('meas partis'. B,113,32,36.) an: 'mei sermonis partis'? *nomen suum.* A,B,b,Gu3. nomen ipsum. || 367. *est, tibi.* A,B, b,Gu3, 12, 4, 13, 20, 32, 36. est, id tibi. *si hodie.* A,B,b. si hic hodie. *hoc opus.* A, B, b, 12, 3, 4, 13, 32, 35,

36,65. opus hoc. *inquit*. A,B,b. ille inquit.

LIB. III.

1, 4. *Philippo* incl. *ferebantur*. 115,16,70,73,86. Ell. efferebantur. ‖ 2, 7. medio ('mediocri') in spatio. A,B,b. in medio sp. ‖ 8. *gloria* om. A,B,b,Gu3, incl. ‖ 3, 9. *qui cum illo*. B,12,4,13. ('qui tum illo'. A,b. 'qui tamen illo'. Gu3.) qui tum cum illo. *tum* incl. ‖ 10. *multorum capita*. A,B, b,Gu3,12,3,4,6,13,32, Ell. multorum civium capita. *mors fuisset nefaria*. A,B,b,Gu3,12,3,6,36. mors nefaria fuisset. ‖ 11. *Cotta*. A,B,b. C. Cotta. ‖ 12. *et ornatum*. A,B,b. et ortum. ‖ 4, 13. *incredibilia ac singularia* Bake. incredibilem ac singularem. *ac sensimus* incl. Ellendt. ‖ 14. *possint*. A, B,b,12,3,4,6,13. possunt. ‖ 15. *a nobis* om. A,B,b. incl. ‖ 16. *et ingenio*. A,B,b,Gu3. atque ing. ‖ 5, 17. *posito lectulo*. A,B,b,Gu3,12,3,4,6,13, 32,36. Ell. lectulo posito. *defixum in cogitatione*. A,B,b. in cog. def. ‖ 19. *de eis* incl. ‖ 6, 22. *hesterno*. 176. Lambin. hesterna. *aliquot locis* incl. Bake. ‖ 7, 25. *numeris ac vocibus* scr. cf. III, 195, 196, 197. vocibus. ‖ 26. *atque hoc*. Lambin. at hoc. *dissimillimi*. b, Bake. dissimillimique. ‖ 27. *quam sunt*. Bake. quam sint. *tribuitur*. 176, Bake. tribuatur. ‖ 28. *quid intersit inter oratorum studia atque naturas* incl. Bake. ‖ 8, 30. *tragicas paene comice* incl. *argumentis* incl. Bake. ‖ 9, 33. *quam in sententiis* incl. Henrichsen. ‖ 34. *dissimilitudines sunt*. Bake. dissimilitudines. ‖ 35. *et magistrorum* incl. ‖ 36. *doctor singularis* incl. ‖ 10, 37. *proponentur*. Bake. proponerentur ('praep.' K.). ‖ 39. *quod ostendam* incl. Bake. ‖ 11, 41. *exiliter animata*. Ernesti. exiliter exanimata. ‖ 42. *est autem*. fo: est etiam. *vitium* incl. ‖ 43. *urbanis* incl. Bake. ‖ 12, 44. *nihil sonare aut olere peregrinum* incl. ‖ 47. *sunt autem ea* scr. sunt autem mea. ‖ 13, 48. *alit consuetudo*. Schütz. alit, aut cons. *confirmat lectio*. Ernesti. libri confirmant et lectio. ‖ 50. *ei enim* scr. isti enim. ‖ 14, 51. *quam te inviti audiamus* incl. Bake. *te sectemur*. b. te sectemur, te audiamus. ('te audiamus' obelo notat Orelli, del. Bake.) ‖ 52. si est aliter. an: *si enim aliter? est* incl. ‖ 54. Verba 'qui ita dicerent' arctius coniunximus cum superioribus. ib. eloquentiae. fo: *eloquentium*. ib. *omnis istos*. b, O. istos omnes. *oratoriam* Bake. oratorum. ‖ 55. *specie* scr. species. *vis* incl. ‖ 15, 57. *doctissimi — adfluentes* incl. Bake. *ut efficeret*. b, l plerique. ut illum efficeret. ‖ 16, 59. *ingenio*. Bake. ingeniis. ‖ 60. *fuit is qui* incl. *omnium fuit facile princeps* incl. *Socrates* incl. ‖ 17, 62. *horum vi et disputationibus* incl. Bake. ‖ 64. *tantum eos*. Bake. tantumque eos. *etiamsi sit*. Bake. etiamsi est. ‖ 18, 65. Stoicos autem. an: *Stoicos item?* sed utrumque est. (obelum apposuere O. et K.) an: *sed nimirum est?* *oratore* incl. ‖ 66. *ac totum*. Ernesti. ac tamen. *possis*. Manut. possit. ‖ 67. *dissenserunt*. Lambin. dissensit. *certi* incl. Bake. ‖ 19, 69. *sapientiae*. Nonius 290. sapientium. *Ionium* incl. *aequum* scr. Graecum. *Tuscum et barbarum* incl. ‖ 70. sumus. requiritur *estis*. culpa aut iniuria. malis *culpa vel iniuria*. ‖ 71. *oratoris perfecti* incl. ‖ 72. *diserti a doctis* incl. Müller. *promisce*. 15,32,35,65,81,84, Ell. promiscue. ‖ 73. *mirificam* incl. ‖ 20, 74. *ipse* incl. Ernesti. ‖ 76. *perridiculos* incl. ‖ 21, 78. *homines Stoici* incl. Bake. ‖ 79. *eaque exercitata oratione poliuntur* incl. *nostros* incl. Ernesti. 'philosophos'. corr. Piderit. ‖ 80. *rhetoricum* incl. Schütz. *moremque* incl. Madvig. *is erit*. Bake. is sit. ‖ 81. *istum veterem*. Bake. *istum*. Piderit. istum vestrum. ‖ 82. *neque tamen possum*. malis abesse 'tamen'. ‖ 23, 88. *causa postulat*. nonne 'res

postulat'? ‖ 24, 90. alterum *iam* incl. ‖ 92. *in aedilitate* incl. Bake. ‖ 94. *humanitate dignam scientiam.* Bake. humanitatem dignam scientia. ib. 'nisi audere' conj. Bake. ‖ 95. *perpoliri posse.* Pearce. perpoliri. ‖ 25, 96. *doloris.* Bake. dolores. ‖ 98. *obsoletoque.* excidit fortasse '*genere*'. ‖ 99. *quod terram quam quod crocum sapere.* (ex Plin. Hist. N. XVII, 3.) Lambin. Pid. ('terram'. 124, Med. 2. *δ*.) quod ceram q. q. c. olere. ‖ 100. *in qua vel ex poetis vel ex oratoribus possumus iudicare* incl. Bake. *vel poesis vel oratio* incl. Schütz. *vitia* incl. ‖ 26, 102. *in proximo.* Gruter. in proximos. *set quid.* Ribbeck. ecquid. ‖ 103. *ac sententiarum* incl. Henrichsen. ‖ 27, 105. *est propria.* Pearce. est et pr. etiam maior est illa exercitatio, quam — reiciebat. an: *quae etiam maior est illa exercitatione, quam — reiciebat, adhibita*? ‖ 28, 110. *atque hac etiam in instituendo* scr. atque hactenus etiam hac in inst. Piderit. atque hactenus † loquuntur. Etiam hac in inst. Orelli. atque hactenus loquuntur illi. quamquam rhetores etiam hac in inst. E priores ex conj. Hotomanni. *vi denique.* Madvig. ut denique. (*aut denique vi.* Piderit.) *iure civili* incl. Ell. *vigere.* A,B,b. maxime vigere. ‖ 29, 111. *de qua quaeri et disceptari potest* incl. Ellendt. *et forensi.* A,B, b,12,3,4,6,13,32,36, al. Ell. et in forensi. ‖ 114. *in opinionibus.* A,B,b,12, 4,6,13,32,36, al. Ell. opinionibus. ‖ 117. *hae quidem.* B12,13,21,36, Ell. eae quidem. ‖ 119. *discrepavit.* A,B, b,12,4,6,36. discrepuit. *tributa.* A,B, b,14,13,32. distributa. *perspicuum est.* C, Ell. perspicuum. ‖ 120. *et a privata et a singulari.* A,B,b,12,3,4,13,32. *a privata et* incl. et a privata ac sing. *et convertunt* incl. Bake. ‖ 121. *arbitrantur.* A,b, Gu3,14,32. arbitrati sunt. ‖ 31, 122. *denique etiam de naturae* incl. Bake. ‖ 125. *ex re* incl. Bake. *ne ille.* A,B,b. nae ille. ib. exercitata delabitur. A,b,14,13,32,36. exerc. dilabetur. 13,6. excitata labetur. Schütz. *excitabitur.* Bake. ‖ 32, 127. ante 'sed anulum' excidisse videtur 'se tenere'. *sua manu.* A,b,12,4,13,32, Ell. se sua manu. ‖ 128. nimis progressus. an: *nimis longe pr.*? *temporibus illis* displicet. ‖ 129. *aut si est.* A,B,b,Gu3. aut si est victus. *vocetur.* 13,6. revocetur. A,B,b,12,4,13,32. vocaretur. ‖ 130. *sed hi.* A,B,b. sed ii. *summique.* A,B, b,12,3,6,13,32,36. summi. ‖ 131. *paene omnibus* malim abesse. ‖ 33, 133. *transverso vidimus.* A,b, Pid. vid. transv. *civibus suis.* A,B,b,13,4,6,13, 32,34. civibus. *de agro colendo* om. A,B,b. incl. ‖ 134. *in senatu.* A,B,b, 12,3,4,6,13,32,36, al. et in sen. ‖ 135. *elaboravit.* A,b,14,32 (B 'laboravit'). et elab. ‖ 34, 136. *quae — obsoleverunt* aliena videntur. ‖ 137. *petenda.* B. petendae. A,b, Gu3,14,36. Pid. repetenda. *temporibus illis.* A,b,Gu3, 12,4,6,13,32,36. illis temp. ‖ 138. *in eodem.* A,B,b,Gu3,12,3,4,6,13,32,36. in eo. *annis.* A,B,b,Gu3,12,4,13,32, 36, Ell., Pid. annos. ‖ 139. *civ. quidem suis.* A,B, b, Gu3, 12, 3, 6, 13, 32. civ. suis quidem. ‖ 35, 140. *ad pronuntiandum* incl. ‖ 141. Verba *quod — transtulisset* post 'pateretur dicere' ponenda videntur. ib. *quod is.* Bake. quod ipse. ‖ 36, 144. *ut eae.* A,b. ut hae. *cum de duabus.* Gu3, 13, 4, 6, 32. Ell. cumque duabus. A,b. cumque de duabus. ‖ 145. *hominum* scr. omnium. ‖ 37, 148. *non scriptum etiam.* A,Gu3,12,3,13,32,36, Ell. non etiam scr. ‖ 149. continuatis coniunctis. A,Gu3,132. cont. et coniunctis. B 12, 13, 36. *coniunctis* incl. cont. coniunctisque. ‖ 150. *verbis* om. A,b. incl. *propriorum* incl. *ponderandus est.* b, Gu3,12,3,4,6,13, 32, 36, al. Ell. ponderandus. ‖ 152. *atque explicandum* om. A, B, b, Gu3, 12,4,13,32,36. incl. Ell. ‖ 38, 153. *aut*

fari aut nuncupare. Lamb. ex Quint. VIII, 3, 27. aut effari aut nuncupari (praeter Gu1,2. Havn. 1. 184.). *aut alia.* A,b,12,36. ('an alia'. 14,13,32.) et alia. ‖ 154. an non novisti huius. Ribbeck. *saepe* incl. *verba novantur* incl. Ernesti, del. Sch. *ille senius ne desertus.* A. ut ille sensus disertus. b. ut ille enius. B. ‖ 39, 157. *ut illa.* Schütz. *ut illa* [*omnia*]. Ell. ‖ 158. *significatur.* A. significetur. *teli missi.* ABb, l plerique. teli emissi. *se dolo.* Osann. sedulo. *exprimi.* 135, 69, 93. exponi. ‖ 40, 161. *dulcitudo.* A,b,15, 14, 16, 21, 23, 32, al. dulcedo. *paene ponunt.* A,b. ponunt paene. ‖ 41, 164. *adirier.* Vahlen. adiri. ‖ 166. *ad unum.* 'aduncum' Ribb. *ut olim* Ribbeck. ut telum. *illius rei.* A,B,b. eius rei. ‖ 42. *hoc fere.* A, B, 13, 6, 15, 24. hoc. ‖ 167. *sed in oratione* del. Schütz. *pro Afris est sumpta Africa* incl. Bake. *neque enim factum* scr. neque factum. *est verbum.* A,B. verbum est. ‖ 43, 169. *interdum* incl. ‖ 171. *lepide* incl. *Lucilius* incl. *illud quidem, scilicet.* A,B,b. idem illud scilicet. ‖ 172. conservanda. *servanda.* Bake. ‖ 173. *levem.* A,b. lenem. *id assequemini* incl. ('id' om. b.) *verba* om. A,B,b. incl. *iungentur.* A,B,b,12,4,13,24,32,36. iungetis. ‖ 44, 174. *nam quae* Bake. *haec duo* incl. Bake. *delectatione* incl. Ernesti. ‖ 175. *maximum.* A,B,b,Gu3, 12,3,4,6,13,36,67. vel maximum. *quantum potest* om. A,B,b,Gu3,12,4, 13,32. incl. ib. quod dicit om. A. fo: *fundit, quod dicit, et id..* ‖ 176. *forma et modis.* A,B,b. modis et forma. ‖ 45. *tantum munus insistemus, ut* incl. Bake. *arbitramur.* Bake. arbitremur. ‖ 177. *ex hac eadem.* b. ex eadem. ‖ 178. *recessu.* A,B,b,Gu3,12,4,13,32. recessu suo. ‖ 46, 180. *columnae templa.* A,B,b,12,3,4,6,13,32,36,67, Ell. col. et templa. *tamen cum esset* scr. nam cum esset. ita suave. A,B, b,Gu3,12,4,13,32,36. *ita suave est* scr. ita est suave. ‖ 181. *inventum* incl. Müll., Or., Piderit. ‖ 47, 182. *iam cum* scr. nam cum. *dactyli et anapaesti et spondei* incl. Madvig. *pedem* incl. Ellendt. *heroi* incl. Madvig. ‖ 183. *philosopho* incl. *posterior* incl. ‖ 48, 186. *percussio* incl. *et extrema.* A,B,b,12,3,4,6,13,32,36,67, Lambin. extrema. ‖ 49, 189. *eloquentem* incl. Bake. ‖ 190. ne fluat. *ne diffluat* Bake. ‖ 191. *sententiae — eorumque* incl. *illi* om. A,B,b,Gu3. incl. ‖ 51, 197. *quibus utinam — maluissetis* del. Schütz. ‖ 52, 199. *etiam si habitum.* A,B,b,Gu3,12,4,13,24,32,36,65. *etiam* incl. Ellendt. si habitum etiam. ‖ 200. *tum* incl. Ellendt. *orator* incl. Bake. *ut ei — versantur* om. B,b,12,4. del. Lambin. ‖ 201. verborum *formantur — ut velis* locus est post 'sententiarum atque verborum' fuit antea post 'versantur'. *oratorium — interdum — vetustis.* Bake. oratoris — interdumque — pervetustis. *levitatem.* A,b,Gu3,14,13,32,36. lenitatem. ‖ 53, 205. *interpellantis coercitio.* Piderit. interpellatio, contentio. *comminatio,* Piderit. commendatio. ‖ 54, 206. *verbi* incl. ‖ 208. *vel plura etiam esse possunt* incl. Bake. *inluminant.* Bake. inluminent. ‖ 55, 211. *aliud iudicia* incl. ‖ 56, 213. *ab eo est.* A,B,13,6, 13,32,36. est ab eo. ‖ 214. *efferretur.* Lambin. ferretur. ‖ 57, 215. *et ea.* Bake, Pid. sed ea. ‖ 216. *et sonum* et *corpusque totum hominis et eius omnis voltus* susp. Schützio. ‖ 58, 217. ipsius. A,B,b,Gu3,13,32. *ipsus.* 169. Ribbeck. impius. ‖ 218. terribilem. A,B,b,Gu3,12,4,13,24,32,36. *mater terribilem* Ribbeck. alter terribilem. *minatur.* A,B,b, Ell. minitatur. ‖ 219. *Atreum adtractatum.* A,B,b,12,6. Pid. Atreum attrectatum. Ell., O. mecum altercatum K. ex Lambini conj. Atreum attractum. *sed sibi.* A,B,b. Ribbeck. sed mihi. colligandas. b. Pid. colicandas. A. *coligandas.* Ribbeck. se sibi aiaci. C. ('se sibi irati'. B.) *se sibi iam facis.* Ribbeck. sese

alteri. *iam fui.* Bothe. iam fere. || 59, 221. *et commutationes* om. A,B, b,Gu3,12,4,18,24,32. incl. Ell. || 60, 224. *equidem tamen.* A,B,b,Gu3, 135. equidem. || 226. *tela texitur ea in civitate.* A,B,b,Gu3,12,4,24,32,36. tela texitur et ea incitatur in civitate. *ratio vivendi* incl. posteritatis. C. *posteris.* Pearce. || 61, 227. *et iam.* Henrichsen. et tamen. || 228. *vellem meus.* 113,36. Lambin. vellem, ut meus. ('ut' incl. O.) || 229. *recte confidis* Bake. recte vides. || 230. verum illum. A,B,b,Gu3. vobis vero illum. an: *vestrae illum*?

M. TULLII CICERONIS BRUTUS.

1, 4. 'excessit' malit Bake. || 2, 6. *hunc aut.* Orelli. hunc et. C. ('hunc autem aut.' Ernesti.) || 7. 'armis geri' conj. Corradus. || 4, 15. *litterarum tuarum.* Bake. litterarum. || 16. *remetiar.* Rivius. emetiar. *repressus est.* Bake. repressus. || 17. *se incommodo tuo.* Lambinus. incommodo. || 5, 18. malim 'cavero a te'. || 19. *debetur.* Bake. deberetur. || 21. *potero.* Lambin. potuero. *plane.* Wetzel. sane. || 6, 23. *studioso mei. dicere enim* scr. studioso et dicere enim. (studioso et [diligenti]. dicere enim. K.) || 25. *exponere.* Bake. expromere. *sive natura* incl. || 7, 26. *a Graecis* incl. Meyer. || 8, 30. *tum* incl. Jahn. *in honore magno fuit* incl. Jahn. 'multi temporibus eisdem' malim abesse. *qui docere* scr. docere. || 31. *verbis* incl. Ellendt. || 32. *et perfectus magister* incl. || 34. *constructa.* Bake. constricta. || 9, 35. *esse.* Bake. esset. || 10, 40. *superiorem* incl. *denique hunc.* fo: 'eumque'. *sua regnante iam in Graecia* scr. regnante iam Graecia. || 11, 43. *morbo mortuum.* Teuffel. mortuum. *addiditque* scr. addidit. *ad ornandum* Bake. ad ornatum. || 12, 46. *quod esset acuta illa gens et controversa natura* incl. || 47. *quem—conscripsisse.* Bake. cum conscripsisset. || 48. *esse* incl. *artem dicendi esse negavisse* incl. *autem* incl. *fetus.* Ernesti. fontes. || 13, 51. *ita peregrinata tota Asia est, ut* etc. fo: 'peregrinata tota Asia est, sed ita, ut' etc. || 14, 53. 'facundiam' excidisse videtur. || 55. *inclinantem.* Bake. inclinatum. || 56. *laena amictus* incl. Bake. || 57. *tulit.* Schütz. tulerit. *est.* Schütz. sit. || 15. *et de quo sit memoriae proditum* incl. Jahn. *ementitum.* Bake. mentitum. || 59. *eius autem Cethegum medullam fuisse volt* incl. Schütz. || 60. *Cethegus* incl. || 61. *mortuus sit.* Bake. mortuus est. || 16, 64. *consectentur.* malis 'consectantur' et 'gaudent' pro 'gaudeant'. || 17, 66. *quod idem Lysiae Demosthenes* incl. Schütz. || 67. *sed ea.* Bake ('sed id'. Heusinger.). sed et. || 18, 72. *Livius* incl. || 21, 81. *et quae contra.* Baiter. et contra. || 82. *eorum.* Ernesti. oratorum. *eis.* Jahn. his. || 83. *est fama.* Baiter, Boot. est iam. || 22, 86. *actuosior* scr. adhortor. C. ('attentior'. Klotz.) || 23, 89. *an* incl. Ellendt. || 91. *hisque* scr. isque. || 26, 100. *habitus est — optima est.* Bake. habitus esset— optima esset. || 27, 106. *quibus aderat Carbo* incl. || 28, 107. *occisus est.* Bake. occisus esset. || 109. *facile agitavit.* fo: 'valide ag.' ('facete ag.' Boecking.) *L. Oreste.* Baiter. et L. Oreste. || 29, 110. *etiamsi maximi ingenii non essent, probabiles tamen industria* incl. Bake. (idem etiam 'in quibusdam laudandi viri' incl.) || 112. *lectu.* Geel. acta. || 30, 113. *erat uterque* Jahn. et uterque. || 31, 117. *in tribunatu.* Schütz. in triumviratu. *et ut* scr. sed ut. *sicut etiam* scr. sunt etiam. *is fuit mediocris in dicendo, doctissimus in disputando* incl. || 120. *consuetudo ratiove* scr. consuetudo in ratione. || 121. *id est ex vetere Academia* incl. Lamb. *videatur* scr. videtur. || 34, 128. *lege Mamilia* incl. ||

129. *luculentus accusator* scr. ('truculentus accusator'. Schütz.) luculentus patronus. C. ('truculentus'. Ernesti, K.) ‖ 130. *acuto* scr. atque. *accusationem factitaverit, ut Athenis Lycurgus. is* incl. ‖ 35. *plane Graecus.* Vogel. paene Gr. ‖ 134. *quosdam una* scr. quosdam. ‖ 135. *bene loquendi* incl. ‖ 139. *viderentur.* fo: 'videantur'. ‖ 140. *sed non illa* scr. sed illa. ‖ 38, 141. *cum verbis sententiisque consentiens* incl. Schütz. ‖ 143. *ita* incl. *argumentorum et similitudinum copia* incl. ‖ 39, 144. *aut excitanda* incl. ‖ 146. *fuit.* Schütz. sit. ‖ 40, 147. *quo utebatur perfamiliariter Scaevola, ut nosti.* Bezzenberger. quo utebar propter familiaritatem Scaevolae nostri. ‖ 41, 151. *etiam Rhodum ille* scr. Rhodum ille etiam. *quo melior esset et doctior* del. unc. ‖ 43, 158. *exspectabatur audiebatur* incl. Bake. ‖ 161. *tum* incl. ‖ 45, 165. *tamen pono.* fo: 'tamen reperio'. ‖ 167. *tantum exemplorum* incl. ‖ 168. *et in eo* scr. in eo. *is qui.* Jahn. qui. ‖ 46, 169. *et illa.* Bake. illa. ‖ 47, 173. *et maledicto* incl. ‖ 174. *quamvis.* Jeep. quam ut. *implicaretur. multum etiam in causis versabatur isdem.* Bake. implicaretur, multum etiam in causis versaretur. isdem. ‖ 175. *per se cognitus.* Rau. per se magnus. *sine ulla oratione.* Bake. simili ratione. ‖ 48, 178. *multum erat.* fo: 'tum erat'. ‖ 49, 181. *superioris aetatis* incl. *eorum, quos aliquando dicentis vidimus* incl. ‖ 184. *aut sciam* incl. ‖ 188. *mitigatur.* Schütz. miratur. ‖ 189. *fuisset.* fo: 'fuit'. ‖ 51, 191. *centum milium.* Camerarius. omnium. ‖ 53, 197. *hoc illo initio.* Ernesti. hoc in illo initio. *consecutus est et multis* scr. consecutus multis. ‖ 54, 199. *auditori* incl. ('oratori'. Ernesti.) ‖ 200. *et intellegens* scr. intelligens. *existimator et quivis unus de populo* scr. existimator. ‖ 56, 204. *atque inquam.* Lachmann. atque. 'Sulpicii' malit Madvig. ‖ 206. cognomen patris excidisse sensit Jahn. *a nonnullis* aut simile quid ante 'Cotta et Sulpicius' desideratur. ‖ 208. *maximi.* Buttmann. maxime. ‖ 213. *atque illuminatam* incl. Ellendt. ('atque illigatam'. Ernesti. 'atque innatam'. Jahn.) ‖ 59, 214. *hoc quidem.* 120,56, Ellendt. ('hic quidem' cett. codd.) id quidem. ‖ 60, 216. Verba 'neque aliud in eo oratoris simile quidquam' locum habere videntur post 'dissipatus fuit'. ‖ 218. *cum senatum Caesar consul habuisset* incl. Schütz. *ducitur.* Schütz. ductus. ('ductus est'. Orelli.) *disputatioque esset inter eos ut est consuetudo dialogorum* incl. *administravit* scr. administravisset. ‖ 61, 219. *et id.* Bake. sed id. ‖ 220. *vivis eius aequalibus* incl. ‖ 62, 221. Plenam interpunctionem ante 'Cn. Pomponius' sustulit Orelli. ‖ 224. *mediocritate.* fo: 'mediocritate saltem'. ‖ *is praetor eodem die, quo Saturninus tribunus plebis Mario et Flacco consulibus publice est interfectus* incl. ‖ 225. *quos est.* Bake. quos. ‖ 63, 226. *probabilis.* fo: 'vendibilis'. ‖ 64, 229. *eius aetatem.* Lambin. aetatem. ‖ 230. *etiam vigente florebat* scr. etiam vigebat. *dicens.* Schütz. dicente. *nactus aemulum* scr. nactus. ‖ 66, 234. *admiranda dignitate* scr. admirando irridebat. *valebat.* Ernesti. calebat. ‖ 235. *sed in hoc.* Orelli. si in hoc. ‖ 67, 236. *itaque cum* scr. is cum. ‖ 237. *et saepe.* Bake. saepe. ‖ 68, 240. *dicendi.* fo: 'dicendi fuit'. ‖ 70, 245. *qui si.* Bake. cui si. ‖ 71, 249. *inquam quem.* Jahn. quem. ‖ 250. *quod dicit.* Orelli. quod dicitur. *quod liceat.* Peter. cum liceat. ‖ 73, 256. *magnus* errore notavi. ‖ 74, 259. *Latine loqui* scr. Latine. *accusatore* incl. ‖ 260. *C. Hirtuleium.* Jahn. ('Chirtilium'. codd.) C. Rutilium. ‖ 75, 261. *tum* incl. ‖ 76, 264. *et cum* scr. is cum. *et* incl. Mebold. ‖ 77,

268. *fervoris.* Purgold. terroris. ‖ 78, 271. *omittam* add. Schütz. ‖ 80, 276. *sive quod non posset* incl. Walch et Sauppe (qui malit haec ante 'sive quod natura' collocare). ‖ 277. *eum non verisimile dixisse* ex 81, 280 'alter quod verisimile dixisset' huc retraxi. *insidias* scr. indicia. ‖ 83, 288. *musto ac* incl. Ellendt. ‖ 86, 296. *quo nihil.* Ellendt. quoniam nihil. ('quo iam nihil'. Jahn.) ‖ 88, 301. *et quamquam.* Ellendt. quamquam. *erant et excellente.* Rau. excellente. *et sua* scr. sua et. ‖ 302. *cupiditate dicendi* scr. cupiditate. ‖ 89, 305. *oratoriis tamen.* Corradus. orat. tantum. ‖ 307. *eodem anno etiam Moloni Rhodio Romae dedimus operam et actori summo causarum et magistro* incl. Bake. ‖ 90, 311. *tumultus interim.* C. tumultus interim pro. E. *recuperanda re publica* incl. ‖ 91, 314. *et* incl. *et temperatius dicere* incl. ‖ 315. *summo* incl. Bake. *fuique cum summis* scr. cum summis. ‖ 92, 317. *cui et.* Jahn. quod et. ‖ 93, 319. *oratorum.* Corradus. oratoriam. *animadvertendum sit.* an: 'animadvertendum fuerit'? ‖ 321. *et in his post aedilitatem annis* incl. Ellendt. *populi Romani.* Orelli ('populari'. C.). populi. ‖ 95, 325. *facto.* Ruhnken. faceto. ‖ 327. *adulescens* incl. *perfecta erat sententiarum concinnitas.* Bake. perfecta erat. ‖ 96, 329. *praevidit.* Lambin. providit. ‖ 97, 332. *patronorum* altero loco incl. ‖ 333. *exstitisse.* A. W. Zumpt. constitisse.

M. TULLII CICERONIS ORATOR.

1, 3. *nolint.* Vit. Ernesti. nolent. ‖ 4. *natura sua aut* om. Columella R. R. 1. praef. 29. incl. Sauppe. ‖ 2, 5. *ab artibus.* Lambin. artibus. *miremur — probemus.* Normann. miraremur — probaremus. ‖ 3, 9. *imitando* incl. Bake. *non* incl. Victorius. ‖ 11. *oratoriis.* Strebaeus. oratoris. *ea — antiqua — subobscura.* Bake. eam — antiquam — subobscuram. ‖ 4, 14. *eloquentem* incl. ‖ 15. *censet* incl. Bake. *didicisse, tum.* Schütz. didicisset. ‖ 16. *non sine multa* scr. sine multa. ‖ 5, 17. *quae sola tum quidem tradebantur ab eis, qui dicendi numerabantur magistri* incl. ‖ 18. *vir natura peracutus et prudens* incl. Bake. *insidebat videlicet in eius mente species eloquentiae, quam cernebat animo, re ipsa non videbat* incl. ‖ 19. *putabat.* Eins. putavit. ‖ 20. *conclusa consecuti sunt.* scr. conclusa. ‖ 6, 22. *singulorum* incl. Bake. *in singulis.* Vit. Orelli. singulis. ‖ 7, 23. *eumque unum.* Sauppe. unumque. *aut dici se desiderant Atticos aut ipsi* incl. *quid enim sit Atticum discant* incl. *illius.* Eins. ipsius. ‖ 8, 24. *ad eamque* incl. ‖ 25. *Graeci autem multo minus* incl. Sauppe. ‖ 26. *appellat.* Bake. appellet. *hocine an illo.* Sauppe ex Ambros. in Lucam II, 2. et Augustino in Crescon. II, 3. ('hoc an illo'. Orelli.) in hoc in eum. codd. ‖ 9, 29. malim '*istorum iudicio*' omissis 'errant quod solum, quod Attice non falluntur'. ‖ 30. *imperitorum* incl. ‖ 31. *non ut in iudiciis versaret causas, sed ut in historiis bella narraret itaque* incl. ‖ 33. *ea quidem* scr. eadem. ‖ 10, 34. *et tamquam in Italiae luce.* Bake. cum in Italiae luce. ‖ 11, 37. *scriptionum* incl. Sauppe. ('scriptionem'. Mützell.) ‖ 12, 38. *et non* scr. non. *se consectatum.* Junt. consectatum. ‖ 13, 40. *cedes.* Schütz. ('cedas'. Ernesti.) credes. ‖ 42. *fluens.* Orelli. effluens. ‖ 14, 44. *qua tamen in causa est vacua prudentia?* incl. *summum esse* incl. Bake. ‖ 45. *quoniam* incl. *si potest* incl. ‖ 46. *rationem.* Nizolius. orationem. *ut ornatius et uberius dici possit* incl. ‖ 15, 47. *faciet.* Sauppe. facile. *ut quoniam — percurrat — utatur — dicat.* Eins. Vit. quoniam percurret — utetur — dicet. *ex quo*

emanant etiam qui communes appellantur loci incl. *sed omnia expendet et seliget* incl. ‖ 48. *quorum ab oratoris iudicio delectus magnus adhibebitur. quonam modo* incl. ‖ 50. *qua diligentia* incl. *rem narrabit sua confirmabit tum infirmabit* scr. ('et perspicue breviterque narraverit, sua confirmabit, infirmabit'. Sauppe.) infirmabit. Post 'leviora' nonnihil de peroratione excidisse vidit Sauppe. ‖ 17, 55. *perfectus* incl. ‖ 57. *tribus* scr. e tribus. *in cantibus* incl. ‖ 18. *dicit plura etiam Demosthenes illumque saepe dicit voce dulci et clara fuisse* incl. Meyer. ‖ 59. *princeps* incl. *nihil ut nec desit nec supersit* scr. ('nihil ut desit aut supersit'. Schütz.) nihil ut supersit. *in gestu* incl. Bake. *erit status* scr. status. ‖ 19, 61. *id est oratione* incl. Bake. ‖ 62. *et gravitate et suavitate.* Sauppe. et suavitate et gravitate. ‖ 63. *sic de rebus placatis ac minime turbulentis* incl. *loquuntur* incl. Orelli. ‖ 20, 66. excidisse videtur 'qua re'. ‖ 76. *cadat.* Wesenberg. cadit. ‖ 68. *voluntate.* Sauppe. voluntati. ‖ 22, 73. *dicimus*, *illud non decere et id* incl. Lambin. *etiam* incl. *tristior.* Sauppe. maestior. ‖ 74. *videbit.* Bake. viderit. ‖ 23, 78. *erit diligens* scr. est diligens. ‖ 24, 79. *in hoc oratore dominabuntur.* Gryph. 2. Lambin. in hoc oratore dominabitur ('in hoc orator dominabitur'. Manutius.). ‖ 80. *sonant — explanant.* Lambin. sonat — explanat. *et factum aliunde — et novum.* Schütz. aut factum aliunde — aut novum. ('sumptum aliunde' voluit Lambin.) ‖ 81. *orator* incl. Bake. ‖ 25, 82. *idque in oratione humili ponitur, quod idem in alia deceret* incl. *quod idem verbum ab eis etiam in sententiarum ornamenta transfertur* incl. *adhibebit.* Bake. adhibet. *et eliget.* Bake. eliget. ‖ 84. *óratoris* incl. *quasi* incl. Lambin. ‖ 26, 87. *nimium quantum.* malis 'mirum quantum' cum Aldo. ‖ 90. *oratoris esse.* Bake. oratoris sed. ‖ 27, 92. *labitur.* Purgold. loquitur. ‖ 93. *dicit Ennius.* Bake. dixit Ennius. *si pro patria arcem dixisset et* incl. Göller. *pro Afris immutat Africam* incl. ‖ 94. *cum confluxerunt.* Gryph. cum fluxerunt. ‖ 95. *laetae.* Jahn. (ex Jul. Vict. 257 ed. Or.) latae. *explicabuntur.* Abrinc. Gu. Erl. explicantur. *dicentur* eidem C. dicuntur. ‖ 28, 97. *eloquentiae* incl. Bake. ‖ 98. *etsi non.* Jahn. si non. *illud penus* scr. illud. ‖ 99. *partite* incl. ‖ 100. *non* incl. ('animo, nam manu'. Orelli. 'animo, non manu, manu'. Meyer. 'animo non manu, nam manu'. Klotz.) ‖ 29. *eloquens* incl. Bake. ‖ 101. *de qua dixeram* incl. Bake. ‖ 102. *Manilia* scr. in Manilia. ‖ 30, 106. *tibi nunquam.* Vit. nunquam. *audiendi.* Abr. Gu. Erl. dicendi audiendi. ('dicendi' incl. Manut.) ‖ 107. *de supplicio parricidarum* om. Abr. Gu. Erl. Jahn. nescio an imprudens; incl. ‖ 108. *pro Roscio* incl. Bake. ‖ 31, 109. *cum tamquam.* Peter. ('ut tamquam'. Bake.) cum tamen. ‖ 111. *pro se in causa Ctesiphontis.* Jahn. pro causa Ctesiphontis. ‖ 32, 113. *sit* incl. ‖ 114. *summo* incl. Bake. ‖ 33, 117. *esse eloquentem* incl. Bake. ‖ 119. *omnino.* Bake. omnia. ‖ 120. *servatis.* Bake. conservatis. ‖ 35, 122. *admirabilem.* Gu. Schütz. admirabiliorem. *ipsa quidem ars — versatur* scr. ipsae quidem res — versantur. *in* incl. Sauppe. ‖ 36, 124. *causa erit.* Jahn. causa est. *tenebit.* Bake. tenebitur. ‖ 125. *orator* incl. Bake. *sed erit duplex omnis eius ornatus ille admirabilis, propter quem ascendit in tantum honorem eloquentia* incl. Bake. *sic ut verbum nullum nisi aut grave aut elegans excidat* incl. Bake. ‖ 37, 128. *duo sunt etiam.* Junt. Crat. Lambin. duo sunt. *faciunt.* Bake. faciant. ‖ 38, 132. *audit* scr. audiret. ‖ 39, 135.

leviter commutata scr. breviter commutata. *cum sunt.* Abr. Gu. Erl. multis modis. *itur et reditur* scr. reditur. ‖ 40, 137. *sententiam* incl. Bake. ‖ 138. *ut a proposito declinet aliquantum* incl. Bake. ‖ 141. *ferant* scr. ferrent. *harum rerum.* Sauppe. rerum. 're-prehendat' malit Bake. ‖ 144. *cur* incl. Bake. ‖ 145. *ac ius.* Jahn. at ius. ('et ius'. Bake.) *afuissem domo.* Abr. Gu. Erl. afuissem. *maria* eidem codd. mare. *quid erat quo.* Ernesti. quid erat cur. ‖ 43, 147. *quin delecter* incl. ‖ 150. *facilem.* Bake. facile. ‖ 151. *sint.* malis 'sunt'. *quae sic probata est, ut eam quotannis, ut scis, illo die recitari necesse sit* incl. Bake. *vocalium.* Manut. vocum. ‖ 47, 157. *in templis isdem. at eisdem erat verius, nec tamen probavit.* Göller. in templis isdem probavit. at eisdem erat verius, nec tamen iisdem. *isdem.* Ritschl. iisdem. *posmeridianas.* Jahn. (ex Vel. Long. p. 225.) postmeridianas. *insuavius una.* Klotz. insuavius. Una. ‖ 158. *est af.* Freund. est abs. *aufugit et aufer.* Jahn. aufer. *prima littera praepositionem.* C. Schneider. primam litteram praepositio. ‖ 48, 160. *semper* incl. (om. Gu. Schütz.) *Brugum — Brugibus* scr. *cum* incl. Phrygum et cum Phrygibus. *aut eam in* scr. aut tantum. *Graecam litteram* incl. ‖ 49, 162. *voluntas.* Bake. voluptas. *permulcent.* Bake. permulceant. ‖ 163. *Tmolus auri fons liquorum.* Lachmann. tauricos locorum codd. ‖ 164. *Helenam Paris.* Lachmann. Paris Helenam. *itemque.* Ernesti. idemque. *finientur* scr. finiuntur. ‖ 50, 166. *etiam.* Gu. Orelli 1. et eum. ‖ 51, 170. *numerus.* Ernesti. numerus Latine. *Graece ῥυθμός* incl. ‖ 171. *ipse.* Bake. ipsos. *summi* incl. ‖ 173. *quid? ipsi.* Ernesti. quia ipsi. ‖ 52, 174. *et alia.* Abr. Gu. Erl. et illa. *uteretur.* Abr. Gu. Erl. uteremur. ‖ 176. *moderatius iam.* Jahn. moderatius etiam. *relaxabat* scr. relaxarat. ‖ 53, 177. *veteres eq* scr. veteres. ‖ 178. *poetica et* incl. Jahn. ‖ 54, 181. *quasi quadam forma et lumine* scr. ('in quasi quadam forma et lumine' Bake.) quasi quaedam forma et lumen. ‖ 55, 183. *videtur.* Wesenberg. videatur. ‖ 184. *senecta.* Lachmann. senectute. ‖ 56, 187. *dilatata et fusa.* A, Gu. Erl. Jahn. collatata et diffusa. ‖ 57, 191. *cum ille.* Ernesti. quod ille. *constet.* Ernesti. constaret. *fieri.* Ernesti. fieret. ‖ 193. *et ita.* Sauppe. sed ita. ‖ 195. *censeo.* Bake. sentio. ‖ 196. *permixta et temperata numeris* incl. Bake. *nec dissoluta nec tota numerosa* incl. ‖ 58, 197. *sentiunt.* Bake. censent. ‖ 198. *sed aequaliter.* Bake. et aequaliter. *ne nimis moderata et angusta* scr. ne immoderata aut angusta. *et fluens* scr. aut fluens. ‖ 59, 199. *non ut solum.* Bake, van Gigch. non id solum. ‖ 200. *dicent.* Jahn. dicerent. ‖ 201. *facimus — fugimus.* Bake. faciamus — effugiamus. *sua est.* Bake. est. ‖ 60, 202. *neque nullo.* Mommsen. neque ullo. ‖ 61, 205. *aut his.* Wesenberg. aut istis. ‖ 207. *ad singula.* Bake. ad singulas res. ‖ 62, 211. *qua ipsa includitur* scr. quam ipsam includit. ‖ 63, 212. *explanandum est enim, quod ab aliis eidem pedes aliis vocabulis nominantur* incl. Bake. ‖ 64, 215. *cadunt.* Bake. cadant. ‖ 219. *quod.* Bake. quid. *fiet* scr. fiat. ‖ 66, 221. *aut forensibus* incl. ‖ 222. *itaque.* Jahn. idque. ‖ 223. Exemplum deesse vidit Bake. ‖ 67, 226. *Quoniam* scr. et quoniam. ‖ 68, 228. *orator* Bake. oratio. *fuerit.* Junt. fuit. ‖ 69, 230. *scribit.* Eins. Ernesti. scripsit. *Siculorum.* fo: 'phallicorum'. ('versiculorum' Jahn, Kl.) ‖ 70, 233. *eisdem verbis* incl. Bake. ‖ 71, 234. post 'modo sic' haec fere excidisse existimat Bake: 'ut singula lumine verborum et sententiarum commendentur'.

M. TULLII CICERONIS LIBELLUS DE OPTIMO GENERE ORATORUM.

1, 1. *quo magis est tractatum a Latinis* incl. Jahn. ‖ 2, 4. *et ex verbis.* g. ex verbis. *ut aedificiorum* incl. Nagel. ‖ 6. *sed appellabuntur.* Jahn. et appellabuntur. ‖ 3, 7. *ex* incl. *Attico* incl., ut videatur Cicero *quorum oratorum* dedisse. ‖ 4, 11. *adhibeantur* scr. adhibentur. ‖ 6, 17. *optumo.* Beier. optumu'. ‖ 18. *nec minus Terentium et Caecilium quam Menandrum legunt* incl. ('Terentium et Caecilium quam Menandrum legunt nec' incl. Jahn.) *Latinas.* Jahn. Latinos. *reiciunt.* Ernesti. recipiunt. (servat Jahn.) *Ennium et Pacuvium et Accium potius quam Euripidem et Sophoclem legunt* incl. Orelli. ‖ 7, 20. *igitur Ctesiphontem* incl.

M. TULLII CICERONIS DE PARTITIONE ORATORIA DIALOGUS.

1, 2. *sane placet.* b, Schütz. sane si placet. ‖ 3. *tribuenda.* p. distribuenda. ‖ 4. *impellendos.* pr. pellendos. ‖ 2, 5. *eorum animis.* pr. animis eorum. ‖ 6. *ut testimonia; insita.* p, Schütz ('vel testimonia, insita'). ut testimonia. C.F. quid insita? *genera sunt.* C, Orelli. sunt genera. *ex auctoritate, ex voluntate, ex oratione.* p. ex auctoritate et ex vol. et ex or. ‖ 7. *quae natura.* Brutus. ('quae iura'. p.) quae. *aut quae.* pv, Schütz. aut ea, quae sunt. *genera partium* incl. *generum partes.* p. generumve partes. ‖ 3, 8. *loco.* Ernesti. ('tu loco'. pv.) loco tu. *plenius.* pvry. planius. ‖ 9. *cum est infinita quaestio* scr. ('cuius est infinita quaestio' p.) cuius in infinita quaestione ('cuius i. i. q. est' b). *ordo idem est* scr. ('ordo id est' p.) ordo est idem. *ad motus.* p. ad motum. *quoniam* incl. *aut ad cupiditatem aut ad metum.* p. aut ad metum aut ad cupiditatem. *omnem conlocationem ad finem adcommodo quaestionis* incl. *in qua inest.* p. in qua est. ‖ 10. *ut senator.* p. ut senatus. *in laudationes.* v, Ernesti. ('in laudatione'. p. 'in laudationem'. r.) in laudationis. ‖ 4, 11. *in suasione.* C. in suasione autem. ('autem' incl. Orelli.) *hoc loco exponis.* pg. exponis hoc loco. ‖ 13. *saepe nulla sunt* scr. saepe nulla. ‖ 14. *persequitur.* C. prosequitur. *hastas.* pvb. hasta. *collocatas.* Schütz. collocata. ('collocat' p.) *orationisque* scr. ('orationis'. p.) perorationisque. *paulum.* p. paululum. ‖ 5, 15. *auditoris.* pgb. auditorum. *eae quod.* p. et quod. ‖ 17. *admirabilius.* pr. mirabilius. ‖ 6, 19. *haec sunt.* pr. sunt haec. *et propriis* scr. propriis. *ac pondus.* p. et pondus. ‖ 20. *et superlata* om. p. incl. *atque imitatione* om. p. incl. *altero.* p. altero vero. ‖ 21. *genus erit.* p. erit genus. *crebro contrariis* scr. crebra crebris. *paribus paria.* p. paria paribus. *quasi relaxetur.* prβ. relaxetur. *et animo.* pry. ex animo. ‖ 7, 23. *aut factum verbum in plura verba quae idem significant* scr. aut idem significans aut factum verbum in plura verba. *aut circuitus.* pg. aut in circuitus. ‖ 24. *commutatio potest.* p. potest commutatio. ‖ 25. *vocis.* p. vocum. *et eius vim.* pgv. vimque eius. *num quidnam tibi.* pvβ. num quidnam. *restat aliud.* pv. restat. ‖ 8, 27. *eius partis esse.* pr. esse eius partis. est initiis. p. initiis est. ‖ 28. *meritis nostris efferendis* scr. meritis nostris. *et item attente.* p. 'et attente' incl. *ab ipsis rebus.* p. a rebus ipsis. *discit auditor.* p. auditor discit. *recte conferri.* b. ('recte ferri'. pv.) recte referri. ‖ 30. *aliquam* om. prb. incl. *relinquamus.* p. derelinquamus. *ex eis.* p. ex his. ‖ 9, 31. *servanda.* p. conservanda. *et fundamentum.* p. ac

fund. ‖ 32. *explanandi.* prv. explicandi. *si antiquitas, si memoria* aliena ab hoc loco videntur aut corrupta. ‖ 10, 34. *tota est.* p. est tota. *valetudines — aetates vires* scr. valetudinis — aetatis virium. *marium feminarum* incl. *atque haec quidem in corpore* incl. ‖ 11, 37. *praesentia praeterita.* pv. praesentia et praeterita. *futura.* pr. et futura. *ut hiems — autumnus* incl. *ut anni tempora.* p. aut anni tempora. *ut* incl. *tempestas* incl. Schütz. *putatum est.* p. putatum sit. *est etiam in imprudentia necessitas ponenda* abesse malim. ‖ 39. *est etiam.* C, Orelli. est enim. *et eorum* incl. ‖ 40. *fidem facit.* p. facit fidem. *etsi sit.* prvg. etsi est. ‖ 12, 41. *saepe est.* pg. est saepe. ‖ 42. *aut pietatis* om. p. incl. *ex controversia* incl. Schütz. *iure et recte.* p. 'iure et recte necne'. g. *necne* incl. iure et rectene. ‖ 44. *quod velit.* pb, Ernesti. quae velit. *non est.* p. non sit. ‖ 13, 46. *genera sunt.* pb. sunt genera. ‖ 47. *imperamus aut optamus.* fo: 'increpamus aut obiurgamus'. *ex eis.* p. ex his. ‖ 14, 48. *ecquonam loco* om. pβ. incl. *sint.* p. sunt. ‖ 49. *testimonia autem.* p, g. ('testimonia aut.') testimonia. *utendumque.* pb. utendumque est. *cum superiore.* pg. superiore cum. ‖ 50. *sint — maluerint.* p. sunt — maluerunt. *verum infitiando.* pvbyβ. infitiando. *vitam suam.* p. suam vitam. *neglexerint — pertulerint — ementiti sint.* p. neglexerunt — pertulerunt — ementiti sunt. ‖ 51. *sumenda sint.* pb. sint sumenda. ‖ 15, 52. *in perorando* incl. ‖ 53. volgaria. p. volgata. *verbis* incl. Schütz. *semper est.* p. semper. *quasi naturalis et non explanata oratio.* fo: 'non explanata et quasi naturalis oratio'. *voce vultu et gestu.* Lambin. vocis voltus et gestus. ‖ 16, 55. *rerum autem.* pb. rerum. *e quibus.* p. ('ex quibus' Lambin.) quibus. *maximeque* susp. *eaque.* pgb. et ea. *orta de causis.* pb. de causis orta. ‖ 56. *natura magna.* pb, Ernesti. magna natura. ‖ 17, 57. *proprius locus est augendi* incl. *exarescit.* py. arescit. ‖ 58. *et accusator.* p. accusator. ‖ 59. *laudatori numquam.* p. nonnumquam laudatori. *huius tempora.* pgβ, Lambin. huius ipsa tempora. ‖ 60. *reo.* pβ. et reo. ‖ 18, 61. *latior quasi.* p,β ('latius quasi'). latior. ('quasi latior'. Or.) *quaedam et controversiae* incl. ('quaedam et' om. p; 'quaedam' Or., qui om. 'et controversiae'.) ‖ 62. *quaerenda sit.* p. colenda sit. *sit necne sit.* p, Lambin. sit necne. *sit necne sit.* pr, Lambin. *naturane.* gv (p?). natura. ‖ 63. *ad aliquam commoditatem.* pv. ad aliquod commodum. ‖ 64. *omnes sunt.* p. sunt omnes. ‖ 19, 65. *qui sit superbus.* pgy,v ('qualis sit superbus'). quid sit superbia. ‖ 66. *de aequitate autem.* C. de aequitate vero. *etiam ex comparatione.* pb, Ernesti. ex comparatione etiam. ‖ 67. *demendo* scr. ('deliniendo' pyβ.) tollendo. *partitio est.* p. est partitio. ‖ 20, 68. *quae sit ratio.* p. quae ratio sit. *est exposita.* pb. exposita est. *causarum nobis genera et praecepta.* py,b ('causarum genera et praecepta') v ('causarum genera praecepta'). causarum genera. ‖ 21, 72. *in eis.* p. eis. *in oratione* incl. *et singulorum.* pgb. singulorum. *et ipsa.* p. et in ipsa. ‖ 22, 74. *sint.* pyb. sunt. *ducantur.* pyb. ducuntur. *tracto.* v, Ernesti. tacto. ('tacito'. py. fo: 'accito'.) *facultatibusque.* C. et facultatibus. *quia virtutem* scr. quae virtutem. *ordo est.* pg. est ordo. ‖ 77. *autem* om. p. incl. *grave sedatum* incl. *non turbulentum* om. py, incl. Or. ‖ 78. *volgo autem bonitas* incl. Schütz. ‖ 79. *hausta genere.* pb, Ernesti. genere hausta. *hi quidem.* pvβ. hi. ‖ 80. *ficti.* pyβ. perfecti. (incl. Or. K. *et ad virtutem* scr. ad virtutem. *sin.* *studia* scr. studia. *serviendo.* p. deserviendo. ‖ 81. *in nimis extollendis.*

Orelli. in animis extollendis. *inanis.* pgbβ. incl. immanis. ‖ 82. *quaequisque.* p. quod quisque. *eisdem* om. pb, incl. ‖ 24, 83. *iure ipse.* pgb. ipse iure. *ita referuntur omnia.* b,p (om. 'ita'). omnia ita referuntur. ‖ 84. *etiamsi.* pb. etsi. *non necessarium aliquid.* p. aliquid non necessarium. p. *sit id magnum.* pvg. sit magnum. ‖ 86. *quorum alia sunt per se expetenda — ut opes et copiae* incl. ‖ 87. *quae propter se expetuntur* incl. *per sese.* p. per se. ‖ 25, 90. *esse duo.* pb. duo esse. *et politum.* pb, Ernesti. atque expolitum. ‖ 26, 91. *videndum est.* pβ. videndum. *expetivit.* py. expetat. *fugit.* y. fugiat. *est gravis.* p. gravis est. ‖ 92. *genera virtutum.* p. virtutum genera. *honestas minus.* pb. minus honestas. *qua re quid.* p. qua re quod. ‖ 93. *ad conficiendum aliquam.* pg. aliquam ad conficiendum. ‖ 94. *ad aliquid.* p. aliquid. ‖ 27, 96. *de retinendis.* p. retinendis. ‖ 97. *debebunt.* prv. debent. ‖ 28, 99. *non* incl. Lambin. ‖ 100. *ac publicarum* incl. *capiendis.* pv. accipiendis. *paulum.* p. paululum. *formam causarum.* pvgb. formam. ‖ 29, 101. *arguare.* p, Lambin. arguere. ‖ 102. *descriptione aut* om. gb. incl. *et recti* om. b. incl. *aliquo certo.* py. aliquo. *fateatur.* p. fatetur. ‖ 103. *vocantur.* p. vocentur. *rationes.* p. rationem. *appellemus.* p. appellamus. *quod defenderet.* p. quid defenderet. ‖ 30, 104. *ex* incl. *quaedam exoritur.* pvg. exoritur quaedam. *lata et ut dixi diffusa.* Lambin. lata ut dixi et confusa. C. ('fusa'. Manut. Or.) *extrema est.* p. est extrema. ‖ 105. *potius est.* pvb. est potius. ‖ 106. *in eis* scr. in his. *factum* om. pβ, incl. Orelli. *ab Decio est.* pb. est ab Decio. *in eis.* p. in his. *ac temporibus.* C. et temporibus. *detractis temporibus et personis* scr. ('detractis temporibus personis'. p.) detractisque temporibus et personis. *et rursum.* p. rursum. *consultationum.* p. consultationis. ‖ 31, 107. *si quae.* pb. si qua. *coargui.* prv. argui. *scripto non potest.* p. non potest scripto. *ex scripto.* pb. de scripto. ‖ 108. *scripti significationem.* p. significationem scripti. *ac velit.* prv. ('et velit'. b.) aut velit. *iudex sequatur.* C. sequatur iudex. ‖ 32, 110. *prima duo.* pgb. duo prima. ‖ 113. *his enim.* pb. his. facultatis. p. facultas. *aliquis.* pβ. alius. *quam ob rem* incl. *haec sint.* pvb, rg ('haec sunt'). sint haec. *de causa.* p. de causis. ‖ 33, 114. *sunt quasi tacita.* pgb. quasi tacita sunt. *interfuit.* p. interfuerit. *talia.* pv, Schütz. et talia. ‖ 34, 117. *falsum sit* scr. falsum est. *huius rei.* py. (fo: 'eius rei') cuiusque. *quo de agatur* scr. ('quod agatur'. p.) de quo agatur. *primum genus.* p. genus primum. *erit* om. p. incl. *qui rem.* pvβ. qui eam rem. ‖ 118. *tamen de incestu.* pb. de incestu tamen. ‖ 119. *apertum.* gbβ. ('aut certum'. p.) Or. ineptum. ‖ 35, 120. *dicet.* pr. dicit. *quoad.* Orelli. quod. ‖ 121. *commune insidiarum.* pv. insidiarum commune. ‖ 36, 125. *ne ratum haberetur.* p. ratum habere. *non corruptus* scr. corruptus. *non rescindere.* p. rescindere. aequitate utilitate. C. (an: 'aequitate et utilitate'?) aequitate ut illa. *e qua scribenda lex sit* scr. ('aequa si scribenda lex sit'. p.) quasi scribenda lex sic esset. *quaeque tum.* p. quaeque tamen. *complecterentur* scr. complecteretur. *dicit.* p. dicitur. ‖ 126. *quasi converso.* p. quasi ex vero. *vare.* M. Gesner. varie. *positus esse.* pb. esse positus. *adfinem aliquam.* Schütz. ad finem aliquem. *locuti sint.* p. locuti sunt. ‖ 127. *accusatori sit* scr. ('accusator sit'. p.) accusatori. *frequentioribus.* p. frequentius. ‖ 128. *ad omni modo animos.* pgb. omnino ad animos. ‖ 37, 129. *primas partis.* p. partis primas. ‖ 130. *veri.* p. et veri. *poenitio* scr. ('eo

initio'. p.) punitio. ‖ 131. *sunt aperti.* pvb. aperti sunt. *quasi fontes.* p. fontes quasi. *in orationibus* incl. ‖ 38, 132. *isto.* C. eo. *eam.* pvb. hanc. *defendet.* fo: ostendet. ‖ 133. *vitiosa.* p. vitia. *sensisse scriptor.* p. scriptor sensisse. ‖ 134. *aliud voluisse* incl. ('aliud sensisse' incl. Schütz.) *se dicat* scr. dicit se. ('dicit'. p.) ‖ 39, 136. *et voluntate.* p. voluntateque. ‖ 138. *praecepimus.* p. praecepta sunt. ‖ 40, 139. *tibi omnes sunt.* p. sunt tibi omnes. ‖ 140. *haec ipsa.* C, Or. ea ipsa.

M. TULLII CICERONIS AD C. TREBATIUM TOPICA.

1, 2. *quam cum.* labfBV. cumque tibi. *perveniretur.* l. perveniremus. *inventam.* l. inventa. *ut tibi illa.* ldef. ut tibi. a K. ut tibi [illa]. Or. ('ut tibi illam'. NE.) ‖ 3. *ignoretur.* l. ignoraretur. ‖ 5. *mihi id.* l. id mihi. ‖ 2, 6. *artes.* l. partes. *quaeque et ad usum.* l. ('quaeque ad usum'. fE.) quae ad usum. ‖ 8. *rationem.* ladefE. orationem. ‖ 9. quasi involutum evolvitur. l. fo: qua quasi involutum evolvitur. ‖ 10. *L. Aelius* scr. ('laelius' l.) Aelius. *ab aere dando.* C, Or. ab asse dando. ‖ 3, 11. *quae sunt quodam modo adfectae.* l. quae quodam modo affectae sunt. ‖ 14. *si ei viro.* C. praeter f. Or. si ei viro uxor. *genus est uxor.* l. Victorius. genus enim est uxor. ('enim' incl. Or.) ‖ 4, 18. *praetoris* om. l. incl. *adiungetur* scr. ('adiungeretur' l sic.) adiungitur. *puerorum.* l. puerulorum. ‖ 21. *pugnat.* lf. repugnat. ‖ 22. parietis om. lef,E. incl. *possit.* lf. posset. ‖ 23. *eius modi.* C. huius modi. *ne aqua quidem.* Madvig. nec aqua. *auctoritasque.* l. auctoritas. *et sunt.* fo: 'ut sint'. ‖ 5, 27. *vobis.* la, Or. nobis. *impressa intellegentia.* C. impr. in intell. 'in' incl. *explicanda sunt.* la², Valla, E. explicanda est. ‖ 28. *dicat ius civile.* l. ius civile dicat. *peritorum.* l. iurisperitorum. 'iuris' incl. *nexo.* l. nexu. ‖ 6, 29. *quae sint.* l, Or. quae sunt. *commune est.* l. (a secunda manu) commune. *pecuniae mortuorum.* l. mortuorum pecuniae. *diiuncta.* l. disiuncta. ‖ 30. *umeris.* l. humeris. ‖ 31. *appello quod.* lacdef. appello quam. bE Or. *praecepta.* ante percepta. lacd. fo: 'antecepta'. *cuiusque rei.* Schütz. cuiusque. *formae sunt igitur.* ladBV, Valla. formae igitur sunt. bce, E. formae sunt. f. 'igitur' incl. Or. ‖ 32. *translatione.* lab. per translationem. *cum aliqua.* C, Or. cum quadam. b,E,K. ‖ 8, 33. *tum sic.* labcd Gr,B. sic. (alterum membrum videtur excidisse, itaque post 'relinquas' lacuna est notata.) ‖ 35. *appellant.* l. vocant. ‖ 36. *liminium.* l. liminium illud. *'illud'* incl. *et non plus.* l. non plus. *aeditumo — tumum.* l. itaque hîc '*finitumo, legitumo*' scr. ‖ 37. *ea cum redierint.* lN. ('et ea cum red.' abde B Gr. 'hinc cum red.' fϱV.) cum red. Or. K. *dicendum non esse.* (notata in rasura) l. fo: 'deditum dicendum non esse'. ‖ 9, 38. *Graeci* om. C. incl. ‖ 39. *quorum alterum.* C, Or. quarum alterum. ‖ 10, 43. *arcendae adigere arbitrum non possis.* l. arc. ad. non possis arbitrum. ‖ 44. *qui testamento sic heredes instituisset, ut si.* C. qui testamento sic heredes instituti si. Or. K. *obtinerent* scr. ('heredem — obtineret'. Manutius.) obtinuissent. ‖ 45. *mortui* om. lab, incl. ‖ 11, 49. *negantia ἀποφατικά.* l negantia. ea ἀποφατικά. *Graece.* l²f. edd. Ven. Med. Ascens. Graeci. *contraria aientibus.* C. ('agentibus'. l.) e contrario aientibus. BV. Oxon. ψ, Or. K. ‖ 50. *praetoris* om. labcf,E. incl. ‖ 12, 51. *ad ius.* C. ad nos. Lambin. ex BV. *si quid ad eum quis tale.* laf. si quis ad eum quid tale. *putabis.* l. putaris. ‖ 52. *convivium.* fo: convitium. *ceteraque quae.* lf, E. cetera, quae. *possint.* l. possunt. ‖ 13, 55.

possedit. C. (praeter ψ.), Or. possidet. ‖ 14, 56. *magis.* C. magis est. *ἐνθύμημα dicitur.* lab. *ἐνθύμημα* nuncupatur. *ne haec quidem.* l. ne eae quidem. ‖ 58. *haec* incl. ‖ 15, 60. *licebit quod.* C. licebit id quod. ‖ 16, 62. *quod aliae eae sunt* scr. quod aliae sunt. ‖ 17, 66. *quod eius aequius.* labcd, Or. quod aequius. *parati iis.* l. parati. ‖ 19, 73. *est posita.* l. posita est. *externa re.* l. re externa. *inest maxima.* l, f, tres apud Grut. inest maxime. ‖ 20, 77. *dormientibus.* Moser. a dormientibus. 'a' incl. *quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem faciendam testimonia deorum* incl. ‖ 78. *quos doctrina quos studio.* l. quos studio quos doctrina. *atque re publica.* l. reque publica. ‖ 21, 79. *primum illud.* l. illud primum. *alterum definitum, alterum infinitum.* l. alterum infinitum, definitum alterum. ‖ 80. *earum.* ldef. eorum. ‖ 81. *duo genera sunt.* lab. ('duo sunt genera'. def.) duo genera. ‖ 82. *condictione.* Forcellini. conditione. *de commutatione rei.* l. de mutatione rei. ‖ 22, 83. *partitio.* la, Or. partitio sic. *qualis sit adsentator.* l. qualis adsentator. ‖ 86. *sic ut cum quaeritur.* lfE. sic quaeritur. *quaestionibus* incl. ‖ 23, 88. *et ex effectis.* et effectis. *si huic repugnat.* C. si huic rei repugnat. ‖ 90. *atque etiam aequitas — aequitas nominatur* incl. Schütz. ‖ 24, 92. *instruuntur.* lρ. instituuntur. Post hoc verbum nonnihil excidit, quod commemorationem causarum iudicialium haberet. *si factum sit.* l. si sit factum. ‖ 25, 93. *quae Graece.* lf. quoniam Graece. ‖ 94. *aut cum.* l. at cum. *deve eis rebus.* l. deque eis rebus. ‖ 95. *appellant.* l. vocant. ‖ 96. *defenditur.* lef. defendetur. *cum opponitur* scr. tum opponitur. *debeat.* lf, E. debeant. *cum legi lex* scr. tum legi lex. ‖ 26, 97. habet *moratae* l. ‖ 98. *consequitur.* l, Or. sequitur. *effectus is.* lf, E. effectus hic. *affecti iam.* l. iam affecti. ‖ 99. *aliis in libris.* l². aliis libris ('in' incl. Or.).

M. TULLII CICERONIS
DE ORATORE AD QUINTUM FRATREM
LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

Cogitanti mihi saepenumero et memoria vetera repe- 1
tenti perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent, qui 1
in optima re publica, cum et honoribus et rerum gesta-
rum gloria florerent, eum vitae cursum tenere potuerunt,
ut vel in negotio sine periculo vel in otio cum digni-
tate esse possent; ac fuit cum mihi quoque initium re-
quiescendi atque animum ad utriusque nostrum praeclara
studia referendi fore iustum et prope ab omnibus conces-
sum arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor et am-
bitionis occupatio decursu honorum, etiam aetatis flexu
constitisset: quam spem cogitationum et consiliorum 2
meorum cum graves communium temporum tum varii
nostri casus fefellerunt; nam qui locus quietis et tran-
quillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximae mo-
les molestiarum et turbulentissimae tempestates exstite-
runt; neque vero nobis cupientibus atque exoptantibus
fructus otii datus est ad eas artis, quibus a pueris de-
diti fuimus, celebrandas inter nosque recolendas. nam 3
prima aetate incidimus in ipsam perturbationem disci-
plinae veteris, et consulatu devenimus in medium rerum
omnium certamen atque discrimen, et hoc tempus omne
post consulatum obiecimus eis fluctibus, qui per nos a
communi peste depulsi in nosmet ipsos redundarent. sed
tamen in his vel asperitatibus rerum vel angustiis tem-
poris obsequar studiis nostris et quantum mihi vel fraus
inimicorum vel causae amicorum vel res publica tribuet
otii, ad scribendum potissimum conferam; tibi vero, fra- 4
ter, neque hortanti deero neque roganti, nam neque
auctoritate quisquam apud me plus valere te potest ne-
que voluntate. ac mihi repetenda est veteris cuiusdam 2

memoriae non sane satis explicata recordatio, sed, ut
arbitror, apta ad id, quod requiris, ut cognoscas quae
viri omnium eloquentissimi clarissimique senserint de
5 omni ratione dicendi. vis enim, ut mihi saepe dixisti,
quoniam, quae pueris aut adulescentulis nobis ex com-
mentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt, vix
hac * aetate digna et hoc usu, quem ex causis, quas
diximus, tot tantisque consecuti sumus, aliquid eisdem
de rebus politius a nobis perfectiusque proferri, solesque
non numquam hac de re a me in disputationibus nostris
dissentire, quod ego eruditissimorum hominum artibus
eloquentiam contineri statuam, tu autem illam ab elegan-
tia doctrinae segregandam putes et in quodam ingenii
6 atque exercitationis genere ponendam. ac mihi quidem
saepenumero [in] summos homines ac summis ingeniis
praeditos intuenti quaerendum esse visum est quid esset,
cur plures in omnibus artibus quam in dicendo admi-
rabiles exstitissent; nam quocumque te animo et cogi-
tatione converteris, permultos excellentis in quoque
genere videbis non mediocrium artium, sed prope maxi-
7 marum. quis enim est, qui, si clarorum hominum ex-
cellentiam rerum gestarum vel utilitate vel magnitudine
metiri velit, non anteponat oratori imperatorem? quis
autem dubitet quin belli duces praestantissimos ex hac
una civitate paene innumerabilis, in dicendo autem ex-
8 cellentis vix paucos proferre possimus? iam vero con-
silio ac sapientia qui regere ac gubernare rem publicam
possent, multi nostra, plures patrum memoria atque
etiam maiorum exstiterunt, cum boni perdiu nulli, vix
autem singulis aetatibus singuli tolerabiles oratores in-
venirentur. ac ne quis forte cum aliis studiis, quae
reconditis in artibus atque in quadam varietate littera-
rum versantur, magis hanc dicendi rationem, quam cum
imperatoris laude aut cum boni senatoris prudentia com-
parandam putet, qui convertat animum ad ea ipsa artium
genera circumspiciatque, qui in eis floruerunt, quam
multi sint, facillime, quanta oratorum sit semperque
3 fuerit paucitas, iudicabit. neque enim te fugit omnium
9 laudatarum artium procreatricem quandam et quasi pa-
rentem eam, quam *φιλοσοφίαν* Graeci vocant, ab homini-

bus doctissimis iudicari; in qua difficile est enumerare quot viri quanta scientia quantaque in suis studiis varietate et copia fuerint, qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed omnia, quaecumque possent, vel scientiae pervestigatione vel disserendi ratione comprehenderint. quis ignorat, ei, qui mathematici vocantur, 10
quanta in obscuritate rerum et quam recondita in arte et multiplici subtilique versentur? quo tamen in genere ita multi perfecti homines exstiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiae vehementius videatur, quin quod voluerit consecutus sit. quis musicis, quis huic studio litterarum, quod profitentur ei, qui grammatici vocantur, penitus se dedit, quin omnem illarum artium paene infinitam vim et materiem scientia et cognitione comprehenderit? vere 11
mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus eis, qui in harum artium liberalissimis studiis sint doctrinisque versati, minimam copiam poëtarum egregiorum exstitisse: atque [in] hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter et ex nostrorum et ex Graecorum copia comparare voles, multo tamen pauciores oratores [quam poëtae] boni reperientur; quod hoc etiam 12
mirabilius debet videri, quia ceterarum artium studia fere reconditis atque abditis fontibus hauriuntur, dicendi autem omnis ratio in medio posita communi quodam in usu atque in hominum more et sermone versatur, ut in ceteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intellegentia sensuque disiunctum, in dicendo autem vitium vel maximum sit a volgari genere orationis atque a consuetudine communis sensus abhorrere. ac ne illud 4 13
quidem vere dici potest aut pluris ceteris inservire aut maiore delectatione aut spe uberiore aut praemiis ad perdiscendum amplioribus commoveri: [atque] ut omittam Graeciam, quae semper eloquentiae princeps esse voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas, in quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta, in hac ipsa civitate profecto nulla umquam vehementius quam eloquentiae studia viguerunt; nam posteaquam im- 14
perio omnium gentium constituto diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adulescens non sibi ad dicendum studio omni enitendum putavit; ac

primo quidem totius rationis ignari, qui neque exercitationis ullam viam neque aliquod praeceptum artis esse arbitrarentur, tantum, quantum ingenio et cogitatione poterant, consequebantur, post autem auditis oratoribus Graecis cognitisque eorum litteris adhibitisque doctoribus incredibili quodam nostri homines dicendi studio
15 flagraverunt: excitabat eos magnitudo ac varietas multitudoque in omni genere causarum, ut ad eam doctrinam, quam suo quisque studio adsecutus esset, adiungeretur usus frequens, qui omnium magistrorum praecepta superaret; erant autem huic studio maxima, quae nunc quoque sunt, exposita praemia vel ad gratiam vel ad opes vel ad dignitatem; ingenia vero, ut multis rebus possumus iudicare, nostrorum hominum multum ceteris
16 hominibus omnium gentium praestiterunt: quibus de causis quis non iure miretur ex omni memoria aetatum, temporum, civitatum tam exiguum oratorum numerum inveniri? sed enim maius est hoc quiddam, quam homines opinantur, et pluribus ex artibus studiisque con-
5 lectum. quid enim quis aliud in maxima discentium multitudine, summa magistrorum copia, praestantissimis hominum ingeniis, infinita causarum varietate, amplissimis eloquentiae propositis praemiis esse causae putet, nisi rei quandam incredibilem magnitudinem ac difficul-
17 tatem? est enim et scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine qua verborum volubilitas inanis atque inridenda est, et ipsa oratio conformanda non solum electione, sed etiam constructione verborum, et omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi, quod omnis vis ratioque dicendi in eorum, qui audiunt, mentibus aut sedandis aut excitandis expromenda est; accedat eodem oportet lepos quidam facetiaeque et eruditio libero digna celeritasque et brevitas et respondendi et lacessendi subtili
18 venustate atque urbanitate coniuncta; tenenda praeterea est omnis antiquitas exemplorumque vis, neque legum ac iuris civilis scientia neglegenda est. nam quid ego de actione ipsa plura dicam? quae motu corporis, quae gestu, quae voltu, quae vocis conformatione ac varietate moderanda est; quae sola per se ipsa quanta sit, histrio-

num levis ars et scena declarat; in qua cum omnes in oris et vocis et motus moderatione elaborent, quis ignorat quam pauci sint fuerintque, quos animo aequo spectare possimus? quid dicam de thesauro rerum omnium, memoria? quae nisi custos inventis conlocatisque rebus et verbis adhibeatur, intellegimus omnia, etiam si praeclarissima fuerint in oratore, peritura. quam ob rem mirari 19
desinamus, quae causa sit eloquentium paucitatis, cum ex eis rebus universis eloquentia constet, in quibus singulis elaborare permagnum est, hortemurque potius liberos nostros ceterosque, quorum gloria nobis et dignitas cara est, ut animo rei magnitudinem complectantur neque eis *se* aut praeceptis aut magistris aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam [se id], quod expetunt, consequi posse confidant. ac mea qui- 6
dem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus 20
orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus: etenim ex rerum cognitione efflorescat et redundet oportet oratio. [quae nisi sit ab oratore percepta et cognita, inanem quandam habet elocutionem et paene puerilem.] neque vero ego hoc tantum 21
oneris imponam nostris praesertim oratoribus in hac tanta occupatione urbis ac vitae, nihil ut eis putem licere nescire, quamquam vis oratoris professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri videatur, ut omni de re, quaecumque sit proposita, ornate ab eo copioseque dicatur; sed quia non dubito quin hoc plerisque immen- 22
sum infinitumque videatur, et quod Graecos homines non solum ingenio et doctrina, sed etiam otio studioque abundantis partitionem quandam artium fecisse video neque in universo genere singulos elaborasse, sed seposuisse a ceteris dictionibus eam partem dicendi, quae in forensibus disceptationibus iudiciorum aut deliberationum versaretur, et id unum genus oratori reliquisse, non complectar in his libris amplius, quam quod huic generi re quaesita et multum disputata summorum hominum prope consensu est tributum; repetamque non ab incunabulis 23
nostrae veteris puerilisque doctrinae quendam ordinem praeceptorum, sed ea, quae quondam accepi in nostrorum hominum eloquentissimorum et omni dignitate prin-

cipum disputatione esse versata; non quod illa contem-
nam, quae Graeci dicendi artifices et doctores relique-
runt, sed cum illa pateant in promptuque sint omni-
bus, neque ea interpretatione mea aut ornatius explicari
aut planius exprimi possint, dabis hanc veniam, mi
frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa dicendi laus
a nostris hominibus concessa est, auctoritatem Graecis
anteponam.

7 24 Cum igitur vehementius inveheretur in causam prin-
cipum consul Philippus Drusique tribunatus pro senatus
auctoritate susceptus infringi iam debilitarique videretur,
dici mihi memini ludorum Romanorum diebus L. Cras-
sum quasi conligendi sui causa se in Tusculanum con-
tulisse; venisse eodem, socer eius qui fuerat, Q. Mucius
dicebatur et M. Antonius, homo et consiliorum in re
publica socius et summa cum Crasso familiaritate con-
25 iunctus. exierant autem cum ipso Crasso adulescentes et
Drusi maxime familiares et in quibus magnam tum spem
maiores natu dignitatis suae conlocarent, C. Cotta, qui
[tum] tribunatum plebis petebat, et P. Sulpicius, qui
26 deinceps eum magistratum petiturus putabatur. hi primo
die de temporibus deque universa re publica, quam ob
causam venerant, multum inter se usque ad extremum
tempus diei conlocuti sunt, quo quidem sermone multa
divinitus a tribus illis consularibus Cotta deplorata et
commemorata narrabat, ut nihil incidisset postea civitati
27 mali, quod non impendere illi tanto ante vidissent; eo
autem omni sermone confecto, tantam in Crasso huma-
nitatem fuisse, ut, cum lauti accubuissent, tolleretur
omnis illa superioris tristitia sermonis eaque esset in
homine iucunditas et tantus in iocando lepos, ut dies
inter eos curiae fuisse videretur, convivium Tusculani;
28 postero autem die, cum illi maiores natu satis quiessent
et in ambulationem ventum esset, [dicebat tum] Scae-
volam duobus spatiis tribusve factis dixisse 'cur non
imitamur, Crasse, Socratem illum, qui est in Phaedro
Platonis? nam me haec tua platanus admonuit, quae
non minus ad opacandum hunc locum patulis est diffusa
ramis, quam illa, cuius umbram secutus est Socrates,
quae mihi videtur non tam ipsa aquula, quae describitur,

quam Platonis oratione crevisse, et quod ille durissimis
pedibus fecit, ut se abiceret in herba atque ita illa, quae
philosophi divinitus ferunt esse dicta, loqueretur, id meis
pedibus certe concedi est aequius.' tum Crassum 'immo 29
vero commodius etiam;' pulvinosque poposcisse et om-
nis in eis sedibus, quae erant sub platano, consedisse
[dicebat].

Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur animi om- 8
nium, solebat Cotta narrare Crassum sermonem quen-
dam de studio dicendi intulisse, qui cum ita esset exor- 30
sus: non sibi cohortandum Sulpicium et Cottam, sed
magis utrumque conlaudandum videri, quod tantam iam
essent facultatem adepti, ut non aequalibus suis solum
anteponerentur, sed cum maioribus natu compararentur;
'neque vero mihi quicquam' inquit 'praestabilius vide-
tur, quam posse dicendo tenere hominum coetus, mentis
adlicere, voluntates impellere, quo velit, unde autem
velit, deducere: haec una res in omni libero populo
maximeque in pacatis tranquillisque civitatibus praecipue
semper floruit semperque dominata est. quid enim est 31
aut tam admirabile, quam ex infinita multitudine homi-
num exsistere unum, qui id, quod omnibus natura sit
datum, vel solus vel cum paucis facere possit? aut tam
iucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sen-
tentiis gravibusque verbis ornata oratio et polita? aut
tam potens tamque magnificum, quam populi motus, iu-
dicum religiones, senatus gravitatem unius oratione con-
verti? quid tam porro regium, tam liberale, tam muni- 32
ficum, quam opem ferre supplicibus, excitare adflictos,
dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civi-
tate? quid autem tam necessarium, quam tenere semper
arma, quibus vel tectus ipse esse possis vel provo-
care † integros vel te ulcisci lacessitus? age vero, ne sem-
per forum, subsellia, rostra curiamque meditere, quid
esse potest in otio aut iucundius aut magis proprium hu-
manitatis, quam sermo facetus ac nulla in re rudis? hoc
enim uno praestamus vel maxime feris, quod conloqui-
mur inter nos et quod exprimere dicendo sensa possu-
mus. quam ob rem quis hoc non iure miretur summeque 33
in eo elaborandum esse arbitretur, ut, quo uno homines

maxime bestiis praestent, in hoc hominibus ipsis ante-
cellat? ut vero iam ad illa summa veniamus, quae vis
alia potuit aut dispersos homines unum in locum con-
gregare aut a fera agrestique vita ad hunc humanum
cultum civilemque deducere aut iam constitutis civitati-
34 bus leges iudicia iura describere? ac ne plura, quae
sunt paene innumerabilia, consecter, comprehendam brevi:
sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione et sapientia
non solum ipsius dignitatem, sed et privatorum pluri-
morum et universae rei publicae salutem maxime con-
tineri. quam ob rem pergite, ut facitis, adulescentes,
atque in id studium, in quo estis, incumbite, ut et vobis
honori et amicis utilitati et rei publicae emolumento esse
9 possitis.' tum Scaevola comiter, ut solebat, 'cetera' in-
35 quit 'adsentior Crasso, ne aut de C. Laelii soceri mei
aut de huius generi aut arte aut gloria detraham; sed
illa duo, Crasse, vereor ut tibi possim concedere: unum,
quod ab oratoribus civitates et initio constitutas et saepe
conservatas esse dixisti, alterum, quod remoto foro, con-
tione, iudiciis, senatu statuisti oratorem in omni genere
36 sermonis et humanitatis esse perfectum. quis enim tibi
hoc concesserit aut initio genus hominum in montibus
ac silvis dissipatum non prudentium consiliis compulsum
potius quam disertorum oratione delenitum se oppidis
moenibusque saepsisse? aut vero reliquas utilitates aut
in constituendis aut in conservandis civitatibus non a
sapientibus et fortibus viris, sed a disertis ornateque
37 dicentibus esse constitutas? an vero tibi Romulus ille
aut pastores et convenas congregasse aut Sabinorum
conubia coniunxisse aut finitimorum vim repressisse elo-
quentia videtur, non consilio et sapientia singulari? quid?
in Numa Pompilio; quid? in Servio Tullio, quid? in
ceteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituen-
dam rem publicam, num eloquentiae vestigium apparet?
quid? exactis regibus, tametsi ipsam exactionem mente,
non lingua perfectam L. Bruti esse cernimus, sed dein-
ceps omnia nonne plena consiliorum, inania verborum
38 videmus? ego vero si velim et nostrae civitatis exemplis
uti et aliarum, plura proferre possim detrimenta publi-
cis rebus, quam adiumenta per homines eloquentissimos

importata; sed ut reliqua praetermittam, omnium mihi
videor, exceptis, Crasse, vobis duobus, eloquentissimos
audisse Ti. et C. Sempronios, quorum pater, homo pru-
dens et gravis, haudquaquam eloquens, et saepe alias et
maxime censor saluti rei publicae fuit: atqui is non ad-
curata quadam orationis copia, sed nutu atque verbo
libertinos in urbanas tribus transtulit, quod nisi fecisset,
rem publicam, quam nunc vix tenemus, iam diu nullam
haberemus. at vero eius filii diserti et omnibus vel na-
turae vel doctrinae praesidiis ad dicendum parati, cum
civitatem vel paterno consilio vel avitis armis florentissi-
mam accepissent, ista praeclara gubernatrice, ut ais, civi-
tatum [eloquentia] rem publicam dissipaverunt. quid? 10
leges veteres moresque maiorum; quid? auspicia, quibus 39
et ego et tu, Crasse, cum magna rei publicae salute
praesumus; quid? religiones et caerimoniae; quid? haec
iura civilia, quae iam pridem in nostra familia sine ulla
eloquentiae laude versantur, num aut inventa sunt aut
cognita aut omnino ab oratorum genere tractata? equi- 40
dem et Ser. Galbam memoria teneo divinum hominem
in dicendo et M. Aemilium Porcinam et C. ipsum Car-
bonem, quem tu adulescentulus perculisti, ignarum le-
gum, haesitantem in maiorum institutis, rudem in iure
civili; et haec aetas nostra praeter te, Crasse, qui tuo
magis studio, quam proprio munere aliquo disertorum
ius a nobis civile didicisti, quod interdum pudeat, iuris
ignara est. quod vero in extrema oratione quasi tuo 41
iure sumpsisti, oratorem in omnis sermonis disputatione
copiosissime versari posse, id, nisi hic in tuo regno esse-
mus, non tulissem multisque praeissem, qui aut inter-
dicto tecum contenderent aut te ex iure manum conser-
tum vocarent, quod in alienas possessiones tam temere
inruisses: agerent enim tecum lege primum Pythagorei 42
omnes atque Democritii ceterique sua in iure physici
vindicarent, ornati homines in dicendo et graves, qui-
buscum tibi iusto sacramento contendere non liceret; ur-
gerent praeterea philosophorum greges iam ab illo fonte
et capite Socrate nihil te de bonis rebus in vita, nihil
de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de homi-
num moribus, nihil de ratione vitae didicisse, nihil

omnino quaesisse, nihil scire convincerent; et cum uni-
versi in te impetum fecissent, tum singulae familiae
43 litem tibi intenderent; instaret Academia, quae, quic-
quid dixisses, id te ipsum negare cogeret; Stoici vero
nostri disputationum suarum atque interrogationum la-
queis te inretitum tenerent; Peripatetici autem etiam haec
ipsa, quae propria oratorum putas esse adiumenta atque
ornamenta dicendi, a se peti vincerent oportere, ac non
solum meliora, sed etiam multo plura Aristotelem Theo-
phrastumque de istis rebus, quam omnis dicendi ma-
44 gistros scripsisse ostenderent. missos facio mathemati-
cos, grammaticos, musicos, quorum artibus vestra ista
dicendi vis ne minima quidem societate coniungitur.
quam ob rem ista tanta tamque multa profitenda, Crasse,
non censeo; satis id est magnum, quod potes praestare,
ut in iudiciis ea causa, quamcumque tu dicis, melior et
probabilior esse videatur, ut in contionibus et in senten-
tiis dicendis ad persuadendum tua plurimum valeat ora-
tio, denique ut prudentibus diserte, stultis etiam vere
videare dicere. hoc amplius si quid poteris, non id mihi
videbitur orator, sed Crassus sua quadam propria, non
11 communi oratorum facultate posse.' tum ille 'non sum'
45 inquit 'nescius, Scaevola, ista inter Graecos dici et
disceptari solere, audivi enim summos homines, cum
quaestor ex Macedonia venissem Athenas, florente Aca-
demia, ut temporibus illis ferebatur, cum eam Charma-
das et Clitomachus et Aeschines obtinebant; erat etiam
Metrodorus, qui cum illis una ipsum illum Carneadem
diligentius audierat, hominem omnium in dicendo, ut
ferebant, acerrimum et copiosissimum; vigebatque audi-
tor Panaetii illius tui Mnesarchus et Peripatetici Critolai
46 Diodorus; multi erant praeterea clari in philosophia et
nobiles, a quibus omnibus una paene voce repelli orato-
rem a gubernaculis civitatum, excludi ab omni doctrina
rerumque maiorum scientia ac tantum in iudicia et
contiunculas tamquam in aliquod pistrinum detrudi et
47 compingi videbam; sed ego neque illis adsentiebar neque
harum disputationum inventori et principi longe omnium
in dicendo gravissimo [et eloquentissimo], Platoni, cuius
tum Athenis cum Charmada diligentius legi Gorgiam;

quo in libro hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi
[in] oratoribus inridendis ipse esse orator summus vide-
batur. verbi enim controversia iam diu torquet Graecu-
los homines contentionis cupidiores quam veritatis: nam 48
si quis hunc statuit esse oratorem, qui tantummodo
in iure et in iudiciis possit aut apud populum aut in
senatu copiose loqui, tamen huic ipsi multa tribuat et
concedat necesse est; neque enim sine multa pertracta-
tione omnium rerum publicarum neque sine legum, moris,
iuris scientia neque natura hominum incognita ac mori-
bus in his ipsis rebus satis callide versari et perite po-
test; qui autem haec cognoverit, sine quibus ne illa qui-
dem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid
huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? sin
oratoris nihil vis esse nisi composite, ornate, copiose lo-
qui, quaero, id ipsum qui possit adsequi sine ea scientia,
quam ei non conceditis? dicendi enim virtus, nisi ei, qui
dicet, ea, de quibus dicet, percepta sint, exstare non
potest. quam ob rem, si ornate locutus est, sicut et fer- 49
tur et mihi videtur, physicus ille Democritus, materies
illa fuit physici, de qua dixit, ornatus vero ipse verbo-
rum oratoris putandus est; et, si Plato de rebus a civi-
libus controversiis remotissimis divinitus est locutus,
quod ego concedo; si item Aristoteles, si Theophrastus,
si Carneades in rebus eis, de quibus disputaverunt, in-
tellegentes et in dicendo suaves atque ornati fuerunt,
sint eae res, de quibus disputant, in aliis quibusdam
studiis, oratio quidem ipsa propria est huius unius ra-
tionis, de qua loquimur et quaerimus. etenim videmus 50
eisdem de rebus ieiune quosdam et exiliter, ut eum, quem
acutissimum ferunt, Chrysippum, disputavisse neque ob
eam rem philosophiae non satis fecisse, quod non ha-
buerit hanc dicendi ex arte aliena facultatem. quid ergo 12
interest aut qui discernes eorum, quos nominavi, in di-
cendo ubertatem et copiam ab eorum exilitate, qui hac
dicendi varietate et elegantia non utuntur? unum erit
profecto, quod ei, qui bene dicunt, adferunt proprium,
compositam orationem et ornatam et artificio quodam et
expolitione distinctam; haec autem oratio, si res non
subest ab oratore percepta et cognita, aut nulla sit ne-

51 cesse est aut omnium inrisione ludatur. quid est enim
tam furiosum, quam verborum vel optimorum atque or-
natissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia
nec scientia? quicquid erit igitur quacumque ex arte,
quocumque de genere, id orator, si tamquam clientis
causam didicerit, dicet melius et ornatius, quam ipse ille
52 eius rei inventor atque artifex. nam si quis erit, qui
hoc dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias
atque causas et certarum rerum forensibus cancellis cir-
cumscriptam scientiam, fătebor equidem in his magis
adsidue versari hanc nostram dictionem, sed tamen in
his ipsis rebus permulta sunt, quae ipsi magistri, qui
53 rhetorici vocantur, nec tradunt nec tenent. quis enim
nescit maximam vim exsistere oratoris in hominum men-
tibus vel ad iram aut ad odium aut ad dolorem incitan-
dis vel ab hisce eisdem permotionibus ad lenitatem
misericordiamque revocandis? qua re nisi qui naturas
hominum vimque omnem humanitatis causasque eas, qui-
bus mentes aut incitantur aut reflectuntur, penitus per-
54 spexerit, dicendo quod volet perficere non poterit. atque
totus hic locus philosophorum proprius videtur, neque
orator me auctore umquam repugnabit; sed, cum illis
cognitionem rerum concesserit, quod in ea solum illi
voluerint elaborare, tractationem orationis, quae sine illa
scientia nulla est, sibi adsumet; hoc enim est proprium
oratoris, quod saepe iam dixi, oratio gravis et ornata et
13 hominum sensibus ac mentibus adcommodata. quibus
55 de rebus Aristotelem et Theophrastum scripsisse fateor;
sed vide ne hoc, Scaevola, totum sit a me: nam ego,
quae sunt oratori cum illis communia, non mutuor ab
illis: ipsi quae de his rebus disputant, oratorum esse
concedunt, itaque ceteros libros artis suae nomine, hos
56 rhetoricos et inscribunt et appellant. etenim cum illi in
dicendo inciderint loci, quod persaepe evenit, ut de dis
immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de
[communi] civium, [de hominum,] de gentium iure, de
aequitate, de temperantia, de magnitudine animi, de
omni virtutis genere sit dicendum, clamabunt, credo,
omnia gymnasia atque omnes philosophorum scholae sua
esse haec omnia [propria], nihil omnino ad oratorem

pertinere; quibus ego, ut de his rebus omnibus in angu- 57
lis consumendi otii causa disserant, cum concessero, illud
tamen oratori tribuam et dabo, ut eadem, de quibus illi
tenui quodam exsanguique sermone disputant, hic cum
omni iucunditate et gravitate explicet. haec ego cum
ipsis philosophis [tum] Athenis disserebam; cogebat enim
me M. Marcellus hic noster, qui [nunc aedilis curulis
est et] profecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro ser-
moni interesset; ac iam tum erat adulescentulus his stu-
diis mirifice deditus. iam vero de legibus [tuendis], de 58
bello, de pace, de sociis, de vectigalibus, de iure civium
generatim in ordines aetatesque discripto dicant vel
Graeci, si volunt, Lycurgum aut Solonem — quamquam
illos quidem censemus in numero eloquentium reponen-
dos — scisse melius quam Hyperidem aut Demosthe-
nem, perfectos iam homines in dicendo et perpolitos, vel
nostri decemviros, qui XII tabulas perscripserunt, quos
necesse est fuisse prudentis, anteponant in hoc genere
et Ser. Galbae et socero tuo C. Laelio, quos constat dicendi
gloria praestitisse: nec enim negabo esse quasdam partis 59
proprias eorum, qui in his cognoscendis atque tractandis
studium suum omne posuerunt, sed oratorem plenum at-
que perfectum esse eum, qui de omnibus rebus possit
copiose varieque dicere. etenim saepe in eis causis, quas 14
omnes proprias esse oratorum confitentur, est aliquid,
quod non ex usu forensi, quem solum oratoribus conce-
ditis, sed ex obscuriore aliqua scientia sit promendum
[atque sumendum]; quaero enim num possit aut contra 60
imperatorem aut pro imperatore dici sine rei militaris
usu aut saepe etiam sine regionum terrestrium aut mari-
timarum scientia; num apud populum de legibus iuben-
dis aut vetandis, num in senatu de omni rei publicae
genere dici sine summa rerum civilium cognitione et
prudentia; num admoveri possit oratio ad sensus animo-
rum atque motus vel inflammandos vel etiam exstinguen-
dos, quod unum in oratore dominatur, sine diligentissima
pervestigatione earum omnium rationum, quae de natu-
ris humani generis ac moribus a philosophis explican-
tur; atque haud scio an minus vobis hoc sim probaturus, 61
equidem non dubitabo, quod sentio, dicere: physica ista

ipsa et mathematica et quae paulo ante ceterarum artium
propria posuisti, scientiae sunt eorum, qui illa profiten-
tur, inlustrare autem oratione si quis istas ipsas artis
62 velit, ad oratoris ei confugiendum est facultatem; neque
enim, si Philonem illum architectum, qui Atheniensibus
armamentarium fecit, constat perdiserte populo rationem
operis sui reddidisse, existimandum est architecti potius
artificio disertum quam oratoris fuisse; nec, si huic M.
Antonio pro Hermodoro fuisset de navalium opere di-
cendum, non, cum ab illo causam didicisset, ipse ornate
de alieno artificio copioseque dixisset; neque vero Ascle-
piades, is quo nos medico amicoque usi sumus, cum elo-
quentia vincebat ceteros medicos in eo ipso, quod ornate
dicebat, medicinae facultate utebatur, non eloquentiae;
63 atque illud est probabilius, neque tamen verum, quod
Socrates dicere solebat, omnis in eo, quod scirent, satis
esse eloquentis; illud verius, neque quemquam in eo
disertum esse posse, quod nesciat, neque, si optime sciat
ignarusque sit faciundae ac poliendae orationis, diserte
15 64 id ipsum, de quo sciat, posse dicere. quam ob rem, si
quis universam et propriam oratoris vim definire com-
plectique vult, is orator erit mea sententia hoc tam gravi
dignus nomine, qui, quaecumque res inciderit, quae sit
dictione explicanda, prudenter et composite et ornate et
memoriter dicet cum quadam actionis etiam dignitate;
65 sin cuipiam nimis infinitum videtur, quod ita posui 'qua-
cumque de re,' licet hinc quantum cuique videbitur cir-
cumcidat atque amputet, tamen illud tenebo, si, quae
ceteris in artibus aut studiis sita sunt, orator ignoret
tantumque ea teneat, quae sint in disceptationibus atque
in usu forensi, tamen his de rebus ipsis si sit ei dicen-
dum, cum cognoverit ab eis, qui tenent, quae sint in
una quaque re, multo [oratorem] melius quam ipsos illos,
66 quorum eae sint artes, esse dicturum. ita si de re mili-
tari dicendum huic erit Sulpicio, quaeret a C. Mario
adfini nostro et, cum acceperit, ita pronuntiabit, ut ipsi
C. Mario paene hic melius, quam ipse, illa scire videa-
tur; sin de iure civili, tecum communicabit atque homi-
nem prudentissimum et peritissimum in eis ipsis rebus,
67 quas abs te didicerit, dicendi arte superabit; sin quae res

inciderit, in qua de natura, de vitiis hominum, de cupiditatibus, de modo, de continentia, de dolore, de morte dicendum sit, forsitan, si ei sit visum, — etsi haec quidem nosse debet orator —, cum Sex. Pompeio, erudito homine in philosophia, communicarit, hoc profecto efficiet, ut, quamcumque rem a quoquo cognoverit, de ea multo dicat ornatius quam ille ipse, unde cognorit. sed 68
si me audiet, quoniam philosophia in tris partis est tributa, in naturae obscuritatem, in disserendi subtilitatem, in vitam atque mores, duo illa relinquamus atque largiamur inertiae nostrae; tertium vero, quod semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse possit, relinquemus. qua re hic locus de vita et mori- 69
bus totus est oratori perdiscendus; cetera si non didicerit, tamen poterit, si quando opus erit, ornare dicendo, si modo ad eum erunt delata et ei tradita; etenim si con- 16
stat inter doctos, hominem ignarum astrologiae ornatissimis atque optimis versibus Aratum de caelo stellisque dixisse; si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimum Nicandrum Colophonium poëtica quadam facultate, non rustica, scripsisse praeclare, quid est cur non orator de rebus eis eloquentissime dicat, quas ad certam causam tempusque cognorit? est enim finitimus oratori poëta, 70
numeris astrictior paulo, verborum autem licentia liberior, multis vero ornandi generibus socius ac paene par; in hoc quidem certe prope idem, nullis ut terminis circumscribat aut definiat ius suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate et copia vagari qua velit. nam illud qua 71
re, Scaevola, negasti te fuisse laturum, nisi in meo regno esses, quod in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim oratorem perfectum esse debere? numquam mehercule hoc dicerem, si eum, quem fingo, me ipsum esse arbitrarer. sed, ut solebat C. Lu- 72
cilius saepe * dicere, homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus, quam volebat, familiaris, sed tamen et doctus et perurbanus, sic sentio neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus eis artibus, quae sunt libero dignae, perpolitus; quibus ipsis si in dicendo non utimur, tamen apparet atque exstat, utrum simus earum rudes an didicerimus: ut qui pila 73

ludunt, non utuntur in ipsa lusione artificio proprio palaestrae, sed indicat ipse motus, didicerintne palaestram an nesciant, et qui aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen, utrum sciant pingere an nesciant, non obscurum est, sic in orationibus hisce ipsis iudiciorum, contionum, senatus, etiam si proprie ceterae non adhibeantur artes, tamen facile declaratur, utrum is, qui dicat, tantummodo in hoc declamatorio sit opere iactatus an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.'

17 Tum ridens Scaevola 'non luctabor tecum,' inquit
74 'Crasse, amplius; id enim ipsum, quod contra me locutus es, artificio quodam es consecutus, ut et mihi, quae ego vellem non esse oratoris, concederes et ea ipsa nescio quo modo rursus detorqueres atque oratori propria tra-
75 deres; quae, cum ego praetor Rhodum venissem et cum illo summo doctore istius disciplinae Apollonio ea, quae a Panaetio acceperam, contulissem, inrisit ille quidem, ut solebat, [philosophiam] atque contempsit multaque non tam graviter dixit quam facete; tua autem fuit oratio eius modi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres, sed ut omnis comites ac ministratrices oratoris esse di-
76 ceres; quas ego si quis sit unus complexus omnis idemque si ad eas facultatem istam ornatissimae orationis adiunxerit, non possum dicere eum non egregium quendam hominem atque admirandum fore; sed is, si quis esset aut si etiam umquam fuisset aut vero si esse posset, tu esses unus profecto, qui et meo iudicio et omnium vix ullam ceteris oratoribus — pace horum dixerim —
77 laudem reliquisti. verum si tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus civilibusque versetur, quin scias, neque eam tamen scientiam, quam adiungis oratori, complexus es, videamus ne plus ei tribuamus, quam res et
78 veritas ipsa concedat.' hic Crassus 'memento' inquit 'me non de mea, sed de oratoris facultate dixisse; quid enim nos aut didicimus aut scire potuimus, qui ante ad agendum, quam ad cognoscendum venimus; quos in foro, quos in ambitione, quos in re publica, quos in amicorum negotiis res ipsa ante confecit, quam posse-
79 mus aliquid de rebus tantis suspicari? quodsi tibi tantum

in nobis videtur esse, quibus etiamsi ingenium, ut tu putas, non maxime defuit, doctrina certe et otium et hercule etiam studium illud discendi acerrimum defuit, quid censes, si ad alicuius ingenium vel maius illa, quae ego non attigi, accesserint, qualem illum et quantum oratorem futurum?'

Tum Antonius 'probas mihi' inquit 'ista, Crasse, 18
quae dicis, nec dubito quin multo locupletior in dicendo 80
futurus sit, si quis omnium rerum atque artium rationem
naturamque comprehenderit; sed primum id difficile est 81
factu, praesertim in hac nostra vita nostrisque occupationibus; deinde illud etiam verendum est ne abstrahamur ab hac exercitatione et consuetudine dicendi populari et forensi. aliud enim mihi quoddam orationis genus esse videtur eorum hominum, de quibus paulo ante dixisti, quamvis illi ornate et graviter aut de natura rerum aut de humanis rebus loquantur: nitidum quoddam genus est verborum et laetum, sed palaestrae magis et olei, quam
huius civilis turbae ac fori. namque egomet, qui sero 82
ac leviter Graecas litteras attigissem, tamen cum pro consule in Ciliciam proficiscens venissem Athenas, compluris tum ibi dies sum propter navigandi difficultatem commoratus; sed, cum cotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati, cumque hoc nescio quo modo apud eos increbruisset, me in causis maioribus sicuti te solere versari, pro se quisque quae poterat de officio et ratione
oratoris disputabat. horum alii, sicuti iste ipse Mnesar- 83
chus, hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat nisi quosdam operarios lingua celeri et exercitata; oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem, atque ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quandam esse virtutem et qui unam virtutem haberet, omnis habere easque esse inter se aequalis et paris; ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnis habere atque esse sapientem. sed haec erat spinosa quaedam et exilis oratio longeque a nostris sensibus ab-
horrebat. Charmadas vero multo uberius eisdem de re- 84
bus loquebatur, non quo aperiret sententiam suam; hic enim mos erat patrius Academiae adversari semper om-

nibus in disputando; sed cum maxime tamen hoc signi-
ficabat, eos, qui rhetores nominarentur et qui dicendi
praecepta traderent, nihil plane tenere neque posse quem-
quam facultatem adsequi dicendi, nisi qui philosophorum
19 inventa didicisset. disputabant contra diserti homines
85 [Athenienses] et in re publica causisque versati, in quîs
erat etiam is, qui nuper Romae fuit, Menedemus, hospes
meus; qui cum diceret esse quandam prudentiam, quae
versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum et
regendarum rerum publicarum, excitabatur homo prom-
ptus *atque* abundanti doctrina et quadam incredibili va-
rietate rerum atque copia: omnis enim partis illius ipsius
prudentiae petendas esse a philosophia docebat neque
ea, quae statuerentur in re publica de dis immortalibus,
de disciplina iuventutis, de iustitia, de patientia, de tem-
perantia, de modo rerum omnium, ceteraque, sine qui-
bus civitates aut esse aut bene moratae esse non pos-
86 sent, usquam in eorum inveniri libellis; quodsi tantam
vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores
complecterentur, quaerebat, cur de prooemiis et de epi-
logis et de huius modi nugis — sic enim appellabat —
referti essent eorum libri, de civitatibus instituendis, de
scribendis legibus, de aequitate, de iustitia, de fide, de
frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum mo-
87 ribus littera nulla in eorum libris inveniretur. ipsa vero
praecepta sic inludere solebat, ut ostenderet non modo
eos expertis esse illius prudentiae, quam sibi adsciscerent,
sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam
nosse: caput enim arbitrabatur esse oratoris, ut et ipse
eis, apud quos ageret, talis, qualem se esse optaret,
videretur; id fieri vitae dignitate, de qua nihil rhetorici
isti doctores in praeceptis suis reliquissent; et uti ei qui
audirent, sic adficerentur animis, ut eos adfici vellet ora-
tor; quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosset is,
qui diceret, quot modis hominum mentes et quibus et
quo genere orationis in quamque partem moverentur;
haec autem esse penitus in media philosophia retrusa
atque abdita, quae isti rhetores ne primoribus quidem
88 labris attigissent. ea Menedemus exemplis magis quam
argumentis conabatur refellere, memoriter enim multa

ex orationibus Demostheni praeclare scripta pronuntians
docebat illum in animis vel iudicum vel populi in omnem
partem dicendo permovendis non fuisse ignarum, quibus
ea rebus consequeretur, quae negaret ille sine philosophia
quemquam nosse posse. huic respondebat non se negare 20
Demosthenem summam prudentiam summamque vim ha- 89
buisse dicendi, sed sive ille hoc ingenio potuisset sive,
id quod constaret, Platonis studiosus audiendi fuisset,
non quid ille potuisset, sed quid isti docerent esse quae-
rendum. saepe etiam in eam partem ferebatur oratione, 90
ut omnino disputaret nullam artem esse dicendi; idque
cum argumentis docuerat, quod ita nati essemus, ut et
blandiri suppliciter et subtiliter insinuare eis, a quibus esset
petendum, et adversarios minaciter terrere possemus et
rem gestam exponere et id, quod intenderemus, confir-
mare [et id], quod contra diceretur, refellere et ad ex-
tremum deprecari aliquid et conqueri, quibus in rebus
omnis oratorum versaretur facultas; et quod consuetudo
exercitatioque et intellegendi prudentiam acueret et elo-
quendi celeritatem incitaret; tum etiam exemplorum co-
pia nitebatur: nam primum quasi dedita opera neminem 91
scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum fuisse
dicebat, cum repeteret usque a Corace nescio quo et
Tisia, quos artis illius inventores et principes fuisse con-
staret; eloquentissimos autem homines, qui ista nec
didicissent nec omnino scire curassent, innumerabilis
quosdam nominabat; in quibus etiam, sive ille inridens
sive quod ita putaret atque ita audisset, me in illo nu-
mero, qui illa non didicissem et tamen, ut ipse dicebat,
possem aliquid in dicendo, proferebat; quorum ego alte-
rum illi facile adsentiebar, nihil me didicisse, in altero
autem me inludi ab eo aut etiam ipsum errare arbitra-
bar. artem vero negabat esse ullam, nisi quae cognitis 92
penitusque perspectis et in unum exitum spectantibus
et numquam fallentibus rebus contineretur; haec autem
omnia, quae tractarentur ab oratoribus, dubia esse et
incerta; quoniam et dicerentur ab eis, qui omnia ea non
plane tenerent, et audirentur ab eis, quibus non scientia
esset tradenda, sed exigui temporis aut falsa aut certe
obscura opinio. quid multa? sic mihi tum persuadere 93

videbatur neque artificium ullum esse dicendi neque quemquam posse, nisi qui illa, quae a doctissimis hominibus in philosophia dicerentur, cognosset, aut callide aut copiose dicere; in quibus Charmadas solebat ingenium tuum, Crasse, vehementer admirari: me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in disputando esse
21 visum. itaque ego hac eadem opinione adductus scripsi
94 etiam illud quodam in libello, qui me imprudente et invito excidit et pervenit in manus hominum, disertos cognosse me nonnullos, eloquentem adhuc neminem, quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud mediocris homines ex communi quadam opinione hominum dicere, eloquentem vero, qui mirabilius et magnificentius augere posset atque ornare quae vellet, omnisque omnium rerum, quae ad dicendum pertinerent, fontis animo ac memoria contineret. id si est difficile nobis, quod ante, quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambitione et foro, sit tamen in re positum at-
95 que natura: ego enim, quantum auguror coniectura quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, non despero fore aliquem aliquando, qui et studio acriore, quam nos sumus atque fuimus, et otio ac facultate discendi maiore ac maturiore et labore atque industria superiore, cum se ad audiendum legendum scribendumque dederit, exsistat talis orator, qualem quaerimus, qui iure non solum disertus, sed etiam eloquens dici possit; qui tamen mea sententia aut hic est iam Crassus aut, si quis pari fuerit ingenio pluraque quam hic et audierit et lectitarit et scripserit, paulum huic aliquid poterit addere.'

96 Hoc loco Sulpicius 'insperanti' inquit 'mihi et Cottae, sed valde optanti utrique nostrum cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini; nobis enim huc venientibus satis iucundum fore videbatur, si, cum vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone vestro memoria dignum excipere possemus; ut vero penitus in eam ipsam totius huius vel studii vel artificii vel facultatis disputationem paene intimam veniretis, vix
97 optandum nobis videbatur. ego enim, qui ab ineunte aetate incensus essem studio utriusque vestrum, Crassi

vero etiam amore, cum ab eo nusquam discederem,
verbum ex eo numquam elicere potui de via ac ratione
dicendi, cum et per memet ipsum egissem et per Dru-
sum saepe temptassem; quo in genere tu, Antoni, —
vere loquar — numquam mihi percontanti aut quaerenti
aliquid defuisti et persaepe me, quae soleres in dicendo
observare, docuisti. nunc, quoniam uterque vestrum 98
patefecit earum ipsarum rerum aditum, quas quaerimus,
et quoniam princeps Crassus eius sermonis ordiendi fuit,
date nobis hanc veniam, ut ea, quae sentitis de omni
genere dicendi, subtiliter persequamini; quod quidem si
erit a vobis impetratum, magnam habebo, Crasse, huic
palaestrae et Tusculano tuo gratiam et longe Academiae
illi ac Lycio tuum hoc suburbanum gymnasium ante-
ponam.' tum ille 'immo vero,' inquit 'Sulpici, rogemus 22
Antonium, qui et potest facere, quod requiris, et con- 99
suevit, ut te audio dicere: nam me quidem fateor sem-
per a genere hoc toto sermonis refugisse et tibi cupienti
atque instanti saepissime negasse, ut tute paulo ante
dixisti; quod ego non superbia neque inhumanitate facie-
bam neque quo tuo studio rectissimo atque optimo non
obsequi vellem, praesertim cum te unum ex omnibus ad
dicendum maxime natum aptumque cognossem, sed meher-
cule istius disputationis insolentia atque earum rerum,
quae quasi in arte traduntur, inscientia.' tum Cotta 'quo- 100
niam id, quod difficillimum nobis videbatur, ut omnino
de his rebus, Crasse, loquerere, adsecuti sumus, de reli-
quo iam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quae per-
contati erimus, explicaris, dimiserimus.' 'de eis, credo, 101
rebus,' inquit Crassus 'ut in cretionibus scribi solet:
QUIBUS SCIAM POTEROQUE.' tum ille 'nam quod tu non po-
teris aut nescies, quis nostrum tam impudens est qui se
scire aut posse postulet?' 'iam vero ista conditione, dum
mihi liceat negare posse quod non potero et fateri nescire
quod nesciam, licet' inquit Crassus 'vestro arbitratu per-
contemini.' 'atqui' inquit Sulpicius 'hoc ex te, de quo 102
modo Antonius exposuit, quid sentias, quaerimus, existi-
mesne artem aliquam esse dicendi?' 'quid? mihi vos
nunc' inquit Crassus 'tamquam alicui Graeculo otioso
et loquaci et fortasse docto atque erudito quaestiunculam,

de qua meo arbitratu loquar, ponitis? quando enim me
ista curasse aut cogitasse arbitramini et non semper in-
risisse potius eorum hominum impudentiam, qui cum in
schola adsedissent magna hominum frequentia, dicere iu-
103 berent, si quis quid quaereret? quod primum ferunt Leon-
tinum fecisse Gorgiam, qui permagnum quiddam susci-
pere ac profiteri videbatur, cum se ad omnia, de quibus
quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret; postea
vero volgo hoc facere coeperunt hodieque faciunt, ut
nulla sit res neque tanta neque tam improvisa neque
tam nova, de qua se non omnia, quae dici possint, pro-
104 fiteantur esse dicturos. quodsi te, Cotta, arbitrarer aut
te, Sulpici, de eis rebus audire velle, adduxissem huc
Graecum aliquem, qui vos istius modi disputationibus
delectaret; quod ne nunc quidem difficile factu est: est
enim apud M. Pisonem adulescentem huic studio dedi-
tum, summo hominem ingenio nostrique cupidissimum,
Peripateticus Staseas homo nobis sane familiaris et, ut
inter homines peritos constare video, in illo suo ge-
23 nere omnium princeps.' 'quem tu mihi' inquit Mucius
105 'Staseam, quem Peripateticum narras? gerendus est tibi
mos adulescentibus, Crasse, qui non Graeci alicuius coti-
dianam loquacitatem sine usu neque ex scholis cantile-
nam requirunt, sed ex homine omnium sapientissimo at-
que eloquentissimo atque ex eo, qui non in libellis, sed
in maximis causis et in hoc domicilio imperii et gloriae
sit consilio linguaque princeps, cuius vestigia persequi
106 cupiunt, eius sententiam sciscitantur: equidem te cum in
dicendo semper putavi deum, tum vero tibi numquam
eloquentiae maiorem tribui laudem quam humanitatis;
qua nunc uti vel maxime decet te neque defugere eam
disputationem, ad quam te duo excellentes ingeniis adu-
107 lescentes cupiunt accedere.' 'ego vero' inquit 'istis ob-
sequi studeo neque gravabor breviter meo more, quid
quaque de re sentiam, dicere. ac primum illud — quo-
niam auctoritatem tuam neglegere, Scaevola, fas mihi
non esse puto — respondeo, mihi dicendi aut nullam
artem aut pertenuem videri, sed omnem esse contentio-
nem inter homines doctos in verbi controversia positam;
108 nam si ars ita definitur, ut paulo ante exposuit Antonius,

ex rebus penitus perspectis planeque cognitis atque ab opinionis arbitrio seiunctis scientiaque comprehensis, non mihi videtur ars oratoris esse ulla; sunt enim varia et ad volgarem popularemque sensum adcommodata omnia
genera huius forensis nostrae dictionis; sin autem ea, 109
quae observata sunt in usu ac tractatione dicendi, haec ab hominibus callidis ac peritis animadversa ac notata, verbis definita, generibus inlustrata, partibus distributa sunt — id quod video potuisse fieri —, non intellego, quam ob rem non, si minus illa subtili definitione, at hac volgari opinione ars esse videatur. sed sive est ars sive artis quaedam similitudo, non est ea quidem neglegenda; verum intellegendum est alia quaedam ad con-
sequendam eloquentiam esse maiora.' tum Antonius 24
vehementer se adsentiri Crasso dixit, quod neque ita 110
amplecteretur artem, ut ei solerent, qui omnem vim dicendi in arte ponerent, neque rursus eam totam, sicut plerique philosophi facerent, repudiaret. 'sed existimo' inquit 'gratum te his, Crasse, facturum, si ista exposueris, quae putas ad dicendum plus, quam ipsam artem
posse prodesse.' 'dicam equidem, quoniam institui, pe- 111
tamque a vobis,' inquit 'ne has meas ineptias efferatis; quamquam moderabor ipse, ne ut quidam magister atque artifex, sed quasi unus e togatorum numero atque ex forensi usu homo mediocris neque omnino rudis videar non ipse a me aliquid promisisse, sed fortuito in
sermonem vestrum incidisse. equidem cum peterem ma- 112
gistratum, solebam in prensando dimittere a me Scaevolam, cum ita ei dicerem, me velle esse ineptum, id erat, petere blandius, quod, nisi inepte fieret, bene non posset fieri; — hunc autem [semper iudicavi] hominem esse unum ex omnibus, quo praesente ego ineptum esse me minime vellem — quem quidem nunc mearum ineptiarum testem et spectatorem fortuna constituit: nam quid est ineptius, quam de dicendo dicere, cum ipsum dicere numquam sit non ineptum, nisi cum est necessarium?'
'perge vero, Crasse,' inquit Mucius; 'istam enim cul- 113
pam, quam vereris, ego praestabo.' 'sic igitur' inquit 25
Crassus 'sentio, naturam primum atque ingenium ad dicendum vim adferre maximam; neque vero istis, de qui-

bus paulo ante dixit Antonius, scriptoribus artis rationem dicendi et viam, sed naturam defuisse; nam et animi atque ingenii celeres quidam motus esse debent, qui et ad excogitandum acuti et ad explicandum ornandumque
114 sint uberes et ad memoriam firmi atque diuturni; et si quis est, qui haec putet arte accipi posse, — quod falsum est; praeclare enim res se habet, si haec accendi aut commoveri arte possunt, inseri quidem et donari ab arte non possunt; omnia sunt enim illa dona naturae — quid de illis dicam, quae certe cum ipso homine nascuntur, linguae solutio, vocis sonus, latera, vires, confor-
115 matio quaedam et figura totius oris et corporis? neque haec ita dico, ut ars aliquos limare non possit — neque enim ignoro, et quae bona sint, fieri meliora posse doctrina et, quae non optima, aliquo modo acui tamen et corrigi posse —, sed sunt quidam aut ita lingua haesitantes aut ita voce absoni aut ita voltu motuque corporis vasti atque agrestes, ut, etiamsi ingeniis atque arte valeant, tamen in oratorum numerum venire non possint, [sunt autem] quidam ita in eisdem rebus habiles, ita naturae muneribus ornati, ut non nati, sed ab aliquo
116 deo ficti esse videantur. magnum quoddam est onus atque munus suscipere atque profiteri se esse, omnibus silentibus, unum maximis de rebus magno in conventu hominum audiendum; adest enim fere nemo, quin acutius atque acrius vitia in dicente, quam recta videat; ita quicquid est, in quo offenditur, id etiam illa, quae lau-
117 danda sunt, obruit. neque haec in eam sententiam disputo, ut homines adulescentis, si quid naturale forte non habeant, omnino a dicendi studio deterream: quis enim non videt C. Caelio, aequali meo, magno honori fuisse, homini novo, illam ipsam, quamcumque adsequi potuerit, in dicendo mediocritatem? quis vestrum aequalem, Q. Varium, vastum hominem atque foedum, non intellegit illa ipsa facultate, quamcumque habet, magnam esse
26 118 in civitate gratiam consecutum? sed quia de oratore quaerimus, fingendus est nobis oratione nostra detractis omnibus vitiis [orator] atque omni laude cumulatus. neque enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si haec turba et barbaria forensis dat locum vel vitiosissi-

mis oratoribus, idcirco nos hoc, quod quaerimus, omitte-
mus. itaque in eis artibus, in quibus non utilitas quae-
ritur necessaria, sed animi libera quaedam oblectatio,
quam diligenter et quam prope fastidiose iudicamus!
nullae enim lites neque controversiae sunt, quae cogant
homines sicut in foro non bonos oratores, item in theatro
actores malos perpeti. est igitur oratori diligenter pro- 119
videndum, non uti eis satis faciat, quibus necesse est,
sed ut eis admirabilis esse videatur, quibus libere liceat
iudicare; ac, si quaeritis, plane quid sentiam enuntiabo
apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui
et tacendum putavi: mihi etiam qui optime dicunt qui-
que id facillime [atque ornatissime] facere possunt, ta-
men, nisi timide ad dicendum accedunt et in exordienda
oratione perturbantur, paene impudentes videntur, —
tametsi id accidere non potest; ut enim quisque optime 120
dicit, ita maxime dicendi difficultatem variosque eventus
orationis exspectationemque hominum pertimescit; — qui
[vero] nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris,
dignum hominum auribus efficere atque edere, is mihi,
etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur;
non enim pudendo, sed non faciendo id, quod non decet,
impudentiae nomen effugere debemus; quem vero non pu- 121
det, — id quod in plerisque video — hunc ego non
reprehensione solum, sed etiam poena dignum puto.
equidem et in vobis animadvertere soleo et in me ipso
saepissime experior, ut et exalbescam in principiis di-
cendi et tota mente atque artubus omnibus contremiscam;
adulescentulus vero sic initio accusationis exanimatus
sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo debuerim,
quod continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum
ac debilitatum metu viderit.' hic omnes adsensi signifi- 122
care inter se et conloqui coeperunt; fuit enim mirificus
quidam in Crasso pudor, qui tamen non obesset eius
orationi, sed probitatis commendatione prodesset. tum 27
Antonius 'saepe, ut dicis,' inquit 'animadverti, Crasse,
et te et ceteros oratores summos, quamquam tibi par
mea sententia nemo umquam fuit, in dicendi exordio per-
moveri; cuius quidem rei cum causam quaererem, quid- 123
nam esset, cur, in quoquo oratore plurimum esset, ita

maxime is pertimesceret, has causas inveniebam duas:
unam, quod intellegerent ei, quos usus ac natura do-
cuisset, non numquam summis oratoribus non satis ex
sententia eventum dicendi procedere; ita non iniuria,
quotienscumque dicerent, id, quod aliquando posset ac-
124 cidere, ne tum ipsum accideret, timere; altera est haec,
de qua queri saepe soleo: quod ceterarum homines ar-
tium spectati et probati, si quando aliquid minus bene
fecerunt, quam solent, aut noluisse aut valetudine im-
pediti non potuisse consequi id, quod scirent, putantur:
'noluit' inquiunt 'hodie agere Roscius,' aut 'crudior fuit';
oratoris peccatum, si quod est animadversum, stultitiae
125 peccatum videtur; stultitia autem excusationem non ha-
bet, quia nemo videtur, aut quia crudus fuerit aut quod
ita maluerit, stultus fuisse; quo etiam gravius iudicium
in dicendo subimus: quotiens enim dicimus, totiens de
nobis iudicatur, et, qui semel in gestu peccavit, non con-
tinuo existimatur nescire gestum; cuius autem in dicendo
quid reprehensum est, aut aeterna in eo aut certe diu-
28 turna valet opinio tarditatis. illud vero, quod a te dictum
126 est, esse permulta, quae orator nisi haberet a natura,
non multum a magistro adiuvaretur, valde tibi adsentior
inque eo vel maxime probavi summum illum doctorem,
Alabandensem Apollonium, qui cum mercede doceret,
tamen non patiebatur eos, quos iudicabat non posse ora-
tores evadere, operam apud sese perdere, dimittebatque
et ad quam quemque artem putabat esse aptum, ad eam
127 impellere atque hortari solebat: satis est enim in ceteris
artificiis [percipiendis] tantum modo similem esse hominis
et id, quod tradatur vel etiam inculcetur, si qui forte sit
tardior, posse percipere animo et memoria custodire;
non quaeritur mobilitas linguae, non celeritas verborum,
non denique ea, quae nobis non possumus fingere, facies,
128 voltus, sonus: in oratore autem acumen dialecticorum,
sententiae philosophorum, verba prope poëtarum, memo-
ria iuris consultorum, vox tragoedorum, gestus paene
summorum actorum est requirendus; quam ob rem nihil
in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri po-
test; quae enim singularum rerum artifices singula si
mediocriter adepti sunt, probantur, ea nisi omnia sunt

in oratore summa, probari non potest.' tum Crassus 129
'atqui vide' inquit 'in artificio perquam tenui et levi
quanto plus adhibeatur diligentiae, quam in hac re, quam
constat esse maximam: saepe enim soleo audire Roscium,
cum ita dicat, se adhuc reperire discipulum, quem qui-
dem probaret, potuisse neminem, non quo non essent
quidam probabiles, sed quia, si aliquid modo esset vitii,
id ferre ipse non posset; nihil est enim tam insigne nec
tam ad diuturnitatem memoriae stabile, quam id, in quo
aliquid offenderis. itaque ut ad hanc similitudinem huius 130
histrionis oratoriam laudem dirigamus, videtisne quam
nihil ab eo nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate
fiat, nisi ita, ut deceat et uti omnis moveat atque de-
lectet? itaque hoc iam diu est consecutus, ut, in quo
quisque artificio excelleret, is in suo genere Roscius di-
ceretur. hanc ego absolutionem perfectionemque in ora-
tore desiderans, a qua ipse longe absum, facio impu-
denter; mihi enim volo ignosci, ceteris ipse non ignosco;
nam qui non potest, qui vitiose facit, quem denique non
decet, hunc, ut Apollonius iubebat, ad id, quod facere
possit, detrudendum puto.' 'num tu igitur' inquit Sul- 29
picius 'me aut hunc Cottam ius civile aut rem militarem 131
iubes discere? nam quis ad ista summa atque in omni
genere perfecta potest pervenire?' tum ille 'ego vero,'
inquit 'quod in vobis egregiam quandam ac praeclaram
indolem ad dicendum esse cognovi, idcirco haec exposui
omnia; nec magis ad eos deterrendos, qui non possent,
quam ad vos, qui possetis, exacuendos adcommodavi
orationem meam; et quamquam in utroque vestrum sum-
mum esse ingenium studiumque perspexi, tamen haec,
quae sunt in specie posita, de quibus plura fortasse dixi,
quam solent Graeci dicere, in te, Sulpici, divina sunt;
ego enim neminem nec motu corporis neque ipso habitu 132
atque forma aptiorem nec voce pleniorem aut suaviorem
mihi videor audisse; quae quibus a natura minora data
sunt, tamen illud adsequi possunt, ut eis, quae habent,
modice et scienter utantur et ut ne dedeceat. id enim
est maxime vitandum et de hoc uno minime est facile
praecipere non mihi modo, qui sicut unus [paterfamilias]
e multis his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio,

quem saepe audio dicere caput esse artis decere, quod
133 tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. sed,
si placet, sermonem alio transferamus et nostro more
aliquando, non rhetorico, loquamur.' 'minime vero,' in-
quit Cotta; 'nunc enim te iam exoremus necesse est,
quoniam retines nos in hoc studio nec ad aliam dimittis
artem, ut nobis explices, — quicquid est istud, quod
tu in dicendo potes; neque enim sumus nimis avidi; ista
tua mediocri eloquentia contenti sumus — idque ex te
quaerimus, (ut ne plus nos adsequamur, quam quantu-
lum tu in dicendo adsecutus es) quoniam, quae a na-
tura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis,
30 quid praeterea esse adsumendum putes?' tum Crassus
134 adridens 'quid censes,' inquit 'Cotta, nisi studium et
ardorem quendam amoris? sine quo cum in vita nihil
quicquam egregium, tum certe hoc, quod tu expetis,
nemo umquam adsequetur. neque vero vos ad eam rem
video esse cohortandos, quos, cum mihi quoque sitis
135 molesti, nimis etiam flagrare intellego cupiditate. sed
profecto studia nihil prosunt perveniendi aliquo, nisi
illud, quod eo, quo intendas, ferat deducatque, cognoris.
qua re quoniam mihi levius quoddam onus imponitis ne-
que ex me de oratoris arte, sed de hac mea, quantu-
lacumque est, facultate quaeritis, exponam vobis non
quandam aut perreconditam aut valde difficilem aut
magnificam aut gravem rationem consuetudinis meae,
qua quondam solitus sum uti, cum mihi in isto studio
136 versari adulescenti licebat.' tum Sulpicius 'o diem, Cotta,
nobis' inquit 'optatum! quod enim neque precibus um-
quam nec insidiando nec speculando adsequi potui, ut,
quid Crassus ageret meditandi aut dicendi causa, non
modo videre mihi, sed ex eius scriptore et lectore Di-
philo suspicari liceret, id spero nos esse adeptos omnia-
que iam ex ipso, quae diu cupimus, cognituros.'

31 Tum Crassus 'atqui arbitror,' Sulpici, 'cum audieris,
137 non tam te haec admiraturum, quae dixero, quam existi-
maturum tum, cum ea audire cupiebas, causam cur cu-
peres non fuisse; nihil enim dicam reconditum, nihil
exspectatione vestra dignum, nihil aut inauditum vobis
aut cuiquam novum. nam principio, id quod est homine

ingenuo liberaliterque educato dignum, non negabo me
ista omnium communia et contrita praecepta didicisse:
primum oratoris officium esse dicere ad persuadendum 138
adcommodate; deinde esse omnem orationem aut de in-
finitae rei quaestione sine designatione personarum et
temporum aut de re certis in personis ac temporibus
locata; in utraque autem re quicquid in controversiam 139
veniat, in eo quaeri solere aut factumne sit aut, si est
factum, quale sit aut etiam quo nomine vocetur aut,
quod non nulli addunt, rectene factum esse videatur; ex- 140
sistere autem controversias etiam ex scripti interpreta-
tione, in quo aut ambigue quid sit scriptum aut contrarie
aut ita, ut a sententia scriptura dissentiat; his autem
omnibus partibus subiecta quaedam esse argumenta pro-
pria. sed causarum, quae sint a communi quaestione 141
seiunctae, partim in iudiciis versari, partim in delibera-
tionibus; esse etiam genus tertium, quod in laudandis
aut vituperandis hominibus poneretur; certosque esse lo-
cos, quibus in iudiciis uteremur, in quibus aequitas
quaereretur; alios in deliberationibus, quae omnes ad
utilitatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus;
alios item in laudationibus, in quibus ad personarum
dignitatem omnia referrentur; cumque esset omnis ora- 142
toris vis ac facultas in quinque partis distributa, ut de-
beret reperire primum quid diceret, deinde inventa non
solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio
dispensare atque componere; tum ea denique vestire at-
que ornare oratione; post memoria saepire; ad extre-
mum agere cum dignitate ac venustate; etiam illa cogno- 143
ram et acceperam, ante quam de re diceremus, initio
conciliandos eorum esse animos, qui audirent; deinde
rem demonstrandam; postea controversiam constituen-
dam; tum id, quod nos intenderemus, confirmandum;
post, quae contra dicerentur, refellenda; extrema autem
oratione ea, quae pro nobis essent, amplificanda et au-
genda, quaeque essent pro adversariis, infirmanda at-
que frangenda. audieram etiam quae de orationis ipsius 32
ornamentis traderentur, in qua praecipitur primum, ut 144
pure et Latine loquamur, deinde ut plane et dilucide,
tum ut ornate, post ad rerum dignitatem apte et quasi

145 decore; singularumque rerum praecepta cognoram; quin
etiam, quae maxime propria essent naturae, tamen his
ipsis artem adhiberi videram; nam de actione et de me-
moria quaedam brevia, sed magna cum exercitatione
praecepta gustaram. in his enim fere rebus omnis isto-
rum artificum doctrina versatur, quam ego si nihil di-
cam adiuvare, mentiar; habet enim quaedam quasi ad
commonendum oratorem, quo quidque referat et quo in-
tuens ab eo, quodcumque sibi proposuerit, minus aberret.
146 verum ego hanc vim intellego esse in praeceptis omni-
bus, non ut ea secuti oratores eloquentiae laudem sint
adepti, sed, quae sua sponte homines eloquentes face-
rent, ea quosdam observasse atque id egisse * sic esse
non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia
natum; quod tamen, ut ante dixi, non eicio; est enim,
etiam si minus necessarium ad bene dicendum, tamen
147 ad cognoscendum non inliberale; et exercitatio quaedam
suscipienda vobis est; quamquam vos quidem iam pri-
dem estis in cursu: sed eis, qui ingrediuntur in stadium,
quique ea, quae agenda sunt in foro tamquam in acie,
possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicra praediscere
148 ac meditari.' 'hanc ipsam' inquit Sulpicius 'nosse volu-
mus; ac tamen ista, quae abs te breviter de arte decursa
sunt, audire cupimus, quamquam sunt nobis quoque non
inaudita; verum illa mox; nunc de ipsa exercitatione
33 149 quid sentias quaerimus.' 'equidem probo ista,' Crassus
inquit 'quae vos facere soletis, ut, causa aliqua posita
consimili causarum earum, quae in forum deferuntur,
dicatis quam maxime ad veritatem adcommodate; sed
plerique in hoc vocem modo, neque eam scienter, et
viris exercent suas et linguae celeritatem incitant ver-
borumque frequentia delectantur; in quo fallit eos, quod
audierunt, dicendo homines, ut dicant, efficere solere;
150 vere enim etiam illud dicitur, perverse dicere homines
perverse dicendo facillime consequi. quam ob rem in
istis ipsis exercitationibus, etsi utile est etiam subito
saepe dicere, tamen illud utilius, sumpto spatio ad co-
gitandum paratius atque adcuratius dicere. caput autem
est, quod, ut vere dicam, minime facimus; est enim
magni laboris, quem plerique fugimus: quam plurimum

scribere. stilus optimus et praestantissimus dicendi ef-
fector ac magister *habetur* neque iniuria; nam si subitam
et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile
vincit, hanc ipsam profecto adsidua ac diligens scriptura
superabit. omnes enim, sive artis sunt loci sive ingenii 151
cuiusdam ac prudentiae, qui modo insunt in ea re, de
qua scribimus, anquirentibus nobis omnique acie ingenii
contemplantibus ostendunt se et occurrunt; omnesque
sententiae verbaque omnia, quae sunt cuiusque generis
maxime inlustria, sub acumen stili subeant et succedant
necesse est; tum ipsa conlocatio conformatioque verbo-
rum perficitur in scribendo, non poëtico, sed quodam
oratorio numero et modo. haec sunt, quae clamores et 152
admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque ea quis-
quam, nisi diu multumque scriptitarit, etiamsi vehemen-
tissime se in his subitis dictionibus exercuerit, conse-
quetur; et qui a scribendi consuetudine ad dicendum
venit, hanc adfert facultatem, ut, etiam subito si dicat,
tamen illa, quae dicantur, similia scriptorum esse vide-
antur; atque etiam, si quando in dicendo scriptum attu-
lerit aliquid, cum ab eo discesserit, reliqua similis oratio
consequatur; ut concitato navigio, cum remiges inhibue- 153
runt, retinet tamen ipsa navis motum et cursum suum
intermisso impetu pulsuque remorum, sic in oratione per-
petua, cum scripta deficiunt, parem tamen obtinet ora-
tio reliqua cursum scriptorum similitudine et vi conci-
tata. in cotidianis autem commentationibus equidem mihi 34
adulescentulus proponere solebam illam exercitationem 154
maxime, qua C. Carbonem nostrum illum inimicum so-
litum esse uti sciebam, ut aut versibus propositis quam
maxime gravibus aut oratione aliqua lecta ad eum finem,
quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam,
quam legissem, verbis aliis quam maxime possem lectis,
pronuntiarem; sed post animadverti hoc esse in hoc vitii,
quod ea verba, quae maxime cuiusque rei propria quae-
que essent ornatissima atque optima, occupasset aut
Ennius, si ad eius versus me exercerem, aut Gracchus,
si eius orationem mihi forte proposuissem: ita, si eisdem
verbis uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum
minus idoneis uti consuescerem: postea mihi placuit, 155

eoque sum usus adulescens, ut summorum oratorum
Graecas orationes explicarem, quibus lectis hoc adse-
quebar, ut, cum ea, quae legeram Graece, Latine red-
derem, non solum optimis verbis uterer et tamen usita-
tis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae
156 nova nostris essent, dum modo essent idonea. iam vocis
et spiritus et totius corporis et ipsius linguae motus et
exercitationes non tam artis indigent quam laboris; qui-
bus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur,
quorum similes velimus esse. intuendi nobis sunt non
solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine
157 ad aliquam deformitatem pravitatemque veniamus. exer-
cenda est etiam memoria ediscendis ad verbum quam
plurimis et nostris scriptis et alienis; atque in ea exer-
citatione non sane mihi displicet adhibere, si consueris,
[etiam] istam locorum simulacrorumque rationem, quae
in arte traditur. educenda deinde dictio est ex hac do-
mestica exercitatione et umbratili medium in agmen, in
pulverem, in clamorem, in castra atque in aciem foren-
sem; subeundus visus hominum et periclitandae vires
ingenii, et illa commentatio inclusa in veritatis lucem
158 proferenda est; legendi etiam poëtae, cognoscendae hi-
storiae, omnium bonarum artium doctores atque scripto-
res legendi et pervolutandi et exercitationis causa lau-
dandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi;
disputandumque de omni re in contrarias partis et, quic-
quid erit in quaque re, quod probabile videri possit,
159 eliciendum [atque dicendum]; perdiscendum ius civile,
cognoscendae leges, percipienda omnis antiquitas, sena-
toria consuetudo, disciplina rei publicae, iura socio-
rum, foedera, pactiones, causa imperii cognoscenda
est; libandus est etiam ex omni genere urbanitatis face-
tiarum quidam lepos, quo tamquam sale perspergea-
tur omnis oratio. effudi vobis omnia quae sentiebam,
quae fortasse, quemcumque patremfamilias adripuissetis
ex aliquo circulo, eadem vobis percontantibus respon-
disset.'

35 Haec cum Crassus dixisset, silentium est consecu-
160 tum; sed quamquam satis eis, qui aderant, ad id, quod
erat propositum, dictum videbatur, tamen sentiebant

celerius esse multo, quam ipsi vellent, ab eo peroratum. tum Scaevola 'quid est, Cotta?' inquit 'quid tacetis? nihilne vobis in mentem venit, quod praeterea ab Crasso requiratis?' 'id mehercule' inquit 'ipsum attendo: tantus 161
enim cursus verborum fuit et sic evolavit oratio, ut eius vim et incitationem aspexerim, vestigia ingressumque vix viderim, et tamquam in aliquam locupletem ac refertam domum venerim, non explicata veste neque proposito argento neque tabulis et signis propalam conlocatis, sed his omnibus multis magnificisque rebus constructis ac reconditis; sic [modo] in oratione Crassi divitias atque ornamenta eius ingenii per quaedam involucra atque integumenta perspexi, sed ea contemplari cum cuperem, vix aspiciendi potestas fuit; itaque nec hoc possum dicere, me omnino ignorare, quid possideat, neque plane nosse atque vidisse.' 'quin tu igitur facis idem,' inquit 162
Scaevola 'quod faceres, si in aliquam domum plenam ornamentorum villamve venisses: si ea seposita, ut dicis, essent, tu, qui valde spectandi cupidus esses, non dubitares rogare dominum, ut proferri iuberet, praesertim si esses familiaris: similiter nunc petes a Crasso, ut illam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco quasi per transennam praetereuntes strictim aspeximus, in lucem proferat et suo quidque in loco conlocet.' 'ego vero' inquit Cotta 'a te peto, Scaevola: — me 163
enim et hunc Sulpicium impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus huius modi disputationis semper contempserit, haec, quae isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere: —sed tu hanc nobis veniam, Scaevola, da: perfice, ut Crassus haec, quae coartavit et peranguste refersit in oratione sua, dilatet nobis atque explicet.' 'ego mehercule' inquit Mucius 'antea ve- 164
stra magis hoc causa volebam, quam mea, neque enim tanto opere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quanto opere eius in causis oratione delector; nunc vero, Crasse, mea quoque iam causa rogo, ut, quoniam tantum habemus otii, quantum iam diu nobis non contigit, ne graveris exaedificare id opus, quod instituisti: formam enim totius negotii opinione meliorem maioremque video, 36
quam vehementer probo.' 'enimvero' inquit Crassus 'mi- 165

rari satis non queo etiam te haec, Scaevola, desiderare, quae neque ego ita teneo, uti ei, qui docent, neque sunt eius generis, ut, si optime tenerem, digna essent ista sapientia ac tuis auribus.' 'ain tu?' inquit ille: 'si de istis communibus et pervagatis vix huic aetati audiendum putas, etiamne illa neglegere possumus, quae tu oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum, de moribus, de rationibus eis, quibus hominum mentes et incitarentur et reprimerentur, de historia, de antiquitate, de administratione rei publicae, denique de nostro ipso iure civili? hanc enim ego omnem scientiam et copiam rerum in tua prudentia sciebam inesse; in oratoris vero instrumento tam lautam supellectilem numquam
166 videram.' 'potes igitur,' inquit Crassus 'ut alia omittam innumerabilia et immensa et ad ipsum civile ius tuum veniam, oratores putare eos, quos multas horas exspectavit, cum in campum properaret, et ridens et stomachans Scaevola, cum Hypsaeus maxima voce, plurimis verbis a M. Crasso praetore contenderet, ut ei, quem defendebat, causa cadere liceret, Cn. autem Octavius, homo consularis, non minus longa oratione recusaret, ne adversarius causa caderet ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutelae iudicio atque omni molestia stultitia adver-
167 sarii liberaretur?' 'ego vero istos,' inquit — 'memini enim mihi narrare Mucium — non modo oratoris nomine, sed ne foro quidem dignos putarim.' 'atqui non defuit illis patronis' inquit Crassus 'eloquentia neque dicendi ratio aut copia, sed iuris civilis scientia: quod alter plus lege agendo petebat, quam quantum lex in XII. tabulis permiserat, quod cum impetrasset, causa caderet; alter iniquum putabat plus secum agi, quam quod erat in actione; neque intellegebat, si ita esset actum, litem
37 adversarium perditurum. quid? in his paucis diebus
168 nonne nobis in tribunali Q. Pompeii praetoris urbani familiaris nostri sedentibus homo ex numero disertorum postulabat, ut illi, unde peteretur, vetus atque usitata exceptio daretur CUIUS PECUNIAE DIES FUISSET? quod petitoris causa comparatum esse non intellegebat: ut, si ille infitiator probasset iudici ante petitam esse pecuniam, quam esset coepta deberi, petitor rursus cum peteret,

ne exceptione excluderetur, QUOD EA RES IN IUDICIUM ANTE
VENISSET. quid ergo hoc fieri turpius aut dici potest, 169
quam eum, qui hanc personam susceperit, ut amicorum
controversias causasque tueatur, laborantibus succurrat,
aegris medeatur, adflictos excitet, hunc in minimis tenuis-
simisque rebus ita labi, ut aliis miserandus, aliis inriden-
dus esse videatur? equidem propinquum nostrum, P. 170
Crassum [illum Divitem] et multis aliis rebus elegantem
hominem et ornatum et praecipue in hoc efferendum et
laudandum puto, quod, cum P. Scaevolae frater esset,
solitus est ei persaepe dicere neque illum in iure civili
satis [illi arti] facere posse, nisi dicendi copiam adsump-
sisset, quod quidem hic, qui mecum consul fuit, filius
eius est consecutus, neque se ante causas amicorum tra-
ctare atque agere coepisse, quam ius civile didicisset.
quid vero ille M. Cato? nonne et eloquentia tanta fuit, 171
quantam illa tempora atque illa aetas in hac civitate
ferre maximam potuit, et iuris civilis omnium peritissi-
mus? verecundius hac de re iam dudum loquor, quod
adest vir in dicendo summus, quem ego unum oratorem
maxime admiror; sed tamen idem hoc semper [ius ci-
vile] contempsit. verum, quoniam sententiae atque opi- 172
nionis meae voluistis esse participes, nihil occultabo et,
quoad potero, vobis exponam, quid de quaque re sen-
tiam: Antonii incredibilis quaedam et prope singularis et 38
divina vis ingenii videtur, etiamsi hac scientia iuris nu-
data sit, posse facile ceteris armis prudentiae causas tueri
atque defendere; quam ob rem hic nobis sit exceptus;
ceteros vero non dubitabo primum inertiae condemnare
sententia mea, post etiam impudentiae; nam volitare in 173
foro, haerere in iure ac praetorum tribunalibus, iudicia
privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de
facto, sed de aequitate ac iure certetur, iactare se in
causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutela-
rum, gentilitatum, agnationum, adluvionum, circumlu-
vionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum,
stillicidiorum, testamentorum [ruptorum aut ratorum]
ceterarumque rerum innumerabilium iura versentur, cum
omnino, quid suum, quid alienum, qua re denique civis
aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret,

174 insignis est impudentiae; illa vero deridenda adrogantia
est, in minoribus navigiis rudem esse se confiteri, quin-
queremis aut etiam maiores gubernare didicisse. tu mihi
cum in circulo decipiare adversarii stipulatiuncula et cum
obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit
scriptum, quo ille capiatur, ego tibi ullam causam [maio-
rem] committendam putem? citius hercule is, qui duo-
rum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino
175 ponto Argonautarum navem gubernarit. quid? si ne par-
vae quidem causae sunt, sed saepe maximae, in quibus
certatur de iure civili, quod tandem os est eius patroni,
qui ad eas causas sine ulla scientia iuris audet accedere?
quae potuit igitur esse causa maior, quam illius militis,
de cuius morte cum domum falsus ab exercitu nuntius
venisset et pater eius re credita testamentum mutasset
et, quem ei visum esset, fecisset heredem essetque ipse
mortuus, res delata est ad centumviros, cum miles do-
mum revenisset egissetque lege in hereditatem paternam
[testamento exheres filius], [nempe in ea causa] quaesi-
tum*que* est [de iure civili], possetne paternorum bono-
rum exheres esse filius, quem pater testamento neque
39 heredem neque exheredem scripsisset nominatim? quid?
176 qua de re inter Marcellos et Claudios patricios centum-
viri iudicarunt, cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Clau-
dii patricii eiusdem hominis hereditatem gente ad se di-
cerent redisse, nonne in ea causa fuit oratoribus de toto
177 stirpis et gentilitatis iure dicendum? quid? quod item in
centumvirali iudicio certatum esse accepimus, cum Ro-
mam in exsilium venisset, cui Romae exsulare ius esset,
si se ad aliquem quasi patronum applicavisset intestato-
que esset mortuus, nonne in ea causa ius applicationis
obscurum sane et ignotum patefactum in iudicio atque
178 inlustratum est a patrono? quid? nuper, cum ego C.
Sergii Oratae contra hunc nostrum Antonium iudicio
privato causam defenderem, nonne omnis nostra in iure
versata defensio est? cum enim M. Marius Gratidianus
aedis Oratae vendidisset neque servire quandam earum
aedium partem in mancipii lege dixisset, defendebamus,
quicquid fuisset incommodi in mancipio, id si venditor
179 scisset neque declarasset, praestare debere; quo quidem

in genere familiaris noster M. Buculeius, homo neque
meo iudicio stultus et suo valde sapiens et ab iuris studio
non abhorrens, simili in re quodam modo nuper erravit:
nam cum aedis L. Fufio venderet, in mancipio lumina,
uti tum essent, ita recepit; Fufius autem, simul atque
aedificari coeptum est in quadam parte urbis, quae modo
ex illis aedibus conspici posset, egit statim cum Buculeio,
quod, cuicumque particulae caeli officeretur, quamvis
esset procul, mutari lumina putabat. quid vero? claris- 180
sima M' Curii causa Marcique Coponii nuper apud cen-
tumviros quo concursu hominum, qua exspectatione de-
fensa est? cum Q. Scaevola, aequalis et conlega meus,
homo omnium et disciplina iuris civilis eruditissimus et
ingenio prudentiaque acutissimus et oratione maxime li-
matus atque subtilis atque, ut ego soleo dicere, iuris
peritorum eloquentissimus, eloquentium iuris peritissi-
mus, ex scripto testamentorum iura defenderet negaret-
que, nisi postumus et natus et, antequam in suam tute-
lam veniret, mortuus esset, heredem eum esse posse,
qui esset secundum postumum et natum et mortuum
heres institutus; ego autem defenderem eum hac tum
mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius non
esset, qui in suam tutelam veniret, M' Curius heres
esset, num destitit uterque nostrum in ea causa in
auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis,
hoc est, in medio iure civili versari? omitto iam plura 40
exempla causarum amplissimarum, quae sunt innumera- 181
bilia: capitis nostri saepe potest accidere ut causae ver-
sentur in iure: etenim si C. Mancinum, nobilissimum
atque optimum virum atque consularem, cum eum pro-
pter invidiam Numantini foederis pater patratus ex S.
C. Numantinis dedidisset eumque illi non recepissent
posteaque Mancinus domum revenisset neque in senatum
introire dubitasset, P. Rutilius, M. filius, tribunus ple-
bis, iussit educi, quod eum civem negaret esse, quia
memoria sic esset proditum, quem pater suus aut popu-
lus vendidisset aut pater patratus dedidisset, ei nullum
esse postliminium, quam possumus reperire ex omnibus 182
rebus civilibus causam contentionemque maiorem [quam
de ordinanda civitate, de libertate, de capite hominis

consularis] praesertim cum haec non in crimine ali-
quo, quod ille posset infitiari, sed in civili iure con-
sisteret? similique in genere, [inferiore ordine,] si quis
apud nos servisset ex populo foederato seseque liberas-
set et postea domum revenisset, quaesitum est apud
maiores nostros, num is ad suos postliminio redisset et
183 amisisset hanc civitatem. quid? de libertate, quo iudi-
cium gravius esse nullum potest, nonne ex iure civili
potest esse contentio, cum quaeritur, is, qui domini
voluntate census sit, continuone, an, ubi lustrum sit
conditum, liber sit? quid? quod usu memoria patrum
venit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset,
cum uxorem praegnantem in provincia reliquisset Romae-
que alteram duxisset neque nuntium priori remisisset,
mortuus esset intestato et ex utraque filius natus esset,
mediocrisne res in controversiam adducta est? cum quae-
reretur de duobus civium capitibus et de puero, qui ex
posteriore natus erat, et de eius matre; quae, si iudi-
caretur certis quibusdam verbis, non novis nuptiis fieri
cum superiore divortium, in concubinae locum duceretur.
184 haec igitur et horum similia iura suae civitatis ignoran-
tem erectum et celsum, alacri et prompto ore ac voltu,
huc atque illuc intuentem vagari cum magna caterva
toto foro, praesidium clientibus atque opem amicis et
prope cunctis civibus lucem ingenii et consilii sui porri-
gentem atque tendentem nonne in primis flagitiosum pu-
tandum est?

41 185 Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam
segnitiem hominum atque inertiam; nam si esset ista
cognitio iuris magna atque difficilis, tamen utilitatis
magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi
laborem impellere: sed, o di immortales, non dicerem
hoc, audiente Scaevola, nisi ipse dicere soleret nullius
186 artis faciliorem sibi cognitionem videri, quod quidem
certis de causis a plerisque aliter existimatur; primum,
quia veteres illi, qui huic scientiae praefuerunt, obtinen-
dae atque augendae potentiae suae causa pervolgari ar-
tem suam noluerunt; deinde, posteaquam est editum,
expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli fuerunt,
qui illa artificiose digesta generatim componerent; nihil

est enim, quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui
illa tenet, quorum artem instituere volt, habeat illam
scientiam, ut ex eis rebus, quarum ars nondum sit, artem
efficere possit. hoc video, dum breviter voluerim dicere, 187
dictum a me esse paulo obscurius; sed experiar et dicam,
si potero, planius: omnia fere, quae sunt conclusa nunc 42
artibus, dispersa et dissipata quondam fuerunt; ut in mu-
sicis numeri et voces et modi; in geometria lineamenta,
formae, intervalla, magnitudines; in astrologia caeli con-
versio, ortus, obitus motusque siderum; in grammaticis
poëtarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum
interpretatio, pronuntiandi quidam sonus; in hac denique
ipsa ratione dicendi excogitare, ornare, disponere, me-
minisse, agere ignota quondam omnibus et diffusa late
videbantur: adhibita est igitur ars quaedam extrinsecus 188
ex alio genere quodam; quod sibi totum philosophi ad-
sumunt, quae rem dissolutam divolsamque conglutinaret
et ratione quadam constringeret. sit ergo in iure civili
finis hic: legitimae atque usitatae in rebus causisque ci-
vium aequabilitatis conservatio. tum sunt notanda genera 189
et ad certum numerum paucitatemque revocanda. genus
autem est id, quod sui similis communione quadam, spe-
cie autem differentis, duas aut pluris complectitur partis;
partes autem sunt, quae generibus eis, ex quibus ma-
nant, subiciuntur; omniaque, quae sunt vel generum vel
partium nomina, definitionibus, quam vim habeant, est
exprimendum; est enim definitio rerum earum, quae
sunt eius rei propriae, quam definire volumus, brevis et
circumscripta quaedam explicatio. hisce ego rebus exem- 190
pla adiungerem, nisi apud quos haec haberetur oratio,
cernerem; nunc complectar, quod proposui, brevi: si
enim aut mihi facere licuerit, quod iam diu cogito, aut
alius quispiam aut me impedito occuparit aut mortuo
effecerit, ut primum omne ius civile in genera digerat,
quae perpauca sunt, deinde eorum generum quasi quae-
dam membra dispertiat, tum propriam cuiusque vim de-
finitione declaret, perfectam artem iuris civilis habebitis,
magis magnam atque uberem, quam difficilem et obscu-
ram. atque interea tamen, dum haec, quae dispersa 191
sunt, cogantur, vel passim licet carpentem et conligen-

43 tem undique repleri iusta iuris civilis scientia. nonne
videtis equitem Romanum, hominem acutissimo omnium
ingenio, sed minime ceteris artibus eruditum, C. Acu-
leonem, qui mecum vivit semperque vixit, ita tenere ius
civile, ut ei, cum ab hoc discesseritis, nemo de eis, qui
192 peritissimi sunt, anteponatur? omnia sunt enim posita
ante oculos, conlocata in usu cotidiano, in congressione
hominum atque in foro; neque ita multis litteris aut vo-
luminibus magnis continentur; eadem enim elata sunt
primum a pluribus, deinde paucis verbis commutatis
193 etiam ab eisdem scriptoribus scripta sunt saepius. acce-
dit vero, quo facilius percipi cognoscique ius civile pos-
sit, quod minime plerique arbitrantur, mira quaedam in
cognoscendo suavitas et delectatio; nam, sive quem haec
Aeliana studia delectant, plurima est et in omni iure
civili et in pontificum libris et in XII. tabulis antiquitatis
effigies, quod et verborum vetustas prisca cognoscitur et
actionum genera quaedam maiorum consuetudinem vitam-
que declarant; sive quis civilem scientiam *, quam Scae-
vola non putat oratoris esse propriam, sed cuiusdam ex
alio genere prudentiae, totam hanc, descriptis omnibus
civitatis utilitatibus ac partibus XII. tabulis contineri vide-
bit: sive quem praepotens ista et gloriosa philosophia
delectat, — dicam audacius — hosce habet fontis om-
nium disputationum suarum, qui iure civili et legibus
194 continentur. ex his enim et dignitatem maxime expe-
tendam videmus, quoniam virtus atque honestus labor
honoribus, praemiis, splendore decoratur, vitia autem
hominum atque fraudes damnis, ignominiis, vinclis,
verberibus, exsiliis, morte multantur; et docemur non
infinitis concertationumque plenis disputationibus, sed
auctoritate nutuque legum domitas habere libidines, coër-
cere omnis cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentis,
44 oculos, manus abstinere. fremant omnes licet, dicam
195 quod sentio: bibliothecas mehercule omnium philosopho-
rum unus mihi videtur XII. tabularum libellus, si quis
legum fontis et capita viderit, et auctoritatis pondere et
196 utilitatis ubertate superare. ac si nos, id quod maxime
debet, nostra patria delectat, cuius rei tanta est vis [ac
tanta] natura, ut Ithacam illam in asperrimis saxulis

tamquam nidulum adfixam sapientissimus vir immortalitati anteponeret, quo amore tandem inflammati esse debemus in eius modi patriam, quae una in omnibus terris domus est virtutis, imperii, dignitatis? cuius primum nobis mens, mos, disciplina nota esse debet, vel quia est patria parens omnium nostrum vel quia tanta sapientia fuisse in iure constituendo putanda est, quanta fuit in
his tantis opibus imperii comparandis. percipietis etiam 197
illam ex cognitione iuris laetitiam et voluptatem, quod, quantum praestiterint nostri maiores prudentia ceteris gentibus, tum facillime intellegetis, si cum illorum [Lycurgo et Dracone et Solone] nostras leges conferre volueritis; incredibile est enim, quam sit omne ius civile praeter hoc nostrum inconditum ac paene ridiculum; de quo multa soleo in sermonibus cotidianis dicere, cum hominum nostrorum prudentiam ceteris omnibus et maxime Graecis antepono. his ego de causis dixeram, Scaevola, eis, qui perfecti oratores esse vellent, iuris civilis cognitionem esse necessariam.

Iam vero ipsa per sese quantum adferat eis, qui ei 45
praesunt, honoris, gratiae, dignitatis, quis ignorat? ita- 198
que, ut apud Graecos infimi homines mercedula adducti ministros se praebent in iudiciis oratoribus, ei, qui apud illos *πραγματικοὶ* vocantur, sic in nostra civitate contra amplissimus quisque et clarissimus vir, ut ille, qui propter hanc iuris civilis scientiam sic appellatus a summo poëta est:

egregie cordatus homo, catus Aeliu' Sextus,

multique praeterea, qui, cum ingenio sibi auctore dignitatem peperissent, perfecerunt, ut in respondendo iure
auctoritate plus etiam quam ipso ingenio valerent. se- 199
nectuti vero celebrandae et ornandae quod honestius potest esse perfugium, quam iuris interpretatio? equidem mihi hoc subsidium iam inde ab adulescentia comparavi, non solum ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, cum me vires, quod fere iam tempus adventat, deficere coepissent, ista ab solitudine domum meam vindicarem. quid est enim praeclarius, quam honoribus et rei publicae muneribus perfunctum senem posse suo iure dicere idem, quod apud

Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, unde sibi, si non populi et reges, at omnes sui cives consilium expetant,

summarum rerum incerti: quos ego ope mea
ex incertis certos compotesque consili
dimitto, ut ne res temere tractent turbidas:

200 est enim sine dubio domus iuris consulti totius oraculum civitatis; testis est huiusce Q. Mucii ianua et vestibulum, quod in eius infirmissima valetudine adfectaque iam aetate maxima cotidie frequentia civium ac summorum hominum splendore celebratur.

46 201 Iam illa non longam orationem desiderant, quam ob rem existimem publica quoque iura, quae sunt propria civitatis atque imperii, tum monumenta rerum gestarum et vetustatis exempla oratori nota esse debere; nam ut in rerum privatarum causis atque iudiciis depromenda saepe oratio est ex iure civili et idcirco, ut ante diximus, oratori iuris civilis scientia necessaria est, sic in causis publicis iudiciorum, contionum, senatus omnis haec et antiquitatis memoria et publici iuris auctoritas et regendae rei publicae ratio ac scientia tamquam aliqua materies eis oratoribus, qui versantur in re publica, subiecta
202 esse debet; non enim causidicum nescio quem neque clamatorem aut rabulam hoc sermone nostro conquirimus, sed eum virum, qui primum sit eius artis antistes, cuius cum ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen dedisse deus putatur, ut et ipsum, quod erat hominis proprium, non partum per nos, sed divinitus ad nos delatum videretur; deinde, qui possit non tam caduceo quam nomine oratoris ornatus incolumis vel inter hostium tela versari; tum, qui scelus fraudemque nocentis possit dicendo subicere odio civium supplicioque constringere; idemque ingenii praesidio innocentiam iudiciorum poena liberare; idemque languentem labentemque populum aut ad decus excitare aut ab errore deducere aut inflammare in improbos aut incitatum in bonos mitigare; qui denique, quemcumque in animis hominum motum res et causa postulet, eum dicendo vel excitare possit vel se-
203 dare. hanc vim si quis existimat aut ab eis, qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse aut a me

posse exponi tam brevi, vehementer errat neque solum inscientiam meam, sed ne rei quidem magnitudinem perspicit: equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontis, unde hauriretis, atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda, non ut ipse dux essem, quod et infinitum est et non necessarium, sed ut commonstrarem tantum viam et, ut fieri solet, digitum ad fontis intenderem.'

'Mihi vero' inquit Mucius 'satis superque abs te vide- 47 204
tur istorum studiis, si modo sunt studiosi, esse factum; nam, ut Socratem illum solitum aiunt dicere perfectum sibi opus esse, si qui satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendae percipiendaeque virtutis; quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent esse se, quam bonos viros, eis reliquam facilem esse doctrinam; sic ego intellego, si in haec, quae patefecit oratione sua Crassus, intrare volueritis, facillime vos ad ea, quae cupitis, perventuros ab hoc aditu ianuaque patefacta.' 'nobis vero' inquit Sulpicius 'ista sunt pergrata 205
perque iucunda; sed pauca etiam requirimus in primisque ea, quae valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte percursa sunt, cum illa te et non contemnere et didicisse confiterere: ea si paulo latius dixeris, expleris omnem exspectationem diuturni desiderii nostri; nam nunc, quibus studendum rebus esset accepimus, quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum rationemque cupimus cognoscere.' 'quid? si,' inquit Crassus 'quoniam 206
ego, quo facilius vos apud me tenerem, vestrae potius obsecutus sum voluntati, quam aut consuetudini aut naturae meae, petimus ab Antonio, ut ea, quae continet neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse iam dudum questus est, explicet nobis et illa dicendi mysteria enuntiet?' 'ut videtur,' inquit Sulpicius 'nam Antonio dicente etiam quid tu sentias, intellegemus.' 'peto igitur' inquit Crassus 'a te, quoniam id nobis, An- 207
toni, hominibus id aetatis oneris ab horum adulescentium studiis imponitur, ut exponas, quid eis de rebus, quas a te quaeri vides, sentias.' 'deprehensum equidem 48
me' inquit Antonius 'plane video atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod in causis valde fugere

soleo, ne tibi, Crasse, succedam, id me nunc isti vitare
208 non sinunt; verum hoc ingrediar ad ea, quae voltis, audacius, quod idem mihi spero usu esse venturum in hac disputatione, quod in dicendo solet, ut nulla exspectetur ornata oratio: neque enim sum de arte dicturus, quam numquam didici, sed de mea consuetudine; ipsaque illa, quae in commentarium meum rettuli, sunt eius modi, non aliqua mihi doctrina tradita, sed in rerum usu causisque tractata; quae si vobis, hominibus eruditissimis, non probabuntur, vestram iniquitatem accusatote, qui ex me ea quaesieritis, quae ego nescirem; meam facilitatem laudatote, cum vobis non meo iudicio, sed vestro studio
209 inductus non gravate respondero.' tum Crassus 'perge modo,' inquit 'Antoni; nullum est enim periculum, ne quid tu eloquare nisi ita prudenter, ut neminem nostrum paeniteat ad hunc te sermonem impulisse.'

'Ego vero,' inquit, 'pergam et id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo, ut, quid illud sit, de quo disputetur, explanetur, ne vagari et errare cogatur oratio, si ei, qui inter se dissenserint, non idem [esse] illud, quo de agitur, intellegant.
210 nam si forte quaereretur quae esset ars imperatoris, constituendum putarem principio, quis esset imperator; qui cum esset constitutus administrator quidam belli gerendi, tum adiungerem de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum conlationibus, de oppidorum oppugnationibus, de commeatu, de insidiis faciendis atque vitandis, de reliquis rebus, quae essent propriae belli administrandi; quarum qui essent animo et scientia compotes, eos esse imperatores dicerem, utererque exemplis Africanorum et Maximorum, Epaminondam atque Hanniba-
211 lem atque eius generis homines nominarem; sin autem quaereremus quis esset is, qui ad rem publicam moderandam usum et scientiam et studium suum contulisset, definirem hoc modo: qui quibus rebus utilitas rei publicae pareretur augereturque, teneret eisque uteretur, hunc rei publicae rectorem et consilii publici auctorem esse habendum, praedicaremque P. Lentulum principem illum et Ti. Gracchum patrem et Q. Metellum et P. Africanum et C. Laelium et innumerabilis alios cum ex nostra

civitate tum ex ceteris; sin autem quaereretur quisnam 212
iuris consultus vere nominaretur, eum dicerem, qui le-
gum et consuetudinis eius, qua privati in civitate uteren-
tur, et ad respondendum et ad agendum et ad caven-
dum peritus esset, et ex eo genere Sex. Aelium, M'
Manilium, P. Mucium nominarem; atque, ut iam ad le- 49
viora artium studia veniam, si musicus, si grammaticus,
si poëta quaeratur, possim similiter explicare, quid eo-
rum quisque profiteatur et quo non amplius ab quoque
sit postulandum; philosophi denique ipsius, qui de sua
vi ac sapientia unus omnia paene profitetur, est tamen
quaedam descriptio, ut is, qui studeat omnium rerum
divinarum atque humanarum vim, naturam causasque
nosse et omnem bene vivendi rationem tenere et perse-
qui, nomine hoc appelletur: oratorem autem, quoniam 213
de eo quaerimus, equidem non facio eundem, quem
Crassus, qui mihi visus est omnem omnium rerum at-
que artium scientiam comprehendere uno oratoris officio
ac nomine; atque eum puto esse, qui et verbis ad au-
diendum iucundis et sententiis ad probandum adcommo-
datis uti possit in causis forensibus atque communibus:
hunc ego appello oratorem eumque esse praeterea in-
structum voce et actione et lepore quodam volo; Cras- 214
sus vero mihi noster visus est oratoris facultatem non
illius artis terminis, sed ingenii sui finibus immensis
paene describere; nam et civitatum regendarum oratori
gubernacula sententia sua tradidit, in quo per mihi mi-
rum visum est, Scaevola, te hoc illi concedere, cum sae-
pissime tibi senatus breviter impoliteque dicenti maximis
sit de rebus adsensus; M. vero Scaurus, quem non longe
ruri apud se esse audio, vir regendae rei publicae scien-
tissimus, si audierit hanc auctoritatem gravitatis et con-
silii sui vindicari a te, Crasse, quod eam oratoris
propriam esse dicas, iam, credo, huc veniat et hanc
loquacitatem nostram voltu ipso aspectuque conterreat;
qui quamquam est in dicendo minime contemnendus,
prudentia tamen rerum magnarum magis quam dicendi
arte nititur. neque vero, si quis utrumque potest, aut 215
ille consilii publici auctor ac senator bonus ob eam ipsam
causam orator est aut hic disertus atque eloquens, si est

idem in procuratione civitatis egregius, alienam scien-
tiam dicendi copia est consecutus: multum inter se
distant istae facultates longeque sunt diversae atque
seiunctae neque eadem ratione ac via M. Cato, P. Afri-
canus, Q. Metellus, C. Laelius, qui omnes eloquentes
fuerunt, orationem suam et rei publicae dignitatem exor-
50 nabant; neque enim est interdictum aut a rerum natura
aut a lege aliqua atque more, ut singulis hominibus ne
216 amplius quam singulas artis nosse liceat. qua re non,
etsi eloquentissimus Athenis Pericles idemque in ea civi-
tate plurimos annos princeps consilii publici fuit, idcirco
eiusdem hominis atque artis utraque facultas existimanda
est, nec, si P. Crassus idem fuit eloquens et iuris peri-
tus, ob eam causam inest in facultate dicendi iuris civilis
217 scientia. nam si ut quisque in aliqua arte et facultate
excellens aliam quoque artem sibi adsumpserit, [is] per-
ficiet, ut, quod praeterea sciet, id eius, in quo excellet,
pars quaedam esse videatur, licet ista ratione dicamus
pila bene et duodecim scriptis ludere proprium esse iuris
civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime fece-
rit; eademque ratione dicantur et, quos *φυσικοὺς* Graeci
nominant, eidem poëtae, quoniam Empedocles physicus
egregium poëma fecerit. ac hoc ne philosophi quidem
ipsi, qui omnia [sicut propria] sua esse atque a se
possideri volunt, dicere audent, geometriam aut musicam
philosophi esse, quia Platonem omnes in illis artibus
218 praestantissimum fuisse fateantur; ac si iam placet omnis
artis oratori subiungere, tolerabilius est sic potius di-
cere, ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse ieiuna
atque nuda, sed aspersa atque distincta multarum rerum
iucunda quadam varietate, sit boni oratoris multa auri-
bus accepisse, multa vidisse, multa animo et cogitatione,
multa etiam legendo percucurrisse, neque ea ut sua
possedisse, sed ut aliena libasse; fateor enim callidum
quendam hunc et nulla in re tironem ac rudem nec pere-
grinum atque hospitem in agendo esse debere.

51 Neque vero istis tragoediis tuis, quibus uti philosophi
219 maxime solent, Crasse, perturbor, quod ita dixisti, ne-
minem posse eorum mentis, qui audirent, aut inflammare
dicendo aut inflammatas restinguere, cum eo maxime vis

oratoris magnitudoque cernatur, nisi qui [rerum omnium naturam,] mores hominum [atque rationes] penitus perspexerit, in quo philosophia sit oratori necessario percipienda; quo in studio hominum quoque ingeniosissimorum otiosissimorumque totas aetates videmus esse contritas; quorum ego copiam magnitudinemque cognitionis atque artis non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror; nobis tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis est ea de motibus animorum et scire et dicere quae non
abhorrent ab hominum moribus. quis enim umquam 220
orator magnus et gravis, cum iratum adversario iudicem facere vellet, haesitavit ob eam causam, quod nesciret, quid esset iracundia, fervorne mentis an cupiditas puniendi doloris? quis, cum ceteros animorum motus aut iudicibus aut populo dicendo miscere atque agitare vellet, ea dixit, quae a philosophis dici solent? qui partim omnino motus negant in animis ullos esse debere, quique eos in iudicum mentibus concitent, scelus eos nefarium facere; partim, qui tolerabiliores volunt esse et ad veritatem vitae propius accedere, permediocris ac potius levis motus
debere esse dicunt. orator autem omnia haec, quae pu- 221
tantur in communi vitae consuetudine mala ac molesta et fugienda, multo maiora et acerbiora verbis facit; itemque ea, quae volgo expetenda atque optabilia videntur, dicendo amplificat atque ornat, neque volt ita sapiens inter stultos videri, ut ei, qui audiant, aut illum ineptum et Graeculum putent, aut, etiamsi valde probent ingenium, oratoris sapientiam admirentur, se esse stultos
moleste ferant; sed ita peragrat per animos, ita sensus 222
hominum mentisque pertractat, ut non desideret philosophorum descriptiones neque exquirat oratione, summum illud bonum in animone sit an in corpore, virtute an voluptate definiatur, an haec inter se iungi copularique possint; an vero, ut quibusdam visum, nihil certum sciri, nihil plane cognosci et percipi possit; quarum rerum fateor magnam multiplicemque esse disciplinam et multas copiosas variasque rationes; sed aliud quiddam, longe
aliud, Crasse, quaerimus: acuto homine nobis opus est 223
et natura usuque callido, qui sagaciter pervestiget, quid sui cives eique homines, quibus aliquid dicendo per-

suadere velit, cogitent, sentiant, opinentur, exspectent;
52 teneat oportet venas cuiusque generis, aetatis, ordinis,
et eorum, apud quos aliquid aget aut erit acturus, mentis
224 sensusque degustet; philosophorum autem libros reservet
sibi ad huiusce modi Tusculani requiem atque otium, ne,
si quando ei dicendum erit de iustitia et fide, mutuetur
a Platone; qui, cum haec exprimenda verbis arbitraretur,
novam quandam finxit in libris civitatem; usque eo illa,
quae dicenda de iustitia putabat, a vitae consuetudine
225 et a civitatum moribus abhorrebant: quodsi ea probaren-
tur in populis atque in civitatibus, quis tibi, Crasse, con-
cessisset, clarissimo viro et amplissimo et principi civi-
tatis, ut illa diceres in maxima contione tuorum civium,
quae dixisti? 'eripite nos ex miseriis, eripite ex faucibus
eorum, quorum crudelitas nostro sanguine non potest
expleri; nolite sinere nos cuiquam servire, nisi vobis
universis, quibus et possumus et debemus.' omitto mi-
serias, in quibus, ut illi aiunt, vir fortis esse non potest;
omitto faucis, ex quibus te eripi vis, ne iudicio iniquo
exsorbeatur sanguis tuus, quod sapienti negant accidere
posse: servire vero non modo te, sed universum senatum,
226 cuius tum causam agebas, ausus es dicere? potestne vir-
tus, Crasse, servire istis auctoribus, quorum tu praecepta
oratoris facultate complecteris? quae et semper et sola
libera est quaeque, etiamsi corpora capta sint armis aut
constricta vinculis, tamen suum ius atque omnium rerum
impunitam libertatem tenere debet. quae vero addidisti,
non modo senatum servire posse populo, sed etiam de-
bere, quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus,
tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis do-
loremque referens probare posset, senatum servire po-
pulo, cui populus ipse moderandi et regendi sui potesta-
53 227 tem quasi quasdam habenas tradidisset? itaque haec cum
a te divinitus ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus,
homo doctus et philosophiae deditus, non modo parum
commode, sed etiam turpiter et flagitiose dicta esse dice-
bat; idemque Servium Galbam, quem hominem probe
commeminisse se aiebat, pergraviter reprehendere sole-
bat, quod is, L. Scribonio quaestionem in eum ferente,
populi misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbae

gravis atque acer inimicus, aspere apud populum [Ro-
manum] et vehementer esset locutus, quam orationem in
Originibus suis exposuit ipse. reprehendebat igitur Gal- 228
bam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli propinqui sui Q.
pupillum filium ipse paene in umeros suos extulisset,
qui patris clarissimi recordatione et memoria fletum po-
pulo moveret, et duos filios suos parvos tutelae populi
commendasset ac se, tamquam in procinctu testamentum
faceret sine libra atque tabulis, populum Romanum tuto-
rem instituere dixisset illorum orbitati; itaque, cum et
invidia et odio populi tum Galba premeretur, his eum
tragoediis liberatum ferebat; quod item apud Catonem
scriptum esse video, nisi pueris et lacrimis usus esset,
poenas eum daturum fuisse. haec Rutilius valde vitu-
perabat et huic humilitati dicebat vel exsilium fuisse vel
mortem anteponendam, neque vero hoc solum dixit, sed 229
ipse et sensit et fecit: nam cum esset ille vir exemplum,
ut scitis, innocentiae cumque illo nemo neque integrior
esset in civitate neque sanctior, non modo supplex iudi-
cibus esse noluit, sed ne ornatius quidem aut liberius
causam dici suam, quam simplex ratio veritatis ferebat.
paulum huic Cottae tribuit partium, disertissimo adu-
lescenti, sororis suae filio; dixit item causam illam qua-
dam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo apparatu, pure
et dilucide. quodsi tu tunc, Crasse, dixisses, qui subsi- 230
dium oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi
utuntur, ad dicendi copiam petendum esse paulo ante
dicebas; et, si tibi pro P. Rutilio non philosophorum
more, sed tuo licuisset dicere, quamvis scelerati illi fuis-
sent, sicuti fuerunt, [pestiferi cives supplicioque digni]
tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus
evellisset vis orationis tuae: nunc talis vir amissus est,
dum causa ita dicitur, ut si in illa commenticia Platonis
civitate res ageretur: nemo ingemuit, nemo inclamavit
patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus,
nemo rem publicam imploravit, nemo supplicavit; quid
multa? pedem nemo in illo iudicio supplosit, credo, ne
Stoicis renuntiaretur. imitatus est homo Romanus et 54
consularis veterem illum Socratem, qui, cum omnium 231
sapientissimus esset sanctissimeque vixisset, ita in iudi-

cio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus,
sed magister aut dominus videretur esse iudicum; quin
etiam, cum ei scriptam orationem disertissimus orator
Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea
pro se in iudicio uteretur, non invitus legit et commode
scriptam esse dixit; 'sed' inquit 'ut, si mihi calceos Si-
cyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles et
apti ad pedem, quia non essent viriles,' sic illam ora-
tionem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et viri-
lem non videri. ergo ille quoque damnatus est; neque
solum primis sententiis, quibus tantum statuebant iudi-
ces, damnarent an absolverent, sed etiam illis, quas
232 iterum legibus ferre debebant; erat enim Athenis reo
damnato, si fraus capitalis non esset quasi poenae aesti-
matio; et sententia cum iudicibus daretur, interrogaba-
tur reus, quam [quasi aestimationem] commeruisse se
maxime confiteretur; quod cum interrogatus Socrates
esset, respondit sese meruisse ut amplissimis honoribus
et praemiis decoraretur et ut ei victus cotidianus in Pry-
taneo publice praeberetur, qui honos apud Graecos ma-
233 ximus habetur: cuius responso iudices sic exarserunt, ut
capitis hominem innocentissimum condemnarent; qui qui-
dem si absolutus esset, quod mehercule, etiamsi nihil
ad nos pertinet, tamen propter eius ingenii magnitudi-
nem vellem, quonam modo istos philosophos ferre pos-
semus, qui nunc, cum ille damnatus est nullam aliam ob
culpam nisi propter dicendi inscientiam, tamen a se
oportere dicunt peti praecepta dicendi? quibuscum ego
non pugno, utrum sit melius aut verius: tantum dico
et aliud illud esse atque hoc et hoc sine illo summum
esse posse.

55 234 Nam quod ius civile, Crasse, tam vehementer am-
plexus es, video quid egeris; tum, cum dicebas, vide-
bam: primum Scaevolae te dedisti, quem omnes amare
meritissimo pro eius eximia suavitate debemus; cuius
artem cum indotatam esse et incomitatam videres, ver-
borum eam dote locupletasti et ornasti; deinde quod in
ea tu plus operae laborisque consumpseras, cum eius
studii tibi et hortator et magister esset domi, veritus es,
nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam per-

didisses. sed ego ne cum ista quidem arte pugno: sit 235
sane tanta, quantam tu illam esse vis — etenim sine controversia et magna est et late patet et ad multos pertinet et summo in honore semper fuit et clarissimi cives ei studio etiam hodie praesunt — sed vide, Crasse, ne, dum novo et alieno ornatu velis ornare iuris civilis scientiam, suo quoque eam concesso et tradito spolies atque denudes: nam, si ita diceres, qui iuris consultus esset, 236
esse eum oratorem, itemque qui esset orator, iuris eundem esse consultum, praeclaras duas artis constitueres atque inter se paris et eiusdem socias dignitatis; nunc vero iuris consultum sine hac eloquentia, de qua quaerimus, fateris esse posse fuisseque plurimos; oratorem negas, nisi illam scientiam adsumpserit, esse posse: ita est tibi iuris consultus ipse per se nihil nisi leguleius quidam cautus et acutus, praeco actionum, cantor formularum, auceps syllabarum; sed quia saepe utitur orator subsidio iuris in causis, idcirco istam iuris scientiam eloquentiae tamquam ancillulam pedisequamque adiunxisti.

Quod vero impudentiam admiratus es eorum patro- 56 237
norum, qui aut, cum parva nescirent, magna profiterentur aut ea, quae maxima essent in iure civili, tractare auderent in causis, cum ea nescirent numquamque didicissent, utriusque rei facilis est et prompta defensio: nam neque illud est mirandum, qui, quibus verbis coëmptio fiat, nesciat, eundem eius mulieris, quae coëmptionem fecerit, causam posse defendere; nec, si parvi navigii et magni eadem est in gubernando scientia, idcirco qui, quibus verbis herctum cieri oporteat, nesciat, idem herciscundae familiae causam agere non possit. nam, quod 238
maximas centumviralis causas in iure positas protulisti, quae tandem earum [causa] fuit, quae ab homine eloquenti iuris imperito non ornatissime potuerit dici? quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M'. Curii, quae abs te nuper est dicta, et in C. Hostilii Mancini controversia atque in eo puero, qui ex altera natus erat uxore, non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissimos homines summa de iure dissensio: quaero igitur, 239
quid adiuverit oratorem in his causis iuris scientia, cum

hic iuris consultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio, sed alieno [hoc est, non iuris scientia, sed eloquentia] sustentatus. equidem hoc saepe audivi: cum aedilitatem P. Crassus peteret eumque maior natu et iam consularis Ser. Galba adsectaretur, cuius C. filio suam filiam despondisset, accessisse ad Crassum consulendi causa quendam rusticanum, qui cum Crassum seduxisset atque ad eum rettulisset responsumque ab eo verum magis, quam ad suam rem adcommodatum abstulisset, ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit quaesivitque, qua de re ad Crassum rettulisset; ex quo ut audivit commotumque ut vidit hominem, 'suspenso' inquit 'animo et occupato Crassum tibi respondisse video,'
240 deinde ipsum Crassum manu prehendit et 'heus tu,' inquit 'quid tibi in mentem venit ita respondere?' tum ille fidenter homo peritissimus confirmare ita se rem habere, ut respondisset, nec dubium esse posse; Galba autem adludens varie et copiose multas similitudines adferre multaque pro aequitate contra ius dicere; atque illum, cum disserendo par esse non posset — quamquam fuit Crassus in numero disertorum, sed par Galbae nullo modo — ad auctores confugisse et id, quod ipse diceret, et in P. Mucii fratris sui libris et in Sex. Aelii commentariis scriptum protulisse ac tamen concessisse Galbae disputationem sibi probabilem et prope veram videri.
57 241 attamen, quae causae sunt eius modi, ut de earum iure dubium esse non possit, omnino in iudicium vocari non solent. num quis eo testamento, quod paterfamilias ante fecit, quam ei filius natus esset, hereditatem petit? nemo; quia constat agnascendo rumpi testamentum; ergo in hoc genere iuris iudicia nulla sunt: licet igitur impune oratori omnem hanc partem iuris [in controversiis] igno-
242 rare, quae pars sine dubio multo maxima est; in eo autem iure, quod ambigitur inter peritissimos, non est difficile oratori eius partis, quamcumque defendet, auctorem aliquem invenire; a quo cum amentatas hastas acceperit, ipse eas oratoris lacertis viribusque torquebit. nisi vero — bona venia huius optimi viri dixerim [Scaevolae] — tu libellis aut praeceptis soceri tui causam M' Curii defendisti, non adripuisti patrocinium aequitatis et defen-

sionem testamentorum ac voluntatis mortuorum; ac mea 243
quidem sententia — frequens enim te audivi atque adfui
— multo maiorem partem sententiarum sale tuo et lepore
et politissimis facetiis pellexisti, cum et illud nimium
acumen inluderes et admirarere ingenium Scaevolae, qui
excogitasset nasci prius oportere quam emori; cumque
multa conligeres et ex legibus et ex senatus consultis et
ex vita ac sermone communi non modo acute, sed etiam
ridicule ac facete, ubi si verba, non rem sequeremur,
confici nihil posset: itaque hilaritatis plenum iudicium ac
laetitiae fuit; in quo quid tibi iuris civilis exercitatio pro-
fuerit, non intellego; dicendi vis egregia summa festi-
vitate et venustate coniuncta profuit: ipse ille Mucius 244
paterni iuris defensor et quasi patrimonii propugnator
sui, quid in illa causa, cum contra te diceret, attulit,
quod de iure civili depromptum videretur? quam legem
recitavit? quid patefecit dicendo, quod fuisset imperitis
occultius? nempe eius omnis oratio versata est in eo, ut
scriptum plurimum valere oportere defenderet, at in hoc
genere pueri apud magistros exercentur omnes, cum in
eius modi causis alias scriptum, alias aequitatem defen-
dere docentur. et, credo, in illa militis causa, si tu aut 245
heredem aut militem defendisses, ad Hostilianas te actio-
nes, non ad tuam vim et oratoriam facultatem contulis-
ses: tu vero, vel si testamentum defenderes, sic age-
res, ut omne omnium testamentorum ius in eo iudicio
positum videretur, vel si causam ageres militis, patrem
eius, ut soles, dicendo a mortuis excitasses; statuis-
ses ante oculos; complexus esset filium flensque eum
centumviris commendasset; lapides mehercule omnis
flere ac lamentari coëgisses, ut totum illud UTI LINGUA
NUNCUPASSIT non in XII. tabulis, quas tu omnibus biblio-
thecis anteponis, sed in magistri carmine scriptum
videretur.

Nam quod inertiam accusas adulescentium, qui istam 58
artem primum facillimam non ediscant, [quae] quam sit 246
facilis, illi viderint, qui eius artis adrogantia, quasi diffi-
cillima sit, ita subnixi ambulant, deinde etiam tu ipse
videris, qui eam artem facilem esse dicis, quam con-
cedis adhuc artem omnino non esse, sed aliquando, si

quis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere possit,
tum esse illam artem futuram; deinde, quod sit plena
delectationis; in qua tibi remittunt omnes istam volupta-
tem et ea se carere patiuntur; nec quisquam est eorum,
qui, si iam sit ediscendum sibi aliquid, non Teucrum
Pacuvii malit quam Manilianas venalium vendendorum
247 leges ediscere; tum autem quod amore patriae censes
nos nostrorum maiorum inventa nosse debere, non vides
veteres leges aut ipsas sua vetustate consenuisse aut
novis legibus esse sublatas? quod vero viros bonos iure
civili fieri putas, quia legibus et praemia proposita sint
virtutibus et supplicia vitiis, equidem putabam virtutem
hominibus, si modo tradi ratione possit, instituendo et
persuadendo, non minis et vi ac metu tradi. nam ipsum
quidem illud etiam sine cognitione iuris, quam sit bellum
248 cavere malum, scire possumus. de me autem ipso, cui
uni tu concedis, ut sine ulla iuris scientia tamen causis
satis facere possim, tibi hoc, Crasse, respondeo, neque
me umquam ius civile didicisse neque tamen in eis cau-
sis, quas in iure possem defendere, umquam istam scien-
tiam desiderasse; aliud est enim esse artificem cuiusdam
generis atque artis, aliud in communi vita et volgari
249 hominum consuetudine nec hebetem nec rudem. cui no-
strum licet fundos nostros obire aut res rusticas vel
fructus causa vel delectationis invisere? tamen nemo tam
sine oculis, tam sine mente vivit, ut quid sit sementis
ac messis, quid arborum putatio ac vitium, quo tempore
anni aut quo modo ea fiant omnino nesciat: num igitur
si qui fundus inspiciendus aut si mandandum aliquid
procuratori de agri cultura aut imperandum vilico est,
Magonis Karthaginiensis sunt libri perdiscendi, an hac
communi intellegentia contenti esse possumus? cur ergo
non eidem in iure civili, praesertim cum in causis et in
negotiis et in foro conteramur, satis instructi esse pos-
sumus ad hoc dumtaxat, ne in nostra patria peregrini
250 atque advenae esse videamur? ac si iam sit causa aliqua
ad nos delata obscurior, difficile, credo, sit, cum hoc
Scaevola communicare; quamquam ipsi omnia, quorum
negotium est, consulta ad nos et exquisita deferunt. an
vero, si de re ipsa, si de finibus, cum in rem praesentem

venimus, si de tabulis et perscriptionibus controversia est, contortas res et saepe difficilis necessario perdiscimus; si leges nobis aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt, veremur ne ea, si ab adulescentia iuri civili minus studuerimus, non queamus cognoscere?

Nihilne igitur prodest oratori iuris civilis scientia? 59
non possum negare prodesse ullam scientiam, ei praesertim, cuius eloquentia copia rerum debeat esse ornata; sed multa et magna et difficilia sunt ea, quae sunt oratori necessaria, ut eius industriam in plura studia distrahere nolim. quis neget opus esse oratori in hoc orato- 251
rio motu statuque Roscii gestum et venustatem? tamen nemo suaserit studiosis dicendi adulescentibus in gestu [discendo] histrionum more elaborare. quid est oratori tam necessarium quam vox? tamen me auctore nemo dicendi studiosus Graecorum more tragoedorum voci serviet, qui et annos compluris sedentes declamitant et cotidie, ante quam pronuntient, vocem cubantes sensim excitant eandemque, cum egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum recipiunt et quasi quodam modo conligunt. hoc nos si facere velimus, ante condemnentur ei, quorum causas receperimus, quam totiens, quotiens praescribitur, Paeanem aut Nomionem citarimus. quodsi in gestu, qui multum oratorem adiu- 252
vat, et in voce, quae una maxime eloquentiam vel commendat vel sustinet, elaborare nobis non licet ac tantum in utroque adsequi possumus, quantum in hac acie cotidiani muneris spatii nobis datur, quanto minus est ad iuris civilis perdiscendi occupationem descendendum? quod et summatim percipi sine doctrina potest et hanc habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox et gestus subito sumi et aliunde adripi non potest, iuris utilitas ad quamque causam quamvis repente vel a peritis vel de libris depromi potest. itaque illi disertissimi homines ministros 253
habent in causis iuris peritos, [cum ipsi sint peritissimi, et qui,] ut abs te paulo ante dictum est, [pragmatici vocantur,] in quo nostri omnino melius multo, quod clarissimorum hominum auctoritate leges et iura tecta esse voluerunt. sed tamen non fugisset hoc Graecos homines, si ita ne-

cesse esse arbitrati essent oratorem ipsum erudire in
60 iure civili, non ei pragmaticum adiutorem dare. nam
254 quod dicis senectutem a solitudine vindicari iuris civilis scientia, fortasse etiam pecuniae magnitudine; sed nos non quid nobis utile, verum quid oratori necessarium sit, quaerimus. quamquam, quoniam multa ad oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet idem Roscius dicere se, quo plus sibi aetatis accederet, eo tardiores tibicinis modos et cantus remissiores esse facturum: quodsi ille astrictus certa quadam numerorum moderatione et pedum tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare modos, sed totos
255 mutare possumus? neque enim hoc te, Crasse, fallit, quam multa sint et quam varia genera dicendi, id quod haud sciam, an tu primus ostenderis, qui iam diu multo dicis remissius et lenius, quam solebas; neque minus haec tamen tua gravissimi sermonis lenitas, quam illa summa vis et contentio probatur: multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus et Laelium, qui omnia sermone conficerent paulo intentiore, numquam, ut Ser. Galba, lateribus aut clamore contenderent. quodsi iam hoc facere non poteris aut noles, vereris ne tua domus talis et viri et civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a ceteris deseratur? equidem tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorum, qui consultum veniant, multitudine esse ponendum, sed tamquam portum aliquem exspectem istam, quam tu times, solitudinem, subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti otium.

256 Reliqua vero etiamsi adiuvant, historiam dico et prudentiam iuris publici et 'antiquitatis iter' et exemplorum copiam, si quando opus erit, a viro optimo et istis rebus instructissimo, familiari meo Congo mutuabor, neque repugnabo, quo minus, id quod modo hortatus es, omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio atque humanitate versentur; sed mehercule non ita multum spatii mihi habere videntur, si modo ea facere et persequi volent, quae a te, Crasse, praecepta sunt; qui mihi prope iam nimis duras leges imponere visus es huic aetati, sed tamen ad id, quod cupiunt, adipiscendum prope neces-

sarias; nam et subitae ad propositas causas exercitatio- 257
nes et adcuratae ac meditatae commentationes ac stilus
ille tuus, quem tu vere dixisti perfectorem dicendi esse
ac magistrum, multi sudoris est; et illa orationis suae
cum scriptis alienis comparatio et de alieno scripto sub-
ita vel laudandi vel vituperandi vel comprobandi vel
refellendi causa disputatio non mediocris contentionis est
vel ad memoriam vel ad imitandum. illud vero fuit hor- 61
ribile, quod mehercule vereor ne maiorem vim ad deter- 258
rendum habuerit quam ad cohortandum: voluisti enim in
suo genere unum quemque nostrum quasi quendam esse
Roscium; dixistique non tam ea, quae recta essent, probari,
quam quae prava [sunt], fastidiis adhaerescere; quod ego
non tam fastidiose in nobis quam in histrionibus spectari
puto; itaque nos raucos saepe attentissime audiri video; 259
tenet enim res ipsa atque causa; at Aesopum, si paulum
irrauserit, explodi, a quibus enim nihil praeter volupta-
tem aurium quaeritur, in eis offenditur, simul atque im-
minuitur aliquid de voluptate, in eloquentia autem multa
sunt quae teneant, quae si omnia summa non sunt et
pleraque tamen magna sunt, necesse est ea ipsa, quae
sunt, mirabilia videri.

Ergo, ut ad primum illud revertar, sit orator nobis 260
is, qui, ut Crassus descripsit, adcommodate ad persua-
dendum possit dicere; is autem concludatur in ea, quae
sunt in usu civitatum volgari ac forensi, remotisque
ceteris studiis, quamvis ea sint ampla atque praeclara,
in hoc uno opere, ut ita dicam, noctis et dies urgea-
tur; imiteturque illum, cui sine dubio summa vis di-
cendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo
tantum studium fuisse tantusque labor dicitur, ut pri-
mum impedimenta naturae diligentia industriaque supera-
ret, cumque ita balbus esset, ut eius ipsius artis, cui
studeret, primam litteram non posset dicere, perfecit me-
ditando, ut nemo planius esse locutus putaretur; deinde 261
cum spiritus eius esset angustior, tantum continenda
anima in dicendo est adsecutus, ut una continuatione
verborum, id quod eius scripta declarant, binae ei con-
tentiones vocis et remissiones continerentur; qui etiam,
ut memoriae proditum est, coniectis in os calculis, summa

voce versus multos uno spiritu pronuntiare consuescebat;
neque is consistens in loco, sed inambulans atque ascensu
262 ingrediens arduo. hisce ego cohortationibus, Crasse, ad
studium et ad laborem incitandos iuvenis vehementer
adsentior; cetera, quae conlegisti ex variis et diversis
studiis et artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, ta-
men ab oratoris proprio officio atque munere seiuncta
esse arbitror.'

62 Haec cum Antonius dixisset, sane dubitare visus est
Sulpicius et Cotta, utrius oratio propius ad veritatem
263 videretur accedere, tum Crassus 'operarium nobis quen-
dam, Antoni, oratorem facis atque haud scio an aliter
sentias et utare tua illa mirifica ad refellendum con-
suetudine, qua tibi nemo umquam praestitit; cuius qui-
dem ipsius facultatis exercitatio oratorum propria est,
sed iam in philosophorum consuetudine versatur maxime-
que eorum, qui de omni re proposita in utramque par-
264 tem solent copiosissime dicere. verum ego non solum
arbitrabar, his praesertim audientibus, a me informari
oportere, qualis esse posset is, qui habitaret in subselliis
neque quicquam amplius adferret, quam quod causarum
necessitas postularet, sed maius quiddam videbam, cum
censebam oratorem, praesertim in nostra re publica, nul-
lius ornamenti expertem esse oportere. tu autem, quo-
niam exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus
circumdedisti, hoc facilius nobis expones ea, quae abs
te de officiis praeceptisque oratoris quaesita sunt; sed
opinor secundum hunc diem; satis enim multa a nobis
265 hodie dicta sunt. nunc et Scaevola, quoniam in Tuscu-
lanum ire constituit, paulum requiescet, dum se calor
frangat; et nos ipsi, quoniam id temporis est, valetudini
demus operam.' placuit sic omnibus. tum Scaevola
'sane' inquit 'vellem non constituissem in Tusculanum
[me] hodie [venturum esse] Laelio; libenter audirem
Antonium;' et, cum exsurgeret, simul adridens 'neque
enim' inquit 'tam mihi molestus fuit, quod ius nostrum
civile pervellit, quam iucundus, quod se id nescire con-
fessus est.'

M. TULLII CICERONIS DE ORATORE AD QUINTUM FRATREM

LIBER SECUNDUS.

Magna nobis pueris, Quinte frater, si memoria tenes, 1
opinio fuit L. Crassum non plus attigisse doctrinae, 1
quam quantum prima illa puerili institutione potuisset;
M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem atque ignarum fuisse; erantque multi qui, quamquam non ita se rem habere arbitrarentur, tamen, quo facilius nos incensos studio discendi a doctrina deterrerent, libenter id, quod dixi, de illis oratoribus praedicarent, ut, si homines non eruditi summam essent prudentiam atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor et stultum in nobis erudiendis patris nostri, optimi ac prudentissimi viri, studium videretur: quos tum, ut pueri, refutare domesticis testibus 2
patre et C. Aculeone propinquo nostro et L. Cicerone patruo solebamus, quod de Crasso pater et Aculeo, quocum erat nostra matertera, quem Crassus dilexit ex omnibus plurimum, et patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus una decesserat, multa nobis de eius studio doctrinaque saepe narravit; cumque nos cum consobrinis nostris, Aculeonis filiis, et ea disceremus, quae Crasso placerent, et ab eis doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud saepe intelleximus, [cum essemus eius modi,] quod vel pueri sentire poteramus, illum et Graece sic loqui, nullam ut nosse aliam linguam videretur, et doctoribus nostris ea ponere in percontando eaque ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei novum,
nihil inauditum videretur. de Antonio vero, quamquam 3
saepe ex humanissimo homine patruo nostro acceperamus, quem ad modum ille vel Athenis vel Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedisset, tamen ipse adulescentulus, quantum illius ineuntis aetatis meae patiebatur pudor, multa ex eo saepe quaesivi. non erit

profecto tibi, quod scribo, hoc novum; nam iam tum ex
me audiebas mihi illum ex multis variisque sermonibus
nullius [rei], quae quidem esset in his artibus, de qui-
bus aliquid existimare possem, rudem aut ignarum esse
4 visum. sed fuit hoc in utroque eorum, ut Crassus non
tam existimari vellet non didicisse, quam illa despicere
et nostrorum hominum in omni genere prudentiam Grae-
cis anteferre; Antonius autem probabiliorem hoc populo
orationem fore censebat suam, si omnino didicisse num-
quam putaretur; atque ita se uterque graviorem fore, si
alter contemnere, alter ne nosse quidem Graecos videre-
5 tur; quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc
tempus; illud autem est huius institutae scriptionis ac
temporis, neminem eloquentia non modo sine dicendi do-
ctrina, sed ne sine omni quidem sapientia florere um-
2 quam et praestare potuisse. etenim ceterae fere artes
se ipsae per se tuentur singulae; bene dicere autem,
quod est scienter et perite et ornate dicere, non habet de-
finitam aliquam regionem, cuius terminis saepta teneatur:
omnia, quaecumque in hominum disceptationem cadere
possunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse profite-
6 tur, aut eloquentiae nomen relinquendum est. qua re
equidem et in nostra civitate et in ipsa Graecia, quae
semper haec summa duxit, multos [et ingeniis et] magna
laude dicendi sine summa rerum omnium scientia fuisse
fateor; talem vero exsistere eloquentiam, qualis fuit in
Crasso et Antonio, non cognitis rebus omnibus, quae
ad tantam prudentiam pertinerent, tantamque dicendi
7 copiam, quanta in illis fuit, non potuisse confirmo; quo
etiam feci libentius, ut eum sermonem, quem illi quon-
dam inter se de his rebus habuissent, mandarem litteris,
vel ut illa opinio, quae semper fuisset, tolleretur, alte-
rum non doctissimum, alterum plane indoctum fuisse;
vel ut ea, quae existimarem a summis oratoribus de
eloquentia divinitus esse dicta, custodirem litteris, si ullo
modo adsequi complectique potuissem; vel mehercule
etiam ut laudem eorum iam prope senescentem, quan-
tum ego possem, ab oblivione hominum atque a silentio
8 vindicarem. nam si ex scriptis cognosci ipsi suis potuis-
sent, minus hoc fortasse mihi esse putassem laboran-

dum; sed cum alter non multum, quod quidem exstaret,
et id ipsum adulescens, alter nihil admodum scripti reli-
quisset, deberi hoc a me tantis hominum ingeniis putavi,
ut, cum etiam nunc vivam illorum memoriam teneremus,
hanc immortalem redderem, si possem; quod hoc etiam 9
spe adgredior maiore ad probandum, quia non de Ser.
Galbae aut C. Carbonis eloquentia scribo aliquid, in quo
liceat mihi fingere, si quid velim, nullius memoria iam me
refellente, sed edo haec eis cognoscenda, qui eos ipsos,
de quibus loquor, saepe audierunt; ut duos summos viros
eis, qui neutrum illorum viderint, eorum, quibus ambo
illi oratores cogniti sint, vivorum et praesentium memo-
ria teste commendemus. nec vero te, carissime frater 3
atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu 10
agrestis putas, insequor ut erudiam — quid enim tua
potest oratione aut subtilius aut ornatius esse? — sed
sive iudicio, ut soles dicere, sive, ut ille pater eloquentiae
de se [Isocrates] scripsit ipse, pudore a dicendo et timi-
ditate ingenua quadam refugisti, sive, ut ipse iocari so-
les, unum putasti satis esse non modo in una familia
rhetorem, sed paene in tota civitate, non tamen arbitror
tibi hos libros in eo fore genere, quod merito propter
eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, ieiunitatem
bonarum artium possit inludi; nihil enim mihi quidem 11
videtur in Crassi et Antonii sermone esse praeteritum,
quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optima
doctrina, maximo usu cognosci ac percipi potuisse arbi-
traretur, quod tu facillime poteris iudicare, qui pruden-
tiam rationemque dicendi per te ipsum, usum autem per
nos percipere voluisti. sed quo citius hoc, quod susce-
pimus, non mediocre munus conficere possimus, omissa
nostra adhortatione ad eorum, quos proposuimus, sermo-
nem disputationemque veniamus.

Postero igitur die, quam illa erant acta, hora fere 12
secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset et apud
eum Sulpicius sederet, Antonius autem inambularet cum
Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus senex cum C.
Iulio fratre venit; quod ubi audivit, commotus Crassus
surrexit omnesque admirati maiorem aliquam esse cau-
sam eorum adventus suspicati sunt. qui cum inter se, 13

ut ipsorum usus ferebat, amicissime consalutassent: 'quid
vos tandem?' Crassus 'numquidnam' inquit 'novi?'
'nihil sane,' inquit Catulus 'etenim vides esse ludos;
sed — vel tu nos ineptos licet' inquit 'vel molestos pu-
tes — cum ad me in Tusculanum [inquit] heri vesperi
venisset Caesar de Tusculano suo, dixit mihi a se Scae-
volam hinc euntem esse conventum, ex quo mira quae-
dam se audisse dicebat; te, quem ego totiens omni ra-
tione temptans ad disputandum elicere non potuissem,
permulta de eloquentia cum Antonio disseruisse et tam-
quam in schola prope ad Graecorum consuetudinem dis-
14 putasse: ita me frater exoravit ne ipsum quidem a studio
audiendi nimis abhorrentem, sed mehercule verentem,
ne molesti vobis interveniremus, ut huc secum venirem;
etenim Scaevolam ita dicere aiebat, bonam partem ser-
monis in hunc diem esse dilatam. hoc tu si cupidius
factum existimas, Caesari attribues; si familiarius, utri-
que nostrum; nos quidem, nisi forte molesti interveni-
4 mus, venisse delectat.' tum Crassus 'equidem, quae-
15 cumque vos causa huc attulisset, laetarer, cum apud me
viderem homines mihi carissimos et amicissimos; sed
tamen, vere dicam, quaevis mallem fuisset, quam ista,
quam dicis. ego enim, ut, quem ad modum sentiam,
loquar, numquam mihi minus quam hesterno die placui;
magis adeo id facilitate quam alia ulla culpa mea con-
tigit, qui, dum obsequor adulescentibus, me senem esse
oblitus sum fecique id, quod ne adulescens quidem fece-
ram, ut eis de rebus, quae doctrina aliqua continerentur,
disputarem. sed hoc tamen cecidit mihi peropportune,
quod transactis iam meis partibus ad Antonium audien-
16 dum venistis.' tum Caesar 'equidem,' inquit 'Crasse,
ita sum cupidus in illa longiore te ac perpetua disputa-
tione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel hoc
sim cotidiano tuo sermone contentus; itaque experiar
equidem [illud] ut ne Sulpicius familiaris meus aut Cotta
plus quam ego apud te valere videantur, et te exorabo
profecto, ut mihi quoque et Catulo tuae suavitatis ali-
quid impertias; sin tibi id minus licebit, non te urgebo
neque committam, ut, dum vereare tu ne sis ineptus, me
17 esse iudices.' [tum ille] 'ego mehercule' inquit Crassus

'ex omnibus Latinis verbis huius verbi vim vel maximam semper putavi; quem enim nos ineptum vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quod non sit aptus, idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet; nam qui aut tempus quid postulet non videt aut plura loquitur aut se ostentat aut eorum, quibuscum est, vel dignitatis vel commodi rationem non habet aut denique in aliquo genere aut inconcinnus aut multus est, is
ineptus esse dicitur. hoc vitio cumulata est eruditissima 18
illa Graecorum natio; itaque quod vim huius mali Graeci non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt; ut enim quaeras omnia, quo modo Graeci ineptum appellent, non reperies. omnium autem ineptiarum, quae sunt innumerabiles, haud scio an nulla sit maior, quam, ut illi solent, quocumque in loco, quoscumque inter homines visum est, de rebus aut difficillimis aut non necessariis argutissime disputare. hoc nos ab istis [adulescentibus] facere inviti et recusantes heri coacti sumus.' tum
Catulus 'ne Graeci quidem,' inquit 'Crasse, qui in civi- 19
tatibus suis clari et magni fuerunt, sicuti tu es nosque omnes in nostra re publica volumus esse, horum Graecorum, qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt, nec in otio sermones huius modi disputationesque fugie-
bant; ac si tibi videntur, qui temporis, qui loci, qui ho- 20
minum rationem non habent, inepti, sicut debent videri, num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo porticus haec ipsa, ubi nunc ambulamus, et palaestra et tot locis sessiones [gymnasiorum ad Graecorum] disputationum memoriam quodam modo commovent? aut num importunum tempus in tanto otio, quod et raro datur et nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes ei sumus, ut sine
his studiis vitam nullam esse ducamus?' 'omnia ista' in- 21
quit Crassus 'ego alio modo interpretor, qui primum palaestram et sedes et porticus etiam ipsos, Catule, Graecos exercitationis [et delectationis] causa [non disputationis] invenisse arbitror; nam et saeculis multis ante gymnasia inventa sunt, quam in eis philosophi garrire coeperunt, et hoc ipso tempore, cum omnia gymnasia philosophi teneant, tamen eorum auditores discum audire

quam philosophum malunt; qui simul ut increpuit, in
media oratione de maximis rebus et gravissimis dispu-
tantem philosophum omnes unctionis causa relinquunt;
ita levissimam delectationem gravissimae, ut ipsi ferunt,
22 utilitati anteponunt. otium autem quod dicis esse, ad-
sentior; verum otii fructus est non contentio animi, sed
6 relaxatio: saepe ex socero meo audivi, cum is diceret
socerum suum Laelium semper fere cum Scipione soli-
tum rusticari eosque incredibiliter repuerascere esse soli-
tos, cum rus ex urbe tamquam e vinclis evolavissent.
non audeo dicere de talibus viris, sed tamen ita solet
narrare Scaevola, conchas eos et umbilicos ad Caietam
et ad Laurentum legere consuesse et ad omnem animi
23 remissionem ludumque descendere. sic enim res sese
habet, ut, quem ad modum volucris videmus procreatio-
nis atque utilitatis suae causa effingere et constituere
nidos, easdem autem, cum aliquid effecerint, levandi
laboris sui causa passim ac libere solutas opere volitare,
sic nostri animi negotiis forensibus atque urbano opere
defessi gestiant ac volitare cupiant vacui cura ac labore.
24 itaque illud ego, quod in causa Curiana Scaevolae dixi,
non dixi secus ac sentiebam: 'nam si,' inquam 'Scae-
vola, nullum erit testamentum recte factum, nisi quod
tu scripseris, omnes ad te cives cum tabulis veniemus,
omnium testamenta tu scribes unus. quid igitur?' in-
quam 'quando ages negotium publicum? quando amico-
rum? quando tuum? quando denique nihil ages?' tum illud
addidi 'mihi enim liber esse non videtur, qui non ali-
quando nihil agit.' in qua permaneo, Catule, sententia
meque, cum huc veni, hoc ipsum nihil agere et plane
25 cessare delectat. nam, quod addidisti tertium, vos esse
eos, qui vitam insuavem sine his studiis putaretis, id me
non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam de-
terret. nam ut C. Lucilius [homo doctus et perurbanus]
dicere solebat [ea, quae scriberet] neque se ab indoctissi-
mis neque a doctissimis legi velle, quod alteri nihil intelle-
gerent, alteri plus fortasse quam ipse; de quo etiam scripsit
'Persium non curo legere,' — hic fuit enim, ut non
ignoramus, omnium fere nostrorum hominum doctissi-
mus — 'Laelium Decumum volo,' quem cognovimus

virum bonum et non inlitteratum, sed nihil ad Persium;
sic ego, si iam mihi disputandum sit de his nostris stu-
diis, nolim equidem apud rusticos, sed multo minus apud
vos; malo enim non intellegi orationem meam quam re-
prehendi.' tum Caesar 'equidem,' inquit 'Catule, iam 7
mihi videor navasse operam, quod huc venerim, nam 26
haec ipsa recusatio disputationis disputatio quaedam fuit
mihi quidem periucunda. sed cur impedimus Antonium?
cuius audio esse partis, ut de tota eloquentia disserat,
quemque iam dudum et Cotta et Sulpicius exspectat?'
'ego vero' inquit Crassus 'neque Antonium verbum fa- 27
cere patiar et ipse obmutescam, nisi prius a vobis impe-
traro' — 'quidnam?' inquit Catulus. 'ut hic sitis hodie.'
tum, cum ille dubitaret, quod ad fratrem promiserat,
'ego' inquit Iulius 'pro utroque respondeo: sic faciemus;
atque ista quidem conditione, vel ut verbum nullum fa-
ceres, me teneres.' hic Catulus adrisit et simul, 'prae- 28
cisa' inquit 'mihi quidem est dubitatio, quoniam neque
domi imperaram et hic, apud quem eram futurus, sine
mea sententia tam facile promisit.'

Tum omnes oculos in Antonium coniecerunt, et ille
'audite vero, audite,' inquit 'hominem enim audietis de
schola atque a magistro et Graecis litteris eruditum, et
eo quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor ac-
cessit, cui non solum nos Latini sermonis, sed etiam
Graeci ipsi solent suae linguae subtilitatem elegantiam-
que concedere. sed quia tamen hoc totum, quidquid est, 29
sive artificium sive studium dicendi, nisi accessit os,
nullum potest esse, docebo vos, discipuli, [id] quod
ipse non didici, quid de omni genere sentiam.' hic 30
posteaquam adriserunt, 'res mihi videtur esse' inquit
'facultate praeclara, arte mediocris; ars enim earum re-
rum est, quae sciuntur; oratoris autem omnis actio opi-
nionibus, non scientia, continetur; nam et apud eos dici-
mus, qui nesciunt, et ea dicimus, quae nescimus ipsi;
itaque et illi alias aliud eisdem de rebus et sentiunt et
iudicant et nos contrarias saepe causas dicimus, non
modo ut Crassus contra me dicat aliquando aut ego con-
tra Crassum, cum alterutri necesse sit falsum dicere,
sed etiam ut uterque nostrum eadem de re alias aliud

defendat, cum plus uno verum esse non possit. ut igi-
tur in eius modi re, quae mendacio nixa sit, [quae ad
scientiam non saepe perveniat,] quae opiniones hominum
et saepe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis
8 esse, cur audiatis.' 'nos vero et valde quidem' Catulus
31 inquit 'putamus atque eo magis, quod nulla mihi osten-
tatione videris esse usurus; exorsus es enim non gloriose;
magis a veritate, ut tu putas, quam a nescio qua digni-
32 tate.' 'ut igitur de ipso genere sum confessus,' inquit
Antonius 'artem esse non maximam, sic illud adfirmo,
praecepta posse quaedam dari peracuta ad pertractandos
animos hominum et ad excipiendas eorum voluntates.
huius rei scientiam si quis volet magnam quandam artem
esse dicere, non repugnabo; etenim cum plerique temere
ac nulla ratione causas in foro dicant, non nulli autem
propter exercitationem aut propter consuetudinem aliquam
callidius id faciant, non est dubium quin, si quis animad-
verterit, quid sit, qua re alii melius quam alii dicant, id
possit notare: ergo id qui toto in genere fecerit, is si
non plane artem, at quasi artem quandam invenerit;
33 atque utinam, ut mihi illa videor videre in foro atque in
causis, item nunc, quem ad modum ea reperirentur, pos-
sem vobis exquirere! sed de me videro; nunc hoc pro-
pono, quod mihi persuasi, quamvis ars non sit, tamen
nihil esse perfecto oratore praeclarius; nam ut usum di-
cendi omittam, qui in omni pacata et libera civitate do-
minatur, tanta oblectatio est in ipsa facultate dicendi, ut
nihil hominum aut auribus aut mentibus iucundius per-
34 cipi possit. qui enim cantus moderata oratione dulcior
inveniri potest? quod carmen artificiosa verborum con-
clusione aptius? qui actor imitanda quam orator susci-
pienda veritate iucundior? quid autem subtilius quam
crebrae acutaeque sententiae? quid admirabilius quam
res splendore inlustrata verborum? quid plenius quam
omni genere rerum cumulata oratio? neque ulla non pro-
pria oratoris res est, quae quidem ornate dici graviter-
9 que debet. huius est in dando consilio de maximis rebus
35 cum dignitate explicata sententia; eiusdem et languentis
populi incitatio et effrenati moderatio; eadem facultate
et fraus hominum ad perniciem et integritas ad salutem

vocatur. quis cohortari ad virtutem ardentius, quis a vitiis acrius revocare, quis vituperare improbos asperius, quis laudare bonos ornatius, quis cupiditatem vehementius frangere accusando potest? quis maerorem levare
mitius consolando? historia vero testis temporum, lux 36
veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur? nam si qua est ars alia, quae verborum aut faciendorum aut legendorum scientiam profiteatur; aut si quisquam dicitur nisi orator formare orationem eamque variare et distinguere quasi quibusdam verborum sententiarumque insignibus; aut si via ulla nisi ab hac una arte traditur aut argumentorum aut sententiarum aut denique descriptionis atque ordinis, fateamur aut hoc, quod haec ars profiteatur, alienum esse aut cum alia aliqua arte
esse commune: at si in hac una est ea ratio atque do- 37
ctrina, non, si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est huius unius proprium; sed ut orator de eis rebus, quae ceterarum artium sunt, si modo eas cognovit, ut heri Crassus dicebat, optime potest dicere, sic ceterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid
ab hac arte didicerunt, neque [enim] si de rusticis rebus 38
agricola quispiam aut etiam, id quod multi, medicus de morbis aut si de pingendo pictor aliquis diserte scripserit aut dixerit, idcirco illius artis putanda est eloquentia; in qua quia vis magna est in hominum ingeniis, eo multi etiam sine doctrina aliquid omnium generum atque artium consequuntur; sed, quid cuiusque sit proprium, etsi ex eo iudicari potest, cum videris, quid quaeque doceat, tamen hoc certius esse nihil potest, quam quod omnes artes aliae sine eloquentia suum munus praestare possunt, orator sine ea nomen obtinere suum non potest; ut ceteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habeant, hic, nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam
petere non possit.' tum Catulus 'etsi,' inquit 'Antoni, 10 39
minime impediendus est interpellatione iste cursus orationis tuae, patiere tamen mihique ignosces; "non enim possum, quin exclamem," ut ait ille in Trinummo: ita oratoris mihi vim cum exprimere subtiliter visus es, tum laudare copiosissime; quod quidem eloquentem vel optime

facere oportet, ut eloquentiam laudet; debet enim ad
eam laudandam ipsam illam adhibere, quam laudat. sed
perge porro; tibi enim adsentior vestrum esse hoc totum
diserte dicere, idque si quis in alia arte faciat, eum ad-
40 sumpto aliunde uti bono, non proprio nec suo.' et Cras-
sus 'nox te' inquit 'nobis, Antoni, expolivit hominem-
que reddidit; nam hesterno sermone unius cuiusdam
operis, ut ait Caecilius, remigem aliquem aut baiulum
nobis oratorem descripseras, inopem quendam humani-
tatis atque inurbanum.' tum Antonius 'heri enim' in-
quit 'hoc mihi proposueram, ut, si te refellissem, hos
abs te discipulos abducerem; nunc, Catulo audiente et
Caesare, videor debere non tam pugnare tecum quam
41 quid ipse sentiam dicere. sequitur igitur, quoniam nobis
est hic, de quo loquimur, in foro atque in oculis civium
constituendus, ut videamus, quid ei negotii demus cuique
eum muneri velimus esse praepositum; nam Crassus heri,
cum vos, Catule et Caesar, non adessetis, posuit breviter
in artis distributione idem, quod Graeci plerique po-
suerunt, neque sane quid ipse sentiret, sed quid ab illis
diceretur, ostendit: duo prima genera quaestionum esse,
in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum, alterum
42 certum: infinitum mihi videbatur id dicere, in quo ali-
quid generatim quaereretur, hoc modo: expetendane esset
eloquentia? expetendine honores? certum autem, in quo
quid in personis et in constituta re et definita quaerere-
tur; cuius modi sunt, quae in foro atque in civium cau-
43 sis disceptationibusque versantur. ea mihi videntur aut
in lite oranda aut in consilio dando esse posita, nam
illud tertium, quod et a Crasso tactum est et, ut audio,
ille ipse Aristoteles, qui haec maxime inlustravit, ad-
iunxit, etiamsi opus est, minus est tamen necessarium.'
'quidnam?' inquit Catulus 'an laudationes? id enim video
11 44 poni genus tertium.' 'ita,' inquit Antonius 'et in eo
quidem genere scio et me et omnis, qui adfuerunt, de-
lectatos esse vehementer, cum a te est Popilia, mater
vestra, laudata, cui primum mulieri hunc honorem in
nostra civitate tributum puto. sed non omnia, quaecum-
que loquimur, mihi videntur ad artem et ad praecepta
45 esse revocanda; ex eis enim fontibus, unde omnia orna-

menta dicendi sumuntur, licebit etiam laudationem ornare
neque illa elementa desiderare, quae ut nemo tradat,
quis est qui nesciat, quae sint in homine laudanda? po-
sita enim in eis *sunt* rebus, quas Crassus in illius ora-
tionis suae, quam contra conlegam censor habuit, prin-
cipio dixit: quae natura aut fortuna darentur hominibus,
in eis rebus se vinci posse animo aequo pati; quae ipsi
sibi homines parare possent, in eis rebus se pati non
posse vinci; *itaque* qui laudabit quempiam, intelleget ex-
ponenda sibi esse fortunae bona; ea sunt generis, pe- 46
cuniae, propinquorum, amicorum, opum, valetudinis, for-
mae, virium, ingenii et ceterarum rerum, quae sunt aut
corporis aut extraneae; * * * si habuerit, bene rebus eis
usum; si non habuerit, sapienter caruisse; si amiserit,
moderate tulisse; deinde, quid sapienter is, quem laudet,
quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid magnifice,
quid pie, quid grate, quid humaniter, quid denique cum
aliqua virtute aut fecerit aut tulerit: haec et quae sunt
eius generis facile videbit, qui volet laudare; et qui vitu-
perare, contraria.' 'cur igitur dubitas,' inquit Catulus, 47
'facere hoc tertium genus, quoniam inest in ratione re-
rum? non enim, si est facilius, eo de numero quoque est
excerpendum.' 'quia nolo,' inquit, 'omnia, quae cadunt
aliquando in oratorem, quamvis exigua sint, ea sic tra-
ctare, quasi nihil possit dici sine praeceptis suis; nam et 48
testimonium saepe dicendum est ac non numquam etiam
adcuratius, ut mihi etiam necesse fuit in Sex. Titium,
seditiosum civem et turbulentum; explicavi in eo testi-
monio dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi
tribuno plebis pro re publica restitissem, quaeque ab eo
contra rem publicam facta arbitrarer, exposui; diu reten-
tus sum, multa audivi, multa respondi. num igitur pla-
cet, cum de eloquentia praecipias, aliquid etiam de testi-
moniis dicendis quasi in arte tradere?' 'nihil sane' inquit 12
Catulus 'necesse est.' 'quid si, quod saepe summis 49
viris accidit, mandata sint exponenda aut in senatu ab
imperatore aut ad imperatorem aut ad regem aut ad po-
pulum aliquem a senatu, num quia genere orationis in
eius modi causis adcuratiore est utendum, idcirco pars
etiam haec causarum numeranda videtur aut propriis

praeceptis instruenda?' 'minime vero,' inquit Catulus;
'non enim deerit homini diserto in eius modi rebus fa-
50 cultas ex ceteris rebus et causis comparata.' 'ergo item'
inquit 'illa, quae saepe diserte agenda sunt et quae ego
paulo ante, cum eloquentiam laudarem, dixi oratoris
esse, neque habent suum locum ullum in divisione par-
tium neque certum praeceptorum genus et agenda sunt
non minus diserte, quam quae in lite dicuntur, obiurga-
tio, cohortatio, consolatio, quorum nihil est, quod non
summa dicendi ornamenta desideret; sed ex artificio res
istae praecepta non quaerunt.' 'plane' inquit Catulus
51 'adsentior.' 'age vero,' inquit Antonius 'qualis oratoris
et quanti hominis in dicendo putas esse historiam scri-
bere?' 'si, ut Graeci scripserunt, summi,' inquit Catulus;
'si, ut nostri, nihil opus est oratore; satis est non esse
mendacem.' 'atqui, ne nostros contemnas,' inquit An-
tonius 'Graeci quoque ipsi sic initio scriptitarunt, ut
52 noster Cato, ut Pictor, ut Piso; erat enim historia nihil
aliud nisi annalium confectio, cuius rei memoriaeque pu-
blicae retinendae causa ab initio rerum Romanarum us-
que ad P. Mucium pontificem maximum res omnis sin-
gulorum annorum mandabat litteris pontifex maximus
referebatque in album et proponebat tabulam domi, po-
testas ut esset populo cognoscendi, [ei] qui etiam nunc
53 annales maximi nominantur: hanc similitudinem scri-
bendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monu-
menta solum temporum, hominum, locorum gestarumque
rerum reliquerunt; itaque qualis apud Graecos Pherecy-
des, Hellanicus, Acusilas fuit aliique permulti, talis
noster Cato et Pictor et Piso, qui neque tenent, quibus
rebus ornetur oratio — modo enim huc ista sunt impor-
tata — et, dum intellegatur quid dicant, unam dicendi
54 laudem putant esse brevitatem. paulum se erexit et ad-
didit maiorem historiae sonum [vocis] vir optimus, Crassi
familiaris, Antipater; ceteri non exornatores rerum, sed
13 tantummodo narratores fuerunt.' 'est,' inquit Catulus
'ut dicis; sed iste ipse Caelius neque distinxit historiam
varietate colorum neque verborum conlocatione et tractu
orationis leni et aequabili perpolivit illud opus; sed ut
homo neque doctus neque maxime aptus ad dicendum,

sicut potuit, dolavit; vicit tamen, ut dicis, superiores.'
'minime mirum,' inquit Antonius 'si ista res adhuc no- 55
stra lingua inlustrata non est; nemo enim studet elo-
quentiae nostrorum hominum, nisi ut in causis atque in
foro eluceat; apud Graecos autem eloquentissimi homi-
nes remoti a causis forensibus cum ad ceteras res in-
lustris tum ad historiam scribendam se applicaverunt:
namque et Herodotum illum, qui princeps genus hoc
ornavit, in causis nihil omnino versatum esse accepimus;
atqui tanta est eloquentia, ut me quidem, quantum [ego
Graece scripta] intellegere possum, magno opere de- 56
lectet; et post illum Thucydides omnis dicendi artificio
mea sententia [facile] vicit; qui ita creber est rerum fre-
quentia, ut verborum prope numerum sententiarum nu-
mero consequatur, ita porro verbis est aptus et pressus,
ut nescias, utrum res oratione an verba sententiis in-
lustrentur: atqui ne hunc quidem, quamquam est in re
publica versatus, ex numero accepimus eorum, qui cau-
sas dictitarent; et hos ipsos libros tum scripsisse dicitur,
cum a re publica remotus atque, id quod optimo cuique
Athenis accidere solitum est, in exsilium pulsus esset;
hunc consecutus est Syracusius Philistus, qui, cum Dio- 57
nysii tyranni familiarissimus esset, otium suum con-
sumpsit in historia scribenda maximeque Thucydidem
est, sicut mihi videtur, imitatus. postea vero ex claris-
sima quasi rhetorum officina duo praestantes ingenio,
Theopompus et Ephorus [ab Isocrate magistro impulsi]
se ad historiam contulerunt; causas omnino numquam
attigerunt. denique etiam a philosophia profectus prin- 14
ceps Xenophon, Socraticus ille, post ab Aristotele Cal- 58
listhenes, comes Alexandri, scripsit historiam, et is qui-
dem rhetorico paene more; ille autem superior leniore
quodam sono est usus, et qui illum impetum oratoris
non habeat, vehemens fortasse minus, sed aliquanto ta-
men est, ut mihi quidem videtur, dulcior. minimus natu
horum omnium Timaeus, quantum autem iudicare pos-
sum, longe eruditissimus et rerum copia et sententiarum
varietate abundantissimus et ipsa compositione verborum
non impolitus magnam eloquentiam ad scribendum attu-
lit, sed nullum usum forensem.' haec cum ille dixisset, 59

'quid est,' inquit 'Catule?' Caesar 'ubi sunt, qui Antonium Graece negant scire? quot historicos nominavit! quam scienter, quam proprie de uno quoque dixit!' 'id mehercule' inquit Catulus 'admirans illud iam mirari desino, quod multo magis ante mirabar, hunc, cum haec nesciret, in dicendo posse tantum.' 'atqui, Catule,' inquit Antonius 'non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans horum libros et non nullos alios, sed de-
60 lectationis causa, cum est otium, legere soleo. quid ergo? est, fatebor, aliquid tamen; ut, cum in sole ambulem, etiamsi ego ob aliud ambulem, fieri natura tamen, ut colorer, sic, cum istos libros ad Misenum — nam Romae vix licet — studiosius legerim, sentio illorum tactu orationem meam quasi colorari. sed ne latius hoc vobis patere videatur, haec dumtaxat in Graecis intellego, quae ipsi, qui scripserunt, voluerunt volgo
61 intellegi: in philosophos vestros si quando incidi, deceptus indicibus librorum, qui sunt fere inscripti de rebus notis et inlustribus, de virtute, de iustitia, de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intellego; ita sunt angustis et concisis disputationibus inligati; poëtas omnino quasi alia quadam lingua locutos non conor attingere. cum his me, ut dixi, oblecto, qui res gestas aut orationes scripserunt suas aut qui ita loquuntur, ut videantur voluisse esse nobis, qui non sumus
15 62 eruditissimi, familiares. sed illuc redeo: videtisne, quantum munus sit oratoris historia? haud scio an flumine orationis et varietate maximum; neque eam reperio usquam separatim instructam rhetorum praeceptis; sita sunt enim ante oculos. nam quis nescit primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde ne quid veri non audeat? ne quae suspitio gratiae sit in
63 scribendo? ne quae simultatis? haec scilicet fundamenta nota sunt omnibus, ipsa autem exaedificatio posita est in rebus et verbis: rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem; volt etiam, quoniam in rebus magnis memoriaque dignis consilia primum, deinde acta, postea eventus exspectentur, et de consiliis significari quid scriptor probet et in rebus gestis declarari non solum quid actum aut dictum sit, sed etiam quo

modo, et cum de eventu dicatur, ut causae explicentur omnes vel casus vel sapientiae vel temeritatis hominumque ipsorum non solum res gestae, sed etiam, qui fama ac nomine excellant, de cuiusque vita atque natura; ver- 64
borum autem ratio et genus orationis fusum atque tractum et cum lenitate quadam aequabili profluens sine hac iudiciali asperitate et sine sententiarum forensibus aculeis persequendum est. harum tot tantarumque rerum videtisne ulla esse praecepta, quae in artibus rhetorum reperiantur? in eodem silentio multa alia oratorum officia iacuerunt, [cohortationis praecepta consolationis admonita,] quae tractanda sunt omnia disertissime, sed locum suum in his artibus, quae traditae sunt, habent nullum;
atque in hoc genere illa quoque est infinita silva, quod 65
oratori plerique, ut etiam Crassus ostendit, duo genera ad dicendum dederunt: unum de certa definitaque causa, quales sunt, quae in litibus, quae in deliberationibus versantur, addat, si quis volet, etiam laudationes; alterum, quod appellant omnes fere scriptores, explicat nemo, infinitam generis sine tempore et sine persona quaestionem — hoc quid et quantum sit, cum dicunt, intellegere
mihi non videntur: si enim est oratoris, quaecumque res 66
infinite posita sit, de ea posse dicere, dicendum erit ei, quanta sit solis magnitudo, quae forma terrae; de mathematicis, de musicis rebus non poterit quin dicat hoc onere suscepto recusare; denique ei, qui profitetur esse suum non solum de eis controversiis, quae temporibus et personis notatae sunt, hoc est, de omnibus forensibus, sed etiam de generum infinitis quaestionibus dicere, nullum potest esse genus orationis, quod sit exceptum —
sed si illam quoque partem quaestionum oratori volumus 16 67
adiungere vagam et liberam et late patentem, ut de rebus bonis aut malis, expetendis aut fugiendis, honestis aut turpibus, utilibus aut inutilibus, de virtute, de iustitia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de amicitia, de officio, de fide, de ceteris virtutibus contrariisque vitiis dicendum oratori putemus; itemque de re publica, de imperio, de re militari, de disciplina civitatis, de hominum moribus, adsumamus eam quoque partem, sed ita, ut sit circumscripta

68 modicis regionibus: equidem omnia, quae pertinent ad
usum civium, morem hominum, quae versantur in con-
suetudine vitae, in ratione rei publicae, in hac societate
civili, in sensu hominis communi, in natura, in moribus,
comprehendenda esse oratori puto; si minus, ut separa-
tim de his rebus philosophorum more respondeat, at
certe, ut in causa prudenter possit intexere; hisce autem
ipsis de rebus ut ita loquatur, uti ei, qui iura, qui leges,
qui civitates constituerunt, locuti sunt, simpliciter et
splendide, sine ulla serie disputationum et sine ieiuna
69 concertatione verborum. hoc loco ne qua sit admiratio,
si tot tantarumque rerum nulla a me praecepta ponentur,
sic statuo: ut in ceteris artibus, cum tradita sint cuius-
que artis difficillima, reliqua, quia aut faciliora aut si-
milia sint, tradi non necesse esse; ut in pictura, qui
hominis unius speciem pingere perdidicerit, posse eum
cuiusvis vel formae vel aetatis, etiamsi non didicerit,
pingere neque esse periculum, qui leonem aut taurum
pingat egregie, ne idem in multis aliis quadrupedibus
facere non possit — neque est omnino ars ulla, in qua
omnia, quae illa arte effici possint, a doctore tradantur,
sed qui primarum et certarum rerum genera ipsa di-
dicerunt, reliqua [non incommode] per se adsequentur —
70 similiter arbitror in hac sive ratione sive exercitatione
dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentis, qui
aut de re publica aut de ipsius rebus aut de eis, contra
quos aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi po-
testate audiant, ad suum arbitrium movere possit, illum
de toto illo genere reliquarum orationum non plus quae-
siturum esse, quid dicat, quam Polyclitum illum, cum
Herculem fingebat, quem ad modum pellem aut hydram
fingeret, etiamsi haec numquam separatim facere didi-
17 cisset.' tum Catulus 'praeclare mihi videris, Antoni,
71 posuisse' inquit 'ante oculos, quid discere oporteret eum,
qui orator esset futurus, quid, etiamsi non didicisset, ex
eo, quod didicisset, adsumeret; deduxisti enim totam
hanc rem in duo genera solum causarum, cetera innume-
rabilia exercitationi et similitudini reliquisti: sed vide ne
in istis duobus generibus hydra tibi sit et pellis, Hercu-
les autem et alia opera maiora in illis rebus, quas prae-

termittis, relinquantur; non enim mihi minus operis vide-
tur de universis generibus rerum quam de singulorum
causis ac multo etiam maius de natura deorum quam de
hominum litibus dicere.' 'non est ita,' inquit Antonius
'dicam enim tibi, Catule, non tam doctus quam, id quod 72
est maius, expertus: omnium ceterarum rerum oratio,
mihi crede, ludus est homini non hebeti neque inexer-
citato neque communium litterarum et politioris humani-
tatis experti; in causarum contentionibus magnum est
quoddam opus atque haud sciam an de humanis operibus
longe maximum; in quibus vis oratoris plerumque ab
imperitis exitu et victoria iudicatur; ubi adest armatus
adversarius, qui sit et feriendus et repellendus; ubi saepe
is, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus aut
etiam amicus adversario et inimicus tibi est; cum aut
docendus is est aut dedocendus aut reprimendus aut in-
citandus aut omni ratione ad tempus, ad causam oratione
moderandus; in quo saepe benevolentia ad odium, odium
autem ad benevolentiam deducendum est; aut tamquam
machinatione aliqua tum ad severitatem tum ad remis-
sionem animi, tum ad tristitiam tum ad laetitiam est
contorquendus; omnium sententiarum gravitate, omnium 73
verborum ponderibus est utendum; accedat oportet actio
varia, vehemens, plena animi, plena spiritus, plena do-
loris, plena veritatis. in his operibus si quis illam
artem comprehenderit, ut tamquam Phidias Minervae
signum efficere possit, non sane, quem ad modum in
clipeo [idem artifex] minora illa opera facere discat, la-
borabit.' tum Catulus 'quo ista maiora ac mirabiliora 18 74
fecisti, eo me maior exspectatio tenet quibusnam rationi-
bus quibusque praeceptis ea tanta vis comparetur; non
quo mea quidem iam intersit—neque enim aetas id mea
desiderat et aliud genus quoddam dicendi nos secuti su-
mus, qui numquam sententias de manibus iudicum vi
quadam orationis extorsimus ac potius placatis eorum
animis tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus
— sed tamen ista tua nullum ad usum meum, tantum
cognoscendi studio adductus requiro; nec mihi opus est 75
Graeco aliquo doctore, qui mihi pervolgata praecepta
decantet, cum ipse numquam forum, numquam ullum

iudicium aspexerit; ut Peripateticus ille dicitur Phormio, cum Hannibal Karthagine expulsus Ephesum ad Antiochum venisset exsul proque eo, quod eius nomen erat magna apud omnis gloria, invitatus esset ab hospitibus suis, ut eum, quem dixi, si vellet, audiret; cumque is se non nolle dixisset, locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperatoris officio et de re militari; tum, cum ceteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati, quaerebant ab Hannibale, quidnam ipse de illo philosopho iudicaret: hic Poenus non optime Graece, sed tamen libere respondisse fertur, multos se deliros senes saepe vidisse, sed qui magis, quam Phormio de-
76 liraret, vidisse neminem. neque mehercule iniuria: quid enim aut adrogantius aut loquacius fieri potuit quam Hannibali, qui tot annis de imperio cum populo Romano omnium gentium victore certasset, Graecum hominem, qui numquam hostem, numquam castra vidisset, numquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, praecepta de re militari dare? hoc mihi facere omnes isti, qui de arte dicendi praecipiunt, videntur; quod enim ipsi experti non sunt, id docent ceteros; sed hoc minus fortasse errant, quod non te, ut Hannibalem,
19 sed pueros aut adulescentulos docere conantur.' 'erras,
77 Catule,' inquit Antonius 'nam egomet in multos iam Phormiones incidi. quis enim est istorum Graecorum, qui quemquam nostrum quicquam intellegere arbitretur? ac mihi quidem non ita molesti sunt; facile omnis perpetior et perfero; nam aut aliquid adferunt, quod mihi non displiceat, aut efficiunt, ut me non didicisse minus paeniteat; dimitto autem eos non tam contumeliose quam philosophum illum Hannibal, et eo fortasse plus habeo etiam negotii: sed tamen est eorum doctrina, quantum
78 ego iudicare possum, perridicula: dividunt enim totam rem in duas partis, in causae controversiam et in quaestionis: causam appellant rem positam in disceptatione reorum et controversia; quaestionem autem rem positam in infinita dubitatione; de causa praecepta dant; de altera
79 parte dicendi mirum silentium est. deinde quinque faciunt quasi membra eloquentiae, invenire quid dicas, inventa disponere, deinde ornare verbis, post memoriae

mandare, tum ad extremum agere ac pronuntiare; rem
sane non reconditam; quis enim hoc non sua sponte
viderit, neminem posse dicere, nisi et quid diceret et
quibus verbis et quo ordine diceret haberet et ea memi-
nisset? atque haec ego non reprehendo, sed ante oculos
posita esse dico, ut eas item quattuor, quinque, sexve
partis vel etiam septem, quoniam aliter ab aliis digerun-
tur, in quas est ab his omnis oratio distributa: iubent 80
enim exordiri ita, ut eum, qui audiat, benevolum nobis
faciamus et docilem et attentum; deinde rem narrare ita,
ut veri similis narratio sit, ut aperta, ut brevis; post au-
tem dividere causam aut proponere; nostra confirmare
argumentis ac rationibus; deinde contraria refutare; tum
autem alii conclusionem orationis et quasi perorationem
conlocant, alii iubent, antequam peroretur, ornandi aut
augendi causa digredi, deinde concludere ac perorare.
ne haec quidem reprehendo; sunt enim concinne distri- 81
buta, sed tamen, id quod necesse fuit ab hominibus
expertibus veritatis, non perite: quae enim praecepta
principiorum et narrationum esse voluerunt, ea in totis
orationibus sunt conservanda; nam ego mihi benevolum 82
iudicem facilius facere possum, cum sum in cursu ora-
tionis, quam cum omnia sunt inaudita; docilem autem
non cum polliceor me demonstraturum, sed tum, cum
doceo et explano; attentum vero crebro tota actione
[excitandis mentibus iudicum], non prima denuntiatione
[efficere possumus]; iam vero narrationem quod iubent 83
veri similem esse et apertam et brevem, recte nos ad-
monent: quod haec narrationis magis putant esse pro-
pria quam totius orationis, valde mihi videntur errare;
omninoque in hoc omnis est error, quod existimant arti-
ficium esse hoc quoddam non dissimile ceterorum, cuius
modi de ipso iure civili hesterno die Crassus componi
posse dicebat: ut genera rerum primum exponerentur, in
quo vitium est, si genus ullum praetermittitur; deinde
singulorum partes generum, in quo et deesse aliquam
partem et superare mendosum est; tum verborum om-
nium definitiones, in quibus neque abesse quicquam de-
cet neque redundare; sed hoc si in iure civili, si etiam 20 84
in parvis aut mediocribus rebus doctiores adsequi pos-

sunt, non idem sentio tanta hac in re tamque immensa
posse fieri; sin autem qui arbitrantur, deducendi sunt ad
eos, qui haec docent; omnia iam explicata et perpolita
adsequentur; sunt enim innumerabiles de his rebus libri
neque abditi neque obscuri: sed videant quid velint; ad
ludendumne an ad pugnandum arma sint sumpturi; aliud
enim pugna et acies, aliud ludus campusque noster de-
siderat; attamen ars ipsa ludicra armorum et gladiatori
et militi prodest aliquid; sed animus acer et praesens et
acutus idem atque versutus invictos viros efficit [non
85 difficilius arte coniuncta]. qua re ego tibi oratorem sic
iam instituam, si potero, ut quid efficere possit ante per-
spiciam: sit enim mihi tinctus litteris; audierit aliquid,
legerit, ista ipsa praecepta acceperit; temptabo quid de-
ceat, quid voce, quid viribus, quid spiritu, quid lingua
efficere possit. si intellegam posse ad summos perve-
nire, non solum hortabor, ut elaboret, sed etiam, si vir
quoque bonus mihi videbitur esse, obsecrabo; tantum
ego in excellenti oratore et eodem bono viro pono esse
ornamenti universae civitati; sin videbitur, cum omnia
summa fecerit, tamen ad mediocris oratores esse ven-
turus, permittam ipsi quid velit; molestus magno opere
non ero; sin plane abhorrebit et erit absurdus, ut se
contineat aut ad aliud studium transferat, admonebo;
86 nam neque is, qui optime potest, deserendus ullo modo
est a cohortatione nostra neque is, qui aliquid potest,
deterrendus: quod alterum divinitatis mihi cuiusdam vide-
tur, alterum, vel non facere quod non optime possis, vel
facere quod non pessime facias, humanitatis, tertium
vero illud, clamare contra quam deceat et quam possit,
hominis est, ut tu, Catule, de quodam clamatore dixisti,
stultitiae suae quam plurimos testis domestico praeconio
87 conligentis. de hoc igitur, qui erit talis, ut cohortandus
adiuvandusque sit, ita loquamur, ut ei tradamus ea dum-
taxat, quae nos usus docuit, ut nobis ducibus veniat eo,
quo sine duce ipsi pervenimus, quoniam meliora docere
21 88 non possumus. atque ut a familiari nostro exordiar,
hunc ego, Catule, Sulpicium primum in causa parvula
adulescentulum audivi voce et forma et motu corporis et
reliquis rebus aptis ad hoc munus, de quo quaerimus,

oratione autem celeri et concitata, quod erat ingenii, et
verbis effervescentibus et paulo nimium redundantibus,
quod erat aetatis. non sum aspernatus; volo enim se
efferat in adulescente fecunditas; nam sicut facilius in
vitibus revocantur ea, quae sese nimium profuderunt,
quam, si nihil valet materies, nova sarmenta cultura ex-
citantur, item volo esse in adulescente, unde aliquid
amputem; non enim potest in eo esse sucus diuturnus,
quod nimis celeriter est maturitatem adsecutum. vidi 89
statim indolem neque dimisi tempus et eum sum cohor-
tatus, ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum,
magistrum autem, quem vellet, eligeret; me quidem si
audiret, L. Crassum: quod iste adripuit et ita sese factu-
rum confirmavit atque etiam addidit, gratiae scilicet
causa, me quoque sibi magistrum futurum. vix annus
intercesserat ab hoc sermone cohortationis meae, cum
iste accusavit C. Norbanum, defendente me: non est
credibile quid interesse mihi sit visum inter eum, qui
tum erat et qui anno ante fuerat. omnino in illud genus
eum Crassi magnificum atque praeclarum natura ipsa
ducebat, sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem
studio atque imitatione intendisset atque ita dicere con-
suesset, ut tota mente Crassum atque omni animo in-
tueretur. ergo hoc sit primum in praeceptis meis, ut 22
demonstremus, quem imitetur [atque ita, ut, quae ma- 90
xime excellent in eo, quem imitabitur, ea diligentissime
persequatur]; tum accedat exercitatio, qua illum, quem
delegerit, imitando effingat atque exprimat, non ut mul-
tos imitatores saepe cognovi, qui aut ea, quae facilia
sunt, aut etiam illa, quae insignia ac paene vitiosa, con-
sectantur imitando: nihil est facilius, quam amictum imi- 91
tari alicuius aut statum aut motum; si vero etiam vitiosi
aliquid est, id sumere et in eo ambitiosum esse non
magnum est, ut ille, qui nunc etiam, amissa voce, furit
in re publica, Fufius, nervos in dicendo C. Fimbriae,
quos tamen habuit ille, non adsequitur, oris pravitatem
et verborum latitudinem imitatur; sed tamen ille nec de-
ligere scivit, cuius potissimum similis esset, et in eo
ipso, quem delegerat, imitari etiam vitia voluit; qui au- 92
tem ita faciet, ut oportet, primum vigilet necesse est in

deligendo; deinde, quem probavit, in eo, quae maxime
excellent, ea diligentissime persequatur. quid enim cau-
sae censetis esse, cur aetates extulerint singulae prope
genera dicendi? quod non tam facile in nostris oratori-
bus possumus iudicare, quia scripta, ex quibus iudicium
fieri posset, non multa sane reliquerunt, quam in Grae-
cis, ex quorum scriptis, cuiusque aetatis quae dicendi
93 ratio voluntasque fuerit, intellegi potest. antiquissimi
fere sunt, quorum quidem scripta constent, Pericles at-
que Alcibiades et eadem aetate Thucydides, subtiles,
acuti, breves, sententiis magis quam verbis abundantes:
non potuisset accidere, ut unum genus esset omnium,
nisi aliquem sibi proponerent ad imitandum. consecuti
sunt hos Critias, Theramenes, Lysias: multa Lysiae
scripta sunt; non nulla Critiae; de Theramene audimus;
omnes etiam tum retinebant illum Pericli sucum, sed
94 erant paulo uberiore filo. ecce tibi est exortus Isocrates,
[magister istorum omnium] cuius e ludo tamquam ex
equo Troiano meri principes exierunt; sed eorum partim
23 in pompa, partim in acie inlustres esse voluerunt; atqui
et illi, Theopompi, Ephori, Philisti, Naucratae multique
alii naturis differunt, voluntate autem similes sunt [et]
inter sese [magistri]; et ei, qui se ad causas contulerunt,
ut Demosthenes, Hyperides, Lycurgus, Aeschines, Di-
narchus aliique complures, etsi inter se pares non fue-
runt, tamen omnes sunt in eodem veritatis imitandae
genere versati, quorum quamdiu mansit imitatio, tamdiu
95 genus illud dicendi studiumque vixit; posteaquam exstin-
ctis his omnis eorum memoria sensim obscurata est et
evanuit, alia quaedam dicendi molliora ac remissiora
genera viguerunt. inde Demochares, quem aiunt soro-
ris filium fuisse Demostheni; tum Phalereus ille Deme-
trius omnium istorum mea sententia politissimus, aliique
horum similes exstiterunt; quae si volemus usque ad hoc
tempus persequi, intellegemus, ut hodie Alabandensem
illum Meneclem et eius fratrem Hieroclem, quos ego
audivi, tota imitatur Asia, sic semper fuisse aliquem,
96 cuius se similis plerique esse vellent. hanc igitur simi-
litudinem qui imitatione adsequi volet, cum exercita-
tionibus crebris atque magnis tum scribendo maxime

persequatur; quod si hic noster Sulpicius faceret, multo eius oratio esset pressior; in qua nunc interdum, ut in herbis rustici solent dicere in summa ubertate, inest luxuries quaedam, quae stilo depascenda est.' hic Sul- 97
picius 'me quidem' inquit 'recte mones, idque mihi gratum est; sed ne te quidem, Antoni, multum scriptitasse arbitror.' tum ille 'quasi vero' inquit 'non ea praecipiam aliis, quae mihi ipsi desint: sed tamen ne tabulas quidem conficere existimor: verum et in hoc ex re familiari mea et in illo ex eo, quod dico, quantulum id cumque est, quid faciam iudicari potest. atque esse tamen 98
[multos] videmus, qui neminem imitentur et suapte natura, quod velint, sine cuiusquam similitudine consequantur; quod et in vobis animadverti recte potest, Caesar et Cotta; quorum alter inusitatum nostris quidem oratoribus leporem quendam et salem, alter acutissimum et subtilissimum dicendi genus est consecutus; neque vero vester aequalis Curio, patre mea sententia vel eloquentissimo temporibus illis, quemquam mihi magno opere videtur imitari; qui tamen verborum gravitate et elegantia et copia suam quandam expressit quasi formam figuramque dicendi; quod ego maxime iudicare potui in ea causa, quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit; in qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus, sed etiam sapiens orator habere deberet.

Verum ut aliquando ad causas deducamus illum, quem 24 99
instituimus, et eas quidem, in quibus plusculum negotii est, iudiciorum atque litium — riserit aliquis fortasse hoc praeceptum; est enim non tam acutum quam necessarium magisque monitoris non fatui quam eruditi magistri — hoc ei primum praecipiemus, quascumque causas erit tractaturus, ut eas diligenter penitusque cognoscat. hoc in ludo non praecipitur; faciles enim causae ad 100
pueros deferuntur: lex peregrinum vetat in murum ascendere; ascendit; hostis reppulit: accusatur. nihil est negotii eius modi causam cognoscere; recte igitur nihil de causa discenda praecipiunt; [haec est enim in ludo causarum formula fere.] at vero in foro tabulae, testimonia, pacta, conventa, stipulationes, cognationes, adfinitates,

decreta, responsa, vita denique eorum, qui in causa ver-
santur, tota cognoscenda est; quarum rerum neglegentia
plerasque causas et maxime privatas — sunt enim multo
101 saepe obscuriores — videmus amitti; ita non nulli, dum
operam suam multam existimari volunt, ut toto foro voli-
tare et a causa ad causam ire videantur, causas dicunt
incognitas; in quo est illa quidem magna offensio vel
neglegentiae, susceptis rebus, vel perfidiae, receptis; sed
etiam illa maior opinione, quod nemo potest de ea re,
quam non novit, non turpissime dicere: ita dum inertiae
vituperationem, quae maior est, contemnunt, adsequun-
tur etiam illam, quam magis ipsi fugiunt, tarditatis.
102 equidem soleo dare operam, ut de sua quisque re me
ipse doceat et ut ne quis alius adsit, quo liberius loqua-
tur, et agere adversarii causam, ut ille agat suam et
quicquid de sua re cogitarit in medium proferat: itaque
cum ille discessit, tris personas unus sustineo summa
animi aequitate, meam, adversarii, iudicis. qui locus est
talis, ut plus habeat adiumenti quam incommodi, hunc
iudico esse dicendum; ubi plus mali quam boni reperio,
103 id totum abdico atque eicio. ita adsequor, ut alio tem-
pore cogitem quid dicam et alio dicam; quae duo pleri-
que ingenio freti simul faciunt; sed certe eidem illi me-
lius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus
104 ad cogitandum, aliud ad dicendum putarent. cum rem
penitus causamque cognovi, statim occurrit animo, quae
sit causa ambigendi; nihil est enim, quod inter homines
ambigatur, [sive ex crimine causa constat, ut facinoris,
sive ex controversia, ut hereditatis, sive ex deliberatione,
ut belli, sive ex persona, ut laudis, sive ex disputatione,
ut de ratione vivendi;] in quo non aut quid factum sit
aut fiat futurumve sit quaeratur aut quale sit aut quid
25 vocetur; ac nostrae fere causae, quae quidem sunt cri-
105 minum, plerumque infitiatione defenduntur; nam et de
pecuniis repetundis [quae maximae sunt,] neganda fere
sunt omnia, et de ambitu raro illud datur, ut possis
liberalitatem atque benignitatem ab ambitu atque largi-
tione seiungere; de sicariis, de veneficiis, de peculatu
infitiari necesse est: id est igitur genus primum causa-
rum in iudiciis ex controversia facti; in deliberationibus

plerumque ex futuri, raro ex instantis aut facti. saepe 106
etiam res non sit necne, sed qualis sit quaeritur; ut cum
L. Opimii causam defendebat apud populum, audiente
me, C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat,
sed id iure pro salute patriae factum esse dicebat; ut
eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente rem publi-
cam capessenti P. Africanus de Ti. Graccho interroganti
responderat iure caesum videri; iure autem omnia de-
fenduntur, quae sunt eius generis, ut aut oportuerit aut
licuerit aut necesse fuerit aut imprudentia aut casu facta
esse videantur. iam quid vocetur, quaeritur, cum quo 107
verbo quid appellandum sit, contenditur; ut mihi ipsi
cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causa summa conten-
tio; pleraque enim de eis, quae ab isto obiciebantur,
cum confiterer, tamen ab illo maiestatem minutam nega-
bam, ex quo verbo lege Appuleia tota illa causa pende-
bat. atque in hoc genere causarum non nulli praecipiunt, 108
ut verbum illud, quod causam facit, dilucide breviterque
uterque definiat, quod mihi quidem perquam puerile
videri solet: alia est enim, cum inter doctos homines de
eis ipsis rebus, quae versantur in artibus, disputatur,
verborum definitio, ut cum quaeritur, quid sit ars, quid
sit lex, quid sit civitas, in quibus hoc praecipit ratio at-
que doctrina, ut vis eius rei, quam definias, sic expri-
matur, ut neque absit quicquam neque supersit; quod 109
quidem in illa causa neque Sulpicius fecit neque ego
facere conatus sum; nam quantum uterque nostrum po-
tuit, omni copia dicendi dilatavit, quid esset maiestatem
minuere: etenim definitio primum reprehenso verbo uno
aut addito aut dempto saepe extorquetur e manibus;
deinde genere ipso doctrinam redolet exercitationemque
paene puerilem; tum in sensum et in mentem iudicis in-
trare non potest, ante enim praeterlabitur, quam per-
cepta est. sed in eo genere, in quo quale sit quid, am- 26
bigitur, exsistit etiam ex scripti interpretatione saepe 110
contentio, in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo con-
troversia; nam illud ipsum, quod scriptum a sententia
discrepat, genus quoddam habet ambigui; quod tum ex-
plicatur, cum ea verba, quae desunt, suggesta sunt,
quibus additis defenditur sententiam scripti perspicuam

6*

fuisse; ex contrariisque scriptis si quid ambigitur, non
novum genus nascitur, sed superioris generis causa du-
plicatur; idque aut numquam diiudicari poterit aut ita
diiudicabitur, ut referendis praeteritis verbis id scriptum,
quodcumque defendemus, suppleatur; ita fit, ut unum
genus in eis causis, quae propter scriptum ambiguntur,
111 relinquatur, si est scriptum aliquid ambigue; ambiguo-
rum autem cum plura genera sunt, quae mihi videntur
ei melius nosse, qui dialectici appellantur, hi autem
nostri ignorare, qui non minus nosse debeant, tum illud
est frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis
vel scripti, cum idcirco aliquid ambigitur, quod aut ver-
112 bum aut verba sint praetermissa. iterum autem pec-
cant, cum genus hoc causarum, quod in scripti inter-
pretatione versatur, ab illis causis, in quibus, qualis
quaeque res sit, disceptatur, seiungunt; nusquam enim
tam quaeritur, quale sit genus ipsum rei quam in scripto,
113 quod totum a facti controversia separatum est. ita tria
sunt omnino genera, quae in disceptationem et contro-
versiam cadere possint: quid fiat factum futurumve sit,
aut quale sit, aut quo modo nominetur; nam illud qui-
dem, quod quidam Graeci adiungunt, 'rectene factum sit,'
27 totum in eo est 'quale sit.' sed iam ad institutum rever-
tar meum.

114 Cum igitur accepta causa et genere cognito rem
tractare coepi, nihil prius constituo, quam quid sit illud,
quo mihi sit referenda omnis illa oratio, quae sit pro-
pria quaestionis et iudicii; deinde illa duo diligentis-
sime considero, quorum alterum commendationem habet
nostram aut eorum, quos defendimus, alterum est ad-
commodatum ad eorum animos, apud quos dicimus, ad
115 id, quod volumus, commovendos. ita omnis ratio di-
cendi tribus ad persuadendum rebus est nixa: ut probe-
mus vera esse, quae defendimus; ut conciliemus eos
nobis, qui audiunt; ut animos eorum, ad quemcumque
116 causa postulabit motum, vocemus. ad probandum autem
duplex est oratori subiecta materies: una rerum earum,
quae non excogitantur ab oratore, sed in re positae ra-
tione tractantur, ut tabulae, testimonia, pacta, conventa,
quaestiones, leges, senatus consulta, res iudicatae, de-

creta, responsa, reliqua, si quae sunt, quae non ab ora-
tore pariuntur, sed ad oratorem [a causa atque] a reis
deferuntur; altera est, quae tota in disputatione et in
argumentatione oratoris conlocata est; ita in superiore 117
genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de
inveniendis cogitandum est. atque isti quidem, qui do-
cent, cum causas in plura genera secuerunt, singulis
generibus argumentorum copiam suggerunt; quod etiamsi
ad instituendos adulescentulos magis aptum est, ut, si-
mulac posita causa sit, habeant quo se referant, unde
statim expedita possint argumenta depromere, tamen et
tardi ingenii est rivulos consectari, fontis rerum non
videre, et iam aetatis est ususque nostri a capite quod
velimus arcessere et unde omnia manent videre. et pri- 118
mum genus illud earum rerum, quae ad oratorem defe-
runtur, meditatum nobis in perpetuum ad omnem usum
similium rerum esse debebit; nam et pro tabulis et con-
tra tabulas et pro testibus et contra testis et pro quae-
stionibus et contra quaestiones et item de ceteris rebus
eiusdem generis vel separatim dicere solemus de genere
universo vel definite de singulis temporibus, hominibus,
causis; quos quidem locos — vobis hoc, Cotta et Sul-
pici, dico — multa commentatione atque meditatione
paratos atque expeditos habere debetis; longum est enim 119
nunc me explicare, qua ratione aut confirmare aut infir-
mare testis, tabulas, quaestiones oporteat: haec sunt om-
nia ingenii vel mediocris, exercitationis autem maximae;
artem quidem et praecepta dumtaxat hactenus requirunt,
ut certis dicendi luminibus ornentur. itemque illa, quae 120
sunt alterius generis, quae tota ab oratore pariuntur, ex-
cogitationem non habent difficilem, explicationem magis
inlustrem perpolitamque desiderant; itaque cum haec duo
nobis quaerenda sint in causis, primum quid, deinde quo
modo dicamus, alterum, quod totum arte tinctum vide-
tur, tametsi artem requirit, tamen prudentiae est paene
mediocris quid dicendum sit videre; alterum est, in quo
oratoris vis illa divina virtusque cernitur, ea, quae di-
cenda sunt, ornate, copiose varieque dicere. qua re 28
illam partem superiorem, quoniam semel ita vobis pla- 121
cuit, non recusabo quo minus perpoliam atque confi-

ciam — quantum consequar, vos iudicabitis — quibus ex locis ad eas tris res, quae ad fidem faciendam solae valent, ducatur oratio, ut et concilientur animi et doceantur et moveantur; [haec sunt enim tria.] ea vero quem ad modum inlustrentur, praesto est, qui omnis docere possit, qui hoc primus in nostros mores induxit,
122 qui maxime auxit, qui solus effecit. namque ego, Catule, — dicam enim non reverens adsentandi suspicionem — neminem esse oratorem paulo inlustriorem arbitror [neque Graecum neque Latinum] quem aetas nostra tulerit, quem non et saepe et diligenter audierim, itaque si quid est in me — quod iam sperare videor, quoniam quidem vos, his ingeniis homines, tantum operae mihi ad audiendum datis — ex eo est, quod nihil quisquam umquam me audiente egit [orator], quod non in memoria mea penitus insederit: itaque ego is, qui sum, quantuscumque sum ad iudicandum, omnibus auditis oratoribus, sine ulla dubitatione sic statuo et iudico, neminem omnium tot et tanta, quanta sint in Crasso, habuisse orna-
123 menta dicendi. quam ob rem, si vos quoque hoc idem existimatis, non erit, ut opinor, iniqua partitio, si, cum ego hunc [oratorem], quem nunc fingo, ut institui, crearo, aluero, confirmaro, tradam eum Crasso et vestiendum
124 et ornandum.' tum Crassus, 'tu vero,' inquit 'Antoni, perge, ut instituisti; neque enim est boni neque liberalis parentis, quem procrearis et eduxeris, eum non et vestire et ornare, praesertim cum te locupletem esse negare non possis. quod enim ornamentum, quae vis, qui animus, quae dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem et eius diloricare tunicam et iudicibus cicatrices adversas senis imperatoris ostendere? qui idem, hoc accusante Sulpicio, cum hominem seditiosum furiosumque defenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare ac demonstrare gravissimis verbis multos saepe impetus populi non iniustos esse, quos praestare nemo posset; multas etiam e re publica seditiones saepe esse factas, ut cum reges essent exacti, ut cum tribunicia potestas constituta; illam Norbani seditionem ex luctu civium et ex Caepionis odio, qui exercitum amiserat, neque reprimi potuisse et iure

esse conflatam? potuit hic locus tam anceps, tam inaudi- 125
tus, tam lubricus, tam novus sine quadam incredibili vi
ac facultate dicendi tractari? quid ego de Cn. Mallii,
quid de Q. Regis commiseratione dicam? quid de aliis
innumerabilibus? in quibus non hoc maxime enituit, quod
tibi omnes dant, acumen quoddam singulare, sed haec
ipsa, quae nunc ad me delegare vis: ea semper in te
eximia et praestantia fuerunt.' tum Catulus 'ego vero' 29
inquit 'in vobis hoc maxime admirari soleo, quod, cum 126
inter vos in dicendo dissimillimi sitis, ita tamen uterque
vestrum dicat, ut ei nihil neque a natura denegatum
neque a doctrina non delatum esse videatur; qua re,
Crasse, neque tu tua suavitate nos privabis, ut, si quid
ab Antonio aut praetermissum aut relictum sit, non ex-
plices; neque te, Antoni, si quid non dixeris, existima-
bimus non potuisse potius quam a Crasso dici maluisse.'
hic Crassus 'quin tu,' inquit 'Antoni, omittis ista, quae 127
proposuisti, quae nemo horum desiderat: quibus ex locis
ea, quae dicenda sunt in causis, reperiantur; quae quam-
quam abs te novo quodam modo praeclareque dicuntur,
sunt tamen et re faciliora et praeceptis pervagata; illa
deprome nobis unde adferas, quae saepissime tractas
semperque divinitus.'

'Depromam equidem,' inquit 'et quo facilius id a te 128
exigam, quod petam, nihil tibi a me postulanti recusabo.
meae totius orationis et istius ipsius [in dicendo] facul-
tatis, quam modo Crassus in caelum verbis extulit, tres
sunt rationes, ut ante dixi: una conciliandorum homi-
num, altera docendorum, tertia concitandorum. harum 129
trium partium prima lenitatem orationis, secunda acu-
men, tertia vim desiderat, nam hoc necesse est, ut is,
qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione vo-
luntatis propendeat in nos aut defensionis argumentis
adducatur aut animi permotione cogatur. sed quoniam
illa pars, in qua rerum ipsarum explicatio ac defensio
posita est, videtur omnem huius generis quasi doctrinam
continere, de ea primum loquemur et pauca dicemus;
pauca enim sunt, quae usu iam tractata et animo quasi
notata habere videamur; ac tibi sapienter monenti, Crasse, 30
libenter adsentiemur, ut singularum causarum defensio- 130

nes, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus,
aperiamus autem capita ea, unde omnis ad omnem et
causam et orationem disputatio ducitur. neque enim,
quotiens verbum aliquod est scribendum nobis, totiens
eius verbi litterae sunt cogitatione conquirendae; nec
quotiens causa dicenda est, totiens ad eius causae sepo-
sita argumenta revolvi nos oportet, sed habere certos
locos, qui, ut litterae ad verbum scribendum, sic illi ad
131 causam explicandam statim occurrant. sed hi loci ei
demum oratori prodesse possunt, qui est versatus in
rebus vel usu, quem aetas denique adfert, vel auditione
et cogitatione, quae studio et diligentia praecurrit aeta-
tem. nam si tu mihi quamvis eruditum hominem ad-
duxeris, quamvis acrem et acutum in cogitando, quamvis
ad pronuntiandum expeditum, si erit idem in consuetu-
dine civitatis, in exemplis, in institutis, in moribus ac
voluntatibus civium suorum hospes, non multum ei loci
proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur: subacto
mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato, sed
[novato et] iterato, quo meliores fetus possit et grandio-
res edere; subactio autem est usus, auditio, lectio, litterae.
132 ac primum naturam causae videat, quae numquam latet,
factumne sit quaeratur, an quale sit, an quod nomen
habeat; quo perspecto statim occurrit naturali quadam
prudentia, non his subductionibus, quas isti docent, quid
faciat causam, id est, quo sublato controversia stare non
possit; deinde quid veniat in iudicium, quod isti sic
iubent quaerere: interfecit Opimius Gracchum. quid
facit causam? quod rei publicae causa, cum ex senatus
consulto ad arma vocasset. hoc tolle, causa non erit.
at id ipsum negat contra leges licuisse Decius. veniet
igitur in iudicium licueritne ex senatus consulto servan-
dae rei publicae causa. perspicua sunt haec quidem et
in volgari prudentia sita; sed illa quaerenda, quae et ab
accusatore et a defensore argumenta ad id, quod in iu-
31 dicium venit, spectantia debeant adferri; atque hic illud
133 videndum est, in quo summus est error istorum magistro-
rum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc
quidem ad dicendum magno opere pertineat, sed tamen
ut videatis, quale sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi

videntur [hebes atque impolitum]: constituunt enim in
partiendis orationum modis duo genera causarum: unum
appellant, in quo sine personis atque temporibus de uni-
verso genere quaeratur; alterum, quod personis certis et
temporibus definiatur; ignari omnis controversias ad uni-
versi generis vim et naturam referri; nam in ea ipsa 134
causa, de qua ante dixi, nihil pertinet ad oratoris locos
Opimii persona, nihil Decii; de ipso enim universo ge-
nere infinita quaestio est, num poena videatur esse ad-
ficiendus, qui civem ex senatus consulto patriae conser-
vandae causa interemerit, cum id per leges non liceret;
nulla denique est causa, in qua id, quod in iudicium
venit, reorum personis ac non generum ipsorum uni-
versa dubitatione quaeratur. quin etiam in eis ipsis, ubi 135
de facto ambigitur, ceperitne pecunias contra leges P.
Decius, argumenta et criminum et defensionis revocen-
tur oportet ad genus et ad naturam universam: quod
sumptuosus, [de luxurie] quod alieni appetens, [de ava-
ritia] quod seditiosus, [de turbulentis et malis civibus]
quod a multis arguitur, [de genere testium] contraque,
quae pro reo dicentur, omnia necessario a tempore atque
homine ad communis rerum et generum summas revol-
ventur; atque haec forsitan homini non omnia, quae sunt 136
in natura rerum, celeriter animo comprehendenti per-
multa videantur, quae veniant in iudicium tum, cum de
facto quaeratur; sed tamen criminum multitudo est et
defensionum, non locorum infinita. quae vero, cum de 32 137
facto non ambigitur, quaeruntur, qualia sint, ea si ex
reis numeres, et innumerabilia sunt et obscura; si ex
rebus, valde et modica et inlustria; nam si Mancini
causam in uno Mancino ponimus, quotienscumque is,
quem pater patratus dediderit, receptus non erit, totiens
causa nova nascetur; sin illa controversia causam facit,
videaturne ei, quem pater patratus dediderit, si is non
sit receptus, postliminium esse, nihil ad artem dicendi
nec ad argumenta defensionis Mancini nomen pertinet;
ac, si quid adfert praeterea hominis aut dignitas aut in- 138
dignitas, extra quaestionem est et ea tamen ipsa oratio
ad universi generis disputationem referatur necesse est.
haec ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos

redarguam; quamquam reprehendendi sunt qui in genere
definiendo istas causas scribunt in personis et in tem-
139 poribus positas esse; nam etsi incurrunt tempora et per-
sonae, tamen intellegendum est, non ex eis, sed ex
genere quaestionis pendere causas. sed hoc nihil ad
me; nullum enim nobis certamen cum istis esse debet;
tantum satis est intellegi ne hoc quidem eos consecutos,
quod in tanto otio etiam sine hac forensi exercitatione
efficere potuerunt, ut genera rerum discernerent eaque
140 paulo subtilius explicarent. verum hoc, ut dixi, nihil
ad me; illud ad me ac multo etiam magis ad vos, Cotta
noster et Sulpici: quo modo nunc se istorum artes habent,
pertimescenda est multitudo causarum; est enim infinita,
si in personis ponitur; quot homines, tot causae; sin ad
generum universas quaestiones referuntur, ita modicae
et paucae sunt, ut eas omnis diligentes et memores et
sobrii oratores percursas animo et prope dicam decanta-
tas habere debeant; nisi forte existimatis a M'. Curio cau-
sam didicisse L. Crassum et ea re multa attulisse, quam
ob rem postumo non nato Curium tamen heredem Coponii
141 esse oporteret: nihil ad copiam argumentorum neque ad
causae vim ac naturam nomen Coponii aut Curii pertinuit;
in genere erat universo rei negotiique, non in tempore ac
nominibus, omnis quaestio: cum scriptum ita sit SI MIHI FILIUS
GENITUR, ISQUE PRIUS MORITUR, et cetera, TUM MIHI ILLE SIT HERES,
si natus filius non sit, videaturne is, qui filio mortuo institu-
tus heres sit, heres esse: perpetui iuris et universi generis
quaestio non hominum nomina, sed rationem dicendi et
33 142 argumentorum fontis desiderat. in quo etiam isti nos iuris
consulti impediunt a discendoque deterrent; video enim in
Catonis et in Bruti libris nominatim fere referri, quid
alicui de iure viro aut mulieri responderit; credo, ut
putaremus in hominibus, non in re consultationis aut
dubitationis causam aliquam fuisse; ut, quod homines
innumerabiles essent, [debilitati a iure cognoscendo] vo-
luntatem discendi simul cum spe perdiscendi abiceremus.
sed haec Crassus aliquando nobis expediet et exponet
descripta generatim; est enim, ne forte nescias, heri
nobis ille hoc, Catule, pollicitus, ius civile, quod nunc
diffusum et dissipatum esset, in certa genera coactu-

rum et ad artem facilem redacturum.' 'et quidem' in- 143
quit Catulus 'haudquaquam id est difficile Crasso, qui et, quod disci potuit de iure, didicit et, quod eis, qui eum docuerunt, defuit, ipse adferet, ut, quae sint in iure, vel acute describere vel ornate inlustrare possit.' 'ergo ista' inquit Antonius 'tum a Crasso discemus, cum se de turba et a subselliis in otium, ut cogitat, soliumque contulerit.' 'iam id quidem saepe' inquit Ca- 144
tulus 'ex eo audivi, cum diceret sibi certum esse a iudiciis causisque discedere; sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit; neque enim auxilium suum saepe a viris bonis frustra implorari patietur neque id aequo animo feret civitas, quae si voce L. Crassi carebit, ornamento quodam sese spoliatam putabit.' 'nam hercle,' inquit Antonius 'si haec vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino, Crasse, vivendum; et istam oscitantem [et dormitantem] sapientiam Scaevolarum et ceterorum beatorum otio concedamus.' adrisit hic Crassus 145
leniter et 'pertexe modo,' inquit 'Antoni, quod exorsus es; me tamen ista oscitans sapientia, simul atque ad eam confugero, in libertatem vindicabit.'

'Huius quidem loci, quem modo sum exorsus, hic 34
est finis:' inquit Antonius 'quoniam intellegeretur non in hominum innumerabilibus personis neque in infinita temporum varietate, sed in generum causis atque naturis omnia sita esse, quae in dubium vocarentur, genera autem esse definita non solum numero, sed etiam paucitate, ut eam materiem orationis, quae cuiusque esset generis, studiosi qui essent dicendi, omnibus locis descriptam, instructam ornatamque comprehenderent rebus dico et sententiis; ea vi sua verba pariet, quae semper satis 146
ornata mihi quidem videri solent, si eius modi sunt, ut ea res ipsa peperisse videatur; ac si verum quaeritis, quod mihi quidem videatur — nihil enim aliud adfirmare possum nisi sententiam et opinionem meam — hoc instrumentum causarum et generum universorum in forum deferre debemus neque, ut quaeque res delata ad nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus; quae quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerarint, studio adhibito et usu pertractata esse possunt;

sed tamen animus referendus est ad ea capita et ad illos,
quos saepe iam appellavi, locos, ex quibus omnia ad
147 omnem orationem inventa ducuntur, atque hoc totum est
sive artis sive animadversionis sive consuetudinis nosse
regiones, intra quas venere et pervestiges, quod quaeras:
ubi eum locum omnem cogitatione saepseris, si modo usu
rerum percallueris, nihil te effugiet atque omne, quod
35 erit in re, occurret atque incidet, et sic, cum ad in-
veniendum in dicendo tria sint: acumen, deinde ratio,
quam licet, si volumus, appellemus artem, tertium dili-
gentia, non possum equidem non ingenio primas con-
cedere, sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex
148 tarditate incitat; diligentia, inquam, quae cum omnibus
in rebus tum in causis defendendis plurimum valet. haec
praecipue colenda est nobis; haec semper adhibenda;
haec nihil est quod non adsequatur: causa ut penitus,
quod initio dixi, nota sit, diligentia est; ut adversarium
attente audiamus atque ut eius non solum sententias,
sed etiam verba omnia excipiamus, voltus denique per-
spiciamus omnis, qui sensus animi plerumque indicant,
149 diligentia est; [id tamen dissimulanter facere, ne sibi
ille aliquid proficere videatur, prudentia est;] deinde ut
in eis locis, quos proponam paulo post, pervolvatur ani-
mus, ut penitus insinuet in causam, ut sit cura et cogi-
tatione intentus, diligentia est [ut his rebus adhibeat
tamquam lumen aliquod memoriam, ut vocem, ut viris.].
150 inter ingenium quidem et diligentiam perpaulum loci re-
liquum est arti: ars demonstrat tantum, ubi quaeras,
atque ubi sit illud, quod studeas invenire; reliqua sunt
in cura, attentione animi, cogitatione, vigilantia, ad-
siduitate, labore; complectar uno verbo, quo saepe iam
usi sumus, diligentia; qua una [virtute omnes] virtutes
151 reliquae continentur. nam orationis quidem copia vide-
mus ut abundent philosophi, qui, ut opinor — sed tu
haec, Catule, melius — nulla dant praecepta dicendi nec
idcirco minus, quaecumque res proposita est, suscipiunt,
36 de qua copiose et abundanter loquantur.' tum Catulus
152 'est,' inquit 'ut dicis, Antoni, ut plerique philosophi
nulla tradant praecepta dicendi et habeant paratum ta-
men quid de quaque re dicant; sed Aristoteles, is, quem

ego maxime admiror, posuit quosdam locos, ex quibus
omne argumentum non modo ad philosophorum dispu-
tationem, sed etiam ad hanc orationem, qua in causis
utimur, inveniretur; a quo quidem homine iam dudum,
Antoni, non aberrat oratio tua, sive tu similitudine illius
divini ingenii in eadem incurris vestigia sive etiam illa
ipsa legisti atque didicisti, quod quidem mihi magis veri
simile videtur; plus enim te operae Graecis dedisse re-
bus video, quam putaramus.' tum ille 'verum' inquit 153
'ex me audies, Catule: semper ego existimavi iucundio-
rem et probabiliorem huic populo oratorem fore, qui pri-
mum quam minimam artificii alicuius, deinde nullam
Graecarum rerum significationem daret: atqui ego idem
existimavi pecudis esse, non hominis, cum tantas res
Graeci susciperent, profiterentur, agerent seseque et vi-
dendi res obscurissimas et bene vivendi et copiose di-
cendi rationem daturos hominibus pollicerentur, non ad-
movere aurem et, si palam audire eos non auderes, ne
minueres apud tuos civis auctoritatem tuam, subauscul-
tando tamen excipere voces eorum et procul quid narra-
rent attendere. itaque feci, Catule, et istorum omnium
summatim causas et genera ipsa gustavi.' 'valde her- 37
cule' inquit Catulus 'timide tamquam ad aliquem libidinis 154
scopulum sic tuam mentem ad philosophiam appulisti,
quam haec civitas aspernata numquam est; nam et re-
ferta quondam Italia Pythagoreorum fuit tum, cum erat
in hac gente magna illa Graecia; ex quo etiam quidam
Numam Pompilium, regem nostrum, fuisse Pythagoreum
ferunt, qui annis ante permultis fuit quam ipse Pytha-
goras; quo etiam maior vir habendus est, cum illam
sapientiam constituendae civitatis duobus prope saeculis
ante cognovit, quam eam Graeci natam esse senserunt;
et certe non tulit ullos haec civitas aut gloria clariores
aut auctoritate graviores aut humanitate politiores P.
Africano, C. Laelio, L. Furio, qui secum eruditissimos
homines ex Graecia palam semper habuerunt; atque ego 155
hoc ex eis saepe audivi, cum dicerent pergratum Athe-
niensis et sibi fecisse et multis principibus civitatis,
quod, cum ad senatum legatos de suis maximis rebus
mitterent, tris illius aetatis nobilissimos philosophos

misissent, Carneadem et Critolaum et Diogenem; itaque
eos, dum Romae essent, et a se et ab aliis frequenter
auditos; quos tum cum haberes auctores, Antoni, miror
cur philosophiae sicut Zethus ille Pacuvianus prope bel-
156 lum indixeris.' 'minime,' inquit Antonius 'ac sic decrevi
philosophari potius, ut Neoptolemus apud Ennium "pau-
cis: nam omnino haud placet." sed tamen haec est mea
sententia, quam videbar exposuisse: ego ista studia non im-
probo, moderata modo sint: opinionem istorum studiorum
et suspitionem artificii apud eos, qui res iudicent, oratori
adversariam esse arbitror, imminuit enim et oratoris aucto-
38 ritatem et orationis fidem. sed, ut eo revocetur, unde [huc]
157 declinavit oratio, ex tribus istis clarissimis philosophis, quos
Romam venisse dixisti, videsne Diogenem eum fuisse, qui
diceret artem se tradere bene disserendi et vera ac falsa
diiudicandi, quam verbo Graeco *διαλεκτικὴν* appellaret?
in hac arte, si modo est haec ars, nullum est praeceptum,
quo modo verum inveniatur, sed tantum est, quo modo
158 iudicetur; nam omne, quod eloquimur sic, ut id aut esse
dicamus aut non esse, et, si simpliciter dictum sit,
suscipiunt dialectici, ut iudicent, verumne sit an falsum;
et, si coniuncte sit elatum et adiuncta sint alia, iudicant,
rectene adiuncta sint et verane summa sit unius cuius-
que rationis et ad extremum ipsi se compungunt suis
acuminibus et multa quaerendo reperiunt non modo ea,
quae iam non possint ipsi dissolvere, sed etiam qui-
159 bus ante exorsa et potius detexta prope retexantur. hic
nos igitur Stoicus iste nihil adiuvat, quoniam, quem ad
modum inveniam quid dicam, non docet; atque idem
etiam impedit, quod et multa reperit, quae negat ullo
modo posse dissolvi, et genus sermonis adfert non liqui-
dum, non fusum ac profluens, sed exile, aridum, con-
cisum atque minutum, quod si qui probabit, ita probabit,
ut oratori tamen aptum non esse fateatur; haec enim
nostra oratio multitudinis est auribus adcommodanda,
ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda,
quae non aurificis statera, sed populari quadam trutina
160 examinantur; qua re istam artem totam dimittemus, quae
in excogitandis argumentis muta nimium est, in iudi-
candis nimium loquax. Critolaum istum, quem cum

Diogene venisse commemoras, puto plus huic nostro stu-
dio prodesse potuisse; erat enim ab isto Aristotele, a
cuius inventis tibi ego videor non longe aberrare. atque
inter hunc [Aristotelem], cuius et illum legi librum, in
quo exposuit dicendi artis omnium superiorum, et illos,
in quibus ipse sua quaedam [de eadem arte] dixit, et
hos germanos huius artis magistros hoc mihi visum est
interesse, quod ille eadem acie mentis, qua rerum om-
nium vim naturamque viderat, haec quoque aspexit,
quae ad dicendi artem, quam [ille] despiciebat, pertine-
bant; illi autem, qui hoc solum colendum ducebant, ha-
bitarunt in hac una ratione tractanda non eadem pru-
dentia, qua ille, sed usu in hoc uno genere studioque
maiore. Carneadi vero vis incredibilis illa dicendi et 161
varietas perquam esset optanda nobis, qui nullam um-
quam in illis suis disputationibus rem defendit, quam
non probarit, nullam oppugnavit, quam non everterit.
sed hoc maius est quiddam, quam ab eis, qui haec tra-
dunt et docent, postulandum sit. ego autem, si quem 39
nunc rudem plane institui ad dicendum velim, his potius 162
tradam adsiduis uno opere eandem incudem diem noctem-
que tundentibus, qui omnis tenuissimas particulas atque
omnia minima mansa ut nutrices infantibus pueris in os
inserant; sin sit is, qui et doctrina liberaliter institutus
et aliquo iam imbutus usu et satis acri ingenio esse
videatur, illuc eum rapiam, ubi non seclusa aliqua aquula
teneatur, sed unde universum flumen erumpat; qui illi
sedis et quasi domicilia omnium argumentorum common-
stret et ea breviter inlustret verbisque definiat. quid 163
enim est, in quo haereat, qui viderit omne, quod suma-
tur in oratione probandum [refellendum] aut ex sua sumi
vi atque natura aut adsumi foris? ex sua vi, cum aut res
quae sit tota quaeritur, aut pars eius aut vocabulum
quod habeat aut quippiam, rem illam quod attingat; ex-
trinsecus autem, cum ea, quae sunt foris neque inhaerent
in rei natura, conliguntur. si res tota quaeritur, defini- 164
tione universa explicanda est, sic: 'si maiestas est am-
plitudo ac dignitas civitatis, is eam minuit, qui exerci-
tum hostibus populi Romani tradidit, non qui eum, qui
id fecisset, populi Romani potestati tradidit.' sin pars, 165

partitione, hoc modo: 'aut senatui parendum de salute
rei publicae fuit aut aliud consilium instituendum aut
sua sponte faciendum; aliud consilium, superbum; suum,
adrogans; utendum igitur fuit consilio senatus.' si ex
vocabulo, ut Carbo: 'si consul est, qui consulit patriae,
166 quid aliud fecit Opimius?' sin ab eo, quod rem attingit,
plures sunt argumentorum sedes ac loci, nam et con-
iuncta quaeremus et genera et partis generibus subiectas
et similitudines et dissimilitudines et contraria et con-
sequentia et consentanea et quasi praecurrentia et re-
pugnantia et causas rerum vestigabimus et ea, quae ex
causis orta sint, et maiora, paria, minora quaeremus;
40 ex coniunctis sic argumenta ducuntur: 'si pietati summa
167 tribuenda laus est, debetis moveri, cum Q. Metellum
tam pie lugere videatis.' ex genere autem: 'si magistra-
tus in populi Romani esse potestate debent, quid Nor-
banum accusas, cuius tribunatus voluntati paruit civita-
168 tis?' ex parte autem ea, quae est subiecta generi: 'si
omnes, qui rei publicae consulunt, cari nobis esse
debent, certe in primis imperatores, quorum consiliis,
virtute, periculis retinemus et nostram salutem et im-
perii dignitatem.' ex similitudine autem: 'si ferae par-
tus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulgentia
169 esse debemus?' at ex dissimilitudine: 'si barbarorum est
in diem vivere, nostra consilia sempiternum tempus
spectare debent.' atque utroque in genere et similitu-
dinis et dissimilitudinis exempla sunt ex aliorum factis
aut dictis aut eventis et fictae narrationes saepe ponen-
dae. iam ex contrario: 'si Gracchus nefarie, praeclare
170 Opimius.' ex consequentibus: 'si et ferro interfectus ille
et tu inimicus eius cum gladio cruento comprehensus in
illo ipso loco et nemo praeter te ibi visus est et causa
nemini et tu semper audax, quid est quod de facinore
dubitare possimus?' ex consentaneis * * * ex praecur-
rentibus * * * ex repugnantibus, ut olim Crassus adu-
lescens: 'non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te
isti bonum civem putabunt: simulasse te et aliquid quae-
sisse perspicuum est, quod Ti. Gracchi mortem saepe
in contionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius
fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper

a bonis dissedisti.' ex causis autem rerum sic: 'avari- 171
tiam si tollere voltis, mater eius est tollenda, luxuries.' ex eis autem, quae sunt orta de causis: 'si aerarii copiis et ad belli adiumenta et ad ornamenta pacis utimur, vectigalibus serviamus.' maiora autem et minora et pa- 172
ria comparabimus sic: ex maiore: 'si bona existimatio divitiis praestat et pecunia tanto opere expetitur, quanto gloria magis est expetenda!' ex minore:

'hic parvae consuetudinis
causa huius mortem tam fert familiariter:
quid si ipse amasset? quid hic mihi faciet patri?'

ex pari: 'est eiusdem et eripere et contra rem publicam largiri pecunias.' foris autem adsumuntur ea, quae non 173
sua vi, sed extranea sublevantur, ut haec: 'hoc verum est; dixit enim Q. Lutatius. hoc falsum est; habita enim quaestio est. hoc sequi necesse est; recito enim tabulas.' de quo genere toto paulo ante dixi. haec, ut 41
brevissime dici potuerunt, ita a me dicta sunt; ut enim 174
si aurum cui, quod esset multifariam defossum, commonstrare vellem, satis esse deberet, si signa et notas ostenderem locorum, quibus cognitis ipse sibi foderet et id, quod vellet, parvo labore, nullo errore, inveniret; sic has ego argumentorum † novi notas quaerenti demonstravi, [ubi sint] exigua cura et cogitatione eruuntur; quod au- 175
tem argumentorum genus cuique causarum generi maxime conveniat, non est artis exquisitae praescribere, sed est mediocris ingenii iudicare, neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctissimis hominibus usus nostri quasi quaedam monita tradamus. his igitur locis in mente et cogitatione defixis et in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit quod oratorem effugere possit non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo genere dicendi. [si vero adsequetur, ut talis videatur, qua- 176
lem se videri velit, et animos eorum ita adficiat, apud quos aget, ut eos, quocumque velit, vel trahere vel rapere possit, nihil profecto praeterea ad dicendum requiret.]

Iam illud videmus nequaquam satis esse, reperire quid dicas, nisi id inventum tractare possis; tractatio 177
autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem qui audiat

aut defatigetur similitudinis satietate: proponi oportet quid adferas et qua re ita sit ostendere; ex eisdem illis locis interdum concludere, relinquere alias alioque transire; saepe non proponere ac ratione ipsa adferenda quid proponendum fuerit, declarare; si cui quid simile dicas, prius [ut simile dicas] confirmes, deinde quod agitur, adiungas; interpuncta argumentorum plerumque occulas, ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.

42 Haec et properans ut apud doctos et semidoctus ipse
178 percurro, ut aliquando ad illa maiora veniamus: nihil est
enim in dicendo, Catule, maius, quam ut faveat oratori
is, qui audiet, utique ipse sic moveatur, ut impetu quodam animi et perturbatione magis quam iudicio aut consilio regatur: plura enim multo homines iudicant odio aut amore aut cupiditate aut iracundia aut dolore aut laetitia aut spe aut timore aut errore aut aliqua permotione mentis quam veritate aut praescripto aut iuris
179 norma aliqua aut iudicii formula aut legibus. qua re,
nisi quid vobis aliud placet, ad illa pergamus.' 'paulum' inquit Catulus 'etiam nunc deesse videtur eis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante explicandum, quam illuc proficiscare, quo te dicis intendere.' 'quidnam?' inquit. 'qui ordo tibi placeat' inquit Catulus 'et quae dispositio argumentorum, in qua tu mihi semper
180 deus videri soles.' 'vide quam sim' inquit 'deus in isto
genere, Catule: non hercule mihi nisi admonito venisset in mentem; ut possis existimare me in ea, in quibus non numquam aliquid efficere videor, usu solere in dicendo vel casu potius incurrere. ac res quidem ista, quam ego, quasi non norim, sic tamquam ignotum hominem praeteribam, tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla plus possit; sed tamen mihi videris ante tempus a me rationem ordinis et disponendarum rerum requisisse;
181 nam si ego omnem vim oratoris in argumentis et in re
ipsa per se comprobanda posuissem, tempus esset iam de ordine argumentorum et de conlocatione aliquid dicere; sed cum tria sint a me proposita, de uno dictum, cum de duobus reliquis dixero, tum erit denique de disponenda tota oratione quaerendum.

Valet igitur multum ad vincendum probari mores et 43
instituta [et facta et vitam] eorum, qui agent causas, 182
et eorum, pro quibus, et item improbari adversariorum, animosque eorum, apud quos agetur, conciliari quam maxime ad benevolentiam cum erga oratorem tum erga illum, pro quo dicet orator. conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione vitae; quae facilius ornari possunt, si modo sunt, quam fingi, si nulla sunt. sed haec adiuvant in oratore: lenitas vocis, voltus pudor[is significatio], verborum comitas; si quid persequare acrius, ut invitus et coactus facere videare. facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati animi, non appetentis, non avidi signa proferre perutile est; eaque omnia, quae proborum, demissorum, non acrium, non pertinacium, non litigiosorum, non acerborum sunt, valde benevolentiam conciliant abalienantque ab eis, in quibus haec non sunt; itaque eadem sunt in
adversarios ex contrario conferenda. sed genus hoc to- 183
tum orationis in eis causis excellit, in quibus minus potest inflammari animus iudicis acri et vehementi quadam incitatione; non enim semper fortis oratio quaeritur, sed saepe placida, summissa, lenis, quae maxime commendat reos. reos autem appello non eos modo, qui arguuntur, sed omnis, quorum de re disceptatur; sic enim olim
loquebantur. horum igitur exprimere mores oratione 184
iustos, integros, religiosos, timidos, perferentis iniuriarum mirum quiddam valet; et hoc vel in principiis vel in re narranda vel in perorando tantam habet vim, si est suaviter et cum sensu tractatum, ut saepe plus quam causa valeat. tantum autem efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio; genere enim quodam sententiarum et genere verborum, adhibita etiam actione leni facilitatemque significante efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni viri esse videa-
mur. huic autem est illa dispar adiuncta ratio orationis, 44
quae alio quodam genere mentis iudicum permovet im- 185
pellitque, ut aut oderint aut diligant aut invideant aut salvum velint aut metuant aut sperent aut cupiant aut abhorreant aut laetentur aut maereant aut misereantur aut punire velint aut ad eos motus deducantur, si qui

finitimi sunt [de propinquis ac talibus animi permotio-
186 nibus]; atque illud optandum est oratori, ut aliquam
permotionem animorum sua sponte ipsi adferant ad cau-
sam iudices ad id, quod utilitas oratoris feret, adcommo-
datam; facilius est enim currentem, ut aiunt, incitare
quam commovere languentem; sin id aut non erit aut
erit obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur
aegro adhibere medicinam, non solum morbus eius, [cui
mederi volet,] sed etiam consuetudo valentis et natura
corporis cognoscenda est, sic equidem cum adgredior in
ancipiti causa et gravi ad animos iudicum pertractandos,
omni mente in ea cogitatione curaque versor, ut odorer,
quam sagacissime possim, quid sentiant, quid existiment,
quid exspectent, quid velint, quo deduci oratione facil-
187 lime posse videantur: si se dant et, ut ante dixi, sua
sponte, quo impellimus, inclinant atque propendent, ac-
cipio quod datur et ad id, unde aliquis flatus ostenditur,
vela do; sin est integer quietusque iudex, plus est ope-
ris; sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adiuvante
natura. sed tantam vim habet illa, quae recte a bono
poëta dicta est "flexanima atque omnium regina rerum
oratio," ut non modo inclinantem excipere aut stantem
inclinare, sed etiam adversantem ac repugnantem ut im-
45 perator fortis ac bonus capere possit. haec sunt illa,
188 quae me ludens Crassus modo flagitabat, cum a me di-
vinitus tractari solere diceret et in causa M'. Aquilii C.
Norbani non nullisque aliis quasi praeclare acta laudaret,
quae mehercule ego, Crasse, cum a te tractantur in cau-
sis, horrere soleo: tanta vis animi, tantus impetus, tan-
tus dolor oculis, voltu, gestu, digito denique isto tuo
significari solet; tantum est flumen gravissimorum opti-
morumque verborum, tam integrae sententiae, tam verae,
tam novae, tam sine pigmentis fucoque puerili, ut mihi
non solum tu incendere iudicem, sed ipse incensus *esse*
189 videaris. neque fieri potest, ut doleat is, qui audit, ut
oderit, ut invideat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum
misericordiamque deducatur, nisi omnes illi motus, quos
orator adhibere volet iudici, in ipso oratore impressi
esse atque inusti videbuntur. quodsi fictus aliquis dolor
suscipiendus esset et si in eius modi genere orationis

nihil esset nisi falsum atque imitatione simulatum, maior ars aliqua forsitan esset requirenda: nunc ego, quid tibi, Crasse, quid ceteris accidat, nescio; de me autem causa nulla est, cur apud homines prudentissimos atque amicissimos mentiar: non me hercule umquam apud iudices aut dolorem aut misericordiam aut invidiam aut odium dicendo excitare volui quin ipse in commovendis iudicibus eis ipsis sensibus, ad quos illos adducere vellem,
permoverer; neque est enim facile perficere, ut irasca- 190
tur ei, cui tu velis, iudex, si tu ipse id lente ferre videare; neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi te ipsum flagrantem odio ante viderit; neque ad misericordiam adducetur, nisi tu ei signa doloris tui verbis, sententiis, voce, voltu, conlacrimatione denique ostenderis; ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quae nisi admoto igni ignem concipere possit, sic nulla mens est tam ad comprehendendam vim oratoris parata, quae possit incendi, nisi ipse inflammatus ad eam et
ardens accesserit. ac, ne hoc forte magnum ac mirabile 46
esse videatur hominem totiens irasci, totiens dolere, to- 191
tiens omni motu animi concitari, praesertim in rebus alienis, magna vis est earum sententiarum atque eorum locorum, quos agas tractesque dicendo, nihil ut opus sit simulatione et fallaciis; ipsa enim natura orationis eius, quae suscipitur ad aliorum animos permovendos, oratorem ipsum magis etiam quam quemquam eorum, qui
audiunt, permovet; et ne hoc in causis, in iudiciis, in 192
amicorum periculis, in concursu hominum, in civitate, in foro accidere miremur, cum agitur non solum ingenii nostri existimatio, nam id esset levius; quamquam, cum professus sis te id posse facere, quod pauci, ne id quidem neglegendum est; sed alia sunt maiora multo, fides, officium, diligentia, quibus rebus adducti, etiam cum alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri
boni volumus haberi, existimare non possumus — sed, 193
ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam fictum quam versus, quam scena, quam fabulae? tamen in hoc genere saepe ipse vidi, ut ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur spondaulia illa dicentis:

segregare abs te ausu's aut sine illo Salamina ingredi?
neque paternum aspectum es veritus?

numquam illum aspectum dicebat, quin mihi Telamo iratus furere luctu filii videretur; at idem inflexa ad miserabilem sonum voce,

cum aetate exacta indigem
liberum lacerasti, orbasti, exstinxti; neque fratris necis,
neque eius gnati parvi, qui tibi in tutelam est traditus,

flens ac lugens dicere videbatur; quae si ille histrio, cotidie cum ageret, tamen [recte] agere sine dolore non poterat, quid Pacuvium putatis in scribendo leni
194 animo ac remisso fuisse? fieri nullo modo potuit. saepe enim audivi poëtam bonum neminem — id quod a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt — sine inflammatione animorum exsistere posse et sine
47 quodam adflatu quasi furoris. qua re nolite existimare me ipsum, qui non heroum veteres casus fictosque luctus velim imitari atque adumbrare dicendo neque actor sim alienae personae, sed auctor meae, cum mihi M'. Aquilius in civitate retinendus esset, quae in illa causa pero-
195 randa fecerim, sine magno dolore fecisse: quem enim ego consulem fuisse, imperatorem ornatum a senatu, ovantem in Capitolium ascendisse meminissem, hunc cum adflictum, debilitatum, maerentem, in summum discrimen adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam aliis commovere, quam misericordia sum ipse captus: sensi equidem tum magno opere moveri iudices, cum excitavi maestum ac sordidatum senem et cum ista feci, quae tu, Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi ac dolore, ut
196 discinderem tunicam, ut cicatrices ostenderem. cum C. Marius maerorem orationis meae praesens ac sedens multum lacrimis suis adiuvaret cumque ego illum crebro appellans conlegam ei suum commendarem atque ipsum advocatum ad communem imperatorum fortunam defendendam invocarem, non fuit haec sine meis lacrimis, non sine dolore [magno] miseratio omniumque deorum et hominum et civium et sociorum imploratio; quibus omnibus verbis, quae a me tum sunt habita, si dolor afuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiam

inridenda fuisset oratio mea. quam ob rem hoc vos doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus magister, * ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis.
quamquam te quidem quid hoc doceam, qui in accusando 197
sodali [et quaestore] meo tantum incendium non oratione solum, sed etiam multo magis vi et dolore et ardore animi concitaras, ut ego ad id restinguendum vix conarer accedere? habueras enim tu omnia in causa superiora: vim, fugam, lapidationem, crudelitatem tribuniciam in Caepionis gravi miserabilique casu in iudicium vocabas; [deinde] principem [et] senatus et civitatis, M. Aemilium, lapide percussum esse constabat; vi pulsum e templo L. Cottam et T. Didium, cum intercedere vellent
rogationi, nemo poterat negare; accedebat, ut haec tu 48
adulescens pro re publica queri summa cum dignitate 198
existimarere; ego, homo censorius, vix satis honeste viderer seditiosum civem et in hominis consularis calamitate crudelem posse defendere. erant optimi cives iudices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quaedam venia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi quaestor fuisset. hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? quid fecerim, narrabo; si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis
loco reponetis: omnium seditionum genera, vitia, peri- 199
cula conlegi eamque orationem ex omni rei publicae nostrae temporum varietate repetivi conclusique ita, ut dicerem, etsi omnes semper molestae seditiones fuissent, iustas tamen fuisse non nullas et prope necessarias. tum illa, quae modo Crassus commemorabat, egi: neque reges ex hac civitate exigi neque tribunos plebis creari neque plebiscitis totiens consularem potestatem minui neque provocationem, patronam illam civitatis ac vindicem libertatis, populo Romano dari sine nobilium dissensione potuisse; ac, si illae seditiones saluti huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus populi factus esset, id C. Norbano [in nefario crimine atque] in fraude capitali esse ponendum. quodsi umquam populo Romano concessum esset, ut iure incitatus videretur, id quod docebam saepe esse concessum, nullam illa causa iustiorem fuisse. tum omnem orationem traduxi et converti in

increpandam Caepionis fugam, in deplorandum interitum
exercitus: sic et eorum dolorem, qui lugebant suos, ora-
tione refricabam et animos equitum Romanorum, apud
quos tum [iudices] causa agebatur, ad Q. Caepionis
odium, quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renova-
49 bam. quod ubi sensi me in possessionem iudicii ac de-
200 fensionis meae constitisse, quod et populi benevolentiam
mihi conciliaram, cuius ius etiam cum seditionis con-
iunctione defenderam, et iudicum animos totos vel cala-
mitate civitatis vel luctu ac desiderio propinquorum vel
odio proprio in Caepionem ad causam nostram conver-
teram, tum admiscere huic generi orationis vehementi
atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi,
lenitatis et mansuetudinis coepi: me pro meo sodali, qui
mihi in liberum loco more maiorum esse deberet, et pro
mea omni fama [prope] fortunisque decernere nihil mihi
ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius ac-
cidere posse, quam si is, qui saepe alienissimis a me,
sed meis tamen civibus saluti existimarer fuisse, sodali
201 meo auxilium ferre non potuissem; petebam a iudicibus,
ut illud aetati meae, ut honoribus, ut rebus gestis, si
iusto, si pio dolore me esse adfectum viderent, conce-
derent; praesertim si in aliis causis intellexissent omnia
me semper pro amicorum periculis, nihil umquam pro
me ipso deprecatum. sic in illa omni defensione atque
causa, quod esse in arte positum videbatur, ut de lege
Appuleia dicerem, ut quid esset minuere maiestatem ex-
plicarem, perquam breviter perstrinxi atque attigi; his
duabus partibus orationis, quarum altera commendatio-
nem habet, altera concitationem, quae minime praeceptis
artium sunt perpolitae, omnis est a me illa causa tra-
ctata, ut et acerrimus in Caepionis invidia renovanda et
in meis moribus erga meos necessarios declarandis man-
suetissimus viderer: ita magis adfectis animis iudicum
quam doctis, tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio
50 victa.' hic Sulpicius, 'vere hercle,' inquit 'Antoni, ista
202 commemoras; nam ego nihil umquam vidi, quod tam e
manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa ipsa
causa. cum enim, quem ad modum dixisti, tibi ego
non iudicium, sed incendium tradidissem, quod tuum

principium, di immortales, fuit! qui timor! quae dubitatio
[quanta haesitatio] tractusque verborum! ut illud initio,
quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti,
te pro homine pernecessario, quaestore tuo, dicere! quam
tibi primum munisti ad te audiendum viam. ecce autem, 203
cum te nihil aliud profecisse arbitrarer, nisi ut homines
tibi civem improbum defendenti ignoscendum propter
necessitudinem arbitrarentur, serpere occulte coepisti,
nihil dum aliis suspicantibus, me vero iam pertimescente,
ut illam non Norbani seditionem, sed populi Romani ira-
cundiam neque eam iniustam, sed meritam ac debitam
fuisse defenderes. deinde qui locus a te praetermissus
est in Caepionem? ut tu illa omnia odio, invidia, miseri-
cordia miscuisti! neque haec solum in defensione, sed
etiam in Scauro ceterisque meis testibus, quorum testi-
monia non refellendo, sed ad eundem impetum po-
puli confugiendo refutasti; quae cum abs te modo com- 204
memorarentur, equidem nulla praecepta desiderabam;
ipsam tamen istam demonstrationem defensionum tua-
rum [abs te ipso commemoratam] doctrinam esse non
mediocrem puto.'

'Atqui, si ita placet,' inquit Antonius 'trademus etiam,
quae nos sequi in dicendo quaeque maxime spectare
solemus; docuit enim iam nos longa vita ususque rerum
maximarum, ut quibus rebus animi hominum moveren-
tur teneremus. et primum quidem considerare soleo, 51
postuletne causa; nam neque parvis in rebus adhibendae 205
sunt hae dicendi faces neque ita animatis hominibus, ut
nihil ad eorum mentis oratione flectendas proficere pos-
simus, ne aut inrisione aut odio digni putemur, si aut
tragoedias agamus in nugis aut convellere adoriamur ea,
quae non possint commoveri. nam quoniam haec fere 206
maxime sunt in iudicum animis aut, quicumque illi erunt,
apud quos agemus, oratione molienda, amor, odium, ira-
cundia, invidia, misericordia, spes, laetitia, timor, mo-
lestia: sentimus amorem conciliari, si id videare, quod
sit utile ipsis, apud quos agas, defendere, aut si pro
bonis viris aut certe pro eis, qui illis boni atque utiles
sint, laborare, namque haec res amorem magis conciliat,
illa virtutis defensio caritatem; plusque proficit, si pro-

ponitur spes utilitatis futurae quam praeteriti beneficii
207 commemoratio. enitendum est, ut ostendas in ea re,
quam defendas, aut dignitatem esse aut utilitatem, eum-
que, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utili-
tatem suam rettulisse ac nihil omnino fecisse causa sua;
invidetur enim commodis hominum ipsorum, studiis au-
208 tem eorum ceteris commodandi favetur. videndumque
hoc loco est, ne, quos ob benefacta diligi volemus, eorum
laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis
efferre videamur; atque eisdem his ex locis et in alios
odium struere discemus et a nobis ac nostris demovere;
eademque haec genera sunt tractanda in iracundia vel
excitanda vel sedanda; nam si, quod ipsis, qui audiunt,
perniciosum aut inutile sit, id factum augeas, odium
creatur; sin, quod aut in bonos viros aut in eos, in quos
minime quisque debuerit, aut in rem publicam, tum ex-
citatur, si non tam acerbum odium, tamen aut invidiae
209 aut odii non dissimilis offensio; item timor incutitur aut
ex ipsorum periculis aut ex communibus: interior est ille
proprius; sed hic quoque communis ad eandem simili-
52 tudinem est perducendus. par atque una ratio est spei,
laetitiae, molestiae; sed haud sciam an acerrimus longe
sit omnium motus invidiae nec minus virium opus sit in
ea comprimenda quam in excitanda. invident autem ho-
mines maxime paribus aut inferioribus, cum se relictos
sentiunt, illos autem dolent evolasse; sed etiam superio-
ribus invidetur saepe vehementer et eo magis, si into-
lerantius se iactant et aequabilitatem communis iuris
praestantia dignitatis aut fortunae suae transeunt; quae
si inflammanda sunt, maxime dicendum est non esse
virtute parta, deinde etiam vitiis atque peccatis, tum, si
erunt honestiora atque graviora, tamen non esse tanta
illa merita, quanta insolentia hominis quantumque fasti-
210 dium; ad sedandum autem, magno illa labore, magnis
periculis esse parta nec ad suum commodum, sed ad
aliorum esse conlata; quae si quam gloriam peperisse
videantur, tamenetsi ea non sit iniqua merces periculi,
tamen ea non delectari totamque abicere atque deponere;
omninoque perficiendum est, quoniam plerique sunt in-
vidi maximeque hoc est commune vitium et pervagatum,

invidetur autem praestanti florentique fortunae, ut haec
opinio minuatur et illa excellens opinione fortuna cum
laboribus et miseriis permixta videatur. iam misericor- 211
dia movetur, si is, qui audit, adduci potest, ut illa,
quae de altero deplorentur, ad suas res revocet, quas
aut tulerit acerbas aut timeat, ut intuens alium cre-
bro ad se ipsum revertatur; et cum singuli casus hu-
manarum miseriarum graviter accipiuntur, si dicuntur
dolenter, tum adflicta et prostrata virtus maxime lu-
ctuosa est.

Ut *autem* illa altera pars orationis, quae probitatis
commendatione boni viri debet speciem tueri, lenis, ut
saepe iam dixi, atque summissa, sic haec, quae suscipi-
tur ab oratore ad commutandos animos atque omni ra-
tione flectendos, intenta ac vehemens esse debet; sed est 53
quaedam in his duobus generibus, quorum alterum lene, 212
alterum vehemens esse volumus, difficilis ad distinguen-
dum similitudo; nam et ex illa lenitate, qua conciliamur
eis, qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem
excitamus, influat oportet aliquid, et ex hac vi non num-
quam animi aliquid inflandum est illi lenitati; neque est
ulla temperatior oratio quam illa, in qua asperitas con-
tentionis oratoris ipsius humanitate conditur, remissio au-
tem lenitatis quadam gravitate et contentione firmatur.
in utroque autem genere dicendi et illo, in quo vis at- 213
que contentio quaeritur, et hoc, quod ad vitam et mores
adcommodatur, et principia tarda [sunt] et exitus item
spissi et producti esse debent, nam neque adsiliendum
statim est ad genus illud orationis; abest enim totum a
causa et homines prius ipsum illud, quod proprium sui
iudicii est, audire desiderant; nec cum in eam rationem
ingressus sis, celeriter discedendum est; non enim, sicut 214
argumentum, simul atque positum est, adripitur alterum-
que et tertium poscitur, ita misericordiam aut invidiam
aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commo-
vere: argumentum ratio ipsa confirmat atque simul at-
que emissum est, adhaerescit; illud autem genus oratio-
nis non cognitionem iudicis, sed magis perturbationem
requirit, quam consequi nisi multa et varia et copiosa
oratione et simili contentione actionis nemo potest; qua 215

re qui aut breviter aut summisse dicunt, docere iudicem possunt, commovere non possunt; in quo sunt omnia.

Iam illud perspicuum est, omnium rerum in contrarias partis facultatem ex eisdem suppeditari locis, sed argumento resistendum est aut eis, quae comprobandi eius causa sumuntur, reprehendendis aut demonstrando, id, quod concludere illi velint, non effici ex propositis nec esse consequens, aut, si ita non refellas, adferendum est in contrariam partem, quod sit aut gravius aut aeque
216 grave; illa autem, quae aut conciliationis causa leniter aut permotionis vehementer aguntur, contrariis commotionibus auferenda sunt, ut odio benevolentia, misericordia invidia tollatur.

54 Suavis autem est et vehementer saepe utilis iocus et facetiae; quae, etiamsi alia omnia tradi arte possunt, naturae sunt propria certe neque ullam artem desiderant: in quibus tu longe aliis mea sententia, Caesar, excellis; quo magis mihi etiam aut testis esse potes nullam esse artem salis aut, si qua est, eam [nos] tu potissimum
217 docere.' 'ego vero,' inquit 'omni de re facetius puto posse ab homine non inurbano, quam de ipsis facetiis disputari; itaque cum quosdam Graecos inscriptos libros esse vidissem de ridiculis, non nullam in spem veneram posse me ex eis aliquid discere; inveni autem ridicula et salsa multa Graecorum; nam et Siculi in eo genere et Rhodii et Byzantii et praeter ceteros Attici excellunt; sed qui eius rei rationem quandam conati sunt artemque tradere, sic insulsi exstiterunt, ut nihil aliud eorum nisi
218 ipsa insulsitas rideatur; qua re mihi quidem nullo modo videtur doctrina ista res posse tradi: etenim cum duo genera sint facetiarum, alterum aequabiliter in omni sermone fusum, alterum peracutum et breve, illa a veteribus superior cavillatio, haec altera dicacitas nominata est — leve nomen habet utraque res! quippe; leve enim
219 est [totum] hoc risum movere; verum tamen, ut dicis, Antoni, multum in causis persaepe lepore et facetiis profici vidi — sed cum illo in genere perpetuae festivitatis ars non desideretur; natura enim fingit homines et creat imitatores [et narratores] facetos adiuvante et voltu et

voce et ipso genere sermonis, tum vero in hoc altero di-
cacitatis quid habet ars loci, cum ante illud facete dictum
[emissum] haerere debeat, quam cogitari potuisse videa-
tur? quid enim hic meus frater ab arte adiuvari potuit, 220
cum a Philippo interrogatus quid latraret, furem se videre
respondit? quid in omni oratione Crassus vel apud cen-
tumviros contra Scaevolam vel contra accusatorem Bru-
tum, cum pro Cn. Plancio diceret? nam id, quod tu mihi
tribuis, Antoni, Crasso est omnium sententia conceden-
dum; non enim fere quisquam reperietur praeter hunc
in utroque genere leporis excellens: et illo, quod in per-
petuitate sermonis, et hoc, quod in celeritate atque dicto
est. nam haec perpetua contra Scaevolam Curiana de- 221
fensio tota redundavit hilaritate quadam et ioco; dicta
illa brevia non habuit; parcebat enim adversarii digni-
tati, in quo ipse conservabat suam; quod est hominibus
facetis et dicacibus difficillimum, habere hominum ratio-
nem et temporum et ea, quae occurrunt, cum salsissime
dici possunt, tenere; itaque non nulli [ridiculi homines]
hoc ipsum non insulse [interpretantur] dicere [enim] 222
aiunt Ennium, flammam a sapiente facilius ore in ar-
dente opprimi, quam bona dicta teneat; haec scilicet bona
dicta, quae salsa sint; nam ea dicta appellantur proprio
iam nomine. sed ut in Scaevola continuit ea Crassus 55
atque in illo altero genere, in quo nulli aculei contume-
liarum inerant, causam illam disputationemque lusit, sic
in Bruto, quem oderat et quem dignum contumelia iudi-
cabat, utroque genere pugnavit. quam multa de balneis, 223
quas nuper ille vendiderat, quam multa de amisso patri-
monio dixit! atque illa brevia, *ut*, cum ille diceret se sine
causa sudare, 'minime mirum,' inquit 'modo enim existi
de balneis,' innumerabilia fuerunt, sed non minus iucunda
illa perpetua: cum enim Brutus duos lectores excitasset
et alteri de colonia Narbonensi Crassi orationem legen-
dam dedisset, alteri de lege Servilia, et cum contraria
inter sese de re publica capita contulisset, hic noster
facetissime tris patris Bruti de iure civili libellos tribus
legendos dedit. ex libro primo: 'forte evenit, ut in Pri- 224
vernati essemus.' 'Brute, testificatur pater se tibi Pri-
vernatem fundum reliquisse.' deinde ex libro secundo:

'in Albano eramus ego et Marcus filius.' 'sapiens vide-
licet homo cum primis nostrae civitatis norat hunc gur-
gitem; metuebat, ne, cum is nihil haberet, nihil esse ei
relictum putaretur.' tum ex libro tertio, in quo finem
scribendi fecit — tot enim, ut audivi Scaevolam dicere,
sunt veri Bruti libri — 'in Tiburti forte adsedimus ego
et Marcus filius.' 'ubi sunt hi fundi, Brute, quos tibi
pater publicis commentariis consignatos reliquit? quod
nisi puberem te, inquit, iam haberet, quartum librum
composuisset et se etiam in balneis locutum cum filio scri-
225 ptum reliquisset.' quis est igitur, qui non fateatur, hoc
lepore atque his facetiis non minus refutatum esse Bru-
tum quam illis tragoediis, quas egit idem, cum casu in
eadem causa efferretur anus Iunia. pro di immortales,
quae fuit illa, quanta vis! quam inexspectata! quam re-
pentina! cum coniectis oculis, gestu omni et imminenti,
summa gravitate et celeritate verborum 'Brute, quid
sedes? quid illam anum patri nuntiare vis tuo? quid illis
omnibus, quorum imagines duci vides? quid maioribus
tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio
liberavit? quid te agere? cui rei, cui gloriae, cui virtuti
studere? patrimonione augendo? at id non est nobilitatis.
226 sed fac esse, nihil superest; libidines totum dissipave-
runt. an iuri civili? est paternum. sed dicet te, cum
aedis venderes, ne in rutis quidem et caesis solium tibi
paternum reliquisse. an rei militari? qui numquam castra
videris! an eloquentiae? quae neque est in te, et, quic-
quid est vocis ac linguae, omne in istum turpissimum
calumniae quaestum contulisti! tu lucem aspicere audes?
tu hos intueri? tu in foro, tu in urbe, tu in civium esse
conspectu? tu illam mortuam, tu imagines ipsas non
perhorrescis? quibus non modo imitandis, sed ne con-
56 locandis quidem tibi locum ullum reliquisti.' sed haec
227 tragica atque divina; faceta autem et urbana innumera-
bilia vel ex una contione meministis; nec enim maior
contentio umquam fuit nec apud populum gravior oratio
quam huius contra conlegam in censura nuper neque lepore
et festivitate conditior. qua re tibi, Antoni, utrumque ad-
sentior et multum facetias in dicendo prodesse saepe et
eas arte nullo modo posse tradi: illud quidem admiror,

te nobis in eo genere tribuisse tantum et non huius rei
quoque palmam [ut ceterarum] Crasso detulisse.' tum 228
Antonius 'ego vero ita fecissem,' inquit 'nisi interdum
in hoc Crasso paulum inviderem; nam esse quamvis
facetum atque salsum non nimis est per se ipsum invi-
dendum; sed cum omnium sit venustissimus et urbanis-
simus, omnium gravissimum et severissimum et esse et
videri, quod isti contingit uni, [id] mihi vix ferendum
videbatur.' hic cum adrisisset ipse Crassus, 'at tamen,' 229
inquit Antonius 'cum artem esse facetiarum, Iuli, ullam
negares, aperuisti quiddam, quod praecipiendum vide-
tur: haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei,
temporis, ne quid iocus de gravitate decerperet; quod
quidem in primis a Crasso observari solet. sed hoc
praeceptum praetermittendarum est facetiarum, cum eis
nihil opus sit; nos autem quo modo utamur, cum opus
sit, quaerimus, ut in adversarium et maxime, si eius
stultitia poterit agitari; in testem stultum, cupidum, le-
vem, si facile homines audituri videbuntur. omnino pro- 230
babiliora sunt, quae lacessiti dicimus quam quae priores,
nam et ingenii celeritas maior est, quae apparet in re-
spondendo, et humanitatis est responsio; videmur enim
quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti, ut in ipsa ista
contione nihil fere dictum est ab hoc, quod quidem face-
tius dictum videretur, quod non provocatus responderit;
erat autem tanta in Domitio gravitas, tanta auctoritas, ut,
quod esset ab eo obiectum, lepore magis elevandum
quam contentione frangendum videretur.' tum Sulpicius 57
'quid igitur? patiemur' inquit 'Caesarem, qui quamquam 231
Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis
ipse elaborat, non explicare nobis totum genus quale sit
et unde ducatur; praesertim cum tantam vim et utilita-
tem salis et urbanitatis esse fateatur?' 'quid, si' inquit
Iulius 'adsentior Antonio dicenti nullam esse artem salis?'
hic cum Sulpicius reticuisset, 'quasi vero' inquit Crassus 232
'horum ipsorum, de quibus Antonius iam diu loquitur,
ars ulla sit: observatio quaedam est, ut ipse dixit, earum
rerum, quae in dicendo valent; quae si eloquentis facere
posset, quis esset non eloquens? quis enim haec non vel
facile vel certe aliquo modo posset ediscere? sed ego in

his praeceptis hanc vim et hanc utilitatem esse arbitror,
non ut ad reperiendum quod dicamus, arte ducamur, sed
ut ea, quae natura, quae studio, quae exercitatione con-
sequimur, aut recta esse confidamus aut prava intelle-
233 gamus, cum quo referenda sint didicerimus. qua re,
Caesar, ego quoque hoc a te peto, ut, si tibi videtur,
disputes de hoc toto iocandi genere quid sentias, ne qua
forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc tali
coetu atque in tam adcurato sermone praeterita esse vi-
deatur.' 'ego vero,' inquit ille 'quoniam conlectam a
conviva, Crasse, exigis, non committam, ut, si defugerim,
causam aliquam recusandi tibi dem, quamquam soleo
saepe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scena
gestum spectante Roscio; quis enim sese commovere
potest, cuius ille vitia non videat? sic ego nunc, Crasso
audiente, primum loquar de facetiis et docebo sus, ut
aiunt, oratorem eum, quem cum Catulus nuper audis-
234 set, fenum alios aiebat esse oportere.' tum ille 'ioca-
batur' inquit 'Catulus, praesertim cum ita dicat ipse,
ut ambrosia alendus esse videatur. verum te, Cae-
sar, audiamus, ut ad Antonii reliqua redeamus.' et
Antonius 'perpauca quidem mihi restant,' inquit 'sed
tamen defessus iam labore atque itinere disputationis
meae requiescam in Caesaris sermone quasi in aliquo
58 peropportuno deversorio.' 'atqui' inquit Iulius 'non ni-
mis liberale hospitium meum dices; nam te in viam, si-
mulac perpaulum gustaris, extrudam et eiciam.

235 Ac ne diutius vos demorer, de omni isto genere quid
sentiam perbreviter exponam. de risu quinque sunt,
quae quaerantur: unum, quid sit; alterum, unde sit;
tertium, sitne oratoris risum velle movere; quartum,
quatenus; quintum, quae sint genera ridiculi. atque illud
primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur, ubi
sit, quo modo exsistat atque ita repente erumpat, ut
eum cupientes tenere nequeamus, et quo modo simul
latera, os, venas, oculos, voltum occupet, viderit Demo-
critus; neque enim ad hunc sermonem hoc pertinet, et,
si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod
236 ne illi quidem scirent, qui pollicerentur. locus autem
et regio quasi ridiculi — nam id proxime quaeritur —

turpitudine et deformitate quadam continetur, haec enim
ridentur vel sola vel maxime, quae notant et designant
turpitudinem aliquam non turpiter. est autem, ut ad
illud tertium veniam, est plane oratoris movere risum;
vel quod ipsa hilaritas benevolentiam conciliat ei, per
quem excitata est; vel quod admirantur omnes acumen
uno saepe in verbo positum maxime respondentis, non
numquam etiam lacessentis; vel quod frangit adversa-
rium, quod impedit, quod elevat, quod deterret, quod
refutat; vel quod ipsum oratorem politum esse hominem
significat, quod eruditum, quod urbanum, maxime quod
tristitiam ac severitatem mitigat et relaxat odiosasque
res saepe, quas argumentis dilui non facile est, ioco
risuque dissolvit. quatenus autem sint ridicula tractanda 237
oratori, perquam diligenter videndum est, id quod in
quarto loco quaerendi posueramus. nam nec insignis
improbitas et scelere iuncta nec rursus miseria insignis
agitata ridetur: facinorosos maiore quadam vi quam ri-
diculi volnerari volunt; miseros inludi nolunt, nisi se
forte iactant; parcendum autem maxime est caritati ho-
minum, ne temere in eos dicas, qui diliguntur. haec 59
igitur adhibenda est primum in iocando moderatio, ita- 238
que ea facillime luduntur, quae neque odio magno ne-
que misericordia maxima digna sunt; quam ob rem ma-
teries omnis ridiculorum est in eis vitiis, quae sunt in
vita hominum neque carorum neque calamitosorum ne-
que eorum, qui ob facinus ad supplicium rapiendi viden-
tur; eaque belle agitata ridentur. est etiam deformitatis 239
et corporis vitiorum satis bella materies ad iocandum;
sed quaerimus idem, quod in ceteris rebus maxime quae-
rendum est, quatenus; in quo non illud praecipitur,
ne quid insulse, sed etiam, si perridicule possis, vi-
tandum est oratori utrumque, ne aut scurrilis iocus sit
aut mimicus. quae cuius modi sint facilius iam intelle-
gemus, cum ad ipsa ridiculorum genera veniemus.

Duo sunt enim genera facetiarum, quorum alterum
re tractatur, alterum dicto: re, si quando quid tamquam 240
aliqua fabella narratur, ut olim tu, Crasse, in Memmium,
comedisse eum lacertum Largi, cum esset cum eo Tar-
racinae de amicula rixatus: salsa, ac tamen a te ipso

ficta narratio; addidisti clausulam: tota Tarracina tum omnibus in parietibus inscriptas fuisse litteras L.L.L. M.M.; cum quaereres id quid esset, senem tibi quendam [oppidanum] dixisse: 'lacerat lacertum Largi mordax
241 Memmius.' perspicitis genus hoc quam sit facetum, quam elegans, quam oratorium, sive habeas vere quod narrare possis, quod tamen est mendaciunculis aspergendum, sive fingas. est autem haec huius generis virtus, ut ita facta demonstres, ut mores eius, de quo narres, ut sermo, ut voltus omnes exprimantur, ut eis, qui audiunt,
242 tum geri illa fierique videantur. in re est item ridiculum, quod ex quadam depravata imitatione sumi solet, ut idem Crassus: 'per tuam nobilitatem, per vestram familiam!' quid aliud fuit, in quo contio rideret, nisi illa voltus et vocis imitatio? 'per tuas statuas!' vero cum dixit et extento brachio paululum etiam de gestu addidit, vehementius risimus. ex hoc genere est illa Rosciana imitatio senis: 'tibi ego, Antipho, has sero, inquit; senium est, cum audio.' atque ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautissime tractandum sit; mimorum est enim ethologorum, si nimia est imitatio, sicut obscenitas. orator surripiat oportet imitationem, ut is, qui audiet, cogitet plura, quam videat; praestet idem ingenuitatem et ruborem suum verborum turpitudine et re-
60 rum obscenitate vitanda. ergo haec duo genera sunt
243 eius ridiculi, quod in re positum est, quae sunt propria perpetuarum facetiarum, in quibus describuntur hominum mores et ita effinguntur, ut aut re narrata aliqua quales sint intellegantur aut imitatione brevi iniecta in
244 aliquo insigni ad inridendum vitio reperiantur. in dicto autem ridiculum est id, quod verbi aut sententiae quodam acumine movetur; sed ut in illo superiore genere vel narrationis vel imitationis vitanda est mimorum ethologorum similitudo, sic in hoc scurrilis oratori dicacitas magno opere fugienda est. qui igitur distinguemus a Crasso, a Catulo, a ceteris familiarem vestrum Granium aut Vargulam amicum meum? non mehercule in mentem mihi quidem venit: sunt enim dicaces; Granio quidem nemo dicacior. hoc, opinor, primum, ne, quotienscum-
245 que potuerit dictum dici, necesse habeamus dicere. pu-

sillus testis processit. 'licet' inquit 'rogare?' Philippus.
tum quaesitor properans 'modo breviter.' hic ille 'non
accusabis: perpusillum rogabo.' ridicule. sed sedebat
iudex L. Aurifex brevior ipse quam testis etiam: omnis
est risus in iudicem conversus; visum est totum scurrile
[ridiculum]. ergo haec, quae cadere possunt in quos
nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere scur-
rilia; ut iste, qui se volt dicacem et mehercule est, Ap- 246
pius, sed non numquam in hoc vitium [scurrile] delabi-
tur. 'cenabo' inquit 'apud te,' huic lusco familiari meo,
C. Sextio 'uni enim locum esse video.' est hoc scurrile,
et quod sine causa lacessivit et tamen id dixit, quod
in omnis luscos conveniret; ea, quia meditata putantur
esse, minus ridentur: illud egregium Sextii et ex tem-
pore 'manus lava' inquit 'et cena.' temporis igitur ra- 247
tio et ipsius dicacitatis moderatio et temperantia et ra-
ritas dictorum distinguet oratorem a scurra, et quod
nos cum causa dicimus, non ut ridiculi videamur, sed
ut proficiamus aliquid, illi totum diem et sine causa.
quid enim est Vargula adsecutus, cum eum candida-
tus A. Sempronius cum M. suo fratre complexus es-
set 'puer, abige muscas?' risum quaesivit, qui est mea
sententia vel tenuissimus ingenii fructus. tempus igi-
tur dicendi prudentia et gravitate moderabimur; qua-
rum utinam artem aliquam haberemus! sed domina na-
tura est.

Nunc exponamus genera ipsa summatim, quae risum 61
maxime moveant. haec igitur sit prima partitio, quod 248
facete dicatur, id alias in re *hoc* habere, alias in verbo,
facetiis autem homines maxime delectari, si quando ri-
sus coniuncte re verboque moveatur. sed hoc memen-
tote, quoscumque locos attingam, unde ridicula ducan-
tur, ex eisdem locis fere etiam gravis sententias posse
duci: tantum interest, quod gravitas honestis in rebus
et severis, iocus in turpiculis et quasi deformibus poni-
tur, velut eisdem verbis et laudare frugi servum possumus
et, si est nequam, iocari. ridiculum est illud Neronianum
vetus in furaci servo: solum esse, cui domi nihil sit nec
obsignatum nec occlusum, quod idem in bono servo dici so-
let [sed hoc] eisdem verbis; ex eisdem autem locis nascun- 249

tur omnia. nam quod Sp. Carvilio graviter claudicanti ex volnere ob rem publicam accepto et ob eam causam verecundanti in publicum prodire mater dixit 'quin prodis, mi Spuri? quotienscumque gradum facies, totiens tibi tuarum virtutum veniet in mentem,' praeclarum et grave est, quod Calvino Glaucia claudicanti 'ubi est vetus illud: num claudicat? at hic clodicat' hoc ridiculum est; [et] utrumque ex eo, quod in claudicatione animadverti potuit, est ductum. 'quid hoc Naevio ignavius?' severe Scipio; at in male olentem 'video me a te circumveniri' subridicule Philippus; [at] utrumque genus con-
250 tinet verbi ad litteram immutati similitudo. ex ambiguo dicta vel argutissima putantur, sed non semper in ioco, saepe etiam in gravitate versantur. Africano illi maiori coronam sibi in convivio ad caput adcommodanti, cum ea saepius rumperetur, P. Licinius Varus 'noli mirari,' inquit 'si non convenit, caput enim magnum est' laudabile et honestum; at ex eodem genere est 'calvus satis est,' quod dicit parum. ne multa: nullum genus est
251 ioci, quo non ex eodem severa et gravia sumantur. atque hoc etiam animadvertendum est, non esse omnia ridicula faceta. quid enim potest esse tam ridiculum quam sannio est? sed ore, voltu, imitandis moribus, voce, denique corpore ridetur ipso; salsum hunc possum dicere atque ita, non ut eius modi oratorem esse velim, sed ut
62 mimum. qua re primum genus hoc, quod risum vel maxime movet, non est nostrum: morosum, superstitiosum, suspitiosum, gloriosum, stultum: naturae ridentur ipsae, quas personas agitare solemus, non sustinere.
252 alterum genus est imitatione admodum ridiculum, sed nobis furtim tantum *uti* licet, si quando, et cursim; aliter enim minime est liberale; tertium, oris depravatio, non digna nobis; quartum, obscenitas, non solum non foro digna, sed vix convivio liberorum. detractis igitur tot rebus ex hoc oratorio ioco facetiae reliquae sunt, quae aut in re, ut ante divisi, positae videntur esse aut in verbo; nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum tamen est, re continetur; quod mutatis verbis salem amittit, in verbis habet leporem omnem.

253 Ambigua sunt in primis acuta atque in verbo posita,

non in re; sed non saepe [magnum] risum movent; ma-
gis ut belle et litterate dicta laudantur; ut in illum Ti-
tium, qui cum studiose pila luderet et idem signa sacra
noctu frangere putaretur gregalesque, cum in campum
non venisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius,
quod eum brachium fregisse diceret; ut illud Africani,
quod est apud Lucilium

quid? Decius, Nuculam an confixum vis facere? inquit;

ut tuus amicus, Crasse, Granius, 'non esse sextantis;' 254
et si quaeritis, is, qui appellatur dicax, hoc genere ma-
xime excellet; sed risus movent alia maiores. ambiguum
per se ipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel ma-
xime; ingeniosi enim videtur vim verbi in aliud, atque
ceteri accipiant, posse ducere; sed admirationem magis
quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud genus
ridiculi, quae genera percurram equidem. sed scitis 63
esse notissimum ridiculi genus, cum aliud exspectamus, 255
aliud dicitur: hic nobismet ipsis noster error risum mo-
vet: quodsi admixtum est ambiguum, etiam fit salsius;
ut apud Novium videtur esse misericors ille, qui iudica-
tum duci videns percontatur ita: 'quanti addictus?' 'mille
nummum.' si addidisset tantummodo 'ducas licet;' esset
illud genus ridiculi praeter exspectationem; sed quia ad-
didit 'nihil addo, ducas licet;' addito altero [ambiguo]
genere ridiculi, fuit, ut mihi quidem videtur, salsissimus.
hoc tum est venustissimum, cum in altercatione adripitur
ab adversario verbum et ex eo, ut a Catulo in Philip-
pum, in eum ipsum aliquid, qui lacessivit, infligitur.
sed cum plura sint ambigui genera, de quibus est do- 256
ctrina quaedam subtilior, attendere et aucupari verba
oportebit; in quo, ut ea, quae sint frigidiora, vitemus,
— etenim cavendum est, ne arcessitum dictum putetur
— permulta tamen acute dicemus. alterum genus est,
quod habet parvam verbi immutationem, quod in littera
positum Graeci vocant παρονομασίαν, ut 'Nobiliorem
mobiliorem' Cato; aut, ut idem, cum cuidam dixisset
'eamus deambulatum' et ille 'quid opus fuit de?' 'immo
vero' inquit 'quid opus fuit te?' aut eiusdem responsio
illa 'si tu et adversus et aversus impudicus es.' etiam 257
interpretatio nominis habet acumen, cum ad ridiculum

convertas, quam ob rem ita quis vocetur; ut ego nuper
Nummium divisorem, ut Neoptolemum ad Troiam, sic
64 illum in campo Martio nomen invenisse; atque haec om-
nia verbo continentur. saepe etiam versus facete inter-
ponitur, vel ut est vel paululum immutatus, [aut aliqua
pars versus,] ut Statii a Scauro stomachante; ex quo sunt
non nulli, qui tuam legem de civitate natam, Crasse, dicant:

st, tacete, quid hoc clamoris? quibu' nec mater nec pater,
tanta confidentia? auferte istam enim superbiam.

nam in Caelio sane etiam ad causam utile fuit tuum illud,
Antoni, cum ille a se pecuniam profectam diceret testis
et haberet filium delicatiorem, abeunte iam illo,

sentin senem esse tactum triginta minis?

258 in hoc genus coniciuntur proverbia, ut illud Scipionis,
cum Asellus omnis provincias stipendia merentem se
peragrasse gloriaretur: 'agas asellum' [et cetera]; qua
re ea quoque, quoniam mutatis verbis non possunt reti-
nere eandem venustatem, non in re, sed in verbis posita
259 ducantur. est etiam in verbo positum non insulsum ge-
nus ex eo, cum ad verbum, non ad sententiam rem ac-
cipere videare; ex quo uno genere totus est Tutor, mi-
mus vetus, oppido ridiculus. sed abeo a mimis; tantum
genus huius ridiculi insigni aliqua et nota re notari volo;
est autem ex hoc genere illud, quod tu, Crasse, nuper
ei, qui te rogasset, num tibi molestus esset futurus, si
ad te bene ante lucem venisset, 'tu vero' inquisti 'mo-
lestus non eris.' 'iubebis igitur te' inquit 'suscitari?'. et
260 tu 'certe negaram te molestum futurum.' ex eodem hoc
vetus illud est, quod aiunt Maluginensem illum [M.]
Scipionem, cum ex centuria sua renuntiaret Acidinum
consulem praecoque dixisset 'dic de L. Manlio:' 'virum
bonum' inquit 'egregiumque civem esse arbitror.' ridi-
cule etiam illud L. [Porcius] Nasica censori Catoni; cum
ille 'ex tui animi sententia tu uxorem habes?' 'non her-
cule' inquit 'ex mei animi sententia.' haec aut frigida
sunt aut tum salsa, cum aliud est exspectatum. natura
enim nos, ut ante dixi, noster delectat error; ex quo,
65 cum quasi decepti sumus exspectatione, ridemus. in
261 verbis etiam illa sunt, quae aut ex immutata oratione
ducuntur aut ex unius verbi translatione aut ex inver-

sione verborum: ex immutatione, ut olim Rusca cum le-
gem ferret annalem, dissuasor M. Servilius 'dic mihi,'
inquit 'M. Pinari, num, si contra te dixero, mihi male
dicturus es, ut ceteris fecisti?' 'ut sementem feceris, ita
metes' inquit; ex translatione autem, ut, cum Scipio ille 262
maior Corinthiis statuam pollicentibus eo loco, ubi alio-
rum essent imperatorum, turmalis dixit displicere; inver-
tuntur autem verba, ut, Crassus apud M. Perpernam
iudicem pro Aculeone cum diceret, aderat contra Acu-
leonem Gratidiano L. Aelius Lamia, deformis, ut nostis;
qui cum interpellaret odiose, 'audiamus' inquit 'pulchel-
lum puerum' Crassus; cum esset adrisum, 'non potui
mihi' inquit Lamia 'formam ipse fingere, ingenium potui;'
tum hic 'audiamus' inquit 'disertum:' multo etiam ad-
risum est vehementius. sunt etiam illa venusta ut in
gravibus sententiis, sic in facetiis — dixi enim dudum
rationem aliam esse ioci, aliam severitatis, gravium au-
tem et iocorum unam esse materiam — ornant igitur in 263
primis orationem verba relata contrarie, quod idem ge-
nus saepe est etiam facetum, ut, Servius ille Galba cum
iudices L. Scribonio tribuno plebis ferret familiaris suos
et dixisset Libo 'quando tandem, Galba, de triclinio tuo
exibis?' 'cum tu' inquit 'de cubiculo alieno.' a quo ge-
nere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Me-
tello 'villam in Tiburte habes, cortem in Palatio.'

Ac verborum quidem genera, quae sunt faceta, dixisse 66 264
me puto; rerum plura sunt, eaque magis, ut dixi ante,
ridentur; in quibus est narratio, res sane difficilis; ex-
primenda enim sunt et ponenda ante oculos ea, quae
videantur et veri similia, quod est proprium narrationis,
et quae sint, quod ridiculi proprium est, subturpia; cuius
exemplum, ut brevissimum, sit sane illud, quod ante po-
sui, Crassi de Memmio; et ad hoc genus ascribamus
etiam narrationes apologorum; trahitur etiam aliquid ex 265
historia, ut, cum Sex. Titius se Cassandram esse diceret,
'multos' inquit Antonius 'possum tuos Aiaces Oileos
nominare.' est etiam ex similitudine, quae aut conlatio-
nem habet aut tamquam imaginem: conlationem, ut ille
Gallus olim testis in Pisonem, cum innumerabilem Magio
praefecto pecuniam dixisset datam idque Scaurus tenui-

tate Magii redargueret, 'erras,' inquit 'Scaure; ego enim
Magium non conservasse dico, sed tamquam nudus nucis
legeret, in ventre abstulisse;' ut illud M. Cicero senex,
huius viri optimi, nostri familiaris, pater, 'nostros ho-
mines similis esse Syrorum venalium: ut quisque optime
266 Graece sciret, ita esse nequissimum.' valde autem ri-
dentur etiam imagines, quae fere in deformitatem aut
in aliquod vitium corporis dueuntur cum similitudine tur-
pioris: ut meum illud in Helvium Manciam 'iam osten-
dam cuius modi sis,' cum ille 'ostende, quaeso;' demon-
stravi digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico
sub Novis distortum, eiecta lingua, buccis fluentibus;
risus est commotus; nihil tam Manciae simile visum est;
ut cum Tito Pinario mentum in dicendo intorquenti: 'tum
267 ut diceret, si quid vellet, si nucem fregisset.' etiam illa,
quae minuendi aut augendi causa ad incredibilem ad-
mirationem efferuntur; velut tu, Crasse, in contione:
'ita sibi ipsum magnum videri Memmium, ut in forum
descendens caput ad fornicem Fabianum demitteret;' ex
quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numan-
tiam, cum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dici-
tur: 'si quintum pareret mater eius, asinum fuisse pari-
268 turam.' arguta est etiam significatio, cum parva re et
saepe verbo res obscura et latens inlustratur; ut, cum
C. Fabricio P. Cornelius, homo, ut existimabatur, avarus
et furax, sed egregie fortis et bonus imperator, gratias
ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello
praesertim magno et gravi 'nihil est, quod mihi gratias
agas,' inquit 'si malui compilari quam venire;' ut Asello
Africanus obicienti lustrum illud infelix, 'noli' inquit
'mirari; is enim, qui te ex aerariis exemit, lustrum con-
didit et taurum immolavit.' [tacita suspitio est, ut reli-
gione civitatem obstrinxisse videatur Mummius, quod
Asellum ignominia levarit.]

67 Urbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur ac
269 sentias, non illo genere, de quo ante dixi, cum contraria
dicas, ut Lamiae Crassus, sed cum toto genere oratio-
nis severe ludas, cum aliter sentias ac loquare; ut noster
Scaevola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi
capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam

praefectum duceret 'quid tibi vis,' inquit 'insane? tanta
malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc confir-
mem, si Romae manseris, te paucis annis ad maximas
pecunias esse venturum.' in hoc genere Fannius in an- 270
nalibus suis Africanum hunc Aemilianum dicit fuisse
egregium et Graeco eum verbo appellat εἴρωνα; sed, uti
ferunt, qui melius haec norunt, Socratem opinor in hac
ironia dissimulantiaque longe lepore et humanitate omni-
bus praestitisse. genus est perelegans et cum gravitate
salsum cumque oratoriis dictionibus tum urbanis sermoni-
bus adcommodatum; et hercule omnia haec, quae a me 271
de facetiis disputantur, non maiora forensium actionum
quam omnium sermonum condimenta sunt. nam sicut
quod apud Catonem est — qui multa rettulit, ex quibus
a me exempli causa complura ponuntur — per mihi sci-
tum videtur, C. Publicium solitum dicere 'P. Mummium
cuivis tempori hominem esse,' sic profecto se res habet,
nullum ut sit vitae tempus, in quo non deceat leporem
humanitatemque versari. sed redeo ad cetera. est huic 272
finitimum dissimulationi, cum honesto verbo vitiosa res
appellatur; ut cum Africanus censor tribu movebat eum
centurionem, qui in Pauli pugna non adfuerat, cum ille
se custodiae causa diceret in castris remansisse quaereret-
que, cur ab eo notaretur, 'non amo' inquit 'nimium dili-
gentis.' acutum etiam illud est, cum ex alterius oratione 273
aliud excipias atque ille volt; ut Salinatori Maximus,
cum Tarento amisso arcem tamen Livius retinuisset
multaque ex ea proelia praeclara fecisset, cum aliquot
post annos Maximus id oppidum recepisset rogaretque
eum Salinator, ut meminisset opera sua se Tarentum
recepisse, 'quidni' inquit 'meminerim? numquam enim
recepissem, nisi tu perdidisses.' sunt etiam illa sub- 274
absurda, sed eo ipso nomine saepe ridicula, non solum
mimis perapposita, sed etiam quodam modo nobis

homo fatuus,
postquam rem habere coepit, est emortuus.

et

quid est tibi ista mulier? uxor. similis me dius fidius.

et

quamdiu ad aquas fuit, numquam est emortuus.

68 genus hoc levius et, ut dixi, mimicum, sed habet non
numquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stul-
tus quasi stulte cum sale dicat aliquid: ut tibi, Antoni,
Mancia, cum audisset te censorem a M. Duronio de am-
bitu postulatum, 'aliquando' inquit 'tibi tuum negotium
275 agere licebit.' valde haec ridentur et hercule omnia,
quae a prudentibus quasi per dissimulationem [non intel-
legendi] subabsurde salseque dicuntur. ex quo genere
est etiam non videri intellegere quod intellegas, ut Pon-
tidius 'qualem existimas, qui in adulterio deprehenditur?'
'tardum!' ut ego, qui in dilectu Metello, cum excusa-
tionem oculorum a me non acciperet et dixisset 'tu igi-
276 tur nihil vides?' 'ego vero' inquam 'a porta Esquilina
video villam tuam,' ut illud Nasicae, qui cum ad poëtam
Ennium venisset eique ab ostio quaerenti Ennium an-
cilla dixisset domi non esse, Nasica sensit illam domini
iussu dixisse et illum intus esse; paucis post diebus cum
ad Nasicam venisset Ennius et eum a ianua quaereret,
exclamat Nasica se domi non esse, tum Ennius 'quid?
ego non cognosco' inquit 'vocem tuam?' hic Nasica 'homo
es impudens: ego cum te quaererem, ancillae tuae cre-
277 didi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi?' est bel-
lum illud quoque, ex quo is, qui dixit, inridetur in eo
ipso genere, quo dixit; ut, cum Q. Opimius consularis,
qui adulescentulus male audisset, festivo homini Egilio,
qui videretur mollior nec esset, dixisset 'quid tu, Egilia
mea? quando ad me venis cum tua colu et lana?' 'non
pol' inquit 'audeo, nam me ad famosas vetuit mater ac-
69 278 cedere.' salsa sunt etiam, quae habent suspitionem ri-
diculi absconditam, quo in genere est Siculi illud, cui,
cum familiaris quidam quereretur quod diceret uxorem
suam suspendisse se de ficu, 'amabo te,' inquit 'da mihi
ex ista arbore quos seram surculos.' in eodem genere
est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo: qui cum
in epilogo misericordiam se movisse putaret, postquam
adsedit, rogavit hunc videreturne misericordiam mo-
visse, 'ac magnam quidem,' inquit 'neminem enim puto
esse tam durum, cui non oratio tua miseranda visa sit.'
279 me quidem hercule etiam illa valde movent stomachosa
et quasi submorosa ridicula, cum non a moroso dicun-

tur; tum enim non sal, sed natura ridetur; in quo, ut
mihi videtur, persalsum illud est apud Novium

'quid ploras, pater?'
'mirum ni cantem: condemnatus sum.'

huic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis
ac lenti, ut, cum Cato percussus esset ab eo, qui arcam
ferebat, cum ille diceret 'cave,' rogavit 'numquid aliud
ferret praeter arcam.' est etiam stultitiae salsa repre- 280
hensio, ut ille Siculus, cui praetor Scipio patronum cau-
sae dabat hospitem suum, hominem nobilem, sed admo-
dum stultum, 'quaeso,' inquit 'praetor, adversario meo
da istum patronum, deinde mihi neminem dederis.' mo-
vent illa etiam, quae coniectura explanantur longe aliter
atque sunt, sed acute atque concinne; ut, cum Scaurus
accusaret Rutilium ambitus, cum ipse consul esset factus,
ille repulsam tulisset, et in eius tabulis ostenderet litte-
ras A. F. P. R. idque diceret esse, actum fide P. Ru-
tilii; Rutilius autem, ante factum, post relatum; C. Ca-
nius, eques Romanus, cum Rufo adesset, exclamat, neu-
trum illis litteris declarari: 'quid ergo?' inquit Scaurus;
'Aemilius fecit, plectitur Rutilius.' ridentur etiam discre- 70
pantia 'quid huic abest nisi res et virtus?' bella etiam 281
est familiaris reprehensio quasi errantis; ut cum obiur-
gavit Albium Granius, quod, cum eius tabulis quiddam
ab Albucio probatum videretur et valde absoluto Scae-
vola gauderet neque intellegeret contra suas tabulas esse
iudicatum * * * huic similis est etiam admonitio in con- 282
silio dando familiaris, ut, cum patrono malo, cum vo-
cem in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut mul-
sum frigidum biberet, simulac domum redisset, 'perdam'
inquit 'vocem, si id fecero:' 'melius est' inquit 'quam
reum.' bellum etiam est, cum quid cuique sit consen- 283
taneum dicitur; ut, cum Scaurus non nullam haberet
invidiam ex eo, quod Phrygionis Pompeii, locupletis
hominis, bona sine testamento possederat, sederetque
advocatus reo Bestiae, cum funus quoddam duceretur,
accusator C. Memmius 'vide,' inquit 'Scaure, mortuus
rapitur, si potes esse possessor.' sed ex his omnibus 284
nihil magis ridetur, quam quod est praeter exspectatio-
nem, cuius innumerabilia sunt exempla, vel Appii maio-

ris illius, qui in senatu, cum ageretur de agris publicis
et de lege Thoria et premeretur Lucilius ab eis, qui a
pecore eius depasci agros publicos dicerent, 'non est'
inquit 'Lucilii pecus illud; erratis;' — defendere Luci-
lium videbatur — 'ego liberum puto esse: qua libet
285 pascitur.' placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui
Ti. Gracchum perculit: cum ei M. Flaccus multis pro-
bris obiectis P. Mucium iudicem tulisset; 'eiero', inquit
'iniquus est;' cum esset admurmuratum, 'ah,' inquit 'P.
C., non ego mihi illum iniquum eiero, verum omnibus.'
ab hoc vero Crasso nihil facetius: cum laesisset testis
Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset, 'potest
fieri,' inquit 'Sile, ut is, unde te audisse dicis, iratus
dixerit.' adnuit Silus. 'potest etiam, ut tu non recte
intellexeris.' id quoque toto capite adnuit, ut se Crasso
daret. 'potest etiam fieri,' inquit 'ut omnino, quod te
audisse dicis, numquam audieris.' hoc ita praeter ex-
spectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret.
huius generis est plenus Novius, et iocus est familiaris
71 'sapiens si algebis, tremes' et alia permulta. saepe
286 etiam facete concedas adversario id ipsum, quod tibi ille
detrahit; ut C. Laelius, cum ei quidam malo genere na-
tus diceret, indignum esse suis maioribus, 'at hercule'
inquit 'tu tuis dignus.' saepe etiam sententiose ridicula
dicuntur, ut M. Cincius, quo die legem de donis et mu-
neribus tulit, cum C. Cento prodisset et satis contume-
liose 'quid fers, Cinciole?' quaesisset, 'ut emas,' inquit
287 'Gai, si uti velis.' saepe etiam salse, quae fieri non
possunt, optantur; ut M. Lepidus, cum, ceteris in campo
exercentibus, in herba ipse recubuisset, 'vellem hoc
esset,' inquit 'laborare.' salsum est etiam quaerentibus
et quasi percontantibus lente respondere quod nolint;
ut censor Lepidus, cum M. Antistio Pyrgensi equum
ademisset amicique cum vociferarentur et quaererent,
quid ille patri suo responderet, cur ademptum sibi equum
diceret, cum optimus colonus, parcissimus, modestissi-
mus, frugalissimus esset, 'me istorum' inquit 'nihil cre-
288 dere.' conliguntur a Graecis alia non nulla, exsecratio-
nes, admirationes, minationes, sed haec ipsa nimis mihi
videor in multa genera discripsisse; nam illa, quae verbi

ratione et vi continentur, certa fere ac definita sunt; quae plerumque, ut ante dixi, laudari magis quam rideri solent; haec autem, quae sunt in re et ipsa sententia, 289
partibus sunt innumerabilia, generibus pauca; exspectationibus enim decipiendis et naturis aliorum inridendis [ipsorum ridicule indicandis et] similitudine turpioris et dissimulatione et subabsurda dicendo et stulta reprehendendo risus moventur, itaque imbuendus est is, qui iocose volet dicere, quasi natura quadam apta ad haec genera et moribus, ut ad cuiusque modi genus ridiculi voltus etiam adcommodetur; qui quidem quo severior est et tristior, ut in te, Crasse, hoc illa, quae dicuntur, salsiora videri solent. sed iam tu, Antoni, qui hoc di- 290
versorio sermonis mei libenter acquieturum te esse dixisti, tamquam in Pomptinum diverteris, neque amoenum neque salubrem locum, censeo, ut satis diu te putes requiesse et iter reliquum conficere pergas.'

'Ego vero, atque hilare quidem a te acceptus,' inquit 'et cum doctior per te, tum etiam audacior factus iam ad iocandum; non enim vereor ne quis me in isto genere leviorem iam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores et Africanos, Maximos, Catones, Lepidos protulisti. sed 291
habetis ea, quae voltis ex me audire, de quibus quidem adcuratius dicendum et cogitandum fuit; nam cetera faciliora sunt atque ex eis, quae dicta sunt, reliqua nascuntur omnia. ego enim cum ad causam sum adgressus 72
atque omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus, cum et argumenta causae et eos locos, quibus animi iudicum conciliantur, et illos, quibus permoventur, vidi atque cognovi, tum constituo quid habeat causa quaeque boni, quid mali; nulla enim fere potest res in dicendi disceptationem aut controversiam vocari, quae non habeat utrumque, sed, quantum habeat, id refert; mea 292
autem ratio haec esse in dicendo solet, ut, boni quod habeat, id amplectar, exornem, exaggerem, ibi commorer, ibi habitem, ibi haeream; a malo autem vitioque causae ita recedam, non ut id me fugere appareat, sed ut totum bono illo ornando et augendo dissimulatum obruatur; et, si causa est in argumentis, firmissima quaeque maxime tueor, sive plura sunt sive aliquod

unum; sin autem in conciliatione aut in permotione causa
est, ad eam me potissimum partem, quae maxime mo-
293 vere animos hominum potest, confero. summa denique
huius generis haec est, ut si in refellendo adversario
firmior esse oratio quam in confirmandis nostris rebus
potest, omnia in illum tela conferam; sin nostra probari
facilius, quam illa redargui possunt, abducere animos a
294 contraria defensione et ad nostram conor deducere. duo
denique illa, quae facillima videntur, quoniam quae diffi-
ciliora sunt, non possum, mihi pro meo iure sumo:
unum, ut molesto aut difficili argumento aut loco non
numquam omnino nihil respondeam, quod forsitan aliquis
iure inriserit; quis enim est, qui id facere non possit?
sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate
disputo confiteorque me, si qua premat res vehementius,
ita cedere solere, ut non modo non abiecto, sed ne
reiecto quidem scuto fugere videar, sed adhibere quan-
dam in dicendo speciem atque pompam et pugnae simi-
lem fugam; consistere vero in meo praesidio sic, ut non
fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse videar;
295 alterum est illud, quod ego maxime oratori cavendum et
providendum puto quodque me sollicitare summe solet:
non tam ut prosim causis, elaborare soleo, quam ut ne
quid obsim; non quin enitendum sit in utroque, sed ta-
men multo est turpius oratori nocuisse videri causae
73 quam non profuisse. sed quid hoc loco vos inter vos,
Catule? an haec, ut sunt contemnenda, contemnitis?'
'minime,' inquit ille 'sed Caesar de isto ipso quiddam
velle dicere videbatur.' 'me vero libente' inquit Anto-
296 nius 'dixerit sive refellendi causa sive quaerendi.' tum
Iulius 'ego mehercule,' inquit 'Antoni, semper is fui,
qui de te oratore sic praedicarem, unum te in dicendo
mihi videri tectissimum propriumque hoc esse laudis tuae
nihil a te umquam esse dictum, quod obesset ei, pro
quo diceres; idque memoria teneo, cum mihi sermo cum
hoc Crasso, multis audientibus, esset institutus Crassus-
que plurimis verbis eloquentiam laudaret tuam, dixisse
me cum ceteris tuis laudibus hanc esse vel maximam,
quod non solum quod opus esset diceres, sed etiam quod
297 non opus esset non diceres; tum illum mihi respondere

memini, cetera in te summe esse laudanda, illud vero
improbi esse hominis et perfidiosi, dicere quod alienum
esset et noceret ei, pro quo quisque diceret; qua re non
sibi eum disertum, qui id non faceret, videri, sed im-
probum, qui faceret. nunc, si tibi videtur, Antoni, de-
monstres velim, qua re tu hoc ita magnum putes [nihil
in causa mali facere], ut nihil tibi in oratore maius esse
videatur.' 'dicam equidem, Caesar,' inquit [quid intel- 74 298
legam,] 'sed et tu et vos hoc omnes, inquit, mementote,
non me de perfecti oratoris divinitate quadam loqui, sed
de exercitationis et consuetudinis meae mediocritate.
Crassi quidem responsum excellentis cuiusdam est in-
genii ac singularis; cui quidem portenti simile esse vi-
sum est posse aliquem inveniri oratorem, qui aliquid
mali faceret dicendo obessetque ei, quem defenderet;
facit enim de se coniecturam; cuius tanta vis ingenii 299
est, ut neminem nisi consulto putet, quod contra se
ipsum sit, dicere; [sed ego non de praestanti quadam
et eximia, sed proprie de volgari et communi lingua
disputabam.] ut apud Graecos fertur incredibili qua-
dam magnitudine consilii atque ingenii Atheniensis ille
fuisse Themistocles; ad quem quidam doctus homo at-
que in primis eruditus accessisse dicitur eique artem
memoriae, quae tum primum proferebatur, pollicitus esse
se traditurum; cum ille quaesisset quidnam illa ars effi-
cere posset, dixisse illum doctorem, ut omnia meminis-
set; [et ei] Themistoclem respondisse gratius sibi illum
esse facturum, si se oblivisci quae vellet quam si memi-
nisse docuisset. videsne quae vis in homine acerrimi 300
ingenii, quam potens et quanta mens fuerit? qui ita re-
sponderit, ut intellegere possimus nihil ex illius animo,
quod semel esset infusum, umquam effluere potuisse;
cum quidem ei fuerit optabilius oblivisci posse potius
quod meminisse nollet quam quod semel audisset vidis-
setve meminisse. sed neque propter hoc Themistocli
responsum memoriae nobis opera danda non est neque
illa mea cautio et timiditas in causis propter praestan-
tem prudentiam Crassi neglegenda est; uterque enim
istorum non mihi attulit aliquam, sed suam significavit
facultatem. etenim permulta sunt in causis in omni parte 301

orationis circumspicienda, ne quid offendas, ne quo in-
ruas: saepe aliquis testis aut non laedit aut minus laedit,
nisi lacessatur; orat reus, urgent advocati, ut invehamur,
ut male dicamus, denique ut interrogemus: non moveor,
non obtempero, non satisfacio; neque tamen ullam ad-
sequor laudem; homines enim imperiti facilius quod stulte
dixeris reprehendere quam quod sapienter tacueris lau-
302 dare possunt. hic quantum fit mali, si iratum, si non
stultum, si non levem testem laeseris! habet enim et
voluntatem nocendi in iracundia et vim in ingenio et pon-
dus in vita; nec, si hoc Crassus non committit, ideo non
multi et saepe committunt; quo quidem mihi turpius
videri nihil solet, [quam] cum ex oratoris dicto aliquo
aut responso aut rogato sermo ille sequitur: 'occidit.'
'adversariumne?' 'immo vero' aiunt 'se et eum, quem
75 defendit.' hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere
303 posse; ego autem saepissime video in causis aliquid
mali facere homines minime malos. quid, illud, quod
supra dixi, solere me cedere et, ut planius dicam, fugere
ea, quae valde causam meam premerent, cum id non
faciunt alii versanturque in hostium castris ac sua prae-
sidia dimittunt, mediocriterne causis nocent, cum aut
adversariorum adiumenta confirmant aut ea, quae sanare
304 nequeunt, exulcerant? quid, cum personarum, quas de-
fendunt, rationem non habent, si, quae sunt in eis in-
vidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando et effe-
rendo invidiosiora faciunt, quantum est in eo tandem
mali? quid, si in homines caros iudicibusque iucundos
sine ulla praemunitione orationis acerbius et contumelio-
305 sius invehare, nonne a te iudices abalienes? quid, si, quae
vitia aut incommoda sunt in aliquo iudice uno aut pluri-
bus, ea tu adversariis exprobrando non intellegas te in
iudices invehi, mediocre*ne* peccatum est? quid, si, cum
pro altero dicas, litem tuam facias aut laesus efferare
iracundia, causam relinquas, nihilne noceas? — in quo
ego, non quo libenter male audiam, sed quia causam
non libenter relinquo, nimium patiens et lentus existi-
mor; ut, cum te ipsum, Sulpici, obiurgabam, quod me
oratorem peteres, non adversarium; ex quo etiam illud
adsequor, ut, si quis mihi male dicat, petulans aut plane

insanus esse videatur. — in ipsis autem argumentis si 306
quid posueris aut aperte falsum aut ei, quod dixeris
dicturusve sis, contrarium aut genere ipso remotum ab
usu iudiciorum ac foro, nihilne noceas? quid multa? om-
nis cura mea solet in hoc versari semper — dicam enim
saepius — si possim, ut boni efficiam aliquid dicendo;
sin id minus, ut certe ne quid mali.

Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me paulo 76 307
ante laudabas, ad ordinem conlocationemque rerum ac
locorum; cuius ratio est duplex; altera, quam adfert na-
tura causarum, altera, quae oratorum iudicio et pruden-
tia comparatur: nam ut aliquid ante rem dicamus, deinde
ut rem exponamus, post ut eam probemus nostris prae-
sidiis confirmandis, contrariis refutandis, deinde ut con-
cludamus atque ita peroremus, hoc dicendi natura ipsa
praescribit; ut vero statuamus ea, quae [de probandi et 308
docendi causa] dicenda sunt, quem ad modum compona-
mus, id est vel maxime proprium oratoris prudentiae.
multa enim occurrunt argumenta; multa, quae in dicendo
profutura videantur; sed eorum partim ita levia sunt, ut
contemnenda sint; partim, etiamsi quid habent adiumenti,
sunt non numquam eius modi, ut insit in eis aliquid vitii
neque tanti sit illud, quod prodesse videatur, ut cum ali-
quo malo coniungatur; quae autem utilia sunt atque 309
firma, si ea tamen, ut saepe fit, valde multa sunt, ea,
quae ex eis aut levissima sunt aut aliis gravioribus con-
similia, secerni arbitror oportere atque ex oratione re-
moveri: equidem cum conligo argumenta causarum, non
tam ea numerare soleo quam expendere; et quoniam, 77 310
quod saepe iam dixi, tribus rebus homines ad nostram
sententiam perducimus, aut docendo aut conciliando aut
permovendo, una ex tribus his rebus res prae nobis est
ferenda, ut nihil aliud nisi docere velle videamur; reli-
quae duae, sicuti sanguis in corporibus, sic illae in per-
petuis orationibus fusae esse debebunt; [nam et princi-
pia et ceterae partes orationis, de quibus paulo post
pauca dicemus, habere hanc vim magno opere debent,
ut ad eorum mentis, apud quos agetur, movendas per-
manare possint.] sed his partibus orationis quae, etsi 311
nihil docent [argumentando], [persuadendo] tamen [et

commovendo] proficiunt plurimum, quamquam maxime
proprius est locus et in exordiendo et in perorando, de-
gredi tamen ab eo, quod proposueris atque agas, permo-
312 vendorum animorum causa saepe utile est; itaque vel re
narrata et exposita saepe datur ad commovendos animos
degrediendi locus, vel argumentis nostris confirmatis vel
contrariis refutatis vel utroque loco vel omnibus, si habet
eam causa dignitatem atque copiam, recte id fieri potest;
eaeque causae sunt ad agendum et ad ornandum gravis-
simae atque plenissimae, quae plurimos exitus dant ad
eius modi degressionem, ut eis locis uti liceat, quibus
animorum impetus eorum, qui audiunt, aut impellantur
313 aut reflectantur. atque etiam in illo reprehendo eos,
qui, quae minime firma sunt, ea prima conlocant; in quo
illos quoque errare arbitror, qui, si quando — id quod
mihi numquam placuit — pluris adhibent patronos, ut
in quoque eorum minimum putant esse, ita eum primum
volunt dicere: res enim hoc postulat, ut eorum exspecta-
tioni, qui audiunt, quam celerrime succurratur; cui si
initio satisfactum non sit, multo plus sit in reliqua causa
laborandum, male enim se res habet, quae non statim,
314 ut dici coepta est, melior fieri videtur. ergo ut in ora-
tore optimus quisque, sic in oratione firmissimum quod-
que sit primum; dum illud tamen in utroque teneatur,
ut ea, quae excellent, serventur etiam ad perorandum;
si qua erunt mediocria, nam vitiosis nusquam esse opor-
tet locum, in mediam turbam atque in gregem coician-
315 tur. hisce omnibus rebus consideratis tum denique id,
quod primum est dicendum, postremum soleo cogitare,
quo utar exordio. nam si quando id primum invenire
volui, nullum mihi occurrit nisi aut exile aut nugatorium
78 aut volgare aut commune. principia autem dicendi sem-
per cum adcurata et acuta et instructa sententiis, apta
verbis, tum vero causarum propria esse debent; prima
est enim quasi cognitio et commendatio nostra in prin-
cipio, quaeque continuo eum, qui audit, permulcere at-
316 que adlicere debet; in quo admirari soleo non equidem
istos, qui nullam huic rei operam dederunt, sed homi-
nem in primis disertum atque eruditum, Philippum, qui
ita solet surgere ad dicendum, ut quod primum verbum

habiturus sit, nesciat; et ait idem, cum brachium concalefecerit, tum se solere pugnare; neque attendit eos ipsos, unde hoc simile ducat, primas illas hastas ita iactare leniter, ut et venustati vel maxime serviant et reliquis viribus suis consulant; nec est dubium, quin 317
exordium dicendi vehemens et pugnax non saepe esse debeat, sed si in ipso illo gladiatorio vitae certamine, quo ferro decernitur, tamen ante congressum multa fiunt, quae non ad volnus, sed ad speciem valere videantur, quanto hoc magis in oratione est spectandum, in qua non vis potius quam delectatio postulatur! nihil est denique in natura rerum omnium, quod se universum profundat et [quod] totum repente evolvat; sic omnia, quae fiunt quaeque aguntur acerrime, lenioribus principiis natura ipsa praetexuit. haec autem in dicendo non extrin- 318
secus alicunde quaerenda, sed ex ipsis visceribus causae sumenda sunt; idcirco tota causa pertemptata atque perspecta, locis omnibus inventis atque instructis considerandum est quo principio sit utendum. sic et facile 319
reperientur; sumentur enim ex eis rebus, quae erunt uberrimae vel in argumentis vel in eis partibus, ad quas dixi degredi saepe oportere; [ita] et momenti aliquid adferent, cum erunt paene ex intima defensione deprompta, et apparebit ea non modo non esse communia nec in alias causas posse transferri, sed penitus ex ea causa [quae tum agatur,] effloruisse. omne autem principium 79
aut rei totius, quae agetur, significationem habere debebit aut aditum ad causam et communitionem aut quoddam ornamentum et dignitatem; sed oportet, ut aedibus ac templis vestibula et aditus, sic causis principia pro portione rerum praeponere; itaque in parvis atque infrequentibus causis ab ipsa re est exordiri saepe commodius; sed cum erit utendum principio, quod plerumque 321
erit, aut ex reo aut ex adversario aut ex re aut ex eis, apud quos agetur, sententias duci licebit. ex reo, [reos appello, quorum res est,] quae significent bonum virum, quae liberalem, quae calamitosum, quae misericordia dignum, quae valeant contra falsam criminationem; ex adversario eisdem ex locis fere contraria; ex re, si cru- 322
delis, si nefanda, si praeter opinionem, si immerito, si

misera, si ingrata, si indigna, si nova, si quae restitui sanarique non possit; ex eis autem, apud quos agetur, ut benevolos beneque existimantis efficiamus, quod agendo efficitur melius quam rogando. est id quidem in totam orationem confundendum nec minime in extremam; sed tamen multa principia ex eo genere gignuntur
323 — nam et attentum monent Graeci ut principio faciamus iudicem et docilem; quae sunt utilia, sed non principii magis propria quam reliquarum partium; faciliora etiam in principiis, quod et attenti tum maxime sunt, cum omnia exspectant, et dociles magis [initiis] esse possunt; inlustriora enim sunt, quae in principiis quam quae in
324 mediis causis dicuntur aut arguendo aut refellendo — maximam autem copiam principiorum ad iudicem aut adliciendum aut incitandum ex eis locis trahemus, qui ad motus animorum conficiendos inerunt in causa, quos tamen totos explicari in principio non oportebit, sed tantum impelli iudicem primo leviter, ut iam inclinato
80 325 reliqua incumbat oratio. conexum autem ita sit principium consequenti orationi, ut non tamquam citharoedi prooemium adfictum aliquod, sed cohaerens cum omni corpore membrum esse videatur — nam non nulli, cum illud meditati ediderunt, sic ad reliqua transeunt, ut audientiam fieri sibi nolle videantur — atque eius modi illa prolusio debet esse, non ut Samnitium, qui vibrant hastas ante pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur, sed ut ipsis sententiis, quibus proluserint, vel pugnare possint.

326 Narrare vero rem quod breviter iubent, si brevitas appellanda est, cum verbum nullum redundat, brevis est L. Crassi oratio; sin tum est brevitas, cum tantum verborum est, quantum necesse est, aliquando id opus est; sed saepe obest vel maxime in narrando, non solum quod obscuritatem adfert, sed etiam quod eam virtutem, quae narrationis est maxima, ut iucunda et ad persuadendum adcurata sit, tollit. videant illam

nam is postquam excessit ex ephebis ....

327 quam longa est narratio! mores adulescentis ipsius et servilis percontatio, mors Chrysidis, voltus et forma et lamentatio sororis, reliqua pervarie iucundeque narrantur. quodsi hanc brevitatem quaesisset:

effertur, imus, ad sepulcrum venimus,
in ignem imposita est,

[fere] decem versiculis totum conficere potuisset; quam-
quam hoc ipsum 'effertur, imus,' concisum est ita, ut non
brevitati servitum sit, sed magis venustati. quodsi ni- 328
hil fuisset, nisi 'in ignem imposita est,' tamen res tota
cognosci facile potuisset. sed et festivitatem habet nar-
ratio distincta personis et interpuncta sermonibus, et est
et probabilius, quod gestum esse dicas, cum quem ad
modum actum sit exponas, et multo apertius ad in-
tellegendum est, si constituitur aliquando ac non ista
brevitate percurritur. apertam enim narrationem tam 329
esse oportet quam cetera; sed hoc magis in hac elabo-
randum est, quod et difficilius est non esse obscu-
rum in re narranda quam aut in principio aut in ar-
guendo aut purgando aut perorando; et maiore etiam
periculo haec pars orationis obscura est quam ceterae,
vel quia, si quo alio in loco est dictum quid obscurius,
tantum id perit, quod ita dictum est, narratio obscura
totam occaecat orationem; vel quod alia possis, semel si
obscurius dixeris, dicere alio loco planius, narrationis
unus est in causa locus. erit autem perspicua narratio,
si verbis usitatis, si ordine temporum servato, si non
interrupte narrabitur. sed quando utendum sit aut non 81
sit narratione, id est consilii; neque enim si nota res est 330
nec dubium quid gestum sit, narrare oportet, nec si ad-
versarius narravit, nisi si refellemus; ac si quando erit
narrandum, nec illa, quae suspitionem et crimen efficient
contraque nos erunt, acriter persequemur et, quicquid
poterit, detrahemus; ne illud, quod Crassus, si quando
fiat, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causae noceamus,
accidat. nam ad summam totius causae pertinet, caute
an contra demonstrata res sit, quod omnis orationis reli-
quae fons est narratio.

Sequitur, ut causa ponatur, in quo videndum est, 331
quid in controversiam veniat; tum suggerenda sunt fir-
mamenta causae coniuncte et infirmandis contrariis et
tuis confirmandis. namque una in causis ratio quaedam
est eius orationis, quae ad probandam argumentationem
valet; ea autem et confirmationem et reprehensionem

quaerit; sed quia neque reprehendi, quae contra dicuntur, possunt, nisi tua confirmes, neque haec confirmari, nisi illa reprehendas, idcirco haec et natura et utilitate
332 et tractatione coniuncta sunt. omnia autem concludenda plerumque rebus augendis vel inflammando iudice vel mitigando; omniaque cum superioribus orationis locis tum maxime extremo ad mentis iudicum quam maxime permovendas et ad utilitatem nostram vocandas conferenda sunt.

333 Neque sane iam causa videtur esse cur secernamus ea praecepta, quae de suasionibus tradenda sunt [aut laudationibus], sunt enim pleraque communia, sed tamen suadere aliquid aut dissuadere gravissimae mihi personae videtur esse; nam et sapientis est consilium explicare suum de maximis rebus et honesti et diserti, ut mente providere, auctoritate probare, oratione per-
82 suadere possis. atque haec in senatu minore apparatu agenda sunt, sapiens enim est consilium multisque aliis dicendi relinquendus locus, vitanda etiam ingenii osten-
334 tationis suspitio: contio capit omnem vim orationis et gravitatem varietatemque desiderat. ergo in suadendo nihil est optabilius quam dignitas, nam qui utilitatem putat, non quid maxime velit suasor, sed quid interdum magis sequatur, videt. nemo est enim, praesertim in tam clara civitate, quin putet expetendam maxime dignitatem, sed vincit utilitas plerumque, cum subest ille timor
335 ea neglecta ne dignitatem quidem posse retineri. controversia autem est inter hominum sententias aut in illo, utrum sit utilius; aut etiam, cum id convenit, certatur, utrum honestati potius an utilitati consulendum sit; quae quia pugnare inter se saepe videntur, qui utilitatem defendit, enumerabit commoda pacis, opum, potentiae, vectigalium, praesidii militum, ceterarum rerum, quarum fructum utilitate metimur, itemque incommoda contrariorum; qui ad dignitatem impellit, maiorum exempla [quae erunt vel cum periculo gloriosa] conliget, posteritatis immortalem memoriam augebit, utilitatem ex laude nasci defendet semperque eam cum dignitate esse coniunctam.
336 sed quid fieri possit aut non possit quidque etiam sit necesse aut non sit, in utraque re maxime est quaeren-

dum, inciditur enim omnis deliberatio, si intellegitur non
posse fieri aut si necessitas adfertur; et qui id docuit
non videntibus aliis, is plurimum vidit. ad consilium 337
autem de re publica dandum caput est nosse rem publi-
cam; ad dicendum vero probabiliter nosse mores civita-
tis, qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis
est saepe mutandum; et quamquam una fere vis est elo-
quentiae, tamen quia summa dignitas est populi, gravis-
sima causa rei publicae, maximi motus multitudinis, ge-
nus quoque dicendi grandius quoddam et inlustrius esse
adhibendum videtur; maximaque pars orationis admo-
venda est ad animorum motus non numquam aut cohor-
tatione aut commemoratione aliqua aut in spem aut in
metum aut ad cupiditatem aut ad gloriam concitandos,
saepe etiam a temeritate, iracundia, spe, iniuria, invidia,
crudelitate revocandos. fit autem, ut, quia maxima ora- 83
tori quasi scena videtur contio esse, natura ipsa ad orna- 338
tius dicendi genus excitemur; habet enim multitudo vim
quandam talem, ut, quem ad modum tibicen sine tibiis
canere, sic orator sine multitudine audiente eloquens esse
non possit; et cum sint populares multi variique lapsus, 339
vitanda est adclamatio adversa populi, quae aut orationis
peccato aliquo excitatur, si aspere, si adroganter, si tur-
piter, si sordide, si quoquo animi vitio dictum esse ali-
quid videtur, aut hominum offensione vel invidia, quae
aut iusta est aut ex criminatione atque fama, aut res si
displicet, aut si est in aliquo motu suae cupiditatis aut
metus multitudo. his quattuor causis totidem medicinae
opponuntur: tum obiurgatio, si est auctoritas; tum ad-
monitio quasi lenior obiurgatio; tum promissio, si audierint,
probaturos; tum deprecatio, quod est infimum, sed non
numquam utile. nullo autem loco plus facetiae prosunt 340
et celeritas et breve aliquod dictum nec sine dignitate et
cum lepore; nihil enim tam facile quam multitudo a tristi-
tia et saepe ab acerbitate commode et breviter et acute
et hilare dicto deducitur.

Exposui fere, ut potui, vobis in utroque genere cau- 84
sarum quae sequi solerem, quae fugere, quae spectare
quaque omnino in causis ratione versari: [nec] illud ter- 341
tium laudationis genus [est difficile, quod] ego initio quasi

a praeceptis nostris secreveram [sed] et quia multa
essent orationum genera et graviora et maioris copiae,
de quibus nemo fere praeciperet, et quod nos laudationi-
bus non ita multum uti soleremus [totum hunc segre-
gabam locum]; ipsi enim Graeci magis legendi et delecta-
tionis aut hominis alicuius ornandi quam utilitatis huius
forensis causa laudationes scriptitaverunt, quorum sunt
libri, quibus Themistocles, Aristides, Agesilaus, Epa-
minondas, Philippus, Alexander aliique laudantur; nostrae
laudationes, quibus in foro utimur, aut testimonii bre-
vitatem habent nudam atque inornatam aut scribuntur
ad funebrem contionem, quae ad orationis laudem mi-
nime adcommodata est: sed tamen, quoniam et utendum
aliquando, non numquam etiam scribendum, velut Q.
Tuberoni Africanum avunculum laudanti scripsit C. Lae-
lius, velut nosmet ipsi ornandi causa Graecorum more,
si quos velimus, laudare possumus, sit a nobis quoque
342 tractatus hic locus. perspicuum est igitur alia esse in
homine optanda, alia laudanda: genus, forma, vires, opes,
divitiae ceteraque, quae fortuna dat aut extrinsecus aut
corpori, non habent in se veram laudem, quae deberi vir-
tuti uni putatur; sed tamen, quod ipsa virtus in earum re-
rum usu ac moderatione maxime cernitur, tractanda in
laudationibus etiam haec sunt naturae et fortunae bona,
in quibus est summa laus non extulisse se in potestate,
non fuisse insolentem in pecunia, non se praetulisse aliis
propter abundantiam fortunae, ut opes et copiae non
superbiae videantur ac libidini, sed bonitati ac modera-
343 tioni facultatem et materiam dedisse; virtus autem, quae
est per se ipsa laudabilis et sine qua nihil laudari potest,
tamen habet pluris partis, quarum alia est alia ad lau-
dationem aptior; sunt enim aliae virtutes, quae videntur
in moribus hominum et quadam comitate ac beneficentia
positae; aliae, quae in ingenii aliqua facultate aut animi
magnitudine ac robore; nam clementia, iustitia, benigni-
tas, fides, fortitudo in periculis communibus iucunda est
344 auditu in laudationibus; omnes enim hae virtutes non
tam ipsis, qui eas habent, quam generi hominum fructuo-
sae putantur; sapientia et magnitudo animi, qua om-
nes res humanae tenues ac pro nihilo putantur, et in

excogitando vis quaedam ingenii et ipsa eloquentia ad-
mirationis habent non minus, iucunditatis minus: ipsos
enim magis videntur, quos laudamus, quam illos, apud
quos laudamus, ornare ac tueri; sed tamen in laudando
iungenda sunt etiam haec genera virtutum, ferunt enim
aures hominum cum illa, quae iucunda et grata, tum
etiam illa, quae mirabilia sunt in virtute, laudari; et quo- 85
niam singularum virtutum sunt certa quaedam officia ac 345
munera et sua cuique virtuti laus propria debetur, erit
explicandum in laude iustitiae, quid cum fide, quid cum
aequabilitate, quid cum eius modi aliquo officio is, qui
laudabitur, fecerit; itemque in ceteris res gestae ad
cuiusque virtutis genus et vim et nomen adcommoda-
buntur. gratissima autem laus eorum factorum habetur, 346
quae suscepta videntur a viris fortibus sine emolumento
ac praemio; quae vero etiam cum labore ac periculo ipso-
rum, haec habent uberrimam copiam ad laudandum,
quod et dici ornatissime possunt et audiri facillime; ea
enim denique virtus esse videtur praestantis viri, quae
est fructuosa aliis, ipsi aut laboriosa aut periculosa aut
certe gratuita. magna etiam illa laus et admirabilis vi-
deri solet tulisse casus sapienter adversos, non fractum
esse fortuna, retinuisse in rebus asperis dignitatem; ne- 347
que tamen illa non ornant, habiti honores, decreta virtu-
tis praemia, res gestae iudiciis hominum comprobatae;
in quibus etiam felicitatem ipsam deorum immortalium
iudicio tribui laudationis est. sumendae autem res erunt
aut magnitudine praestabiles aut novitate primae aut ge-
nere ipso singulares; neque enim parvae neque usitatae
neque volgares admiratione aut omnino laude dignae
videri solent. est etiam cum ceteris praestantibus viris 348
comparatio in laudatione praeclara, de quo genere libi-
tum mihi est paulo plura, quam ostenderam, dicere,
non tam propter usum forensem, qui est a me omni hoc
sermone tractatus, quam ut hoc videretis, si laudationes
essent in oratoris officio, quod nemo negat, oratori vir-
tutum omnium cognitionem, sine qua laudatio effici non
possit, esse necessariam. iam vituperandi praecepta con- 349
trariis ex vitiis sumenda esse perspicuum est; simul est
illud ante oculos, nec bonum virum proprie et copiose

laudari sine virtutum nec improbum notari ac vituperari sine vitiorum cognitione satis insignite atque aspere posse. atque his locis et laudandi et vituperandi saepe nobis est utendum in omni genere causarum.

350 Habetis de inveniendis rebus disponendisque quid sentiam; adiungam etiam de memoria, ut labore Crassum levem neque ei quicquam aliud, de quo disserat,
86 relinquam nisi ea, quibus haec exornentur.' 'perge vero,' inquit Crassus 'libenter enim te cognitum iam artificem aliquandoque evolutum illis integumentis dissimulationis tuae nudatumque perspicio; et quod mihi nihil aut non multum relinquis, percommode facis estque mihi gra-
351 tum.' 'iam istuc quantum tibi ego reliquerim,' inquit Antonius 'erit in tua potestate; si enim vere agere volueris, omnia tibi relinquo; sin dissimulare, tu quem ad modum his satis facias, videris. sed, ut ad rem redeam, non sum tanto ego' inquit 'ingenio, quanto Themistocles fuit, ut oblivionis artem quam memoriae malim; gratiamque habeo Simonidi illi Ceo, quem primum ferunt
352 artem memoriae protulisse. dicunt enim, cum cenaret Crannone in Thessalia Simonides apud Scopam fortunatum hominem et nobilem cecinissetque id carmen, quod in eum scripsisset, in quo multa ornandi causa poëtarum more in Castorem scripta et Pollucem fuissent, nimis illum sordide Simonidi dixisse se dimidium eius ei, quod pactus esset, pro illo carmine daturum; reliquum a suis Tyndaridis, quos aeque laudasset, peteret,
353 si ei videretur. paulo post esse ferunt nuntiatum Simonidi, ut prodiret; iuvenis stare ad ianuam duo quosdam, qui eum magno opere evocarent; surrexisse illum, prodisse, vidisse neminem; hoc interim spatio conclave illud, ubi epularetur Scopas, concidisse; ea ruina ipsum cum cognatis [suis] oppressum interisse: quos cum humare vellent sui neque possent obtritos internoscere ullo modo, Simonides dicitur ex eo, quod meminisset quo eorum loco quisque cubuisset, demonstrator unius cuiusque sepeliendi fuisse; hac tum re admonitus invenisse fertur or-
354 dinem esse maxime, qui memoriae lumen adferret. itaque eis, qui hanc partem ingenii exercerent, locos esse capiendos et ea, quae memoria tenere vellent, effingenda

animo atque in eis locis conlocanda; sic fore, ut ordinem
rerum locorum ordo conservaret, res autem ipsas rerum
effigies notaret atque ut locis pro cera, simulacris pro
litteris uteremur. qui sit autem oratori memoriae fru- 87
ctus, quanta utilitas, quanta vis, quid me attinet dicere? 355
tenere, quae didiceris in accipienda causa, quae ipse
cogitaris? omnis fixas esse in animo sententias? omnem
descriptum verborum apparatum? ita audire vel eum,
unde discas, vel eum, cui respondendum sit, ut illi non
infundere in auris tuas orationem, sed in animo videan-
tur inscribere? itaque soli qui memoria vigent, sciunt
quid et quatenus et quo modo dicturi sint, quid respon-
derint, quid supersit; eidemque multa ex aliis causis ali-
quando a se acta, multa ab aliis audita meminerunt.
qua re confiteor equidem huius boni naturam esse prin- 356
cipem, sicut earum rerum, de quibus ante locutus sum,
omnium; sed haec ars tota dicendi, sive artis imago
quaedam et similitudo est, habet hanc vim, non ut to-
tum aliquid, cuius in ingeniis nostris pars nulla sit, pa-
riat et procreet, verum ut ea, quae sunt orta iam in no-
bis et procreata, educet atque confirmet; verum tamen 357
neque tam acri memoria fere quisquam est, ut, non
dispositis notatisque rebus, ordinem verborum aut sen-
tentiarum complectatur, neque vero tam hebeti, ut nihil
hac consuetudine et exercitatione adiuvetur. vidit enim
hoc prudenter sive Simonides sive alius quis invenit, ea
maxime animis adfigi nostris, quae essent a sensu tra-
dita atque impressa; acerrimum autem ex omnibus no-
stris sensibus esse sensum videndi; qua re facillime
animo teneri posse ea, quae perciperentur auribus aut
cogitatione, si etiam commendatione oculorum animis tra-
derentur; ut res caecas et ab aspectus iudicio remotas
conformatio quaedam et imago et figura ita notaret, ut
ea, quae cogitando complecti vix possemus, intuendo
quasi teneremus; his autem formis atque corporibus, si- 358
cut omnibus, quae sub aspectum veniunt, [admonetur
memoria nostra atque excitatur;] sede opus est, etenim
corpus intellegi sine loco non potest; qua re ne in re
nota et pervolgata multus et insolens sim, locis est uten-
dum multis, inlustribus, explicatis, modicis intervallis;

imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quae
occurrere celeriterque percutere animum possint; quam
facultatem [et] exercitatio dabit, ex qua consuetudo gigni-
tur: [et] similium verborum conversa et immutata casi-
bus aut traducta ex parte ad genus notatio et unius verbi
imagine totius sententiae informatio pictoris cuiusdam
summi ratione et modo formarum varietate locos distin-
88 guentis. sed verborum memoria, quae minus est no-
359 bis necessaria, maiore imaginum varietate distinguitur;
multa enim sunt verba, quae quasi articuli conectunt
membra orationis, quae formari similitudine nulla pos-
sunt; eorum fingendae sunt nobis imagines, quibus sem-
per utamur; rerum memoria propria est oratoris; eam
singulis personis bene positis notare possumus, ut sen-
360 tentias imaginibus, ordinem locis comprehendamus; ne-
que verum est, quod ab inertibus dicitur, opprimi
memoriam imaginum pondere et obscurari etiam id,
quod per se natura tenere potuisset: vidi enim ego sum-
mos homines et divina prope memoria, Athenis Char-
madam, in Asia, quem vivere hodie aiunt, Scepsium
Metrodorum, quorum uterque tamquam litteris in cera,
sic se aiebat imaginibus in eis locis, quos haberet, quae
meminisse vellet, perscribere. qua re hac exercitatione
non eruenda memoria est, si est nulla naturalis; sed
certe, si latet, evocanda est.

361 Habetis sermonem bene longum hominis, utinam non
impudentis! illud quidem certe, non nimis verecundi;
qui quidem, cum te, Catule, tum etiam L. Crasso au-
diente, de dicendi ratione tam multa dixerim; nam isto-
rum aetas minus me fortasse movere debuit. sed mihi
ignoscetis profecto, si modo, quae causa me ad hanc
89 insolitam mihi loquacitatem impulerit, acceperitis.' 'nos
362 vero,' inquit Catulus 'etenim pro me hoc et pro meo
fratre spondeo, non modo tibi ignoscimus, sed te diligi-
mus magnamque tibi habemus gratiam; et cum huma-
nitatem et facilitatem agnoscimus tuam, tum admiramur
istam scientiam et copiam. equidem etiam hoc me ad-
secutum puto, quod magno sum levatus errore et illa
admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper ad-
mirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis di-

vinitas; nec enim te ista attigisse arbitrabar, quae dili-
gentissime cognosse et undique conlegisse usuque doctum
partim correxisse video, partim comprobasse; neque eo 363
minus eloquentiam tuam et multo magis virtutem et dili-
gentiam admiror et simul gaudeo iudicium animi mei
comprobari, quod semper statui neminem sapientiae lau-
dem et eloquentiae sine summo studio et labore et doctrina
consequi posse. sed tamen quidnam est quod dixisti
fore, ut tibi ignosceremus, si cognossemus, quae te causa
in sermonem impulisset? quae est enim alia causa, nisi
quod nobis et horum adulescentium studio, qui te atten-
tissime audierunt, morem gerere voluisti?' tum ille 'adi- 364
mere' inquit 'omnem recusationem Crasso volui, quem
ego paulo ante † sciebam vel pudentius vel invitius, nolo
enim dicere de tam suavi homine fastidiosius, ad hoc
genus sermonis accedere. quid enim poterit dicere? con-
sularem se esse hominem et censorium? eadem nostra
causa est. an aetatem adferet? quadriennio minor est.
an se haec nescire? quae ego sero, quae cursim adripui,
quae subsicivis operis, ut aiunt, iste a puero, summo
studio, summis doctoribus. nihil dicam de ingenio, cui
par nemo fuit: etenim me dicentem qui audiret, nemo
umquam tam sui despiciens fuit quin speraret aut melius
aut eodem modo se posse dicere; Crasso dicente nemo
tam adrogans, qui similiter se umquam dicturum esse
confideret. quam ob rem ne frustra hi tales viri venerint,
te aliquando, Crasse, audiamus.'

Tum ille 'ut ita esse concedam,' inquit 'Antoni, quae 90
sunt longe secus, quid mihi tandem hodie aut cuiquam 365
homini quod dici possit reliquisti? dicam enim vere, ami-
cissimi homines, quod sentio: saepe ego doctos homines,
quid dico saepe? immo non numquam; saepe enim qui
potui, qui puer in forum venerim nec inde umquam diu-
tius quam quaestor afuerim? sed tamen audivi, ut heri
dicebam, et Athenis cum essem, doctissimos viros et in
Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum, cum de his
ipsis rebus disputaret; neque vero mihi quisquam copio-
sius umquam visus est neque subtilius in hoc genere
dicendi quam iste hodie esse versatus: quod si esset aliter
et aliquid intellegerem ab Antonio praetermissum, non

essem tam inurbanus et paene inhumanus, uti in eo gra-
366 varer, quod vos cupere sentirem.' tum Sulpicius 'an ergo' inquit 'oblitus es, Crasse, Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret, tibi eius distinctionem atque ornatum relinqueret?' hic ille 'primum quis Antonio permisit,' inquit 'ut et mei * partis faceret et utram vellet prior ipse sumeret? deinde, ego si recte intellexi, cum valde libenter audirem, mihi coniuncte est visus de utraque re dicere.' 'ille vero' inquit Cotta 'ornamenta orationis non attigit neque eam laudem, ex qua eloquentia nomen suum invenit.' 'verba igitur' inquit Crassus 'mihi reliquit Antonius, rem ipse
367 sumpsit.' tum Caesar 'si, quod difficilius est, id tibi reliquit, est nobis' inquit 'causa, cur te audire cupiamus; sin, quod facilius, tibi causa non est, cur recuses.' et Catulus 'quid, quod dixisti,' inquit 'Crasse, si hodie apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem tuam putas pertinere?' tum Cotta ridens 'possem tibi,' inquit 'Crasse, concedere; sed vide ne quid Catulus attulerit religionis: hoc opus censorium est, id autem committere vides quam homini censorio conveniat.' 'agite vero' [ille] inquit 'ut voltis. sed nunc quidem, quoniam est id temporis, surgendum censeo et requiescendum; post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre mavoltis.' omnes se vel statim vel si ipse post meridiem mallet, quam primum tamen audire velle dixerunt.

M. TULLII CICERONIS
DE ORATORE AD QUINTUM FRATREM

LIBER TERTIUS.

1
1 Instituenti mihi, Quinte frater, eum sermonem referre et mandare huic tertio libro, quem post Antonii disputationem Crassus habuisset, acerba sane recordatio veterem animi curam molestiamque renovavit, nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Crassi morte exstincta subita est vix diebus de-

cem post eum diem, qui hoc et superiore libro contine-
tur. ut enim Romam rediit extremo ludorum scenico- 2
rum die, vehementer commotus oratione ea, quae fere-
batur habita esse in contione a Philippo, quem dixisse
constabat videndum sibi esse aliud consilium; illo senatu
se rem publicam gerere non posse, mane Idibus Septem-
bribus et ille et senatus frequens vocatu Drusi in curiam
venit; ibi cum Drusus multa de Philippo questus esset,
rettulit ad senatum de illo ipso, quod in eum ordinem
consul tam graviter in contione esset invectus. hic, ut 3
saepe inter homines sapientissimos constare vidi, quam-
quam hoc Crasso, cum aliquid adcuratius dixisset, sem-
per fere contigisset, ut numquam dixisse melius putare-
tur, tamen omnium consensu sic esse iudicatum ceteros
a Crasso semper omnis, illo autem die etiam ipsum a se
superatum. deploravit enim casum atque orbitatem sena-
tus, cuius ordinis a consule, qui quasi parens bonus aut
tutor fidelis esse deberet, tamquam ab aliquo nefario
praedone diriperetur patrimonium dignitatis; neque vero
esse mirandum, si, cum suis consiliis rem publicam pro-
fligasset, consilium senatus a re publica repudiaret. hic 4
cum homini et vehementi et diserto et in primis forti ad
resistendum [Philippo] quasi quasdam verborum faces
admovisset, non tulit ille et graviter exarsit pignoribus-
que ablatis Crassum instituit coërcere; quo quidem ipso
in loco multa a Crasso divinitus dicta ferebantur, cum
sibi illum consulem esse negaret, cui senator ipse non
esset. 'an tu, cum omnem auctoritatem universi ordi-
nis pro pignore putaris eamque in conspectu populi Ro-
mani concideris, me his existimas pignoribus terreri?
non tibi illa sunt caedenda, si L. Crassum vis coërcere:
haec tibi est excidenda lingua, qua vel evolsa spiritu
ipso libidinem tuam libertas mea refutabit.' permulta 2 5
tum vehementissima contentione animi, ingenii, virium
ab eo dicta esse constabat sententiamque eam, quam
senatus frequens secutus est ornatissimis et gravissimis
verbis, ut populo Romano satis fieret, numquam sena-
tus neque consilium rei publicae neque fidem defuisse
ab eo dictam et eundem, id quod in auctoritatibus prae-
scriptis exstat, scribendo adfuisse. illa tamquam cycnea 6

fuit divini hominis vox et oratio, quam quasi exspectantes post eius interitum veniebamus in curiam, ut vestigium illud ipsum, in quo ille postremum institisset, contueremur: namque tum latus ei dicenti condoluisse sudoremque multum consecutum esse audiebamus; ex quo cum cohorruisset, cum febri domum rediit dieque
7 septimo lateris dolore consumptus est. o fallacem hominum spem fragilemque fortunam et inanis nostras contentiones, quae medio in spatio saepe franguntur et corruunt aut ante in ipso cursu obruuntur, quam portum conspicere potuerunt! nam quamdiu Crassi fuit ambitionis labore vita districta, tamdiu privatis magis officiis et ingenii laude floruit quam fructu amplitudinis aut rei publicae dignitate; qui autem annus ei primus ab honorum perfunctione aditum omnium concessu ad summam auctoritatem dabat, is eius omnem spem atque
8 omnia vitae consilia morte pervertit. fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriae, grave bonis omnibus; sed ei tamen rei publicae casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a dis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur: non vidit flagrantem bello Italiam, non ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiae, non exsilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam, non illam post reditum eius caedem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse
3 florentissima multum omnibus [gloria] praestitisset. et
9 quoniam attigi cogitatione vim varietatemque fortunae, non vagabitur oratio mea longius atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre suscepimus, continentur. quis enim non iure beatam L. Crassi mortem illam, quae est a multis saepe defleta, dixerit, cum horum ipsorum sit, qui [tum] cum illo postremum fere conlocuti sunt, eventum recordatus? tenemus enim memoria Q. Catulum, virum omni laude praestantem, cum sibi non incolumem fortunam, sed exsilium et fugam deprecaretur, esse coactum, ut vita se ipse pri-
10 varet. iam M. Antonii in eis ipsis Rostris, in quibus ille rem publicam constantissime consul defenderat quaeque censor imperatoriis manubiis ornarat, positum caput

illud fuit, a quo erant multorum [civium] capita servata; neque vero longe ab eo C. Iulii caput hospitis Etrusci scelere proditum cum L. Iulii fratris capite iacuit, ut ille, qui haec non vidit, et vixisse cum re publica pariter et cum illa simul exstinctus esse videatur. neque enim propinquum suum, maximi animi virum, P. Crassum, suapte interfectum manu neque conlegae sui, pontificis maximi, sanguine simulacrum Vestae respersum esse vidit; cui maerori, qua mente ille in patriam fuit, etiam C. Carbonis, inimicissimi hominis, eodem illo die
mors fuisset nefaria; non vidit eorum ipsorum, qui tum 11
adulescentes Crasso se dicarant, horribilis miserosque casus; ex quibus Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus per invidiam tribunatu non multis ab eo tempore mensibus eiectus est e civitate; Sulpicius autem, qui in eadem invidiae flamma fuisset, quibuscum privatus coniunctissime vixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni dignitate; cui quidem ad summam gloriam eloquentiae efflorescenti ferro erepta vita est et poena temeritatis
non sine magno rei publicae malo constituta. ego vero 12
te, Crasse, cum vitae flore tum mortis opportunitate divino consilio et ornatum et exstinctum esse arbitror; nam tibi aut pro virtute animi constantiaque tua civilis ferri subeunda fuit crudelitas aut, si qua te fortuna ab atrocitate mortis vindicasset, eadem esse te funerum patriae spectatorem coëgisset; neque solum tibi improborum dominatus, sed etiam propter admixtam civium cae-
dem bonorum victoria maerori fuisset. mihi quidem, 4
Quinte frater, et eorum casus, de quibus ante dixi, et 13
ea, quae nosmet ipsi ob amorem in rem publicam incredibilia et singularia pertulimus [ac sensimus], cogitanti sententia saepe tua vera ac sapiens videri solet, qui propter tot, tantos tam praecipitisque casus clarissimorum hominum atque optimorum virorum me semper ab
omni contentione ac dimicatione revocasti. sed quoniam 14
haec iam neque in integro nobis esse possunt et summi labores nostri magna compensati gloria mitigantur, pergamus ad ea solacia, quae non modo sedatis molestiis iucunda, sed etiam haerentibus salutaria nobis esse pos-

sint, sermonemque L. Crassi reliquum ac paene postre-
mum memoriae prodamus, atque ei, etsi nequaquam
parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio me-
15 ritam gratiam debitamque referamus. neque enim quis-
quam nostrum, cum libros Platonis mirabiliter scriptos
legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non,
quamquam illa scripta sunt divinitus, tamen maius quid-
dam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur; quod
item nos postulamus non a te quidem, qui nobis omnia
summa tribuis, sed a ceteris, qui haec in manus sument,
maius ut quiddam de L. Crasso, quam quantum [a no-
16 bis] exprimetur, suspicentur. nos enim, qui ipsi ser-
moni non interfuissemus et quibus C. Cotta tantum-
modo locos ac sententias huius disputationis tradidisset,
quo in genere orationis utrumque oratorem cognovera-
mus, id ipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati:
quodsi quis erit, qui ductus opinione volgi aut Antonium
ieiuniorem aut Crassum pleniorem fuisse putet, quam
quo modo a nobis uterque inductus est, is erit ex eis,
qui aut illos non audierint aut iudicare non possint;
nam fuit uterque, ut exposui antea, cum studio at-
que ingenio et doctrina praestans omnibus, tum in suo
genere perfectus, ut neque in Antonio deesset hic orna-
5 tus orationis neque in Crasso redundaret. ut igitur ante
17 meridiem discesserunt paululumque requierunt, in primis
hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud
tempus meridianum Crassum in acerrima atque atten-
tissima cogitatione posuisse seseque, qui voltum eius,
cum ei dicendum esset, obtutumque oculorum in cogi-
tando probe nosset atque in maximis causis saepe vidis-
set, tum dedita opera quiescentibus aliis in eam exhe-
dram venisse, in qua Crassus posito lectulo recubuisset,
cumque eum defixum in cogitatione esse sensisset, sta-
tim recessisse atque in eo silentio duas horas fere esse
consumptas. deinde cum omnes inclinato iam in pome-
ridianum tempus die venissent ad Crassum, 'quid est,
Crasse,' inquit Iulius 'imusne sessum? etsi admonitum
18 venimus te, non flagitatum.' tum Crassus 'an me tam
impudentem esse existimatis, ut vobis hoc praesertim
munus putem diutius posse debere?' quinam igitur

inquit 'ille locus? an in media silva placet? est enim
is maxime et opacus et frigidus.' 'sane,' inquit Cras-
sus 'etenim est in eo loco sedes huic nostro non im-
portuna sermoni.' cum placuisset idem ceteris, in sil-
vam venitur et ibi magna cum audiendi exspectatione
considitur.

Tum Crassus 'cum auctoritas atque amicitia vestra 19
tum Antonii facilitas eripuit' inquit 'mihi in optima mea
causa libertatem recusandi, quamquam in partienda dis-
putatione nostra, cum sibi [de eis], quae dici ab oratore
oporteret, sumeret, mihi autem relinqueret, ut explica-
rem, quem ad modum illa ornari oporteret, ea divisit,
quae seiuncta esse non possunt; nam cum omnis ex re
atque verbis constet oratio, neque verba sedem habere
possunt, si rem subtraxeris, neque res lumen, si verba
semoveris; ac mihi quidem veteres illi maius quiddam 20
animo complexi plus multo etiam vidisse videntur, quam
quantum nostrorum ingeniorum acies intueri potest, qui
omnia haec, quae supra et subter, unum esse et una vi
atque una consensione naturae constricta esse dixerunt;
nullum est enim genus rerum, quod aut avolsum a cete-
ris per se ipsum constare aut quo cetera si careant, vim
suam atque aeternitatem conservare possint. sed si haec 6
maior esse ratio videtur, quam ut hominum possit sensu 21
aut cogitatione comprehendi, est etiam illa Platonis vera
et tibi, Catule, certe non inaudita vox omnem doctrinam
harum ingenuarum et humanarum artium uno quodam
societatis vinculo contineri; ubi enim perspecta vis est
rationis eius, qua causae rerum atque exitus cognoscun-
tur, mirus quidam omnium quasi consensus doctrina-
rum concentusque reperitur. sed si hoc quoque videtur 22
esse altius, quam ut id nos humi strati suspicere possi-
mus, illud certe tamen, quod amplexi sumus, quod pro-
fitemur, quod suscepimus, nosse et tenere debemus.
una est enim, quod et ego hesterno die dixi et [aliquot
locis] antemeridiano sermone significavit Antonius, elo-
quentia, quascumque in oras disputationis regionesve de-
lata est; nam sive de caeli natura loquitur sive de terrae, 23
sive de divina vi sive de humana, sive ex inferiore loco
sive ex aequo sive ex superiore, sive ut impellat homi-

nes sive ut doceat sive ut deterreat sive ut concitet sive
ut reflectat sive ut incendat sive ut leniat, sive ad pau-
cos sive ad multos sive inter alienos sive cum suis sive
secum, rivis est diducta oratio, non fontibus, et, quo-
cumque ingreditur, eodem est instructu ornatuque comi-
24 tata. sed quoniam oppressi iam sumus opinionibus non
modo volgi, verum etiam hominum leviter eruditorum,
qui, quae complecti tota nequeunt, haec facilius divolsa
et quasi discerpta contrectant, et qui tamquam ab animo
corpus, sic a sententiis verba seiungunt, quorum sine
interitu fieri neutrum potest, non suscipiam oratione mea
plus quam mihi imponitur; tantum significabo brevi ne-
que verborum ornatum inveniri posse non partis expres-
sisque sententiis, neque esse ullam sententiam inlustrem
25 sine luce verborum. sed priusquam illa conor attin-
gere, quibus orationem ornari atque inluminari putem,
proponam breviter quid sentiam de universo genere di-
7 cendi. natura nulla est, ut mihi videtur, quae non ha-
beat in suo genere res compluris dissimilis inter se,
quae tamen consimili laude dignentur; nam et auribus
multa percipimus, quae etsi nos *numeris ac* vocibus de-
lectant, tamen ita sunt varia saepe, ut id, quod proxi-
mum audias, iucundissimum esse videatur; et oculis con-
liguntur paene innumerabiles voluptates, quae nos ita
capiunt, ut unum sensum dissimili genere delectent; et
reliquos sensus voluptates oblectant dispares, ut sit dif-
26 ficile iudicium excellentis maxime suavitatis. atque hoc
idem, quod est in naturis rerum, transferri potest etiam
ad artis; una fingendi est ars, in qua praestantes fuerunt
Myro, Polyclitus, Lysippus, qui omnes inter se dissi-
miles fuerunt, sed ita tamen, ut neminem sui velis esse
dissimilem; una est ars ratioque picturae, dissimillimi[que]
tamen inter se Zeuxis, Aglaophon, Apelles, neque eorum
quisquam est, cui quicquam in arte sua deesse videatur.
et si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum et
tamen verum, quanto admirabilius in oratione atque in
lingua? quae cum in eisdem sententiis verbisque verse-
tur, summas habet dissimilitudines; non sic, ut alii vitu-
perandi sint, sed ut ei, quos constet esse laudandos,
27 in dispari tamen genere laudentur. atque id primum in

poëtis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum oratoribus: quam sunt inter sese Ennius, Pacuvius Acciusque dissimiles; quam apud Graecos Aeschylus, Sophocles, Euripides, quamquam omnibus par paene laus in dissimili scribendi genere tribuitur! aspicite nunc eos ho- 28
mines atque intuemini, quorum de facultate quaerimus [quid intersit inter oratorum studia atque naturas]: suavitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Aeschines, vim Demosthenes habuit: quis eorum non egregius? tamen quis cuiusquam nisi sui similis? gravitatem Africanus, lenitatem Laelius, asperitatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo et canorum: quis horum non princeps temporibus illis fuit? et suo tamen quisque in genere princeps. sed quid ego 8 29
vetera conquiram, cum mihi liceat uti praesentibus exemplis atque vivis? quid iucundius auribus nostris umquam accidit huius oratione Catuli? quae est pura sic, ut Latine loqui paene solus videatur, sic autem gravis, ut in singulari dignitate omnis tamen adsit humanitas ac lepos: quid multa? istum audiens equidem sic iudicare soleo, quicquid aut addideris aut mutaveris aut detraxeris, vitiosius et deterius futurum. quid, noster hic Cae- 30
sar nonne novam quandam rationem attulit orationis et dicendi genus induxit prope singulare? quis umquam res praeter hunc [tragicas paene comice,] tristis remisse, severas hilare, forensis scenica prope venustate tractavit atque ita, ut neque iocus magnitudine rerum excluderetur nec gravitas facetiis minueretur? ecce praesentes duo 31
prope aequales Sulpicius et Cotta. quid tam inter se dissimile? quid tam in suo genere praestans? limatus alter et subtilis, rem explicans propriis aptisque verbis; haeret in causa semper et quid iudici probandum sit cum acutissime vidit, omissis ceteris [argumentis] in eo mentem orationemque defigit; Sulpicius autem fortissimo quodam animi impetu, plenissima et maxima voce, summa contentione corporis et dignitate motus, verborum quoque ea gravitate et copia est, ut unus ad dicendum instructissimus a natura esse videatur. ad nosmet ipsos 9 32
iam revertor, quoniam sic fuimus semper comparati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis iudi-

cium vocaremur: quid tam dissimile quam ego in dicendo et Antonius? cum ille is sit orator, ut nihil eo possit esse praestantius, ego autem, quamquam memet mei paenitet, cum hoc maxime tamen in comparatione coniungar. videtisne, genus hoc quod sit Antonii? forte, vehemens, commotum in agendo, praemunitum et ex omni parte causae saeptum, acre, acutum, enucleatum, in una quaque re commorans, honeste cedens, acriter insequens, terrens, supplicans, summa orationis varietate,
33 nulla nostrarum aurium satietate. nos autem, quicumque in dicendo sumus, quoniam esse aliquo in numero vobis videmur, certe tamen ab huius multum genere distamus; quod quale sit, non est meum dicere, propterea quod minime sibi quisque notus est et difficillime de se quisque sentit; sed tamen dissimilitudo intellegi potest et ex motus mei mediocritate et ex eo, quod, quibus vestigiis primum institi, in eis fere soleo perorare et quod aliquanto me maior in verbis [quam in sententiis] eligendis labor et cura torquet verentem, ne, si paulo obsoletior fuerit oratio, non digna exspectatione et silentio fuisse
34 videatur. quodsi in nobis, qui adsumus, tantae dissimilitudines sunt, tam certae res cuiusque propriae et in ea varietate fere melius a deteriore facultate magis quam genere distinguitur atque omne laudatur, quod in suo genere perfectum est, quid censetis, si omnis, qui ubique sunt aut fuerunt oratores, amplecti voluerimus? nonne fore, ut, quot oratores, totidem paene reperiantur genera dicendi? ex qua mea disputatione forsitan occurrat illud, si paene innumerabiles sint quasi formae figuraeque dicendi, specie dispares, genere laudabiles, non posse ea, quae inter se discrepant, eisdem praeceptis
35 atque una institutione formari: quod non est ita, diligentissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos atque erudiunt, videndum, quo sua quemque natura maxime ferre videatur. etenim videmus ex eodem quasi ludo summorum in suo cuiusque genere artificum [et magistrorum] exisse discipulos dissimilis inter se ac tamen laudandos, cum ad cuiusque naturam institutio doctoris adcommodaretur,
36 cuius est vel maxime insigne illud exemplum, ut ceteras artis omittamus, quod dicebat Isocrates [doctor singula-

ris] se calcaribus in Ephoro, contra autem in Theo-
pompo frenis uti solere, alterum enim exsultantem ver-
borum audacia reprimebat, alterum cunctantem et quasi
verecundantem incitabat, neque eos similis effecit inter
se, sed tantum alteri adfinxit, de altero limavit, ut id
conformaret in utroque, quod utriusque natura pateretur.
haec eo mihi praedicenda fuerunt, ut, si non omnia, quae 10
proponentur a me, ad omnium vestrum studium et ad 37
genus id, quod quisque vestrum in dicendo probaret, ad-
haerescerent, id a me genus exprimi sentiretis, quod ma-
xime mihi ipsi probaretur.

Ergo haec et agenda sunt ab oratore, quae explica-
vit Antonius, et dicenda quodam modo. quinam igitur
dicendi est modus melior, nam de actione post videro,
quam ut Latine, ut plane, ut ornate, ut ad id, quod-
cumque agetur, apte congruenterque dicamus? atque eo- 38
rum quidem, quae duo prima dixi, rationem non arbitror
exspectari a me puri dilucidique sermonis, neque enim
conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat; nec spe-
rare, qui Latine non possit, hunc ornate esse dicturum;
neque vero, qui non dicat quod intellegamus, hunc posse
quod admiremur dicere. linquamus igitur haec, quae
cognitionem habent facilem, usum necessarium, nam al-
terum traditur litteris doctrinaque puerili, alterum adhi-
betur ob eam causam, ut intellegatur quid quisque dicat,
quod videmus ita esse necessarium, ut tamen eo minus
nihil esse possit. sed omnis loquendi elegantia, quam- 39
quam expolitur scientia litterarum, tamen augetur legen-
dis oratoribus et poëtis; sunt enim illi veteres, qui ornare
nondum poterant ea, quae dicebant, omnes prope prae-
clare locuti; quorum sermone adsuefacti qui erunt, ne
cupientes quidem poterunt loqui nisi Latine. neque ta-
men erit utendum verbis eis, quibus iam consuetudo
nostra non utitur, nisi quando ornandi causa parce
[quod ostendam]; sed usitatis ita poterit uti, lectissimis
ut utatur, is, qui in veteribus erit scriptis studiose et
multum volutatus. atque, ut Latine loquamur, non so- 11
lum videndum est, ut et verba efferamus ea, quae nemo 40
iure reprehendat, et ea sic et casibus et temporibus et
genere et numero conservemus, ut ne quid perturbatum

ac discrepans aut praeposterum sit, sed etiam lingua et
41 spiritus et vocis sonus est ipse moderandus. nolo exprimi litteras putidius, nolo obscurari neglegentius; nolo verba exiliter animata exire, nolo inflata et quasi anhelata gravius; nam de voce nondum ea dico, quae sunt actionis, sed hoc, quod mihi cum sermone quasi coniunctum videtur: sunt enim certa vitia, quae nemo est quin effugere cupiat: mollis vox ut muliebris aut quasi
42 extra modum absona atque absurda; est autem [vitium], quod non nulli de industria consectantur: rustica vox et agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere videatur; ut tuus, Catule, sodalis, L. Cotta, gaudere mihi videtur gravitate linguae sonoque vocis agresti et illud, quod loquitur, priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. me autem tuus sonus et subtilitas ista delectat, omitto verborum, quamquam est caput; verum id adfert ratio, docent litterae, confirmat consuetudo et legendi et loquendi; sed hanc dico suavitatem, quae exit ex ore; quae quidem ut apud Graecos Atticorum, sic in Latino sermone
43 huius est urbis maxime propria: Athenis iam diu doctrina ipsorum Atheniensium interiit, domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur capti quodam modo nomine urbis et auctoritate; tamen eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus non verbis, sed sono vocis nec tam bene quam suaviter loquendo facile superabit. nostri minus student litteris quam Latini; tamen ex istis, quos nostis, [urbanis,] in quibus minimum est litterarum, nemo est quin litteratissimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum, lenitate vocis atque ipso oris pressu
12 et sono facile vincat. qua re cum sit quaedam certa vox
44 Romani generis urbisque propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil animadverti possit, [nihil sonare aut olere peregrinum,] hanc sequamur neque solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam
45 fugere discamus. equidem cum audio socrum meam Laeliam — facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant, quod multorum sermonis expertes ea tenent semper, quae prima didicerunt — sed eam sic

audio, ut Plautum mihi aut Naevium videar audire: sono ipso vocis ita recto et simplici est, ut nihil ostentationis aut imitationis adferre videatur; ex quo sic locutum esse eius patrem iudico, sic maiores; non aspere ut ille, quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed presse et
aequabiliter et leniter; qua re Cotta noster, cuius tu illa 46
lata, Sulpici, non numquam imitaris, ut Iota litteram tollas et E plenissimum dicas, non mihi oratores antiquos, sed messores videtur imitari.' hic cum adrisisset ipse Sulpicius, 'sic agam vobiscum,' inquit Crassus 'ut quoniam me loqui voluistis, aliquid de vestris vitiis audiatis.' 'utinam quidem!' inquit ille 'id enim ipsum volumus, idque si feceris, multa, ut arbitror, hic hodie
vitia ponemus.' 'at enim non sine meo periculo' Cras- 47
sus inquit 'possum, Sulpici, te reprehendere, quoniam Antonius mihi te simillimum dixit sibi videri.' 'tu vero,' inquit ille 'quoniam monuit idem, ut ea, quae in quoque maxima essent, imitaremur; ex quo vereor ne nihil sim tui nisi supplosionem pedis imitatus et pauca quaedam verba et aliquem, si forte, motum.' 'ergo ista,' inquit Crassus 'quae habes a me, non reprehendo, ne me ipsum inrideam — sunt autem ea multo et plura et maiora, quam dicis — quae autem sunt tua plane aut imitatione ex aliquo expressa, de eis te, si qui me forte
locus admonuerit, commonebo. praetereamus igitur prae- 13
cepta Latine loquendi, quae puerilis doctrina tradit et 48
subtilior cognitio ac ratio litterarum, alit [aut] consuetudo sermonis cotidiani ac domestici, confirmat lectio veterum oratorum et poëtarum; neque vero in illo altero diutius commoremur, ut disputemus, quibus rebus adse-
qui possimus, ut ea, quae dicamus, intellegantur: Latine 49
scilicet dicendo, verbis usitatis ac proprie demonstrantibus ea, quae significari ac declarari volemus, sine ambiguo verbo aut sermone, non nimis longa continuatione verborum, non valde productis eis, quae similitudinis causa ex aliis rebus transferuntur, non discerptis sententiis, non praeposteris temporibus, non confusis personis, non conturbato ordine. quid multa? tam facilis est tota res, ut mihi permirum saepe videatur, cum difficilius intellegatur, quid patronus velit dicere, quam si

50 ipse ille, qui patronum adhibet, de re sua diceret: ei
enim, qui ad nos causas deferunt, ita nos plerumque
ipsi docent, ut non desideres planius dici; easdem res
autem simulac Fufius aut vester aequalis Pomponius
agere coepit, non aeque quid dicant, nisi admodum at-
tendi, intellego; ita confusa est oratio, ita perturbata,
nihil ut sit primum, nihil ut secundum, tantaque in-
solentia ac turba verborum, ut oratio, quae lumen ad-
hibere rebus debet, ea obscuritatem et tenebras adferat
atque ut quodam modo ipsi sibi in dicendo obstrepere
51 videantur. verum, si placet, quoniam haec satis spero
vobis quidem certe maioribus molesta et putida videri,
14 ad reliqua aliquanto odiosiora pergamus.' 'atqui vides,'
inquit Antonius 'quam alias res agamus, [quam te inviti
audiamus,] qui adduci possimus — de me enim conicio
— relictis ut rebus omnibus te sectemur; ita de horridis
rebus nitida, de ieiunis plena, de pervolgatis nova quae-
52 dam est oratio tua.' 'faciles enim,' inquit 'Antoni, par-
tes eae fuerunt duae, quas modo percucurri vel potius
paene praeterii, Latine loquendi planeque dicendi; reli-
quae sunt magnae, implicatae, variae, graves, quibus
omnis admiratio ingenii, omnis laus eloquentiae contine-
tur; nemo enim umquam est oratorem, quod Latine lo-
queretur, admiratus; si [est] aliter, inrident, neque eum
oratorem tantummodo, sed hominem non putant; nemo
extulit eum verbis, qui ita dixisset, ut, qui adessent, in-
tellegerent quid diceret, sed contempsit eum, qui minus
53 id facere potuisset. in quo igitur homines exhorrescunt?
quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant?
quem deum, ut ita dicam, inter homines putant? qui
distincte, qui explicate, qui abundanter, qui inluminate
et rebus et verbis dicunt et in ipsa oratione quasi quen-
dam numerum versumque conficiunt, — id est, quod dico,
ornate — qui idem ita moderantur, ut rerum, ut perso-
narum dignitates ferunt, — ei sunt in eo genere laudandi
54 laudis, quod ego aptum et congruens nomino, — qui ita
dicerent, eos negavit adhuc se vidisse Antonius et eis
hoc nomen dixit eloquentiae solis esse tribuendum. qua
re omnis istos me auctore deridete atque contemnite, qui
se horum, qui nunc ita appellantur, rhetorum praeceptis

omnem oratoriam vim complexos esse arbitrantur neque
adhuc quam personam teneant aut quid profiteantur in-
tellegere potuerunt: vero enim oratori, quae sunt in ho-
minum vita, quandoquidem in ea versatur orator atque
ea est ei subiecta materies, omnia quaesita, audita, lecta,
disputata, tractata, agitata esse debent: est enim elo- 55
quentia una quaedam de summis virtutibus; quamquam
sunt omnes virtutes aequales et pares, sed tamen est
specie alia magis alia formosa et inlustris, sicut haec
vis, quae scientiam complexa rerum sensa mentis et con-
silia sic verbis explicat, ut eos, qui audiant, quocumque
incubuerit, possit impellere; quae quo maior est [vis],
hoc est magis probitate iungenda summaque prudentia;
quarum virtutum expertibus si dicendi copiam tradideri-
mus, non eos quidem oratores effecerimus, sed furenti-
bus quaedam arma dederimus. hanc, inquam, cogitandi
pronuntiandique rationem vimque dicendi veteres Graeci 56
sapientiam nominabant; hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci,
hinc Solones atque ab hac similitudine Coruncanii nostri,
Fabricii, Catones, Scipiones fuerunt, non tam fortasse
docti, sed impetu mentis simili et voluntate. eadem au-
tem alii prudentia, sed consilio ad vitae studia dispari
quietem atque otium secuti, ut Pythagoras, Democritus,
Anaxagoras, a regendis civitatibus totos se ad cognitio-
nem rerum transtulerunt; quae vita propter tranquillita-
tem et propter ipsius scientiae suavitatem, qua nihil est
hominibus iucundius, pluris, quam utile fuit rebus publi-
cis, delectavit; itaque, ut ei studio se excellentissimis 57
ingeniis homines dediderunt, ex ea summa facultate va-
cui ac liberi temporis multo plura, quam erat necesse,
[doctissimi homines otio nimio et ingeniis uberrimis ad-
fluentes] curanda sibi esse ac quaerenda et investiganda
duxerunt. nam vetus quidem illa doctrina eadem vide-
tur et recte faciendi et bene dicendi magistra; neque
disiuncti doctores, sed eidem erant vivendi praeceptores
atque dicendi, ut ille apud Homerum Phoenix, qui se a
Peleo patre Achilli iuveni comitem esse datum dicit ad
bellum, ut efficeret oratorem verborum actoremque re-
rum; sed ut homines labore adsiduo et cotidiano adsueti, 58
cum tempestatis causa opere prohibentur, ad pilam se

aut ad talos aut ad tesseras conferunt aut etiam novum
sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum, sic illi a ne-
gotiis publicis tamquam ab opere aut temporibus exclusi
aut voluntate sua feriati totos se alii ad poëtas, alii ad
geometras, alii ad musicos contulerunt, alii etiam, ut
dialectici, novum sibi ipsi studium ludumque pepererunt
atque in eis artibus, quae repertae sunt, ut puerorum
mentes ad humanitatem fingerentur atque virtutem, omne
16 tempus atque aetates suas consumpserunt. sed quod
59 erant quidam eique multi, qui aut in re publica propter
ancipitem, quae non potest esse seiuncta, faciendi di-
cendique sapientiam florerent, ut Themistocles, ut Pe-
ricles, ut Theramenes, aut, qui minus ipsi in re pu-
blica versarentur, sed huius tamen eiusdem sapientiae
doctores essent, ut Gorgias, Thrasymachus, Isocrates,
inventi sunt, qui, cum ipsi doctrina et ingenio abunda-
rent, a re autem civili et a negotiis animi quodam iudi-
cio abhorrerent, hanc dicendi exercitationem exagitarent
60 atque contemnerent; quorum princeps Socrates [fuit,
is, qui] omnium eruditorum testimonio totiusque iudicio
Graeciae cum prudentia et acumine et venustate et subti-
litate tum vero eloquentia, varietate, copia, quam se
cumque in partem dedisset [omnium fuit facile princeps],
eis, qui haec, quae nunc nos quaerimus, tractarent, age-
rent, docerent, cum nomine appellarentur uno, quod
omnis rerum optimarum cognitio atque in eis exercitatio
philosophia nominaretur, hoc commune nomen eripuit
sapienterque sentiendi et ornate dicendi scientiam re
cohaerentis disputationibus suis separavit; cuius inge-
nium variosque sermones immortalitati scriptis suis Plato
tradidit, cum ipse litteram [Socrates] nullam reliquisset.
61 hinc discidium illud exstitit quasi linguae atque cordis,
absurdum sane et inutile et reprehendendum, ut alii nos
sapere, alii dicere docerent; nam cum essent plures orti
fere a Socrate, quod ex illius variis et diversis et in om-
nem partem diffusis disputationibus alius aliud appre-
henderat, proseminatae sunt quasi familiae dissentientes
inter se et multum disiunctae et dispares, cum tamen
17 omnes se philosophi Socraticos et dici vellent et esse
62 arbitrarentur; ac primo ab ipso Platone Aristoteles et

Xenocrates, quorum alter Peripateticorum, alter Acade-
miae nomen obtinuit, deinde ab Antisthene, qui patien-
tiam et duritiam in Socratico sermone maxime adamarat,
Cynici primum, deinde Stoici, tum ab Aristippo, quem
illae magis voluptariae disputationes delectarant, Cyre-
naica philosophia manavit, quam ille et eius posteri sim-
pliciter defenderunt, hi, qui nunc voluptate omnia me-
tiuntur, dum verecundius id agunt, nec dignitati satis
faciunt, quam non aspernantur, nec voluptatem tuentur,
quam amplexari volunt. fuerunt etiam alia genera phi-
losophorum, qui se omnes fere Socraticos esse dicebant,
Eretricorum, Erilliorum, Megaricorum, Pyrrhoneorum;
sed ea [horum vi et disputationibus] sunt iam diu fracta
et exstincta, ex illis autem, quae remanent, ea philoso- 63
phia, quae suscepit patrocinium voluptatis, etsi cui vera
videatur, procul abest tamen ab eo viro, quem quaeri-
mus et quem auctorem publici consilii et regendae civi-
tatis ducem et sententiae [atque eloquentiae] principem
in senatu, in populo, in causis publicis esse volumus;
nec ulla tamen ei philosophiae fiet iniuria a nobis, non
enim repelletur inde, quo adgredi cupiet, sed in hortulis
quiescet suis, ubi volt, ubi etiam recubans molliter et
delicate nos avocat a Rostris, a iudiciis, a curia, fortasse
sapienter, hac praesertim re publica. verum ego non 64
quaero nunc, quae sit philosophia verissima, sed quae
oratori coniuncta maxime; qua re istos sine ulla contu-
melia dimittamus; sunt enim et boni viri et, quoniam
sibi ita videntur, beati; tantum[que] eos admoneamus,
ut illud, etiamsi sit verissimum, tacitum tamen tamquam
mysterium teneant, quod negant versari in re publica
esse sapientis; nam si hoc nobis atque optimo cuique
persuaserint, non poterunt ipsi esse, id quod maxime cu-
piunt, otiosi. Stoicos autem, quos minime improbo, di- 18
mitto tamen nec eos iratos vereor, quoniam omnino 65
irasci nesciunt; atque hanc eis habeo gratiam, quod soli
ex omnibus eloquentiam virtutem ac sapientiam esse
dixerunt; sed † utrumque est in his, quod ab hoc, quem
instruimus [oratore], valde abhorreat; vel quod omnis,
qui sapientes non sint, servos, latrones, hostis, insanos
esse dicunt, neque tamen quemquam esse sapientem —

valde autem est absurdum ei contionem aut senatum aut
ullum coetum hominum committere, cui nemo illorum,
qui adsint, sanus, nemo civis, nemo liber esse videatur;
66 accedit quod orationis etiam genus habent fortasse sub-
tile et certe acutum, sed, ut in oratore, exile, inusitatum,
abhorrens ab auribus volgi, obscurum, inane, ieiunum,
ac totum eius modi, quo uti ad volgus nullo modo pos-
sis: alia enim et bona et mala videntur Stoicis et ceteris
civibus vel potius gentibus; alia vis honoris, ignominiae,
praemii, supplicii; vere an secus nihil ad hoc tempus;
sed ea si sequamur, nullam umquam rem dicendo ex-
67 pedire possimus. reliqui sunt Peripatetici et Academici;
quamquam Academicorum nomen est unum, sententiae
duae; nam Speusippus Platonis sororis filius et Xeno-
crates, qui Platonem audierat, et qui Xenocratem Polemo
et Crantor, nihil ab Aristotele, qui una audierat Plato-
nem, magno opere dissenserunt; copia fortasse et varie-
tate dicendi pares non fuerunt: Arcesilas primum, qui
Polemonem audierat, ex variis Platonis libris sermoni-
busque Socraticis hoc maxime adripuit, nihil esse [certi]
quod aut sensibus aut animo percipi possit; quem ferunt
eximio quodam usum lepore dicendi aspernatum esse
omne animi sensusque iudicium primumque instituisse —
quamquam id fuit Socraticum maxime — non quid ipse
sentiret ostendere, sed contra id, quod quisque se sen-
68 tire dixisset, disputare. hinc haec recentior Academia
manavit, in qua exstitit divina quadam celeritate ingenii
dicendique copia Carneades; cuius ego etsi multos audi-
tores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos lau-
dare possum et socerum meum Scaevolam, qui eum Ro-
mae audivit adulescens, et Q. Metellum L. F. familiarem
meum, clarissimum virum, qui illum a se adulescente
Athenis iam adfectum senectute multos dies auditum
19 esse dicebat. haec autem, ut ex Apennino fluminum,
69 sic ex communi sapientium iugo sunt doctrinarum facta
divortia, ut philosophi tamquam in superum mare [Io-
nium] defluerent [Gr]aecum quoddam et portuosum, ora-
tores autem in inferum hoc [Tuscum et barbarum] sco-
pulosum atque infestum laberentur, in quo etiam ipse
70 Ulixes errasset. qua re, si hac eloquentia atque hoc

oratore contenti sumus, qui sciat aut negare oportere,
quod arguare, aut, si id non possis, tum ostendere, quod
is fecerit, qui insimuletur, aut recte factum aut alterius
culpa vel iniuria aut ex lege aut non contra legem aut
imprudentia aut necessario, aut non eo nomine usurpan-
dum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit ac li-
cuerit; et, si satis esse putatis ea, quae isti scriptores
artis docent, discere, quae multo tamen ornatius, quam
ab illis dicuntur, et uberius explicavit Antonius — sed,
si his contenti estis atque eis etiam, quae dici voluistis
a me, ex ingenti quodam oratorem immensoque campo
in exiguum sane gyrum compellitis; sin veterem illum 71
Periclem aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter
scriptorum multitudinem est, Demosthenem sequi voltis
et si illam praeclaram et eximiam speciem [oratoris per-
fecti] et pulcritudinem adamastis, aut vobis haec Carne-
adia aut illa Aristotelia vis comprehendenda est. nam- 72
que, ut ante dixi, veteres illi usque ad Socratem omnem
omnium rerum, quae ad mores hominum, quae ad vitam,
quae ad virtutem, quae ad rem publicam pertinebant,
cognitionem et scientiam cum dicendi ratione iungebant;
postea dissociati, ut exposui, a Socrate [diserti a doctis]
et deinceps a Socraticis item omnibus philosophi elo-
quentiam despexerunt, oratores sapientiam, neque quic-
quam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his
aut ab illis hi mutuarentur; ex quo promisce haurirent,
si manere in pristina communione voluissent; sed ut 73
pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem tris
viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a Numa,
ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, in-
stituti, sic Socratici a se causarum actores et a com-
muni philosophiae nomine separaverunt, cum veteres
dicendi et intellegendi [mirificam] societatem esse voluis-
sent. quae cum ita sint, paululum equidem de me de- 20 74
precabor et petam a vobis, ut ea, quae dicam, non de
memet ipso, sed de oratore dicere putetis. ego enim
sum is, qui cum summo studio patris in pueritia doctus
essem et in forum ingenii tantum, quantum ipse sentio,
non tantum, quantum [ipse] forsitan vobis videar, detu-
lissem, non possim dicere me haec, quae nunc com-

plector, perinde, ut dicam discenda esse, didicisse; quippe
qui omnium maturrime ad publicas causas accesserim
annosque natus unum et viginti nobilissimum hominem
et eloquentissimum in iudicium vocarim; cui disciplina
fuerit forum, magister usus et leges et instituta populi
75 Romani mosque maiorum. paulum sitiens istarum ar-
tium, de quibus loquor, gustavi, quaestor in Asia cum
essem, aequalem fere meum ex Academia rhetorem
nactus, Metrodorum illum, de cuius memoria comme-
moravit Antonius; et inde decedens Athenis, ubi ego
diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quod my-
steria non referrent, ad quae biduo serius veneram,
suscensuissem; qua re hoc, quod complector tantam
scientiam vimque doctrinae, non modo non pro me, sed
contra me est potius — non enim quid ego, sed quid
orator possit disputo — atque hos omnis, qui artis rhe-
toricas exponunt [perridiculos], scribunt enim de litium
76 genere et de principiis et de narrationibus; illa vis autem
eloquentiae tanta est, ut omnium rerum, virtutum, offi-
ciorum omnisque naturae, quae mores hominum, quae
animos, quae vitam continet, originem, vim mutationes-
que teneat, eadem mores, leges, iura describat, rem pu-
blicam regat, omnia, quae ad quamcumque rem perti-
77 neant, ornate copioseque dicat; in quo genere nos quidem
versamur tantum, quantum possumus, quantum ingenio,
quantum mediocri doctrina, quantum usu valemus; ne-
que tamen istis, qui in una philosophia quasi taberna-
culum vitae suae conlocarunt, multum sane in disputa-
21 78 tione concedimus. quid enim meus familiaris C. Velleius
adferre potest, quam ob rem voluptas sit summum bo-
num, quod ego non copiosius possim vel tutari, si velim,
vel refellere ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac
dicendi exercitatione, in qua Velleius est rudis, unus
quisque nostrum versatus? quid est, quod aut Sex. Pom-
peius aut duo Balbi aut meus amicus, qui cum Panaetio
vixit, M. Vigellius de virtute [homines Stoici] possint
dicere, qua in disputatione ego his debeam aut vestrum
79 quisquam concedere? non est enim philosophia similis
artium reliquarum: nam quid faciet in geometria qui
non didicerit? quid in musicis? aut taceat oportebit aut

ne sanus quidem iudicetur; haec vero, quae sunt in philosophia, ingeniis eruuntur ad id, quod in quoque veri simile est, eliciendum acutis atque acribus [eaque exercitata oratione poliuntur]. hic noster volgaris orator, si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione communi istos quidem [nostros] verberabit neque se ab eis contemni ac despici sinet; sin 80
aliquis exstiterit aliquando, qui Aristotelio more de omnibus rebus in utramque partem possit dicere et in omni causa duas contrarias orationes, praeceptis illius cognitis, explicare aut hoc Arcesilae modo et Carneadi contra omne, quod propositum sit, disserat, quique ad eam rationem adiungat hunc [rhetoricum] usum [moremque] exercitationemque dicendi, is erit verus, is perfectus, is solus orator, nam neque sine forensibus nervis satis vehemens et gravis nec sine varietate doctrinae satis politus et sapiens esse orator potest. qua re Coracem istum 81
veterem patiamur nos quidem pullos suos excludere in nido, qui evolent clamatores odiosi ac molesti, Pamphilumque nescio quem sinamus in infulis tantam rem tamquam puerilis delicias aliquas depingere; nosque ipsi hac tam exigua disputatione hesterni et hodierni diei totum oratoris munus explicemus, dum modo illa res tanta sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo rhetorum istorum umquam attigit, comprehensa esse videatur.'

Tum Catulus 'haudquaquam hercule,' inquit 'Crasse, 22
mirandum est esse in te tantam dicendi vel vim vel sua- 82
vitatem vel copiam; quem quidem antea natura rebar ita dicere, ut mihi non solum orator summus, sed etiam sapientissimus homo viderere; nunc intellego illa te semper etiam potiora duxisse, quae ad sapientiam spectarent, atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse. sed tamen cum omnis gradus aetatis recordor tuae cumque vitam tuam ac studia considero, neque, quo tempore ista didiceris, video, nec magno opere te istis studiis, hominibus, libris intellego deditum; neque tamen possum statuere, utrum magis mirer te illa, quae mihi persuades maxima esse adiumenta, potuisse in tantis tuis occupationibus perdiscere, an, si non potueris, posse isto modo

83 dicere.' hic Crassus 'hoc tibi,' inquit 'Catule, primum
persuadeas velim, me non multo secus facere, cum de
oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de histrione
dicendum; negarem enim posse eum satis facere in gestu,
nisi palaestram, nisi saltare didicisset; neque, ea cum
dicerem, me esse histrionem necesse esset, sed fortasse
84 non stultum alieni artificii existimatorem: similiter nunc
de oratore vestro impulsu loquor, summo scilicet; sem-
per enim, quacumque de arte aut facultate quaeritur,
de absoluta et perfecta quaeri solet. qua re si iam me
voltis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum deni-
que, non repugnabo; quid enim nunc sim ineptus? ita
me existimari scio: quod si ita est, summus tamen certe
non sum; neque enim apud homines res est ulla diffi-
cilior neque maior neque quae plura adiumenta doctrinae
85 desideret; attamen, quoniam de oratore nobis disputan-
dum est, de summo oratore dicam necesse est; vis enim
et natura rei, nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis et
quanta sit intellegi non potest. me autem, Catule, fateor
neque hodie in istis libris et cum istis hominibus vivere
nec vero, id quod tu recte commeministi, ullum um-
quam habuisse sepositum tempus ad discendum ac tan-
tum tribuisse doctrinae temporis, quantum mihi puerilis
23 aetas, forenses feriae concesserint; ac, si quaeris, Catule,
86 de doctrina ista quid ego sentiam, non tantum ingenioso
homini et ei, qui forum, qui curiam, qui causas, qui
rem publicam spectet, opus esse arbitror temporis, quan-
tum sibi ei sumpserunt, quos discentis vita defecit: om-
nes enim artes aliter ab eis tractantur, qui eas ad usum
transferunt, aliter ab eis, qui ipsarum artium tractatu de-
lectati nihil in vita sunt aliud acturi. magister hic Sam-
nitium summa iam senectute est et cotidie commentatur,
nihil enim curat aliud; at Q. Velocius puer addidicerat,
sed quod erat aptus ad illud totumque cognorat, fuit, ut
est apud Lucilium,

quamvis bonus ipse
Samnis in ludo ac rudibus cuivis satis asper;

sed plus operae foro tribuebat, amicis, rei familiari. Va-
lerius cotidie cantabat; erat enim scenicus: quid faceret
87 aliud? at Numerius Furius, noster familiaris, cum est

commodum, cantat; est enim paterfamilias, est eques Ro-
manus; puer didicit quod discendum fuit. eadem ra-
tio est harum artium maximarum: dies et noctis virum
summa virtute et prudentia videbamus, philosopho cum
operam daret, Q. Tuberonem; at eius avunculum vix in-
tellegeres id agere, cum ageret tamen, Africanum. ista
discuntur facile, si et tantum sumas, quantum opus sit,
et habeas qui docere fideliter possit et scias etiam ipse
discere; sed si tota vita nihil velis aliud agere, ipsa tracta- 88
tio et quaestio cotidie ex se gignit aliquid, quod cum
desidiosa delectatione vestiges. ita fit, ut agitatio rerum
sit infinita, cognitio facilis, si usus doctrinam confirmet,
mediocris opera tribuatur, memoria studiumque perma-
neat; libet autem semper discere; ut si velim ego talis
optime ludere aut pilae studio tenear, etiam fortasse,
si adsequi non possim; at alii, quia praeclare faciunt,
vehementius, quam causa postulat, delectantur, ut Ti-
tius pila, Brulla talis. qua re nihil est quod quisquam 89
magnitudinem artium ex eo, quod senes discunt, per-
timescat, namque aut senes ad eas accesserunt aut us-
que ad senectutem in studiis detinentur aut sunt tar-
dissimi; res quidem se mea sententia sic habet, ut,
nisi quod quisque cito potuerit, numquam omnino possit
perdiscere.' 'iam, iam,' inquit Catulus 'intellego, Crasse, 24
quid dicas; et hercule adsentior; satis video tibi homini 90
ad perdiscendum acerrimo ad ea cognoscenda, quae
dicis, fuisse temporis.' 'pergisne' inquit Crassus 'me,
quae dicam, de me, non de re putare dicere? sed iam,
si placet, ad instituta redeamus.' 'mihi vero' Catulus
inquit 'placet.'

Tum Crassus 'quorsum igitur haec spectat' inquit 91
'tam longa et tam alte repetita oratio? hae duae partes,
quae mihi supersunt, inlustrandae orationis ac totius elo-
quentiae cumulandae, quarum altera dici postulat ornate,
altera apte, hanc habent vim, ut sit quam maxime
iucunda, quam maxime in sensus eorum, qui audiunt, in-
fluat et quam plurimis sit rebus instructa; instrumentum 92
autem hoc forense, litigiosum, acre, tractum ex volgi
opinionibus exiguum saneque mendicum est; illud rursus
ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se dicendi magi-

stros, non multum est maius quam illud volgare ac fo-
rense: apparatu nobis opus est et rebus exquisitis, undi-
que conlectis, arcessitis, comportatis, ut tibi, Caesar,
faciendum est ad annum; ut ego [in aedilitate] la-
boravi, quod cotidianis et vernaculis rebus satis facere
93 me posse huic populo non putabam: verborum eligen-
dorum et conlocandorum et concludendorum facilis est
vel ratio vel sine ratione ipsa exercitatio; rerum est silva
magna, quam cum Graeci iam non tenerent ob eamque
causam iuventus nostra dedisceret paene discendo, etiam
Latini, si dis placet, hoc biennio magistri dicendi ex-
stiterunt; quos ego censor edicto meo sustuleram, non
quo, ut nescio quos dicere aiebant, acui ingenia adu-
lescentium nollem, sed contra ingenia obtundi nolui,
94 conroborari impudentiam; nam apud Graecos, cuicuimodi
essent, videbam tamen esse praeter hanc exercitationem
linguae doctrinam aliquam et humanitate dignam scien-
tiam, hos vero novos magistros nihil intellegebam posse
docere, nisi ut auderent; quod etiam cum bonis rebus
coniunctum per se ipsum est magno opere fugiendum:
hoc cum unum traderetur et cum impudentiae ludus esset,
putavi esse censoris, ne longius id serperet, providere.
95 quamquam non haec ita statuo atque decerno, ut despe-
rem Latine ea, de quibus disputavimus, tradi ac per-
perpoliri *posse*, patitur enim et lingua nostra et natura
rerum veterem illam excellentemque prudentiam Grae-
corum ad nostrum usum moremque transferri, sed ho-
minibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidem ge-
nere nostri nulli fuerunt; sin quando exstiterint, etiam
Graecis erunt anteponendi.

25 Ornatur igitur oratio genere primum et quasi colore
96 quodam et suco suo; nam ut gravis, ut suavis, ut eru-
dita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut sensus,
ut doloris habeat quantum opus sit, non est singulorum
articulorum; in toto spectantur haec corpore; ut porro
conspersa sit quasi verborum sententiarumque floribus,
id non debet esse fusum aequabiliter per omnem oratio-
nem, sed ita distinctum, ut sint quasi in ornatu disposita
97 quaedam insignia et lumina. genus igitur dicendi est
eligendum, quod maxime teneat eos, qui audiant, et

quod non solum delectet, sed etiam sine satietate delectet; non enim a me iam exspectari puto, ut moneam, ut caveatis, ne exilis, ne inculta sit vestra oratio, ne volgaris, ne obsoleta; aliud quiddam maius et ingenia
me hortantur vestra et aetates. difficile enim dictu est, 98
quaenam causa sit, cur ea, quae maxime sensus nostros impellunt voluptate et specie prima acerrime commovent, ab eis celerrime fastidio quodam et satietate abalienemur. quanto colorum pulcritudine et varietate floridiora sunt in picturis novis pleraque quam in veteribus! quae tamen, etiamsi primo aspectu nos ceperunt, diutius non delectant; cum eidem nos in antiquis tabulis illo ipso horrido obsoletoque teneamur. quanto molliores sunt et delicatiores in cantu flexiones et falsae voculae quam certae et severae! quibus tamen non modo austeri, sed,
si saepius fiunt, multitudo ipsa reclamat. licet hoc vi- 99
dere in reliquis sensibus, unguentis minus diu nos delectari summa et acerrima suavitate conditis quam his moderatis, et magis laudari quod terram quam quod crocum sapere videatur; in ipso tactu esse modum et mollitudinis et levitatis; quin etiam gustatus, qui est sensus ex omnibus maxime voluptarius quique dulcitudine praeter ceteros sensus commovetur, quam cito id, quod valde dulce est, aspernatur ac respuit! quis potione uti aut cibo dulci diutius potest? cum utroque in genere ea, quae leviter sensum voluptate moveant, facillime fugiant sa-
tietatem. sic omnibus in rebus voluptatibus maximis 100
fastidium finitimum est; quo hoc minus in oratione miremur [in qua vel ex poëtis vel oratoribus possumus iudicare] concinnam, distinctam, ornatam, festivam, sine intermissione, sine reprehensione, sine varietate, quamvis claris sit coloribus picta [vel poësis vel oratio], non posse in delectatione esse diuturna; atque eo citius in oratoris [aut in poëtae] cincinnis ac fuco offenditur, quod sensus in nimia voluptate natura, non mente satiantur; in scriptis et in dictis non aurium solum, sed animi iu-
dicio etiam magis infucata [vitia] noscuntur. qua re 26
'bene et praeclare' quamvis nobis saepe dicatur; 'belle 101
et festive' nimium saepe nolo; quamquam illa ipsa exclamatio 'non potest melius' sit velim crebra; sed habeat

tamen illa in dicendo admiratio ac summa laus umbram aliquam et recessum, quo magis id, quod erit inlumina-
102 tum, exstare atque eminere videatur. numquam agit hunc versum Roscius eo gestu, quo potest:

nam sapiens virtuti honorem praemium, haud praedam petit:

sed abicit prorsus, ut in proximo:

set quid video? ferro saeptus possidet sedis sacras,

incidat, aspiciat, admiretur, stupescat. quid, ille alter

quid petam praesidi?

quam leniter, quam remisse, quam non actuose! instat enim

o pater, o patria, o Priami domus!

in quo tanta commoveri actio non posset, si esset consumpta superiore motu et exhausta. neque id actores prius viderunt quam ipsi poëtae, quam denique illi etiam, qui fecerunt modos, a quibus utrisque summittitur aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, variatur,
103 distinguitur. ita sit nobis igitur ornatus et suavis orator — nec tamen potest aliter esse — ut suavitatem habeat austeram et solidam, non dulcem atque decoctam. nam ipsa ad ornandum praecepta, quae dantur, eius modi sunt, ut ea quamvis vitiosissimus orator explicare possit; qua re, ut ante dixi, primum silva rerum [ac sententiarum] comparanda est, qua de parte dixit Antonius; haec formanda filo ipso et genere orationis, inluminanda
104 verbis, varianda sententiis. summa autem laus eloquentiae est amplificare rem ornando, quod valet non solum ad augendum aliquid et tollendum altius dicendo, sed
27 etiam ad extenuandum atque abiciendum. id desideratur omnibus eis in locis, quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, vel cum explanamus aliquid
105 vel cum conciliamus animos vel cum concitamus, sed in hoc, quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum, eaque una laus oratoris est [et] propria maxime. etiam maior est illa exercitatio quam extremo sermone instruxit Antonius, primo reiciebat, laudandi et vituperandi, nihil est enim ad exaggerandam et amplificandam orationem adcommodatius, quam utrumque horum cumulatissime
106 facere posse. consequentur etiam illi loci, qui quam-

quam proprii causarum et inhaerentes in earum nervis
esse debent, tamen quia de universa re tractari solent,
communes a veteribus nominati sunt; quorum partim ha-
bent vitiorum et peccatorum acrem quandam cum ampli-
ficatione incusationem aut querellam, contra quam dici
nihil solet nec potest, ut in depeculatorem, in prodito-
rem, in parricidam; quibus uti confirmatis criminibus
oportet, aliter enim ieiuni sunt atque inanes; alii autem 107
habent deprecationem aut miserationem; alii vero anci-
pitis disputationes, in quibus de universo genere in
utramque partem disseri copiose licet; quae exercitatio
nunc propria duarum philosophiarum, de quibus ante
dixi, putatur, apud antiquos erat eorum, a quibus omnis
de rebus forensibus dicendi ratio et copia petebatur; de
virtute enim, de officio, de aequo et bono, de dignitate,
utilitate, honore, ignominia, praemio, poena similibus-
que de rebus in utramque partem dicendi animos et vim et
artem habere debemus; sed quoniam de nostra posses- 108
sione depulsi in parvo et eo litigioso praediolo relicti su-
mus et aliorum patroni nostra tenere tuerique non potui-
mus, ab eis, quod indignissimum est, qui in nostrum pa-
trimonium inruperunt, quod opus est nobis mutuemur.
dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex particula parva ur- 28
bis ac loci nomen habent et Peripatetici philosophi aut 109
Academici nominantur, olim autem propter eximiam re-
rum maximarum scientiam a Graecis politici philosophi
appellati universarum rerum publicarum nomine voca-
bantur, omnem civilem orationem in horum alterutro ge-
nere versari: aut de finita controversia certis temporibus
ac reis; hoc modo: placeatne a Karthaginiensibus capti-
vos nostros redditis suis recuperari? aut infinite de uni-
verso genere quaerentis: quid omnino de captivo sta-
tuendum ac sentiendum sit? atque horum superius illud
genus causam aut controversiam appellant eamque tri-
bus, lite aut deliberatione aut laudatione, definiunt; haec
autem altera quaestio infinita et quasi proposita consulta-
tio nominatur; atque [hactenus loquuntur] hac etiam in in- 110
stituendo divisione utuntur, sed ita, non ut iure aut iudicio,
vi denique recuperare amissam possessionem, sed ut
[iure civili] surculo defringendo usurpare videantur. nam

illud alterum genus, quod est temporibus, locis, reis de-
finitum, obtinent, atque id ipsum lacinia — nunc enim
apud Philonem, quem in Academia vigere audio, etiam
harum iam causarum cognitio exercitatioque celebratur
— alterum vero tantummodo in prima arte tradenda
nominant et oratoris esse dicunt; sed neque vim neque
naturam eius nec partis nec genera proponunt, ut prae-
teriri omnino fuerit satius quam attemptatum deseri; nunc
enim inopia reticere intelleguntur, tum iudicio viderentur.
29 omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi, [de
111 qua quaeri et disceptari potest,] sive in infinitis consul-
tationibus disceptatur sive in eis causis, quae in civitate
et forensi disceptatione versantur; neque est ulla, quae
non aut ad cognoscendi aut ad agendi vim rationemque
112 referatur; nam aut ipsa cognitio rei scientiaque perquiri-
tur, ut virtus suamne propter dignitatem an propter
fructum aliquem expetatur; aut agendi consilium ex-
113 quiritur, ut sitne sapienti capessenda res publica. cogni-
tionis autem tres modi, coniectura, definitio et, ut ita
dicam, consecutio: nam quid in re sit, coniectura quaeri-
tur, ut illud, sitne in humano genere sapientia; quam au-
tem vim quaeque res habeat, definitio explicat, ut si
quaeratur, quid sit sapientia; consecutio autem tractatur,
cum quid quamque rem sequatur, anquiritur, ut illud,
114 sitne aliquando mentiri boni viri. redeunt rursus ad con-
iecturam eamque in quattuor genera dispertiunt; nam
aut quid sit quaeritur, hoc modo: naturane sit ius inter
homines an in opinionibus; aut, quae sit origo cuiusque
rei, ut quod sit initium legum aut rerum publicarum;
aut causa et ratio, ut si quaeratur, cur doctissimi homi-
nes de maximis rebus dissentiant; aut de immutatione,
ut, si disputetur, num interire virtus in homine aut num
115 in vitium possit convertere. definitionis autem sunt dis-
ceptationes aut, cum quaeritur, quid in communi mente
quasi impressum sit, ut si disseratur, idne sit ius, quod
maximae parti sit utile; aut, cum quid cuiusque sit pro-
prium exquiritur, ut ornate dicere propriumne sit orato-
ris an id etiam aliquis praeterea possit, aut, cum res
distribuitur in partis, ut si quaeratur, quot sint genera
rerum expetendarum, ut sintne tria, corporis, animi

externarumque rerum, aut, cum, quae forma et quasi
naturalis nota cuiusque sit, describitur, ut si quaeratur
avari species, seditiosi, gloriosi. consecutionis autem 116
duo prima quaestionum genera ponuntur; nam aut sim-
plex est disceptatio, ut si disseratur, expetendane sit
gloria, aut ex comparatione laus an divitiae magis ex-
petendae sint; simplicium autem sunt tres modi: de
expetendis fugiendisve rebus, ut expetendine honores
sint, num fugienda paupertas; de aequo aut iniquo, ut
aequumne sit ulcisci iniurias etiam propinquorum; de
honesto aut turpi, ut hoc, sitne honestum gloriae causa
mortem obire. comparationis autem duo sunt modi: unus, 117
cum idemne sit an aliquid intersit quaeritur; ut metuere
et vereri, ut rex et tyrannus, ut adsentator et amicus;
alter, cum quid praestet aliud alii quaeritur, ut illud,
optimine cuiusque sapientes an populari laude ducantur.
atque hae quidem disceptationes, quae ad cognitionem
referuntur, sic fere a doctissimis hominibus describun-
tur; quae vero referuntur ad agendum, aut in officii 30
disceptatione versantur, quo in genere, quid rectum fa- 118
ciendumque sit quaeritur, cui loco omnis virtutum et vi-
tiorum est silva subiecta, aut in animorum aliqua per-
motione aut gignenda aut sedanda tollendave tractantur.
huic generi subiectae sunt cohortationes, obiurgationes,
consolationes, miserationes omnisque ad omnem animi
motum et impulsio et, si ita res feret, mitigatio. expli- 119
catis igitur his generibus ac modis disceptationum om-
nium nihil sane ad rem pertinet, si qua in re discrepavit
ab Antonii divisione nostra partitio: eadem sunt membra
in utriusque disputatione, sed paulo secus a me atque
ab illo partita ac tributa. nunc ad reliqua progrediar
meque ad meum munus pensumque revocabo. nam ex
illis locis, quos exposuit Antonius, omnia sunt ad quae-
que genera quaestionum argumenta sumenda; sed aliis
generibus alii loci magis erunt apti; de quo non tam
quia longum est quam quia perspicuum est, dici nihil est
necesse. ornatissimae sunt igitur orationes eae, quae 120
latissime vagantur et [a privata et] a singulari contro-
versia sē ad universi generis vim explicandam conferunt
[et convertunt], ut ei, qui audiunt, natura et genere et

universa re cognita de singulis reis et criminibus et
121 litibus statuere possint. hanc ad consuetudinem exer-
citationis vos, adulescentes, est cohortatus Antonius at-
que a minutis angustisque concertationibus ad omnem
vim varietatemque vos disserendi traducendos putavit;
qua re non est paucorum libellorum hoc munus, ut ei,
qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrantur, neque
Tusculani atque huius ambulationis antemeridianae aut
nostrae pomeridianae sessionis; non enim solum acuenda
nobis neque procudenda lingua est, sed onerandum com-
plendumque pectus maximarum rerum et plurimarum
31 suavitate, copia, varietate. nostra est enim — si modo
122 nos oratores, si in civium disceptationibus, si in pericu-
lis, si in deliberationibus publicis adhibendi auctores et
principes sumus — nostra est, inquam, omnis ista pru-
dentiae doctrinaeque possessio, in quam homines quasi
caducam atque vacuam abundantes otio, nobis occupatis,
involaverunt atque etiam aut inridentes oratorem, ut ille
in Gorgia Socrates, cavillantur aut aliquid de oratoris
arte paucis praecipiunt libellis eosque rhetoricos inscri-
bunt, quasi non illa sint propria rhetorum, quae ab
eisdem de iustitia, de officio, de civitatibus instituendis
et regendis, de omni vivendi [denique etiam de naturae]
123 ratione dicuntur; quae quoniam iam aliunde non possu-
mus, sumenda sunt nobis ab eis ipsis, a quibus expilati
sumus; dum modo illa ad hanc civilem scientiam, quo
pertinent et quam intuentur, transferamus, neque, ut
ante dixi, omnem teramus in his discendis rebus aeta-
tem; sed cum fontis viderimus, quos nisi qui celeriter
cognorit, numquam cognoscet omnino, tum, quotiens-
cumque opus erit, ex eis tantum, quantum res petet,
124 hauriemus; nam neque tam est acris acies in naturis ho-
minum et ingeniis, ut res tantas quisquam nisi monstra-
tas possit videre, neque tanta tamen in rebus obscuritas,
ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo
aspexerit. in hoc igitur tanto tam immensoque campo
cum liceat oratori vagari libere atque ubicumque con-
stiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis appa-
125 ratus ornatusque dicendi; rerum enim copia verborum
copiam gignit; et, si est honestas in rebus ipsis, de

quibus dicitur, exsistit [ex re] naturalis quidam splendor in verbis. sit modo is, qui dicet aut scribet, institutus liberaliter educatione doctrinaque puerili et flagret studio et a natura adiuvetur et in universorum generum infinitis disceptationibus exercitatus ornatissimos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque delegerit, ne ille haud sane, quem ad modum verba struat et inluminet, a magistris istis requiret; ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa, si modo est, excitabitur.'

Hic Catulus 'di immortales,' inquit 'quantam rerum 32
varietatem, quantam vim, quantam copiam, Crasse, com- 126
plexus es quantisque ex angustiis oratorem educere ausus es et in maiorum suorum regno conlocare! namque illos veteres doctores auctoresque dicendi nullum genus disputationis a se alienum putasse accepimus semperque
esse in omni orationis ratione versatos; ex quibus Eleus 127
Hippias, cum Olympiam venisset maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est cuncta paene audiente Graecia nihil esse ulla in arte rerum omnium quod ipse nesciret; nec solum has artis, quibus liberales doctrinae atque ingenuae continerentur, geometriam, musicam, litterarum cognitionem et poëtarum atque illa, quae de naturis rerum, quae de hominum moribus, quae de rebus publicis dicerentur, * sed anulum, quem haberet, pallium, quo amictus, soccos, quibus indutus esset, sua
manu confecisse. scilicet nimis hic quidem est progres- 128
sus, sed ex eo ipso est coniectura facilis, quantum sibi illi oratores de praeclarissimis artibus appetierint, qui ne sordidiores quidem repudiarint. quid de Prodico Ceo, de Thrasymacho Calchedonio, de Protagora Abderita loquar? quorum unus quisque plurimum temporibus illis
etiam de natura rerum et disseruit et scripsit. ipse ille 129
Leontinus Gorgias, quo patrono, ut Plato voluit, philosopho succubuit orator, qui aut non est victus umquam a Socrate neque sermo ille Platonis verus est; aut, si est [victus], eloquentior videlicet fuit et disertior Socrates et, ut tu appellas, copiosior et melior orator — sed hic in illo ipso Platonis libro de omni re, quaecumque in disceptationem quaestionemque vocetur, se copiosis-

sime dicturum esse profitetur; isque princeps ex omnibus ausus est in conventu poscere qua de re quisque vellet audire; cui tantus honos habitus est a Graecia, soli ut ex omnibus Delphis non inaurata statua, sed
130 aurea statueretur. sed hi, quos nominavi, multique praeterea summi dicendi doctores uno tempore fuerunt; ex quibus intellegi potest ita se rem habere, ut tu, Crasse, dicis, oratorisque nomen apud antiquos in Graecia maiore
131 quadam vel copia vel gloria floruisse; quo quidem magis dubito tibine plus laudis an Graecis vituperationis statuam esse tribuendum: cum tu in alia lingua ac moribus natus occupatissima in civitate vel privatorum negotiis paene omnibus vel orbis terrae procuratione ac summi imperii gubernatione districtus tantam vim rerum cognitionemque comprehenderis eamque omnem cum eius, qui consilio et oratione in civitate valeat, scientia atque exercitatione sociaris; illi nati in litteris ardentesque his studiis, otio vero diffluentes, non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem et traditum et suum conserva-
33 verint.' tum Crassus 'non in hac' inquit 'una, Catule,
132 re, sed in aliis etiam compluribus distributione partium ac separatione magnitudines sunt artium diminutae: an tu existimas, cum esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos, qui morbis, alios, qui volneribus, alios, qui oculis mederentur? num geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Damone aut Aristoxeno, num ipsas litteras Aristophane aut Callimacho tractante tam discerptas fuisse, ut nemo genus universum complecteretur atque ut alius aliam sibi partem in qua ela-
133 boraret seponeret? equidem saepe hoc audivi de patre et de socero meo, nostros quoque homines, qui excellere sapientiae gloria vellent, omnia, quae quidem tum haec civitas nosset, solitos esse complecti. meminerant illi Sex. Aelium; M'. vero Manilium nos etiam transverso vidimus ambulantem foro; quod erat insigne eum, qui id faceret, facere civibus suis omnibus consilii sui copiam; ad quos olim et ita ambulantis et in solio sedentis domi sic adibatur, non solum ut de iure civili ad eos, verum etiam de filia conlocanda, de fundo emendo, [de agro colendo,] de omni denique aut officio aut negotio re-

ferretur. haec fuit P. Crassi illius veteris, haec Ti. Co- 134
runcanii, haec proavi generi mei, Scipionis prudentissimi
hominis sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt,
ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus re-
ferretur; eidemque et in senatu et apud populum et in
causis amicorum et domi et militiae consilium suum
fidemque praestabant. quid enim M. Catoni praeter 135
hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adven-
ticiam defuit? num, quia ius civile didicerat, causas non
dicebat? aut quia poterat dicere, iuris scientiam negle-
gebat? utroque in genere et elaboravit et praestitit. num
propter hanc ex privatorum negotiis conlectam gratiam
tardior in re publica capessenda fuit? nemo apud popu-
lum fortior, nemo melior senator; idem facile optimus
imperator; denique nihil in hac civitate temporibus illis
sciri discive potuit, quod ille non cum investigarit et
scierit tum etiam conscripserit. nunc contra plerique ad 136
honores adipiscendos et ad rem publicam gerendam nudi
veniunt atque inermes, nulla cognitione rerum, nulla
scientia ornati; sin aliquis excellit unus e multis, effert
se, si unum aliquid adfert, aut bellicam virtutem aut
usum aliquem militarem; quae sane nunc quidem obsole-
verunt; aut iuris scientiam, ne eius quidem universi; nam
pontificium, quod est coniunctum, nemo discit; aut elo-
quentiam, quam in clamore et in verborum cursu posi-
tam putant; omnium vero bonarum artium, denique vir-
tutum ipsarum societatem cognationemque non norunt.
sed ut ad Graecos referam orationem, quibus carere hoc 34
quidem sermonis genere non possumus — nam ut virtutis 137
a nostris, sic doctrinae sunt ab illis exempla petenda —
septem fuisse dicuntur uno tempore, qui sapientes et
haberentur et vocarentur: hi omnes praeter Milesium
Thalen civitatibus suis praefuerunt. quis doctior eisdem
temporibus illis aut cuius eloquentia litteris instructior
fuisse traditur quam Pisistrati? qui primus Homeri li-
bros confusos antea sic disposuisse dicitur, ut nunc
habemus: non fuit ille quidem civibus suis utilis, sed
ita eloquentia floruit, ut litteris doctrinaque praestaret.
quid Pericles? de cuius dicendi vi sic accepimus, ut, 138
cum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro sa-

lute patriae severius, tamen id ipsum, quod ille contra
popularis homines diceret, populare omnibus et iucun-
dum videretur; cuius in labris veteres comici, etiam cum
illi male dicerent (quod tum Athenis fieri licebat,) lepo-
rem habitasse dixerunt tantamque in eodem vim fuisse,
ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi aculeos quos-
dam relinqueret. at hunc non declamator aliquis ad
clepsydram lātrare docuerat, sed, ut accepimus, Clazo-
menius ille Anaxagoras vir summus in maximarum re-
rum scientia: itaque hic doctrina, consilio, eloquentia
excellens quadraginta annis praefuit Athenis et urbanis
139 eodem tempore et bellicis rebus. quid Critias? quid
Alcibiades? civitatibus quidem suis non boni, sed certe
docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputa-
tionibus eruditi? quis Dionem Syracosium doctrinis om-
nibus expolivit? non Plato? atque eum idem ille non
linguae solum, verum etiam animi ac virtutis magister
ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit. aliisne
igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocra-
tes clarissimum virum Timotheum Cononis praestantis-
simi imperatoris filium, summum ipsum imperatorem
hominemque doctissimum? aut aliis Pythagorius ille Ly-
sis Thebanum Epaminondam, haud scio an summum
virum unum omnis Graeciae? aut Xenophon Agesilaum?
aut Philolaus Archytam Tarentinum? aut ipse Pytha-
goras totam illam veterem Italiae Graeciam, quae quon-
35 dam magna vocitata est? equidem non arbitror; sic enim
140 video, unam quandam omnium rerum, quae essent ho-
mine erudito dignae atque eo, qui in re publica vellet
excellere, fuisse doctrinam; quam qui accepissent, si
eidem ingenio [ad pronuntiandum] valuissent et se ad
dicendum quoque non repugnante natura dedissent, elo-
141 quentia praestitisse. itaque ipse Aristoteles cum florere
Isocratem nobilitate discipulorum videret, [quod ipse
suas disputationes a causis forensibus et civilibus ad
inanem sermonis elegantiam transtulisset,] mutavit re-
pente totam formam prope disciplinae suae versumque
quendam Philoctetae paulo secus dixit: ille enim turpe
sibi ait esse tacere, cum barbaros, hic autem, cum Iso-
cratem pateretur dicere; itaque ornavit et inlustravit

doctrinam illam omnem rerumque cognitionem cum ora-
tionis exercitatione coniunxit. neque vero hoc fugit sa-
pientissimum regem Philippum, qui hunc Alexandro filio
doctorem accierit, a quo eodem ille et agendi acciperet
praecepta et eloquendi. nunc sive qui volet, eum philo- 142
sophum, qui copiam nobis rerum orationisque tradat, per
me appellet oratorem licet; sive hunc oratorem, quem
ego dico sapientiam iunctam habere eloquentiae, philo-
sophum appellare malet, non impediam; dum modo hoc
constet, neque infantiam eius, qui rem norit, sed eam
explicare dicendo non queat, neque inscientiam illius,
cui res non suppetat, verba non desint, esse laudandam;
quorum si alterum sit optandum, malim equidem indi-
sertam prudentiam quam stultitiam loquacem; sin quae- 143
rimus quid unum excellat ex omnibus, docto oratori
palma danda est; quem si patiuntur eundem esse philo-
sophum, sublata controversia est; sin eos diiungent, hoc
erunt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum
omnis scientia, in philosophorum autem cognitione non
continuo inest eloquentia; quae quamvis contemnatur ab
eis, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus
adferre videatur.' haec cum Crassus dixisset, parumper
et ipse conticuit et ceteris silentium fuit.

Tum Cotta 'equidem,' inquit 'Crasse, non possum 36
queri, quod mihi videare aliud quiddam et non id, quod 144
susceperis, disputasse; plus enim aliquanto attulisti, quam
tibi erat attributum a nobis ac denuntiatum; sed certe
ut eae partes fuerunt tuae, de inlustranda oratione ut di-
ceres, et eras ipse iam ingressus atque in quattuor par-
tis omnem orationis laudem discripseras, cum de dua-
bus primis nobis quidem satis, sed, ut ipse dicebas, ce-
leriter exigueque dixisses, duas tibi reliquas feceras,
quem ad modum primum ornate, deinde etiam apte dice-
remus: quo cum ingressus esses, repente te quasi qui- 145
dam aestus ingenii tui procul a terra abripuit atque in
altum a conspectu paene hominum abstraxit; omnem
enim rerum scientiam complexus non tu quidem eam
nobis tradidisti; neque enim fuit tam exigui temporis;
sed apud hos quid profeceris nescio, me quidem in Aca-
demiam totum compulisti, in qua velim sit illud, quod

saepe posuisti, ut non necesse sit consumere aetatem at-
que ut possit is illa omnia cernere, qui tantummodo
aspexerit; sed etiamsi est aliquando spissius aut si ego
sum tardior, profecto numquam conquiescam neque de-
fatigabor ante, quam illorum ancipitis vias rationesque
et pro omnibus et contra omnia disputandi percepero.'
146 tum Caesar 'unum' inquit 'me ex tuo sermone maxime,
Crasse, commovit, quod eum negasti, qui non cito quid
didicisset, numquam omnino posse perdiscere; ut mihi
non sit difficile periclitari et aut statim percipere ista,
quae tu verbis ad caelum extulisti, aut, si non potuerim,
tempus non perdere, cum tamen his nostris possim esse
147 contentus.' hic Sulpicius 'ego vero,' inquit 'Crasse, ne-
que Aristotelem istum neque Carneadem nec philoso-
phorum quemquam desidero, vel me licet existimes
desperare ista posse perdiscere vel, id quod facio, con-
temnere: mihi rerum forensium et communium volgaris
haec cognitio satis magna est ad eam, quam specto,
eloquentiam; ex qua ipsa tamen permulta nescio; quae
tum denique, cum causa aliqua, quae a me dicenda est,
desiderat, quaero. quam ob rem, nisi forte es iam de-
fessus et si tibi non graves sumus, refer ad illa te, quae
ad ipsius orationis laudem splendoremque pertinent; quae
ego ex te audire volui, non ut desperarem me eloquen-
37 tiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem.' tum
148 Crassus 'pervolgatas res requiris' inquit 'et tibi non
incognitas, Sulpici: quis enim de isto genere non do-
cuit, non instituit, non scriptum etiam reliquit? sed
geram morem et ea dumtaxat, quae mihi nota sunt,
breviter exponam tibi; censebo tamen ad eos, qui aucto-
res et inventores sunt harum sane minutarum rerum,
revertendum.

149 Omnis igitur oratio conficitur ex verbis; quorum pri-
mum nobis ratio simpliciter videnda est, deinde con-
iuncte. nam est quidam ornatus orationis, qui ex sin-
gulis verbis est; alius, qui ex continuatis [coniunctis]
constat. ergo utemur verbis aut eis, quae propria sunt
et certa quasi vocabula rerum, paene una nata cum re-
bus ipsis; aut eis, quae transferuntur et quasi alieno
in loco conlocantur; aut eis, quae novamus et facimus

ipsi. in propriis igitur est [verbis] illa laus oratoris, ut 150
abiecta atque obsoleta fugiat, lectis atque inlustribus uta-
tur, in quibus plenum quiddam et sonans inesse videa-
tur. sed in hoc verborum genere [propriorum] delectus
est habendus quidam atque is aurium quodam iudicio
ponderandus est; in quo consuetudo etiam bene loquendi
valet plurimum; itaque hoc, quod volgo de oratoribus 151
ab imperitis dici solet 'bonis hic verbis,' aut 'aliquis non
bonis utitur,' non arte aliqua perpenditur, sed quo-
dam quasi naturali sensu iudicatur: in quo non magna
laus est vitare vitium, quamquam est magnum, verum
tamen hoc quasi solum quoddam atque fundamentum
est, verborum usus et copia bonorum; sed quid ipse 152
aedificet orator et in quo adiungat artem, id esse nobis
quaerendum [atque explicandum] videtur. tria sunt igi- 38
tur in verbo simplici, quae orator adferat ad inlustran-
dam atque exornandam orationem: aut inusitatum ver-
bum aut novatum aut translatum. inusitata sunt prisca 153
fere ac vetustate ab usu cotidiani sermonis iam diu inter-
missa, quae sunt poëtarum licentiae liberiora quam no-
strae; sed tamen raro habet etiam in oratione poëticum
aliquod verbum dignitatem. neque enim illud fugerim
dicere, ut Caelius 'qua tempestate Poenus in Italiam
venit,' nec 'prolem' aut 'subolem' aut 'fari' aut 'nuncupare'
aut, ut tu soles, Catule, 'non rebar' aut 'opinabar;' aut alia
multa, quibus loco positis grandior atque antiquior ora-
tio saepe videri solet. novantur autem verba, quae ab 154
eo, qui dicit, ipso gignuntur ac fiunt, vel coniungendis
verbis, ut haec:

tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat.
num non vis huius me versutiloquas malitias .....

videtis enim et 'versutiloquas' et 'expectorat' ex coniun-
ctione facta esse verba, non nata; vel [saepe] sine con-
iunctione [verba novantur] ut 'ille senius ne desertus,' ut 'di
genitales,' ut 'bacarum ubertate incurvescere.' tertius ille 155
modus transferendi verbi late patet, quem necessitas ge-
nuit inopia coacta et angustiis, post autem iucunditas
delectatioque celebravit; nam ut vestis frigoris depel-
lendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad
ornatum etiam corporis et dignitatem, sic verbi translatio

instituta est inopiae causa, frequentata delectationis. nam gemmare vitis, luxuriem esse in herbis, laetas segetes etiam rustici dicunt; quod enim declarari vix verbo proprio potest, id translato cum est dictum, inlustrat id, quod intellegi volumus, eius rei, quam alieno verbo po-
156 suimus, similitudo. ergo hae translationes quasi mutuationes sunt, cum quod non habeas aliunde sumas, illae paulo audaciores, quae non inopiam indicant, sed orationi splendoris aliquid arcessunt; quarum ego quid vo-
39 bis aut inveniendi rationem aut genera ponam? similitu-
157 dinis est ad verbum unum contracta brevitas, quod verbum in alieno loco tamquam in suo positum si agnoscitur, delectat, si simile nihil habet, repudiatur; sed ea transferri oportet, quae aut clariorem faciunt rem, ut illa [omnia]:

inhorrescit mare,
tenebrae conduplicantur, noctisque et nimbûm occaecat nigror,
flamma inter nubis coruscat, caelum tonitru contremit,
grando mixta imbri largifico subita praecipitans cadit,
undique omnes venti erumpunt, saevi exsistunt turbines,
fervit aestu pelagus:

omnia fere, quo essent clariora, translatis per similitu-
158 dinem verbis dicta sunt; aut quo significatur magis res tota sive facti alicuius sive consilii, ut ille, qui occultantem consulto, ne id, quod ageretur, intellegi posset, duobus translatis verbis similitudine ipsa indicat:

quandoquidem is se circumvestit dictis, saepit se dolo.

non numquam etiam brevitas translatione conficitur, ut illud 'si telum manu fugit:' imprudentia teli missi brevius propriis verbis exprimi non potuit, quam est uno
159 significata translato. hoc in genere persaepe mihi admirandum videtur quid sit, quod omnes translatis et alienis magis delectentur verbis quam propriis et suis;
40 nam si res suum nomen et vocabulum proprium non habet, ut pes in navi, ut nexum, quod per libram agitur, ut in uxore divortium, necessitas cogit, quod non habeas, aliunde sumere; sed in suorum verborum maxima copia tamen homines aliena multo magis, si sunt ratione
160 translata, delectant. id accidere credo, vel quod ingenii

specimen est quoddam transilire ante pedes posita et alia longe repetita sumere; vel quod is, qui audit, alio ducitur cogitatione neque tamen aberrat, quae maxima est delectatio; vel quod singulis verbis res ac totum simile conficitur; vel quod omnis translatio, quae quidem sumpta ratione est, ad sensus ipsos admovetur, maxime oculorum, qui est sensus acerrimus. nam et odor ur- 161
banitatis et mollitudo humanitatis et murmur maris et dulcitudo orationis sunt ducta a ceteris sensibus; illa vero oculorum multo acriora, quae paene ponunt in conspectu animi, quae cernere et videre non possumus; nihil est enim in rerum natura, cuius nos non in aliis rebus possimus uti vocabulo et nomine; unde enim simile duci potest, potest autem ex omnibus, indidem verbum unum, quod similitudinem continet, translatum lumen adferre orationi. quo in genere primum est fugienda 162
dissimilitudo: 'caeli ingentes fornices': quamvis sphaeram in scenam, ut dicitur, attulerit Ennius, tamen in sphaera fornicis similitudo non potest inesse;

vive, Ulixes; dum licet:
oculis postremum lumen radiatum rape!

non dixit 'cape,' non 'pete' — haberet enim moram sperantis diutius esse victurum — sed 'rape:' hoc verbum est ad id aptatum, quod ante dixerat, 'dum licet.' deinde 41
videndum est ne longe simile sit ductum: 'Syrtim patri- 163
monii,' scopulum libentius dixerim; 'Charybdim bonorum,' voraginem potius; facilius enim ad ea, quae visa, quam ad illa, quae audita sunt, mentis oculi feruntur; et quoniam haec vel summa laus est in verbis transferendis, ut sensum feriat id, quod translatum sit, fugienda est omnis turpitudo earum rerum, ad quas eorum animos, qui audient, trahet similitudo: nolo dici morte Africani 164
'castratam' esse rem publicam, nolo 'stercus curiae' dici Glauciam; quamvis sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio similitudinis; nolo esse aut maius, quam res postulet: 'tempestas comissationis;' aut minus: 'comissatio tempestatis;' nolo esse verbum angustius id, quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum:

quidnam est, obsecro? quid te adirier abnutas?

melius esset vetas, prohibes, absterres; quoniam ille dixerat:

ilico istic,
ne contagio mea bonis umbrave obsit ....

165 atque etiam, si vereare, ne paulo durior translatio esse videatur, mollienda est praeposito saepe verbo; ut si olim, M. Catone mortuo, 'pupillum' senatum quis relictum diceret, paulo durius; sin, 'ut ita dicam, pupillum,' aliquanto mitius: etenim verecunda debet esse translatio, ut deducta esse in alienum locum, non inrupisse, atque
166 ut precario, non vi, venisse videatur. modus autem nullus est florentior in singulis verbis nec qui plus luminis adferat orationi; nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo translato, sed ex pluribus continuatis conectitur, ut aliud dicatur, aliud intellegendum sit:

neque me patiar
iterum ad unum scopulum ut olim classem Achivom
offendere.

atque illud,

erras, erras; nam exsultantem te et praefidentem tibi
repriment validae legum habenae atque imperi insistent
iugo.

167 sumpta re simili verba illius rei propria deinceps in rem
42 aliam, ut dixi, transferuntur. est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est; etenim hoc fere genere fiunt ea, quae dicuntur aenigmata; non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est, in continuatione verborum. ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quandam fabricationem habet [sed in oratione]:

Africa terribili tremit horrida terra tumultu;

[pro Afris est sumpta Africa,] neque enim factum est verbum, ut 'mare saxifragis undis;' neque translatum, ut 'mollitur mare;' sed ornandi causa proprium proprio commutatum:

desine, Roma, tuos hostis ....

et

testes sunt campi magni .....

gravis est modus in ornatu orationis et saepe sumendus;

ex quo genere haec sunt, Martem belli esse communem, Cererem pro frugibus, Liberum appellare pro vino, Neptunum pro mari, curiam pro senatu, campum pro comitiis, togam pro pace, arma ac tela pro bello; quo item in ge- 168
nere et virtutes et vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur 'luxuries quam in domum inrupit,' et 'quo avaritia penetravit;' aut 'fides valuit, iustitia confecit.' videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo commutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatius; cui sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, cum intellegi volumus aliquid aut ex parte totum, ut pro aedificiis cum parietes aut tecta dicimus; aut ex toto partem, ut cum unam turmam equitatum populi Romani dicimus; aut ex uno pluris:

at Romanus homo, tamenetsi res bene gesta est
corde suo trepidat;

aut cum ex pluribus intellegitur unum:

nos sumu' Romani, qui fuvimus ante Rudini.

aut quocumque modo, non ut dictum est, in eo genere intellegitur, sed ut sensum est. abutimur saepe etiam 43
verbo non tam eleganter quam in transferendo, sed 169
etiamsi licentius, tamen [interdum] non impudenter; ut cum grandem orationem pro longa, minutum animum pro parvo dicimus. verum illa videtisne esse non verbi, sed orationis, quae ex pluribus, ut exposui, translationibus conexa sunt? haec autem, quae aut immutata esse dixi aut aliter intellegenda ac dicerentur, sunt translata quodam modo; ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus 170
atque laus tribus exsistat ex rebus: si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit; aut factum vel coniunctione vel novitate, in quo item est auribus consuetudinique parcendum; aut translatum, quod maxime tamquam stellis quibusdam notat et inluminat orationem.

Sequitur continuatio verborum, quae duas res maxime, 171
conlocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat. conlocationis est componere et struere verba sic, ut neve asper eorum concursus neve hiulcus sit, sed quodam modo coagmentatus et levis; in quo [lepide] soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit [Lucilius]:

quam lepide λέξεις compostae! ut tesserulae omnes
arte pavimento atque emblemate vermiculato.

quae cum dixisset in Albucium inludens, ne a me quidem abstinuit:

Crassum habeo generum, ne rhetoricotero' tu sis.

quid ergo? iste Crassus, quoniam eius abuteris nomine, quid efficit? illud quidem; scilicet, ut ille volt et ego vellem, melius aliquanto quam Albucius: verum in me
172 quidem lusit ille, ut solet. sed est tamen haec conlocatio servanda verborum, de qua loquor; quae iunctam orationem efficit, quae cohaerentem, quae levem, quae aequabiliter fluentem, [id adsequemini] si [verba] extrema cum consequentibus primis ita iungentur, ut neve
44 aspere concurrant, neve vastius diducantur. hanc dili-
173 gentiam subsequitur modus etiam et forma verborum, quod iam vereor ne huic Catulo videatur esse puerile; versus enim veteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est, numeros quosdam nobis esse adhibendos putaverunt: interspirationis enim, non defatigationis nostrae neque librariorum notis, sed verborum et sententiarum modo interpunctas clausulas in orationibus esse voluerunt; idque princeps Isocrates instituisse fertur, ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinem delectationis atque aurium causa, quem ad modum scribit disci-
174 pulus eius Naucrates, numeris astringeret; nam quae [haec duo] musici, qui erant quondam idem poëtae, machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum, ut et verborum numero et vocum modo [delectatione] vincerent aurium satietatem — haec igitur duo, vocis dico moderationem et verborum conclusionem, quoad orationis severitas pati posset, a poëtica ad eloquentiam tra-
175 ducenda duxerunt; in quo illud est maximum, quod versus in oratione si efficitur coniunctione verborum, vitium est, et tamen eam coniunctionem sicuti versum numerose cadere et quadrare et perfici volumus, neque est ex multis res una, quae magis oratorem ab imperito dicendi ignaroque distinguat, quam quod ille rudis incondite fundit [quantum potest] et id, quod dicit, spiritu, non arte determinat, orator autem sic inligat sententiam verbis, ut eam numero quodam complectatur et astricto et

soluto. nam cum vinxit forma et modis, relaxat et libe- 176
rat immutatione ordinis, ut verba neque adligata sint
quasi certa aliqua lege versus neque ita soluta, ut vagen-
tur. quonam igitur modo [tantum munus insistemus, ut] 45
arbitramur nos hanc vim numerose dicendi consequi
posse? non est res tam difficilis quam necessaria; nihil
est enim tam tenerum neque tam flexibile neque quod
tam facile sequatur quocumque ducas quam oratio: ex
hac versus, ex hac eadem dispares numeri conficiuntur; 177
ex hac haec etiam soluta variis modis multorumque ge-
nerum oratio; non enim sunt alia sermonis, alia conten-
tionis verba, neque ex alio genere ad usum cotidianum,
alio ad scenam pompamque sumuntur; sed ea nos cum
iacentia sustulimus e medio, sicut mollissimam ceram ad
nostrum arbitrium formamus et fingimus; itaque tum
graves sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tene-
mus: sic institutam nostram sententiam sequitur oratio-
nis genus idque ad omnem aurium voluptatem et animo-
rum motum mutatur et vertitur. sed ut in plerisque 178
rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata, sic in
oratione, ut ea, quae maximam utilitatem in se contine-
rent, plurimum eadem haberent vel dignitatis vel saepe
etiam venustatis. incolumitatis ac salutis omnium causa
videmus hunc statum esse huius totius mundi atque na-
turae, rotundum ut caelum terraque ut media sit eaque
sua vi nutuque teneatur, sol ut circumferatur, ut accedat
ad brumale signum et inde sensim ascendat in diversam
partem; ut luna accessu et recessu [suo] solis lumen ac-
cipiat; ut eadem spatia quinque stellae dispari motu cursu-
que conficiant: haec tantam habent vim, paulum ut im- 179
mutata cohaerere non possint, tantam pulcritudinem, ut
nulla species ne cogitari quidem possit ornatior. re-
ferte nunc animum ad hominum vel etiam ceterarum
animantium formam et figuram: nullam partem corporis
sine aliqua necessitate adfictam totamque formam quasi
perfectam reperietis arte, non casu. quid in arboribus, 46
in quibus non truncus, non rami, non folia sunt denique
nisi ad suam retinendam conservandamque naturam? nus-
quam tamen est ulla pars nisi venusta. linquamus na- 180
turam artisque videamus: quid tam in navigio necessa-

rium quam latera, quam cavernae, quam prora, quam
puppis, quam antennae, quam vela, quam mali? quae
tamen hanc habent in specie venustatem, ut non solum
salutis, sed etiam voluptatis causa inventa esse videan-
tur. columnae templa et porticus sustinent; tamen ha-
bent non plus utilitatis quam dignitatis: Capitolii fasti-
gium illud et ceterarum aedium non venustas, sed neces-
sitas ipsa fabricata est, tamen, cum esset habita ratio,
quem ad modum ex utraque tecti parte aqua delabere-
tur, utilitatem templi fastigii dignitas consecuta est; ut,
etiamsi in caelo Capitolium statueretur, ubi imber esse
non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum
181 fuisse videatur. hoc in omnibus item partibus orationis
evenit, ut utilitatem ac prope necessitatem suavitas quae-
dam et lepos consequatur; clausulas enim atque inter-
puncta verborum animae interclusio atque angustiae spi-
ritus attulerunt: id inventum ita est suave, ut, si cui sit
infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba
nolimus; id enim auribus nostris gratum est [inventum],
quod hominum lateribus non tolerabile solum, sed etiam
47 facile esse posset. longissima est igitur complexio ver-
182 borum, quae volvi uno spiritu potest; sed hic naturae
modus est, artis alius. iam cum sint numeri plures,
iambum et trochaeum frequentem segregat ab oratore
Aristoteles, Catule, vester, qui natura tamen incurrunt
ipsi in orationem sermonemque nostrum; sed sunt in-
signes percussiones eorum numerorum et minuti pedes.
qua re primum ad heroum nos [dactyli et anapaesti et
spondei pedem] invitat: in quo impune progredi licet
duo dumtaxat pedes aut paulo plus, ne plane in versum
aut similitudinem versuum incidamus: 'altae sunt ge-
minae, quibus' hi tres [heroi] pedes in principia con-
183 tinuandorum verborum satis decore cadunt. probatur
autem ab eodem illo maxime paeon, qui est duplex:
nam aut a longa oritur, quam tres breves consequuntur,
ut haec verba 'desinite, incipite, comprimite,' aut a
brevibus deinceps tribus, extrema producta atque longa,
sicut illa sunt 'domuerant, sonipedes;' atque illi [phi-
losopho] ordiri placet a superiore paeone, posteriore
finire; est autem paeon hic [posterior] non syllabarum

numero, sed aurium mensura, quod est acrius iudicium et certius, par fere cretico, qui est ex longa et brevi et longa: ut

quid petam praesidi, aut exsequar? quove nunc ....

a quo numero exorsus est Fannius: 'si, Quirites, minas illius.' hunc ille clausulis aptiorem putat, quas volt longa plerumque syllaba terminari. neque vero haec tam 48 184
acrem curam diligentiamque desiderant, quam est illa poëtarum; quos necessitas cogit et ipsi numeri ac modi sic verba versu includere, ut nihil sit ne spiritu quidem minimo brevius aut longius, quam necesse est: liberior est oratio et plane, ut dicitur, sic est vere soluta, non ut fugiat tamen aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa moderetur. namque ego illud adsentior Theophrasto, qui putat orationem, quae quidem sit polita atque facta quodam modo, non astricte, sed remissius numerosam esse oportere; etenim, sicut ille suspicatur, ex istis modis, 185
quibus hic usitatus versus efficitur, post anapaestus, procerior quidam numerus, effloruit, inde ille licentior et divitior fluxit dithyrambus, cuius membra et pedes, ut ait idem, sunt in omni locupleti oratione diffusa; et, si numerosum est in omnibus sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones et quod metiri possumus intervallis aequalibus, recte genus hoc numerorum, dum modo ne continuum sit, in orationis laude ponetur; nam si rudis et impolita putanda est illa sine intervallis loquacitas perennis et profluens, quid est aliud causae cur repudietur, nisi quod hominum auribus vocem natura modulatur ipsa? quod fieri, nisi inest numerus in voce, non potest. numerus autem in continuatione nullus est; 186
distinctio et aequalium et saepe variorum intervallorum [percussio] numerum conficit, quem in cadentibus guttis, quod intervallis distinguuntur, notare possumus, in amni praecipitante non possumus. quodsi continuatio verborum haec soluta multo est aptior atque iucundior, si est articulis membrisque distincta, quam si continuata ac producta, membra illa modificata esse debebunt, quae si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi verborum ambitus; sic enim has orationis conversiones Graeci nominant; qua re aut paria esse debent posteriora superio-

ribus, et extrema primis aut, quod etiam est melius et
49 iucundius, longiora. atque haec quidem ab eis philoso-
187 phis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta sunt; quod
eo saepius testificor, ut auctoribus laudandis ineptiarum
crimen effugiam.' 'quarum tandem?' inquit Catulus 'aut
quid disputatione ista adferri potest elegantius aut om-
188 nino dici subtilius?' 'at enim vereor,' inquit Crassus 'ne
haec aut difficiliora istis ad persequendum esse videan-
tur aut, quia non traduntur in volgari ista disciplina,
nos ea maiora ac difficiliora videri velle videamur.' tum
Catulus 'erras,' inquit 'Crasse, si aut me aut horum
quemquam putas a te haec opera cotidiana et pervagata
exspectare: ista, quae dicis, dici volumus; neque tam
dici quam isto dici modo; neque tibi hoc pro me solum,
sed pro his omnibus sine ulla dubitatione respondeo.'
189 'ego vero' inquit Antonius 'inveni iam, quem negaram
in eo, quem scripsi, libello me invenisse [eloquentem].
sed eo te ne laudandi quidem causa interpellavi, ne
quid de hoc tam exiguo sermonis tui tempore verbo uno
190 meo deminueretur.' 'hanc igitur' Crassus inquit 'ad
legem cum exercitatione tum stilo, qui et alia et hoc
maxime ornat ac limat, formanda nobis oratio est; ne-
que tamen hoc tanti laboris est, quanti videtur, nec sunt
haec rhythmicorum aut musicorum acerrima norma diri-
genda; efficiendum est illud modo nobis, ne fluat oratio,
ne vagetur, ne insistat interius, ne excurrat longius, ut
membris distinguatur, ut conversiones habeat absolutas;
neque semper utendum est perpetuitate et quasi conver-
sione verborum, sed saepe carpenda membris minutiori-
bus oratio est, quae tamen ipsa membra sunt numeris
191 vincienda; neque vos paeon aut herous ille conturbet:
ipsi occurrent orationi; ipsi, inquam, se offerent et re-
spondebunt non vocati; consuetudo modo illa sit scri-
bendi atque dicendi, ut [sententiae verbis finiantur eorum-
que] verborum iunctio nascatur a proceris numeris ac
liberis, maxime heroo aut paeone priore aut cretico, sed
varie distincteque considat; notatur enim maxime simili-
tudo in conquiescendo; et, si primi et postremi [illi]
pedes sunt hac ratione servati, medii possunt latere,
modo ne circuitus ipse verborum sit aut brevior, quam

aures exspectent, aut longior, quam vires atque anima
patiatur; clausulas autem diligentius etiam servandas 50
esse arbitror quam superiora, quod in eis maxime per- 192
fectio atque absolutio iudicatur; nam versus aeque prima
et media et extrema pars attenditur, qui debilitatur, in
quacumque est parte titubatum; in oratione autem pauci
prima cernunt, postrema plerique: quae quoniam appa-
rent et intelleguntur, varianda sunt, ne aut animorum
iudiciis repudientur aut aurium satietate. duo enim aut 193
tres fere sunt extremi servandi et notandi pedes, si modo
non breviora et praecisa erunt superiora; quos aut cho-
reos aut heroos aut alternos esse oportebit aut in paeone
illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cre-
tico: horum vicissitudines efficient, ut neque ei satientur,
qui audient, fastidio similitudinis, nec nos id, quod fa-
ciemus, opera dedita facere videamur. quodsi Antipater 194
ille Sidonius, quem tu probe, Catule, meministi, solitus
est versus hexametros aliosque variis modis atque nume-
ris fundere ex tempore tantumque hominis ingeniosi ac
memoris valuit exercitatio, ut, cum se mente ac volun-
tate coniecisset in versum, verba sequerentur; quanto id
facilius in oratione, exercitatione et consuetudine adhi-
bita, consequemur!

Illud autem ne quis admiretur, quonam modo haec 195
volgus imperitorum in audiendo notet, cum in omni ge-
nere tum in hoc ipso magna quaedam est vis incredi-
bilisque naturae; omnes enim tacito quodam sensu sine
ulla arte aut ratione quae sint in artibus ac rationibus
recta ac prava diiudicant; idque cum faciunt in picturis
et in signis et in aliis operibus, ad quorum intellegen-
tiam a natura minus habent instrumenti, tum multo
ostendunt magis in verborum, numerorum vocumque iu-
dicio; quod ea sunt in communibus infixa sensibus nec
earum rerum quemquam funditus natura esse voluit ex-
pertem. itaque non solum verbis arte positis moventur 196
omnes, verum etiam numeris ac vocibus. quotus enim
quisque est qui teneat artem numerorum ac modorum?
at in his si paulum modo offensum est, ut aut con-
tractione brevius fieret aut productione longius, theatra
tota reclamant. quid, hoc non idem fit in vocibus, ut a

multitudine et populo non modo catervae atque con-
centus, sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes eiciantur?
51 197 mirabile est, cum plurimum in faciendo intersit inter
doctum et rudem, quam non multum differat in iudi-
cando. ars enim cum a natura profecta sit, nisi natura
moveat ac delectet, nihil sane egisse videatur; nihil est
autem tam cognatum mentibus nostris quam numeri at-
que voces; quibus et excitamur et incendimur et lenimur
et languescimus et ad hilaritatem et ad tristitiam saepe
deducimur; quorum illa summa vis carminibus est aptior
et cantibus, non neglecta, ut mihi videtur, a Numa rege
doctissimo maioribusque nostris, ut epularum sollemnium
fides ac tibiae Saliorumque versus indicant; maxime au-
tem a Graecia vetere celebrata. [quibus utinam simili-
busque de rebus disputari quam de puerilibus his ver-
198 borum translationibus maluissetis!] verum ut in versu
volgus, si est peccatum, videt, sic, si quid in nostra ora-
tione claudicat, sentit; sed poëtae non ignoscit, nobis
concedit: tacite tamen omnes non esse illud, quod dixi-
mus, aptum perfectumque cernunt. itaque illi veteres,
sicut hodie etiam non nullos videmus, cum circuitum et
quasi orbem verborum conficere non possent, nam id
quidem nuper vel posse vel audere coepimus, terna aut
bina aut non nulli singula etiam verba dicebant; qui
in illa infantia naturale illud, quod aures hominum flagita-
bant, tenebant tamen, ut et illa essent paria, quae dice-
rent, et aequalibus interspirationibus uterentur.

52 199 Exposui fere, ut potui, quae maxime ad ornatum ora-
tionis pertinere arbitrabar. dixi enim de singulorum
laude verborum, dixi de coniunctione eorum, dixi de
numero atque forma; sed si habitum [etiam] orationis
et quasi colorem aliquem requiritis, est et plena quae-
dam, sed tamen teres, et tenuis, non sine nervis ac
viribus, et ea, quae particeps utriusque generis quadam
mediocritate laudatur; his tribus figuris insidere quidam
venustatis non fuco inlitus, sed sanguine diffusus debet
200 color. [tum] denique hic nobis [orator] ita conforman-
dus est et verbis et sententiis, ut, quem ad modum qui
utuntur armis aut palaestra, non solum sibi vitandi aut
feriendi rationem esse habendam putant, sed etiam, ut

cum venustate moveantur, sic verbis quidem ad aptam
compositionem et decentiam, sententiis vero ad gravita-
tem orationis utatur [ut ei, qui in armorum tractatione
versantur]. quod quidem vos etsi facitis, tamen admo- 201
nendos puto, ne quid esse aliud oratoris putetis, quod
quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis ver-
bis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter, in-
terdum factis, raro autem etiam [per]vetustis, in per-
petua autem oratione, cum et coniunctionis levitatem et
numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est
quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis ora-
tio sententiarum atque verborum. formantur autem et
verba et sententiae paene innumerabiliter, quod satis scio
notum esse vobis; sed inter conformationem verborum
et sententiarum hoc interest, quod verborum tollitur, si
verba mutaris, sententiarum permanet, quibuscumque
verbis uti velis. nam et commoratio una in re permul- 53 202
tum movet et inlustris explanatio rerumque, quasi geran-
tur, sub aspectum paene subiectio; quae et in exponenda
re plurimum valet et ad inlustrandum id, quod exponi-
tur, et ad amplificandum; ut eis, qui audient, illud, quod
augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse
videatur; et huic contraria saepe percursio est et plus ad
intellegendum, quam dixeris, significatio et distincte con-
cisa brevitas et extenuatio et huic adiuncta inlusio a
praeceptis Caesaris non abhorrens; et ab re digressio, 203
in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus
et concinnus esse debebit; propositioque quid sis dictu-
rus et ab eo, quod est dictum, seiunctio et reditus ad
propositum et iteratio et rationis apta conclusio; tum au-
gendi minuendive causa veritatis superlatio atque tra-
iectio et rogatio atque huic finitima quasi percontatio
expositioque sententiae suae; tum illa, quae maxime
quasi inrepit in hominum mentis, alia dicentis ac signi-
ficantis dissimulatio; quae est periucunda, cum in ora-
tione non contentione, sed sermone tractatur; deinde
dubitatio, tum distributio, tum correctio vel ante vel
postquam dixeris vel cum aliquid a te ipso reicias; prae- 204
munitio etiam est ad id, quod adgrediare, et traiectio in
alium; communicatio, quae est quasi cum eis ipsis, apud

quos dicas, deliberatio; morum ac vitae imitatio vel in
personis vel sine illis, magnum quoddam ornamentum
orationis et aptum ad animos conciliandos vel maxime,
205 saepe autem etiam ad commovendos; personarum ficta
inductio vel gravissimum lumen augendi; descriptio, erro-
ris inductio, ad hilaritatem impulsio, anteoccupatio; tum
duo illa, quae maxime movent, similitudo et exemplum;
digestio, interpellantis coërcitio, reticentia, comminatio;
vox quaedam libera atque etiam effrenatio augendi causa;
iracundia, obiurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio,
declinatio brevis a proposito, non ut superior illa di-
gressio, purgatio, conciliatio, laesio, optatio atque ex-
secratio. his fere luminibus inlustrant orationem sen-
54 206 tentiae; orationis autem ipsius tamquam armorum est
vel ad usum comminatio et quasi petitio vel ad venusta-
tem ipsa tractatio, nam et geminatio verborum habet
interdum vim, leporem alias, et paulum immutatum ver-
bum atque deflexum et eiusdem verbi crebra tum a primo
repetitio, tum in extremum conversio et in eadem verba
impetus et concursio et adiunctio et progressio et eius-
dem verbi crebrius positi quaedam distinctio et revo-
catio [verbi] et illa, quae similiter desinunt aut quae
cadunt similiter aut quae paribus paria referuntur aut
207 quae sunt inter se similia. est etiam gradatio quaedam
et conversio et verborum concinna transgressio et con-
trarium et dissolutum et declinatio et reprehensio et ex-
clamatio et imminutio et quod in multis casibus ponitur
et quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad
singula et ad propositum subiecta ratio et item in distri-
butis supposita ratio et permissio et rursum alia dubitatio
et improvisum quiddam et dinumeratio et alia correctio
et dissipatio et continuatum et interruptum et imago et
sibi ipsi responsio et immutatio et diiunctio et ordo et
208 relatio et digressio et circumscriptio. haec enim sunt
fere atque horum similia [vel plura etiam esse possunt],
quae sententiis orationem verborumque conformationibus
55 inluminant.' 'quae quidem te, Crasse, video,' inquit
Cotta 'quod nota esse nobis putes, sine definitionibus
et sine exemplis effudisse.' 'ego vero' inquit Crassus
'ne illa quidem, quae supra dixi, nova vobis esse arbi-

trabar, sed voluntati vestrum omnium parui. his autem 209
de rebus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui ipse
iam praecipitans me quoque haec praecipitem paene evol-
vere coëgit. sed tamen huius generis demonstratio est
et doctrina ipsa volgaris; usus autem gravissimus et in
hoc toto dicendi studio difficillimus. quam ob rem quo- 210
niam de ornatu omni orationis sunt omnes, si non pate-
facti, at certe commonstrati loci, nunc quid aptum sit,
hoc est, quid maxime deceat in oratione videamus. quam-
quam id quidem perspicuum est, non omni causae nec
auditori neque personae neque tempori congruere oratio-
nis unum genus; nam et causae capitis alium quendam 211
verborum sonum requirunt, alium rerum privatarum at-
que parvarum; et aliud dicendi genus deliberationes,
aliud laudationes, [aliud iudicia,] aliud sermones, aliud
consolatio, aliud obiurgatio, aliud disputatio, aliud histo-
ria desiderat. refert etiam qui audiant, senatus an po-
pulus an iudices: frequentes an pauci an singuli, et qua-
les: ipsique oratores qua sint aetate, honore, auctoritate,
debet videri; tempus, pacis an belli, festinationis an otii.
itaque hoc loco nihil sane est quod praecipi posse videa- 212
tur, nisi ut figuram orationis plenioris et tenuioris et item
illius mediocris ad id, quod agemus, adcommodatam deli-
gamus. ornamentis eisdem uti fere licebit alias contentius,
alias summissius; omnique in re posse quod deceat facere
artis et naturae est, scire quid quandoque deceat prudentiae.

Sed haec omnia perinde sunt, ut aguntur. actio, in- 56 213
quam, in dicendo una dominatur; sine hac summus ora-
tor esse in numero nullo potest, mediocris hac instructus
summos saepe superare. huic primas dedisse Demosthe-
nes dicitur, cum rogaretur, quid in dicendo esset pri-
mum; huic secundas, huic tertias; quo mihi melius etiam
illud ab Aeschine dictum videri solet; qui cum propter
ignominiam iudicii cessisset Athenis et se Rhodum con-
tulisset, rogatus a Rhodiis legisse fertur orationem illam
egregiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem
dixerat; qua perlecta petitum ab eo est postridie, ut le-
geret illam etiam, quae erat contra ab Demosthene pro
Ctesiphonte dicta: quam cum suavissima et maxima
voce legisset, admirantibus omnibus 'quanto' inquit 'ma-

gis miraremini, si audissetis ipsum!' ex quo satis significavit, quantum esset in actione, qui orationem eandem
214 aliam fore putarit actore mutato. quid fuit in Graccho, quem tu melius, Catule, meministi, quod me puero tanto opere efferretur? 'quo me miser conferam? quo vertam? in Capitoliumne? at fratris sanguine madet. an domum? matremne ut miseram lamentantem videam et abiectam?' quae sic ab illo esse acta constabat oculis, voce, gestu, inimici ut lacrimas tenere non possent. haec ideo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt; imitatores autem verita-
57 tis, histriones, occupaverunt. ac sine dubio in omni re
215 vincit imitationem veritas, et ea si satis in actione efficeret ipsa per sese, arte profecto non egeremus; verum quia animi permotio, quae maxime aut declaranda aut imitanda est actione, perturbata saepe ita est, ut obscuretur ac paene obruatur, discutienda sunt ea, quae obscurant, et ea, quae sunt eminentia et prompta, sumenda.
216 omnis enim motus animi suum quendam a natura habet voltum et sonum et gestum; corpusque totum hominis et eius omnis vóltus omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsae. nam voces ut chordae sunt intentae, quae ad quemque tactum respondeant, acuta gravis, cita tarda, magna parva; quas tamen inter omnis est suo quoque in genere mediocris, atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene asperum, contractum diffusum, continenti spiritu intermisso, fractum scissum, flexo sono extenuatum inflatum;
217 nullum est enim horum generum, quod non arte ac moderatione tractetur. hi sunt actori, ut pictori, expositi ad
58 variandum colores. aliud enim vocis genus iracundia sibi sumat, acutum, incitatum, crebro incidens:

ipsus hortatur me frater, ut meos malis miser
mandarem natos ....

et ea, quae tu dudum, Antoni, protulisti:

segregare abs te ausu's .....

et

ecquis hoc animadvortit? vincite .....

et Atreus fere totus. aliud miseratio ac maeror, flexibile, plenum, interruptum, flebili voce:

quo nunc me vertam? quod iter incipiam ingredi?
domum paternamne? anne ad Peliae filias?

et illa

o pater, o patria, o Priami domus!

et quae sequuntur

haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari.

aliud metus, demissum et haesitans et abiectum: 218

multis sum modis circumventus, morbo, exsilio atque inopia:
tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat;
mater terribilem minatur vitae cruciatum et necem,
quae nemo est tam firmo ingenio et tanta confidentia,
quin refugiat timido sanguen atque exalbescat metu.

aliud vis, contentum, vehemens, imminens quadam in- 219
citatione gravitatis:

iterum Thyestes Atreum adtractatum advenit,
iterum iam adgreditur me et quietum exsuscitat.
maior mihi moles, maius miscendumst malum,
qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

aliud voluptas, effusum, lene, tenerum, hilaratum ac remissum:

sed sibi cum tetulit coronam ob coligandas nuptias,
tibi ferebat, cum simulabat se sibi iam facis dare,
tum ad te ludibunda docte et delicate detulit.

aliud molestia, sine commiseratione grave quoddam et uno pressu ac sono obductum:

qua tempestate Paris Helenam innuptis iunxit nuptiis,
ego tum gravida, expletis iam fui ad pariendum mensibus;
per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.

omnis autem hos motus subsequi debet gestus, non hic 59
verba exprimens scenicus, sed universam rem et senten- 220
tiam non demonstratione, sed significatione declarans, laterum inflexione hac forti ac virili, non ab scena et histrionibus, sed ab armis aut etiam a palaestra; manus autem minus arguta, digitis subsequens verba, non exprimens; brachium procerius proiectum quasi quoddam telum orationis; supplosio pedis in contentionibus aut

221 incipiendis aut finiendis. sed in ore sunt omnia, in eo au-
tem ipso dominatus est omnis oculorum; quo melius
nostri illi senes, qui personatum ne Roscium quidem
magno opere laudabant; animi est enim omnis actio et
imago animi voltus, indices oculi: nam haec est una
pars corporis, quae, quot animi motus sunt, tot signi-
ficationes [et commutationes] possit efficere; neque vero
est quisquam qui eadem conivens efficiat. Theophrastus
quidem Tauriscum quendam dicit actorem aversum soli-
tum esse dicere, qui in agendo contuens aliquid pronun-
222 tiaret. qua re oculorum est magna moderatio; nam oris
non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias
aut ad pravitatem aliquam deferamur; oculi sunt, quo-
rum tum intentione, tum remissione, tum coniectu, tum
hilaritate motus animorum significemus apte cum genere
ipso orationis; est enim actio quasi sermo corporis, quo
magis menti congruens esse debet, oculos autem natura
nobis, ut equo et leoni saetas, caudam, auris, ad mo-
223 tus animorum declarandos dedit. qua re in hac nostra
actione secundum vocem voltus valet; is autem oculis
gubernatur. atque in eis omnibus, quae sunt actionis,
inest quaedam vis a natura data; qua re etiam hac im-
periti, hac volgus, hac denique barbari maxime commo-
ventur: verba enim neminem movent nisi eum, qui
eiusdem linguae societate coniunctus est, sententiaeque
saepe acutae non acutorum hominum sensus praeter-
volant: actio, quae prae se motum animi fert, omnis
movet; isdem enim omnium animi motibus concitantur
et eos isdem notis et in aliis agnoscunt et in se ipsi in-
60 dicant. ad actionis autem usum atque laudem maximam
224 sine dubio partem vox obtinet; quae primum est optanda
nobis; deinde, quaecumque erit, ea tuenda; de quo illud
iam nihil ad hoc praecipiendi genus, quem ad modum
voci serviatur: equidem tamen magno opere censeo ser-
viendum; sed illud videtur ab huius nostri sermonis offi-
cio non abhorrere, quod, ut dixi paulo ante, plurimis
in rebus quod maxime est utile, id nescio quo pacto
etiam decet maxime. nam ad vocem obtinendam nihil
est utilius quam crebra mutatio; nihil perniciosius quam
225 effusa sine intermissione contentio. quid, ad auris

nostras et actionis suavitatem quid est vicissitudine et varietate et commutatione aptius? itaque idem Gracchus, quod potes audire, Catule, ex Licinio cliente tuo, litterato homine, quem servum sibi ille habuit ad manum, cum eburneola solitus est habere fistula qui staret occulte post ipsum, cum contionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret aut a contentione revocaret.' 'audivi mehercule,' inquit Catulus 'et saepe sum admiratus hominis cum diligentiam tum etiam doctrinam et scientiam.' 'ego 226
vero,' inquit Crassus 'ac doleo quidem illos viros in eam fraudem in re publica esse delapsos; quamquam tela texitur ea in civitate [ratio vivendi] ac posteritati ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non tulerunt, iam similis habere cupiamus.' 'mitte, obsecro,' inquit 'Crasse,' Iulius 'sermonem istum et te ad Gracchi fistulam refer; cuius ego nondum plane rationem intellego.' 'in omni voce' inquit Crassus 'est quiddam me- 61
dium, sed suum cuique voci: hinc gradatim ascendere 227
vocem utile et suave est (nam a principio clamare agreste quiddam est), et idem illud ad firmandam est vocem salutare; deinde est quiddam contentionis extremum, quod tamen interius est, quam acutissimus clamor, quo te fistula progredi non sinet, et iam ab ipsa contentione revocabit; est item contra quiddam in remissione gravissimum quoque tamquam sonorum gradibus descenditur. haec varietas et hic per omnis sonos vocis cursus et se tuebitur et actioni adferet suavitatem. sed fistulatorem domi relinquetis, sensum huius consuetudinis vobiscum ad forum deferetis.

Edidi, quae potui, non ut volui, sed ut me temporis 228
angustiae coëgerunt, scitum est enim causam conferre in tempus, cum adferre plura, si cupias, non queas.' 'tu vero' inquit Catulus 'conlegisti omnia, quantum ego possum iudicare, ita divinitus, ut non a Graecis sumpsisse, sed eos ipsos haec docere posse videare; me quidem istius sermonis participem factum esse gaudeo; ac vellem meus gener, sodalis tuus, Hortensius, adfuisset; quem quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas tu oratione complexus es, excellentem fore.' et Crassus 229

'fore dicis?' inquit 'ego vero esse iam iudico et tum iudicavi, cum me consule in senatu causam defendit Africae nuperque etiam magis, cum pro Bithyniae rege dixit. quam ob rem recte confidis, Catule; nihil enim isti adulescenti neque a natura neque a doctrina deesse sentio:
230 quo magis est tibi, Cotta, et tibi, Sulpici, vigilandum ac laborandum; non enim ille mediocris orator vestrae quasi succrescit aetati, sed et ingenio peracri et studio flagranti et doctrina eximia et memoria singulari; cui quamquam faveo, tamen illum aetati suae praestare cupio, vobis vero illum tanto minorem praecurrere vix honestum est. sed iam surgamus' inquit 'nosque curemus et aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros curaque laxemus.'

M. TULLII CICERONIS DE CLARIS ORATORIBUS LIBER QUI DICITUR BRUTUS.

Cum e Cilicia decedens Rhodum venissem et eo 1
mihi de Q. Hortensii morte esset adlatum, opinione om- 1
nium maiorem animo cepi dolorem; nam et amico amisso
cum consuetudine iucunda tum multorum officiorum con-
iunctione me privatum videbam et interitu talis auguris
dignitatem nostri conlegii deminutam dolebam; qua in
cogitatione et cooptatum me ab eo in conlegium re-
cordabar, in quo iuratus iudicium dignitatis meae fece-
rat, et inauguratum ab eodem; ex quo augurum insti-
tutis in parentis eum loco colere debebam. augebat 2
etiam molestiam, quod magna sapientium civium bono-
rumque penuria vir egregius coniunctissimusque mecum
consiliorum omnium societate alienissimo rei publicae
tempore exstinctus et auctoritatis et prudentiae suae triste
nobis desiderium reliquerat; dolebamque, quod non, ut
plerique putabant, adversarium aut obtrectatorem laudum
mearum, sed socium potius et consortem gloriosi labo-
ris amiseram. etenim si in leviorum artium studio memo- 3
riae proditum est poëtas nobilis poëtarum aequalium
morte doluisse, quo tandem animo eius interitum ferre
debui, cum quo certare erat gloriosius quam omnino ad-
versarium non habere? cum praesertim non modo num-
quam sit aut illius a me cursus impeditus aut ab illo
meus, sed contra semper alter ab altero adiutus et com-
municando et monendo et favendo. sed quoniam per- 4
petua quadam felicitate usus ille cessit e vita suo magis
quam suorum civium tempore et tum occidit, cum lugere
facilius rem publicam posset, si viveret, quam iuvare,
vixitque tam diu, quam licuit in civitate bene beateque
vivere, nostro incommodo detrimentoque, si est ita ne-
cesse, doleamus, illius vero mortis opportunitatem bene-

volentia potius quam misericordia prosequamur, ut, quo-
tienscumque de clarissimo et beatissimo viro cogitemus,
5 illum potius quam nosmet ipsos diligere videamur. nam
si id dolemus, quod eo iam frui nobis non licet, nostrum
est id malum; quod modice feramus, ne id non ad ami-
citiam, sed ad domesticam utilitatem referre videamur;
sin, tamquam illi ipsi acerbitatis aliquid acciderit, angi-
mur, summam eius felicitatem non satis grato animo in-
2 terpretamur. etenim si viveret Q. Hortensius, cetera
6 fortasse desideraret una cum reliquis bonis et fortibus
civibus, hunc aut praeter ceteros aut cum paucis susti-
neret dolorem, cum forum populi Romani, quod fuisset
quasi theatrum illius ingenii, voce erudita et Romanis
Graecisque auribus digna spoliatum atque orbatum vi-
7 deret. equidem angor animo non consilii, non ingenii,
non auctoritatis armis egere rem publicam, quae didi-
ceram tractare quibusque me adsuefeceram quaeque erant
propria cum praestantis in re publica viri tum bene mo-
ratae et bene constitutae civitatis. quodsi fuit in re
publica tempus ullum, cum extorquere arma posset e
manibus iratorum civium boni civis auctoritas et oratio,
tum profecto fuit, cum patrocinium pacis exclusum est
8 aut errore hominum aut timore. ita nobismet ipsis ac-
cidit, ut, quamquam essent multo magis alia lugenda,
tamen hoc doleremus, quod, quo tempore aetas nostra
perfuncta rebus amplissimis tamquam in portum con-
fugere deberet non inertiae neque desidiae, sed otii mo-
derati atque honesti, cumque ipsa oratio iam nostra
canesceret haberetque suam quandam maturitatem et
quasi senectutem, tum arma sunt ea sumpta, quibus illi
ipsi, qui didicerant eis uti gloriose, quem ad modum
9 salutariter uterentur, non reperiebant. itaque ei mihi
videntur fortunate beateque vixisse cum in ceteris civi-
tatibus tum maxime in nostra, quibus cum auctoritate
rerumque gestarum gloria tum etiam sapientiae laude
perfrui licuit; quorum memoria et recordatio in maximis
nostris gravissimisque curis iucunda sane fuit, cum in
eam nuper ex sermone quodam incidissemus.

3 Nam cum inambularem in xysto et essem otiosus
10 domi, M. ad me Brutus, ut consueverat, cum T. Pom-

ponio venerat, homines cum inter se coniuncti tum mihi ita cari itaque iucundi, ut eorum aspectu omnis quae me angebat de re publica cura consederit: quos postquam salutavi, 'quid vos,' inquam 'Brute et Attice? numquid tandem novi?' 'nihil sane,' inquit Brutus 'quod quidem aut tu audire velis aut ego pro certo dicere audeam.'
tum Atticus 'eo' inquit 'ad te animo venimus, ut de re 11
publica esset silentium et aliquid audiremus potius ex te, quam te adficeremus ulla molestia.' 'vos vero,' inquam 'Attice, et praesentem me cura levatis et absenti magna solacia dedistis, nam vestris primum litteris recreatus me ad pristina studia revocavi.' tum ille 'legi' inquit 'perlibenter epistulam, quam ad te Brutus misit ex Asia, qua mihi visus est et monere te prudenter et
consolari amicissime.' 'recte' inquam 'est visus: nam 12
me istis scito litteris ex diuturna perturbatione totius valetudinis tamquam ad aspiciendam lucem esse revocatum; atque ut post Cannensem illam calamitatem primum Marcelli ad Nolam proelio populus se Romanus erexit posteaque prosperae res deinceps multae consecutae sunt, sic post rerum nostrarum et communium gravissimos casus nihil ante epistulam Bruti mihi accidit, quod vellem aut quod aliqua ex parte sollicitudines
adlevaret meas.' tum Brutus 'volui id quidem efficere 13
certe et capio magnum fructum, si quidem quod volui tanta in re consecutus sum; sed scire cupio, quae te Attici litterae delectaverint.' 'istae vero,' inquam 'Brute, non modo delectationem mihi, sed etiam, ut spero, salutem attulerunt.' 'salutem?' inquit ille 'quodnam tandem genus istuc tam praeclarum litterarum fuit?' 'an mihi potuit' inquam 'esse aut gratior ulla salutatio aut ad hoc tempus aptior quam illius libri, quo me hic adfatus quasi
iacentem excitavit?' tum ille 'nempe eum dicis,' inquit 14
'quo iste omnem rerum memoriam breviter et, ut mihi quidem visum est, perdiligenter complexus est?' 'istum ipsum,' inquam 'Brute, dico librum mihi saluti fuisse.'
tum Atticus 'optatissimum mihi quidem est quod dicis: 4
sed quid tandem habuit liber iste, quod tibi aut novum
aut tanto usui posset esse?' 'ille vero et nova' inquam 15
'mihi quidem multa et eam utilitatem, quam requirebam,

ut explicatis ordinibus temporum uno in conspectu omnia viderem; quae cum studiose tractare coepissem, ipsa mihi tractatio litterarum *tuarum* salutaris fuit admonuitque, Pomponi, ut a te ipso sumerem aliquid ad me reficiendum teque remunerandum si non pari, at grato tamen munere; quamquam illud Hesiodium laudatur a doctis, quod eadem mensura reddere iubet qua acceperis
16 aut etiam cumulatiore, si possis: ego autem voluntatem tibi profecto remetiar, sed rem ipsam nondum posse videor; idque ut ignoscas, a te peto; nec enim ex novis, ut agricolae solent, fructibus est, unde tibi reddam quod accepi; sic omnis fetus repressus *est* exustusque flos siti veteris ubertatis exaruit, nec ex conditis, qui iacent in tenebris et ad quos omnis nobis aditus, qui paene solis patuit, obstructus est: seremus igitur aliquid tamquam in inculto et derelicto solo, quod ita diligenter colemus, ut impendiis etiam augere possimus largitatem tui muneris; modo idem noster animus efficere possit quod ager, qui cum multos annos quievit, uberiores efferre fruges solet.'
17 tum ille 'ego vero et exspectabo ea, quae polliceris, nec exigam nisi tuo commodo et erunt mihi pergrata, si solveris.' 'mihi quoque' inquit Brutus 'exspectanda sunt ea, quae Attico polliceris, etsi fortasse ego a te huius voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, se incommodo *tuo* exacturum negat.' 'at vero' inquam
18 'tibi ego, Brute, non solvam, nisi prius a te cavero amplius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum.' 'non mehercule' inquit 'tibi repromittere istuc quidem ausim; nam hunc, qui negat, video flagitatorem non illum quidem tibi molestum, sed adsiduum tamen et acrem fore.' tum Pomponius 'ego vero' inquit 'Brutum nihil mentiri puto, videor enim iam te ausurus esse appellare, quoniam longo intervallo modo primum animad-
19 verti paulo te hilariorem; itaque, quoniam hic quod mihi debetur, se exacturum professus est, quod huic debes, ego a te peto.' quidnam id?' inquam. 'ut scribas' inquit 'aliquid; iampridem enim conticuerunt tuae litterae: nam ut illos de re publica libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus; eisque nosmet ipsi ad veterum rerum nostrarum memoriam comprehendendam im-

pulsi atque incensi sumus. sed illa, cum poteris; atque
ut possis, rogo; nunc vero,' inquit 'si es animo vacuo, 20
expone nobis quod quaerimus.' 'quidnam est id?' in-
quam. 'quod mihi nuper in Tusculano inchoavisti de
oratoribus, quando esse coepissent, qui etiam et quales
fuissent: quem ego sermonem cum ad Brutum tuum vel
nostrum potius detulissem, magno opere hic audire se
velle dixit: itaque hunc elegimus diem, cum te sciremus
esse vacuum. qua re, si tibi est commodum, ede illa,
quae coeperas, et Bruto et mihi.' 'ego vero,' inquam 21
'si potero, faciam vobis satis.' 'poteris,' inquit 're-
laxa modo paulum animum aut plane, si potes, libera.'
'nempe igitur hinc tum, Pomponi, ductus est sermo,
quod erat a me mentio facta causam Deiotari fidelissimi
atque optimi regis ornatissime et copiosissime a Bruto
me audisse defensam.' 'scio' inquit, 'ab isto initio 6
tractum esse sermonem teque Bruti dolentem vicem
quasi deflevisse iudiciorum vastitatem et fori.' 'feci'
inquam 'istuc quidem et saepe facio; nam mihi, Brute, 22
in te intuenti crebro in mentem venit vereri, ecquodnam
curriculum aliquando sit habitura tua et natura admira-
bilis et exquisita doctrina et singularis industria; cum
enim in maximis causis versatus esses et cum tibi aetas
nostra iam cederet fascisque summitteret, subito in civi-
tate cum alia ceciderunt, tum etiam ea ipsa, de qua
disputare ordimur, eloquentia obmutuit.' tum ille 'cete- 23
rarum rerum causa' inquit 'istuc et doleo et dolendum
puto; dicendi autem me non tam fructus et gloria quam
studium ipsum exercitatioque delectat: quod mihi nulla
res eripiet te praesertim tam studioso mei. dicere enim
bene nemo potest, nisi qui prudenter intellegit. qua re
qui eloquentiae verae dat operam, dat prudentiae, qua
ne maximis quidem in bellis aequo animo carere quis-
quam potest.' 'praeclare,' inquam 'Brute, dicis eoque 24
magis ista dicendi laude delector, quod cetera, quae
sunt quondam habita in civitate pulcherrima, nemo est
tam humilis qui se non aut posse adipisci aut adeptum
putet: eloquentem neminem video factum esse victoria.
sed quo facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur,

agamus.' cum idem placuisset illis, tum in pratulo propter Platonis statuam consedimus.

25 Hic ego: 'laudare igitur eloquentiam et quanta vis sit eius exponere quantamque eis, qui sint eam consecuti, dignitatem adferat, neque propositum nobis est hoc loco neque necessarium; hoc vero sine ulla dubitatione confirmaverim, sive illa arte pariatur aliqua sive exercitatione quadam [sive natura], rem unam esse omnium difficillimam; quibus enim ex quinque rebus constare dicitur, earum una quaeque est ars ipsa magna per sese: quarum quinque artium concursus maximarum quantam vim quantamque difficultatem habeat, existi-
7 mari potest. testis est Graecia, quae cum eloquentiae
26 studio sit incensa iamdiuque excellat in ea praestetque ceteris, tamen omnis artis vetustiores habet et multo ante non inventas solum, sed etiam perfectas, quam haec est [a Graecis] elaborata dicendi vis atque copia; in quam cum intueor, maxime mihi occurrunt, Attice, et quasi lucent Athenae tuae, qua in urbe primum se orator extulit primumque etiam monumentis et litteris ora-
27 tio est coepta mandari: tamen ante Periclem, cuius scripta quaedam feruntur, et Thucydidem, qui non nascentibus Athenis, sed iam adultis fuerunt, littera nulla est, quae quidem ornatum aliquem habeat et oratoris esse videatur; quamquam opinio est et eum, qui multis annis ante hos fuerit, Pisistratum et paulo seniorem etiam Solonem posteaque Clisthenem multum, ut temporibus illis, va-
28 luisse dicendo. post hanc aetatem aliquot annis, ut ex Atticis monumentis potest perspici, Themistocles fuit, quem constat cum prudentia tum etiam eloquentia praestitisse; post Pericles, qui cum floreret omni genere virtutis, hac tamen fuit laude clarissimus; Cleonem etiam temporibus illis turbulentum illum quidem civem, sed
29 tamen eloquentem constat fuisse. huic aetati suppares Alcibiades, Critias, Theramenes; quibus temporibus quod dicendi genus viguerit ex Thucydidi scriptis, qui ipse tum fuit, intellegi maxime potest: grandes erant verbis, crebri sententiis, compressione rerum breves et ob eam
8 ipsam causam interdum subobscuri. sed ut intellectum
30 est quantam vim haberet adcurata et facta quodam modo

oratio, tum etiam magistri dicendi multi subito exstite-
runt: [tum] Leontinus Gorgias, Thrasymachus Calche-
donius, Protagoras Abderites, Prodicus Ceus, Hippias
Eleus [in honore magno fuit], aliique multi temporibus
eisdem, *qui* docere se profitebantur, adrogantibus sane
verbis, quem ad modum causa inferior — ita enim lo-
quebantur — dicendo fieri superior posset. his opposuit 31
sese Socrates, qui subtilitate quadam disputandi refel-
lere eorum instituta solebat [verbis]. huius ex uberrimis
sermonibus exstiterunt doctissimi viri; primumque tum
philosophia non illa de natura, quae fuerat antiquior, sed
haec, in qua de bonis rebus et malis deque hominum
vita et moribus disputatur, inventa dicitur; quod quo-
niam genus ab hoc, quod proposuimus, abhorret, philo-
sophos aliud in tempus reiciamus; ad oratores, a quibus
digressi sumus, revertamur. exstitit igitur iam senibus 32
illis, quos paulo ante diximus, Isocrates, cuius domus
cunctae Graeciae quasi ludus quidam patuit atque offi-
cina dicendi; magnus orator [et perfectus magister],
quamquam forensi luce caruit intraque parietes aluit eam
gloriam, quam nemo meo quidem iudicio est postea con-
secutus: is et ipse scripsit multa praeclare et docuit
alios; et cum cetera melius quam superiores, tum pri-
mus intellexit etiam in soluta oratione, dum versum effu-
geres, modum tamen et numerum quendam oportere
servari; ante hunc enim verborum quasi structura et 33
quaedam ad numerum conclusio nulla erat; aut, si quando
erat, non apparebat eam dedita opera esse quaesitam:
quae forsitan laus sit; verum tamen natura magis tum
casuque non numquam, haud ratione aliqua aut obser-
vatione fiebat; ipsa enim natura circumscriptione qua- 34
dam verborum comprehendit concluditque sententiam,
quae cum aptis constructa verbis est, cadit etiam ple-
rumque numerose: nam et aures ipsae quid plenum, quid
inane sit iudicant et spiritu quasi necessitate aliqua ver-
borum comprehensio terminatur; in quo non modo defici,
sed etiam laborare turpe est. tum fuit Lysias ipse qui- 9 35
dem in causis forensibus non versatus, sed egregie subti-
lis scriptor atque elegans, quem iam prope audeas ora-
torem perfectum dicere: nam plane quidem perfectum et

cui nihil admodum desit. Demosthenem facile dixeris:
nihil acute inveniri potuit in eis causis, quas scripsit,
nihil, ut ita dicam, subdole, nihil versute, quod ille non
viderit; nihil subtiliter dici, nihil presse, nihil enucleate,
quo fieri possit aliquid limatius, nihil contra grande,
nihil incitatum, nihil ornatum vel verborum gravitate
36 vel sententiarum, quo quicquam esse elatius. huic Hy-
perides proximus et Aeschines fuit et Lycurgus et Dinar-
chus et is, cuius nulla exstant scripta, Demades aliique
plures. haec enim aetas effudit hanc copiam; et, ut
opinio mea fert, sucus ille et sanguis incorruptus usque
ad hanc aetatem oratorum fuit, in qua naturalis inesset,
37 non fucatus nitor. Phalereus enim successit eis senibus
adulescens eruditissimus ille quidem horum omnium, sed
non tam armis institutus quam palaestra; itaque delecta-
bat magis Atheniensis quam inflammabat; processerat
enim in solem et pulverem non ut e militari taberna-
culo, sed ut e Theophrasti doctissimi hominis umbra-
38 culis. hic primus inflexit orationem et eam mollem
teneramque reddidit et suavis, sicut fuit, videri maluit
quam gravis; sed suavitate ea, qua perfunderet animos,
non qua perfringeret: tantum ut memoriam concinnitatis
suae, non, quem ad modum de Pericle scripsit Eupolis,
cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eo-
10 rum, a quibus esset auditus. videsne igitur vel in ea
39 ipsa urbe, in qua et nata et alta sit eloquentia, quam ea
sero prodierit in lucem? siquidem ante Solonis aetatem
et Pisistrati de nullo ut diserto memoriae proditum est.
at hi quidem, ut populi Romani aetas est, senes, ut
Atheniensium saecla numerantur, adulescentes debent
videri; nam etsi Servio Tullio regnante viguerunt, tamen
multo diutius Athenae iam erant, quam est Roma ad
hodiernum diem: nec tamen dubito quin habuerit vim
40 magnam semper oratio; neque enim iam Troicis tempo-
ribus tantum laudis in dicendo Ulixi tribuisset Home-
rus et Nestori, quorum alterum vim habere voluit, alte-
rum suavitatem, nisi iam tum esset honos eloquentiae;
neque ipse poëta hic tam idem ornatus in dicendo ac
plane orator fuisset, cuius etsi incerta sunt tempora,
tamen annis multis fuit ante Romulum; siquidem non

infra [superiorem] Lycurgum fuit, a quo est disciplina
Lacedaemoniorum astricta legibus. sed studium eius 41
generis maiorque vis agnoscitur in Pisistrato; denique
hunc proximo saeculo Themistocles insecutus est, ut
apud nos, perantiquus, ut apud Atheniensis, non ita
sane vetus: fuit enim *sua* regnante iam *in* Graecia, no-
stra autem civitate non ita pridem dominatu regio libe-
rata: nam bellum Volscorum illud gravissimum, cui Corio-
lanus exsul interfuit, eodem fere tempore quo Persarum
bellum fuit, similisque fortuna clarorum virorum; si qui- 42
dem uterque cum civis egregius fuisset, populi ingrati
pulsus iniuria se ad hostis contulit conatumque iracun-
diae suae morte sedavit; nam etsi aliter est apud te,
Attice, de Coriolano, concede tamen, ut huic generi
mortis potius adsentiar.' at ille ridens 'tuo vero' inquit 11
'arbitratu; quoniam quidem concessum est rhetoribus
ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius;
ut enim tu nunc de Coriolano, sic Clitarchus, sic Stra-
tocles de Themistocle finxit: nam quem Thucydides, qui 43
et Atheniensis erat et summo loco natus summusque vir
et paulo aetate posterior, tantum *morbo* mortuum scripsit
et in Attica clam humatum addidit*que* fuisse suspitionem
veneno sibi conscivisse mortem, hunc isti aiunt, cum
taurum immolavisset, excepisse sanguinem patera et eo
poto mortuum concidisse; hanc enim mortem rhetorice
et tragice ornare potuerunt, illa mors volgaris nullam
praebebat materiem ad ornandum. qua re quoniam tibi ita
quadrat omnia fuisse Themistocli paria et Coriolano,
pateram quoque a me sumas licet; praebebo etiam ho-
stiam, ut Coriolanus sit plane alter Themistocles.' 'sit 44
sane,' inquam 'ut libet, de isto; et ego cautius posthac
historiam attingam te audiente, quem rerum Romana-
rum auctorem laudare possum religiosissimum. sed tum
fere Pericles Xanthippi filius, de quo ante dixi, primus
adhibuit doctrinam; quae quamquam tum nulla erat di-
cendi, tamen ab Anaxagora physico eruditus exercita-
tionem mentis a reconditis abstrusisque rebus ad causas
forensis popularisque facile traduxerat. huius suavitate
maxime hilaratae Athenae sunt; huius ubertatem et co-
piam admiratae eiusdem vim dicendi terroremque timue-

12 45 runt. haec igitur aetas prima Athenis oratorem prope
perfectum tulit; nec enim in constituentibus rem publi-
cam nec in bella gerentibus nec in impeditis ac regum
dominatione devinctis nasci cupiditas dicendi solet: pa-
cis est comes otiique socia et iam bene constitutae
46 civitatis quasi alumna quaedam eloquentia. itaque ait
Aristoteles, cum sublatis in Sicilia tyrannis res priva-
tae longo intervallo iudiciis repeterentur, tum primum
[quod esset acuta illa gens et controversa natura,] artem
et praecepta Siculos Coracem et Tisiam conscripsisse;
nam antea neminem solitum via nec arte, sed adcurate
tamen et de scripto plerosque dicere; scriptasque fuisse
et paratas a Protagora rerum inlustrium disputationes,
47 quae nunc communes appellantur loci; quod idem fecisse
Gorgiam, quem singularum rerum laudes vituperationes-
que conscripsisse, quod iudicaret hoc oratoris esse ma-
xime proprium, rem augere posse laudando vituperando-
que rursus adfligere; huic Antiphontem Rhamnusium
similia quaedam habuisse conscripta, quo neminem um-
quam melius ullam oravisse capitis causam, cum se ipse
defenderet, se audiente, locuples auctor scripsit Thu-
48 cydides: nam Lysiam primo profiteri solitum artem [esse]
dicendi, deinde, quod Theodorus esset in arte subtilior,
in orationibus autem ieiunior, orationes eum scribere
aliis coepisse, artem removisse; similiter Isocratem primo
[artem dicendi esse negavisse,] scribere [autem] aliis
solitum orationes, quibus in iudiciis uterentur; sed cum
ex eo, quia quasi committeret contra legem, 'quo quis
iudicio circumveniretur,' saepe ipse in iudicium voca-
retur, orationes aliis destitisse scribere totumque se ad
13 49 artis componendas transtulisse. et Graeciae quidem
oratorum partus atque fetus vides, ad nostrorum an-
nalium rationem veteres, ad ipsorum sane recentis; nam
ante quam delectata est Atheniensium civitas hac laude
dicendi, multa iam memorabilia et in domesticis et in
bellicis rebus effecerat; hoc autem studium non erat
50 commune Graeciae, sed proprium Athenarum; quis enim
aut Argivum oratorem aut Corinthium aut Thebanum
scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminonda
docto homine suspicari libet: Lacedaemonium vero us-

que ad hoc tempus audivi fuisse neminem; Menelaum
ipsum dulcem illum quidem tradit Homerus, sed pauca
dicentem: brevitas autem laus est interdum in aliqua
parte dicendi, in universa eloquentia laudem non habet.
at vero extra Graeciam magna dicendi studia fuerunt 51
maximique huic laudi habiti honores inlustre oratorum
nomen reddiderunt: nam ut semel e Piraeeo eloquentia
evecta est, omnis peragravit insulas atque ita peregri-
nata tota Asia est, ut se externis oblineret moribus
omnemque illam salubritatem Atticae dictionis et quasi
sanitatem perderet ac loqui paene dedisceret: hinc Asia-
tici oratores non contemnendi quidem nec celeritate
nec copia, sed parum pressi et nimis redundantes; Rho-
dii saniores et Atticorum similiores. sed de Graecis 52
hactenus; etenim haec ipsa forsitan fuerint non neces-
saria.'

Tum Brutus: 'ista vero' inquit 'quam necessaria fue-
rint non facile dixerim; iucunda certe mihi fuerunt ne-
que solum non longa, sed etiam breviora quam vellem.'
'optime,' inquam 'sed veniamus ad nostros, de quibus
difficile est plus intellegere, quam quantum ex monu-
mentis suspicari licet. quis enim putet * aut celerita- 14
tem ingenii L. Bruto illi nobilitatis vestrae principi de- 53
fuisse? qui de matre savianda ex oraculo Apollinis tam
acute arguteque coniecerit; qui summam prudentiam si-
mulatione stultitiae texerit; qui potentissimum regem
clarissimi regis filium expulerit civitatemque perpetuo
dominatu liberatam magistratibus annuis, legibus iudi-
ciisque devinxerit; qui conlegae suo imperium abroga-
verit, ut e civitate regalis nominis memoriam tolleret:
quod certe effici non potuisset, nisi esset oratione per-
suasum. videmus item paucis annis post reges exactos, 54
cum plebes prope ripam Anienis ad tertium miliarium
consedisset eumque montem, qui Sacer appellatus est,
occupavisset, M. Valerium dictatorem dicendo sedavisse
discordias eique ob eam rem honores amplissimos habi-
tos et eum primum ob eam ipsam causam Maximum
esse appellatum; ne L. Valerium quidem Potitum arbi-
tror non aliquid potuisse dicendo, qui post decemviralem
invidiam plebem in patres incitatam legibus et contioni-

55 bus suis mitigaverit; possumus Appium Claudium suspi-
cari disertum, quia senatum iamiam inclinantem a Pyrrhi
pace revocaverit; possumus C. Fabricium, quia sit ad
Pyrrhum de captivis recuperandis missus orator; Ti.
Coruncanium, quod ex pontificum commentariis longe
plurimum ingenio valuisse videatur; M.' Curium, quod
is tribunus plebis interrege Appio Caeco diserto homine
comitia contra leges habente, cum de plebe consulem
non accipiebat, patres ante auctores fieri coëgerit, quod
56 fuit permagnum nondum lege Maenia lata; licet aliquid
etiam de M. Popilii ingenio suspicari, qui cum consul
esset eodemque tempore sacrificium publicum cum laena
faceret, quod erat flamen Carmentalis, plebi contra pa-
tres concitatione et seditione nuntiata, ut erat [laena
amictus], ita venit in contionem seditionemque cum aucto-
ritate tum oratione sedavit. sed eos oratores habitos esse
aut omnino tum ullum eloquentiae praemium fuisse nihil
sane mihi legisse videor: tantummodo coniectura ducor
57 ad suspicandum. dicitur etiam C. Flaminius, is qui tri-
bunus plebis legem de agro Gallico et Piceno viritim
dividundo tulit, qui consul apud Trasimenum est inter-
fectus, ad populum valuisse dicendo; Q. etiam Maximus
Verrucosus orator habitus est temporibus illis et Q.
Metellus, is qui bello Punico secundo cum L. Veturio
Philone consul fuit; quem vero exstet [et de quo sit
memoriae proditum] eloquentem fuisse et ita esse habi-
tum, primus est M. Cornelius Cethegus, cuius eloquen-
tiae est auctor et idoneus quidem mea sententia Q.
Ennius, praesertim cum et ipse eum audiverit et scribat
de mortuo; ex quo nulla suspitio est amicitiae causa
58 esse ementitum. est igitur sic apud illum in nono, ut
opinor, annali:

additur orator Corneliu' suaviloquenti
ore Cethegus Marcu' Tuditano conlega
Marci filius .....

et oratorem appellat et suaviloquentiam tribuit, quae nunc quidem non tam est in plerisque; latrant enim iam quidam oratores, non loquuntur. sed est ea laus eloquentiae certe maxima,

is dictust ollis popularibus olim,
qui tum vivebant homines atque aevum agitabant,
flos delibatus populi:

probe vero; ut enim hominis decus ingenium, sic in- 59
genii ipsius lumen est eloquentia, qua virum excellentem praeclare tum illi homines florem populi esse dixerunt;

Suadaeque medulla.

Πειθὼ quam vocant Graeci, cuius effector est orator, hanc Suadam appellavit Ennius; [eius autem Cethegum medullam fuisse volt,] ut, quam deam in Pericli labris scripsit Eupolis sessitavisse, huius hic medullam nostrum oratorem fuisse dixerit. at hic [Cethegus] consul cum 60
P. Tuditano fuit bello Punico secundo quaestorque his consulibus M. Cato modo plane annis CXL ante me consulem, et id ipsum nisi unius esset Ennii testimonio cognitum, hunc vetustas, ut alios fortasse multos, oblivione obruisset: illius autem aetatis qui sermo fuerit ex Naevianis scriptis intellegi potest; his enim consulibus, ut in veteribus commentariis scriptum est, Naevius est mortuus; quamquam Varro noster diligentissimus investigator antiquitatis putat in hoc erratum vitamque Naevii producit longius. nam Plautus P. Claudio L. Porcio viginti annis post illos, quos ante dixi, consulibus mortuus est, Catone censore. hunc igitur Cethegum con- 61
secutus est aetate Cato, qui annis IX post eum fuit consul. eum nos ut perveterem habemus, qui L. Marcio M.' Manilio consulibus mortuus sit, annis LXXXVI ipsis ante me consulem; nec vero habeo quemquam antiquio- 16
rem, cuius quidem scripta proferenda putem, nisi quem Appii Caeci oratio haec ipsa de Pyrrho et non nullae mortuorum laudationes forte delectant. et hercules hae 62
quidem exstant: ipsae enim familiae sua quasi ornamenta ac monumenta servabant et ad usum, si quis eiusdem generis occidisset, et ad memoriam laudum domesticarum et ad inlustrandam nobilitatem suam: quamquam his laudationibus historia rerum nostrarum est facta mendosior; multa enim scripta sunt in eis, quae facta non sunt, falsi triumphi, plures consulatus, genera etiam falsa et ad plebem transitiones, cum homines humiliores

in alienum eiusdem nominis infunderentur genus; ut, si
ego me a M.' Tullio esse dicerem, qui patricius cum
Servio Sulpicio consul anno decimo post exactos reges
63 fuit. Catonis autem orationes non minus multae fere
sunt, quam Attici Lysiae, cuius arbitror plurimas esse
— est enim Atticus, quoniam certe Athenis est et natus
et mortuus et functus omni civium munere; quamquam
Timaeus eum quasi Licinia et Mucia lege repetit Syra-
cusas — et quodam modo est non nulla in his etiam
inter ipsos similitudo: acuti sunt, elegantes, faceti, bre-
64 ves; sed ille Graecus ab omni laude felicior. habet enim
certos sui studiosos, qui non tam habitus corporis opi-
mos quam gracilitates consectentur, quos, valetudo modo
bona sit, tenuitas ipsa delectat; quamquam in Lysia sunt
saepe etiam lacerti, sic ut fieri nihil possit valentius;
verum est certe genere toto strigosior: sed habet tamen
suos laudatores, qui hac ipsa eius subtilitate admodum
17 gaudeant; Catonem vero quis nostrorum oratorum, qui
65 quidem nunc sunt, legit? aut quis novit omnino? at
quem virum, di boni! mitto civem aut senatorem aut
imperatorem; oratorem enim hoc loco quaerimus; quis
illo gravior in laudando? acerbior in vituperando? in
sententiis argutior? in docendo edisserendoque subtilior?
refertae sunt orationes amplius centum quinquaginta,
quas quidem adhuc invenerim et legerim, et verbis et
rebus inlustribus: licet ex his eligant ea, quae notatione
et laude digna sint: omnes oratoriae virtutes in eis re-
66 perientur. iam vero Origines eius quem florem aut quod
lumen eloquentiae non habent? amatores huic desunt,
sicuti multis iam ante saeculis et Philisto Syracusio et
ipsi Thucydidi; nam ut horum concisis sententiis, inter-
dum etiam non satis apertis cum brevitate tum nimio
acumine officit Theopompus elatione atque altitudine ora-
tionis suae, [quod idem Lysiae Demosthenes,] sic Ca-
tonis luminibus obstruxit haec posteriorum quasi exagge-
67 rata altius oratio. sed ea in nostris inscitia est, quod
hi ipsi, qui in Graecis antiquitate delectantur eaque
subtilitate, quam Atticam appellant, hanc in Catone ne
noverunt quidem. 'Hyperidae volunt esse et Lysiae.'
68 'laudo: sed cur nolunt Catones?' 'Attico genere dicendi

se gaudere dicunt.' 'sapienter id quidem — atque utinam imitarentur nec ossa solum, sed etiam sanguinem! gratum est tamen, quod volunt — cur igitur Lysias et Hyperides amatur, cum penitus ignoretur Cato? antiquior est huius sermo et quaedam horridiora verba; ita enim tum loquebantur: id muta, quod tum ille non potuit, et adde numeros et, ut aptior sit oratio, ipsa verba compone et quasi coagmenta, quod ne Graeci quidem veteres factitaverunt: iam neminem antepones Catoni. ornari 69
orationem Graeci putant, si verborum immutationibus utantur, quos appellant τρόπους, et sententiarum orationisque formis, quae vocant σχήματα: non veri simile est quam sit in utroque genere et creber et distinctus Cato. nec vero ignoro nondum esse satis politum hunc 18
oratorem et quaerendum esse aliquid perfectius; quippe cum ita sit ad nostrorum temporum rationem vetus, ut nullius scriptum exstet dignum quidem lectione, quod sit antiquius; sed maiore honore in omnibus artibus quam in hac una dicendi versatur antiquitas: quis enim eorum, 70
qui haec minora animadvertunt, non intellegit Canachi signa rigidiora esse, quam ut imitentur veritatem; Calamidis dura illa quidem, sed tamen molliora quam Canachi; nondum Myronis satis ad veritatem adducta, iam tamen, quae non dubites pulcra dicere; pulcriora etiam Polycliti et iam plane perfecta, ut mihi quidem videri solent? similis in pictura ratio est; in qua Zeuxin et Polygnotum et Timanthem et eorum, qui non sunt usi plus quam quattuor coloribus, formas et liniamenta laudamus; at in Aëtione, Nicomacho, Protogene, Apelle iam perfecta sunt omnia. et nescio an reliquis in rebus omnibus idem 71
eveniat: nihil est enim simul et inventum et perfectum; nec dubitari debet quin fuerint ante Homerum poëtae, quod ex eis carminibus intellegi potest, quae apud illum et in Phaeacum et in procorum epulis canuntur. quid, nostri veteres versus ubi sunt?

quos olim Fauni vatesque canebant,
cum neque Musarum scopulos quisquam superarat,
nec dicti studiosus erat

'ante hunc' ait ipse de se, nec mentitur in gloriando; sic enim sese res habet; nam et Odyssia Latina est sic

tamquam opus aliquod Daedali et Livianae fabulae non
72 satis dignae quae iterum legantur. atqui hic [Livius]
primus fabulam C. Claudio Caeci filio et M. Tuditano
consulibus docuit anno ipso ante, quam natus est Ennius,
post Romam conditam autem quartodecimo et quingen-
tesimo, ut hic ait, quem nos sequimur, — est enim inter
scriptores de numero annorum controversia — Accius
autem a Q. Maximo quintum consule captum Tarento
scripsit Livium annis xxx post, quam eum fabulam do-
cuisse et Atticus scribit et nos in antiquis commentariis
73 invenimus; docuisse autem fabulam annis post xi C.
Cornelio Q. Minucio consulibus ludis Iuventatis, quos
Salinator Senensi proelio voverat: in quo tantus error
Accii fuit, ut his consulibus xl annos natus Ennius
fuerit; cui si aequalis fuerit Livius, minor fuit aliquanto
is, qui primus fabulam dedit, quam ei, qui multas do-
19 cuerant ante hos consules, et Plautus et Naevius. haec
74 si minus apta videntur huic sermoni, Brute, Attico ad-
signa, qui me inflammavit studio inlustrium hominum
aetates et tempora persequendi.' 'ego vero' inquit Bru-
tus 'et delector ista quasi notatione temporum et ad id,
quod instituisti, oratorum genera distinguere aetatibus,
75 istam diligentiam esse adcommodatam puto.' 'recte,' in-
quam 'Brute, intellegis; atque utinam exstarent illa car-
mina, quae multis saeclis ante suam aetatem in epulis
esse cantitata a singulis convivis de clarorum virorum
laudibus in Originibus scriptum reliquit Cato! tamen
illius, quem in vatibus et Faunis adnumerat Ennius,
76 bellum Punicum quasi Myronis opus delectat. sit En-
nius sane, ut est certe, perfectior; qui si illum, ut simu-
lat, contemneret, non omnia bella persequens primum
illud Punicum acerrimum bellum reliquisset. sed ipse
dicit, cur id faciat: 'scripsere,' inquit 'alii rem vorsi-
bus,' et luculente quidem scripserunt, etiamsi minus quam
tu polite; nec vero tibi aliter videri debet, qui a Naevio
vel sumpsisti multa, si fateris, vel, si negas, surripuisti.
77 Cum hoc Catone grandiores natu fuerunt C. Flami-
nius, C. Varro, Q. Maximus, Q. Metellus, P. Lentulus,
P. Crassus, qui cum superiore Africano consul fuit.
ipsum Scipionem accepimus non infantem fuisse; filius

quidem eius, is qui hunc minorem Scipionem a Paullo adoptavit, si corpore valuisset, in primis habitus esset disertus: indicant cum oratiunculae tum historia quaedam Graeca scripta dulcissime; numeroque eodem fuit 20 78
Sex. Aelius, iuris quidem civilis omnium peritissimus, sed etiam ad dicendum paratus; de minoribus autem C. Sulpicius Gallus, qui maxime omnium nobilium Graecis litteris studuit; isque et oratorum in numero est habitus et fuit reliquis rebus ornatus atque elegans. iam enim erat unctior quaedam splendidiorque consuetudo loquendi: nam hoc praetore ludos Apollini faciente cum Thyesten fabulam docuisset, Q. Marcio Cn. Servilio consulibus mortem obiit Ennius. erat eisdem tempori- 79
bus Ti. Gracchus P. F., qui bis consul et censor fuit, cuius est oratio Graeca apud Rhodios; quem civem cum gravem tum etiam eloquentem constat fuisse. P. etiam Scipionem Nasicam, qui est Corculum appellatus, qui item bis consul et censor fuit, habitum eloquentem aiunt, illius, qui sacra acceperit, filium; dicunt etiam L. Lentulum, qui cum C. Figulo consul fuit; Q. Nobiliorem M. F. iam patrio instituto deditum studio litterarum, qui etiam Q. Ennium, qui cum patre eius in Aetolia militaverat, civitate donavit, cum triumvir coloniam deduxisset; et T. Annium Luscum huius Q. Fulvii conlegam non indisertum dicunt fuisse; atque etiam L. Paullus 80
Africani pater personam principis civis facile dicendo tuebatur; et vero etiam tum Catone vivo — qui annos quinque et octoginta natus excessit e vita, cum quidem eo ipso anno contra Ser. Galbam ad populum summa contentione dixisset, quam etiam orationem scriptam reliquit — sed vivo Catone minores natu multi uno tem- 21 81
pore oratores floruerunt; nam et A. Albinus, is qui Graece scripsit historiam, qui consul cum L. Lucullo fuit, et litteratus et disertus fuit; et tenuit cum hoc locum quendam etiam Ser. Fulvius et una Ser. Fabius Pictor et iuris et litterarum et antiquitatis bene peritus; Quintusque Fabius Labeo fuit ornatus eisdem fere laudibus. nam Q. Metellus, is cuius quattuor filii consulares fuerunt, in primis est habitus eloquens, qui pro L. Cotta dixit accusante Africano; cuius et aliae sunt orationes et *quae* con-

tra Ti. Gracchum exposita est in C. Fannii annalibus.
82 tum ipse L. Cotta veterator habitus, sed C. Laelius et
P. Africanus in primis eloquentes, quorum exstant ora-
tiones, ex quibus existimari de ingeniis eorum potest.
sed inter hos aetate paulum eis antecedens sine con-
troversia Ser. Galba eloquentia praestitit; et nimirum is
princeps ex Latinis illa oratorum propria et quasi le-
gitima opera tractavit, ut egrederetur a proposito or-
nandi causa, ut delectaret animos, ut permoveret, ut
augeret rem, ut miserationibus, ut communibus locis
uteretur: sed nescio quo modo huius, quem constat
eloquentia praestitisse, exiliores orationes sunt et re-
dolentes magis antiquitatem quam aut Laelii aut Sci-
pionis aut etiam ipsius Catonis; itaque exaruerunt, vix
iam ut appareant.

83 De ipsius Laelii et Scipionis ingenio quamquam ea
est fama, ut plurimum tribuatur ambobus, dicendi tamen
laus est in Laelio inlustrior; at oratio Laelii de conlegiis
non melior quam de multis quam voles Scipionis; non
quo illa Laelii quicquam sit dulcius aut quo de religione
dici possit augustius, sed multo tamen vetustior et hor-
ridior ille quam Scipio; et, cum sint in dicendo variae
voluntates, delectari mihi magis antiquitate videtur et
libenter verbis etiam uti paulo magis priscis Laelius:
84 sed est mos hominum, ut nolint eundem pluribus rebus
excellere; nam ut ex bellica laude aspirare ad Africa-
num nemo potest, in qua ipsa egregium Viriathi bello
reperimus fuisse Laelium; sic ingenii, litterarum, elo-
quentiae, sapientiae denique etsi utrique primas, priores
tamen libenter deferunt Laelio, nec mihi ceterorum iudi-
cio solum videtur, sed etiam ipsorum inter ipsos con-
85 cessu ita tributum fuisse. erat omnino tum mos, ut in
reliquis rebus melior, sic in hoc ipso humanior, ut faciles
22 essent in suum cuique tribuendo. memoria teneo Smyr-
nae me ex P. Rutilio Rufo audisse, cum diceret adu-
lescentulo se accidisse, ut ex senatus consulto P. Scipio
et D. Brutus, ut opinor, consules de re atroci magna-
que quaererent: nam cum in silva Sila facta caedes esset
notique homines interfecti insimularetur que familia, par-
tim etiam liberi, societatis eius, quae picarias de P.

Cornelio L. Mummio censoribus redemisset, decrevisse senatum, ut de ea re cognoscerent et statuerent consules,
causam pro publicanis adcurate, ut semper solitus esset, 86
eleganterque dixisse Laelium; cum consules re audita AMPLIUS de consilii sententia pronuntiavissent, paucis interpositis diebus iterum Laelium multo diligentius meliusque dixisse iterumque eodem modo a consulibus rem esse prolatam; tum Laelium, cum eum socii domum reduxissent egissentque gratias et ne defatigaretur oravissent, locutum esse ita: se, quae fecisset, honoris eorum causa studiose adcurateque fecisse, sed se arbitrari causam illam a Ser. Galba, quod is in dicendo actuosior acriorque esset, gravius et vehementius posse defendi; itaque auctoritate C. Laelii publicanos causam detulisse
ad Galbam: illum autem, quod ei viro succedendum 87
esset, verecunde et dubitanter recepisse; unum quasi comperendinatus medium diem fuisse, quem totum Galbam in consideranda causa componendaque posuisse; et, cum cognitionis dies esset et ipse Rutilius rogatu sociorum domum ad Galbam mane venisset, ut eum admoneret et ad dicendi tempus adduceret, usque illum, quoad ei nuntiatum esset consules descendisse, omnibus exclusis commentatum in quadam testudine cum servis litteratis fuisse, quorum alii aliud dictare eodem tempore solitus esset: interim cum esset ei nuntiatum tempus esse, exisse in aedis eo colore et eis oculis, ut egisse
causam, non commentatum putares. addebat etiam id- 88
que ad rem pertinere putabat, scriptores illos male mulcatos exisse cum Galba; ex quo significabat illum non in agendo solum, sed etiam in meditando vehementem atque incensum fuisse. quid multa? magna exspectatione plurimis audientibus coram ipso Laelio sic illam causam tanta vi tantaque gravitate dixisse Galbam, ut nulla fere pars orationis silentio praeteriretur; itaque multis querellis multaque miseratione adhibita socios omnibus
approbantibus illa die quaestione liberatos esse. ex hac 23
Rutilii narratione suspicari licet, cum duae summae sint 89
in oratore laudes, una subtiliter disputandi ad docendum, altera graviter agendi ad animos audientium permovendos, multoque plus proficiat is, qui inflammet iu-

dicem quam ille, qui doceat, elegantiam in Laelio, vim in Galba fuisse; quae quidem vis tum maxime cognita est, cum Lusitanis a Ser. Galba praetore contra interpositam, ut existimabatur, fidem interfectis L. Libone tribuno plebis populum incitante et rogationem in Galbam privilegii similem ferente, summa senectute, ut ante dixi, M. Cato legem suadens in Galbam multa dixit; quam orationem in Origines suas rettulit, paucis ante-
90 quam mortuus est [an] diebus an mensibus: tum igitur nihil recusans Galba pro sese et populi Romani fidem implorans, cum suos pueros tum C. Galli etiam filium flens commendabat, cuius orbitas et fletus mire miserabilis fuit propter recentem memoriam clarissimi patris; hisque se tum eripuit flamma, propter pueros misericordia populi commota, sicut idem scriptum reliquit Cato. atque etiam ipsum Libonem non infantem video
91 fuisse, ut ex orationibus eius intellegi potest. cum haec dixissem et paulum interquievissem 'quid igitur' inquit 'est causae' Brutus, 'si tanta virtus in oratore Galba fuit, cur ea nulla in orationibus eius appareat? quod mirari non possum in eis, qui nihil omnino scripti
24 reliquerunt.' 'nec enim est eadem,' inquam 'Brute, causa non scribendi et non tam bene scribendi, quam dixerint; nam videmus alios oratores inertia nihil scripsisse, ne domesticus etiam labor accederet ad forensem; pleraeque enim scribuntur orationes habitae iam, non ut
92 habeantur; alios non laborare, ut meliores fiant; nulla enim res tantum ad dicendum proficit, quantum scriptio; memoriam autem in posterum ingenii sui non desiderant, cum se putant satis magnam adeptos esse dicendi gloriam eamque etiam maiorem visum iri, si in existimantium arbitrium sua scripta non venerint; alios, quod melius putent dicere se posse quam scribere; quod peringeniosis hominibus neque satis doctis plerumque con-
93 tingit, ut ipsi Galbae; quem fortasse vis non ingenii solum, sed etiam animi et naturalis quidam dolor dicentem incendebat efficiebatque, ut et incitata et gravis et vehemens esset oratio: dein cum otiosus stilum prehenderat motusque omnis animi tamquam ventus hominem defecerat, flaccescebat oratio; quod eis, qui limatius dicendi

consectantur genus, accidere non solet, propterea quod
prudentia numquam deficit oratorem, qua ille utens eodem
modo possit et dicere et scribere; ardor animi non sem-
per adest, isque cum consedit, omnis illa vis et quasi
flamma oratoris exstinguitur. hanc igitur ob causam 94
videtur Laelii mens spirare etiam in scriptis, Galbae au-
tem vis occidisse.

Fuerunt etiam in oratorum numero mediocrium L. et 25
Sp. Mummii fratres, quorum exstant amborum oratio-
nes: simplex quidem L. et antiquus; Sp. autem nihilo
ille quidem ornatior, sed tamen astrictior; fuit enim doctus
ex disciplina Stoicorum. multae sunt Sp. Albini ora-
tiones; sunt etiam L. et C. Aureliorum Orestarum, quos
aliquo video in numero oratorum fuisse. P. etiam Po- 95
pilius cum civis egregius tum non indisertus fuit; C.
vero filius eius disertus; Gaiusque Tuditanus cum omni
vita atque victu excultus atque expolitus tum eius ele-
gans est habitum orationis genus; eodemque in genere
est habitus is, qui iniuria accepta fregit Ti. Gracchum
patientia, civis in rebus optimis constantissimus M. Octa-
vius. at vero M. Aemilius Lepidus, qui est Porcina
dictus, eisdem temporibus fere quibus Galba, sed paulo
minor natu et summus orator est habitus et fuit, ut ap-
paret ex orationibus, scriptor sane bonus. hoc in ora- 96
tore Latino primum mihi videtur et levitas apparuisse
illa Graecorum et verborum comprehensio et iam artifex,
ut ita dicam, stilus. hunc studiose duo adulescentes in-
geniosissimi et prope aequales C. Carbo et Ti. Gracchus
audire soliti sunt; de quibus iam dicendi locus erit, cum
de senioribus pauca dixero. Q. enim Pompeius non
contemptus orator temporibus illis fuit, qui summos ho-
nores homo per se cognitus sine ulla commendatione
maiorum est adeptus. tum L. Cassius multum potuit 97
non eloquentia, sed dicendo tamen; homo non liberali-
tate, ut alii, sed ipsa tristitia et severitate popularis;
cuius quidem legi tabellariae M. Antius Briso tribunus
plebis diu restitit, M. Lepido consule adiuvante; eaque
res P. Africano vituperationi fuit, quod eius auctoritate
de sententia deductus Briso putabatur. tum duo Cae-
piones multum clientes consilio et lingua, plus aucto-

ritate tamen et gratia sublevabant. Sex. Pompeii sunt scripta nec nimis extenuata, quamquam veterum est si-
26 milis, et plena prudentiae. P. Crassum valde probatum
98 oratorem eisdem fere temporibus accepimus, qui et ingenio valuit et studio et habuit quasdam etiam domesticas disciplinas. nam et cum summo illo oratore, Ser. Galba, cuius C. filio filiam suam conlocaverat, adfinitate sese devinxerat et cum esset P. Mucii filius fratremque haberet P. Scaevolam, domi ius civile cognoverat. in eo industriam constat summam fuisse maximamque gra-
99 tiam, cum et consuleretur plurimum et diceret. horum aetatibus adiuncti duo C. Fannii C. et M. filii fuerunt: quorum Gai filius, qui consul cum Domitio fuit, unam orationem de sociis et nomine Latino contra Gracchum reliquit sane et bonam et nobilem.' tum Atticus 'quid ergo? estne ista Fannii? nam varia opinio pueris nobis erat: alii a C. Persio litterato homine scriptam esse aiebant, illo, quem significat valde doctum esse Lucilius; alii multos nobilis, quod quisque potuisset, in illam
100 orationem contulisse.' tum ego 'audivi equidem ista' inquam 'de maioribus natu, sed numquam sum adductus ut crederem; eamque suspitionem propter hanc causam credo fuisse, quod Fannius in mediocribus oratoribus habitus est, oratio autem vel optima est illo quidem tempore orationum omnium: sed nec eius modi est, ut a pluribus confusa videatur; unus enim sonus est totius orationis et idem stilus; nec de Persio reticuisset Gracchus,' cum ei Fannius de Menelao Maratheno et de ceteris obiecisset, praesertim cum Fannius numquam sit habitus elinguis; nam et causas defensitavit et tribunatus eius arbitrio et auctoritate P. Africani gestus non obscurus fuit. alter autem C. Fannius M. filius, C. Laelii gener, et moribus et ipso genere dicendi durior.
101 is soceri instituto — quem, quia cooptatus in augurum conlegium non erat, non admodum diligebat, praesertim cum ille Q. Scaevolam sibi minorem natu generum praetulisset: cui tamen Laelius se excusans non genero minori dixit se illud, sed maiori filiae detulisse — is tamen instituto Laelii Panaetium audiverat. eius omnis in dicendo facultas historia ipsius non ineleganter scripta

perspici potest, quae neque nimis est infans neque per-
fecte diserta. Mucius autem augur, quod pro se opus 102
erat, ipse dicebat, ut de pecuniis repetundis contra T.
Albucium. is oratorum in numero non fuit, iuris civilis
intellegentia atque omni prudentiae genere praestitit. L.
Caelius Antipater scriptor, quem ad modum videtis, fuit
ut temporibus illis luculentus, iuris valde peritus, multo-
rum etiam ut L. Crassi magister.

Utinam in Ti. Graccho Gaioque Carbone talis mens 27
ad rem publicam bene gerendam fuisset, quale ingenium 103
ad bene dicendum fuit: profecto nemo his viris gloria
praestitisset. sed eorum alter propter turbulentissimum
tribunatum, ad quem ex invidia foederis Numantini bonis
iratus accesserat, ab ipsa re publica est interfectus; alter
propter perpetuam in populari ratione levitatem morte
voluntaria se a severitate iudicum vindicavit. sed fuit
uterque summus orator; atque hoc memoria patrum teste
dicimus: nam et Carbonis et Gracchi habemus orationes 104
nondum satis splendidas verbis, sed acutas prudentiae-
que plenissimas. fuit Gracchus diligentia Corneliae ma-
tris a puero doctus et Graecis litteris eruditus; nam sem-
per habuit exquisitos e Graecia magistros, in eis iam
adulescens Diophanem Mytilenaeum Graeciae tempori-
bus illis disertissimum. sed ei breve tempus ingenii au-
gendi et declarandi fuit: Carbo, cui vita suppeditavit, est 105
in multis iudiciis causisque cognitus. hunc qui audie-
rant prudentes homines, in quibus familiaris noster L.
Gellius, qui se illi contubernalem in consulatu fuisse
narrabat, canorum oratorem et volubilem et satis acrem
atque eundem et vehementem et valde dulcem et perfa-
cetum fuisse dicebat; addebat industrium etiam et diligen-
tem et in exercitationibus commentationibusque multum
operae solitum esse ponere. hic optimus illis temporibus 106
est patronus habitus eoque forum tenente plura fieri iu-
dicia coeperunt; nam et quaestiones perpetuae hoc adu-
lescente constitutae sunt, quae antea nullae fuerunt; L.
enim Piso tribunus plebis legem primus de pecuniis re-
petundis Censorino et Manilio consulibus tulit; — ipse
etiam Piso et causas egit et multarum legum aut auctor
aut dissuasor fuit; isque et orationes reliquit, quae iam

evanuerunt, et annalis sane exiliter scriptos — et iudicia populi [quibus aderat Carbo,] iam magis patronum desiderabant, tabella data; quam legem L. Cassius Lepido et Mancino consulibus tulit.

28 Vester etiam D. Brutus M. filius, ut ex familiari
107 eius L. Accio poëta sum audire solitus, et dicere non
inculte solebat et erat cum litteris Latinis tum etiam
Graecis ut temporibus illis eruditus; quae tribuebat idem
Accius etiam Q. Maximo L. Paulli nepoti: et vero
ante Maximum, illum Scipionem, quo duce privato Ti.
Gracchus occisus est, cum omnibus in rebus vehemen-
108 tem tum acrem aiebat in dicendo fuisse. tum etiam P.
Lentulus ille princeps ad rem publicam dumtaxat quod
opus esset satis habuisse eloquentiae dicitur; isdemque
temporibus L. Furius Philus perbene Latine loqui putabatur
litteratiusque quam ceteri; P. Scaevola valde prudenter
et acute, paulo etiam copiosius; nec multo minus
prudenter M'. Manilius. Appii Claudii volubilis, sed
paulo fervidior erat oratio. in aliquo numero etiam M.
Fulvius Flaccus et C. Cato, Africani sororis filius, mediocres
oratores, etsi Flacci scripta sunt, sed ut studiosi
litterarum. Flacci autem aemulus P. Decius fuit,
non infans ille quidem, sed ut vita sic oratione etiam
109 turbulentus. M. Drusus C. F., qui in tribunatu C.
Gracchum conlegam, iterum tribunum, fregit, vir et
oratione gravis et auctoritate, eique proxime adiunctus
C. Drusus frater fuit. tuus etiam gentilis, Brute, M.
Pennus † facile agitavit in tribunatu C. Gracchum, paulum
aetate antecedens; fuit enim M. Lepido L. Oreste consulibus
quaestor Gracchus, tribunus Pennus, illius Marci
filius, qui cum Q. Aelio consul fuit: sed is omnia
summa sperans aedilicius est mortuus. nam de T. Flaminino,
quem ipse vidi, nihil accepi nisi Latine diligenter
locutum.

29 His adiuncti sunt C. Curio, M. Scaurus, P. Rutilius,
110 C. Gracchus. De Scauro et Rutilio breviter licet dicere,
quorum neuter summi oratoris habuit laudem et
uterque in multis causis versatus erat; in quibusdam
landandi viri, [etiamsi maximi ingenii non essent, probabiles
tamen industria;] quamquam his quidem non

omnino ingenium, sed oratorium ingenium defuit; neque enim refert videre quid dicendum sit, nisi id queas solute et suaviter dicere: ne id quidem satis est, nisi id, quod dicitur, fiat voce, voltu motuque conditius. quid 111
dicam opus esse doctrina? sine qua etiam si quid bene dicitur adiuvante natura, tamen id, quia fortuito fit, semper paratum esse non potest. in Scauri oratione, sapientis hominis et recti, gravitas summa et naturalis quaedam inerat auctoritas, non ut causam, sed ut testimonium dicere putares, cum pro reo diceret. hoc di- 112
cendi genus ad patrocinia mediocriter aptum videbatur, ad senatoriam vero sententiam, cuius erat ille princeps, vel maxime; significabat enim non prudentiam solum, sed quod maxime rem continebat, fidem. habebat hoc a natura ipsa, quod a doctrina non facile posset; quamquam huius quoque ipsius rei, quem ad modum scis, praecepta sunt. huius et orationes sunt et tres ad L. Fufidium libri scripti de vita ipsius lectu sane utiles; quos nemo legit: at Cyri vitam et disciplinam legunt, praeclaram illam quidem, sed neque tam nostris rebus aptam nec tamen Scauri laudibus anteponendam. ipse 30
etiam Fufidius in aliquo patronorum numero fuit. Ruti- 113
lius autem in quodam tristi et severo genere dicendi versatus est. erat uterque natura vehemens et acer: itaque cum una consulatum petivissent, non ille solum, qui repulsam tulerat, accusavit ambitus designatum competitorem, sed Scaurus etiam absolutus Rutilium in iudicium vocavit; multaque opera multaque industria Rutilius fuit, quae erat propterea gratior, quod idem magnum munus de iure respondendi sustinebat. sunt eius orationes 114
ieiunae: multa praeclara de iure; doctus vir et Graecis litteris eruditus, Panaetii auditor, prope perfectus in Stoicis; quorum peracutum et artis plenum orationis genus scis tamen esse exile nec satis populari adsensioni adcommodatum, itaque illa, quae propria est huius disciplinae philosophorum de se ipsorum opinio firma in hoc viro et stabilis inventa est; qui cum inno- 115
centissimus in iudicium vocatus esset, quo iudicio convolsam penitus scimus esse rem publicam, cum essent eo tempore eloquentissimi viri L. Crassus et M. Anto-

nius consulares, eorum adhibere neutrum voluit: dixit ipse pro sese et pauca C. Cotta, quod sororis erat filius; et is quidem tamen ut orator, quamquam erat admodum adulescens, sed Q. Mucius enucleate ille quidem et polite, ut solebat, nequaquam autem ea vi atque copia, quam genus illud iudicii et magnitudo causae postulabat.
116 habemus igitur in Stoicis oratoribus Rutilium, Scaurum in antiquis: utrumque tamen laudemus, quoniam per illos ne haec quidem in civitate genera hac oratoria laude caruerunt; volo enim ut in scena, sic etiam in foro non eos modo laudari, qui celeri motu et difficili utantur, sed eos etiam, quos statarios appellant, quorum sit illa simplex in agendo veritas, non molesta.

31 117 Et quoniam Stoicorum est facta mentio, Q. Aelius Tubero fuit illo tempore, L. Paulli nepos, nullo in oratorum numero, sed vita severus et congruens cum ea disciplina, quam colebat; paulo etiam durior; qui quidem in tribunatu iudicaverit contra P. Africani avunculi sui testimonium vacationem augures, quo minus iudiciis operam darent, non habere; et ut vita sic oratione durus, incultus, horridus; itaque honoribus maiorum respondere non potuit. fuit autem constans civis et fortis et in primis Graccho molestus, quod indicat Gracchi in eum oratio, sicut etiam in Gracchum Tuberonis.' [is fuit
118 mediocris in dicendo, doctissimus in disputando.] tum Brutus: 'quam hoc idem in nostris contingere intellego quod in Graecis, ut omnes fere Stoici prudentissimi in disserendo sint et id arte faciant sintque architecti paene verborum, eidem traducti a disputando ad dicendum inopes reperiantur: unum excipio Catonem, in quo perfectissimo Stoico summam eloquentiam non desiderem, quam exiguam in Fannio, ne in Rutilio quidem magnam,
119 in Tuberone nullam video fuisse.' et ego 'non,' inquam 'Brute, sine causa, propterea quod istorum in dialecticis omnis cura consumitur, vagum illud orationis et fusum et multiplex non adhibetur genus; tuus autem avunculus, quem ad modum scis, habet a Stoicis id, quod ab illis petendum fuit: sed dicere didicit a dicendi magistris eorumque more se exercuit. quodsi omnia a philosophis

essent petenda, Peripateticorum institutis commodius fin-
geretur oratio. quo magis tuum, Brute, iudicium probo, 120
qui eorum [id est, ex vetere Academia,] philosophorum
sectam secutus es, quorum in doctrina atque praeceptis
disserendi ratio coniungitur cum suavitate dicendi et co-
pia; quamquam ea ipsa Peripateticorum Academicorum-
que consuetudo ratiove dicendi talis est, ut nec perficere
oratorem possit ipsa per sese nec sine ea orator esse
perfectus; nam ut Stoicorum astrictior est oratio aliquan-
toque contractior, quam aures populi requirunt, sic illo-
rum liberior et latior, quam patitur consuetudo iudicio-
rum et fori. quis enim uberior in dicendo Platone? Io- 121
vem sic aiunt philosophi, si Graece loquatur, loqui. quis
Aristotele nervosior, Theophrasto dulcior? lectitavisse
Platonem studiose, audivisse etiam Demosthenes dicitur:
idque apparet ex genere et granditate verborum; dicit
etiam in quadam epistula hoc ipse de sese. sed et huius
oratio in philosophiam translata pugnacior, ut ita dicam,
videatur et illorum in iudicia pacatior.

Nunc reliquorum oratorum aetates, si placet, et gra- 32
dus persequamur.' 'nobis vero,' inquit Atticus 'et vehe- –122
menter quidem, ut pro Bruto etiam respondeam.' Curio
fuit igitur eiusdem aetatis fere sane inlustris orator, cuius
de ingenio ex orationibus eius existimari potest; sunt
enim et aliae et pro Ser. Fulvio de incestu nobilis oratio.
nobis quidem pueris haec omnium optima putabatur, quae
vix iam comparet in hac turba novorum voluminum.'
'praeclare,' inquit Brutus 'teneo qui istam turbam volu- 123
minum effecerit.' et ego 'intellego,' inquam 'Brute,
quem dicas; certe enim et boni aliquid attulimus iuven-
tuti, magnificentius, quam fuerat, genus dicendi et or-
natius; et nocuimus fortasse, quod veteres orationes post
nostras, non a me quidem, meis enim illas antepono,
sed a plerisque legi sunt desitae.' 'numera' inquit 'me
in plerisque: quamquam video mihi multa legenda iam
te auctore, quae antea contemnebam.' 'atqui haec' in- 124
quam 'de incestu laudata oratio puerilis est locis multis:
de amore, de tormentis, de rumore loci sane inanes,
verum tamen nondum tritis nostrorum hominum auribus
nec erudita civitate tolerabiles. scripsit etiam alia non

nulla et multa dixit et inlustria et in numero patrono-
rum fuit, ut eum mirer, cum et vita suppeditavisset et
33 125 splendor ei non defuisset, consulem non fuisse. sed
ecce in manibus vir et praestantissimo ingenio et fla-
granti studio et doctus a puero C. Gracchus; noli enim
putare quemquam, Brute, pleniorem aut uberiorem ad
dicendum fuisse. et ille 'sic prorsus' inquit 'existimo
atque istum de superioribus paene solum lego.' 'immo
plane,' inquam 'Brute, legas censeo; damnum enim illius
immaturo interitu res Romanae Latinaeque litterae fece-
126 runt. utinam non tam fratri pietatem quam patriae
praestare voluisset! quam ille facile tali ingenio, diutius
si vixisset, vel paternam esset vel avitam gloriam conse-
cutus! eloquentia quidem nescio an habuisset parem ne-
minem. grandis est verbis, sapiens sententiis, genere
toto gravis; manus extrema non accessit operibus eius:
praeclare inchoata multa, perfecta non plane. legendus,
inquam, est hic orator, Brute, si quisquam alius, iu-
ventuti; non enim solum acuere, sed etiam alere inge-
nium potest.

127 Huic successit aetati C. Galba, Servii illius eloquen-
tissimi viri filius, P. Crassi eloquentis et iuris periti
gener. laudabant hunc patres nostri, favebant etiam
propter patris memoriam, sed cecidit in cursu, nam ro-
gatione Mamilia, Iugurthinae coniurationis invidia, cum
pro sese ipse dixisset, oppressus est. exstat eius pero-
ratio, qui epilogus dicitur; qui tanto in honore pueris
nobis erat, ut eum etiam edisceremus. hic, qui in con-
legio sacerdotum esset, primus post Romam conditam
34 128 iudicio publico est condemnatus. P. Scipio, qui est in
consulatu mortuus, non multum ille quidem nec saepe
dicebat, sed et Latine loquendo cuivis erat par et omnis
sale facetiisque superabat. eius conlega L. Bestia bonis
initiis orsus tribunatus — nam P. Popilium vi C. Gracchi
expulsum sua rogatione restituit — vir et acer et non
indisertus, tristis exitus habuit consulatus, nam invi-
diosa [lege Mamilia] quaestione C. Galbam sacerdotem
et quattuor consularis, L. Bestiam, C. Catonem, Sp.
Albinum civemque praestantissimum L. Opimium, Grac-
chi interfectorem, a populo absolutum, cum is contra

populi studium stetisset, Gracchani iudices sustulerunt.
huius dissimilis in tribunatu reliquaque omni vita civis 129
improbus C. Licinius Nerva non indisertus fuit. C. Fimbria temporibus isdem fere, sed longius aetate provectus,
habitus est sane, ut ita dicam, luculentus *accusator*, asper,
maledicus, genere toto paulo fervidior atque commotior;
diligentia tamen et virtute animi atque vita bonus auctor
in senatu; idem tolerabilis patronus nec rudis in iure
civili et cum virtute tum etiam ipso orationis genere
liber: cuius orationes pueri legebamus, quas iam reperire
vix possumus. acuto etiam ingenio et sermone eleganti, 130
valetudine incommoda C. Sextius Calvinus fuit; qui etsi,
cum remiserant dolores pedum, non deerat in causis, tamen id non saepe faciebat; itaque consilio eius, cum
volebant, homines utebantur, patrocinio, cum licebat.
isdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit, Brute,
dedecus generi vestro, qui, cum tanto nomine esset
patremque optimum virum habuisset et iuris peritissimum, [accusationem factitaverit, ut Athenis Lycurgus.
is] magistratus non petivit, sed fuit accusator vehemens
et molestus, ut facile cerneres naturale quoddam stirpis bonum degeneravisse vitio depravatae voluntatis. at- 131
que eodem tempore accusator de plebe L. Caesulenus
fuit, quem ego audivi iam senem, cum ab L. Sabellio
multam lege Aquilia damni iniuria petivisset: non fecissem hominis paene infimi mentionem, nisi iudicarem
qui suspitiosius aut criminosius diceret audivisse me
neminem. doctus etiam Graecis T. Albucius vel potius plane Graecus: loquor, ut opinor: sed licet ex orationibus iudicare. fuit autem Athenis adulescens, perfectus Epicureus evaserat, minime aptum ad dicendum
genus.

Iam Q. Catulus non antiquo illo more, sed hoc no- 132
stro, nisi quid fieri potest perfectius, eruditus: multae
litterae, summa non vitae solum atque naturae, sed orationis etiam comitas, incorrupta quaedam Latini sermonis integritas; quae perspici cum ex orationibus eius
potest tum facillime ex eo libro, quem de consulatu et
de rebus gestis suis conscriptum molli et Xenophonteo
genere sermonis misit ad A. Furium poëtam, familiarem

suum; qui liber nihilo notior est quam illi tres, de qui-
133 bus ante dixi, Scauri libri.' tum Brutus 'mihi quidem,'
inquit, 'nec iste notus est nec illi; sed haec mea culpa
est: numquam enim in manus inciderunt; nunc autem et
a te sumam et conquiram ista posthac curiosius.' 'fuit
igitur in Catulo sermo Latinus; quae laus dicendi non
mediocris ab oratoribus plerisque neglecta est: nam de
sono vocis et suavitate appellandarum litterarum, quo-
niam filium cognovisti, noli exspectare quid dicam. quam-
quam filius quidem non fuit in oratorum numero, sed
non deerat ei tamen in sententia dicenda cum pruden-
tia tum elegans quoddam et eruditum orationis genus.
134 nec habitus est tamen pater ipse Catulus princeps in nu-
mero patronorum, sed erat talis, ut, cum quosdam *una*
audires, qui tum erant praestantes, videretur esse in-
ferior, cum autem ipsum audires sine comparatione, non
135 modo contentus esses, sed melius non quaereres. Q.
Metellus Numidicus et eius conlega M. Silanus dicebant
de re publica, quod esset illis viris et consulari dignitati
satis. M. Aurelius Scaurus non saepe dicebat, sed po-
lite; Latine vero in primis est eleganter locutus; quae
laus eadem in A. Albino [bene loquendi] fuit; nam
flamen Albinus etiam in numero est habitus disertorum;
Q. etiam Caepio, vir acer et fortis, cui fortuna belli
36 crimini, invidia populi calamitati fuit. tum etiam C. L.
136 Memmii fuerunt oratores mediocres, accusatores acres
atque acerbi; itaque in iudicium capitis multos vocave-
runt, pro reis non saepe dixerunt. Sp. Thorius satis
valuit in populari genere dicendi, is, qui agrum publi-
cum vitiosa et inutili lege vectigali levavit. M. Marcel-
lus Aesernini pater non ille quidem in patronis, sed et
in promptis tamen et non inexercitatis ad dicendum fuit,
137 ut filius eius P. Lentulus. L. etiam Cotta, praetorius,
in mediocrium oratorum numero, dicendi non ita multum
laude processerat, sed de industria cum verbis tum etiam
ipso sono quasi subrustico persequebatur atque imitaba-
tur antiquitatem. atque ego et in hoc ipso Cotta et in
aliis pluribus intellego me non ita disertos homines et
rettulisse in oratorum numerum et relaturum; est enim
propositum conligere eos, qui hoc munere in civitate

functi sint, ut tenerent oratorum locum; quorum quidem quae fuerit ascensio et quam in omnibus rebus difficilis optimi perfectio atque absolutio ex eo, quod dicam, existimari potest. quam multi enim iam oratores commemo- 138
rati sunt et quam diu in eorum enumeratione versamur, cum tamen spisse atque vix, ut dudum ad Demosthenem et Hyperidem, sic nunc ad Antonium Crassumque pervenimus! nam ego sic existimo, hos oratores fuisse maximos et in his primum cum Graecorum gloria Latine dicendi copiam aequatam.

Omnia veniebant Antonio in mentem; eaque suo quae- 37
que loco, ubi plurimum proficere et valere possent, ut 139
ab imperatore equites, pedites, levis armatura, sic ab illo in maxime opportunis orationis partibus conlocabantur. erat memoria summa, nulla meditationis suspitio: imparatus semper adgredi ad dicendum videbatur, sed ita erat paratus, ut iudices illo dicente non numquam viderentur non satis parati ad cavendum fuisse. verba 140
ipsa non illa quidem elegantissimo sermone; itaque diligenter loquendi laude caruit — neque tamen est admodum inquinate locutus — sed *non* illa, quae proprie laus oratoris est in verbis — nam ipsum Latine loqui est illud quidem, ut paulo ante dixi, in magna laude ponendum, sed non tam sua sponte, quam quod est a plerisque neglectum; non enim tam praeclarum est scire Latine quam turpe nescire; neque tam id mihi oratoris boni quam civis Romani proprium videtur —: sed tamen Antonius in verbis et eligendis, neque id ipsum tam leporis causa quam ponderis, et conlocandis et comprehensione devinciendis nihil non ad rationem et tamquam ad artem dirigebat; verum multo magis hoc idem in sententiarum ornamentis et conformationibus; quo ge- 141
nere quia praestat omnibus Demosthenes, idcirco a doctis oratorum est princeps iudicatus; *σχήματα* enim quae vocant Graeci, ea maxime ornant orationem, eaque non tam in verbis pingendis habent pondus quam in inluminandis sententiis. sed cum haec magna in Antonio tum 38
actio singularis: quae si partienda est in gestum atque vocem, gestus erat non verba exprimens, sed cum sententiis congruens, manus, umeri, latera, supplosio pedis, status,

incessus omnisque motus [cum verbis sententiisque consentiens], vox permanens, verum subrauca natura. sed
142 hoc vitium huic uni in bonum convertebat: habebat enim flebile quiddam in conquestionibus aptumque cum ad fidem faciendam tum ad misericordiam commovendam: ut verum videretur in hoc illud, quod Demosthenem ferunt ei, qui quaesivisset quid primum esset in dicendo, actionem; quid secundum, idem et idem tertium respondisse. nulla res magis penetrat in animos eosque fingit, format, flectit talisque oratores videri facit, qualis ipsi se videri volunt.

143 Huic alii parem esse dicebant, alii anteponebant L. Crassum: illud quidem certe omnes [ita] iudicabant, neminem esse, qui horum altero utro patrono cuiusquam ingenium requireret. equidem quamquam Antonio tantum tribuo, quantum supra dixi, tamen Crasso nihil statuo fieri potuisse perfectius: erat summa gravitas, erat cum gravitate iunctus facetiarum et urbanitatis oratorius, non scurrilis lepos, Latine loquendi adcurata et sine molestia diligens elegantia, in disserendo mira explicatio, cum de iure civili, cum de aequo et bono disputaretur;
39 144 [argumentorum et similitudinum copia.] nam ut Antonius coniectura movenda aut sedanda suspitione [aut excitanda] incredibilem vim habebat, sic in interpretando, in definiendo, in explicanda aequitate nihil erat Crasso copiosius; idque cum saepe alias tum apud centumviros
145 in M'. Curii causa cognitum est. ita enim multa tum contra scriptum pro aequo et bono dixit, ut hominem acutissimum Q. Scaevolam et in iure, in quo illa causa vertebatur, paratissimum obrueret argumentorum exemplorumque copia; atque ita tum ab his patronis aequalibus et iam consularibus causa illa dicta est, cum uterque ex contraria parte ius civile defenderet, ut eloquentium iuris peritissimus Crassus, iuris peritorum eloquentissimus Scaevola putaretur: qui quidem cum peracutus esset ad excogitandum quid in iure aut in aequo verum aut esset aut non esset, tum verbis erat ad rem
146 cum summa brevitate mirabiliter aptus. qua re fuit nobis orator in hoc interpretandi, explanandi, edisserendi genere mirabilis, sic ut simile nihil viderim; in augendo,

in ornando, in refellendo magis existimator metuendus
quam admirandus orator. verum ad Crassum reverta- 40
mur.' tum Brutus 'etsi satis' inquit 'mihi videbar ha- 147
bere cognitum Scaevolam ex eis rebus, quas audiebam
saepe ex C. Rutilio, quo utebatur perfamiliariter Scae-
vola, ut nosti, tamen ista mihi eius dicendi tanta laus
nota non erat: itaque cepi voluptatem tam ornatum vi-
rum tamque excellens ingenium fuisse in nostra re pu-
blica.' hic ego 'noli,' inquam 'Brute, existimare his 148
duobus quicquam fuisse in nostra civitate praestantius.
nam ut paulo ante dixi consultorum alterum disertissi-
mum, disertorum alterum consultissimum fuisse, sic in
reliquis rebus ita dissimiles erant inter sese, statuere ut
tamen non posses, utrius te malles similiorem. Crassus
erat elegantium parcissimus, Scaevola parcorum elegan-
tissimus; Crassus in summa comitate habebat etiam se-
veritatis satis, Scaevolae multa in severitate non deerat
tamen comitas. licet omnia hoc modo; sed vereor ne 149
fingi videantur haec, ut dicantur a me quodam modo;
res tamen sic se habet. cum omnis virtus sit, ut vestra,
Brute, vetus Academia dixit, mediocritas, uterque ho-
rum medium quiddam volebat sequi: sed ita cadebat, ut
alter ex alterius laude partem, uterque autem suam to-
tam haberet.' tum Brutus 'cum ex tua oratione mihi 150
videor' inquit 'bene Crassum et Scaevolam cognovisse,
tum de te et de Ser. Sulpicio cogitans esse quandam
vobis cum illis similitudinem iudico.' 'quonam' inquam
'istuc modo?' 'quia mihi et tu videris' inquit 'tantum
iuris civilis scire voluisse, quantum satis esset oratori,
et Servius eloquentiae tantum adsumpsisse, ut ius civile
facile posset tueri; aetatesque vestrae, ut illorum, nihil
aut non fere multum differunt.' et ego 'de me' inquam 41
'dicere nihil est necesse; de Servio autem et tu probe 151
dicis et ego dicam, quod sentio: non enim facile quem
dixerim plus studii quam illum et ad dicendum et ad
omnis bonarum rerum disciplinas adhibuisse; nam et in
isdem exercitationibus ineunte aetate fuimus et postea
una etiam Rhodum ille profectus est, [quo melior esset
et doctior;] et, inde ut rediit, videtur mihi in secunda
arte primus esse maluisse quam in prima secundus, at-

que haud scio an par principibus esse potuisset: sed
fortasse maluit, id quod est adeptus, longe omnium non
eiusdem modo aetatis, sed eorum etiam, qui fuissent, in
152 iure civili esse princeps.' hic Brutus 'ain' tu?' inquit
'etiamne Q. Scaevolae Servium nostrum anteponis?' 'sic
enim,' inquam, 'Brute, existimo, iuris civilis magnum
usum et apud Scaevolam et apud multos fuisse; artem
in hoc uno: quod numquam effecisset ipsius iuris scien-
tia, nisi eam praeterea didicisset artem, quae doceret
rem universam tribuere in partis, latentem explicare de-
finiendo, obscuram explanare interpretando, ambigua pri-
mum videre, deinde distinguere, postremo habere re-
gulam, qua vera et falsa iudicarentur et quae quibus
153 propositis essent quaeque non essent consequentia. hic
enim attulit hanc artem omnium artium maximam quasi
lucem ad ea, quae confuse ab aliis aut respondebantur
42 aut agebantur.' 'dialecticam mihi videris dicere,' in-
quit. 'recte' inquam 'intellegis; sed adiunxit etiam et
litterarum scientiam et loquendi elegantiam, quae ex
scriptis eius, quorum similia nulla sunt, facillime per-
154 spici potest; cumque discendi causa duobus peritissi-
mis operam dedisset, L. Lucilio Balbo et C. Aquilio
Gallo, Galli hominis acuti et exercitati promptam et
paratam in agendo et in respondendo celeritatem subti-
litate diligentiaque superavit; Balbi docti et eruditi ho-
minis in utraque re consideratam tarditatem vicit ex-
pediendis conficiendisque rebus; sic et habet, quod
uterque eorum habuit, et explevit, quod utrique defuit.
155 itaque, ut Crassus mihi videtur sapientius fecisse quam
Scaevola — hic enim causas studiose recipiebat, in qui-
bus a Crasso superabatur, ille se consuli nolebat, ne
qua in re inferior esset quam Scaevola — sic Servius
sapientissime, cum duae civiles artes ac forenses pluri-
mum et laudis haberent et gratiae, perfecit, ut altera
praestaret omnibus, ex altera tantum adsumeret, quan-
tum esset et ad tuendum ius civile et ad obtinendam
156 consularem dignitatem satis.' tum Brutus 'ita prorsus'
inquit 'et antea putabam: audivi enim nuper eum stu-
diose et frequenter Sami, cum ex eo ius nostrum ponti-
ficium, qua ex parte cum iure civili coniunctum esset,

vellem cognoscere, et nunc meum iudicium multo magis
confirmo testimonio et iudicio tuo; simul illud gaudeo,
quod et aequalitas vestra et pares honorum gradus et
artium studiorumque quasi finitima vicinitas tantum abest
ab obtrectatione et invidia, quae solet lacerare plerosque,
uti ea non modo non exulcerare vestram gratiam, sed
etiam conciliare videatur; quali enim te erga illum per-
spicio, tali illum in te voluntate iudicioque cognovi; ita- 157
que doleo et illius consilio et tua voce populum Roma-
num carere tam diu: quod cum per se dolendum est tum
multo magis consideranti, ad quos ista non translata sint,
sed nescio quo pacto devenerint.' hic Atticus 'dixe-
ram' inquit 'a principio, de re publica ut sileremus:
itaque faciamus; nam si isto modo volumus singulas res
desiderare, non modo querendi, sed ne lugendi quidem
finem reperiemus.' 'pergamus ergo' inquam 'ad reli- 43
qua et institutum ordinem persequamur. paratus igitur 158
veniebat Crassus, [exspectabatur, audiebatur,] a prin-
cipio statim, quod erat apud eum semper adcuratum,
exspectatione dignus videbatur; non multa iactatio cor-
poris, non inclinatio vocis, nulla inambulatio, non cre-
bra supplosio pedis; vehemens et interdum irata et plena
iusti doloris oratio, multae et cum gravitate facetiae;
quodque difficile est, idem et perornatus et perbrevis.
iam in altercando invenit parem neminem; versatus est 159
in omni fere genere causarum; mature in locum princi-
pum oratorum venit. accusavit C. Carbonem eloquentis-
simum hominem admodum adulescens: summam ingenii
non laudem modo, sed etiam admirationem est consecu-
tus. defendit postea Liciniam virginem, cum annos XXVII 160
natus esset: in ea ipsa causa fuit eloquentissimus ora-
tionisque eius scriptas quasdam partis reliquit. voluit
adulescens in colonia Narbonensi causae popularis ali-
quid attingere eamque coloniam, ut fecit, ipse deducere;
exstat in eam legem senior, ut ita dicam, quam illa
aetas ferebat, oratio. multae deinde causae; sed ita
tacitus tribunatus, ut, nisi in eo magistratu cenavisset
apud praeconem Granium idque nobis bis narravisset
Lucilius, tribunum plebis nesciremus fuisse.' 'ita pror- 161
sus,' inquit Brutus; 'sed ne de Scaevolae quidem tribu-

natu quicquam audivisse videor et eum conlegam Crassi
credo fuisse.' 'omnibus quidem aliis' inquam 'in ma-
gistratibus, sed tribunus anno post fuit eoque in Rostris
sedente suasit Serviliam legem Crassus. nam censuram
sine Scaevola gessit; eum enim magistratum nemo um-
quam Scaevolarum petivit. sed haec Crassi cum edita
oratio est, quam te saepe legisse certo scio, quattuor et
triginta [tum] habebat annos totidemque annis mihi aetate
praestabat. his enim consulibus eam legem suasit, qui-
bus nati sumus, cum ipse esset Q. Caepione consule
natus et C. Laelio, triennio ipso minor quam Antonius;
quod idcirco posui, ut dicendi Latine prima maturitas
in qua aetate exstitisset, posset notari et intellegeretur
iam ad summum paene esse perductam, ut eo nihil ferme
quisquam addere posset, nisi qui a philosophia, a iure
44 162 civili, ab historia fuisset instructior.' 'erit,' inquit Bru-
tus, 'aut iam est iste, quem exspectas?' 'nescio,' in-
quam.' 'sed est etiam L. Crassi in consulatu pro Q.
Caepione defensione iuncta non brevis ut laudatio, ut
oratio autem brevis; postrema censoris oratio, qua anno
duodequinquagesimo usus est. in his omnibus inest
quidam sine ullo fuco veritatis color: quin etiam com-
prehensio et ambitus ille verborum, [si] sic *περίοδον* ap-
pellari placet, erat apud illum contractus et brevis, et in
membra quaedam, quae *κῶλα* Graeci vocant, dispertie-
163 bat orationem libentius.' hoc loco Brutus 'quandoqui-
dem tu istos oratores,' inquit, 'tanto opere laudas, vel-
lem aliquid Antonio praeter illum de ratione dicendi
sane exilem libellum, plura Crasso libuisset scribere;
cum enim omnibus memoriam sui, tum etiam disciplinam
dicendi nobis reliquissent; nam Scaevolae dicendi ele-
gantiam satis ex eis orationibus, quas reliquit, habemus
164 cognitam.' et ego 'mihi quidem a pueritia quasi ma-
gistra fuit' inquam 'illa in legem Caepionis oratio, in
qua et auctoritas ornatur senatus, quo pro ordine illa
dicuntur, et invidia concitatur in iudicum et in accusato-
rum factionem, contra quorum potentiam populariter tum
dicendum fuit. multa in illa oratione graviter, multa
leniter, multa aspere, multa facete dicta sunt; plura
etiam dicta quam scripta, quod ex quibusdam capitibus

expositis nec explicatis intellegi potest. ipsa illa censo-
ria contra Cn. Domitium conlegam non est oratio, sed
quasi capita rerum et orationis commentarium paulo ple-
nius; nulla est enim altercatio clamoribus umquam ha-
bita maioribus. et vero fuit in hoc etiam popularis dictio 165
excellens; Antonii genus dicendi multo aptius iudiciis
quam contionibus.

Hoc loco ipsum Domitium non relinquo; nam etsi 45
non fuit in oratorum numero, tamen pono satis in eo fuisse
orationis atque ingenii, quo et magistratus personam et
consularem dignitatem tueretur: quod idem de C. Caelio
dixerim, industriam in eo summam fuisse summasque
virtutes, eloquentiae tantum, quod esset in rebus privatis
amicis eius, in re publica ipsius dignitati satis. eodem 166
tempore M. Herennius in mediocribus oratoribus La-
tine et diligenter loquentibus numeratus est: qui tamen
summa nobilitate hominem, cognatione, sodalitate, con-
legio, summa etiam eloquentia, L. Philippum in consu-
latus petitione superavit. eodem tempore C. Claudius,
etsi propter summam nobilitatem et singularem poten-
tiam magnus erat, tamen etiam eloquentiae quandam me-
diocritatem adferebat. eiusdem fere temporis fuit eques 167
Romanus C. Titius, qui meo iudicio eo pervenisse vide-
tur, quo potuit fere Latinus orator sine Graecis litteris
et sine multo usu pervenire: huius orationes tantum
argutiarum, [tantum exemplorum,] tantum urbanitatis
habent, ut paene Attico stilo scriptae esse videantur;
easdem argutias in tragoedias satis ille quidem acute,
sed parum tragice transtulit: quem studebat imitari L.
Afranius poëta, homo perargutus, in fabulis quidem
etiam, ut scitis, disertus. fuit etiam Q. Rubrius Varro, 168
qui a senatu hostis cum C. Mario iudicatus est, acer
et vehemens accusator *et* in eo genere sane probabilis;
doctus autem Graecis litteris propinquus noster, factus
ad dicendum, M. Gratidius M. Antonii perfamiliaris, cuius
praefectus cum esset in Cilicia, est interfectus, *is* qui
accusavit C. Fimbriam, M. Marii Gratidiani pater.

Atque etiam apud socios et Latinos oratores habiti 46 169
sunt Q. Vettius Vettianus, e Marsis, quem ipse cognovi,
prudens vir et in dicendo brevis; Q. D. Valerii Sorani,

vicini et familiares mei, non tam in dicendo admirabiles,
quam docti et Graecis litteris et Latinis; C. Rusticelius
Bononiensis, is quidem et exercitatus et natura volu-
bilis; omnium autem eloquentissimus extra hanc urbem
T. Betucius Barrus Asculanus, cuius sunt aliquot ora-
tiones Asculi habitae, *et* illa Romae contra Caepionem no-
bilis sane, cui orationi Caepionis ore respondit Aelius,
qui scriptitavit orationes multis, orator ipse numquam
170 fuit. apud maiores autem nostros video disertissimum
habitum ex Latio L. Papirium Fregellanum Ti. Gracchi
P. F. fere aetate: eius etiam oratio est pro Fregellanis
coloniisque Latinis habita in senatu.' tum Brutus 'quid
tu igitur' inquit 'tribuis istis externis quasi oratoribus?'
'quid censes' inquam 'nisi idem quod urbanis? praeter
unum, quod non est eorum urbanitate quadam quasi
171 colorata oratio.' et Brutus 'qui est' inquit 'iste tandem
urbanitatis color?'. 'nescio,' inquam 'tantum esse quen-
dam scio. id tu, Brute, iam intelleges, cum in Gal-
liam veneris: audies tu quidem etiam verba quaedam
non trita Romae, sed haec mutari dediscique possunt;
illud est maius, quod in vocibus nostrorum oratorum
retinnit quiddam et resonat urbanius; nec hoc in orato-
172 ribus modo apparet, sed etiam in ceteris: ego memini
T. Tincam Placentinum hominem facetissimum cum fa-
miliari nostro Q. Granio praecone dicacitate certare.'
'eon,' inquit Brutus 'de quo multa Lucilius?' 'isto ipso:
sed Tincam non minus multa ridicule dicentem Granius
obruebat nescio quo sapore vernaculo; ut ego iam non
mirer illud Theophrasto accidisse, quod dicitur, cum per-
contaretur ex anicula quadam quanti aliquid venderet et
respondisset illa atque addidisset "hospes, non pote mi-
noris," tulisse eum moleste se non effugere hospitis spe-
ciem, cum aetatem ageret Athenis optimeque loqueretur.
omnino sic, ut opinor, in nostris est quidam urbanorum,
sicut illic Atticorum sonus. sed domum redeamus, id
est, ad nostros revertamur.

47 173 Duobus igitur summis, Crasso et Antonio, L. Phi-
lippus proximus accedebat, sed longo intervallo tamen
proximus; itaque eum, etsi nemo intercedebat, qui se
illi anteferret, neque secundum tamen neque tertium

dixerim: nec enim in quadrigis eum secundum numeraverim aut tertium, qui vix e carceribus exierit, cum palmam iam primus acceperit; nec in oratoribus, qui tantum absit a primo, vix ut in eodem curriculo esse videatur. sed tamen erant ea in Philippo, quae qui sine comparatione illorum spectaret, satis magna diceret: summa libertas in oratione, multae facetiae; satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis; erat etiam in primis, ut temporibus illis, Graecis doctrinis institutus, in altercando cum aliquo aculeo [et maledicto]
facetus. horum aetati prope coniunctus L. Gellius non 174
tam vendibilis orator, quamvis nescires quid ei deesset: nec enim erat indoctus nec tardus ad excogitandum nec Romanarum rerum immemor et verbis solutus satis; sed in magnos oratores inciderat eius aetas; multam tamen operam amicis et utilem praebuit, atque ita diu
vixit, ut multarum aetatum oratoribus implicaretur. mul- 175
tum etiam in causis versabatur isdem fere temporibus D. Brutus, is qui consul cum Mamerco fuit, homo et Graecis doctus litteris et Latinis. dicebat etiam L. Scipio non imperite Gnaeusque Pompeius Sex. F. aliquem numerum obtinebat. nam Sex. frater eius praestantissimum ingenium contulerat ad summam iuris civilis et ad perfectam geometriae et rerum Stoicarum scientiam. item in iure et ante hos M. Brutus et paulo post eum C. Bellienus homo per se cognitus prope sine ulla oratione summus evaserat; qui consul factus esset, nisi in Marianos consulatus et in eas petitionis angustias inci-
disset. Cn. autem Octavii eloquentia, quae fuerat ante 176
consulatum ignorata, in consulatu multis contionibus est vehementer probata. sed ab eis, qui tantum in dicentium numero, non in oratorum fuerunt, iam ad oratores revertamur.' 'censeo,' inquit Atticus 'eloquentis enim videbare, non sedulos velle conquirere.'

'Festivitate igitur et facetiis' inquam 'C. Iulius L. 48
F. et superioribus et aequalibus suis omnibus praestitit 177
oratorque fuit minime ille quidem vehemens, sed nemo umquam urbanitate, nemo lepore, nemo suavitate conditior. sunt eius aliquot orationes, ex quibus sicut ex eiusdem tragoediis lenitas eius sine nervis perspici potest.

178 eius aequalis P. Cethegus, cui de re publica satis sup-
peditabat oratio; totam enim tenebat eam penitusque
cognoverat; itaque in senatu consularium auctoritatem
adsequebatur, sed in causis publicis nihil, in privatis
satis veterator videbatur. erat in privatis causis Q. Lu-
cretius Vispillo et acutus et iuris peritus; nam Ofella
contionibus aptior quam iudiciis; prudens etiam T. An-
nius Velina et in eius generis causis orator sane tolera-
bilis. in eodem genere causarum multum erat T. Iuven-
tius nimis ille quidem lentus in dicendo et paene frigidus,
sed et callidus et in capiendo adversario versutus et
praeterea nec indoctus et magna cum iuris civilis intel-
179 legentia; cuius auditor P. Orbius meus fere aequalis in
dicendo non nimis exercitatus, in iure autem civili non
inferior quam magister fuit, nam T. Aufidius, qui vixit
ad summam senectutem, volebat esse similis horum
eratque et bonus vir et innocens, sed dicebat parum;
nec sane plus frater eius M. Vergilius, qui tribunus
plebis L. Sullae imperatori diem dixit: eius conlega P.
180 Magius in dicendo paulo tamen copiosior. sed omnium
oratorum sive rabularum, qui et plane indocti et inur-
bani aut rustici etiam fuerunt, quos quidem ego cogno-
verim, solutissimum in dicendo et acutissimum iudico
nostri ordinis Q. Sertorium, equestris C. Gargonium.
fuit etiam facilis et expeditus ad dicendum et vitae splen-
dore multo et ingenio sane probabili T. Iunius L. F.
tribunicius, quo accusante P. Sestius, praetor designa-
tus, damnatus est ambitus: is processisset honoribus
longius, nisi semper infirma atque etiam aegra valetu-
dine fuisset.

49 181 Atque ego praeclare intellego me in eorum comme-
morațione versari, qui nec habiti sunt oratores neque
fuerunt, praeteririque a me aliquot ex veteribus comme-
moratione aut laude dignos; sed hoc quidem ignoratione.
quid enim est [superioris aetatis] quod scribi possit de
eis, de quibus nulla monumenta loquuntur nec aliorum
nec ipsorum? de eis autem, quos ipsi vidimus, neminem
fere praetermittimus [eorum, quos aliquando dicentis
182 vidimus]: volo enim sciri in tanta et tam vetere re pu-
blica maximis praemiis eloquentiae propositis omnis cu-

pisse dicere, non plurimos ausos esse, potuisse paucos. ego tamen ita de uno quoque dicam, ut intellegi possit, quem existimem clamatorem, quem oratorem fuisse. isdem fere temporibus aetate inferiores paulo quam Iulius, sed aequales propemodum fuerunt C. Cotta, P. Sulpicius, Q. Varius, Cn. Pomponius, C. Curio, L. Fufius, M. Drusus, P. Antistius, nec ulla aetate uberior oratorum fetus fuit. ex his Cotta et Sulpicius cum meo iu- 183
dicio tum omnium facile primas tulerunt.' hic Atticus 'quo modo istuc dicis,' inquit 'cum tuo iudicio tum omnium? semperne in oratore probando aut improbando volgi iudicium cum intellegentium iudicio congruit, an alii probantur a multitudine, alii autem ab eis, qui intellegunt?' 'recte requiris,' inquam 'Attice; sed audies ex me fortasse, quod non omnes probent.' 'an tu' inquit 184
'id laboras, si huic modo Bruto probaturus es?' 'plane,' inquam 'Attice, disputationem hanc de oratore probando aut improbando multo malim tibi et Bruto placere, eloquentiam autem meam populo probari velim: etenim necesse est, qui ita dicat, ut a multitudine probetur, eundem doctis probari; nam quid in dicendo rectum sit aut pravum, ego iudicabo, si modo is sum, qui id possim aut sciam iudicare: qualis vero sit orator ex eo, quod is dicendo efficiet, poterit intellegi. tria sunt enim, ut 185
quidem ego sentio, quae sint efficienda dicendo: ut doceatur is, apud quem dicetur, ut delectetur, ut moveatur vehementius: quibus virtutibus oratoris horum quidque efficiatur aut quibus vitiis orator aut non adsequatur haec aut etiam in his labatur et cadat, artifex aliquis iudicabit; efficiatur autem ab oratore necne, ut ei, qui audiunt, ita adficiantur, ut orator velit, volgi adsensu et populari approbatione iudicari solet: itaque numquam de bono oratore aut non bono doctis hominibus cum populo dissensio fuit. an censes, dum illi viguerunt, quos 50
ante dixi, non eosdem gradus oratorum volgi iudicio et 186
doctorum fuisse? de populo si quem ita rogavisses: quis est in hac civitate eloquentissimus? in Antonio et Crasso aut dubitaret aut hunc alius, illum alius diceret. nemone Philippum tam suavem oratorem, tam gravem, tam facetum his anteferret, quem nosmet ipsi, qui haec

arte aliqua volumus expendere, proximum illis fuisse
diximus? nemo profecto: id enim ipsum est summi ora-
187 toris summum oratorem populo videri. qua re tibicen
Antigenidas dixerit discipulo sane frigenti ad populum
"mihi cane et Musis:" ego huic Bruto dicenti, ut solet, apud
multitudinem 'mihi cane et populo, mi Brute,' dixerim,
ut qui audient, quid efficiatur, ego etiam, cur id efficia-
tur, intellegam. credit eis, quae dicuntur, qui audit
oratorem, vera putat, adsentitur, probat, fidem facit
188 oratio: tu artifex quid quaeris amplius? delectatur au-
diens multitudo et ducitur oratione et quasi voluptate
quadam perfunditur: quid habes quod disputes? gaudet
dolet, ridet plorat, favet odit, contemnit invidet, ad
misericordiam inducitur, ad pudendum, ad pigendum,
irascitur mitigatur, sperat timet; haec perinde accidunt,
ut eorum, qui adsunt, mentes verbis et sententiis et
actione tractantur: quid est quod exspectetur docti ali-
cuius sententia? quod enim probat multitudo, hoc idem
doctis probandum est; denique hoc specimen est popularis
iudicii, in quo numquam fuit populo cum doctis intel-
189 legentibusque dissensio. cum multi essent oratores in
vario genere dicendi, quis umquam ex his excellere iudi-
catus est volgi iudicio, qui non idem a doctis probare-
tur? quando autem dubium fuisset apud patres nostros
eligendi, cui patroni daretur optio, quin aut Antonium
optaret aut Crassum? aderant multi alii: tamen utrum
de his potius, dubitasset aliquis, quin alterum nemo.
quid, adulescentibus nobis cum esset Cotta et Horten-
sius, num quis, cui quidem eligendi potestas esset, quem-
51 190 quam his anteponebat?' tum Brutus 'quid tu' inquit
'quaeris alios? de te ipso nonne quid optarent rei, quid
ipse Hortensius iudicaret, videbamus? qui cum partire-
tur tecum causas, — saepe enim interfui — perorandi
locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinque-
bat.' 'faciebat ille quidem,' inquam 'et mihi benevolen-
tia, credo, ductus tribuebat omnia. sed ego quae de
me populi sit opinio nescio; de reliquis hoc adfirmo, qui
volgi opinione disertissimi habiti sint, eosdem intellegen-
191 tium quoque iudicio fuisse probatissimos. nec enim pos-
set idem Demosthenes dicere, quod dixisse Antimachum

clarum poëtam ferunt, qui cum convocatis auditoribus
legeret eis magnum illud, quod novistis, volumen suum
et eum legentem omnes praeter Platonem reliquissent
"legam" inquit "nihilo minus: Plato enim mihi unus instar est centum milium." et recte: poëma enim reconditum paucorum approbationem, oratio popularis adsensum volgi debet movere; at si eundem hunc Platonem
unum auditorem haberet Demosthenes, cum esset relictus
a ceteris, verbum facere non posset. quid tu, Brute, 192
posses, si te ut Curionem quondam contio reliquisset?'
'ego vero' inquit ille 'ut me tibi indicem, in eis etiam
causis, in quibus omnis res nobis cum iudicibus est, non
cum populo, tamen, si a corona relictus sim, non queam
dicere.' 'ita se' inquam 'res habet: ut, si tibiae inflatae non referant sonum, abiciendas eas sibi tibicen
putet, sic oratori populi aures tamquam tibiae sunt; eae
si inflatum non recipiunt aut si auditor omnino tamquam
equus non facit, agitandi finis faciendus est; hoc tamen 52
interest, quod volgus interdum non probandum oratorem 193
probat, sed probat sine comparatione: cum a mediocri
aut etiam a malo delectatur, eo est contentus, esse melius non sentit; illud, quod est, qualecumque est, probat; tenet enim auris vel mediocris orator, sit modo aliquid in eo: nec res ulla plus apud animos hominum,
quam ordo et ornatus orationis valet. qua re quis ex 194
populo, cum Q. Scaevolam pro M. Coponio dicentem
audiret in ea causa, de qua ante dixi, quicquam politius
aut elegantius aut omnino melius aut exspectaret aut
posse fieri putaret? cum is hoc probare vellet, M.' Cu- 195
rium, cum ita heres institutus esset, si pupillus ante
mortuus esset, quam in suam tutelam venisset, pupillo
non nato heredem esse non posse, quid ille non dixit de
testamentorum iure? de antiquis formulis? quem ad modum scribi oportuisset, si etiam filio non nato heres institueretur? quam captiosum esset populo, quod scriptum 196
esset, neglegi et opinione quaeri voluntates et interpretatione disertorum scripta simplicium hominum pervertere? quam ille multa de auctoritate patris sui, qui sem- 197
per ius illud esse defenderat? quam omnino multa de
conservando iure civili? quae quidem omnia cum perite

et scienter, tum ita breviter et presse et satis ornate et
pereleganter diceret, quis esset in populo, qui aut ex-
53 spectaret aut fieri posse quicquam melius putaret? at
vero, ut contra Crassus ab adulescente delicato, qui in
litore ambulans scalmum repperisset ob eamque rem
aedificare navem concupivisset, exorsus est, similiter
Scaevolam ex uno scalmo captionis centumvirale iudi-
cium hereditatis effecisse, hoc illo initio consecutus *est et*
multis eiusdem generis sententiis: delectavit animosque
omnium, qui aderant, in hilaritatem a severitate tra-
duxit; quod est unum ex tribus, quae dixi ab oratore
effici debere. deinde hoc voluisse eum, qui testamen-
tum fecisset, hoc sensisse, quoquo modo filius non esset,
qui in suam tutelam veniret, sive non natus sive ante
mortuus, Curius heres ut esset; ita scribere plerosque
et id valere et valuisse semper; haec et multa eius modi
dicens fidem faciebat; quod est ex tribus oratoris officiis
198 alterum. deinde aequum bonum testamentorum senten-
tias voluntatesque tutatus est, quanta esset in verbis
captio cum in ceteris rebus tum in testamentis, si negle-
gerentur voluntates; quantam sibi potentiam Scaevola
adsumeret, si nemo auderet testamentum facere postea
nisi de illius sententia: haec cum graviter tum ab exem-
plis copiose, tum varie, tum etiam ridicule et facete
explicans eam admirationem adsensionemque commovit,
dixisse ut contra nemo videretur. hoc erat oratoris offi-
cium partitione tertium, genere maximum. hic ille de
populo iudex, qui separatim alterum admiratus esset,
idem audito altero iudicium suum contemneret; at vero
intellegens et doctus audiens Scaevolam sentiret esse
quoddam uberius dicendi genus et ornatius: ab utroque
autem causa perorata si quaereretur, uter praestaret
orator, numquam profecto sapientis iudicium a iudicio
54 volgi discreparet. qui praestat igitur intellegens impe-
199 rito? magna re et difficili: siquidem magnum est scire,
quibus rebus efficiatur amittaturve dicendo illud quid-
quid est, quod aut effici dicendo oportet aut amitti non
oportet. praestat etiam illo doctus auditor indocto, quod
saepe, cum oratores duo aut plures populi iudicio pro-
bantur, quod dicendi genus optimum sit intellegit; nam

illud, quod populo non probatur, ne intellegenti quidem
[auditori] probari potest; ut enim ex nervorum sono in
fidibus quam scienter ei pulsi sint, intellegi solet, sic ex
animorum motu cernitur, quid tractandis his perficiat ora-
tor. itaque *et* intellegens dicendi existimator, *et quivis* 200
unus de populo non adsidens et attente audiens, sed uno
aspectu et praeteriens de oratore saepe iudicat: videt
oscitantem iudicem, loquentem cum altero, non num-
quam etiam circulantem, mittentem ad horas, quaesito-
rem, ut dimittat, rogantem: intellegit oratorem in ea
causa non adesse, qui possit animis iudicum admovere
orationem tamquam fidibus manum: idem si praeteriens
aspexerit erectos intuentis iudices, ut aut doceri de re
idque etiam voltu probare videantur, aut ut avem cantu
aliquo, sic illos viderit oratione quasi suspensos teneri
aut, id quod maxime opus est, misericordia, odio, motu
animi aliquo perturbatos esse vehementius: ea si praeter-
iens, ut dixi, aspexerit, si nihil audiverit, tamen orato-
rem versari in illo iudicio et opus oratorium fieri aut per-
fectum iam esse profecto intelleget.

Cum haec disseruissem, uterque adsensus est; et ego 55
tamquam de integro ordiens 'quando igitur' inquam 'a 201
Cotta et Sulpicio haec omnis fluxit oratio, cum hos ma-
xime iudicio illorum hominum et illius aetatis dixissem
probatos, revertar ad eos ipsos; tum reliquos, ut insti-
tui, deinceps persequar. quoniam ergo oratorum bono-
rum — hos enim quaerimus — duo genera sunt, unum
attenuate presseque, alterum sublate ampleque dicen-
tium: etsi id melius est, quod splendidius et magnificen-
tius, tamen in bonis omnia, quae summa sunt, iure lau-
dantur; sed cavenda est presso illi oratori inopia et 202
ieiunitas, amplo autem inflatum et corruptum orationis
genus. inveniebat igitur acute Cotta, dicebat pure ac
solute; et ut ad infirmitatem laterum perscienter con-
tentionem omnem remiserat, sic ad virium imbecillita-
tem dicendi adcommodabat genus. nihil erat in eius
oratione nisi sincerum, nihil nisi siccum atque sanum:
illudque maximum, quod cum contentione orationis flectere
animos iudicum vix posset nec omnino eo genere dice-
ret, tractando tamen impellebat, ut idem facerent a se

203 commoti quod a Sulpicio concitati. fuit enim Sulpicius
vel maxime omnium, quos quidem ego audiverim, grandis et, ut ita dicam, tragicus orator: vox cum magna
tum suavis et splendida; gestus et motus corporis ita
venustus, ut tamen ad forum, non ad scenam institutus
videretur; incitata et volubilis nec ea redundans tamen
nec circumfluens oratio. Crassum hic volebat imitari;
Cotta malebat Antonium: sed ab hoc vis aberat Antonii,
204 Crassi ab illo lepos.' 'o magnam' inquit 'artem!' Brutus 'siquidem istis, cum summi essent oratores, duae
56 res maximae, altera alteri defuit.' 'atque' *inquam* 'in his
oratoribus illud animadvertendum est, posse esse summos,
qui inter se sint dissimiles; nihil enim tam dissimile
quam Cotta Sulpicio, et uterque aequalibus suis plurimum praestitit. qua re hoc doctoris intellegentis est,
videre, quo ferat natura sua quemque, et ea duce utentem sic instituere, ut Isocratem in acerrimo ingenio Theopompi et lenissimo Ephori dixisse traditum est, alteri se
205 calcaria adhibere, alteri frenos. Sulpicii orationes, quae
feruntur, eas post mortem eius scripsisse P. Canutius
putatur aequalis meus, homo extra nostrum ordinem
meo iudicio disertissimus: ipsius Sulpicii nulla oratio
est; saepeque ex eo audivi, cum se scribere neque consuesse neque posse diceret. Cottae pro se lege Varia
quae inscribitur, eam L. Aelius scripsit Cottae rogatu.
fuit is omnino vir egregius et eques Romanus cum primis honestus idemque eruditissimus et Graecis litteris et
Latinis; antiquitatisque nostrae et in inventis rebus et
in actis scriptorumque veterum litterate peritus; quam
scientiam Varro noster acceptam ab illo auctamque per
sese, vir ingenio praestans omnique doctrina, pluribus
206 et inlustrioribus litteris explicavit; sed idem Aelius Stoicus esse voluit, orator autem nec studuit umquam nec
fuit. scribebat tamen orationes, quas alii dicerent; ut
Q. Metello * F., ut Q. Caepioni, ut Q. Pompeio Rufo,
quamquam is etiam ipse scripsit eas, quibus pro se est
207 usus, sed non sine Aelio; his enim scriptis etiam ipse
interfui, cum essem apud Aelium adulescens eumque
audire perstudiose solerem. Cottam autem miror summum ipsum oratorem minimeque ineptum Aelianas levis

oratiunculas voluisse existimari suas. his duobus eius- 57
dem aetatis adnumerabatur nemo tertius, sed mihi place-
bat Pomponius maxime vel, dicam, minime displicebat.
locus erat omnino in maximis causis praeter eos, de qui-
bus supra dixi, nemini; propterea quod Antonius, qui
maxime expetebatur, facilis in causis recipiendis erat;
fastidiosior Crassus, sed tamen recipiebat: horum qui
neutrum habebat, confugiebat ad Philippum fere aut ad
Caesarem; * Cotta et Sulpicius expetebantur. ita ab his
sex patronis causae inlustres agebantur; neque tam multa
quam nostra aetate iudicia fiebant, neque hoc, quod
nunc fit, ut causae singulae defenderentur a pluribus;
quo nihil est vitiosius: respondemus eis, quos non audi- 208
vimus; in quo primum saepe aliter est dictum, aliter ad
nos relatum; deinde magni interest coram videre me,
quem ad modum adversarius de quaque re adseveret,
maximi autem, quem ad modum quaeque res audiatur;
sed nihil vitiosius quam, cum unum corpus debeat esse
defensionis, nasci de integro causam, cum sit ab altero
perorata: omnium enim causarum unum est naturale 209
principium, una peroratio; reliquae partes quasi membra
suo quaeque loco locata suam et vim et dignitatem
tenent; cum autem difficile sit in longa oratione non ali-
quando aliquid ita dicere, ut sibi ipse non conveniat,
quanto difficilius cavere, ne quid dicas, quod non con-
veniat eius orationi, qui ante te dixerit? sed quia et
labor multo maior est totam causam quam partem di-
cere et quia plures ineuntur gratiae, si uno tempore di-
cas pro pluribus, idcirco hanc consuetudinem libenter
ascivimus.

Erant tamen, quibus videretur illius aetatis tertius 58
Curio, quia splendidioribus fortasse verbis utebatur et 210
quia Latine non pessime loquebatur, usu, credo, aliquo
domestico; nam litterarum admodum nihil sciebat; sed
magni interest quos quisque audiat cotidie domi, quibus-
cum loquatur a puero, quem ad modum patres, paeda-
gogi, matres etiam loquantur. legimus epistulas Corne- 211
liae matris Gracchorum: apparet, filios non tam in gremio
educatos quam in sermone matris. auditus est nobis
Laeliae C. F. saepe sermo: ergo illam patris elegantia

tinctam vidimus et filias eius Mucias ambas, quarum
sermo mihi fuit notus, et neptes Licinias, quas nos qui-
dem ambas, hanc vero Scipionis etiam tu, Brute, credo,
aliquando audisti loquentem.' 'ego vero ac libenter qui-
dem,' inquit Brutus 'et eo libentius, quod L. Crassi erat
212 filia.' 'quid Crassum' inquam 'illum censes, istius Li-
ciniae filium, Crassi testamento qui fuit adoptatus?'
'summo iste quidem dicitur ingenio fuisse,' inquit; et
vero hic Scipio, conlega meus, mihi sane bene et loqui
videtur et dicere.' 'recte' inquam 'iudicas, Brute; etenim
istius genus est ex ipsius sapientiae stirpe generatum;
nam et de duobus avis iam diximus, Scipione et Crasso;
et de tribus proavis, Q. Metello, cuius quattuor filii; P.
Scipione, qui ex dominatu Ti. Gracchi privatus in liber-
tatem rem publicam vindicavit; Q. Scaevola augure, qui
213 peritissimus iuris idemque percomis est habitus. iam
duorum abavorum quam est inlustre nomen, P. Scipio-
nis, qui bis consul fuit, qui est corculum dictus, alterius
omnium sapientissimi, C. Laelii!' 'o generosam' inquit
'stirpem et tamquam in unam arborem plura genera,
sic in istam domum multorum insitam [atque inlumina-
59 tam] sapientiam! similiter igitur suspicor, ut conferamus
parva magnis, Curionis, etsi pupillus relictus est, patrio
fuisse instituto puro sermone adsuefactam domum: et eo
magis hoc iudico, quod neminem ex eis quidem, qui ali-
quo in numero fuerunt, cognovi in omni genere honesta-
214 rum artium tam indoctum, tam rudem: nullum ille
poëtam noverat, nullum legerat oratorem, nullam me-
moriam antiquitatis conlegerat; non publicum ius, non
privatum et civile cognoverat, quamquam hoc quidem
fuit etiam in aliis et magnis quidem oratoribus, quos
parum his instructos artibus vidimus, ut Sulpicium, ut
Antonium; sed ei tamen unum illud habebant, dicendi
opus elaboratum; idque cum constaret ex quinque notis-
simis partibus, nemo in aliqua parte earum omnino nihil
poterat; in quacumque enim una plane clauderet, orator
215 esse non posset. sed tamen alius in alia excellebat ma-
gis: reperiebat quid dici opus esset, et quo modo prae-
parari et quo loco locari, memoriaque ea comprehendebat
Antonius; excellebat autem actione; erantque ei quaedam

ex his paria cum Crasso, quaedam etiam superiora: at
Crassi magis enitebat oratio. nec vero Sulpicio neque
Cottae dicere possumus neque cuiquam bono oratori rem
ullam ex illis quinque partibus plane atque omnino de-
fuisse: itaque in Curione hoc verissime iudicari potest, 216
nulla re una magis oratorem commendari quam verbo-
rum splendore et copia: nam cum tardus in cogitando
tum in instruendo dissipatus fuit; reliqua duo sunt, agere 60
et meminisse: in utroque cachinnos inridentium commo-
vebat: motus erat is, quem et C. Iulius in perpetuum
notavit, cum ex eo in utramque partem toto corpore
vacillante quaesivit, quis loqueretur e lintre; et Cn. Sici-
nius homo impurus, sed admodum ridiculus [neque aliud
in eo oratoris simile quicquam]: is cum tribunus plebis 217
Curionem et Octavium consules produxisset Curioque
multa dixisset sedente Cn. Octavio conlega, qui de-
vinctus erat fasciis et multis medicamentis propter do-
lorem artuum delibutus, 'numquam,' inquit 'Octavi,
conlegae tuo gratiam referes; qui nisi se suo more iacta-
visset, hodie te istic muscae comedissent.' memoria
autem ita fuit nulla, ut aliquotiens, tria cum proposuis-
set, aut quartum adderet aut tertium quaereret; qui in
iudicio privato vel maximo, cum ego pro Titinia Cottae
peroravissem, ille contra me pro Ser. Naevio diceret,
subito totam causam oblitus est idque veneficiis et can-
tionibus Titiniae factum esse dicebat. magna haec im- 218
memoris ingenii signa; sed nihil turpius quam quod
etiam in scriptis obliviscebatur quid paulo ante posuis-
set, ut in eo libro, ubi se exeuntem e senatu et cum
Pansa nostro et cum Curione filio conloquentem facit,
[cum senatum Caesar consul habuisset,] omnisque ille
sermo ducitur e percontatione filii quid in senatu esset
actum: in quo multis verbis cum inveheretur in Caesa-
rem Curio, [disputatioque esset inter eos, ut est con-
suetudo dialogorum,] cum sermo esset institutus senatu
misso, quem senatum Caesar consul habuisset, reprehen-
dit eas res, quas idem Caesar anno post et deinceps
reliquis annis administravit in Gallia. tum Brutus ad- 61 219
mirans 'tantamne fuisse oblivionem' inquit 'in scripto
praesertim, ut ne legens quidem umquam senserit quan-

tum flagitii commisisset?' 'quid autem, inquam 'Brute, stultius, quam, si ea vituperare volebat, quae vituperavit, non eo tempore instituere sermonem, cum illarum rerum iam tempora praeterissent? sed ita totus errat, ut in eodem sermone dicat in senatum se Caesare consule non accedere, et id dicat ipso consule exiens e senatu. iam, qui hac parte animi, quae custos est ceterarum ingenii partium, tam debilis esset, ut ne in scripto quidem meminisset quid paulo ante posuisset, huic minime mirum
220 est ex tempore dicenti solitam effluere mentem: itaque cum ei nec officium deesset et flagraret studio dicendi, perpaucae ad eum causae deferebantur; orator autem [vivis eius aequalibus] proximus optimis numerabatur propter verborum bonitatem, ut ante dixi, et expeditam ac profluentem quodam modo celeritatem. itaque eius orationes aspiciendas tamen censeo: sunt illae quidem languidiores, verum tamen possunt augere et quasi alere id bonum, quod in illo mediocriter fuisse concedimus; quod habet tantam vim, ut solum sine aliis in Curione speciem oratoris alicuius effecerit. sed ad instituta redeamus.

62 In eodem igitur numero eiusdem aetatis C. Carbo
221 fuit illius eloquentissimi viri filius: non satis acutus orator, sed tamen orator numeratus est: erat in verbis gravitas et facile dicebat et auctoritatem naturalem quandam habebat oratio; acutior Q. Varius rebus inveniendis nec minus verbis expeditus; fortis vero actor et vehemens et verbis nec inops nec abiectus et quem plane oratorem dicere auderes, Cn. Pomponius lateribus pugnans,
222 incitans animos, acer, acerbus, criminosus. multum ab his aberat L. Fufius, tamen ex accusatione M.' Aquilii diligentiae fructum ceperat. nam M. Drusum tuum magnum avunculum, gravem oratorem, ita dumtaxat cum de re publica diceret; L. autem Lucullum etiam acutum, patremque tuum, Brute, iuris quoque et publici et privati sane peritum; M. Lucullum, M. Octavium Cn. F., qui tantum auctoritate dicendoque valuit, ut legem Semproniam frumentariam populi frequentis suffragiis abrogaverit; Cn. Octavium M. F., M. Catonem patrem, Q. etiam Catulum filium abducamus ex acie, id est a iudi-

ciis, et in praesidiis rei publicae, cui facile satis facere
possint, conlocemus; eodem Q. Caepionem referrem, nisi 223
nimis equestri ordini deditus a senatu dissedisset. Cn.
Carbonem, M. Marium et ex eodem genere compluris
minime dignos elegantis conventus auribus aptissimos
cognovi turbulentis contionibus; quo in genere, ut in
his perturbem aetatum ordinem, nuper L. Quinctius fuit;
aptior etiam Palicanus auribus imperitorum. et quoniam 224
huius generis facta mentio est, seditiosorum omnium
post Gracchos L. Appuleius Saturninus eloquentissimus
visus est, magis specie tamen et motu atque ipso amictu
capiebat homines quam aut dicendi copia aut mediocritate prudentiae; longe autem post natos homines improbissimus C. Servilius Glaucia, sed peracutus et callidus
cum primisque ridiculus. is ex summis et fortunae et
vitae sordibus in praetura consul factus esset, si rationem eius haberi licere iudicatum esset, nam et plebem
tenebat et equestrem ordinem beneficio legis devinxerat,
[is praetor eodem die, quo Saturninus tribunus plebis,
Mario et Flacco consulibus publice est interfectus;] homo
simillimus Atheniensis Hyperboli, cuius improbitatem veteres Atticorum comoediae notaverunt: quos est Sex. Ti- 225
tius consecutus homo loquax sane et satis acutus, sed
tam solutus et mollis in gestu, ut saltatio quaedam
nasceretur, cui saltationi Titius nomen esset: ita cavendum est ne quid in agendo dicendove facias, cuius imitatio rideatur. sed ad paulo superiorem aetatem re- 63
vecti sumus: nunc ad eam, de qua aliquantum sumus
locuti, revertamur.

Coniunctus igitur Sulpicii aetati P. Antistius fuit, 226
rabula sane probabilis, qui multos cum tacuisset annos
neque contemni solum, sed inrideri etiam solitus esset,
in tribunatu primum contra C. Iulii illam consulatus petitionem extraordinariam veram causam agens est probatus; et eo magis, quod eandem causam cum ageret
eius conlega ille ipse Sulpicius, hic plura et acutiora
dicebat; itaque post tribunatum primo multae ad eum
causae, deinde omnes maximae, quaecumque erant, deferebantur. rem videbat acute, componebat diligenter, 227
memoria valebat; verbis non ille quidem ornatis uteba-

tur, sed tamen non abiectis; expedita autem erat et perfacile currens oratio, et erat eius quidam tamquam habitus non inurbanus; actio paulum cum vitio vocis tum etiam ineptiis claudicabat. hic temporibus floruit eis, quibus inter profectionem reditumque L. Sullae sine iure fuit et sine ulla dignitate res publica; hoc etiam magis probabatur, quod erat ab oratoribus quaedam in foro solitudo: Sulpicius occiderat, Cotta aberat et Curio, vivebat e reliquis patronis eius aetatis nemo praeter Carbonem et Pomponium, quorum utrumque facile supera-
64 bat; inferioris autem aetatis erat proximus L. Sisenna,
228 doctus vir et studiis optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus rei publicae, non sine facetiis, sed neque laboris multi nec satis versatus in causis; interiectusque inter duas aetates Hortensii et Sulpicii nec maiorem consequi poterat et minori necesse erat cedere. huius omnis facultas ex historia ipsius perspici potest, quae cum facile omnis vincat superiores, tum indicat tamen quantum absit a summo quamque genus hoc scriptionis nondum sit satis Latinis litteris inlustratum. nam Q. Hortensii admodum adulescentis ingenium ut Phidiae signum
229 simul aspectum et probatum est: is L. Crasso Q. Scaevola consulibus primum in foro dixit et apud hos ipsos quidem consules, et cum eorum, qui adfuerunt, tum ipsorum consulum, qui omnis intellegentia anteibant, iudicio discessit probatus. undeviginti annos natus erat eo tempore, est autem L. Paullo C. Marcello consulibus mortuus; ex quo videmus eum in patronorum numero annos quattuor et quadraginta fuisse. hoc de oratore paulo post plura dicemus, hoc autem loco voluimus eius aetatem in disparem oratorum includere; quamquam id quidem omnibus usu venire necesse fuit, quibus paulo longior vita contigit, ut et cum multo maioribus natu, quam essent ipsi, et cum aliquanto minoribus compararentur: ut Accius isdem aedilibus ait se et Pacuvium docuisse fabulam, cum ille octoginta, ipse triginta annos natus
230 esset; sic Hortensius non cum suis aequalibus solum, sed et mea cum aetate et cum tua, Brute, et cum aliquanto superiore coniungitur; si quidem et Crasso vivo dicere solebat et magis iam etiam vig*ente* *flor*ebat An-

tonio, et cum Philippo iam sene pro Cn. Pompeii bonis
dicens in illa causa, adulescens cum esset, princeps fuit
et in eorum, quos in Sulpicii aetate posui, numerum fa-
cile pervenerat et suos inter aequalis M. Pisonem, M.
Crassum, Cn. Lentulum, P. Lentulum Suram longe
praestitit et me adulescentem nactus *aemulum* octo annis
minorem, quam erat ipse, multos annos in studio eius-
dem laudis exercuit et tecum simul, sicut ego pro multis,
sic ille pro Appio Claudio dixit paulo ante mortem.
vides igitur, ut ad te oratorem, Brute, pervenerimus, 65 231
tam multis inter nostrum tuumque initium dicendi inter-
positis oratoribus? ex quibus, quoniam in hoc sermone
nostro statui neminem eorum, qui viverent, nominare,
ne vos curiosius eliceretis ex me quid de quoque iudica-
rem, eos, qui iam sunt mortui, nominabo.' tum Brutus
'non est' inquit 'ista causa, quam dicis, quam ob rem
de eis, qui vivunt, nihil velis dicere.' 'quaenam igitur'
inquam 'est?' 'vereri te' inquit 'arbitror ne per nos hic
sermo tuus emanet et ei tibi suscenseant, quos praeter-
ieris.' 'quid? vos' inquam 'tacere non poteritis?' 'nos
quidem' inquit 'facillime; sed tamen te arbitror malle
ipsum tacere quam taciturnitatem nostram experiri.' tum 232
ego 'vere tibi,' inquam 'Brute, dicam: non me existi-
mavi in hoc sermone usque ad hanc aetatem esse ven-
turum; sed ita traxit ordo aetatum orationem, ut iam ad
minores etiam pervenerim.' 'interpone igitur,' inquit 'si
quos videtur; deinde redeamus ad te et ad Hortensium.'
'immo vero' inquam 'ad Hortensium; de me alii dicent,
si qui volent.' 'minime vero,' inquit 'nam etsi me fa-
cile omni tuo sermone tenuisti, tamen is mihi longior
videtur, quod propero audire de te; nec vero tam de
virtutibus dicendi tuis, quae cum omnibus tum certe
mihi notissimae sunt, quam quod gradus tuos et quasi
processus dicendi studeo cognoscere.' 'geretur' in- 233
quam 'tibi mos, quoniam me non ingenii praedicatorem
esse vis, sed laboris mei; verum interponam, ut pla-
cet, alios et a M. Crasso, qui fuit aequalis Hortensii,
exordiar.

Is igitur mediocriter a doctrina instructus, angustius 66
etiam a natura, labore et industria et quod adhibebat ad

obtinendas causas curam etiam et gratiam, in principibus patronis aliquot annos fuit. in huius oratione sermo Latinus erat, verba non abiecta, res compositae diligenter; nullus flos tamen neque lumen ullum, animi magna, vocis parva contentio, omnia fere ut similiter atque uno modo dicerentur. nam huius aequalis et inimicus C. Fimbria non ita diu iactare se potuit; qui omnia magna voce dicens, verborum sane bonorum cursu quodam incitato ita furebat tamen, ut mirarere tam alias res agere
234 populum, ut esset insano inter disertos locus. Cn. autem Lentulus multo maiorem opinionem dicendi actione faciebat, quam quanta in eo facultas erat: qui cum esset nec peracutus, quamquam et ex facie et ex voltu videbatur, nec abundans verbis, etsi fallebat in eo ipso, sic intervallis, exclamationibus, voce suavi et canora, admiranda dignitate valebat in agendo, ut ea, quae deerant, non desiderarentur. ita, tamquam Curio copia non nulla verborum, nullo alio bono, tenuit oratorum locum,
235 sic Lentulus ceterarum virtutum dicendi mediocritatem actione occultavit, in qua excellens fuit; neque multo secus P. Lentulus, cuius et excogitandi et loquendi tarditatem tegebat formae dignitas, corporis motus plenus et artis et venustatis, vocis et suavitas et magnitudo, sed in hoc nihil praeter actionem fuit, cetera etiam mi-
67 236 nora quam in superiore. M. Piso quidquid habuit, habuit ex disciplina maximeque ex omnibus, qui ante fuerunt, Graecis doctrinis eruditus fuit. habuit a natura genus quoddam acuminis, quod etiam arte limaverat, quod erat in reprehendendis verbis versutum et sollers, sed saepe stomachosum, non numquam frigidum, interdum etiam facetum. is laborem quasi cursum forensem diutius non tulit, quod et corpore erat infirmo et hominum ineptias ac stultitias, quae devorandae nobis sunt, non ferebat iracundiusque respuebat sive morose, ut putabatur, sive ingenuo liberoque fastidio: itaque cum satis floruisset adulescens, minor haberi est coeptus postea; deinde ex virginum iudicio magnam laudem est adeptus et ex eo tempore quasi revocatus in cursum tenuit locum tam diu, quam ferre potuit laborem; postea, quantum detraxit ex studio, tantum amisit ex gloria.

P. Murena mediocri ingenio, sed magno studio rerum veterum, litterarum et studiosus et non imperitus, multae industriae et magni laboris fuit. C. Censorinus Graecis litteris satis doctus, quod proposuerat, explicans expedite, non invenustus actor, sed iners et inimicus fori. L. Turius parvo ingenio, sed multo labore, quoquo modo poterat, *et* saepe dicebat; itaque ei paucae centuriae ad 237
consulatum defuerunt. C. Macer auctoritate semper 238
eguit, sed fuit patronus propemodum diligentissimus. huius si vita, si mores, si voltus denique non omnem commendationem ingenii everteret, maius nomen in patronis fuisset: non erat abundans, non inops tamen; non valde nitens, non plane horrida oratio; vox gestus et omnis actio sine lepore; at in inveniendis componendisque rebus mira adcuratio, ut non facile in ullo diligentiorem maioremque cognoverim, sed eam ut citius veteratoriam quam oratoriam diceres. hic etsi etiam in publicis causis probabatur, tamen in privatis inlustriorem
obtinebat locum. C. deinde Piso statarius et sermonis 68 239
plenus orator, minime ille quidem tardus in excogitando, verum tamen voltu et simulatione multo etiam acutior, quam erat, videbatur; nam eius aequalem M.' Glabrionem bene institutum avi Scaevolae diligentia socors ipsius natura neglegensque tardaverat. etiam L. Torquatus elegans in dicendo, in existimando admodum prudens, toto genere perurbanus. meus autem aequalis Cn. Pompeius vir ad omnia summa natus maiorem dicendi gloriam habuisset, nisi eum maioris gloriae cupiditas ad bellicas laudes abstraxisset: erat oratione satis amplus, rem prudenter videbat; actio vero eius habebat et in voce magnum splendorem et in motu summam dignita-
tem. noster item aequalis D. Silanus vitricus tuus stu- 240
dii ille quidem habuit non multum, sed acuminis et orationis satis. Q. Pompeius A. F., qui Bithynicus dictus est, biennio quam nos fortasse maior, summo studio dicendi multaque doctrina, incredibili labore atque industria; quod scire possum: fuit enim mecum et cum M. Pisone cum amicitia tum studiis exercitationibusque coniunctus. huius actio non satis commendabat orationem; in hac enim satis erat copiae, in illa autem leporis

241 parum. erat eius aequalis P. Autronius voce peracuta
atque magna, nec alia re ulla probabilis, et L. Octavius
Reatinus, qui cum multas iam causas diceret, adulescens
est mortuus; — is tamen ad dicendum veniebat magis
audacter quam parate — et C. Staienus, qui se ipse
adoptaverat et de Staieno Aelium fecerat, fervido quo-
dam et petulanti et furioso genere dicendi; quod quia
multis gratum erat et probabatur, ascendisset ad hono-
res, nisi in facinore manifesto deprehensus poenas legi-
69 bus et iudicio dedisset. eodem tempore C. L. Caepasii
242 fratres fuerunt, qui multa opera, ignoti homines et re-
pentini, quaestores celeriter facti sunt, oppidano quo-
dam et incondito genere dicendi. addamus huc etiam,
ne quem vocalem praeterisse videamur, C. Cosconium
Calidianum, qui nullo acumine eam tamen verborum co-
piam, si quam habebat, praebebat populo cum multa
concursatione magnoque clamore, quod idem faciebat Q.
Arrius, qui fuit M. Crassi quasi secundarum. is omni-
bus exemplo debet esse, quantum in hac urbe polleat
multorum oboedire tempori multorumque vel honori vel
243 periculo servire: his enim rebus infimo loco natus et ho-
nores et pecuniam et gratiam consecutus etiam in pa-
tronorum sine doctrina sine ingenio aliquem numerum
pervenerat; sed ut pugiles inexercitati, etiamsi pugnos
et plagas Olympiorum cupidi ferre possunt, solem ta-
men saepe ferre non possunt, sic ille, cum omni iam
fortuna prospere functus labores etiam magnos exce-
pisset, illius iudicialis anni severitatem quasi solem non
tulit.

244 Tum Atticus 'tu quidem de faece' inquit 'hauris, idque
iam dudum; sed tacebam: hoc vero non putabam, te us-
que ad Staienos et Autronios esse venturum.' 'non puto'
inquam 'existimare te ambitione me labi, quippe de mor-
tuis; sed ordinem sequens in memoriam notam et aequa-
lem necessario incurro; volo autem hoc perspici, omni-
bus conquisitis, qui in multitudine dicere ausi sint,
memoria quidem dignos perpaucos, verum qui omnino
nomen habuerint, non ita multos fuisse. sed ad sermo-
70 nem institutum revertamur: T. Torquatus T. F. et doctus
245 vir ex Rhodia disciplina Molonis et a natura ad dicen-

dum satis solutus atque expeditus, qui si vita suppeditavisset, sublato ambitu consul factus esset, plus facultatis habuit ad dicendum quam voluntatis, itaque studio huic non satis fecit; officio vero nec in suorum necessariorum causis nec in sententia senatoria defuit. etiam M. Pon- 246
tidius municeps noster multas privatas causas actitavit, celeriter sane verba volvens nec hebes in causis vel dicam plus etiam quam non hebes, sed effervescens in dicendo stomacho saepe iracundiaque vehementius; ut non cum adversario solum, sed etiam, quod mirabile esset, cum iudice ipso, cuius delenitor esse debet orator, iurgio saepe contenderet. M. Messalla minor natu quam nos, nullo modo inops, sed non nimis ornatus genere verborum; prudens, acutus, minime incautus patronus, in causis cognoscendis componendisque diligens, magni laboris, multae operae multarumque causarum. duo etiam 247
Metelli, Celer et Nepos, non nihil in causis versati nec sine ingenio nec indocti, hoc erant populare dicendi genus adsecuti; Cn. autem Lentulus Marcellinus nec umquam indisertus et in consulatu pereloquens visus est, non tardus sententiis, non inops verbis, voce canora, facetus satis. C. Memmius L. F. perfectus litteris, sed Graecis, fastidiosus sane Latinarum, argutus orator verbisque dulcis, sed fugiens non modo dicendi, verum etiam cogitandi laborem, tantum sibi de facultate detraxit, quantum imminuit industriae.'

Hoc loco Brutus 'quam vellem' inquit 'de his etiam 71
oratoribus, qui hodie sunt, tibi dicere liberet! et, si de 248
aliis minus, de duobus tamen, quos a te scio laudari solere, Caesare et Marcello, audirem non minus libenter, quam audivi de eis, qui fuerunt.' 'cur tandem?' inquam 'an exspectas quid ego iudicem de istis, qui tibi sunt aeque noti ac mihi?' 'mihi mehercule' inquit 'Marcellus satis est notus; Caesar autem parum; illum enim saepe audivi, hic, cum ego iudicare iam aliquid possem, afuit.' 249
'quid igitur de illo iudicas,' *inquam*, 'quem saepe audivisti?' 'quid censes,' inquit 'nisi id, quod habiturus es similem tui?' 'ne ego,' inquam 'si ita est, velim tibi eum placere quam maxime.' 'atqui et ita est,' inquit 'et vehementer placet; nec vero sine causa; nam et

didicit et omissis ceteris studiis unum id egit seseque
250 cotidianis commentationibus acerrime exercuit: itaque et
lectis utitur verbis et frequentibus et splendore vocis et
dignitate motus fit speciosum et inlustre, quod dicit;
omniaque sic suppetunt, ut ei nullam deesse virtutem
oratoris putem; maximeque laudandus est, qui hoc tem-
pore ipso, quod liceat, in hoc communi nostro et quasi
fatali malo consoletur se cum conscientia optimae mentis
tum etiam usurpatione et renovatione doctrinae: vidi
enim Mytilenis nuper virum atque, ut dixi, vidi plane
virum. itaque cum eum antea tui similem in dicendo
viderim, tum vero nunc a doctissimo viro tibique, ut
intellexi, amicissimo Cratippo instructum omni copia
251 multo videbam similiorem.' hic ego 'etsi' inquam 'de
optimi viri nobisque amicissimi laudibus libenter audio,
tamen incurro in memoriam communium miseriarum,
quarum oblivionem quaerens hunc ipsum sermonem pro-
duxi longius. sed de Caesare cupio audire, quid tan-
72 dem Atticus iudicet.' et ille 'praeclare' inquit 'tibi con-
stas, ut de eis, qui nunc sint, nihil velis ipse dicere; et
hercle si sic ageres, ut de eis egisti, qui iam mortui
sunt, neminem ut praetermitteres, ne tu in multos Au-
tronios et Staienos incurreres: qua re, sive hanc turbam
effugere voluisti sive veritus es, ne quis se aut praeteri-
tum aut non satis laudatum queri posset, de Caesare
tamen potuisti dicere, praesertim cum et tuum de illius
ingenio notissimum iudicium esset nec illius de tuo ob-
252 scurum.' 'sed tamen, Brute,' inquit Atticus 'de Caesare
et ipse ita iudico et de hoc huius generis acerrimo existi-
matore saepissime audio, illum omnium fere oratorum
Latine loqui elegantissime; nec id solum domestica con-
suetudine, ut dudum de Laeliorum et Muciorum familiis
audiebamus, sed, quamquam id quoque credo fuisse,
tamen, ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis
litteris et eis quidem reconditis et exquisitis summoque
253 studio et diligentia est consecutus: qui etiam in maximis
occupationibus cum ad te ipsum' inquit in me intuens 'de
ratione Latine loquendi adcuratissime scripserit primo-
que in libro dixerit, verborum delectum originem esse
eloquentiae, tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me

de illo maluit quam se dicere, laudem singularem; nam
scripsit his verbis, cum hunc nomine esset adfatus: 'ac-
si, ut cogitata praeclare eloqui possent, non nulli studio
et usu elaboraverunt, cuius te paene principem copiae
atque inventorem bene de nomine ac dignitate populi Ro-
mani meritum esse existimare debemus, hunc facilem et
cotidianum novisse sermonem nunc pro relicto est haben-
dum.' tum Brutus 'amice hercule' inquit 'et magnifice 73
te laudatum puto, quem non solum principem atque in- 254
ventorem copiae dixerit, quae erat magna laus, sed etiam
bene meritum de populi Romani nomine et dignitate;
quo enim uno vincebamur a victa Graecia, id aut ere-
ptum illis est aut certe nobis cum illis communicatum.
hanc autem' inquit 'gloriam testimoniumque Caesaris 255
tuae quidem supplicationi non, sed triumphis multorum
antepono.' 'et recte quidem,' inquam 'Brute: modo sit
hoc Caesaris iudicii, non benevolentiae testimonium: plus
enim certe attulit huic populo dignitatis, quisquis est
ille, si modo est aliquis, qui non inlustravit modo, sed
etiam genuit in hac urbe dicendi copiam, quam illi, qui
Ligurum castella expugnaverunt, ex quibus multi sunt,
ut scitis, triumphi: verum quidem si audire volumus, 256
omissis illis divinis consiliis, quibus saepe constituta est
imperatorum sapientia salus civitatis aut belli aut domi,
multo *magnus* orator praestat minutis imperatoribus.' 'at
prodest plus imperator.' — 'quis negat? sed tamen —
non metuo ne mihi adclametis; est autem quod sentias
dicendi liber locus — malim mihi L. Crassi unam pro
M.' Curio dictionem quam castellanos triumphos duo.'
'at plus interfuit rei publicae castellum capi Ligurum
quam bene defendi causam M.' Curii.' 'credo: sed Athe- 257
niensium quoque plus interfuit firma tecta in domiciliis
habere quam Minervae signum ex ebore pulcherrimum;
tamen ego me Phidiam esse mallem quam vel optimum
fabrum tignarium. qua re non quantum quisque prosit,
sed quanti quisque sit ponderandum est; praesertim cum
pauci pingere egregie possint aut fingere; operarii autem
aut baiuli deesse non possint. sed perge, Pomponi, de 74
Caesare et redde quae restant.' 258

'Solum quidem' inquit ille 'et quasi fundamentum

oratoris vides, locutionem emendatam et Latinam, cuius
penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis aut scientiae,
sed quasi bonae consuetudinis: mitto C. Laelium, P.
Scipionem: aetatis illius ista fuit laus tamquam innocen-
tiae sic Latine loquendi; nec omnium tamen; nam illo-
rum aequalis Caecilium et Pacuvium male locutos vide-
mus; sed omnes tum fere, qui nec extra urbem hanc
vixerant nec eos aliqua barbaries domestica infuscaverat,
recte loquebantur. sed hanc certe rem deteriorem ve-
tustas fecit et Romae et in Graecia: confluxerunt enim
et Athenas et in hanc urbem multi inquinate loquentes
ex diversis locis; quo magis expurgandus est sermo et
adhibenda tamquam obrussa ratio, quae mutari non
potest, nec utendum pravissima consuetudinis regula.
259 T. Flamininum, qui cum Q. Metello consul fuit, pueri
vidimus; existimabatur bene Latine *loqui*, sed litteras
nesciebat; Catulus erat ille quidem minime indoctus, ut
a te paulo est ante dictum, sed tamen suavitas vocis et
lenis appellatio litterarum bene loquendi famam con-
fecerat; Cotta, qui se valde dilatandis litteris a similitu-
dine Graecae locutionis abstraxerat sonabatque contra-
rium Catulo, subagreste quiddam planeque subrusticum,
alia quidem quasi inculta et silvestri via ad eandem lau-
dem pervenerat; Sisenna autem quasi emendator sermo-
nis usitati cum esse vellet, ne a C. Rusio quidem [ac-
cusatore] deterreri potuit quo minus inusitatis verbis
260 uteretur.' 'quidnam istuc est?' inquit Brutus 'aut quis
est iste C. Rusius?' et ille 'fuit accusator' inquit 'vetus,
quo accusante C. Hirtuleium Sisenna defendens dixit
75 quaedam eius sputatilica esse crimina: tum C. Rusius
'circumvenior,' inquit 'iudices, nisi subvenitis: Sisenna
quid dicat nescio; metuo insidias: sputatilica, quid est
hoc? sputa quid sit scio, tilica nescio.' maximi risus:
sed ille tamen familiaris meus recte loqui putabat esse
261 inusitate loqui; Caesar autem rationem adhibens con-
suetudinem vitiosam et corruptam pura et incorrupta
consuetudine emendat; itaque cum ad hanc elegantiam
verborum Latinorum, quae, etiam si orator non sis et sis
ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adiungit
illa oratoria ornamenta dicendi, [tum] videtur tamquam

tabulas bene pictas conlocare in bono lumine: hanc cum habeat praecipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere. splendidam quandam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica et generosa quodam modo.' tum Brutus 'ora- 262
tiones quidem eius mihi vehementer probantur; compluris autem legi; atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum.' 'valde quidem' inquam 'probandos; nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta; sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volent illa calamistris inurere; sanos quidem homines a scribendo deterruit: nihil est enim in historia pura et inlustri brevitate dulcius. sed ad eos, si placet, qui vita excesserunt, revertamur.

C. Sicinius igitur Q. Pompeii illius, qui censor fuit, 76
ex filia nepos, quaestorius mortuus est, probabilis orator, 263
iam vero etiam probatus, ex hac inopi ad ornandum, sed ad inveniendum expedita Hermagorae disciplina: ea dat rationes certas et praecepta dicendi: quae si minorem habent apparatum, sunt enim exilia, tamen habent ordinem et quasdam errare in dicendo non patientis vias. has ille tenens et paratus ad causas veniens, verborum non egens, ipsa illa comparatione disciplinaque dicendi iam in patronorum numerum pervenerat. erat etiam vir doctus in primis C. Visellius Varro, con- 264
sobrinus meus, qui fuit cum Sicinio aetate coniunctus et cum post curulem aedilitatem iudex quaestionis esset, est mortuus: in quo fateor volgi iudicium a iudicio meo dissensisse; nam populo non erat satis vendibilis: praeceps quaedam et cum idcirco obscura, quia peracuta, tum rapida [et] celeritate caecata oratio; sed neque verbis aptiorem cito alium dixerim neque sententiis crebriorem; praeterea perfectus in litteris iurisque civilis iam a patre Aculeone traditam tenuit disciplinam. reliqui sunt, qui 265
mortui sint, L. Torquatus, quem tu non tam cito rhetorem dixisses, etsi non deerat oratio, quam, ut Graeci dicunt, πολιτικόν; erant in eo plurimae litterae nec eae volgares, sed interiores quaedam et reconditae; divina memoria, summa verborum et gravitas et elegantia, at-

que haec omnia vitae decorabat dignitas et integritas.
me quidem admodum delectabat etiam Triarii in illa
aetate plena litteratae senectutis oratio. quanta severitas
in voltu! quantum pondus in verbis! quam nihil non
266 consideratum exibat ex ore!' tum Brutus Torquati et
Triarii mentione commotus, utrumque enim eorum ad-
modum dilexerat, 'ne ego,' inquit 'ut omittam cetera,
quae sunt innumerabilia, de istis duobus cum cogito,
doleo nihil tuam perpetuam auctoritatem de pace va-
luisse! nam nec istos excellentis viros nec multos alios
praestantis civis res publica perdidisset.' 'sileamus,' in-
quam 'Brute, de istis, ne augeamus dolorem, nam et
praeteritorum recordatio est acerba et acerbior exspecta-
tio reliquorum: itaque omittamus lugere et tantum quid
quisque dicendo potuerit, quoniam id quaerimus, prae-
77 dicemus. sunt enim ex eis, qui eodem bello occiderunt,
267 M. Bibulus, qui et scriptitavit adcurate, cum praesertim
non esset orator, et egit multa constanter; Appius Clau-
dius socer tuus, conlega et familiaris meus; hic iam et
satis studiosus et valde cum doctus tum etiam exercita-
tus orator et cum auguralis tum omnis publici iuris anti-
quitatisque nostrae bene peritus fuit; L. Domitius nulla
ille quidem arte, sed Latine tamen et multa cum liber-
268 tate dicebat. duo praeterea Lentuli consulares, quorum
Publius ille nostrarum iniuriarum ultor, auctor salutis,
quicquid habuit, quantumcumque fuit, illud totum habuit
e disciplina; instrumenta naturae deerant; sed tantus
animi splendor et tanta magnitudo, ut sibi omnia, quae
clarorum virorum essent, non dubitaret asciscere eaque
omni dignitate obtineret; L. autem Lentulus satis erat fortis
orator, si modo orator, sed cogitandi non ferebat laborem;
vox canora, verba non horrida sane, ut plena esset animi et
fervoris oratio: quaereres in iudiciis fortasse melius; in
269 re publica quod erat, esse iudicares satis. ne T. quidem
Postumius contemnendus in dicendo; de re publica vero
non minus vehemens orator quam bellator fuit; effrena-
tus et acer nimis, sed bene iuris publici leges atque in-
stituta cognoverat.'

Hoc loco Atticus 'putarem te,' inquit 'ambitiosum
esse, si, ut dixisti, ei, quos iam diu conligis, viverent;

omnis enim commemoras, qui ausi aliquando sunt stan-
tes loqui, ut mihi imprudens M. Servilium praeterisse
videare.' 'non,' inquam 'ego istuc ignoro, Pomponi, 78
multos fuisse, qui verbum numquam in publico fecissent, 270
cum melius aliquando possent quam isti oratores, quos
conligo, dicere; sed his commemorandis etiam illud ad-
sequor, ut intellegatis primum ex omni numero quam
non multi ausi sint dicere, deinde ex eis ipsis quam
pauci fuerint laude digni. itaque ne hos quidem equites 271
Romanos, amicos nostros, qui nuper mortui sunt, *omittam*,
P. Cominium Spoletinum, quo accusante defendi C. Cor-
nelium, in quo et compositum dicendi genus et acre et
expeditum fuit; T. Accium Pisaurensem, cuius accusa-
tioni respondi pro A. Cluentio; qui et adcurate dicebat
et satis copiose, eratque praeterea doctus Hermagorae
praeceptis, quibus etsi ornamenta non satis opima di-
cendi, tamen, ut hastae velitibus amentatae, sic apta
quaedam et parata singulis causarum generibus argu-
menta traduntur. studio autem neminem nec industria 272
maiore cognovi, quamquam ne ingenio quidem qui prae-
stiterit facile dixerim C. Pisoni genero meo: nullum tem-
pus illi umquam vacabat aut a forensi dictione aut a
commentatione domestica aut a scribendo aut a cogi-
tando; itaque tantos processus efficiebat, ut evolare, non
excurrere videretur, eratque verborum et delectus ele-
gans et apta et quasi rotunda constructio; cumque
argumenta excogitabantur ab eo multa et firma ad pro-
bandum tum concinnae acutaeque sententiae; gestusque
natura ita venustus, ut ars etiam, quae non erat, et e
disciplina motus quidam videretur accedere. vereor ne
amore videar plura, quam fuerint in illo, dicere; quod
non ita est: alia enim de illo maiora dici possunt; nam
nec continentia nec pietate nec ullo genere virtutis quem-
quam eiusdem aetatis cum illo conferendum puto. nec 79
vero M. Caelium praetereundum arbitror, quaecumque 273
eius in exitu vel fortuna vel mens fuit; qui quamdiu
auctoritati meae paruit, talis tribunus plebis fuit, ut nemo
contra civium perditorum popularem turbulentamque de-
mentiam a senatu et a bonorum causa steterit constan-
tius; quam eius actionem multum tamen et splendida et

grandis et eadem in primis faceta et perurbana commendabat oratio. graves eius contiones aliquot fuerunt, acres accusationes tres eaeque omnes ex rei publicae contentione susceptae; defensiones, etsi illa erant in eo meliora, quae dixi, non contemnendae tamen saneque tolerabiles. hic cum summa voluntate bonorum aedilis curulis factus esset, nescio quo modo discessu meo discessit a sese ceciditque, posteaquam eos imitari coepit, quos ipse perverterat.

274 Sed de M. Calidio dicamus aliquid, qui non fuit orator unus e multis, potius inter multos prope singularis fuit; ita reconditas exquisitasque sententias mollis et pellucens vestiebat oratio: nihil tam tenerum quam illius comprehensio verborum, nihil tam flexibile, nihil quod magis ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris aeque in potestate fuerit: quae primum ita pura erat, ut nihil liquidius, ita libere fluebat, ut nusquam adhaeresceret; nullum nisi loco positum et tamquam in 'vermiculato emblemate,' ut ait Lucilius, structum verbum videres; nec vero ullum aut durum aut insolens aut humile aut longius ductum; ac non propria verba rerum, sed pleraque translata, sic tamen, ut ea non inruisse in alienum locum, sed immigrasse in suum diceres; nec vero haec soluta nec diffluentia, sed astricta numeris, non aperte nec eodem modo semper, sed varie dissimulanterque
275 conclusis; erant autem et verborum et sententiarum illa lumina, quae vocant Graeci σχήματα, quibus tamquam insignibus in ornatu distinguebatur omnis oratio; QUA DE RE AGITUR autem illud, quod multis locis in iuris consulto-
80 rum includitur formulis, id ubi esset, videbat; accedebat
276 ordo rerum plenus artis, actio liberalis totumque dicendi placidum et sanum genus: quodsi est optimum suaviter dicere, nihil est quod melius hoc quaerendum putes; sed cum a nobis paulo ante dictum sit tria videri esse, quae orator efficere deberet, ut doceret, ut delectaret, ut moveret, duo summe tenuit, ut et rem inlustraret disserendo et animos eorum, qui audirent, devinciret voluptate; aberat tertia illa laus, qua permoveret atque incitaret animos, quam plurimum pollere diximus, nec erat ulla vis atque contentio: sive consilio, quod eos, quorum altior oratio

actioque esset ardentior, furere atque bacchari arbitraretur, sive quod natura non esset ita factus sive quod non consuesset [sive quod non posset]. hoc unum illi, si nihil utilitatis habebat, afuit; si opus erat, defuit. quin etiam 277
memini, cum in accusatione sua Q. Gallio crimini dedisset sibi eum venenum paravisse idque a se esse deprehensum seseque chirographa, testificationes, indicia, quaestiones, manifestam rem deferre diceret deque eo crimine adcurate et exquisite disputavisset, me in respondendo, cum essem argumentatus, quantum res ferebat, hoc ipsum etiam posuisse pro argumento, *eum non veri simile dixisse* quod ille cum pestem capitis sui, cum insidias mortis se comperisse manifesto et manu tenere diceret, tam solute egisset, tam leniter, tam oscitanter: "tu istuc, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres? praeser- 278
tim cum ista eloquentia alienorum hominum pericula defendere acerrime soleas, tuum neglegeres? ubi dolor? ubi ardor animi, qui etiam ex infantium ingeniis elicere voces et querellas solet? nulla perturbatio animi, nulla corporis, frons non percussa, non femur; pedis, quod minimum est, nulla supplosio; itaque tantum afuit, ut inflammares nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus." sic nos summi oratoris vel sanitate vel vitio pro argumento ad diluendum crimen usi sumus.' tum 279
Brutus 'atque dubitamus,' inquit 'utrum ista sanitas fuerit an vitium? quis enim non fateatur, cum ex omnibus oratoris laudibus longe ista sit maxima, inflammare animos audientium et quocumque res postulet modo flectere, qui hac virtute caruerit, id ei, quod maximum fuerit, defuisse?'

'Sit sane ita,' inquam 'sed redeamus ad eum, qui 81
iam unus restat, Hortensium, tum de nobismet ipsis, quoniam id etiam, Brute, postulas, pauca dicemus; quamquam facienda mentio est, ut quidem mihi videtur, duorum adulescentium, qui si diutius vixissent, magnam essent eloquentiae laudem consecuti.' 'C. Curionem te' 280
inquit Brutus 'et C. Licinium Calvum arbitror dicere.' 'recte' inquam 'arbitraris, quorum quidem alter ita facile soluteque verbis volvebat satis interdum acutas, crebras quidem certe sententias, ut nihil posset ornatius esse,

nihil expeditius: atque hic parum a magistris institutus
naturam habuit admirabilem ad dicendum; industriam
non sum expertus; studium certe fuit: qui si me audire
voluisset, ut coeperat, honores quam opes consequi ma-
luisset.' 'quidnam est' inquit 'istuc? et quem ad mo-
281 dum distinguis?' hoc modo': inquam 'cum honos sit
praemium virtutis iudicio studioque civium delatum ad
aliquem, qui eum sententiis, qui suffragiis adeptus est,
is mihi et honestus et honoratus videtur; qui autem oc-
casione aliqua, etiam invitis suis civibus, nactus est im-
perium, ut ille cupiebat, hunc nomen honoris adeptum,
non honorem puto. quae si ille audire voluisset, maxima
cum gratia et gloria ad summam amplitudinem perve-
nisset, ascendens gradibus magistratuum, ut pater eius
fecerat, ut reliqui clariores viri. quae quidem etiam
cum P. Crasso M. F., cum initio aetatis ad amicitiam se
meam contulisset, saepe egisse me arbitror, cum eum
vehementer hortarer, ut eam laudis viam rectissimam
esse duceret, quam maiores eius ei tritam reliquissent;
282 erat enim cum institutus optime tum etiam perfecte
planeque eruditus, ineratque et ingenium satis acre et
orationis non inelegans copia; praetereaque sine adro-
gantia gravis esse videbatur et sine segnitia verecundus.
sed hunc quoque absorbuit aestus quidam insolitae adu-
lescentibus gloriae; qui quia navarat miles operam im-
peratori, imperatorem se statim esse cupiebat; cui mu-
neri mos maiorum aetatem certam, sortem incertam
reliquit: ita gravissimo suo casu, dum Cyri et Alexan-
dri similis esse voluit, qui suum cursum transcurrerant,
et L. Crassi et multorum Crassorum inventus est dis-
82 283 simillimus. sed ad Calvum — is enim nobis erat pro-
positus — revertamur: qui orator fuit cum litteris eru-
ditior quam Curio tum etiam adcuratius quoddam dicendi
et exquisitius adferebat genus; quod quamquam scienter
eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se
atque ipse sese observans metuensque ne vitiosum con-
ligeret, etiam verum sanguinem deperdebat; itaque eius
oratio nimia religione attenuata doctis et attente audien-
tibus erat inlustris; a multitudine autem et a foro, cui
nata eloquentia est, devorabatur.'

Tum Brutus 'Atticum se' inquit 'Calvus noster dici 284
oratorem volebat; inde erat ista exilitas, quam ille de
industria consequebatur.' 'dicebat' inquam 'ita, sed et
ipse errabat et alios etiam errare cogebat; nam si quis
eos, qui nec inepte dicunt nec odiose nec putide, Attice
putat dicere, is recte nisi Atticum probat neminem: in-
sulsitatem enim et insolentiam tamquam insaniam quandam
orationis odit, sanitatem autem et integritatem quasi reli-
gionem et verecundiam oratoris probat: haec omnium
debet oratorum eadem esse sententia; sin autem ieiunita- 285
tem et siccitatem et inopiam, dummodo sit polita, dum
urbana, dum elegans, in Attico genere ponit, hoc recte
dumtaxat; sed quia sunt in Atticis alia meliora, videat
ne ignoret et gradus et dissimilitudines et vim et varie-
tatem Atticorum.' 'Atticos' inquit 'volo imitari.' 'quos?
nec enim est unum genus: nam quid est tam dissimile
quam Demosthenes et Lysias? quam eidem et Hyperi-
des? quam horum omnium Aeschines? quem igitur imi-
taris? si aliquem, ceteri ergo Attice non dicebant; si
omnis, qui potes, cum sint ipsi dissimillimi inter se? in
quo illud etiam quaero, Phalereus ille Demetrius Atti-
cene dixerit: mihi quidem ex illius orationibus redolere
ipsae Athenae videntur; at est floridior, ut ita dicam,
quam Hyperides, quam Lysias: natura quaedam aut vo-
luntas ita dicendi fuit. et quidem duo fuerunt per idem 83
tempus dissimiles inter se, sed Attici tamen: quorum 286
Charisius multarum orationum, quas scribebat aliis, cum
cupere videretur imitari Lysiam; Demochares autem,
qui fuit Demostheni sororis filius, et orationes scripsit
aliquot et earum rerum historiam, quae erant Athenis
ipsius aetate gestae, non tam historico quam oratorio ge-
nere perscripsit: at Charisii volt Hegesias esse similis,
isque se ita putat Atticum, ut veros illos prae se paene
agrestis putet: at quid est tam fractum, tam minutum, 287
tam in ipsa, quam tamen consequitur, concinnitate pue-
rile? 'Atticorum similes esse volumus.' 'optime: suntne
igitur hi Attici oratores?' 'quis negare potest? hos imi-
tamur.' 'quo modo, qui sunt et inter se dissimiles et
aliorum?' 'Thucydidem' inquit 'imitamur.' 'optime, si
historiam scribere, non si causas dicere cogitatis: Thu-

cydides enim rerum gestarum pronuntiator sincerus et
grandis etiam fuit; hoc forense, concertatorium, iudi-
ciale non tractavit genus; orationes autem, quas inter-
posuit, multae enim sunt, eas ego laudare soleo;
imitari neque possim, si velim, nec velim fortasse, si
possim: ut si quis Falerno vino delectetur, sed eo nec
ita novo, ut proximis consulibus natum velit, nec rursus
ita vetere, ut Opimium aut Anicium consulem quaerat;
— 'atqui hae notae sunt optimae;' 'credo: sed nimia
vetustas nec habet eam, quam quaerimus, suavitatem,
288 nec est iam sane tolerabilis; num igitur, qui hoc sentiat,
si is potare velit, de dolio sibi hauriendum putet? mi-
nime; sed quendam sequatur aetatem —: sic ego istis
censuerim et novam istam quasi de [musto ac] lacu fer-
vidam orationem fugiendam nec illam praeclaram Thucy-
didi nimis veterem tamquam Anicianam notam perse-
quendam. ipse enim Thucydides si posterius fuisset,
84 multo maturior fuisset et mitior.' 'Demosthenem igitur
imitemur.' 'o di boni: quid, quaeso, nos aliud agimus
aut quid aliud optamus? at non adsequimur. isti enim
289 videlicet Attici nostri quod volunt adsequuntur: ne illud
quidem intellegunt, non modo ita memoriae proditum
esse, sed ita necesse fuisse, cum Demosthenes dictu-
rus esset, ut concursus audiendi causa ex tota Graecia
fierent; at cum isti Attici dicunt, non modo a corona,
quod est ipsum miserabile, sed etiam ab advocatis relin-
quuntur. qua re si anguste et exiliter dicere est Atti-
corum, sint sane Attici; sed in comitium veniant, ad
stantem iudicem dicant: subsellia grandiorem et plenio-
290 rem vocem desiderant. volo hoc oratori contingat, ut
cum auditum sit eum esse dicturum, locus in subselliis
occupetur, compleatur tribunal, gratiosi scribae sint in
dando et cedendo loco, corona multiplex, iudex erectus;
cum surgat is, qui dicturus sit, significetur a corona
silentium, deinde crebrae adsensiones, multae admiratio-
nes; risus, cum velit, cum velit, fletus: ut, qui haec pro-
cul videat, etiamsi quid agatur nesciat, at placere tamen et
in scena esse Roscium intellegat. haec cui contingant,
eum scito Attice dicere, ut de Pericle audimus, ut de
Hyperide, ut de Aeschine, de ipso quidem Demosthene

maxime. sin autem acutum, prudens et idem sincerum 291
et solidum et exsiccatum genus orationis probant nec illo graviore ornatu oratorio utuntur et hoc proprium esse Atticorum volunt, recte laudant; est enim in arte tanta tamque varia etiam huic minutae subtilitati locus: ita fiet, ut non omnes, qui Attice, eidem bene, sed ut omnes, qui bene, eidem etiam Attice dicant. sed redeamus rursus ad Hortensium.'

'Sane quidem,' inquit Brutus 'quamquam ista mihi 85
tua fuit periucunda a proposita oratione digressio.' tum 292
Atticus 'aliquotiens sum' inquit 'conatus, sed interpellare nolui: nunc quoniam ad perorandum spectare videtur sermo tuus, dicam, opinor, quod sentio.' 'tu vero,' inquam 'Tite.' tum ille 'ego' inquit 'ironiam illam, quam in Socrate dicunt fuisse, qua ille in Platonis et Xenophontis et Aeschinis libris utitur, facetam et elegantem puto, est enim et minime inepti hominis et eiusdem etiam faceti, cum de sapientia disceptetur, hanc sibi ipsum detrahere, eis tribuere inludentem, qui eam sibi adrogant, ut apud Platonem Socrates in caelum effert laudibus Protagoram, Hippiam, Prodicum, Gorgiam, ceteros, se autem omnium rerum inscium fingit et rudem; decet hoc nescio quo modo illum; nec Epicuro, qui id reprehendit, adsentior: sed in historia, qua tu es usus in omni sermone, cum qualis quisque orator fuisset, exponeres, vide, quaeso,' inquit 'ne tam reprehendenda sit ironia quam in testimonio.' 'quorsus' inquam 'istuc? non enim intellego.' 'quia primum' inquit 'ita lauda- 293
visti quosdam oratores, ut imperitos posses in errorem inducere: equidem in quibusdam risum vix tenebam, cum Attico Lysiae Catonem nostrum comparabas, magnum mehercule hominem vel potius summum et singularem virum; nemo dicet secus: sed oratorem? sed etiam Lysiae similem? quo nihil potest esse pictius. bella ironia, si iocaremur; sin adseveramus, vide ne religio nobis tam adhibenda sit quam si testimonium diceremus. ego enim 294
Catonem tuum ut civem, ut senatorem, ut imperatorem, ut virum denique cum prudentia et diligentia tum omni virtute excellentem probo; orationes autem eius, ut illis temporibus, valde laudo; significant enim quandam for-

mam ingenii, sed admodum impolitam et plane rudem;
Origines vero cum omnibus oratoris laudibus refertas di-
ceres et Catonem cum Philisto et Thucydide compa-
rares, Brutone te id censebas an mihi probaturum? quos
enim ne e Graecis quidem quisquam imitari potest, his
tu comparas hominem Tusculanum, nondum suspicantem
86 quale esset copiose et ornate dicere. Galbam laudas.
295 si ut illius aetatis principem, adsentior; sic enim acce-
pimus; sin ut oratorem, cedo, quaeso, orationes — sunt
enim — et dic hunc, quem tu plus quam te amas, Bru-
tum velle te illo modo dicere. probas Lepidi orationes.
paulum hic tibi adsentior; modo ita laudes, ut antiquas;
quod item de Africano, de Laelio, cuius tu oratione
negas fieri quicquam posse dulcius, addis etiam nescio
quid augustius: nomine nos capis summi viri vitaeque
elegantissimae verissimis laudibus. remove haec; ne
ista dulcis oratio ita sit abiecta, ut eam aspicere nemo
296 velit. Carbonem in summis oratoribus habitum scio;
sed cum in ceteris rebus tum in dicendo semper, quo
nihil est melius, id laudari, qualecumque est, solet. dico
idem de Gracchis, etsi de eis ea sunt a te dicta, quibus
ego adsentior. omitto ceteros; venio ad eos, in quibus
iam perfectam putas esse eloquentiam, quos ego audivi
sine controversia magnos oratores, Crassum et Anto-
nium: de horum laudibus tibi prorsus adsentior; sed
tamen non isto modo, ut Polycliti doryphorum sibi Ly-
sippus aiebat, sic tu suasionem legis Serviliae tibi magi-
stram fuisse: haec germana ironia est. cur ita sentiam,
297 non dicam, ne me tibi adsentari putes. omitto igitur,
quae de his ipsis, quae de Cotta, quae de Sulpicio, quae
modo de Caelio dixeris; hi enim fuerunt certe oratores;
quanti autem et quales, tu videris. nam illud minus
curo, quod congessisti operarios omnis; ut mihi videan-
tur mori voluisse non nulli, ut a te in oratorum nume-
87 rum referrentur.' haec cum ille dixisset, 'longi sermonis
initium pepulisti,' inquam 'Attice, remque commovisti
nova disputatione dignam, quam in aliud tempus differa-
298 mus. volvendi enim sunt libri cum aliorum tum in pri-
mis Catonis: intelleges nihil illius liniamentis nisi eorum
pigmentorum, quae inventa nondum erant, florem et co-

lorem defuisse; nam de Crassi oratione sic existimo, ipsum fortasse melius potuisse scribere, alium, ut arbitror, neminem; nec in hoc ironiam dixeris esse, quod eam orationem mihi magistram fuisse dixerim: nam etsi tu melius existimare videris de ea, si quam nunc habemus, facultate, tamen adulescentes quid in Latinis potius imitaremur non habebamus. quod autem plures a 299
nobis nominati sunt, eo pertinuit, ut paulo ante dixi, quod intellegi volui, in eo, cuius omnes cupidissimi essent, quam pauci digni nomine evaderent. qua re εἴρωνα me, ne si Africanus quidem fuit, ut ait in historia sua C. Fannius, existimari velim.' 'ut voles,' inquit Atticus 'ego enim non alienum a te putabam, quod et in Africano fuisset et in Socrate.' tum Brutus 'de isto postea; 300
sed tu' inquit me intuens 'orationes nobis veteres explicabis?' 'vero,' inquam 'Brute; sed in Cumano aut in Tusculano aliquando, si modo licebit; quoniam utroque in loco vicini sumus. sed iam ad id, unde digressi sumus, revertamur. 88

Hortensius igitur cum admodum adulescens orsus 301
esset in foro dicere, celeriter ad maiores causas adhiberi coeptus est; *et* quamquam inciderat in Cottae et Sulpicii aetatem, qui annis decem maiores *erant et* excellente tum Crasso et Antonio, dein Philippo, post Iulio, cum his ipsis dicendi gloria comparabatur. primum memoria tanta, quantam in nullo cognovisse me arbitror, ut quae secum commentatus esset, ea sine scripto verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset: hoc adiumento ille tanto sic utebatur, ut et sua commentata et scripta et nullo referente omnia adversariorum dicta meminisset; ardebat autem cupiditate *dicendi* sic, ut in nullo um- 302
quam flagrantius studium viderim; nullum enim patiebatur esse diem quin aut in foro diceret aut meditaretur extra forum; saepissime autem eodem die utrumque faciebat; attuleratque minime volgare genus dicendi; duas quidem res quas nemo alius: partitiones, quibus de rebus dicturus esset, et conlectiones, memor et quae essent dicta contra, quaeque ipse dixisset. erat in ver- 303
borum splendore elegans, compositione aptus, facultate copiosus; eaque erat cum summo ingenio tum exercitationibus maximis consecutus. rem complectebatur

memoriter, dividebat acute, nec praetermittebat fere quicquam, quod esset in causa aut ad confirmandum aut ad refellendum. vox canora et suavis; motus et gestus etiam plus artis habebat, quam erat oratori satis. hoc igitur florescente Crassus est mortuus, Cotta pulsus, iudicia intermissa bello, nos in forum
89 venimus. erat Hortensius in bello primo anno mi-
304 les, altero tribunus militum; Sulpicius legatus aberat, etiam M. Antonius; exercebatur una lege iudicium Varia ceteris propter bellum intermissis, cui frequens aderam, quamquam pro se ipsi dicebant oratores non illi quidem principes, L. Memmius et Q. Pompeius, sed oratores tamen teste diserto uterque Philippo, cuius in testimonio
305 contentio et vim accusatoris habebat et copiam. reliqui, qui tum principes numerabantur, in magistratibus erant cotidieque fere a nobis in contionibus audiebantur: erat enim tribunus plebis tum C. Curio, quamquam is quidem silebat, ut erat semel a contione universa relictus; Q. Metellus Celer non ille quidem orator, sed tamen non infans; diserti autem Q. Varius, C. Carbo, Cn. Pomponius; et hi quidem habitabant in Rostris; C. etiam Iulius aedilis curulis cotidie fere adcuratas contiones habebat. sed me cupidissimum audiendi primus dolor percussit, Cotta cum est expulsus; reliquos frequenter audiens acerrimo studio tenebar cotidieque et scribens et legens et commentans oratoriis tamen exercitationibus contentus non eram. iam consequente anno Q. Varius
306 sua lege damnatus excesserat; ego autem iuris civilis studio multum operae dabam Q. Scaevolae Q. F., qui quamquam nemini se ad docendum dabat, tamen consulentibus respondendo studiosos audiendi docebat. atque huic anno proximus Sulla consule et Pompeio fuit: tum P. Sulpicii in tribunatu cotidie contionantis totum genus dicendi penitus cognovimus; eodemque tempore, cum princeps Academiae Philo cum Atheniensium optimatibus Mithridatico bello domo profugisset Romamque venisset, totum ei me tradidi admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus, in quo hoc etiam commorabar attentius, quod etsi rerum ipsarum varietas et magnitudo summa me delectatione retinebat, tamen sublata iam

esse in perpetuum ratio iudiciorum videbatur: occiderat 307
Sulpicius illo anno tresque proximo trium aetatum oratores erant crudelissime interfecti, Q. Catulus, M. Antonius, C. Iulius. [eodem anno etiam Moloni Rhodio Romae dedimus operam et actori summo causarum et
magistro.] haec etsi videntur esse a proposita ratione 90
diversa, tamen idcirco a me proferuntur, ut nostrum cursum perspicere, quoniam voluisti, Brute, possis — nam Attico haec nota sunt — et videre quem ad modum simus in spatio Q. Hortensium ipsius vestigiis persecuti.
triennium fere fuit urbs sine armis, sed oratorum aut 308
interitu aut discessu aut fuga — nam aberant etiam adulescentes M. Crassus et Lentuli duo — primas in causis agebat Hortensius; magis magisque cotidie probabatur Antistius; Piso saepe dicebat, minus saepe Pomponius, raro Carbo, semel aut iterum Philippus. at vero ego hoc tempore omni noctis et dies in omnium doctrinarum
meditatione versabar: eram cum Stoico Diodoto, qui 309
cum habitavisset apud me mecumque vixisset, nuper est domi meae mortuus; a quo cum in aliis rebus tum studiosissime in dialectica exercebar, quae quasi contracta et astricta eloquentia putanda est; sine qua etiam tu, Brute, iudicavisti te illam iustam eloquentiam, quam dialecticam dilatatam esse putant, consequi non posse. huic ego doctori et eius artibus variis atque multis ita eram tamen deditus, ut ab exercitationibus oratoriis nullus
dies vacuus esset. commentabar declamitans — sic enim 310
nunc loquuntur — saepe cum M. Pisone et cum Q. Pompeio aut cum aliquo cotidie; idque faciebam multum etiam Latine, sed Graece saepius, vel quod Graeca oratio plura ornamenta suppeditans consuetudinem similiter Latine dicendi adferebat, vel quod a Graecis summis doctoribus, nisi Graece dicerem, neque corrigi possem
neque doceri. tumultus interim [recuperanda re publica] 311
et crudelis interitus oratorum trium, Scaevolae, Carbonis, Antistii: reditus Cottae, Curionis, Crassi, Lentulorum, Pompeii; leges et iudicia constituta; recuperata res publica; ex numero autem oratorum Pomponius, Censorinus, Murena sublati. tum primum nos ad causas et privatas et publicas adire coepimus, non ut in foro

disceremus, quod plerique fecerunt, sed ut, quantum
nos efficere potuissemus, docti in forum veniremus.
312 eodem tempore Moloni dedimus operam; dictatore enim
Sulla legatus ad senatum de Rhodiorum praemiis vene-
rat. itaque prima causa publica pro Sex. Roscio dicta
tantum commendationis habuit, ut non ulla esset quae
non digna nostro patrocinio videretur; deinceps inde
multae, quas nos diligenter elaboratas et tamquam elu-
cubratas adferebamus.

91 Nunc quoniam totum me non naevo aliquo aut cre-
313 pundiis, sed corpore omni videris velle cognoscere, com-
plectar non nulla etiam, quae fortasse videantur minus
necessaria: erat eo tempore in nobis summa gracilitas et
infirmitas corporis, procerum et tenue collum; qui habi-
tus et quae figura non procul abesse putatur a vitae
periculo, si accedit labor et laterum magna contentio,
eoque magis hoc eos, quibus eram carus, commovebat,
quod omnia sine remissione, sine varietate, *vi summa*
314 vocis et totius corporis contentione dicebam: itaque cum
me et amici et medici hortarentur, ut causas agere de-
sisterem, quodvis potius periculum mihi adeundum quam
a sperata dicendi gloria discedendum putavi; sed cum
censerem remissione et moderatione vocis et commutato
genere dicendi me [et] periculum vitare posse [et tem-
peratius dicere], ut consuetudinem dicendi mutarem, ea
causa mihi in Asiam proficiscendi fuit; itaque cum essem
biennium versatus in causis et iam in foro celebratum
315 meum nomen esset, Roma sum profectus. cum venis-
sem Athenas, sex mensis cum Antiocho veteris Acade-
miae nobilissimo et prudentissimo philosopho fui stu-
diumque philosophiae numquam intermissum a prima-
que adulescentia cultum et semper auctum hoc rursus
summo auctore et doctore renovavi; eodem tamen tem-
pore Athenis apud Demetrium Syrum veterem et non
ignobilem dicendi magistrum studiose exerceri solebam.
post a me Asia tota peragrata est, *fuique* cum summis
quidem oratoribus, quibuscum exercebar ipsis libentibus;
quorum erat princeps Menippus Stratonicensis meo iudi-
cio tota Asia illis temporibus disertissimus; et, si nihil
habere molestiarum nec ineptiarum Atticorum est, hic

orator in illis numerari recte potest; adsiduissime autem 316
mecum fuit Dionysius Magnes; erat etiam Aeschylus Cnidius, Adramyttenus Xenocles; hi tum in Asia rhetorum principes numerabantur: quibus non contentus Rhodum veni meque ad eundem, quem Romae audiveram, Molonem applicavi cum actorem in veris causis scriptoremque praestantem tum in notandis animadvertendisque vitiis et instituendo docendoque prudentissimum. is dedit operam, si modo id consequi potuit, ut nimis redundantis nos et superfluentis iuvenili quadam dicendi impunitate et licentia reprimeret et quasi extra ripas diffluentis coërceret: ita recepi me biennio post non modo exercitatior, sed prope mutatus, nam et contentio nimia vocis resederat et quasi deferverat oratio lateribusque vires et corpori mediocris habitus accesserat.

Duo tum excellebant oratores, qui me imitandi cupi- 92
ditate incitarent, Cotta et Hortensius: quorum alter re- 317
missus et lenis et propriis verbis comprehendens solute et facile sententiam, alter ornatus, acer et non talis, qualem tu eum, Brute, iam deflorescentem cognovisti, sed verborum et actionis genere commotior: itaque cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, cui et dicendi ardore eram propior et aetate coniunctior: etenim videram in eisdem causis, ut pro M. Canuleio, pro Cn. Dolabella consulari, cum Cotta princeps adhibitus esset, priores tamen agere partis Hortensium; acrem enim oratorem, incensum et agentem et canorum concursus hominum forique strepitus desiderat. unum igitur annum, 318
cum redissemus ex Asia, causas nobilis egimus, cum quaesturam nos, consulatum Cotta, aedilitatem peteret Hortensius. interim me quaestorem Siciliensis excepit annus, Cotta ex consulatu est profectus in Galliam, princeps et erat et habebatur Hortensius: cum autem anno post ex Sicilia me recepissem, iam videbatur illud in me, quidquid esset, esse perfectum et habere maturitatem quandam suam. nimis multa videor de me, ipse praesertim; sed omni huic sermoni propositum est, non ut ingenium et eloquentiam meam perspicias, unde longe absum, sed ut laborem et industriam. cum igitur essem 319

in plurimis causis et in principibus patronis quinquen-
nium fere versatus, tum in patrocinio Siciliensi maxime
in certamen veni designatus aedilis cum designato con-
93 sule Hortensio. sed quoniam omnis hic sermo noster
non solum enumerationem oratorum, verum etiam prae-
cepta quaedam desiderat, quid tamquam notandum et
animadvertendum sit in Hortensio breviter licet dicere.
320 nam is post consulatum — credo quod videret ex con-
sularibus neminem esse secum comparandum, neglegeret
autem eos, qui consules non fuissent — summum illud
suum studium remisit, quo a puero fuerat incensus, at-
que in omnium rerum abundantia voluit beatius, ut ipse
putabat, remissius certe vivere. primus et secundus an-
nus et tertius tantum quasi de picturae veteris colore
detraxerat, quantum non quivis unus ex populo, sed
existimator doctus et intellegens posset cognoscere; lon-
gius autem procedens ut in ceteris eloquentiae partibus,
tum maxime in celeritate et continuatione verborum ad-
321 haerescens, sui dissimilior videbatur fieri cotidie. nos
autem non desistebamus cum omni genere exercitationis
tum maxime stilo nostrum illud, quod erat, augere, quan-
tumcumque erat, atque, ut multa omittam in hoc spatio
[et in his post aedilitatem annis] et praetor primus et
incredibili populi Romani voluntate sum factus. nam
cum propter adsiduitatem in causis et industriam tum
propter exquisitius et minime volgare orationis genus
animos hominum ad me dicendi novitate converteram.
322 nihil de me dicam: dicam de ceteris, quorum nemo erat
qui videretur exquisitius quam volgus hominum studuisse
litteris, quibus fons perfectae eloquentiae continetur,
nemo qui philosophiam complexus esset matrem omnium
bene factorum beneque dictorum, nemo qui ius civile
didicisset rem ad privatas causas et ad oratoris pruden-
tiam maxime necessariam, nemo qui memoriam rerum
Romanarum teneret, ex qua, si quando opus esset, ab
inferis locupletissimos testis excitaret, nemo qui breviter
arguteque incluso adversario laxaret iudicum animos at-
que a severitate paulisper ad hilaritatem risumque tra-
duceret, nemo qui dilatare posset atque a propria ac de-
finita disputatione hominis ac temporis ad communem

quaestionem universi generis orationem traducere, nemo
qui delectandi gratia digredi parumper a causa, nemo
qui ad iracundiam magno opere iudicem, nemo qui ad
fletum posset adducere, nemo qui animum eius, quod
unum est oratoris maxime proprium, quocumque res po-
stularet, impellere. itaque, cum iam paene evanuisset 94 323
Hortensius et ego anno meo, sexto autem post illum
consulem consul factus essem, revocare se ad industriam
coepit, ne, cum pares honore essemus, aliqua re supe-
riores videremur: sic duodecim post meum consulatum
annos in maximis causis, cum ego mihi illum, sibi me
ille anteferret, coniunctissime versati sumus, consulatus-
que meus, qui illum primo leviter perstrinxerat, idem
nos rerum mearum gestarum, quas ille admirabatur,
laude coniunxerat; maxime vero perspecta est utriusque 324
nostrum exercitatio paulo ante, quam perterritum armis
hoc studium, Brute, nostrum conticuit subito et obmutuit;
cum lege Pompeia ternis horis ad dicendum datis ad
causas simillimas inter se vel potius easdem novi venie-
bamus cotidie; quibus quidem causis tu etiam, Brute,
praesto fuisti complurisque et nobiscum et solus egisti,
ut qui non satis diu vixerit Hortensius, tamen hunc cur-
sum confecerit: annis ante decem causas agere coepit,
quam tu es natus; idem quarto et sexagesimo anno, per-
paucis ante mortem diebus, una tecum socerum tuum
defendit Appium; dicendi autem genus quod fuerit in
utroque, orationes utriusque etiam posteris nostris indi-
cabunt.

Sed si quaerimus, cur adulescens magis floruerit di- 95 325
cendo quam senior Hortensius, causas reperiemus veris-
simas duas: primum, quod genus erat orationis Asia-
ticum adulescentiae magis concessum quam senectuti.
genera autem Asiaticae dictionis duo sunt: unum sen-
tentiosum et argutum, sententiis non tam gravibus et
severis quam concinnis et venustis, qualis in historia
Timaeus, in dicendo autem pueris nobis Hierocles Ala-
bandeus, magis etiam Menecles frater eius fuit, quorum
utriusque orationes sunt in primis ut Asiatico in genere
laudabiles; aliud autem genus est non tam sententiis
frequentatum quam verbis volucre atque incitatum, quali

est nunc Asia tota, nec flumine solum orationis, sed
etiam exornato et facto genere verborum, in quo fuit
Aeschylus Cnidius et meus aequalis Milesius Aeschines.
in his erat admirabilis orationis cursus, ornata sententia-
326 rum concinnitas non erat. haec autem, ut dixi, genera
dicendi aptiora sunt adulescentibus, in senibus gravita-
tem non habent: itaque Hortensius utroque genere
florens clamores faciebat adulescens; habebat enim et
Meneclium illud studium crebrarum venustarumque sen-
tentiarum, in quibus, ut in illo Graeco, sic in hoc erant
quaedam magis venustae dulcesque sententiae quam aut
necessariae aut interdum utiles; et erat oratio cum in-
citata et vibrans tum etiam adcurata et polita. non pro-
babantur haec senibus: saepe videbam cum inridentem
tum etiam irascentem et stomachantem Philippum; sed
327 mirabantur adulescentes, multitudo movebatur; erat ex-
cellens iudicio volgi et facile primas tenebat [adulescens].
etsi enim genus illud dicendi auctoritatis habebat parum,
tamen aptum esse aetati videbatur; et certe, quod et in-
genii quaedam forma lucebat et exercitatione perfecta
erat *sententiarum concinnitas* verborumque astricta com-
prehensio, summam hominum admirationem excitabat.
sed cum iam honores et illa senior auctoritas gravius
quiddam requireret, remanebat idem nec decebat idem;
quodque exercitationem studiumque dimiserat, quod in
eo fuerat acerrimum, concinnitas illa crebritasque sen-
tentiarum pristina manebat, sed ea vestitu illo orationis,
quo consuerat, ornata non erat. hoc tibi ille, Brute,
minus fortasse placuit, quam placuisset, si illum flagran-
tem studio et florentem facultate audire potuisses.'

96 Tum Brutus: 'ego vero' inquit 'et ista, quae dicis,
328 video qualia sint et Hortensium magnum oratorem sem-
per putavi maximeque probavi pro Messala dicentem,
cum tu afuisti.' 'sic ferunt,' inquam 'idque declarat toti-
dem quot dixit, ut aiunt, scripta verbis oratio. ergo ille
a Crasso consule et Scaevola usque ad Paullum et Mar-
cellum consules floruit, nos in eodem cursu fuimus a
Sulla dictatore ad eosdem fere consules: sic Q. Hor-
329 tensii vox exstincta fato suo est, nostra publico.' 'me-
lius, quaeso, ominare,' inquit Brutus. 'sit sane, ut vis,'

inquam 'et id non tam mea causa quam tua; sed fortunatus illius exitus, qui ea non vidit cum fierent, quae praevidit futura! saepe enim inter nos impendentis casus deflevimus, cum belli civilis causas in privatorum cupiditatibus inclusas, pacis spem a publico consilio esse exclusam videremus. sed illum videtur felicitas ipsius, qua semper est usus, ab eis miseriis, quae consecutae sunt, morte vindicavisse.

Nos autem, Brute, quoniam post Hortensii clarissimi 330
oratoris mortem orbae eloquentiae quasi tutores relicti sumus, domi teneamus eam saeptam liberali custodia, et hos ignotos atque impudentis procos repudiemus tueamurque ut adultam virginem caste et ab amatorum impetu quantum possumus prohibeamus. equidem etsi doleo me in vitam paulo serius tamquam in viam ingressum, priusquam confectum iter sit, in hanc rei publicae noctem incidisse, tamen ea consolatione sustentor, quam tu mihi, Brute, adhibuisti tuis suavissimis litteris, quibus me forti animo esse oportere censebas, quod ea gessissem, quae de me etiam me tacente ipsa loquerentur mortuoque viverent; quae, si recte esset, salute rei publicae, sin secus, interitu ipso testimonium meorum de re publica consiliorum darent. sed in te intuens, Brute, doleo, 97
cuius in adulescentiam per medias laudes quasi quadrigis 331
vehentem transversa incurrit misera fortuna rei publicae. hic me dolor tangit, haec cura sollicitat et hunc mecum socium eiusdem et amoris et iudicii. tibi favemus, te tua frui virtute cupimus, tibi optamus eam rem publicam, in qua duorum generum amplissimorum renovare memoriam atque augere possis. tuum enim forum, tuum erat illud curriculum, tu illuc veneras unus, qui non linguam modo acuisses exercitatione dicendi, sed et ipsam eloquentiam locupletavisses graviorum artium instrumento et eisdem artibus decus omne virtutis cum summa eloquentiae laude iunxisses. ex te duplex nos 332
adficit sollicitudo, quod et ipse re publica careas et illa te. tu tamen, etsi cursum ingenii tui, Brute, premit haec importuna clades civitatis, contine te in tuis perennibus studiis et effice id, quod iam propemodum vel plane potius effeceras, ut te eripias ex ea, quam ego congessi

in hunc sermonem, turba patronorum. nec enim decet te ornatum uberrimis artibus, quas cum domo haurire non posses, arcessivisti ex urbe ea, quae domus est semper habita doctrinae, numerari in volgo [patronorum]. nam quid te exercuit Pammenes vir longe eloquentissimus Graeciae? quid illa vetus Academia atque eius heres Aristus hospes et familiaris meus, si quidem similes
333 maioris partis oratorum futuri sumus? nonne cernimus vix singulis aetatibus binos oratores laudabilis exstitisse? Galba fuit inter tot aequalis unus excellens, cui, quem ad modum accepimus, et Cato cedebat senior et qui temporibus illis aetate inferiores fuerunt, Lepidus postea, deinde Carbo: nam Gracchi in contionibus multo faciliore et liberiore genere dicendi, quorum tamen ipsorum ad aetatem laus eloquentiae perfecta nondum fuit; Antonius, Crassus, post Cotta, Sulpicius, Hortensius, nihil dico amplius: tantum dico, si mihi accidisset, ut numerarer in multis ..... si operosa est concursatio magis opportunorum .....

M. TULLII CICERONIS
AD M. BRUTUM ORATOR.

Utrum difficilius aut maius esset negare tibi saepius 1
idem roganti an efficere id, quod rogares, diu multum- 1
que, Brute, dubitavi: nam et negare ei, quem unice
diligerem cuique carissisimum me esse sentirem, prae-
sertim et iusta petenti et praeclara cupienti, durum ad-
modum mihi videbatur, et suscipere tantam rem, quan-
tam non modo facultate consequi difficile esset, sed et-
iam cogitatione complecti, vix arbitrabar esse eius, qui
vereretur reprehensionem doctorum atque prudentium;
quid enim est maius quam, cum tanta sit inter oratores 2
bonos dissimilitudo, iudicare quae sit optima species et
quasi figura dicendi? quod quoniam me saepius rogas,
adgrediar non tam perficiundi spe quam experiundi vo-
luntate; malo enim, cum studio tuo sim obsecutus, desi-
derari a te prudentiam meam quam, si id non fecerim,
benevolentiam.

Quaeris igitur idque iam saepius, quod eloquentiae 3
genus probem maxime et quale mihi videatur illud, cui
nihil addi possit, quod ego summum et perfectissimum
iudicem; in quo vereor ne, si id, quod vis, effecero eum-
que oratorem, quem quaeris, expressero, tardem studia
multorum, qui desperatione debilitati experiri id nolint,
quod se adsequi posse diffidant. sed par est omnis om- 4
nia experiri, qui res magnas et magno opere expetendas
concupiverunt. quodsi quem aut [natura sua aut] illa
praestantis ingenii vis forte deficiet aut minus instructus
erit magnarum artium disciplinis, teneat tamen eum cur-
sum, quem poterit: prima enim sequentem honestum
est in secundis tertiisque consistere; nam in poëtis non
Homero soli locus est, ut de Graecis loquar, aut Archi-
locho aut Sophocli aut Pindaro, sed horum vel secundis
vel etiam infra secundos; nec vero Aristotelem in philo- 5

sophia deterruit a scribendo amplitudo Platonis, nec ipse
Aristoteles admirabili quadam scientia et copia cetero-
2 rum studia restinxit; nec solum ab optimis studiis ex-
cellentes viri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem
se ab artibus suis removerunt, qui aut Ialysi, quem Rhodi
vidimus, non potuerunt aut Coae Veneris pulcritudinem
imitari; nec simulacro Iovis Olympii aut doryphori statua
deterriti reliqui minus experti sunt quid efficere aut quo
progredi possent; quorum tanta multitudo fuit, tanta in
suo cuiusque genere laus, ut, cum summa miremur, in-
6 feriora tamen probemus. in oratoribus vero, Graecis
quidem, admirabile est quantum inter omnis unus ex-
cellat: ac tamen, cum esset Demosthenes, multi orato-
res magni et clari fuerunt et antea fuerant nec postea
defecerunt. qua re non est cur eorum, qui se studio
eloquentiae dediderunt, spes infringatur aut languescat
industria; nam neque illud ipsum, quod est optimum,
desperandum est et in praestantibus rebus magna sunt
7 ea, quae sunt optimis proxima. atque ego in summo
oratore fingendo talem informabo, qualis fortasse nemo
fuit; non enim quaero quis fuerit, sed quid sit illud, quo
nihil esse possit praestantius, quod in perpetuitate di-
cendi non saepe atque haud scio an numquam, in ali-
qua autem parte eluceat aliquando, idem apud alios den-
8 sius, apud alios fortasse rarius; sed ego sic statuo, nihil
esse in ullo genere tam pulcrum, quo non pulcrius id
sit, unde illud ut ex ore aliquo quasi imago exprimatur,
quod neque oculis neque auribus neque ullo sensu per-
cipi potest, cogitatione tantum et mente complectimur.
itaque et Phidiae simulacris, quibus nihil in illo genere
perfectius videmus, et eis picturis, quas nominavi, cogi-
9 tare tamen possumus pulcriora; nec vero ille artifex cum
faceret Iovis formam aut Minervae, contemplabatur ali-
quem, e quo similitudinem duceret, sed ipsius in mente
insidebat species pulcritudinis eximia quaedam, quam
intuens in eaque defixus ad illius similitudinem artem et
3 manum dirigebat. ut igitur in formis et figuris est ali-
quid perfectum et excellens, cuius ad cogitatam speciem
[imitando] referuntur ea, quae sub oculos ipsa [non]
cadunt, sic perfectae eloquentiae speciem animo videmus,

effigiem auribus quaerimus. has rerum formas appellat 10
ἰδέας ille non intellegendi solum, sed etiam dicendi gra-
vissimus auctor et magister Plato, easque gigni negat
et ait semper esse ac ratione et intellegentia contineri;
cetera nasci, occidere, fluere, labi, nec diutius esse uno et
eodem statu. quicquid est igitur, de quo ratione et via
disputetur, id est ad ultimam sui generis formam spe-
ciemque redigendum. ac video hanc primam ingressio- 11
nem meam non ex oratoriis disputationibus ductam, sed
e media philosophia repetitam et ea quidem cum anti-
qua tum subobscura aut reprehensionis aliquid aut certe
admirationis habituram: nam aut mirabuntur quid haec
pertineant ad ea, quae quaerimus; quibus satis faciet res
ipsa cognita, ut non sine causa alte repetita videatur,
aut reprehendent, quod inusitatas vias indagemus, tritas
relinquamus. ego autem et me saepe nova videri di- 12
cere intellego, cum pervetera dicam, sed inaudita pleris-
que, et fateor me oratorem, si modo sim aut etiam
quicumque sim, non ex rhetorum officinis, sed ex Aca-
demiae spatiis exstitisse; illa enim sunt curricula multi-
plicium variorumque sermonum, in quibus Platonis pri-
mum sunt impressa vestigia; sed et huius et aliorum
philosophorum disputationibus et exagitatus maxime ora-
tor est et adiutus: omnis enim ubertas et quasi silva
dicendi ducta ab illis est nec satis tamen instructa ad
forensis causas; quas, ut illi ipsi dicere solebant, agrestio-
ribus Musis reliquerunt. sic eloquentia haec forensis 13
spreta a philosophis et repudiata multis quidem illa
magnisque adiumentis caruit, sed tamen ornata verbis
atque sententiis iactationem habuit in populo nec pauco-
rum iudicium reprehensionemque pertimuit: ita et doctis
eloquentia popularis et disertis elegans doctrina defuit.
positum sit igitur in primis, quod post magis intellege- 4 14
tur, sine philosophia non posse effici, quem quaerimus,
[eloquentem] non ut in ea tamen omnia sint, sed ut sic
adiuvet ut palaestra histrionem — parva enim magnis
saepe rectissime conferuntur —: nam nec latius neque
copiosius de magnis variisque rebus sine philosophia
potest quisquam dicere; si quidem etiam in Phaedro Pla- 15
tonis hoc Periclem praestitisse ceteris dicit oratoribus

Socrates, quod is Anaxagorae physici fuerit auditor; a
quo [censet] eum cum alia praeclara quaedam et magni-
fica didicisse, tum uberem et fecundum fuisse gnarum-
que, quod est eloquentiae maximum, quibus orationis
modis quaeque animorum partes pellerentur: quod idem
de Demosthene existimari potest, cuius ex epistulis in-
16 tellegi licet quam frequens fuerit Platonis auditor. nec
vero sine philosophorum disciplina genus et speciem
cuiusque rei cernere, neque eam definiendo explicare, nec
tribuere in partis possumus, nec iudicare quae vera quae
falsa sint, neque cernere consequentia, repugnantia vi-
dere, ambigua distinguere. quid dicam de natura rerum,
cuius cognitio magnam orationis suppeditat copiam, de
vita, de officiis, de virtute, de moribus non sine multa
earum ipsarum rerum disciplina aut dici aut intellegi
posse? ad has tot tantasque res adhibenda sunt orna-
17 menta innumerabilia; [quae sola tum quidem tradebantur
ab eis, qui dicendi numerabantur magistri;] quo fit ut veram
illam et absolutam eloquentiam nemo consequatur, quod
alia intellegendi, alia dicendi disciplina est, et ab aliis
18 rerum, ab aliis verborum doctrina quaeritur. itaque M.
Antonius, cui vel primas eloquentiae patrum nostrorum
tribuebat aetas, [vir natura peracutus et prudens,] in eo
libro, quem unum reliquit, disertos ait se vidisse multos,
eloquentem omnino neminem: [insidebat videlicet in eius
mente species eloquentiae, quam cernebat animo, re ipsa
non videbat.] vir autem acerrimo ingenio — sic enim
fuit — multa et in se et in aliis desiderans neminem
19 plane, qui recte appellari eloquens posset, videbat: quodsi
ille nec se nec L. Crassum eloquentem putabat, habuit
profecto comprehensam animo quandam formam elo-
quentiae, cui quoniam nihil deerat, eos, quibus ali-
quid aut plura deerant, in eam formam non poterat
includere. investigemus hunc igitur, Brute, si possu-
mus, quem numquam vidit Antonius, aut qui omnino
nullus umquam fuit: quem si imitari atque exprimere
non possumus, quod ille idem vix deo concessum esse
dicebat, at qualis esse debeat, poterimus fortasse dicere.

20 Tria sunt omnino genera dicendi, quibus in singulis
quidam floruerunt, peraeque autem, id quod volumus,

perpauci in omnibus; nam et grandiloqui, ut ita dicam,
fuerunt cum ampla et sententiarum gravitate et maiestate
verborum, vehementes varii, copiosi graves, ad permo-
vendos et convertendos animos instructi et parati; —
quod ipsum alii aspera, tristi, horrida oratione, neque
perfecta neque conclusa *consecuti sunt*, alii levi et structa
et terminata: — et contra tenues, acuti, omnia docentes
et dilucidiora, non ampliora facientes, subtili quadam et
pressa oratione limati; in eodemque genere alii callidi, 6
sed impoliti et consulto rudium similes et imperitorum,
alii in eadem ieiunitate concinniores, id est, faceti, floren-
tes etiam et leviter ornati. est autem quidam interiectus 21
inter hos medius et quasi temperatus nec acumine poste-
riorum nec fulmine utens superiorum, vicinus amborum,
in neutro excellens, utriusque particeps, vel utriusque,
si verum quaerimus, potius expers; isque uno tenore, ut
aiunt, fluit in dicendo nihil adferens praeter facilitatem
et aequabilitatem, aut addit aliquos ut in corona toros
omnemque orationem ornamentis modicis verborum sen-
tentiarumque distinguit. horum [singulorum] generum 22
quicumque vim in singulis consecuti sunt, magnum in
oratoribus nomen habuerunt; sed quaerendum est satisne
id quod volumus effecerint: videmus enim fuisse quos- 7
dam, qui idem ornate ac graviter, idem versute ac subti-
liter dicerent; atque utinam in Latinis talis oratoris
simulacrum reperire possemus! esset egregium non
quaerere externa, domesticis esse contentos: sed ego 23
idem, qui in illo sermone nostro, qui est expositus in
Bruto, multum tribuerim Latinis, vel ut hortarer alios
vel quod amarem meos, recordor longe omnibus unum
anteferre Demosthenem eumque unum adcommodare ad
eam, quam sentiam, eloquentiam, non ad eam, quam in
aliquo ipse cognoverim. hoc nec gravior exstitit quis-
quam nec callidior nec temperatior: itaque nobis monendi
sunt ei, quorum sermo imperitus increbuit, qui [aut dici
se desiderant Atticos aut ipsi] Attice volunt dicere, ut
mirentur hunc maxime, quo ne Athenas quidem ipsas
magis credo fuisse Atticas; [quid enim sit Atticum dis-
cant,] eloquentiamque illius viribus, non imbecillitate sua
metiantur; nunc enim tantum quisque laudat, quantum 24

se posse sperat imitari. sed tamen eos studio optimo,
iudicio minus firmo praeditos docere quae sit propria laus
Atticorum non alienum puto.

8 Semper oratorum eloquentiae moderatrix fuit audito-
rum prudentia; omnes enim, qui probari volunt, volun-
tatem eorum qui audiunt intuentur [ad eamque] et ad
eorum arbitrium et nutum totos se fingunt et adcommo-
25 dant. itaque Caria et Phrygia et Mysia, quod minime
politae minimeque elegantes sunt, asciverunt aptum suis
auribus opimum quoddam et tamquam adipatae dictionis
genus, quod eorum vicini non ita lato interiecto mari
Rhodii numquam probaverunt, [Graeci autem multo mi-
nus,] Athenienses vero funditus repudiaverunt; quorum
semper fuit prudens sincerumque iudicium, nihil ut pos-
sent nisi incorruptum audire et elegans. eorum religioni
cum serviret orator, nullum verbum insolens, nullum
26 odiosum ponere audebat. itaque hic, quem praestitisse
diximus ceteris, in illa pro Ctesiphonte oratione longe
optima summissius a primo, deinde, dum de legibus
disputat, pressius, post sensim incendens iudices, ut vidit
ardentis, in reliquis exsultavit audacius; ac tamen in
hoc ipso diligenter examinante verborum omnium pon-
dera reprehendit Aeschines quaedam et exagitat inludens-
que dura, odiosa, intolerabilia esse dicit; quin etiam
quaerit ab ipso, cum quidem eum beluam appellat, utrum
illa verba an portenta sint; ut Aeschini ne Demosthenes
27 quidem videatur Attice dicere; facile est enim verbum ali-
quod ardens, ut ita dicam, notare idque restinctis iam
animorum incendiis inridere: itaque se purgans iocatur
Demosthenes: negat in eo positas esse fortunas Graeciae,
hocine an illo verbo usus sit, huc an illuc manum por-
rexerit. quonam igitur modo audiretur Mysus aut Phryx
Athenis, cum etiam Demosthenes exagitetur ut putidus?
cum vero inclinata ululantique voce more Asiatico canere
coepisset, quis eum ferret aut potius quis non iuberet
9 auferri? ad Atticorum igitur auris teretes et religiosas
qui se adcommodant, ei sunt existimandi Attice dicere:
28 quorum genera plura sunt; hi unum modo quale sit
suspicantur; putant enim qui horride inculteque dicat,
modo id eleganter enucleateque faciat, eum solum Attice

dicere. errant, quod solum; quod Attice, non falluntur: 29
istorum enim iudicio, si solum illud est Atticum, ne Pe-
ricles quidem dixit Attice, cui primae sine controversia
deferebantur; qui si tenui genere uteretur, numquam ab
Aristophane poëta fulgere, tonare, permiscere Graeciam
dictus esset. dicat igitur Attice venustissimus ille scriptor
ac politissimus Lysias, quis enim id possit negare? dum
intellegamus hoc esse Atticum in Lysia, non quod tenuis
sit atque inornatus, sed quod nihil habeat insolens aut
ineptum; ornate vero et graviter et copiose dicere aut
Atticorum sit aut ne sit Aeschines neve Demosthenes
Atticus. ecce autem aliqui se Thucydidios esse profiten- 30
tur, novum quoddam [imperitorum] et inauditum genus;
nam qui Lysiam sequuntur, causidicum quendam se-
quuntur, non illum quidem amplum atque grandem, sub-
tilem et elegantem tamen et qui in forensibus causis
possit praeclare consistere; Thucydides autem res gestas
et bella narrat et proelia, graviter sane et probe, sed
nihil ab eo transferri potest ad forensem usum et publi-
cum: ipsae illae contiones ita multas habent obscuras
abditasque sententias, vix ut intellegantur; quod est in
oratione civili vitium vel maximum. quae est autem in 31
hominibus tanta perversitas, ut inventis frugibus glande
vescantur? an victus hominum Atheniensium beneficio
excoli potuit, oratio non potuit? quis porro umquam
Graecorum rhetorum a Thucydide quicquam duxit? 'at
laudatus est ab omnibus.' fateor; sed ita ut rerum ex-
plicator prudens, severus, gravis; [non ut in iudiciis ver-
saret causas, sed ut in historiis bella narraret, itaque]
numquam est numeratus orator; nec vero, si historiam 32
non scripsisset, nomen eius exstaret, cum praesertim
fuisset honoratus et nobilis. huius tamen nemo neque
verborum neque sententiarum gravitatem imitatur; sed,
cum mutila quaedam et hiantia locuti sunt, quae vel sine
magistro facere potuerunt, germanos se putant esse
Thucydidas. nactus sum etiam, qui Xenophontis simi-
lem esse se cuperet, cuius sermo est ille quidem melle
dulcior, sed a forensi strepitu remotissimus.

Referamus nos igitur ad eum, quem volumus, in- 33
choandum et ea quidem eloquentia informandum, quam

10 in nullo cognovit Antonius: magnum opus omnino et
arduum, Brute, conamur; sed nihil difficile amanti puto:
amo autem et semper amavi ingenium, studia, mores
tuos; incendor porro cotidie magis non desiderio solum,
quo quidem conficior, congressus nostros, consuetudinem
victus, doctissimos sermones requirens tuos, sed etiam
incredibili fama virtutum admirabilium, quae specie dis-
34 pares prudentia coniunguntur. quid enim tam distans quam
a severitate comitas? quis tamen umquam te aut sanctior
est habitus aut dulcior? quid tam difficile quam in pluri-
morum controversiis diiudicandis ab omnibus diligi? con-
sequeris tamen, ut eos ipsos, quos contra statuas, aequos
placatosque dimittas; itaque efficis, ut, cum gratiae causa
nihil facias, omnia tamen sint grata, quae facis. ergo
ex omnibus terris una Gallia communi non ardet in-
cendio; in qua frueris ipse te, *et tam*quam in Italiae
luce cognosceris versarisque in optimorum civium vel
flore vel robore. iam quantum illud est, quod in maxi-
mis occupationibus numquam intermittis studia doctrinae,
semper aut ipse scribis aliquid aut me vocas ad scriben-
35 dum! itaque hoc sum adgressus statim Catone absoluto;
quem ipsum numquam attigissem, tempora timens inimica
virtuti, nisi tibi hortanti et illius memoriam mihi caram
excitanti non parere nefas esse duxissem. sed testificor
me a te rogatum et recusantem haec scribere esse ausum;
volo enim mihi tecum commune crimen, ut, si sustinere
tantam quaestionem non potuero, iniusti oneris impositi
tua culpa sit, mea recepti; in quo tamen iudicii nostri
11 errorem laus tibi dati muneris compensabit. sed in omni
36 re difficillimum est formam, qui χαρακτὴρ Graece dici-
tur, exponere optimi, quod aliud aliis videtur optimum.
'Ennio delector,' ait quispiam, 'quod non discedit a com-
muni more verborum;' 'Pacuvio,' inquit alius; 'omnes
apud hunc ornati elaboratique sunt versus, multa apud
alterum neglegentius;' fac alium Accio; varia enim sunt
iudicia, ut in Graecis, nec facilis explicatio, quae forma
maxime excellat. in picturis alios horrida, inculta, [ab-
dita et] opaca, contra alios nitida, laeta, conlustrata de-
lectant: quid est, quo praescriptum aliquod aut formu-
lam exprimas, cum in suo quodque genere praestet et

genera plura sint? hac ego religione non sum ab hoc
conatu repulsus existimavique in omnibus rebus esse ali-
quid optimum, etiamsi lateret, idque ab eo posse, qui
eius rei gnarus esset, iudicari. sed quoniam plura sunt 37
orationum genera eaque diversa neque in unam formam
cadunt omnia; laudationum [scriptionum] et historiarum
et talium suasionum, qualem Isocrates fecit panegyri-
cum multique alii, qui sunt nominati sophistae, reli-
quarumque rerum formam, quae absunt a forensi conten-
tione eiusque totius generis, quod Graece ἐπιδεικτικὸν
nominatur, quod quasi ad inspiciendum delectationis causa
comparatum est, non complectar hoc tempore, non quo
neglegenda sit; est enim illa quasi nutrix eius oratoris,
quem informare volumus et de quo molimur aliquid ex-
quisitius dicere: ab hac et verborum copia alitur et eo- 12
rum constructio et numerus liberiore quadam fruitur li-
centia; datur etiam venia concinnitati sententiarum et 38
arguti certique et circumscripti verborum ambitus con-
ceduntur, de industriaque *et* non ex insidiis, sed aperte
ac palam elaboratur, ut verba verbis quasi demensa et
paria respondeant, ut crebro conferantur pugnantia com-
parenturque contraria, et ut pariter extrema terminentur
eundemque referant in cadendo sonum, quae in veritate
causarum et rarius multo facimus et certe occultius. in
Panathenaico autem Isocrates ea studiose *se* consecta-
tum fatetur; non enim ad iudiciorum certamen, sed ad
voluptatem aurium scripserat. haec tractasse Thrasy- 39
machum Calchedonium primum et Leontinum ferunt
Gorgiam, Theodorum inde Byzantium multosque alios,
quos λογοδαιδάλους appellat in Phaedro Socrates; quo-
rum satis arguta multa, sed ut modo primumque nascen-
tia minuta et versiculorum similia quaedam nimiumque
depicta: quo magis sunt Herodotus Thucydidesque mira-
biles; quorum aetas cum in eorum tempora, quos nomi-
navi, incidisset, longissime tamen ipsi a talibus deliciis
vel potius ineptiis afuerunt. alter enim sine ullis sale-
bris quasi sedatus amnis fluit, alter incitatior fertur et
de bellicis rebus canit etiam quodam modo bellicum;
primisque ab his, ut ait Theophrastus, historia com-
mota est, ut auderet uberius quam superiores et ornatius

13 40 dicere. horum aetati successit Isocrates, qui praeter
ceteros eiusdem generis laudatur semper a nobis, non
numquam, Brute, leniter et erudite repugnante te; sed
cedes mihi fortasse, si, quid in eo laudem, cognoveris.
nam cum concisus ei Thrasymachus minutis numeris
videretur et Gorgias, qui tamen primi traduntur arte
quadam verba vinxisse, Thucydides autem praefractior
nec satis, ut ita dicam, rotundus, primus instituit dila-
tare verbis et mollioribus numeris explere sententias; in
quo cum doceret eos, qui partim in dicendo, partim in
scribendo principes exstiterunt, domus eius officina ha-
41 bita eloquentiae est; itaque ut ego, cum a nostro Catone
laudabar, vel reprehendi me a ceteris facile patiebar, sic
Isocrates videtur testimonio Platonis aliorum iudicia de-
bere contemnere: est enim, ut scis, quasi in extrema
pagina Phaedri his ipsis verbis loquens Socrates: 'adu-
lescens etiam nunc, o Phaedre, Isocrates est; sed quid
de illo augurer libet dicere.' 'quid tandem?' inquit ille.
'maiore mihi ingenio videtur esse, quam ut cum orationi-
bus Lysiae comparetur; praeterea ad virtutem maior in-
doles; ut minime mirum futurum sit, si, cum aetate pro-
cesserit, aut in hoc orationum genere, cui nunc studet,
tantum quantum pueris, reliquis praestet omnibus, qui
umquam orationes attigerunt; aut, si contentus his non
fuerit, divino aliquo animi motu maiora concupiscat;
inest enim natura philosophia in huius viri mente quae-
42 dam.' haec de adulescente Socrates auguratur. at ea
de seniore scribit Plato et scribit aequalis et quidem
exagitator omnium rhetorum hunc miratur unum: me
autem, qui Isocratem non diligunt, una cum Socrate
et cum Platone errare patiantur. dulce igitur oratio-
nis genus et solutum et fluens, sententiis argutum, ver-
bis sonans est in illo epidictico genere, quod diximus
proprium sophistarum, pompae quam pugnae aptius,
gymnasiis et palaestrae dicatum, spretum et pulsum foro:
sed quod educata huius nutrimentis eloquentia ipsa se
postea colorat et roborat, non alienum fuit de orato-
ris quasi incunabulis dicere. verum haec ludorum at-
que pompae; nos autem iam in aciem dimicationemque
veniamus.

Quoniam tria videnda sunt oratori, quid dicat et quo 14
quidque loco et quo modo, dicendum omnino est quid 43
sit optimum in singulis, sed aliquanto secus atque in
tradenda arte dici solet. nulla praecepta ponemus, —
neque enim id suscepimus — sed excellentis eloquentiae
speciem et formam adumbrabimus; nec quibus rebus ea
paretur, exponemus, sed qualis nobis esse videatur. ac 44
duo breviter prima; sunt enim non tam insignia ad maxi-
mam laudem quam necessaria et tamen cum multis paene
communia: nam et invenire et iudicare quid dicas,
magna illa quidem sunt et tamquam animi instar in cor-
pore, sed propria magis prudentiae quam eloquentiae.
[qua tamen in causa est vacua prudentia?] noverit igi-
tur hic quidem orator, quem [summum esse] volumus,
argumentorum et rationum locos: nam [quoniam] quic- 45
quid est, quod in controversia aut in contentione verse-
tur, in eo aut sitne aut quid sit aut quale sit quaeritur;
sitne, signis; quid sit, definitionibus; quale sit, recti pra-
vique partibus; quibus ut uti possit orator, non ille vol-
garis, sed hic excellens, a propriis personis et tempori-
bus semper, [si potest,] avocet controversiam; latius
enim de genere quam de parte disceptare licet; ut, quod
in universo sit probatum, id in parte sit probari necesse.
haec igitur quaestio a propriis personis et temporibus ad 46
universi generis rationem traducta appellatur θέσις: in
hac Aristoteles adulescentis non ad philosophorum mo-
rem tenuiter disserendi, sed ad copiam rhetorum in
utramque partem [ut ornatius et uberius dici possit,]
exercuit; idemque locos — sic enim appellat — quasi
argumentorum notas tradidit, unde omnis in utramque
partem traheretur oratio. faciet igitur hic noster — non 15
enim declamatorem aliquem de ludo aut rabulam de foro, 47
sed doctissimum et perfectissimum quaerimus — ut, quon-
iam loci certi traduntur, percurrat omnis, utatur aptis,
generatim dicat; [ex quo emanant etiam, qui communes
appellantur loci.] nec vero utetur imprudenter hac co-
pia, [sed omnia expendet et seliget,] non enim semper
nec in omnibus causis ex eisdem argumentorum mo-
menta sunt: iudicium igitur adhibebit nec inveniet solum 48
quid dicat, sed etiam expendet; nihil enim est feracius

ingeniis, eis praesertim, quae disciplinis exculta sunt:
sed ut segetes fecundae et uberes non solum fruges,
verum herbas etiam effundunt inimicissimas frugibus,
sic interdum ex illis locis aut levia quaedam aut causis
aliena aut non utilia gignuntur; [quorum ab oratoris iu-
49 dicio delectus magnus adhibebitur,] [quonam modo] ille
in bonis haerebit et habitabit suis, aut molliet dura
aut occultabit quae dilui non poterunt atque omnino
opprimet, si licebit, aut abducet animos aut aliud ad-
feret, quod oppositum probabilius sit quam illud quod
obstabit.

50 Iam vero ea, quae invenerit, [qua diligentia] conlo-
cabit, quoniam id secundum erat de tribus: vestibula
nimirum honesta aditusque ad causam faciet inlustris;
cumque animos prima adgressione occupaverit, *rem ex-
ponet, sua confirmabit, tum* infirmabit excludetque con-
traria; de firmissimis alia prima ponet, alia postrema in-
culcabitque leviora.* * *

Atque in primis duabus dicendi partibus *qualis* esset
16 summatim breviterque descripsimus: sed, ut ante dictum
51 est, in his partibus, etsi graves atque magnae sunt, mi-
nus et artis est et laboris; cum autem quid et quo loco
dicat invenerit, illud est longe maximum, videre quonam
modo; scitum est enim, quod Carneades noster dicere
solebat, Clitomachum eadem dicere, Charmadam autem
eodem etiam modo dicere. quodsi in philosophia tantum
interest quem ad modum dicas, ubi res spectatur, non
verba penduntur, quid tandem in causis existimandum
52 est, quibus totis moderatur oratio? quod quidem ego,
Brute, ex tuis litteris sentiebam, non te id sciscitari,
qualem ego in inveniendo et in conlocando summum esse
oratorem vellem, sed id mihi quaerere videbare, quod
genus ipsius orationis optimum iudicarem: rem difficilem,
di immortales, atque omnium difficillimam: nam cum est
oratio mollis et tenera et ita flexibilis, ut sequatur quo-
cumque torqueas, tum et naturae variae et voluntates mul-
53 tum inter se distantia effecerunt genera dicendi: flumen
aliis verborum volubilitasque cordi est, qui ponunt in
orationis celeritate eloquentiam; distincta alios et inter-
puncta intervalla, morae respirationesque delectant. quid

potest esse tam diversum? tamen est in utroque aliquid excellens. elaborant alii in lenitate et aequabilitate et puro quasi quodam et candido genere dicendi; ecce aliqui duritatem et severitatem quandam verbis et orationis quasi maestitiam sequuntur; quodque paulo ante divisimus, ut alii graves, alii tenues, alii temperati vellent videri, quot orationum genera esse diximus, totidem oratorum reperiuntur.

Et quoniam coepi iam cumulatius hoc munus augere, 17 54
quam a te postulatum est, — tibi enim tantum de orationis genere quaerenti respondi etiam breviter de inveniendo et conlocando — ne nunc quidem solum de orationis modo dicam, sed etiam de actionis: ita praetermissa pars nulla erit; quandoquidem de memoria nihil est hoc loco dicendum, quae communis est multarum artium. quo modo autem dicatur, id est in duobus, in 55
agendo et in eloquendo. est enim actio quasi corporis quaedam eloquentia, cum constet e voce atque motu. vocis mutationes totidem sunt quot animorum, qui maxime voce commoventur. itaque ille, [perfectus] quem iam dudum nostra indicat oratio, utcumque se adfectum videri et animum audientis moveri volet, ita certum vocis admovebit sonum; de quo plura dicerem, si hoc praecipiendi tempus esset aut si tu hoc quaereres; dicerem etiam de gestu, cum quo iunctus est voltus; quibus omnibus dici vix potest quantum intersit quem ad modum utatur orator; nam et infantes actionis dignitate elo- 56
quentiae saepe fructum tulerunt et diserti deformitate agendi multi infantes putati sunt, ut iam non sine causa Demosthenes tribuerit et primas et secundas et tertias actioni: si enim eloquentia nulla sine hac, haec autem sine eloquentia tanta est, certe plurimum in dicendo potest. volet igitur ille, qui eloquentiae principatum petet, et contenta voce atrociter dicere et summissa leniter et inclinata videri gravis et inflexa miserabilis; mira 57
est enim quaedam natura vocis, cuius quidem [e] tribus omnino sonis, inflexo, acuto, gravi, tanta sit et tam suavis varietas perfecta [in cantibus]. est autem etiam 18
in dicendo quidam cantus obscurior, non hic e Phrygia et Caria rhetorum epilogus paene canticum, sed ille,

quem significat Demosthenes et Aeschines, cum alter
alteri obicit vocis flexiones; [dicit plura etiam Demosthe-
58 nes illumque saepe dicit voce dulci et clara fuisse.] in
quo illud etiam notandum mihi videtur ad studium per-
sequendae suavitatis in vocibus: ipsa enim natura, quasi
modularetur hominum orationem, in omni verbo posuit
acutam vocem nec una plus nec a postrema syllaba citra
tertiam; quo magis naturam ducem ad aurium volupta-
59 tem sequatur industria. ac vocis bonitas quidem optanda
est; non est enim in nobis; sed tractatio atque usus in
nobis. ergo ille [princeps] variabit et mutabit: omnis
sonorum tum intendens tum remittens persequetur gra-
dus; idemque motu sic utetur, nihil ut *nec desit nec* su-
persit [in gestu]; *sit* status erectus et celsus; rarus in-
cessus nec ita longus; excursio moderata eaque rara;
nulla mollitia cervicum, nullae argutiae digitorum, non
ad numerum articulus cadens; trunco magis toto se ipse
moderans et virili laterum flexione, brachii proiectione in
60 contentionibus, contractione in remissis. voltus vero, qui
secundum vocem plurimum potest, quantam adferet tum
dignitatem, tum venustatem! in quo cum effeceris ne
quid ineptum aut voltuosum sit, tum oculorum est quae-
dam magna moderatio; nam ut imago est animi vol-
tus, sic indices oculi; quorum et hilaritatis et vicissim
tristitiae modum res ipsae, de quibus agetur, tempe-
rabunt.

19 Sed iam illius perfecti oratoris et summae eloquen-
61 tiae species exprimenda est; quem hoc uno excellere, [id
est oratione,] cetera in eo latere indicat nomen ipsum.
non enim inventor aut compositor aut actor haec com-
plexus est omnia, sed et Graece ab eloquendo ῥήτωρ et
Latine eloquens dictus est. ceterarum enim rerum, quae
sunt in oratore, partem aliquam sibi quisque vindicat;
dicendi autem, id est, eloquendi maxima vis soli huic
62 conceditur. quamquam enim et philosophi quidam or-
nate locuti sunt, siquidem et Theophrastus divinitate lo-
quendi nomen invenit et Aristoteles Isocratem ipsum
lacessivit et Xenophontis voce Musas quasi locutas
ferunt et longe omnium, quicumque scripserunt aut lo-
cuti sunt, exstitit et gravitate et suavitate princeps Plato,

tamen horum oratio neque nervos neque aculeos oratorios ac forensis habet. loquuntur cum doctis, quorum 63
sedare animos malunt quam incitare; [sic de rebus placatis ac minime turbulentis] docendi causa, non capiendi [loquuntur], ut in eo ipso, quod delectationem aliquam dicendo aucupentur, plus non nullis quam necesse sit facere videantur: ergo ab hoc genere non difficile est hanc eloquentiam, de qua nunc agitur, secernere. mollis 64
est enim oratio philosophorum et umbratilis nec sententiis nec verbis instructa popularibus nec vincta numeris, sed soluta liberius; nihil iratum habet, nihil invidum, nihil atrox, nihil miserabile, nihil astutum; casta, verecunda, virgo incorrupta quodam modo; itaque sermo potius quam oratio dicitur: quamquam enim omnis locutio oratio est, tamen unius oratoris locutio hoc proprio signata nomine est. sophistarum, de quibus supra dixi, magis 65
distinguenda similitudo videtur, qui omnes eosdem volunt flores, quos adhibet orator in causis, persequi; sed hoc differunt, quod, cum sit eis propositum non perturbare animos, sed placare potius nec tam persuadere quam delectare, et apertius id faciunt quam nos et crebrius, concinnas magis sententias exquirunt quam probabilis, a re saepe discedunt, intexunt fabulas, verba apertius transferunt eaque ita disponunt, ut pictores varietatem colorum, paria paribus referunt, adversa contrariis, saepissimeque similiter extrema definiunt. huic 20 66
generi historia finitima est, in qua et narratur ornate et regio saepe aut pugna describitur; interponuntur etiam contiones et hortationes, sed in his tracta quaedam et fluens expetitur, non haec contorta et acris oratio. * ab his non multo secus quam a poëtis haec eloquentia, quam quaerimus, sevocanda est; nam etiam poëtae quaestionem attulerunt, quidnam esset illud, quo ipsi differrent ab oratoribus; numero maxime videbantur antea et versu; nunc apud oratores iam ipse numerus increbuit: quicquid est enim, quod sub aurium mensuram 67
aliquam cadat, etiamsi abest a versu — nam id quidem orationis est vitium — numerus vocatur, qui Graece ῥυθμὸς dicitur. itaque video visum esse non nullis, Platonis et Democriti locutionem, etsi absit a versu, tamen,

quod incitatius feratur et clarissimis verborum luminibus
utatur, potius poëma putandum quam comicorum poëta-
rum; apud quos, nisi quod versiculi sunt, nihil est aliud
cotidiani dissimile sermonis, nec tamen id est poëtae
maximum, etsi est eo laudabilior, quod virtutes orato-
68 ris persequitur, cum versu sit astrictior: ego autem,
etiamsi quorundam grandis et ornata vox est poëtarum,
tamen in ea cum licentiam statuo maiorem esse quam
in nobis faciendorum iungendorumque verborum, tum
etiam non nullorum voluntate vocibus magis quam re-
bus inserviunt; nec vero, si quid est unum inter eos
simile — id autem est iudicium electioque verborum
— propterea ceterarum rerum dissimilitudo intellegi non
potest; sed id nec dubium est et, si quid habet quae-
stionis, hoc tamen ipsum ad id, quod propositum est,
non est necessarium. seiunctus igitur orator a philoso-
phorum eloquentia, a sophistarum, ab historicorum, a
poëtarum explicandus est nobis qualis futurus sit.

21 Erit igitur eloquens — hunc enim auctore Antonio
69 quaerimus — is, qui in foro causisque civilibus ita dicet,
ut probet, ut delectet, ut flectat: probare necessitatis
est, delectare suavitatis, flectere victoriae; nam id unum
ex omnibus ad obtinendas causas potest plurimum. sed
quot officia oratoris, tot sunt genera dicendi: subtile in
probando, modicum in delectando, vehemens in flectendo;
70 in quo uno vis omnis oratoris est. magni igitur iudicii,
summae etiam facultatis esse debebit moderator ille et
quasi temperator huius tripertitae varietatis; nam et iudi-
cabit quid cuique opus sit et poterit quocumque modo
postulabit causa dicere. sed est eloquentiae sicut reli-
quarum rerum fundamentum sapientia: ut enim in vita,
sic in oratione nihil est difficilius quam quid deceat vi-
dere. πρέπον appellant hoc Graeci; nos dicamus sane
decorum; de quo praeclare et multa praecipiuntur et res
est cognitione dignissima: huius ignoratione non modo
in vita, sed saepissime et in poëmatis et in oratione pec-
71 catur. est autem quid deceat oratori videndum non in
sententiis solum, sed etiam in verbis; non enim omnis
fortuna, non omnis honos, non omnis auctoritas, non
omnis aetas nec vero locus aut tempus aut auditor omnis

eodem aut verborum genere tractandus est aut senten-
tiarum, semperque in omni parte orationis ut vitae quid
deceat est considerandum; quod et in re, de qua agitur,
positum est et in personis et eorum, qui dicunt, et eorum,
qui audiunt. itaque hunc locum longe et late patentem 72
philosophi solent in officiis tractare, — non cum de recto
ipso disputant, nam id quidem unum est, — grammatici
in poëtis, eloquentes in omni et genere et parte causa-
rum. quam enim indecorum est, de stillicidiis cum apud
unum iudicem dicas, amplissimis verbis et locis uti com-
munibus, de maiestate populi Romani summisse et subti-
liter! hic genere toto, at persona alii peccant aut sua aut 22
iudicum aut etiam adversariorum, nec re solum, sed
saepe verbo; etsi sine re nulla vis verbi est, tamen
eadem res saepe aut probatur aut reicitur alio atque alio
elata verbo. in omnibusque rebus videndum est qua- 73
tenus: etsi enim suus cuique modus est, tamen magis
offendit nimium quam parum: in quo Apelles pictores
quoque eos peccare dicebat, qui non sentirent quid esset
satis. magnus est locus hic, Brute, quod te non fugit,
et magnum volumen aliud desiderat; sed ad id, quod
agitur, illud satis. cum hoc decere — quod semper
usurpamus in omnibus dictis et factis, minimis et maxi-
mis — cum hoc, inquam, decere [dicimus, illud non de-
cere, et id] usquequaque quantum sit appareat in alioque
ponatur aliudque totum sit, utrum decere an oportere
dicas; oportere enim perfectionem declarat officii, quo 74
et semper utendum est et omnibus, decere quasi aptum
esse consentaneumque tempori et personae; quod cum
in factis saepissime tum in dictis valet, in voltu denique
et gestu et incessu; contraque item dedecere; quod si
poëta fugit ut maximum vitium, qui peccat [etiam], cum
probi orationem adfingit improbo stultove sapientis; si
denique pictor ille vidit, cum immolanda Iphigenia tristis
Calchas esset, tristior Ulixes, maereret Menelaus, ob-
volvendum caput Agamemnonis esse, quoniam summum
illum luctum penicillo non posset imitari; si denique
histrio quid deceat quaerit, quid faciendum oratori pute-
mus? — sed cum hoc tantum sit, quid in causis earum-
que quasi membris faciat orator videbit: illud quidem

perspicuum est, non modo partis orationis, sed etiam
causas totas alias alia forma dicendi esse tractandas.
23 Sequitur, ut cuiusque generis nota quaeratur et for-
75 mula: magnum opus et arduum, ut saepe iam diximus,
sed ingredientibus considerandum fuit quid ageremus,
nunc quidem iam quocumque feremur danda nimirum
vela sunt. ac primum informandus est ille nobis, quem
76 solum quidam vocant Atticum: summissus est et humi-
lis, consuetudinem imitans, ab indisertis re plus quam
opinione differens. itaque eum qui audiunt, quamvis ipsi
infantes sint, tamen illo modo confidunt se posse dicere;
nam orationis subtilitas imitabilis illa quidem videtur esse
existimanti, sed nihil est experienti minus; etsi enim non
plurimi sanguinis est, habeat tamen sucum aliquem opor-
tet, ut, etiamsi illis maximis viribus careat, sit, ut ita
77 dicam, integra valetudine. primum igitur eum tamquam
e vinculis numerorum eximamus: sunt enim quidam, ut
scis, oratori numeri, de quibus mox agemus, observandi
ratione quadam, sed alio in genere orationis, in hoc
omnino relinquendi: solutum quiddam sit nec vagum ta-
men, ut ingredi libere, non ut licenter videatur errare.
verba etiam verbis quasi coagmentare neglegat; habet
enim ille tamquam hiatus et concursus vocalium molle
quiddam et quod indicet non ingratam neglegentiam de
78 re hominis magis quam de verbis laborantis. sed erit
videndum de reliquis, cum haec duo ei liberiora fuerint,
circuitus conglutinatioque verborum: illa enim ipsa con-
tracta et minuta non neglegenter tractanda sunt, sed
quaedam etiam neglegentia erit diligens, — nam ut mu-
lieres esse dicuntur non nullae inornatae, quas id ipsum
deceat, sic haec subtilis oratio etiam incompta delectat;
fit enim quiddam in utroque, quo sit venustius, sed non
ut appareat; — tum removebitur omnis insignis orna-
tus quasi margaritarum; ne calamistri quidem adhibebun-
79 tur; fucati vero medicamenta candoris et ruboris omnia
repellentur; elegantia modo et munditia remanebit. sermo
purus erit et Latinus; dilucide planeque dicetur; quid
24 deceat circumspicietur — unum aberit, quod quartum
numerat Theophrastus in orationis laudibus, ornatum
illud, suave et adfluens, — acutae crebraeque sententiae

ponentur et nescio unde ex abdito erutae, atque in
hoc oratore dominabuntur; verecundus erit usus oratoriae
quasi supellectilis. supellex est enim quodam modo no- 80
stra, quae est in ornamentis, alia rerum, alia verborum;
ornatus autem verborum duplex: unus simplicium, alter
conlocatorum: simplex probatur in propriis usitatisque
verbis, quod aut optime sonant aut rem maxime expla-
nant; in alienis aut translatum et factum aliunde ut mu-
tuo, aut factum ab ipso et novum aut priscum et inusi-
tatum; sed etiam inusitata ac prisca sunt in propriis,
nisi quod raro utimur. conlocata autem verba habent 81
ornatum, si aliquid concinnitatis efficiunt, quod verbis
mutatis non maneat manente sententia; nam sententiarum
ornamenta, quae permanent, etiamsi verba mutaveris,
sunt illa quidem permulta, sed quae emineant pauciora.
ergo ille tenuis [orator], modo sit elegans, nec in facien-
dis verbis erit audax et in transferendis verecundus et
parcus in priscis reliquisque ornamentis et verborum et
sententiarum demissior; tralatione fortasse crebrior, qua
frequentissime sermo omnis utitur non modo urbano-
rum, sed etiam rusticorum: siquidem est eorum gem-
mare vitis, sitire agros, laetas esse segetes, luxuriosa
frumenta. nihil horum parum audacter, sed aut simile 82
est illi unde transferas, aut si res suum nullum habet
nomen, docendi causa sumptum, non ludendi videtur.
hoc ornamento liberius paulo quam ceteris utetur hic
summissus, nec tam licenter tamen, quam si genere di-
cendi uteretur amplissimo; itaque illud indecorum, quod 25
quale sit ex decoro debet intellegi, hic quoque apparet,
cum verbum* aliquod altius transfertur; [idque in ora-
tione humili ponitur, quod idem in alia deceret.] illam 83
autem concinnitatem, quae verborum conlocationem in-
luminat eis luminibus, quae Graeci quasi aliquos gestus
orationis σχήματα appellant, [quod idem verbum ab eis
etiam in sententiarum ornamenta transfertur,] adhibebit
quidem hic subtilis, quem nisi quod solum, ceteroquin
recte quidam vocant Atticum, sed paulo parcius; nam
sicut in epularum apparatu a magnificentia recedens non
se parcum solum, sed etiam elegantem videri volet, *et* 84
eliget quibus utatur. sunt enim pleraque apta huius

ipsius [oratoris], de quo loquor, parsimoniae. nam illa,
de quibus ante dixi, huic acuto fugienda sunt, paria
paribus relata et similiter conclusa eodemque pacto ca-
dentia et immutatione litterae [quasi] quaesitae venusta-
tes, ne elaborata concinnitas et quoddam aucupium de-
85 lectationis manifesto deprehensum appareat; itemque si
quae verborum iterationes contentionem aliquam et clamo-
rem requirent, erunt ab hac summissione orationis alienae,
ceteris promiscue poterit uti; continuationem verborum
modo relaxet et dividat utaturque verbis quam usitatis-
simis, tralationibus quam mollissimis; etiam illa senten-
tiarum lumina adsumet, quae non erunt vehementer in-
lustria: non faciet rem publicam loquentem nec ab inferis
mortuos excitabit nec acervatim multa frequentans una
complexione devinciet: valentiorum haec laterum sunt
nec ab hoc, quem informamus, aut exspectanda aut
postulanda; erit enim ut voce, sic etiam oratione sup-
86 pressior. sed pleraque ex illis convenient etiam *huic*
tenuitati, quamquam isdem ornamentis utetur horridius;
talem enim inducimus. accedet actio non tragica nec
scenae, sed modica iactatione corporis, voltu tamen multa
conficiens; non hoc, quo dicuntur os ducere, sed illo,
quo significant ingenue quo sensu quidque pronuntient.
26 huic generi orationis aspergentur etiam sales, qui in di-
87 cendo nimium quantum valent; quorum duo genera sunt,
unum facetiarum, alterum dicacitatis: utetur utroque;
sed altero in narrando aliquid venuste, altero in iaciendo
mittendoque ridiculo, cuius genera plura sunt; sed nunc
88 aliud agimus. illud admonemus tamen, ridiculo sic usu-
rum oratorem, ut nec nimis frequenti, ne scurrile sit,
nec subobsceno, ne mimicum, nec petulanti, ne improbum,
nec in calamitatem, ne inhumanum, nec in facinus, ne
odii locum risus occupet, neque aut sua persona aut
iudicum aut tempore alienum; haec enim ad illud inde-
89 corum referuntur. vitabit etiam quaesita nec ex tempore
ficta, sed domo adlata, quae plerumque sunt frigida:
parcet et amicitiis et dignitatibus, vitabit insanabilis con-
tumelias, tantummodo adversarios figet nec eos tamen
semper nec omnis nec omni modo: quibus exceptis sic
utetur sale et facetiis, ut ego ex istis novis Atticis talem

cognoverim neminem, cum id certe sit quam maxime
Atticum. hanc ego iudico formam summissi oratoris 90
esse, magni tamen et germani Attici; quoniam quicquid
est salsum aut salubre in oratione, id proprium Attico-
rum est, e quibus tamen non omnes faceti: Lysias satis
et Hyperides, Demades praeter ceteros fertur, Demosthe-
nes minus habetur, quo quidem mihi nihil videtur urba-
nius, sed non tam dicax fuit quam facetus; est autem
illud acrioris ingenii, hoc maioris artis.

Uberius est aliud aliquantoque robustius quam hoc 91
humile, de quo dictum est, summissius autem, quam
illud, de quo iam dicetur, amplissimum: hoc in genere
nervorum vel minimum, suavitatis autem est vel pluri-
mum; est enim plenius quam hoc enucleatum, quam au-
tem illud ornatum copiosumque summissius. huic omnia 27
dicendi ornamenta conveniunt plurimumque est in hac 92
orationis forma suavitatis; in qua multi floruerunt apud
Graecos, sed Phalereus Demetrius meo iudicio praestitit
ceteris, cuius oratio cum sedate placideque labitur, tum
inlustrant eam quasi stellae quaedam tralata verba atque
immutata. tralata ea dico, ut saepe iam, quae per simi-
litudinem ab alia re aut suavitatis aut inopiae causa
transferuntur: mutata, in quibus pro verbo proprio subi-
citur aliud, quod idem significet sumptum ex re aliqua
consequenti; quod quamquam transferendo fit, tamen 93
alio modo transtulit cum dicit Ennius 'arce et urbe orba
sum' alio modo, [si pro patria arcem dixisset; et] 'horri-
dam Africam terribili tremere tumultu' cum dicit [pro
Afris immutat Africam]. hanc ὑπαλλαγὴν rhetores, quia
quasi summutantur verba pro verbis, μετωνυμίαν gram-
matici vocant, quod nomina transferuntur. Aristoteles 94
autem tralationi et haec ipsa subiungit et abusionem,
quam κατάχρησιν vocant, ut cum minutum dicimus ani-
mum pro parvo, et abutimur verbis propinquis, si opus
est, vel quod delectat vel quod decet. iam cum con-
fluxerunt plures continuae tralationes, alia plane fit oratio:
itaque genus hoc Graeci appellant ἀλληγορίαν, nomine
recte, genere melius ille, qui ista omnia tralationes vo-
cat. haec frequentat Phalereus maxime suntque dulcis-
sima, et quamquam tralatio est apud eum multa, tamen

95 immutationes nusquam crebriores. in idem genus ora-
tionis — loquor enim de illa modica et temperata —
verborum cadunt lumina omnia, multa etiam sententia-
rum; laetae eruditaeque disputationes ab eodem explica-
buntur et loci communes sine contentione dicentur. quid
multa? e philosophorum scholis tales fere evadunt; et
nisi coram erit comparatus ille fortior, per se hic, quem
96 dico, probabitur; est enim quoddam etiam insigne et flo-
rens orationis pictum et expolitum genus, in quo omnes
verborum, omnes sententiarum inligantur lepores. hoc to-
tum e sophistarum fontibus defluxit in forum, sed spre-
tum a subtilibus, repulsum a gravibus in ea, de qua lo-
quor, mediocritate consedit.

28 Tertius est ille amplus copiosus, gravis ornatus, in
97 quo profecto vis maxima est; hic est enim, cuius orna-
tum dicendi et copiam admiratae gentes eloquentiam in
civitatibus plurimum valere passae sunt, sed hanc elo-
quentiam, quae cursu magno sonituque ferretur, quam
suspicerent omnes, quam admirarentur, quam se adsequi
posse diffiderent; huius [eloquentiae] est tractare animos,
huius omni modo permovere; haec modo perfringit, modo
inrepit in sensus, inserit novas opiniones, evellit insitas.
98 sed multum interest inter hoc dicendi genus et superiora:
qui in illo subtili et acuto elaboravit, ut callide argute-
que diceret nec quicquam altius cogitaret, hoc uno per-
fecto magnus orator est, etsi non maximus; minimeque
in lubrico versabitur et, si semel constiterit, numquam
cadet. medius ille autem, quem modicum et tempera-
tum voco, is modo suum illud *penus* satis instruxerit,
non extimescet ancipites dicendi incertosque casus; etiam
si quando minus succedet, ut saepe fit, magnum tamen
99 periculum non adibit; alte enim cadere non potest: at
vero hic noster, quem principem ponimus, gravis, acer,
ardens, si ad hoc unum est natus aut in hoc solo se
exercuit aut huic generi studet uni nec suam copiam
cum illis duobus generibus temperavit, maxime est con-
temnendus: ille enim summissus, quod acute et vetera-
torie dicit, sapiens iam, medius suavis, hic autem copio-
sissimus, si nihil est aliud, vix satis sanus videri solet;
qui enim nihil potest tranquille, nihil leniter, nihil [par-

tite,] definite, distincte, facete dicere, praesertim cum
causae partim totae sint eo modo, partim aliqua ex parte
tractandae, si is non praeparatis auribus inflammare rem
coepit, furere apud sanos et quasi inter sobrios bacchari
vinolentus videtur. tenemus igitur, Brute, quem quaeri- 100
mus, sed animo; [non] manu si prehendissem, ne ipse
quidem sua tanta eloquentia mihi persuasisset, ut se di-
mitterem. sed inventus profecto est ille [eloquens], quem 29
numquam vidit Antonius. quis est igitur is? complectar
brevi, disseram pluribus. is est enim eloquens, qui et
humilia subtiliter et magna graviter et mediocria tem-
perate potest dicere. 'nemo is' inquies 'unquam fuit.' 101
'ne fuerit: ego enim quid desiderem, non quid viderim
disputo, redeoque ad illam Platonis [de qua dixeram,]
rei formam et speciem, quam etsi non cernimus, tamen
animo tenere possumus. non enim eloquentem quaero
neque quicquam mortale et caducum, sed illud ipsum,
cuius qui sit compos, sit eloquens; quod nihil est aliud
nisi eloquentia ipsa, quam nullis nisi mentis oculis videre
possumus. is erit igitur eloquens, ut idem illud itere-
mus, qui poterit parva summisse, modica temperate,
magna graviter dicere. tota mihi causa pro Caecina de 102
verbis interdicti fuit: res involutas definiendo explicavi-
mus, ius civile laudavimus, verba ambigua distinximus.
fuit ornandus Manilia lege Pompeius: temperata oratione
ornandi copiam persecuti sumus. ius omne retinendae
maiestatis Rabirii causa continebatur: ergo in omni ge-
nere amplificationis exarsimus. at haec interdum tem- 103
peranda et varianda sunt. quod igitur in accusationis
septem libris non reperitur genus? quod in Habiti? quod
in Cornelii? quod in plurimis nostris defensionibus? quae
exempla selegissem, nisi vel nota esse arbitrarer vel
posse eligere qui quaererent. nulla est enim ullo in ge-
nere laus oratoris, cuius in nostris orationibus non sit
aliqua si non perfectio, at conatus tamen atque adum-
bratio. non adsequimur; at quid deceat videmus: nec 104
enim nunc de nobis, sed de re dicimus; in quo tantum
abest, ut nostra miremur, ut usque eo difficiles ac mo-
rosi simus, ut nobis non satis faciat ipse Demosthenes;
qui quamquam unus eminet inter omnis in omni genere

dicendi, tamen non semper implet auris meas; ita sunt avidae et capaces et semper aliquid immensum infinitum-
30 que desiderant. sed tamen, quoniam et hunc tu orato-
105 rem cum eius studiosissimo Pammene, cum esses Athenis, totum diligentissime cognovisti neque eum dimittis e manibus et tamen nostra etiam lectitas, vides profecto illum multa perficere, nos multa conari; illum posse, nos velle, quocumque modo causa postulet, dicere. sed ille magnus; nam et successit ipse magnis et maximos oratores habuit aequalis: nos magnum fecissemus, si quidem potuissemus, quo contendimus, pervenire in ea urbe, in qua, ut ait Antonius, auditus eloquens nemo erat.
106 atqui si Antonio Crassus eloquens visus non est aut sibi ipse, tibi numquam Cotta visus esset, numquam Sulpicius, numquam Hortensius: nihil enim ample Cotta, nihil leniter Sulpicius, non multa graviter Hortensius; superiores magis ad omne genus apti, Crassum dico et Antonium. ieiunas igitur huius multiplicis et aequabiliter in omnia genera fusae orationis auris civitatis accepimus, easque nos primi, quicumque eramus et quantulumcumque dicebamus, ad huius generis [dicendi]
107 audiendi incredibilia studia convertimus. quantis illa clamoribus adulescentuli diximus [de supplicio parricidarum], quae nequaquam satis defervisse post aliquanto sentire coepimus: 'quid enim tam commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo non queant; ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat; ita iactantur fluctibus, ut numquam adluantur; ita postremo eiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant,' et quae sequuntur. sunt enim omnia sicut adulescentis non tam re et maturitate quam spe et expectatione laudati. ab hac indole iam illa matura: 'uxor
108 generi, noverca filii, filiae pellex.' nec vero hic erat unus ardor in nobis, ut hoc modo omnia diceremus; ipsa enim illa [pro Roscio] iuvenilis redundantia multa habet attenuata, quaedam etiam paulo hilariora, ut pro Habito, pro Cornelio compluresque aliae; nemo enim orator tam multa ne in Graeco quidem otio scripsit, quam multa sunt nostra, eaque hanc ipsam habent, quam probo,

varietatem. an ego Homero, Ennio, reliquis poëtis et 31
maxime tragicis concederem, ut ne omnibus locis eadem 109
contentione uterentur crebroque mutarent, non numquam
etiam ad cotidianum genus sermonis accederent: ipse
numquam ab illa acerrima contentione discederem? sed
quid poëtas divino ingenio profero? histriones eos vidimus, quibus nihil posset in suo genere esse praestantius,
qui non solum in dissimillimis personis satis faciebant,
cum tamquam in suis versarentur, sed et comoedum in
tragoediis et tragoedum in comoediis admodum placere
vidimus: ego non elaborem? cum dico me, te, Brute, 110
dico; nam in me quidem iam pridem effectum est, quod
futurum fuit. tu autem eodem modo omnis causas
ages? aut aliquod causarum genus repudiabis? aut in
eisdem causis perpetuum et eundem spiritum sine ulla
commutatione obtinebis? Demosthenes quidem, cuius
nuper inter imagines tuas ac tuorum, quod eum, credo,
amares, cum ad te in Tusculanum venissem, imaginem
ex aere vidi, nihil Lysiae subtilitate cedit, nihil argutiis
et acumine Hyperidi, nihil levitate Aeschini et splendore
verborum: multae sunt eius totae orationes subtiles, ut 111
contra Leptinem; multae totae graves, ut quaedam Philippicae; multae variae, ut contra Aeschinem falsae legationis, ut contra eundem pro *se in* causa Ctesiphontis. iam
illud medium quotiens volt adripit et a gravissimo discedens eo potissimum delabitur: clamores tamen tum movet et tum in dicendo plurimum efficit, cum gravitatis
locis utitur. sed ab hoc parumper abeamus, quando- 112
quidem de genere, non de homine quaerimus: rei potius,
id est, eloquentiae vim et naturam explicemus: illud tamen, quod iam ante diximus, meminerimus, nihil nos
praecipiendi causa esse dicturos atque ita potius acturos,
ut existimatores videamur loqui, non magistri; in quo
tamen longius progredimur, quod videmus non te haec
solum esse lecturum, qui ea multo quam nos, qui quasi
docere videamur, habeas notiora, sed hunc librum etiamsi minus nostra commendatione, tuo tamen nomine
divolgari necesse est.

Esse igitur perfecte eloquentis puto non eam solum 32
facultatem habere, quae sit eius propria, fuse lateque 113

dicendi, sed etiam vicinam eius atque finitimam dia-
lecticorum scientiam adsumere, quamquam aliud videtur
oratio esse, aliud disputatio, nec idem loqui esse quod
dicere; ac tamen utrumque in disserendo est: disputandi
ratio et loquendi dialecticorum [sit], oratorum autem di-
cendi et ornandi. Zeno quidem ille, a quo disciplina
Stoicorum est, manu demonstare solebat quid inter has
artis interesset: nam cum compresserat digitos pugnum-
que fecerat, dialecticam aiebat eius modi esse, cum au-
tem diduxerat et manum dilataverat, palmae illius simi-
114 lem eloquentiam esse dicebat; atque etiam ante hunc
Aristoteles principio artis rhetoricae dicit illam artem
quasi ex altera parte respondere dialecticae, ut hoc vide-
licet differant inter se, quod haec ratio dicendi latior sit,
illa loquendi contractior. volo igitur huic [summo] om-
nem, quae ad dicendum trahi possit, loquendi rationem
esse notam; quae quidem res, quod te his artibus erudi-
tum minime fallit, duplicem habet docendi viam; nam
et ipse Aristoteles tradidit praecepta plurima disserendi
et postea qui dialectici dicuntur spinosiora multa pepere-
115 runt. ergo eum censeo, qui eloquentiae laude ducatur,
non esse earum rerum omnino rudem, sed vel illa anti-
qua vel hac Chrysippi disciplina institutum: noverit
primum vim, naturam, genera verborum et simplicium et
copulatorum; deinde quot modis quidque dicatur; qua
ratione verum falsumne sit iudicetur; quid efficiatur e
quoque, quid cuique consequens sit quidque contrarium;
cumque ambigue multa dicantur, quo modo quidque eo-
rum dividi explanarique oporteat. haec tenenda sunt
oratori — saepe enim occurrunt — sed quoniam sua
sponte squalidiora sunt, adhibendus erit in eis explican-
33 dis quidam orationis nitor. et quoniam in omnibus, quae
116 ratione docentur et via, primum constituendum est quid
quidque sit — nisi enim inter eos, qui disceptent, con-
venit quid sit illud, de quo ambigitur, nec recte disseri
nec unquam ad exitum perveniri potest — explicanda
est saepe verbis mens nostra de quaque re atque involu-
tae rei notitia definiendo aperienda est, si quidem est
definitio oratio, quae quid sit id, de quo agitur, ostendit
quam brevissime; tum, ut scis, explicato genere cuiusque

rei videndum est quae sint eius generis sive formae sive
partes, ut in eas tribuatur omnis oratio. erit igitur haec 117
facultas in eo, quem volumus [esse eloquentem], ut de-
finire rem possit neque id faciat tam presse et anguste,
quam in illis eruditissimis disputationibus fieri solet, sed
eum explanatius tum etiam uberius, et ad commune
iudicium popularemque intellegentiam adcommodatius;
idemque etiam, cum res postulabit, genus universum in
species certas, ut nulla neque praetermittatur neque re-
dundet, partietur ac dividet. quando autem aut quo
modo id faciat, nihil ad hoc tempus, quoniam, ut supra
dixi, iudicem esse me, non doctorem volo. nec vero 118
dialecticis modo sit instructus, sed habeat omnis philo-
sophiae notos ac tractatos locos; nihil enim de religione,
nihil de morte, nihil de pietate, nihil de caritate patriae,
nihil de bonis rebus aut malis, nihil de virtutibus aut
vitiis, nihil de officio, nihil de dolore, nihil de voluptate,
nihil de perturbationibus animi et erroribus, quae saepe
cadunt in causas, sed ieiunius aguntur, nihil, inquam,
sine ea scientia, quam dixi, graviter, ample, copiose dici
et explicari potest. de materia loquor orationis etiam 34
nunc, non de ipso genere dicendi; volo enim prius ha- 119
beat orator rem, de qua dicat, dignam auribus eruditis,
quam cogitet quibus verbis quidque dicat aut quo modo;
quem etiam, quo grandior sit et quodam modo excelsior,
ut de Pericle dixi supra, ne physicorum quidem esse
ignarum volo omnino; profecto, cum se a caelestibus re-
bus referet ad humanas, excelsius magnificentiusque et
dicet et sentiet; cumque illa divina cognoverit, nolo 120
ignoret ne haec quidem humana: ius civile teneat, quo
egent causae forenses cotidie; quid est enim turpius
quam legitimarum et civilium controversiarum patrocinia
suscipere, cum sis legum et civilis iuris ignarus? cognos-
cat etiam rerum gestarum et memoriae veteris ordinem,
maxime scilicet nostrae civitatis, sed etiam imperiosorum
populorum et regum inlustrium; quem laborem nobis At-
tici nostri levavit labor, qui servatis notatisque tempori-
bus, nihil cum inlustre praetermitteret, annorum septin-
gentorum memoriam uno libro conligavit: nescire autem
quid ante quam natus sis acciderit, id est semper esse

puerum; quid enim est aetas hominis, nisi memoria
rerum veterum cum superiorum aetate contexitur? com-
memoratio autem antiquitatis exemplorumque prolatio
summa cum delectatione et auctoritatem orationi adfert
et fidem.

121 Sic igitur instructus veniet ad causas, quarum habe-
bit genera primum ipsa cognita: erit enim ei perspectum
nihil ambigi posse, in quo non aut res controversiam
faciat aut verba: res aut de vero aut de recto aut de
nomine; verba aut de ambiguo aut de contrario: nam si
quando aliud in sententia videtur esse, aliud in verbis,
genus est quoddam ambigui, quod ex praeterito verbo
fieri solet, in quo, quod est ambiguorum proprium, res
35 duas significari videmus. cum tam pauca sint genera
122 causarum, etiam argumentorum praecepta pauca sunt:
traditi sunt, e quibus ea ducantur, duplices loci: uni e
rebus ipsis, alteri adsumpti. tractatio igitur rerum efficit
admirabilem orationem; nam ipsa quidem ars in perfacili
cognitione versatur: quid enim iam sequitur, quod qui-
dem artis sit, nisi ordiri orationem, [in] quo aut con-
cilietur auditor aut erigatur aut paret se ad discendum;
rem breviter exponere et probabiliter et aperte, ut quid
agatur intellegi possit; sua confirmare, adversaria ever-
tere, eaque efficere non perturbate, sed singulis argu-
mentationibus ita concludendis, ut efficiatur quod sit
consequens eis, quae sumentur ad quamque rem con-
firmandam; post omnia perorationem inflammantem re-
stinguentemve concludere? has partis quem ad modum
tractet singulas, difficile dictu est hoc loco; nec enim
123 semper tractantur uno modo: quoniam autem non quem
doceam quaero, sed quem probem, probabo primum eum,
qui quid deceat videbit; haec enim sapientia maxime ad-
hibenda eloquenti est, ut sit temporum personarumque
moderator, nam nec semper nec apud omnis nec contra
omnis nec pro omnibus nec omnibus eodem modo dicen-
36 dum arbitror. is erit ergo eloquens, qui ad id, quod-
cumque decebit, poterit adcommodare orationem; quod
cum statuerit, tum, ut quidque erit dicendum, ita dicet,
nec satura ieiune nec grandia minute nec item contra,
124 sed erit rebus ipsis par et aequalis oratio. principia

verecunda, non elatis incensa verbis, sed acuta sententiis vel ad offensionem adversarii vel ad commendationem sui; narrationes credibiles nec historico, sed prope cotidiano sermone explicatae dilucide; dein si tenuis causa erit, tum etiam argumentandi tenue filum et in docendo et in refellendo, idque ita tenebit, ut quanta ad rem,
tanta ad orationem fiat accessio; cum vero causa ea in- 125
ciderit, in qua vis eloquentiae possit expromi, tum se latius fundet [orator], tum reget et flectet animos et sic adficiet, ut volet, id est, ut causae natura et ratio temporis postulabit. [sed erit duplex omnis eius ornatus ille admirabilis, propter quem ascendit in tantum honorem eloquentia.] nam cum omnis pars orationis esse debet laudabilis, [sic ut verbum nullum nisi aut grave aut elegans excidat,] tum sunt maxime luminosae et quasi actuosae partes duae; quarum alteram in universi generis quaestione pono, quam, ut supra dixi, Graeci appellant *θέσιν*, alteram in augendis amplificandisque
rebus, quae ab eisdem *αὔξησις* est nominata, quae etsi 126
aequabiliter toto corpore orationis fusa esse debet, tamen in communibus locis maxime excellet; qui communes appellati sunt eo, quod videntur multarum eidem esse causarum, sed proprii singularum esse debebunt. at vero illa pars orationis, quae est de genere universo, totas causas saepe continet; quicquid est enim illud, in quo quasi certamen est controversiae, quod Graece *κρινόμενον* dicitur, id ita dici placet, ut traducatur ad perpetuam quaestionem atque ut de universo genere dicatur, nisi cum de vero ambigetur, quod quaeri coniectura
solet; dicetur autem non Peripateticorum more, — est 127
enim illorum exercitatio elegans iam inde ab Aristotele constituta — sed aliquanto nervosius et ita de re communia dicentur, ut et pro reis multa leniter dicantur et in adversarios aspere. augendis vero rebus et contra abiciendis nihil est quod non perficere possit oratio; quod et inter media argumenta faciendum est, quotienscumque dabitur vel amplificandi vel minuendi locus, et paene infinite in perorando.

Duo sunt *etiam*, quae bene tractata ab oratore ad- 37
mirabilem eloquentiam faciunt; quorum alterum est, quod 128

Graeci ἠθικὸν vocant, ad naturas et ad mores et ad
omnem vitae consuetudinem adcommodatum; alterum,
quod eidem παθητικὸν nominant, quo perturbantur animi
et concitantur, in quo uno regnat oratio. illud superius
come, iucundum, ad benevolentiam conciliandam para-
tum; hoc vehemens, incensum, incitatum, quo causae
eripiuntur; quod cum rapide fertur, sustineri nullo pacto
129 potest: quo genere nos mediocres aut multo etiam minus,
sed magno semper usi impetu saepe adversarios de statu
omni deiecimus: nobis pro familiari reo summus orator
non respondit Hortensius; a nobis homo audacissimus
Catilina in senatu accusatus obmutuit; nobis privata in
causa magna et gravi cum coepisset Curio pater respon-
dere, subito adsedit, cum sibi venenis ereptam memo-
130 riam diceret. quid ego de miserationibus loquar? quibus
eo sum usus pluribus, quod, etiam si plures dicebamus,
perorationem mihi tamen omnes relinquebant; in quo ut
viderer excellere non ingenio, sed dolore *adsequebar*.
quae qualiacumque in me sunt: — me enim ipsum pae-
nitet quanta sint — sed apparent in orationibus, etsi
carent libri spiritu illo, propter quem maiora eadem illa
38 cum aguntur quam cum leguntur videri solent. nec vero
131 miseratione solum mens iudicum permovenda est, qua nos
ita dolenter uti solemus, ut puerum infantem in manibus
perorantes tenuerimus, ut alia in causa, excitato reo no-
bili, sublato etiam filio parvo, plangore et lamentatione
complerimus forum, sed etiam est faciendum, ut irasca-
tur iudex mitigetur, invideat faveat, contemnat admiretur,
oderit diligat, cupiat satietate adficiatur, speret metuat,
laetetur doleat; in qua varietate duriorum accusatio sup-
132 peditabit exempla, mitiorum defensiones meae. nullo
enim modo animus audientis aut incitari aut leniri potest,
qui modus a me non temptatus sit: dicerem perfectum,
si ita iudicarem, nec in veritate crimen adrogantiae ex-
timescerem; sed, ut supra dixi, nulla me ingenii, sed
magna vis animi inflammat, ut me ipse non teneam; nec
umquam is, qui audit, incenderetur, nisi ardens ad eum
perveniret oratio. uterer exemplis domesticis, nisi ea le-
gisses; uterer alienis, vel Latinis, si ulla reperirem, vel
Graecis, si deceret. sed Crassi perpauca sunt nec ea

iudiciorum, nihil Antonii, nihil Cottae, nihil Sulpicii; dice-
bat melius quam scripsit Hortensius. verum haec vis, 133
quam quaerimus, quanta sit, suspicemur, quoniam exem-
plum non habemus, aut si exempla sequimur, a De-
mosthene sumamus et quidem perpetuae dictionis ex
eo loco, unde in Ctesiphontis iudicio de suis factis,
consiliis, meritis in rem publicam adgressus est dicere:
ea profecto oratio in eam formam, quae est insita in
mentibus nostris, includi sic potest, ut maior eloquentia
non requiratur.

Sed iam forma ipsa restat et χαρακτὴρ ille, qui dici- 39 134
tur, qui qualis debeat esse ex ipsis, quae supra dicta
sunt, intellegi potest; nam et singulorum verborum et
conlocatorum lumina attigimus, quibus sic abundabit, ut
verbum ex ore nullum nisi aut elegans aut grave ex-
eat, ex omnique genere frequentissimae tralationes erunt,
quod eae propter similitudinem transferunt animos et
referunt ac movent huc et illuc; qui motus cogitationis
celeriter agitatus per se ipse delectat; et reliqua ex con-
locatione verborum quae sumuntur quasi lumina, magnum
adferunt ornatum orationi; sunt enim similia illis, quae
in amplo ornatu scenae aut fori appellantur insignia, non
quod sola ornent, sed quod excellant: eadem ratio est 135
horum, quae sunt orationis lumina et quodam modo in-
signia: cum aut duplicantur iteranturque verba aut leviter
commutata ponuntur, aut ab eodem verbo ducitur sae-
pius oratio aut in idem conicitur aut utrumque, aut ad-
iungitur idem iteratum aut idem ad extremum refertur
aut continenter unum verbum non eadem sententia poni-
tur; aut cum similiter vel cadunt verba vel desinunt; aut
cum sunt contrariis relata contraria; aut cum gradatim sur-
sum versum *itur et* reditur; aut cum demptis coniunctioni-
bus dissolute plura dicuntur; aut cum aliquid praetereun-
tes, cur id faciamus, ostendimus; aut cum corrigimus
nosmet ipsos quasi reprehendentes; aut si est aliqua ex-
clamatio vel admirationis vel conquestionis; aut cum
eiusdem nominis casus saepius commutantur. sed sen- 136
tentiarum ornamenta maiora sunt; quibus quia frequen-
tissime Demosthenes utitur, sunt qui putent idcirco eius
eloquentiam maxime esse laudabilem; et vero nullus fere

ab eo locus sine quadam conformatione sententiae dici-
tur; nec quicquam est aliud dicere nisi omnis aut certe
plerasque aliqua specie inluminare sententias; quas cum
tu optime, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti aut
40 exemplis? tantum notetur locus. sic igitur dicet ille,
137 quem expetimus, ut verset saepe multis modis eadem et
una in re haereat in eademque commoretur sententia;
saepe etiam ut extenuet aliquid, saepe ut inrideat; ut
declinet a proposito deflectatque [sententiam]; ut propo-
nat quid dicturus sit; ut, cum transegerit iam aliquid,
definiat; ut se ipse revocet; ut, quod dixit, iteret; ut
argumentum ratione concludat; ut interrogando urgeat;
ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat; ut
contra ac dicat accipi et sentiri velit; ut addubitet, quid
potius aut quo modo dicat; ut dividat in partis; ut ali-
quid relinquat ac neglegat; ut ante praemuniat; ut in eo
ipso, in quo reprehendatur, culpam in adversarium con-
138 ferat; ut saepe cum eis, qui audiunt, non numquam
etiam cum adversario quasi deliberet; ut hominum ser-
mones moresque describat; ut muta quaedam loquentia
inducat; ut ab eo, quod agitur, avertat animos; ut saepe
in hilaritatem risumve convertat; ut ante occupet quod
videat opponi; ut comparet similitudines; ut utatur exem-
plis; ut aliud alii tribuens dispertiat; ut interpellatorem
coërceat; ut aliquid reticere se dicat; ut denuntiet quid
caveant; ut liberius quid audeat; ut irascatur etiam, ut
obiurget aliquando; ut deprecetur; ut supplicet; ut me-
deatur; [ut a proposito declinet aliquantum;] ut optet;
ut exsecretur; ut fiat eis, apud quos dicet, familiaris;
139 atque alias etiam dicendi quasi virtutes sequetur: brevita-
tem, si res petet; saepe etiam rem dicendo subiciet ocu-
lis; saepe supra feret quam fieri possit; significatio
saepe erit maior quam oratio; saepe hilaritas, saepe
41 vitae naturarumque imitatio. hoc in genere — nam
quasi silvam vides — omnis eluceat oportet eloquentiae
magnitudo.

140 Sed haec nisi conlocata et quasi structa et nexa ver-
bis ad eam laudem, quam volumus, aspirare non pos-
sunt; de quo cum mihi deinceps viderem esse dicendum,
etsi movebant iam me illa, quae supra dixeram, tamen

eis, quae sequuntur, perturbabar magis: occurrebat enim posse reperiri non invidos solum, quibus referta sunt omnia, sed fautores etiam mearum laudum, qui non censerent eius viri esse, de cuius meritis tanta senatus iudicia fecisset comprobante populo Romano, quanta de nullo, de artificio dicendi litteris tam multa mandare; quibus si nihil aliud responderem nisi me M. Bruto negare roganti noluisse, iusta esset excusatio, cum et amicissimo et praestantissimo viro et recta et honesta pe-
tenti satis facere voluissem. sed si profitear, quod utinam 141
possem! me studiosis dicendi praecepta et quasi vias, quae ad eloquentiam ferant, traditurum, quis tandem id iustus *harum* rerum existimator reprehendet? nam quis umquam dubitavit quin in re publica nostra primas eloquentia tenuerit semper urbanis pacatisque rebus, secundas iuris scientia? cum in altera gratiae, gloriae, praesidii plurimum esset, in altera praescriptionum cautionumque praeceptio, quae quidem ipsa auxilium ab eloquentia saepe peteret, ea vero repugnante vix suas
regiones finisque defenderet. cur igitur ius civile do- 142
cere semper pulcrum fuit hominumque clarissimorum discipulis floruerunt domus: ad dicendum si quis acuat aut adiuvet in eo iuventutem, vituperetur? nam si vitiosum est dicere ornate, pellatur omnino e civitate eloquentia; sin ea non modo eos ornat, penes quos est, sed etiam universam rem publicam, cur aut discere turpe est, quod scire honestum est; aut, quod nosse pulcherrimum
est, id non gloriosum est docere? 'at alterum factitatum 42
est, alterum novum.' 'fateor: sed utriusque rei causa 143
est: alteros enim respondentis audire sat erat, ut ei, qui docerent, nullum sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eodem tempore et discentibus satis facerent et consulentibus; alteri, cum domesticum tempus in cognoscendis componendisque causis, forense in agendis, reliquum in se ipsis reficiendis omne consumerent, quem habebant instituendi aut docendi locum? atque haud scio an plerique nostrorum oratorum ingenio plus valuerint quam doctrina: itaque illi dicere melius quam praecipere,
nos contra fortasse possumus.' 'at dignitatem docere 144
non habet.' 'certe, si quasi in ludo; sed si monendo,

si cohortando, si percontando, si communicando, si inter-
dum etiam una legendo, audiendo, nescio, [cur] cum
docendo etiam aliquid aliquando possis meliores facere,
cur nolis? an, quibus verbis sacrorum alienatio fiat, do-
cere honestum est, ut est: quibus ipsa sacra retineri de-
145 fendique possint, non honestum est? ac ius profitentur
etiam qui nesciunt; eloquentia autem illi ipsi, qui con-
secuti sunt, tamen se valere dissimulant, propterea quod
prudentia hominibus grata est, lingua suspecta: num
igitur aut latere eloquentia potest aut id, quod dissimu-
lat, effugit aut est periculum ne quis putet in magna
arte et gloriosa turpe esse docere alios id, quod ipsi
146 fuerit honestissimum discere? ac fortasse ceteri tectiores;
ego semper me didicisse prae me tuli: qui enim possem,
cum et afuissem domo adulescens et horum studiorum
causa maria transissem et doctissimis hominibus referta
domus esset et aliquae fortasse inessent in sermone no-
stro doctrinarum notae, cumque volgo *scripta nostra*
legerentur, dissimulare me didicisse? quid erat quo pro-
43 barem, nisi quod parum fortasse profeceram? quod cum
ita sit, tamen ea, quae supra dicta sunt, plus in dis-
putando quam ea, de quibus dicendum est, dignitatis ha-
147 buerunt; de verbis enim componendis et de syllabis
propemodum dinumerandis et dimetiendis loquemur; quae
etiam si sunt, sicuti mihi videntur, necessaria, tamen
fiunt magnificentius quam docentur. est id omnino
verum, sed proprie in hoc dicitur; nam omnium magna-
rum artium sicut arborum altitudo nos delectat, radi-
ces stirpesque non item; sed esse illa sine his non
potest. me autem sive pervagatissimus ille versus,
qui vetat

artem pudere proloqui, quam factites,

dissimulare non sinit, [quin delecter,] sive tuum studium
hoc a me volumen expressit, tamen eis, quos aliquid
148 reprehensuros suspicabar, respondendum fuit. quodsi
ea, quae dixi, non ita essent, quis tamen se tam durum
agrestemque praeberet, qui hanc mihi non daret veniam,
ut cum meae forenses artes et actiones publicae con-
cidissent, non me aut desidiae, quod facere non pos-
sum, aut maestitiae, cui resisto, potius quam litteris

dederem? quae quidem me antea in iudicia atque in curiam deducebant, nunc oblectant domi; nec vero talibus modo rebus, qualis hic liber continet, sed multo etiam gravioribus et maioribus; quae si erunt perfectae, profecto forensibus nostris rebus etiam domesticae litterae respondebunt. sed ad institutam disputationem revertamur.

Conlocabuntur igitur verba, ut aut inter se quam 44
aptissime cohaereant extrema cum primis eaque sint 149
quam suavissimis vocibus, aut ut forma ipsa concinnitasque verborum conficiat orbem suum, aut ut comprehensio numerose et apte cadat. atque illud primum videamus quale sit, quod vel maxime desiderat diligentiam; est enim quasi structura quaedam, nec id tamen fiet operose; nam esset cum infinitus tum puerilis labor; quod apud Lucilium scite exagitat in Albucio Scaevola:

quam lepide λέξεις compostae, ut tesserulae, omnes
arte pavimento atque emblemate vermiculato!

nolo tam minuta haec constructio appareat; sed tamen 150
stilus exercitatus efficiet facilem hanc viam componendi. nam ut in legendo oculus, sic animus in dicendo prospiciet, quid sequatur, ne extremorum verborum cum insequentibus primis concursus aut hiulcas voces efficiat aut asperas; quamvis enim suaves gravesve sententiae, tamen, si inconditis verbis efferuntur, offendunt auris, quarum est iudicium superbissimum; quod quidem Latina lingua sic observat, nemo ut tam rusticus sit qui vocalis nolit coniungere; in quo quidam Theopompum etiam reprehendunt, 151
quod eas litteras tanto opere fugerit, etsi idem magister eius Isocrates: at non Thucydides, ne ille quidem haud paulo maior scriptor Plato nec solum in his sermonibus, qui διάλογοι dicuntur, ubi etiam de industria id faciendum fuit, sed in populari oratione, qua mos est Athenis laudari in contione eos, qui sint in proeliis interfecti; [quae sic probata est, ut eam quotannis, ut scis, illo die recitari necesse sit.] in ea est crebra ista vocalium concursio, quam magna ex parte ut vitiosam fugit Demosthenes. sed Graeci viderint; nobis ne si cupiamus quidem distra- 45
here voces conceditur: indicant orationes illae ipsae horri- 152

dulae Catonis, indicant omnes poëtae praeter eos, qui, ut versum facerent, saepe hiabant, ut Naevius:

vos, qui accolitis Histrum fluvium atque algidam ....

et ibidem:

quam numquam vobis Grai atque barbari ....

at Ennius semel:

Scipio invicte ....

et quidem nos:

hoc motu radiantis Etesiae in vada ponti .....

153 hoc idem nostri saepius non tulissent, quod Graeci laudare etiam solent. sed quid ego vocalis? sine vocalibus saepe brevitatis causa contrahebant, ut ita dicerent 'multi' modis, vas' argenteis, palm' et crinibus, tecti' fractis.' quid vero licentius, quam quod hominum etiam nomina contrahebant, quo essent aptiora? nam ut 'duellum' bellum et 'duis' bis, sic 'Duellium' eum, qui Poenos classe devicit, Bellium nominaverunt, cum superiores appellati essent semper 'Duellii.' quin etiam verba saepe contrahuntur non usus causa, sed aurium; quo modo enim vester 'Axilla' Ala factus est nisi fuga litterae vastioris? quam litteram etiam e 'maxillis' et 'taxillis' et 'vexillo' et 'paxillo' consuetudo elegans Latini sermonis evellit.

154 libenter etiam copulando verba iungebant, ut 'sodes' pro 'si audes,' 'sis' pro 'si vis;' iam in uno 'capsis' tria verba sunt. 'ain' pro 'aisne,' 'nequire' pro 'non quire,' 'malle' pro 'magis velle,' 'nolle' pro 'non velle,' 'dein' etiam saepe et 'exin' pro 'deinde' et 'exinde' dicimus. quid, illud non olet unde sit, quod dicitur 'cum illis,' 'cum' autem 'nobis' non dicitur, sed 'nobiscum?' quia si ita diceretur, obscenius concurrerent litterae, ut etiam modo, nisi 'autem' interposuissem, concurrissent. ex eo est 'mecum' et 'tecum,' non 'cum me,' et 'cum te,' ut

46 esset simile illis 'vobiscum' ac 'nobiscum.' atque etiam

155 a quibusdam sero iam emendatur antiquitas, qui haec reprehendunt; nam pro 'deûm atque hominum fidem' 'deorum' aiunt. ita, credo, hoc illi nesciebant, an dabat hanc licentiam consuetudo? itaque idem poëta, qui inusitatius contraxerat:

patris mei, meûm factûm pudet

pro 'meorum factorum;' et

texitur: exitiûm examen rapit ....

pro 'exitiorum,' non dicit 'liberûm,' ut plerique loquimur, cum 'cupidos liberum' aut 'in liberum loco' dicimus, sed ut isti volunt:

neque tu umquam in gremium extollas liberorum ex te genus!

et idem:

namque Aesculapi liberorum ....

at ille alter in Chryse non solum:

cives, antiqui amici maiorum meûm....

quod erat usitatum, sed durius etiam:

consiliûm socii, auguriûm atque extûm interpretes ....

idemque pergit:

postquam prodigiûm horriferûm, portentûm pavor ....

quae non sane sunt in omnibus neutris usitata: nec enim dixerim tam libenter 'armûm iudicium,' etsi est apud eundem:

nilne ad te de iudicio armûm accidit?

quam centuriam, ut censoriae tabulae loquuntur, 'fa- 156
brûm' et 'procûm' audeo dicere, non 'fabrorum' et 'procorum.' planeque 'duorum virorum iudicium' aut 'trium virorum capitalium' aut 'decem virorum stlitibus iudicandis' dico numquam. atqui dixit Accius:

video sepulcra duo duorum corporum.

idemque

mulier una duûm virûm.

quid verum sit intellego; sed alias ita loquor, ut concessum est, ut hoc vel 'proh deûm' dico vel 'proh deorum,' alias ut necesse est, cum 'trium virûm,' non 'virorum,' cum 'sestertiûm nummûm,' non 'nummorum,' quod in his consuetudo varia non est. quid, quod sic loqui, 47
'nosse, iudicasse' vetant, 'novisse' iubent et 'iudicavisse?' 157
quasi vero nesciamus in hoc genere et plenum verbum recte dici et imminutum usitate. itaque utrumque Terentius,

eho, tu cognatum tuum non noras?

post idem

Stilponem, inquam, noveras?

'siet' plenum est, 'sit' imminutum; licet utare utroque. ergo ibidem:

quam cara sint, quae post carenda intellegunt,
quamque attinendi magni dominatus sient.

nec vero reprehenderim:

scripsere alii rem;

'scripserunt' esse verius sentio, sed consuetudini auribus indulgenti libenter obsequor.

isdem campus habet,

inquit Ennius et

in templis isdem;

at 'eisdem' erat verius, nec tamen probavit, ut opimius: male sonabat 'isdem'; impetratum est a consuetudine, ut peccare suavitatis causa liceret. et 'posmeridianas quadrigas' quam 'postmeridianas' libentius dixerim et 'mehercule' quam 'mehercules.' 'non scire' quidem barbarum iam videtur, 'nescire' dulcius. ipsum 'meridiem,' cur non 'medidiem?' credo, quod erat insuavius una.
158 praepositio est 'af,' eaque nunc tantum in accepti tabulis manet, ne his quidem omnium, in reliquo sermone mutata est: nam 'amovit' dicimus et 'abegit' et 'abstulit,' ut iam nescias 'ab'ne verum sit an 'abs.' quid, si etiam 'abfugit' turpe visum est et 'abfer' noluerunt, '*abfugit*' *et* 'aufer' maluerunt? quae praepositio praeter haec duo verba nullo alio in verbo reperietur. 'noti' erant et 'navi' et 'nari,' quibus cum 'in' praeponi oporteret, dulcius visum est 'ignoti, ignavi, ignari' dicere, quam ut veritas postulabat. 'ex usu' dicunt et 'e re publica,' quod in altero vocalis excipiebat, in altero esset asperitas, nisi litteram sustulisses: ut 'exegit, edixit.' 'refecit, rettulit, reddidit:' adiuncti verbi prima littera praepositionem commutavit, ut 'subegit, summutavit, sustulit.'

48 159 Quid in verbis iunctis quam scite 'insipientem' non 'insapientem,' 'iniquum' non 'inaequum,' 'tricipitem' non 'tricapitem,' 'concisum' non 'concaesum!' ex quo quidam 'pertisum' etiam volunt, quod eadem consuetudo non probavit. quid vero hoc elegantius, quod non fit natura, sed quodam instituto? 'indoctus' dicimus brevi prima littera, 'insanus' producta, 'inhumanus' brevi, 'infelix' longa; et, ne multis, quibus in verbis eae primae litterae sunt, quae in sapiente atque felice, producte di-

citur, in ceteris omnibus breviter. itemque 'composuit, consuevit, concrepuit, confecit:' consule veritatem, reprehendet: refer ad auris, probabunt. quaere, cur? ita se dicent iuvari; voluptati autem aurium morigerari debet oratio. quin ego ipse, cum scirem ita maiores locu- 160
tos esse, ut nusquam nisi in vocali aspiratione uterentur, loquebar sic, ut 'pulcros, Cetegos, triumpos, Kartaginem' dicerem; aliquando, idque sero, convitio aurium cum extorta mihi veritas esset, usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reservavi; 'Orcivios' tamen et 'Matones, Otones, Caepiones, sepulcra, coronas, lacrimas' dicimus, quia per aurium iudicium [semper] licet. 'Burrum' semper Ennius, numquam 'Pyrrhum;'

vi patefecerunt Bruges,

non 'Phryges;' ipsius antiqui declarant libri: nec enim Graecam litteram adhibebant, nunc autem etiam duas, et cum Brugum et [cum] Brugibus dicendum esset, absurdum erat aut eam in barbaris casibus [Graecam litteram] adhibere aut recto casu solum Graece loqui, tamen et 'Phryges' et 'Pyrrhum' aurium causa dicimus.
quin etiam, quod iam subrusticum videtur, olim autem 161
politius, eorum verborum, quorum eaedem erant postremae duae litterae, quae sunt in 'optimus,' postremam litteram detrahebant, nisi vocalis insequebatur; ita non erat ea offensio in versibus, quam nunc fugiunt poëtae novi; ita enim loquebamur

'qui est omnibu' princeps'

non 'omnibus princeps,' et

vita illa dignu' locoque

non 'dignus.' quod si indocta consuetudo tam est artifex suavitatis, quid ab ipsa tandem arte et doctrina po-
stulari putamus? haec dixi brevius, quam si hac de re 162
una disputarem, — est enim hic locus late patens de natura usuque verborum — longius autem quam instituta ratio postulabat.

Sed quia rerum verborumque iudicium prudentiae est, 49
vocum autem et numerorum aures sunt iudices, et quod illa ad intellegentiam referuntur, haec ad voluptatem, in illis ratio invenit, in his sensus artem; aut enim neglegenda fuit nobis voluntas eorum, quibus probari

163 volebamus, aut ars eius conciliandae reperienda. duae sunt igitur res, quae permulcent auris, sonus et numerus. de numero mox, nunc de sono quaerimus. verba, ut supra diximus, legenda sunt potissimum bene sonantia, sed ea non ut poëtae exquisita ad sonum, sed sumpta de medio:

'qua ponto ab Helles'

superat modum. at

Tmolus auri fons liquorum

splendidis nominibus inluminatus est versus, sed proximus inquinatus insuavissima littera

'finis frugifera et efferta arva Asiae tenet.'

164 qua re bonitate potius nostrorum verborum utamur quam splendore Graecorum, nisi forte sic loqui paenitet:

'qua tempestate Helenam Paris'

et quae sequuntur: immo vero ista sequamur asperitatemque fugiamus

'habeo istam ego perterricrepam'

itemque

'versutiloquas malitias.'

nec solum componentur verba ratione, sed etiam finientur, quoniam id iudicium esse alterum aurium diximus. sed finientur aut compositione ipsa et quasi sua sponte aut quodam genere verborum, in quibus ipsis concinnitas inest; quae sive casus habent in exitu similis, sive paribus paria redduntur, sive opponuntur contraria, suapte natura numerosa sunt, etiamsi nihil est factum
165 de industria. in huius concinnitatis consectatione Gorgiam fuisse principem accepimus; quo de genere illa nostra sunt in Miloniana: 'est enim, iudices, haec non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa adripuimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus.' haec enim talia sunt, ut, quia referuntur ad ea, ad quae debent referri, intellegamus non
166 quaesitum esse numerum, sed secutum; quod fit item in referendis contrariis, ut illa sunt, quibus non modo numerosa oratio, sed etiam versus efficitur:

eam, quam nihil accusas, damnas —

condemnas diceret, qui versum effugere vellet —

bene quam meritam esse autumas,
dicis male mereri.
id, quod scis, prodest nil: id, quod nescis, obest.

versum efficit ipsa relatio contrariorum: id esset in oratione numerosum 'quod scis, nihil prodest; quod nescis, multum obest.' semper haec, quae Graeci ἀντίθετα 50
nominant, cum contrariis opponuntur contraria, numerum oratorium necessitate ipsa efficiunt etiam sine industria. hoc genere antiqui iam ante Isocratem delecta- 167
bantur et maxime Gorgias, cuius in oratione plerumque efficit numerum ipsa concinnitas; nos etiam in hoc genere frequentes, ut illa sunt in quarto accusationis: 'conferte hanc pacem cum illo bello, huius praetoris adventum cum illius imperatoris victoria, huius cohortem impuram cum illius exercitu invicto, huius libidines cum illius continentia: ab illo, qui cepit, conditas, ab hoc, qui constitutas accepit, captas dicetis Syracusas.'

Ergo et hi numeri sint cogniti et genus illud tertium 168
explicetur quale sit, numerosae et aptae orationis; quod qui non sentiunt, quas auris habeant aut quid eis hominis simile sit nescio: meae quidem et perfecto completoque verborum ambitu gaudent et curta sentiunt nec amant redundantia. quid dico meas? contiones saepe exclamare vidi, cum apte verba cecidissent. id enim exspectant aures, ut verbis conligentur sententiae. 'non erat hoc apud antiquos.' et quidem nihil aliud fere non erat; nam et verba eligebant et sententias gravis et suavis reperiebant, sed eas aut vinciebant aut explebant parum. 'hoc me ipsum delectat,' inquiunt. quid, si antiquis- 169
sima illa pictura paucorum colorum magis quam haec iam perfecta delectet, illa nobis sit, credo, repetenda, haec scilicet repudianda! nominibus veterum gloriantur. habet autem ut in aetatibus auctoritatem senectus, sic in exemplis antiquitas, quae quidem apud me ipsum valet plurimum; nec ego id, quod deest antiquitati, flagito potius quam laudo quod est; praesertim cum ea maiora iudicem quae sunt, quam illa quae desunt; plus est enim in verbis et in sententiis boni, quibus illi excellunt, quam in conclusione sententiarum, quam non habent. post in- 51
venta conclusio est, qua credo usuros veteres illos fuisse,

si iam nota atque usurpata res esset; qua inventa omnis
170 usos magnos oratores videmus. sed habet nomen invidiam, cum in oratione iudiciali et forensi numerus [Graece ῥυθμὸς] inesse dicitur; nimis enim insidiarum ad capiendas auris adhiberi videtur, si etiam in dicendo numeri ab oratore quaeruntur. hoc freti isti et ipsi infracta et amputata loquuntur et eos vituperant, qui apta et finita pronuntiant: si inanibus verbis levibusque sententiis, iure; sin probae res, lecta verba, quid est cur claudere aut insistere orationem malint quam cum sententia pariter excurrere? hic enim invidiosus numerus nihil adfert aliud nisi ut sit apte verbis comprehensa sententia; quod fit etiam ab antiquis, sed plerumque casu, saepe natura; et quae valde laudantur apud illos,
171 ea fere, quia sunt conclusa, laudantur. et apud Graecos quidem iam anni prope quadringenti sunt, cum hoc probatur; nos nuper agnovimus. ergo Ennio licuit vetera contemnenti dicere

'versibu', quos olim Fauni vatesque canebant,'

mihi de antiquis eodem modo non licebit? praesertim cum dicturus non sim 'ante hunc' .... ut ille, nec quae sequuntur 'nos ausi reserare' .... legi enim audivique non nullos, quorum propemodum absolute concluderetur oratio; quod qui non possunt, non est eis satis non contemni, laudari etiam volunt. ego autem illos ipse laudo idque merito, quorum se isti imitatores esse dicunt, etsi in eis aliquid desidero, hos vero minime, qui nihil illorum nisi vitium sequuntur, cum a bonis absint longis-
172 sime. quodsi auris tam inhumanas tamque agrestis habent, ne doctissimorum quidem virorum eos movebit auctoritas? omitto Isocratem discipulosque eius Ephorum et Naucratem, quamquam orationis faciendae et ornandae auctores locupletissimi [summi] ipsi oratores esse debebant; sed quis omnium doctior, quis acutior, quis in rebus vel inveniendis vel iudicandis acrior Aristotele fuit? quis porro Isocrati est adversatus infensius? is igitur versum in oratione vetat esse, numerum iubet. eius auditor Theodectes in primis, ut Aristoteles saepe significat, politus scriptor atque artifex hoc idem et sentit et praecipit; Theophrastus vero eisdem de rebus etiam ad-

curatius. quis ergo istos ferat, qui hos auctores non pro-
bent? nisi omnino haec esse ab his praecepta nesciunt;
quod si ita est, nec vero aliter existimo; quid? ipsi suis 173
sensibus non moventur? nihilne eis inane videtur, nihil
inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redun-
dans? in versu quidem theatra tota exclamant, si fuit
una syllaba aut brevior aut longior; nec vero multitudo
pedes novit nec ullos numeros tenet nec illud, quod offen-
dit, aut cur aut in quo offendat intellegit; et tamen om-
nium longitudinum et brevitatum in sonis sicut acutarum
graviumque vocum iudicium ipsa natura in auribus no-
stris conlocavit.

Visne igitur, Brute, totum hunc locum adcuratius 52
etiam explicemus quam illi ipsi, qui et haec et alia no- 174
bis tradiderunt, an his contenti esse, quae ab illis dicta
sunt, possumus? sed quid quaero velisne, cum litteris
tuis eruditissime scriptis te id vel maxime velle per-
spexerim? primum ergo origo, deinde causa, post natura,
tum ad extremum usus ipse explicetur orationis aptae
atque numerosae.

Nam qui Isocratem maxime mirantur, hoc in eius
summis laudibus ferunt, quod verbis solutis numeros
primus adiunxerit; cum enim videret oratores cum seve-
ritate audiri, poëtas autem cum voluptate, tum dicitur
numeros secutus, quibus etiam in oratione uteretur, cum
iucunditatis causa tum ut varietas occurreret satietati;
quod ab eis vere quadam ex parte, non totum dicitur: 175
nam neminem in eo genere scientius versatum Isocrate
confitendum est, sed princeps inveniendi fuit Thrasy-
machus, cuius omnia nimis etiam exstant scripta nume-
rose. nam, ut paulo ante dixi, paria paribus adiuncta
et similiter definita itemque contrariis relata contraria,
quae sua sponte, etiamsi id non agas, cadunt plerumque
numerose, Gorgias primus invenit, sed eis est usus
intemperatius; id autem est genus, ut ante dictum est,
ex tribus partibus conlocationis alterum. horum uterque 176
Isocratem aetate praecurrit, ut eos ille moderatione, non
inventione vicerit; est enim, ut in transferendis faciendis-
que verbis tranquillior, sic in ipsis numeris sedatior;
Gorgias autem avidior est generis eius et eis festivita-

tibus — sic enim ipse censet — insolentius abutitur, quas
Isocrates, cum tamen audisset in Thessalia adulescens
senem iam Gorgiam, moderatius iam temperavit; quin
etiam se ipse tantum, quantum aetate procedebat —
prope enim centum confecit annos — relaxabat a nimia
necessitate numerorum; quod declarat in eo libro, quem
ad Philippum Macedonem scripsit, cum iam admodum
esset senex; in quo dicit sese minus iam servire nume-
ris quam solitus esset. ita non modo superiores, sed
etiam se ipse correxerat.

53 Quoniam igitur habemus aptae orationis eos princi-
177 pes auctoresque, quos diximus, et origo inventa est,
causa quaeratur: quae sic aperta est, ut mirer veteres
ea non esse commotos, praesertim cum, ut fit, fortuito
saepe aliquid concluse apteque dicerent; quod cum ani-
mos hominum aurisque pepulisset, ut intellegi posset id,
quod casus effudisset, cecidisse iucunde, notandum certe
genus atque ipsi sibi imitandi fuerunt. aures *enim vel*
animus aurium nuntio naturalem quandam in se continet
178 vocum omnium mensionem; itaque et longiora et bre-
viora iudicat et perfecta ac moderata semper exspectat;
mutila sentit quaedam et quasi decurtata, quibus tam-
quam debito fraudetur offenditur, productiora alia et
quasi immoderatius excurrentia, quae magis etiam asper-
nantur aures; quod cum in plerisque tum in hoc genere
nimium quod est offendit vehementius quam id quod
videtur parum. ut igitur [poëtica et] versus inventus est
terminatione aurium, observatione prudentium, sic in ora-
tione animadversum est, multo illud quidem serius, sed
eadém admonente natura, esse quosdam certos cursus
conclusionesque verborum.

179 Quoniam igitur causam quoque ostendimus, naturam
nunc — id enim erat tertium — si placet, explicemus;
quae disputatio non huius instituti sermonis est, sed
artis intimae. quaeri enim potest, qui sit orationis nu-
merus, et ubi sit positus et natus ex quo, et is unusne
sit an duo an plures, quaque ratione componatur et ad
quam rem et quando et quo loco et quem ad modum
180 adhibitus aliquid voluptatis adferat. sed ut in plerisque
rebus, sic in hac duplex est considerandi via, quarum

altera est longior, brevior altera, eadem etiam planior. est autem longioris prima illla quaestio sitne omnino ulla 54
numerosa oratio; quibusdam enim non videtur, quia nihil insit in ea certi ut in versibus, et quod ipsi, qui adfirment esse eos numeros, rationem cur sint non queant reddere; deinde, si sit numerus in oratione, qualis sit aut quales, et e poëticisne numeris an ex alio genere quodam, et, si e poëticis, quis eorum sit aut qui; namque aliis unus modo, aliis plures, aliis omnes eidem videntur. deinde, quicumque sunt sive unus sive plures, communesne sint omni generi orationis — quoniam aliud genus est narrandi, aliud persuadendi, aliud docendi — an dispares numeri cuique orationis generi adcommodentur; si communes, qui sint; si dispares, quid intersit, et cur non aeque in oratione atque in versu numerus appareat; deinde, quod dicitur in oratione numerosum, 181
id utrum numero solum efficiatur, an etiam vel compositione quadam vel genere verborum; an sit suum cuiusque, ut numerus intervallis, compositio vocibus, genus ipsum verborum quasi quadam forma et lumine orationis appareat, sitque omnium fons compositio ex eaque et numerus efficiatur et ea, quae dicuntur orationis quasi formae et lumina, quae, ut dixi, Graeci vocant σχήματα. at non est unum nec idem, quod voce iucundum est, 182
quod moderatione absolutum est, quod inluminatum genere verborum, quamquam id quidem finitimum est numero, quia per se plerumque perfectum est; compositio autem ab utroque differt, quae tota servit gravitati vocum aut suavitati. haec igitur fere sunt, in quibus rei natura quaerenda sit.

Esse ergo in oratione numerum quendam non est diffi- 55
cile cognoscere; iudicat enim sensus; in quo iniquum est, 183
quod accidit, non agnoscere, si cur id accidat, reperire nequeamus; neque enim ipse versus ratione est cognitus, sed natura atque sensu, quem dimensa ratio docuit quid acciderit; ita notatio naturae et animadversio peperit artem. sed in versibus res est apertior, quamquam etiam a modis quibusdam cantu remoto soluta esse videtur oratio maximeque id in optimo quoque eorum poëtarum, qui λυρικοὶ a Graecis nominantur, quos cum

184 cantu spoliaveris, nuda paene remanet oratio; quorum
similia sunt quaedam etiam apud nostros, velut ille in
Thyeste:

quemnam te esse dicam? qui tarda in senecta ....

et quae sequuntur, quae, nisi cum tibicen accessit, ora-
tionis sunt solutae simillima. at comicorum senarii pro-
pter similitudinem sermonis sic saepe sunt abiecti, ut
non numquam vix in eis numerus et versus intellegi
possit; quo est ad inveniendum difficilior in oratione
185 numerus quam in versibus. omnino duo sunt, quae
condiant orationem, verborum numerorumque iucundi-
tas: in verbis inest quasi materia quaedam, in numero
autem expolitio; sed ut ceteris in rebus necessitatis
inventa antiquiora sunt quam voluptatis, ita in hac re
accidit, ut multis saeculis ante oratio nuda ac rudis ad
solos animorum sensus exprimendos fuerit reperta, quam
ratio numerorum causa delectationis aurium excogitata;
186 itaque et Herodotus et eadem superiorque aetas numero
caruit, nisi quando temere ac fortuito; et scriptores per-
veteres de numero nihil omnino, de oratione praecepta
multa nobis reliquerunt, nam quod et facilius est et ma-
56 gis necessarium, id semper ante cognoscitur. itaque
tralata aut facta aut iuncta verba facile sunt cognita,
quia sumebantur e consuetudine cotidianoque sermone;
numerus autem non domo depromebatur neque habebat
aliquam necessitudinem aut cognationem cum oratione;
itaque serius aliquanto notatus et cognitus quasi quan-
dam palaestram et extrema liniamenta orationi attulit.
187 quodsi et angusta quaedam atque concisa et alia est
dilatata et fusa oratio, necesse est id non litterarum
accidere natura, sed intervallorum longorum et brevium
varietate; quibus implicata atque permixta oratio quon-
iam tum stabilis est tum volubilis, necesse est eius
modi naturam numeris contineri; nam circuitus ille, quem
saepe iam diximus, incitatior numero ipso fertur et labi-
tur, quoad perveniat ad finem et insistat.

Perspicuum est igitur numeris astrictam orationem
188 esse debere, carere versibus; sed ei numeri poëticine
sint an ex alio genere quodam deinceps est videndum.
nullus est igitur numerus extra poëticos, propterea quod

definita sunt genera numerorum; nam omnis talis est, ut unus sit e tribus: pes enim, qui adhibetur ad numeros, partitur in tria, ut necesse sit partem pedis aut aequalem esse alteri parti aut altero tanto aut sesqui esse maiorem: ita fit aequalis dactylus, duplex iambus, sesquiplex paean; qui pedes in orationem non cadere qui possunt? quibus ordine locatis quod efficitur, numerosum sit necesse est; sed quaeritur quo numero 189
aut quibus potissimum sit utendum: incidere vero omnis in orationem etiam ex hoc intellegi potest, quod versus saepe in oratione per imprudentiam dicimus; quod vehementer est vitiosum, sed non attendimus neque exaudimus nosmet ipsos; senarios vero et Hipponacteos effugere vix possumus; magnam enim partem ex iambis nostra constat oratio. sed tamen eos versus facile agnoscit auditor; sunt enim usitatissimi; inculcamus autem per imprudentiam saepe etiam minus usitatos, sed tamen versus: vitiosum genus et longa animi provisione fugiendum. elegit ex multis Isocrati libris triginta for- 190
tasse versus Hieronymus Peripateticus in primis nobilis, plerosque senarios, sed etiam anapaestos; quo quid potest esse turpius? etsi in eligendo fecit malitiose: prima enim syllaba dempta in primo verbo sententiae postremum ad verbum primam rursus syllabam adiunxit insequentis; itaque factus est anapaestus is, qui Aristophanius nominatur; quod ne accidat, observari nec potest nec necesse est. sed tamen hic corrector in eo ipso loco, quo reprehendit, ut a me animadversum est studiose inquirente in eum, immittit imprudens ipse senarium. sit igitur hoc cognitum, in solutis etiam verbis inesse numeros eosdemque esse oratorios, qui sint poëtici.

Sequitur ergo, ut qui maxime cadant in orationem 57
aptam numeri videndum sit; sunt enim qui iambicum 191
putent, quod sit orationi simillimus; qua de causa fieri, ut is potissimum propter similitudinem veritatis adhibeatur in fabulis, cum ille dactylicus numerus hexametrorum magniloquentiae sit adcommodatior; Ephorus autem, levis ipse orator, sed profectus ex optima disciplina, paeana sequitur aut dactylum, fugit autem spondeum et trochaeum; quod enim paean habeat tris brevis, dacty-

lus autem duas, brevitate et celeritate syllabarum labi
putat verba proclivius contraque accidere in spondeo et
trochaeo: quod alter e longis constet, alter e brevibus,
fieri alteram nimis incitatam, alteram nimis tardam ora-
192 tionem, neutram temperatam. sed et illi priores errant
et Ephorus in culpa est: nam et qui paeana praetereunt,
non vident mollissimum a sese numerum eundemque
amplissimum praeteriri, quod longe Aristoteli videtur
secus, qui iudicat heroum numerum grandiorem quam
desideret soluta oratio, iambum autem nimis e volgari
esse sermone; ita neque humilem et abiectam orationem
nec nimis altam et exaggeratam probat, plenam tamen
eam volt esse gravitatis, ut eos qui audient ad maiorem
193 admirationem possit traducere; trochaeum autem, qui
est eodem spatio quo choreus, cordacem appellat, quia
contractio et brevitas dignitatem non habeat; ita paeana
probat eoque ait uti omnis, sed ipsos non sentire, cum
utantur; esse autem tertium ac medium inter *illos, et*
factos eos pedes esse, ut in eis singulis modus *insit* aut
sesquiplex aut duplex aut par: itaque illi, de quibus ante
dixi, tantum modo commoditatis habuerunt rationem,
194 nullam dignitatis; iambus enim et dactylus in versum
cadunt maxime, itaque ut versum fugimus in oratione,
sic hi sunt evitandi continuati pedes; aliud enim quid-
dam est oratio nec quicquam inimicius quam illa versi-
bus; paean autem minime est aptus ad versum; quo
libentius eum recepit oratio. Ephorus vero ne spondeum
quidem, quem fugit, intellegit esse aequalem dactylo,
quem probat; syllabis enim metiendos pedes, non inter-
vallis existimat; quod idem facit in trochaeo, qui tem-
poribus et intervallis est par iambo, sed eo vitiosus in
oratione, si ponatur extremus, quod verba melius in syl-
labas longiores cadunt. atque haec, quae sunt apud
Aristotelem, eadem a Theophrasto Theodecteque de pae-
195 ane dicuntur. ego autem censeo omnis in oratione esse
quasi permixtos et confusos pedes; nec enim effugere
possemus animadversionem, si semper eisdem uteremur,
quia nec numerosa esse, ut poëma, neque extra nume-
rum, ut sermo volgi est, debet oratio: alterum nimis est
vinctum, ut de industria factum appareat, alterum nimis

dissolutum, ut pervagatum ac volgare videatur; ut ab altero non delectere, alterum oderis: sit igitur ut supra 196
dixi, [permixta et temperata numeris nec dissoluta nec tota numerosa,] paeane maxime, quoniam optimus auctor ita censet, sed reliquis etiam numeris, quos ille praeterit, temperata.

Quos autem numeros cum quibus tamquam purpuram 58
misceri oporteat, nunc dicendum est atque etiam quibus orationis generibus sint quique adcommodatissimi. iambus enim frequentissimus est in eis, quae demisso atque humili sermone dicuntur; paean autem in ampliori- 197
bus, in utroque dactylus; itaque in varia et perpetua oratione hi sunt inter se miscendi et temperandi: sic minime animadvertetur delectationis aucupium et quadrandae orationis industria; quae latebit eo magis, si et verborum et sententiarum ponderibus utemur; nam qui audiunt haec duo, animadvertunt et iucunda sibi sentiunt, verba dico et sententias, eaque dum animis attentis admirantes excipiunt, fugit eos et praetervolat numerus; qui tamen si abesset, illa ipsa minus delectarent. nec 198
vero is cursus est numerorum — orationis dico, nam est longe aliter in versibus, — nihil ut fiat extra modum; nam id quidem esset poëma; sed omnis nec claudicans nec quasi fluctuans sed aequaliter constanterque ingrediens numerosa habetur oratio; atque id in dicendo numerosum putatur, non quod totum constat e numeris, sed quod ad numeros proxime accedit; quo etiam difficilius est oratione uti quam versibus, quod illis certa quaedam et definita lex est, quam sequi sit necesse; in dicendo autem nihil est propositum, nisi ut ne nimis moderata et angusta aut dissoluta et fluens sit oratio. itaque non sunt in ea tamquam tibicini percussionum modi, sed universa comprehensio et species orationis clausa et terminata est, quod voluptate aurium iudicatur.

Solet autem quaeri totone in ambitu verborum numeri 59 199
tenendi sint an in primis partibus atque in extremis: plerique enim censent cadere tantum numerose oportere terminarique sententiam. est autem, ut id maxime deceat, non ut solum; ponendus est enim ille ambitus, non

abiciendus. qua re cum aures extremum semper ex-
spectent in eoque acquiescant, id vacare numero non
oportet, sed ad hunc exitum tamen a principio ferri de-
bet verborum illa comprehensio et tota a capite ita
200 fluere, ut ad extremum veniens ipsa consistat; id autem
bona disciplina exercitatis, qui et multa scripserint et,
quaecumque etiam sine scripto dicent, similia scriptorum
effecerint, non erit difficillimum; ante enim circumscri-
bitur mente sententia confestimque verba concurrunt,
quae mens eadem, qua nihil est celerius, statim dimittit,
ut suo quodque loco respondeat; quorum descriptus ordo
alias alia terminatione concluditur, atque omnia illa et
201 prima et media verba spectare debent ad ultimum: inter-
dum enim cursus est in oratione incitatior, interdum
moderata ingressio, ut iam a principio videndum sit
quem ad modum velis venire ad extremum. nec in
numeris magis quam in reliquis ornamentis orationis,
eadem cum facimus quae poëtae, fugimus tamen *in ora-
tione* poëmatis similitudinem; *sua* est enim *in* utroque
et materia et tractatio: materia in verbis, tractatio in
60 conlocatione verborum. ternae autem sunt utriusque
partes: verborum, tralatum, novum, priscum, nam de
propriis nihil hoc loco dicimus; conlocationis autem eae,
202 quas diximus, compositio, concinnitas, numerus. sed
in utroque frequentiores sunt et liberiores poëtae; nam
et transferunt verba cum crebrius tum etiam audacius
et priscis libentius utuntur et liberius novis; quod idem
fit in numeris, in quibus quasi necessitati parere cogun-
tur; sed tamen haec nec nimis esse diversa neque nullo
modo coniuncta intellegi licet: ita fit ut non item in ora-
tione ut in versu numerus exstet, idque, quod numero-
sum in oratione dicitur, non semper numero fiat, sed
non numquam aut concinnitate aut constructione verbo-
203 rum. ita si numerus orationis quaeritur qui sit, omnis
est, sed alius alio melior atque aptior; [si locus, in omni
parte verborum;] si unde ortus sit, ex aurium voluptate;
si componendorum ratio, dicetur alio loco, quia pertinet
ad usum, quae pars quarta et extrema nobis in divi-
dendo fuit; si ad quam rem adhibeatur, ad delectatio-
nem; si quando, semper; si quo loco, in tota continua-

tione verborum; si quae res efficiat voluptatem, eadem quae in versibus, quorum modum notat ars, sed aures ipsae tacito eum sensu sine arte definiunt.

Satis multa de natura: sequitur usus, de quo est ad- 61
curatius disputandum; in quo quaesitum est in totone 204
circuitu illo orationis, quem Graeci περίοδον, nos tum ambitum, tum circuitum, tum comprehensionem aut continuationem aut circumscriptionem dicimus, an in principiis solum an in extremis an in utraque parte numerus tenendus sit; deinde cum aliud videatur esse numerus,
aliud numerosum, quid intersit; tum autem in omnibusne 205
numeris aequaliter particulas deceat incidere an facere alias breviores, alias longiores, idque quando aut cur quibusque partibus; pluribusne an singulis, imparibus an aequalibus; et quando aut his aut illis sit utendum; quaeque inter se aptissime conlocentur et quo modo, an omnino nulla sit in eo genere distinctio; quodque ad rem
maxime pertinet, qua ratione numerosa fiat oratio. ex- 206
plicandum etiam est unde orta sit forma verborum dicendumque quantos circuitus facere deceat deque eorum particulis et tamquam incisionibus disserendum est quaerendumque utrum una species et longitudo sit earum anne plures et, si plures, quo loco aut quando quoque genere uti oporteat. postremo totius generis utilitas explicanda est, quae quidem patet latius; non ad unam enim rem aliquam, sed ad pluris adcommodatur.

Ac licet non ad singula respondentem de universo 207
genere sic dicere, ut etiam singulis satis responsum esse videatur. remotis igitur reliquis generibus unum selegimus hoc, quod in causis foroque versatur, de quo diceremus. ergo in aliis, id est, in historia et in eo, quod appellamus ἐπιδεικτικόν, placet omnia dici Isocrateo Theopompeoque more illa circumscriptione ambituque, ut tamquam in orbe inclusa currat oratio, quoad insi-
stat in singulis perfectis absolutisque sententiis. itaque 208
posteaquam est nata haec vel circumscriptio vel comprehensio vel continuatio vel ambitus, si ita licet dicere, nemo, qui aliquo esset in numero, scripsit orationem generis eius, quod esset ad delectationem comparatum remotumque a iudiciis forensique certamine, quin redigeret

omnis fere in quadrum numerumque sententias. nam cum is est auditor, qui non vereatur ne compositae orationis insidiis sua fides attemptetur, gratiam quoque ha-
62 bet oratori voluptati aurium servienti. genus autem hoc
209 orationis neque totum adsumendum est ad causas forensis neque omnino repudiandum; si enim semper utare, cum satietatem adfert tum quale sit etiam ab imperitis agnoscitur; detrahit praeterea actionis dolorem, aufert humanum sensum actoris, tollit funditus veritatem et fidem. sed quoniam adhibenda non numquam est, primum videndum est quo loco, deinde quam diu retinenda
210 sit, tum quot modis commutanda. adhibenda est igitur numerosa oratio, si aut laudandum est aliquid ornatius, ut nos in accusationis secundo de Siciliae laude diximus, ut in senatu de consulatu meo, aut exponenda narratio, quae plus dignitatis desiderat quam doloris, ut in quarto accusationis de Hennensi Cerere, de Segestana Diana, de Syracusarum situ diximus. saepe etiam in amplificanda re concessu omnium funditur numerose et volubiliter oratio. id nos fortasse non perfecimus, conati quidem saepissime sumus: quod plurimis locis perorationes nostrae voluisse nos atque animo contendisse declarant. id autem valet, cum is, qui audit, ab oratore iam obsessus est ac tenetur; non enim id agit, ut insidietur et observet, sed iam favet processumque volt dicendique vim admirans non anquirit quid reprehendat.
211 haec autem forma retinenda non diu est, nec dico in peroratione, qua ipsa includitur, sed in orationis reliquis partibus. nam cum sis eis locis usus, quibus ostendi licere, transferenda tota dictio est ad illa, quae nescio cur, cum Graeci *κόμματα* et *κῶλα* nominent, nos non recte incisa et membra dicamus. neque enim esse possunt rebus ignotis nota nomina, sed cum verba aut suavitatis aut inopiae causa transferre soleamus, in omnibus hoc fit artibus, ut, cum id appellandum sit, quod propter rerum ignorationem ipsarum nullum habuerit ante nomen, necessitas cogat aut novum facere verbum aut a simili mutuari.

63 Quo autem pacto deceat incise membratimve dici iam
212 videbimus; nunc quot modis mutentur comprehensiones

conclusionesque dicendum est. fluit omnino numerus a
primo tum incitatius brevitate pedum, tum proceritate tar-
dius: cursum contentiones magis requirunt, expositiones
rerum tarditatem. insistit autem ambitus modis pluri-
bus, e quibus unum est secuta Asia maxime, qui dicho-
reus vocatur, cum duo extremi chorei sunt, id est, e
singulis longis et brevibus. [explanandum est enim, quod
ab aliis eidem pedes aliis vocabulis nominantur.] dicho- 213
reus non est ille quidem sua sponte vitiosus in clausulis,
sed in orationis numero nihil est tam vitiosum quam si
semper est idem; cadit autem per se ipse ille praeclare,
quo etiam satietas formidanda est magis. me stante C.
Carbo C. F. tribunus plebis in contione dixit his verbis
'o Marce Druse, patrem appello' haec quidem duo binis
pedibus incisim; deinde membratim 'tu dicere solebas
sacram esse rem publicam;' haec item membra ternis;
post ambitus: 'quicumque eam violavissent, ab omnibus 214
esse ei poenas persolutas:' dichoreus; nihil enim ad rem
extrema illa longa sit an brevis; deinde 'patris dictum
sapiens temeritas filii comprobavit.' hoc dichoreo tantus
clamor contionis excitatus est, ut admirabile esset. quaero
nonne id numerus effecerit? verborum ordinem immuta,
fac sic: 'comprobavit filii temeritas,' iam nihil erit, etsi
'temeritas' ex tribus brevibus et longa est, quem Aristo-
teles ut optimum probat, a quo dissentio. 'at eadem verba, 215
eadem sententia.' 'animo istuc satis est, auribus non satis.
sed id crebrius fieri non oportet; primum enim numerus
agnoscitur, deinde satiat, postea cognita facilitate con-
temnitur. sed sunt clausulae plures, quae numerose et 64
iucunde cadunt; nam et creticus, qui est e longa et brevi
et longa, et eius aequalis paean, qui spatio par est, syl-
laba longior, quam commodissime putatur in solutam
orationem inligari, cum sit duplex; nam aut e longa est
et tribus brevibus, qui numerus in primo viget, iacet in
extremo, aut e totidem brevibus et longa, in quem
optime cadere censent veteres; ego non plane reicio, sed
alios antepono. ne spondeus quidem funditus est repu- 216
diandus: etsi, quod est e longis duabus, hebetior vide-
tur et tardior, habet tamen stabilem quendam et non
expertem dignitatis gradum, in incisionibus vero multo

magis et in membris; paucitatem enim pedum gravitate
sua et tarditate compensat. sed hos cum in clausulis
pedes nomino, non loquor de uno pede extremo: ad-
iungo, quod minimum sit, proximum superiorem, saepe
217 etiam tertium. ne iambus quidem, qui est e brevi et
longa, aut par choreo, qui habet tris brevis, trochaeus,
sed spatio par, non syllabis, aut etiam dactylus, qui est
e longa et duabus brevibus, si est proximus a postremo,
parum volubiliter pervenit ad extremum, si est extre-
mus choreus aut spondeus; numquam enim interest uter
sit eorum in pede extremo. sed eidem hi tres pedes
male concludunt, si quis eorum in extremo locatus est,
nisi cum pro cretico postremus est dactylus; nihil enim
interest dactylus sit extremus an creticus, quia postrema
syllaba brevis an longa sit, ne in versu quidem refert.
218 qua re etiam paeana qui dixit aptiorem, in quo esset
longa postrema, vidit parum, quoniam nihil ad rem est,
postrema quam longa sit. iam paean, quod *pluris ha-*
beat syllabas quam tris, numerus a quibusdam, non pes
habetur. est quidem, ut inter omnis constat antiquos,
Aristotelem, Theophrastum, Theodectem, Ephorum, unus
aptissimus orationi vel orienti vel mediae; putant illi
etiam cadenti, quo loco mihi videtur aptior creticus.
dochmius autem e quinque syllabis, brevi, duabus lon-
gis, brevi, longa, ut est hoc: 'amicos tenes,' quovis loco
aptus est, dum semel ponatur: iteratus aut continuatus
65 numerum apertum et nimis insignem facit. his igitur
219 tot commutationibus tamque variis si utemur, nec de-
prehendetur manifesto quod a nobis de industria fiet et
occurretur satietati; et quia non numero solum nume-
rosa oratio, sed et compositione fit et genere, quod ante
dictum est, concinnitatis, compositione potest intellegi,
cum ita structa verba sunt, ut numerus non quaesitus,
sed ipse secutus esse videatur, ut apud Crassum: 'nam
ubi lubido dominatur, innocentiae leve praesidium est.'
ordo enim verborum efficit numerum sine ulla aperta
oratoris industria. itaque si quae veteres illi — Hero-
dotum dico et Thucydidem totamque eam aetatem —
apte numeroseque dixerunt, ea non numero quaesito, sed
220 verborum conlocatione ceciderunt. formae vero quaedam

sunt orationis, in quibus ea concinnitas est, ut sequatur numerus necessario; nam cum aut par pari refertur aut contrarium contrario opponitur aut quae similiter cadunt verba, verbis comparantur, quicquid ita concluditur, plerumque fit ut numerose cadat, quo de genere cum exemplis supra diximus, ut haec quoque copia facultatem adferat non semper eodem modo desinendi. nec tamen haec ita sunt arta et astricta, ut ea, cum velimus, laxare nequeamus: multum interest utrum numerosa sit, id est, similis numerorum an plane e numeris constet oratio. alterum si fit, intolerabile vitium est; alterum nisi fit, dissipata et inculta et fluens est oratio.

Sed quoniam non modo non frequenter, verum etiam 66
raro in veris causis [aut forensibus] circumscripte nume- 221
roseque dicendum est, sequi videtur, ut videamus quae
sint illa, quae supra dixi incisa, quae membra; haec enim
in veris causis maximam partem orationis obtinent. con-
stat enim ille ambitus et plena comprehensio e quattuor
fere partibus, quae membra dicimus, ut et auris impleat
et ne brevior sit quam satis sit neque longior: quam-
quam utrumque non numquam vel potius saepe accidit,
ut aut citius insistendum sit aut longius procedendum,
ne brevitas defraudasse auris videatur neve longitudo
obtudisse; sed habeo mediocritatis rationem; nec enim
loquor de versu et est liberior aliquanto oratio. e quat- 222
tuor igitur quasi hexametrorum instar versuum quod sit,
constat fere plena comprehensio. his igitur singulis ver-
sibus quasi nodi apparent continuationis, quos in ambitu
coniungimus; sin membratim volumus dicere, insistimus,
itaque cum opus est, ab isto cursu invidioso facile nos
et saepe diiungimus. sed nihil tam debet esse numero-
sum quam hoc, quod minime apparet et valet plurimum.
ex hoc genere illud est Crassi: 'missos faciant patronos:
ipsi prodeant.' nisi intervallo dixisset 'ipsi prodeant,'
sensisset profecto se fudisse senarium: omnino melius
caderet 'prodeant ipsi;' sed de genere nunc disputo.
'cur clandestinis consiliis nos oppugnant? cur de perfu- 223
gis nostris copias comparant contra nos?' prima sunt illa
duo, quae *κόμματα* Graeci vocant, nos incisa dicimus;
deinde tertium *κῶλον* illi, nos membrum: * sequitur non

longa, ex duobus enim versibus, id est, membris, per-
fecta comprehensio est et in spondeos cadit; * et Cras-
sus quidem sic plerumque dicebat, idque ipse genus
67 dicendi maxime probo. sed quae incisim aut membra-
tim efferuntur, ea vel aptissime cadere debent, ut est
apud me: 'domus tibi deerat? at habebas. pecunia su-
224 perabat? at egebas.' haec incise dicta sunt quattuor.
at membratim quae sequuntur duo: 'incurristi amens in
columnas: in alienos insanus insanisti.' deinde omnia
tamquam crepidine quadam comprehensione longiore
sustinentur: 'depressam, caecam, iacentem domum plu-
ris quam te et fortunas tuas aestimasti.' dichoreo finitur.
at dispondeis proximum illud. nam in eis, quibus ut
pugiunculis uti oportet, brevitas facit ipsa liberiores pe-
des. saepe enim singulis utendum est, plerumque binis,
et utrisque addi pedis pars potest; non fere ternis am-
225 plius. incisim autem et membratim tractata oratio in
veris causis plurimum valet, maximeque eis locis, cum
aut arguas aut refellas, ut nostra in Corneliana secunda
'o callidos homines, o rem excogitatam, o ingenia me-
tuenda!' membratim adhuc, deinde caesim, 'diximus,'
rursus membratim: 'testis dare volumus.' extrema se-
quitur comprehensio, sed ex duobus membris, qua non
potest esse brevior: 'quem, quaeso, nostrum fefellit ita
226 vos esse facturos?' nec ullum genus est dicendi aut me-
lius aut fortius quam binis aut ternis ferire verbis, non
numquam singulis, paulo alias pluribus, inter quae variis
clausulis interponit se raro numerosa comprehensio; quam
perverse fugiens Hegesias, dum ille quoque imitari Ly-
siam volt alterum paene Demosthenem, saltat incidens
particulas; et is quidem non minus sententiis peccat
quam verbis, ut non quaerat quem appellet ineptum, qui
illum cognoverit. sed ego illa Crassi et nostra posui, ut
qui vellet auribus ipsis quid numerosum etiam in mini-
mis particulis orationis esset iudicaret.

Quoniam plura de numerosa oratione diximus quam
quisquam ante nos, nunc de eius generis utilitate dice-
68 mus; nihil enim est aliud, Brute, quod quidem tu minime
227 omnium ignoras, pulcre et oratorie dicere nisi optimis
sententiis verbisque lectissimis dicere; et nec sententia

ulla est, quae fructum oratori ferat, nisi apte exposita atque absolute, nec verborum lumen apparet nisi diligenter conlocatorum, et horum utrumque numerus inlustrat; numerus autem — saepe enim hoc testandum est — non modo non poëtice iunctus, verum etiam fugiens illum eique omnium dissimillimus; non quin eidem sint numeri non modo oratorum et poëtarum, verum omnino loquentium, denique etiam sonantium omnium, quae metiri auribus possumus, sed ordo pedum facit, ut id, quod pronuntiatur, aut orationis aut poëmatis simile videatur. hanc igitur, sive compositionem sive perfectio- 228
nem sive numerum vocari placet, adhibere necesse est, si ornate velis dicere, non solum, quod ait Aristoteles et Theophrastus, ne infinite feratur ut flumen oratio, quae non aut spiritu pronuntiantis aut interductu librarii, sed numero coacta debet insistere, verum etiam quod multo maiorem habent apta vim quam soluta. ut enim athletas nec multo secus gladiatores videmus nihil nec vitando facere caute nec petendo vehementer, in quo non motus hic habeat palaestram quandam, ut, quicquid in his rebus fiat utiliter ad pugnam, idem ad aspectum etiam sit venustum: sic orator nec plagam gravem facit, nisi petitio fuit apta, nec satis recte declinat impetum, nisi etiam in cedendo quid deceat intellegat. itaque qua- 229
lis eorum motus, quos ἀπαλαίστρους Graeci vocant, talis horum mihi videtur oratio, qui non claudunt numeris sententias, tantumque abest, ut, quod ei, qui hoc aut magistrorum inopia aut ingenii tarditate aut laboris fuga non sunt adsecuti, solent dicere, enervetur oratio compositione verborum, ut aliter in ea nec impetus ullus nec vis esse possit. sed magnam exercitationem res flagitat, 69
ne quid eorum, qui genus hoc secuti non tenuerunt, simile faciamus, ne aut verba traiciamus aperte, quo melius aut cadat aut volvatur oratio; quod se L. Caelius 230
Antipater in prooemio belli Punici nisi necessario facturum negat. o virum simplicem, qui nos nihil celet; sapientem, qui serviendum necessitati putet! sed hic omnino rudis: nobis autem in scribendo atque in dicendo necessitatis excusatio non probatur: nihil est enim necesse, et si quid esset, id necesse tamen non erat con-

fiteri; et hic quidem, qui hanc a Laelio, ad quem scri-
bit, cui se purgat, veniam petit, et utitur ea traiectione
verborum et nihilo tamen aptius explet concluditque
sententias. apud alios autem et Asiaticos maxime nu-
mero servientis inculcata reperias inania quaedam verba
quasi complementa numerorum. sunt etiam qui illo vitio,
quod ab Hegesia maxime fluxit, infringendis conciden-
disque numeris in quoddam genus abiectum incidant † Si-
231 culorum simillimum. tertium est, in quo fuerunt fratres
illi Asiaticorum rhetorum principes Hierocles et Mene-
cles minime mea sententia contemnendi; etsi enim a
forma veritatis et ab Atticorum regula absunt, tamen
hoc vitium compensant vel facultate vel copia; sed apud
eos varietas non erat, quod omnia fere concludebantur
uno modo: quae vitia qui fugerit, ut neque verbum ita
traiciat, ut id de industria factum intellegatur, neque in-
ferciens verba quasi rimas expleat, nec minutos nume-
ros sequens concidat delumbetque sententias, nec sine
ulla commutatione in eodem semper versetur genere nu-
merorum, is omnia fere vitia vitaverit: nam de laudibus
multa diximus, quibus sunt alia perspicue vitia contra-
70 ria. quantum autem sit apta dicere, experiri licet, si
232 aut compositi oratoris bene structam conlocationem dis-
solvas permutatione verborum — corrumpatur enim tota
res, ut et haec nostra in Corneliana et deinceps omnia:
'neque me divitiae movent, quibus omnis Africanos et
Laelios multi venalicii mercatoresque superarunt;' im-
muta paululum, ut sit, 'multi superarunt mercatores
venaliciique,' perierit tota res; et quae sequuntur: 'neque
vestis aut caelatum aurum et argentum, quo nostros
veteres Marcellos Maximosque multi eunuchi e Syria
Aegyptoque vicerunt;' verba permuta sic, ut sit, 'vice-
runt eunuchi e Syria Aegyptoque;' adde tertium: 'ne-
que vero ornamenta ista villarum, quibus L. Paullum et
L. Mummium, qui rebus his urbem Italiamque omnem
referserunt, ab aliquo video perfacile Deliaco aut Syro
potuisse superari;' fac ita, 'potuisse superari ab aliquo
233 Syro aut Deliaco:' videsne, ut ordine verborum paulum
commutato, [eisdem verbis,] stante sententia, ad nihilum
omnia recidant, cum sint ex aptis dissoluta? aut si ali-

cuius inconditi adripias dissipatam aliquam sententiam
eamque ordine verborum paulum commutato in quadrum
redigas, efficiatur aptum illud, quod fuerit antea diffluens
ac solutum. age sume de Gracchi apud censores illud:
'abesse non potest quin eiusdem hominis sit probos im-
probare, qui improbos probet;' quanto aptius, si ita di-
xisset: 'quin eiusdem hominis sit, qui improbos probet,
probos improbare!' hoc modo dicere nemo umquam noluit 234
nemoque potuit quin dixerit; qui autem aliter dixerunt,
hoc adsequi non potuerunt. ita facti sunt repente Attici;
quasi vero Trallianus fuerit Demosthenes! cuius non tam
vibrarent fulmina illa, nisi numeris contorta ferrentur.
sed si quos magis delectant soluta, sequantur ea sane, 71
modo sic * ut si quis Phidiae clipeum dissolverit, conlo-
cationis universam speciem sustulerit, non singulorum
operum venustatem; ut in Thucydide orbem modo ora-
tionis desidero, ornamenta comparent. isti autem cum 235
dissolvunt orationem, in qua nec res nec verbum ullum
est nisi abiectum, non clipeum, sed, ut in proverbio est
— etsi humilius dictum est, tamen simile est — scopas,
ut ita dicam, mihi videntur dissolvere. atque ut plane
genus hoc, quod ego laudo, contempsisse videantur, aut
scribant aliquid vel Isocrateo more vel quo Aeschines
aut Demosthenes utitur, tum illos existimabo non despe-
ratione formidavisse genus hoc, sed iudicio refugisse;
aut reperiam ipsa eadem condicione qui uti velit, ut aut
dicat aut scribat utra voles lingua eo genere, quo illi
volunt; facilius est enim apta dissolvere quam dissipata
conectere. res autem se sic habet, ut brevissime dicam 236
quod sentio: composite et apte sine sententiis dicere in-
sania est, sententiose autem sine verborum et ordine et
modo infantia, sed eius modi tamen infantia, ut, ea qui
utantur, non stulti homines haberi possint, etiam plerum-
que prudentes; quo qui est contentus, utatur: eloquens
vero, qui non approbationes solum, sed admirationes,
clamores, plausus, si liceat, movere debet, omnibus opor-
tet ita rebus excellat, ut ei turpe sit quicquam aut spectari
aut audiri libentius.

Habes meum de oratore, Brute, iudicium: quod aut 237
sequere, si probaveris, aut tuo stabis, si aliud quoddam

est tuum; in quo neque pugnabo tecum neque hoc meum,
de quo tanto opere hoc libro adseveravi, umquam ad-
firmabo esse verius quam tuum; potest enim non solum
aliud mihi ac tibi, sed mihi ipsi aliud alias videri; nec
in hac modo re, quae ad volgi adsensum spectet et ad
aurium voluptatem, quae duo sunt ad iudicandum levis-
sima, sed ne in maximis quidem rebus quicquam adhuc
inveni firmius, quod tenerem aut quo iudicium meum
dirigerem, quam id, quodcumque mihi quam simillimum
veri videretur, cum ipsum illud verum in occulto la-
238 teret. tu autem velim, si tibi ea, quae disputata sunt,
minus probabuntur, ut aut maius opus institutum putes
quam effici potuerit, aut, dum tibi roganti voluerim ob-
sequi, verecundia negandi scribendi me imprudentiam
suscepisse.

M. TULLII CICERONIS
LIBELLUS DE OPTIMO GENERE ORATORUM.

Oratorum genera esse dicuntur tamquam poëtarum. 1
id secus est; nam alterum est multiplex: poëmatis enim 1
tragici, comici, epici, melici etiam ac dithyrambici [quo magis est tractatum a Latinis] suum cuiusque est, diversum a reliquis; itaque et in tragoedia comicum vitiosum est et in comoedia turpe tragicum, et in ceteris suus est cuique certus sonus et quaedam intellegentibus
nota vox: oratorum autem si quis ita numerat plura ge- 2
nera, ut alios grandis aut gravis aut copiosos, alios tenuis aut subtilis aut brevis, alios eis interiectos et tamquam medios putet, de hominibus dicit aliquid, de re parum; in re enim quod optimum sit quaeritur, in homine dicitur, quod est; itaque licet dicere et Ennium summum epicum poëtam, si cui ita videtur, et Pacu-
vium tragicum et Caecilium fortasse comicum: oratorem 3
genere non divido; perfectum enim quaero. unum est autem genus perfecti, a quo qui absunt, non genere differunt, ut Terentius ab Accio, sed in eodem genere non sunt pares. optimus est enim orator, qui dicendo animos audientium et docet et delectat et permovet; docere debitum est, delectare honorarium, permovere ne-
cessarium. haec ut alius melius quam alius, conceden- 4
dum est; verum id fit non genere, sed gradu: optimum quidem unum est, et proximum, quod ei simillimum; ex quo perspicuum est, quod optimo dissimillimum sit, id
esse deterrimum. nam quoniam eloquentia constat et 2
ex verbis et ex sententiis, perficiendum est, ut pure et emendate loquentes, quod est Latine, verborum praeterea et propriorum et tralatorum elegantiam persequamur: in propriis, ut lautissima eligamus; in tralatis, ut
similitudinem secuti verecunde utamur alienis. senten- 5
tiarum autem totidem genera sunt, quot dixi esse lau-

dum; sunt enim docendi acutae, delectandi quasi argu-
tae, commovendi graves. sed et verborum est structura
quaedam, duas res efficiens, numerum et levitatem, et
sententiae suam compositionem habent, ad probandam
rem adcommodatum ordinem. sed earum omnium re-
rum [ut aedificiorum] memoria est quasi fundamentum,
6 lumen actio. ea igitur omnia in quo erunt summa, erit
perfectissimus orator; in quo media, mediocris; in quo
minima, deterrimus; sed appellabuntur omnes oratores,
ut pictores appellantur etiam mali, nec generibus inter
sese, sed facultatibus different. itaque nemo est orator,
qui Demostheni se similem nolit esse; at Menander Ho-
meri noluit; genus enim erat aliud. id non est in ora-
toribus; aut etiamsi est, ut alius gravitatem sequens
subtilitatem fugiat, contra alius acutiorem se quam or-
natiorem velit, etiamsi est in genere tolerabili, certe non
est in optimo; siquidem, quod omnis laudes habet, id
est optimum.

3 Haec autem dixi brevius quidem quam res petebat,
7 sed ad id, quod agimus, non fuit dicendum pluribus;
unum enim cum sit genus, id quale sit quaerimus. est
autem tale, quale floruit Athenis; [ex] quo[Attico]rum
oratorum ipsa vis ignota est, nota gloria: nam alterum
multi viderunt, vitiosi nihil apud eos esse, alterum pauci,
laudabilia esse multa. est enim vitiosum in sententia,
si quid absurdum aut alienum aut non acutum aut sub-
insulsum est; in verbis, si inquinatum, si abiectum, si
8 non aptum, si durum, si longe petitum: haec vitaverunt
fere omnes, qui aut Attici numerantur aut dicunt Attice;
sed qui eatenus valuerunt, sani et sicci dumtaxat ha-
beantur, sed ita, ut palaestritae; spatiari in xysto ut li-
ceat, non ab Olympiis coronam petant. qui cum careant
omni vitio, non sunt contenti quasi bona valetudine, sed
viris, lacertos, sanguinem quaerunt, quandam etiam sua-
vitatem coloris, eos imitemur, si possumus; sin minus,
illos potius, qui incorrupta sanitate sunt, quod est pro-
prium Atticorum, quam eos, quorum vitiosa abundantia
9 est, qualis Asia multos tulit. quod cum faciemus — si
modo id ipsum adsequemur; est enim permagnum —
imitemur, si potuerimus, Lysiam et eius quidem tenuita-

tem potissimum; est enim multis locis grandior, sed
quia et privatas ille plerasque et eas ipsas aliis et par-
varum rerum causulas scripsit, videtur esse ieiunior, cum
se ipse consulto ad minutarum causarum genera lima-
verit. quod qui ita faciet, ut, si cupiat uberior esse, non 4
possit, habeatur sane orator, sed de minoribus; magno
autem oratori etiam illo modo saepe dicendum est in tali
genere causarum. ita fit ut Demosthenes certe possit 10
summisse dicere, elate Lysias fortasse non possit; sed
si eodem modo putant exercitu in foro et in omnibus
templis, quae circum forum sunt, conlocato dici pro Mi-
lone decuisse, ut si de re privata ad unum iudicem dice-
remus, vim eloquentiae sua facultate, non rei natura
metiuntur. qua re quoniam non nullorum sermo iam in- 11
crebruit, partim se ipsos Attice dicere, partim neminem
nostrum dicere, alteros neglegamus; satis enim eis res
ipsa respondet, cum aut non adhibeantur ad causas aut
adhibiti derideantur; nam si riderentur, esset id ipsum
Atticorum; sed qui dici a nobis Attico more nolunt,
ipsi autem se non oratores esse profitentur, si teretes
auris habent intellegensque iudicium, tamquam ad pictu-
ram probandam adhibeantur etiam inscii faciendi cum
aliqua sollertia iudicandi; sin autem intellegentiam po- 12
nunt in audiendi fastidio neque eos quicquam excelsum
magnificumque delectat, dicant se quiddam subtile et po-
litum velle, grande ornatumque contemnere; id vero de-
sinant dicere, qui subtiliter dicant, eos solos Attice di-
cere, id est, quasi sicce et integre: et ample et ornate
et copiose cum eadem integritate Atticorum est. quid?
dubium est utrum orationem nostram tolerabilem tan-
tum an etiam admirabilem esse cupiamus? non enim
iam quaerimus, quid sit Attice, sed quid sit optime di-
cere. ex quo intellegitur, quoniam Graecorum orato- 13
rum praestantissimi sint ei, qui fuerunt Athenis, eorum
autem princeps facile Demosthenes, hunc si qui imite-
tur, eum et Attice dicturum et optime, ut, quoniam
Attici nobis propositi sunt ad imitandum, bene dicere id
sit Attice dicere.

Sed cum in eo magnus error esset, quale esset id di- 5
cendi genus, putavi mihi suscipiendum laborem utilem

14 studiosis, mihi quidem ipsi non necessarium: converti
enim ex Atticis duorum eloquentissimorum nobilissimas
orationes inter seque contrarias, Aeschini et Demostheni;
nec converti ut interpres, sed ut orator, sententiis isdem
et earum formis tamquam figuris, verbis ad nostram
consuetudinem aptis; in quibus non verbum pro verbo
necesse habui reddere, sed genus omne verborum vim-
que servavi; non enim ea me adnumerare lectori putavi
15 oportere, sed tamquam appendere. hic labor meus hoc
adsequetur, ut nostri homines quid ab illis exigant, qui
se Atticos volunt, et ad quam eos quasi formulam di-
cendi revocent, intellegant. sed exoritur Thucydides;
eius enim quidam eloquentiam admirantur. id quidem
recte; sed nihil ad eum oratorem, quem quaerimus:
aliud est enim explicare res gestas narrando, aliud ar-
gumentando criminari crimenve dissolvere; aliud nar-
ratione tenere auditorem, aliud concitare. 'at loquitur
16 pulcre.' num melius quam Plato? necesse est tamen
oratori, quem quaerimus, controversias explicare foren-
sis dicendi genere apto ad docendum, ad delectandum,
6 ad permovendum. qua re si quis erit, qui se Thucydi-
dio genere causas in foro dicturum esse profiteatur, is
abhorrebit etiam a suspitione eius, quod versatur in re
civili et forensi; sin Thucydidem laudabit, ascribat suae
17 nostram sententiam. quin ipsum Isocratem, quem divi-
nus auctor Plato suum fere aequalem admirabiliter in
Phaedro laudari fecit ab Socrate quemque omnes docti
summum oratorem esse dixerunt, tamen hunc in nume-
rum non repono; non enim in acie versatur et ferro,
sed quasi rudibus eius eludit oratio. a me autem, ut
cum maximis minima conferam, gladiatorum par nobi-
lissimum inducitur, Aeschines, tamquam Aeserninus, ut
ait Lucilius, non 'spurcus homo,' sed acer et doctus
'cum Pacideiano' hic 'componitur, ... optimo longe post
homines natos,' nihil enim illo oratore arbitror cogitari
18 posse divinius. huic labori nostro duo genera reprehen-
sorum opponuntur. unum hoc: "verum melius Graeci;"
a quo quaeratur, ecquid possint ipsi melius Latine? alte-
rum: "quid istas potius legam quam Graecas?" eidem
Andriam et Synephebos [nec minus Terentium et Cae-

cilium quam Menandrum] legunt, nec Andromacham aut
Antiopam aut Epigonos Latinas reiciunt; [sed tamen
Ennium et Pacuvium et Accium potius quam Euripidem
et Sophoclem legunt]. quod igitur est eorum in ora-
tionibus e Graeco conversis fastidium, nullum cum sit
in versibus?

Sed adgrediamur iam quod suscepimus, si prius ex- 7
posuerimus quae causa in iudicium deducta sit: cum 19
esset lex Athenis, NE QUIS POPULI SCITUM FACERET, UT
QUISQUAM CORONA DONARETUR IN MAGISTRATU PRIUS QUAM RA-
TIONES RETTULISSET: et altera lex, EOS, QUI A POPULO DO-
NARENTUR, IN CONTIONE DONARI DEBERE; QUI A SENATU, IN
SENATU, Demosthenes curator muris reficiendis fuit eos-
que refecit pecunia sua; de hoc igitur Ctesiphon scitum
fecit, nullis ab illo rationibus relatis, ut corona aurea
donaretur eaque donatio fieret in theatro, populo con-
vocato, qui locus non est contionis legitimae, atque ita
praedicaretur, EUM DONARI VIRTUTIS ERGO BENEVOLENTIAEQUE,
QUAM IS ERGA POPULUM ATHENIENSEM HABERET. hunc [igitur 20
Ctesiphontem] in iudicium adduxit Aeschines, quod con-
tra leges scripsisset, ut et rationibus non relatis corona
donaretur et ut in theatro, et quod de virtute eius et
benevolentia falsa scripsisset, quoniam Demosthenes nec
vir bonus esset nec bene meritus de civitate. causa ipsa
abhorret illa quidem a formula consuetudinis nostrae,
sed est magna; habet enim et legum interpretationem
satis acutam in utramque partem et meritorum in rem
publicam contentionem sane gravem; itaque causa fuit 21
Aeschini, cum ipse a Demosthene esset capitis accusa-
tus, quod legationem ementitus esset, ut ulciscendi ini-
mici causa nomine Ctesiphontis iudicium fieret de factis
famaque Demostheni; non enim tam multa dixit de ra-
tionibus non relatis, quam de eo, quod civis improbus
ut optimus laudatus esset. hanc multam Aeschines a 22
Ctesiphonte petivit quadriennio ante Philippi Macedonis
mortem; sed iudicium factum est aliquot annis post,
Alexandro iam Asiam tenente; ad quod iudicium con-
cursus dicitur e tota Graecia factus esse. quid enim tam
aut visendum aut audiendum fuit quam summorum ora-
torum in gravissima causa adcurata et inimicitiis incensa

23 contentio? quorum ego orationes si, ut spero, ita expressero, virtutibus utens illorum omnibus, id est, sententiis et earum figuris et rerum ordine, verba persequens eatenus, ut ea non abhorreant a more nostro — quae si e Graecis omnia conversa non erunt, tamen ut generis eiusdem sint elaboravimus — erit regula, ad quam eorum dirigantur orationes, qui Attice volent dicere. sed de nobis satis; aliquando enim Aeschinem ipsum Latine dicentem audiamus.

M. TULLII CICERONIS
DE PARTITIONE ORATORIA DIALOGUS.

CICERO FILIUS. Studeo, mi pater, Latine ex te audire 1
ea, quae mihi tu de ratione dicendi Graece tradidisti, 1
si modo tibi est otium et si vis. CICERO PATER. an est, mi Cicero, quod ego malim quam te quam doctissimum esse? otium autem primum est summum, quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est; deinde ista tua studia vel maximis occupationibus meis anteferrem libenter. C. F. visne igitur, ut tu me Graece soles or- 2
dine interrogare, sic ego te vicissim eisdem de rebus Latine interrogem? C. P. sane placet; sic enim et ego te meminisse intellegam, quae accepisti, et tu ordine audies, quae requires. C. F. quot in partis tribuenda 3
est omnis doctrina dicendi? C. P. in tris. C. F. cedo quas? C. P. primum in ipsam vim oratoris, deinde in orationem, tum in quaestionem. C. F. in quo est ipsa vis? C. P. in rebus et in verbis; sed et res et verba invenienda sunt et conlocanda. proprie autem in rebus invenire, in verbis eloqui dicitur; conlocare autem, etsi est commune, tamen ad inveniendum refertur; vox, motus, voltus atque omnis actio eloquendi comes est: earumque rerum omnium custos memoria. C. F. quid? ora- 4
tionis quot sunt partes? C. P. quattuor: earum duae valent ad rem docendam, narratio et confirmatio; ad impellendos animos duae, principium et peroratio. C. F. quid? quaestio quasnam habet partis? C. P. infinitam, quam consultationem appello, et definitam, quam causam nomino. C. F. quoniam igitur invenire primum est ora- 2
toris, quid quaeret? C. P. ut inveniat, quem ad modum 5
fidem faciat eis, quibus volet persuadere, et quem ad modum motum eorum animis adferat. C. F. quibus rebus fides fit? C. P. argumentis, quae ducuntur ex locis aut in re ipsa insitis aut adsumptis. C. F. quos vocas

locos? C. P. in quibus latent argumenta. C. F. quid
est argumentum? C. P. probabile inventum ad facien-
6 dam fidem. C. F. quo modo igitur duo genera ista di-
vidis? C. P. quae sine arte putantur, ea remota appello,
ut testimonia; insita, quae inhaerent in ipsa re. C. F.
testimoniorum quae genera sunt? C. P. divinum et hu-
manum: divinum ut oracula, ut auspicia, ut vaticinatio-
nes, ut responsa sacerdotum, haruspicum, coniectorum;
humanum, quod spectatur ex auctoritate, ex voluntate,
ex oratione aut libera aut expressa, in quo insunt scripta,
7 pacta, promissa, iurata, quaesita. C. F. quae sunt, quae
dicis insita? C. P. quae natura infixa sunt rebus ipsis,
ut definitio, ut contrarium, ut ea, quae sunt ipsi contra-
riove eius aut similia aut dissimilia aut consentanea aut
dissentanea; ut ea, quae sunt quasi coniuncta aut quae
quasi pugnantia inter se; ut earum rerum, de quibus
agitur, causae; aut causarum eventus, id est, quae sunt
effecta de causis; ut distributiones, ut [genera *partium*,]
generum partes; ut primordia rerum et quasi praecurren-
tia, in quibus inest aliquid argumenti; ut rerum conten-
tiones, quid maius, quid par, quid minus sit, in quibus
3 8 aut naturae rerum aut facultates comparantur. C. F. om-
nibusne igitur ex istis locis argumenta sumemus? C. P.
immo vero scrutabimur et quaeremus ex omnibus; sed
adhibebimus iudicium, ut levia semper eiciamus, non
numquam etiam communia praetermittamus et non ne-
cessaria. C. F. quoniam de fide respondisti, volo au-
dire de motu. C. P. [tu] loco quidem quaeris, sed
plenius quod vis explicabitur, cum ad orationis ipsius
9 quaestionumque rationem venero. C. F. quid sequitur
igitur? C. P. cum inveneris, conlocare: cum est infinita
quaestio, ordo idem est fere, quem exposui, locorum;
in definita autem adhibenda sunt illa etiam, quae ad
motus animorum pertinent. C. F. quo modo igitur ista
explicas? C. P. habeo communia praecepta fidem fa-
ciendi et commovendi: [quoniam] fides est firma opinio,
motus autem animi incitatio aut ad voluptatem aut ad
molestiam aut ad cupiditatem aut ad metum — tot sunt
enim genera, partes plures generum singulorum — [om-
nem conlocationem ad finem adcommodo quaestionis.]

nam est in proposito finis fides, in causa et fides et
motus; qua re cum de causa dixero, in qua inest pro-
positum, de utroque dixero. C. F. quid habes igitur 10
de causa dicere? C. P. auditorum eam genere distingui:
nam aut auscultator modo est qui audit, aut disceptator,
id est, rei sententiaeque moderator; ita aut, ut delecte-
tur, audit aut ut statuat aliquid; statuit autem aut de prae-
teritis, ut iudex, aut de futuris, ut senator; sic tria haec
genera, iudicii, deliberationis, exornationis; quae, quia
in laudationes maxime confertur, proprium habet iam
ex eo nomen. C. F. quas res sibi proponet in istis tri- 4
bus generibus orator? C. P. delectationem in exorna- 11
tione, in iudicio aut saevitiam aut clementiam iudicis,
in suasione aut spem aut reformidationem deliberantis.
C. F. cur igitur hoc loco exponis genera causarum?
C. P. ut rationem conlocandi ad finem cuiusque adcom-
modem. C. F. quonam tandem modo? C. P. quia qui- 12
bus in orationibus delectatio finis est, varii sunt ordines
conlocandi: nam aut temporum servantur gradus aut ge-
nerum distributiones; aut a minoribus ad maiora ascen-
dimus aut a maioribus ad minora delabimur; aut haec
inaequali varietate distinguimus, cum parva magnis,
simplicia coniunctis, obscura dilucidis, laeta tristibus, in-
credibilia probabilibus inteximus, quae in exornationem
cadunt omnia. C. F. quid, in deliberatione quid spectas? 13
C. P. principia vel non longa vel saepe nulla *sunt*; sunt
enim ad audiendum qui deliberant sua causa parati; nec
multum sane saepe narrandum est; est enim narratio aut
praeteritarum rerum aut praesentium, suasio autem futu-
rarum; qua re ad fidem et ad motum adhibenda est om-
nis oratio. C. F. quid, in iudiciis quae est conlocatio? 14
C. P. non eadem accusatoris et rei, quod accusator re-
rum ordinem persequitur et singula argumenta quasi
hastas in manu conlocatas vehementer proponit, conclu-
dit acriter, confirmat tabulis, decretis, testimoniis ad-
curatiusque in singulis commoratur, orationisque prae-
ceptis, quae ad incitandos animos valent, et in reli-
qua oratione paulum digrediens de cursu dicendi uti-
tur et vehementius in perorando. est enim propositum, 5
ut iratum efficiat iudicem. C. F. quid faciendum est 15

contra reo? C. P. omnia longe secus: sumenda principia ad benevolentiam conciliandam; narrationes aut amputandae, quae laedunt, aut relinquendae, si totae sunt molestae; firmamenta ad fidem posita aut per se diluenda aut obscuranda aut digressionibus obruenda; perorationes autem ad misericordiam conferendae. C. F. semperne igitur ordinem conlocandi, quem volumus, tenere possumus? C. P. non sane; nam auditoris aures moderantur oratori prudenti et provido: eae quod respuunt immutandum est.

16 C. F. Expone deinceps, quae ipsius orationis ver-
borumque praecepta sint. C. P. unum genus est elo-
quendi sua sponte fusum; alterum versum atque muta-
tum. prima vis est in simplicibus verbis, in coniunctis
secunda: simplicia invenienda sunt, coniunctio conlo-
canda est; et simplicia verba partim nativa sunt, partim
reperta: nativa ea, quae significata sunt sensu; reperta,
quae ex his facta sunt et novata aut similitudine aut imi-
17 tatione aut inflexione aut adiunctione verborum. atque
etiam est haec distinctio in verbis: altera natura, tracta-
tione altera: natura, ut sint alia sonantiora, grandiora,
leviora et quodam modo nitidiora, alia contra; tracta-
tione autem, cum aut propria sumuntur rerum vocabula
aut addita ad nomen aut nova aut prisca aut ab oratore
modificata et inflexa quodam modo; qualia sunt ea, quae
transferuntur aut immutantur, aut ea, quibus tamquam
abutimur, aut ea, quae obscuramus, quae incredibili-
ter tollimus, quaeque admirabilius, quam sermonis con-
6 suetudo patitur, ornamus. C. F. habeo de simplicibus
18 verbis, nunc de coniunctione quaero. C. P. numeri qui-
dam sunt in coniunctione servandi consecutioque verbo-
rum: numeros aures ipsae metiuntur, ne aut non com-
pleas verbis quod proposueris aut redundes; consecutio
autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis,
casibus perturbetur oratio. nam ut in simplicibus ver-
bis, quod non est Latinum, sic in coniunctis, quod non
19 est consequens, vituperandum est. communia autem
simplicium coniunctorumque haec sunt quinque quasi
lumina: dilucidum, breve, probabile, inlustre, suave. di-
lucidum fit usitatis verbis et propriis, dispositis aut cir-

cumscriptione conclusa aut intermissione aut concisione
verborum; obscurum autem aut longitudine aut con-
tractione orationis aut ambiguitate aut inflexione atque
immutatione verborum. brevitas autem conficitur sim-
plicibus verbis, semel una quaque re dicenda, nulli rei
nisi ut dilucide dicas serviendo. probabile autem genus
est orationis, si non nimis est comptum atque expoli-
tum, si est auctoritas ac pondus in verbis, si sententiae
vel graves vel aptae opinionibus hominum ac moribus.
inlustris est autem oratio, si et verba gravitate delecta 20
ponuntur et tralata [et superlata] et ad nomen ad-
iuncta et duplicata et idem significantia atque ab ipsa
actione [atque imitatione] rerum non abhorrentia. est
enim haec pars orationis, quae rem constituat paene
ante oculos; is enim maxime sensus attingitur, sed et
ceteri tamen et maxime mens ipsa moveri potest. sed
quae dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc
inlustrem omnia; est enim plus aliquanto inlustre quam
illud dilucidum: altero fit ut intellegamus, altero ut vi-
dere videamur. suave autem genus erit dicendi [pri- 21
mum] elegantia et iucunditate verborum sonantium et
levium; deinde coniunctione, quae neque asperos habeat
concursus neque disiunctos atque hiantis, et sit circum-
scripta non longo anfractu, sed ad spiritum vocis apto,
habeatque similitudinem aequalitatemque verborum; tum
ex contrariis sumpta verbis crebro contrariis, paribus paria
respondeant, relataque ad idem verbum et geminata ac
duplicata vel etiam saepius iterata ponantur, constructio-
que verborum tum coniunctionibus copuletur, tum disso-
lutionibus quasi relaxetur. fit etiam suavis oratio, cum 22
aliquid aut invisum aut inauditum aut novum dicas;
delectat enim quicquid est admirabile maximeque movet
ea, quae motum aliquem animi miscet, oratio, quaeque
significat oratoris ipsius amabilis mores, qui exprimun-
tur aut significando iudicio ipsius et animo humano ac li-
berali aut inflexione sermonis, cum aut augendi alterius
aut minuendi sui causa alia dici ab oratore, alia existi-
mari videntur, idque comitate fieri magis quam vanitate.
sed sunt multa suavitatis praecepta, quae orationem aut
magis obscuram aut minus probabilem faciunt: itaque

etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, iudicandum. 7 23 C. F. reliquum est igitur, ut dicas de conversa oratione atque mutata. C. P. est id genus totum situm in commutatione verborum, quae simplicibus in verbis ita tractatur, ut aut ex verbo dilatetur aut in verbum contrahatur oratio: ex verbo cum aut proprium [aut idem significans] aut factum verbum in plura verba *quae idem significant* diducitur, ex oratione, cum aut definitio ad unum verbum revocatur aut adsumpta verba removentur aut circuitus diriguntur aut coniunctione fit unum verbum ex
24 duobus. in coniunctis autem verbis triplex adhiberi commutatio potest, non verborum, sed tantum modo ordinis, ut cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulerit, invertatur ordo et idem quasi sursum versum retroque dicatur, deinde idem intercise atque permixte. eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto convertendi genere versatur.

25 C. F. Actio igitur sequitur, ut opinor. C. P. est ita: quae quidem oratori et cum rerum et cum verborum momentis commutanda maxime est; facit enim et dilucidam orationem et inlustrem et probabilem et suavem non verbis, sed varietate vocis, motu corporis, voltu, quae plurimum valebunt, si cum orationis genere consentient et eius vim ac varietatem subsequentur. C. F. num quidnam tibi de oratore ipso restat aliud? C. P.
26 nihil sane praeter memoriam, quae est gemina litteraturae quodam modo et in dissimili genere persimilis; nam ut illa constat ex notis litterarum et ex eo, in quo imprimuntur illae notae, sic confectio memoriae tamquam cera locis utitur et in his imagines ut litteras conlocat.

8 27 C. F. Quoniam igitur vis oratoris omnis exposita est, quid habes de orationis praeceptis dicere? C. P. quattuor eius partis esse, quarum prima et postrema ad motum animi valet; is enim est initiis et perorationibus concitandus; secunda, narratio, et tertia, confirmatio, fidem facit orationi. sed amplificatio quamquam habet proprium locum, saepe etiam primum, postremum quidem fere semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est maximeque, cum aliquid aut confirmatum est aut reprehensum. itaque ad fidem quoque vel plurimum

valet; est enim amplificatio vehemens quaedam argumentatio, ut illa docendi causa sit, haec commovendi.

C. F. Perge igitur ordine quattuor mihi istas partis 28
explicare. C. P. faciam et a principiis primum ordiar, quae quidem ducuntur aut ex personis aut ex rebus ipsis; sumuntur autem trium rerum gratia: ut amice, ut intellegenter, ut attente audiamur: quorum primus locus est in personis nostris, disceptatorum, adversariorum; e quibus initia benevolentiae conciliandae comparantur aut meritis nostris *efferendis* aut dignitate aut aliquo genere virtutis et maxime liberalitatis, officii, iustitiae, fidei; contrariisque rebus in adversarios conferendis et cum eis, qui disceptant, aliqua coniunctionis aut causa aut spe significanda; et si in nos aliquod odium offensiove conlata sit, tollenda ea minuendave aut diluendo aut extenuando aut compensando aut deprecando. intellegen- 29
ter autem ut audiamur [et item attente], ab ipsis rebus ordiendum est; sed facillime discit auditor et quid agatur intellegit, si complectare a principio genus naturamque causae, si definias, si dividas, si neque prudentiam eius impedias confusione partium nec memoriam multitudine; quaeque mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri. ut attente autem 30
audiamur, trium rerum aliqua consequemur: nam aut magna quaedam proponemus aut necessaria aut coniuncta cum ipsis, apud quos res agetur; sit autem hoc etiam in praeceptis, ut, si quando tempus ipsum aut res aut locus aut interventus alicuius aut interpellatio aut ab adversario dictum aliquod et maxime in perorando dederit occasionem nobis [aliquam], ut dicamus aliquid ad tempus apte, ne relinquamus; et, quae suo loco de amplificatione dicemus, multa ex eis poterunt ad principiorum praecepta transferri.

C. F. Quid, in narratione quae tandem servanda sunt? 9
C. P. quoniam narratio est rerum explicatio et quae- 31
dam quasi sedes et fundamentum constituendae fidei, ea sunt in ea servanda maxime, quae etiam in reliquis fere dicendi partibus; quae partim sunt necessaria, partim adsumpta ad ornandum; nam ut dilucide probabiliterque narremus, necessarium est, sed adsumemus

32 etiam suavitatem. ergo ad dilucide narrandum eadem illa superiora explanandi et inlustrandi praecepta repetemus, in quibus sit brevitas ea, quae saepissime in narratione laudatur, de qua supra dictum est. probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quae narrabuntur, consentient; si cuiusque facti et eventi causa ponetur; si testata dici videbuntur, si cum hominum opinione, auctoritate, si cum lege, cum more, cum religione coniuncta; si probitas narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si orationis veritas et vitae fides. suavis autem narratio est, quae habet admirationes, exspectationes, exitus inopinatos, interpositos motus animorum, conloquia personarum, dolores, iracundias, metus, laetitias, cupiditates. sed iam ad reliqua pergamus.

33 C. F. Nempe ea sequuntur, quae ad faciendam fidem pertinent. C. P. ita est: quae quidem in confirmationem et in reprehensionem dividuntur; nam in confirmando nostra probare volumus, in reprehendendo redarguere contraria. quoniam igitur omne, quod in controversiam venit, id aut sit necne sit aut quid sit aut quale sit quaeritur, in primo coniectura valet, in altero definitio, in tertio ratio.

34 C. F. Teneo istam distributionem: nunc coniecturae
10 locos quaero. C. P. in veri similibus et in propriis rerum notis posita tota est. sed appellemus docendi gratia veri simile, quod plerumque ita fiat, ut adulescentiam procliviorem esse ad libidinem; propriae autem notae argumentum, quod numquam aliter fit certumque declarat, ut fumus ignem. veri similia reperientur ex partibus et quasi membris narrationis. ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in eventis, in
35 rerum ipsarum negotiorumque naturis. in personis naturae primum spectantur, valetudines, figurae, vires, aetates [marium, feminarum]; [atque haec quidem in corpore;] animi autem aut quem ad modum adfecti sint virtutibus vitiis, artibus inertiis, aut quem ad modum commoti, cupiditate metu, voluptate molestia. atque haec quidem in natura spectantur; in fortuna genus, amicitiae, liberi, propinqui, adfines, opes, honores, potesta-

tes, divitiae, libertas, et ea quae sunt his contraria. in 36
locis autem et illa naturalia, maritimi an remoti a mari,
plani an montuosi, leves an asperi, salubres an pestilentes,
opaci an aprici, et illa fortuita, culti an inculti, celebres an
deserti, coaedificati an vasti, obscuri an rerum gestarum
vestigiis nobilitati, consecrati an profani. in temporibus 11
autem praesentia, [et] praeterita, [et] futura cernuntur; 37
in his ipsis vetusta, recentia, instantia, paulo post aut
aliquando futura. insunt etiam in temporibus illa, quae
temporis quasi naturam notant, [ut hiems, ver, aestas,
autumnus,] ut anni tempora, ut mensis, ut dies, [ut] nox,
hora, [tempestas,] quae sunt naturalia; fortuita autem
sacrificia, festi dies, nuptiae. iam facta et eventus aut 38
consilii sunt aut imprudentiae, quae est aut in casu aut
in quadam animi permotione; casu, cum aliter cecidit ac
putatum est; permotione, cum aut oblivio aut error aut
metus aut aliqua cupiditatis causa permovit. est etiam
in imprudentia necessitas ponenda. rerum autem bona-
rum et malarum tria sunt genera; nam aut in animis
aut in corporibus aut extra esse possunt. huius igitur
materiae ad argumentum subiectae perlustrandae animo
partes erunt omnes et ad id, quod agetur, ex singulis
coniectura capienda. est etiam genus argumentorum 39
aliud, quod ex facti vestigiis sumitur, ut telum, cruor,
clamor, eiulatus, titubatio, permutatio coloris, oratio in-
constans, tremor, [et eorum] aliquid, quod sensu per-
cipi possit; etiam, si praeparatum aliquid, si communi-
catum cum aliquo, si postea visum, auditum, indicatum.
veri similia autem partim singula movent suo pondere, 40
partim, etiamsi videntur esse exigua per se, multum ta-
men, cum sunt coacervata, proficiunt; atque in his veri
similibus insunt non numquam etiam certae rerum et
propriae notae. maximam autem fidem facit ad similitu-
dinem veri primum exemplum, deinde introducta rei simi-
litudo; fabula etiam non numquam, etsi sit incredibilis,
tamen homines commovet.

C. F. Quid? definitionis quae ratio est et quae via? 12
C. P. non dubium est id quidem quin definitio genere 41
declaretur et proprietate quadam aut etiam communium
frequentia, ex quibus proprium quid sit eluceat; sed

quoniam de propriis oritur plerumque magna dissensio, definiendum saepe est ex contrariis, saepe etiam ex dissimilibus, saepe ex paribus; quam ob rem descriptiones quoque sunt in hoc genere saepe aptae et enumeratio consequentium, in primisque commovet explicatio vocabuli ac nominis.

42 C. F. Sunt exposita iam fere ea, quae de facto quaeque de facti appellatione quaeruntur: nempe igitur ea restant, quae, cum et factum constat et nomen, qualia sint, vocatur in dubium. C. P. est ita, ut dicis. C. F. quae sunt igitur in eo genere partes? C. P. aut iure factum depellendi aut ulciscendi doloris gratia [aut pietatis] aut pudicitiae aut religionis aut patriae nomine aut
43 denique necessitate, inscientia, casu. nam quae motu animi et perturbatione facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen in legitimis iudiciis non habent, in liberis disceptationibus habere possunt. hoc in genere, in quo quale sit quaeritur, [ex controversia,] iure et recte necne actum sit quaeri solet; quorum *disputatio* ex locorum descriptione sumenda est.

44 C. F. Agesis ergo, quoniam in confirmationem et reprehensionem diviseras orationis fidem et dictum de altero est, expone nunc de reprehendendo. C. P. aut totum est negandum, quod in argumentatione adversarius sumpserit, si fictum aut falsum esse possis docere, aut redarguenda ea, quae pro veri similibus sumpta sunt: primum dubia sumpta esse pro certis; deinde etiam in perspicue falsis eadem posse dici; tum ex eis, quae sumpserit, non effici quod velit. accidere autem oportet singula; sic universa frangentur. commemoranda sunt etiam exempla, quibus simili in disputatione creditum non est; conquerenda condicio communis periculi, si ingeniis hominum criminosorum sit exposita vita innocentium.

13 45 C. F. Quoniam unde inveniuntur, quae ad fidem pertinent, habeo, quem ad modum in dicendo singula tractentur exspecto. C. P. argumentationem quaerere videris, quae est argumenti explicatio; quae sumpta ex locis eis, qui sunt expositi, conficienda et distinguenda
46 dilucide est. C. F. plane istuc ipsum desidero. C. P. est ergo, ut supra dictum est, explicatio argumenti argumen-

tatio, sed ea conficitur, cum sumpseris aut non dubia aut probabilia, ex quibus id efficias, quod aut dubium aut minus probabile per se videtur. argumentandi autem duo genera sunt, quorum alterum ad fidem directo spectat, alterum se inflectit ad motum: dirigitur, cum proposuit aliquid, quod probaret, sumpsitque ea, quibus niteretur, atque his confirmatis ad propositum se rettulit atque conclusit. illa autem altera argumentatio, quasi retro et contra, prius sumit quae volt eaque confirmat; deinde id, quod proponendum fuit, permotis animis iacit ad extremum. est etiam illa varietas in argumentando 47
et non iniucunda distinctio, ut, cum interrogamus nosmet ipsos aut percontamur aut imperamus aut optamus, quae sunt cum aliis compluribus sententiarum ornamenta. vitare autem similitudinem poterimus non semper a proposito ordientes; et si non omnia disputando confirmabimus breviterque interdum, quae erunt satis aperta, ponemus; quodque ex eis efficietur, si id apertum sit, non habebimus necesse semper concludere.

C. F. Quid, illa, quae sine arte appellantur, quae 14 48
iam dudum adsumpta dixisti, ecquonam modo [ecquo nam loco] artis indigent? C. P. illa vero indigent, nec eo dicuntur sine arte, quod ita sint, sed quod ea non parit oratoris ars, sed foris ad se delata tamen arte tractat, et maxime in testibus. nam et de toto genere 49
testium quam id sit infirmum saepe dicendum est et argumenta rerum esse propria, testimonia autem voluntatum; utendumque exemplis, quibus testibus creditum non sit; et de singulis testibus, si natura vani, si leves, si cum ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si misericordia impulsi, si praemio, si gratia adducti; comparandique cum superiore auctoritate testium, quibus tamen creditum non sit. saepe etiam quaestionibus 50
resistendum est, quod et dolorem fugientes multi in tormentis ementiti persaepe sint morique maluerint falsum fatendo quam verum infitiando dolere; multi etiam vitam suam neglexerint, ut eos, qui eis cariores, quam ipsi sibi essent, liberarent; alii autem aut natura corporis aut consuetudine dolendi aut metu supplicii ac mortis vim tormentorum pertulerint; alii ementiti sint in eos, quos

51 oderant; atque haec exemplis firmanda sunt. neque est
obscurum, quin, quoniam in utramque partem sunt exem-
pla et item ad coniecturam faciendam loci, in contrariis
contraria sumenda sint. atque etiam incurrit alia quaedam
in testibus et in quaestionibus ratio: saepe enim ea, quae
dicta sunt, si aut ambigue aut inconstanter aut incredi-
biliter dicta sunt aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter
reprehenduntur.

15 C. F. Extrema tibi restat pars orationis, quae po-
52 sita in perorando est, de qua sane velim audire. C. P.
facilior est explicatio perorationis; nam est divisa in duas
partis, amplificationem et enumerationem. augendi au-
tem et hic est proprius locus [in perorando], et in cursu
ipso orationis declinationes ad amplificandum dantur,
53 confirmata re aliqua aut reprehensa. est igitur amplifi-
catio gravior quaedam adfirmatio, quae motu animorum
conciliet in dicendo fidem. ea et verborum genere con-
ficitur et rerum: verba ponenda sunt, quae vim habeant
inlustrandi nec ab usu sint abhorrentia, gravia, plena,
sonantia, iuncta, facta, cognominata, non volgaria, su-
perlata, in primisque translata, nec in singulis verbis,
sed in continentibus, soluta, quae dicuntur sine con-
54 iunctione, ut plura videantur; augent etiam relata verba,
iterata, duplicata et ea, quae ascendunt gradatim ab hu-
milioribus [verbis] ad superiora, omninoque semper est
quasi naturalis et non explanata oratio, sed gravibus
referta verbis, ad augendum adcommodatior. haec igi-
tur in verbis, quibus actio voce, voltu et gestu congruens
et apta ad animos permovendos adcommodanda est; sed
et in verbis et in actione causa erit ponderanda et pro
re agendum; nam haec quia videntur perabsurda, cum
graviora sunt, quam causa fert, diligenter quid quam-
16
55 que deceat iudicandum est. rerum autem amplificatio
sumitur eisdem ex locis omnibus, e quibus illa, quae
dicta sunt ad fidem: maximeque definitiones valent
conglobatae et consequentium frequentatio et contraria-
rum et dissimilium et inter se pugnantium rerum con-
flictio et causae eaque, quae sunt orta de causis, maxi-
meque similitudines et exempla; fictae etiam personae,
muta denique loquantur, omninoque ea sunt adhibenda,

si causa patitur, quae habentur magna, quorum est du-
plex genus: alia enim natura magna videntur, alia usu: 56
natura, ut caelestia, ut divina, ut ea, quorum obscurae
causae, ut, in terris mundoque admirabilia quae sunt,
ex quibus similibusque, si attendas, ad augendum per-
multa suppetunt; usu, quae videntur hominibus aut pro-
desse aut obesse vehementius, quorum sunt genera ad
amplificandum tria: nam aut caritate moventur homines,
ut deorum, ut patriae, ut parentum; aut amore, ut fra-
trum, ut coniugum, ut liberorum, ut familiarum; aut ho-
nestate, ut virtutum maximeque earum, quae ad commu-
nionem hominum et liberalitatem valent. ex eis et
cohortationes sumuntur ad ea retinenda et in eos, a
quibus ea violata sunt, odia incitantur et miseratio nasci-
tur[proprius locus est augendi] in eis rebus aut amis- 17
sis aut amittendi periculo; nihil est enim tam miserabile 57
quam ex beato miser; et hoc totum quidem moveat, si
qua ex fortuna quis cadat, et a quorum caritate di-
vellatur, quae amittat aut amiserit, in quibus malis sit
futurusve sit, exprimatur breviter; cito enim exarescit
lacrima, praesertim in alienis malis; nec quicquam in
amplificatione nimis enucleandum est, minuta est enim
omnis diligentia; hic autem locus grandia requirit. illud 58
iam est iudicii, quo quaque in causa genere utamur au-
gendi: in illis enim causis, quae ad delectationem exor-
nantur, ei loci tractandi sunt, qui movere possunt
exspectationem, admirationem, voluptatem; in cohorta-
tionibus autem bonorum ac malorum enumerationes et
exempla valent plurimum; in iudiciis accusatori fere quae
ad iracundiam, reo plerumque quae ad misericordiam
pertinent; non numquam tamen et accusator misericordiam
movere debet et defensor iracundiam. enumeratio reli- 59
qua est, laudatori numquam, suasori non saepe, accu-
satori saepius quam reo necessaria: huius tempora duo
sunt, si aut memoriae diffidas eorum, apud quos agas,
vel intervallo temporis vel longitudine orationis; aut fre-
quentatis firmamentis orationis et breviter expositis vim
est habitura causa maiorem; reo rarius utendum est, 60
quod ponenda sunt contraria, quorum dissolutio in bre-
vitate non lucebit, aculei pungent. sed erit in enume-

23*

ratione vitandum, ne ostentatio memoriae suscepta videatur esse puerilis: id effugiet qui non omnia minima repetet, sed brevi singula attingens pondera rerum ipsa comprehendet.

18 C. F. Quoniam et de ipso oratore et de oratione
61 dixisti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum proposuisti, quaestionis locum. C. P. duo sunt,
ut initio dixi, quaestionum genera, quorum alterum finitum temporibus et personis causam appello, alterum infinitum nullis neque personis neque temporibus notatum
propositum voco: sed est propositum latior quasi pars
causae [quaedam et controversiae]; inest enim infinitum
62 in definito et ad illud tamen referuntur omnia. quam
ob rem prius de proposito dicamus: cuius genera sunt
duo, cognitionis alterum; eius scientia est finis, ut, verine sint sensus: alterum actionis; quod refertur ad efficiendum quid, ut, si quaeratur quibus officiis amicitia
quaerenda sit. rursus superioris genera sunt tria: sit
necne sit, quid sit, quale sit. sit necne sit, ut ius in naturane sit an in more; quid autem sit, sic: sitne ius id,
quod maiori parti sit utile; quale autem sit, sic: iuste
63 vivere sit necne utile. actionis autem duo sunt genera:
unum, ad persequendum aliquid aut declinandum, ut,
quibus rebus adipisci gloriam possis aut quo modo invidia vitetur; alterum, quod ad aliquam commoditatem
usumque refertur, ut, quem ad modum sit res publica
administranda aut quem ad modum in paupertate viven-
64 dum. rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi, sit
necne sit aut fuerit futurumve sit, quaeritur, unum genus
est quaestionis, possitne aliquid effici, ut cum quaeritur
ecquisnam perfecte sapiens esse possit; alterum, quem
ad modum quidque fiat, ut quonam pacto virtus pariatur, naturane an ratione an usu? cuius generis omnes
sunt, in quibus, ut in obscuris naturalibusque quaestio-
19 nibus, causae rationesque rerum explicantur. illius au-
65 tem generis, in quo quid sit id, de quo agitur, quaeritur,
duo sunt genera: quorum in altero disputandum est
aliud an idem sit, ut pertinacia et perseverantia; in
altero autem descriptio generis alicuius et quasi imago
est exprimenda, ut qualis sit avarus aut qui sit super-

bus. tertio autem in genere, in quo quale sit quaeritur, 66
aut de honestate aut de utilitate aut de aequitate dicen-
dum est: de honestate sic, ut honestumne sit pro amico
periculum aut invidiam subire; de utilitate autem sic,
ut sitne utile in re publica administranda versari; de
aequitate autem sic, ut sitne aequum amicos cognatis
anteferre. atque in hoc eodem genere, in quo quale sit
quaeritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus; non
enim simpliciter solum quaeritur quid honestum sit, quid
utile, quid aequum, sed etiam ex comparatione quid
honestius, quid utilius, quid aequius, atque etiam quid
honestissimum, quid utilissimum, quid aequissimum;
cuius generis illa sunt, quae praestantissima sit dignitas
vitae. atque ea quidem, quae dixi, cognitionis sunt
omnia: restant actionis: cuius alterum est praecipiendi 67
genus, quod ad rationem officii pertinet, ut quem ad
modum colendi sint parentes; alterum autem ad sedan-
dos animos et oratione sanandos, ut in consolandis
maeroribus, ut in iracundia comprimenda aut in timore
demendo aut in cupiditate minuenda. cui quidem generi
contrarium est disputandi genus ad eosdem illos animi
motus, quod in amplificanda oratione saepe faciendum
est, vel gignendos vel concitandos. atque haec fere
partitio est consultationum. C. F. cognovi, sed quae 20
sit ratio in his inveniendi et disponendi requiro. C. P. 68
quid, tu aliamne censes et non eandem, quae est expo-
sita, ut ex eisdem locis ad fidem et ad inveniendum du-
cantur omnia? conlocandi autem quae est exposita in
aliis ratio, eadem huc transferetur.

C. F. Cognita igitur omni distributione propositorum,
causarum nobis genera et praecepta restant. C. P. ad-
modum: et earum quidem forma duplex est: quarum 69
altera delectationem sectatur aurium; alterius, ut obtineat,
probet et efficiat quod agit, omnis est suscepta conten-
tio. itaque illud superius exornatio dicitur; quod cum
latum genus esse potest saneque varium, unum ex eo
delegimus, quod ad laudandos claros viros suscipimus
et ad improbos vituperandos. genus enim nullum est
orationis, quod aut uberius ad dicendum aut utilius civi-
tatibus esse possit aut in quo magis orator in cognitione

virtutum vitiorumque versetur. reliquum autem genus
causarum aut in provisione posteri temporis aut in prae-
teriti disceptatione versatur; quorum alterum deliberationis
70 est, alterum iudicii; ex qua partitione tria genera causa-
rum exstiterunt: unum, quod a meliore parte laudationis
est appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum.
quam ob rem de primo primum, si placet, disputemus.
C. F. mihi vero placet.

21 C. P. Ac laudandi vituperandique rationes, quae non
ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste viven-
dum valent, exponam breviter atque a principiis exor-
71 diar et laudandi et vituperandi. omnia enim sunt pro-
fecto laudanda, quae coniuncta cum virtute sunt, et quae
cum vitiis, vituperanda; quam ob rem finis alterius est
honestas, alterius turpitudo. conficitur autem genus hoc
dictionis narrandis exponendisque factis sine ullis argu-
mentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis
quam ad fidem faciendam aut confirmandam adcommo-
date. non enim dubia firmantur, sed ea, quae certa aut
pro certis posita sunt, augentur; quam ob rem ex eis,
quae ante dicta sunt, et narrandi et augendi praecepta
72 repetentur. et quoniam in his causis omnis ratio fere
ad voluptatem auditoris et ad delectationem refertur,
utendum erit in eis [in oratione] et singulorum verborum
insignibus, quae habent plurimum suavitatis; id fit, si
factis verbis aut vetustis aut translatis frequenter utamur,
et ipsa constructione verborum, ut paria paribus et simi-
lia similibus saepe referantur, ut contraria, ut geminata,
ut circumscripta numerose, non ad similitudinem ver-
suum, sed ad explendum aurium sensum apto quodam
73 quasi verborum modo. adhibendaque frequentius etiam
illa ornamenta rerum sunt, sive quae admirabilia et nec
opinata sive significata monstris, prodigiis, oraculis, sive
quae videbuntur ei, de quo agemus, cecidisse divina at-
que fatalia. omnis enim exspectatio eius, qui audit, et
admiratio et improvisi exitus habent aliquam in audiendo
22 voluptatem. sed quoniam tribus in generibus bona ma-
74 lave versantur, externis, corporis et animi, prima sint
externa, quae ducantur a genere; quo breviter modice-
que laudato aut, si erit infame, praetermisso, si humile,

vel praeterito vel ad augendam eius, quem laudes, glo-
riam tracto, deinceps, si res patietur, de fortunis erit
facultatibusque dicendum; postea de corporis bonis; in
quibus quidem, quia virtutem maxime significat, facil-
lime forma laudatur. deinde est ad facta veniendum, 75
quorum conlocatio triplex est: aut enim temporum ser-
vandus ordo est aut in primis recentissimum quodque
dicendum aut multa et varia facta in propria virtutum
genera sunt digerenda. sed hic locus virtutum atque
vitiorum latissime patens ex multis et variis disputa-
tionibus nunc in quandam angustam et brevem conclu-
detur. est igitur vis virtutis duplex: aut enim scientia 76
cernitur virtus aut actione; nam quae prudentia, quae
calliditas quaeque gravissimo nomine sapientia appella-
tur, haec scientia pollet una, quae vero moderandis cupi-
ditatibus regendisque animi motibus laudatur, eius est
munus in agendo; cui temperantiae nomen est. atque
illa prudentia in suis rebus domestica, in publicis civilis
appellari solet; temperantia autem in suas itidem res et 77
in communis distributa est duobusque modis in rebus
commodis discernitur, et ea quae absunt non expetendo
et ab eis quae in potestate sunt abstinendo; in rebus [au-
tem] incommodis est itidem duplex: nam quae venien-
tibus malis obstat, fortitudo, quae quod iam adest tolerat
et perfert, patientia nominatur; quae autem haec uno
genere complectitur, magnitudo animi dicitur; cuius est
liberalitas in usu pecuniae, simulque altitudo animi in
capiendis incommodis et maxime iniuriis; et omne, quod
est eius generis [grave, sedatum, non turbulentum]. in 78
communione autem quae posita pars est, iustitia dicitur,
eaque erga deos religio, erga parentes pietas, [volgo
autem bonitas,] creditis in rebus fides, in moderatione
animadvertendi lenitas, amicitia in benevolentia nomina-
tur. atque hae quidem virtutes cernuntur in agendo; 23
sunt autem aliae quasi ministrae comitesque sapientiae;
quarum altera, quae sint in disputando vera atque falsa
quibusque positis quid sequatur, distinguit et iudicat;
quae virtus omnis in ratione scientiaque disputandi sita
est; altera autem oratoria.; nihil est enim aliud eloquen- 79
tia nisi copiose loquens sapientia; quae ex eodem hausta

genere, quo illa, quae in disputando est, uberior est at-
que latior et ad motus animorum volgique sensus adcom-
modatior. custos vero virtutum omnium dedecus fu-
giens laudemque maxime consequens verecundia est. at-
que hi quidem sunt fere quasi quidam habitus animi sic
adfecti et constituti, ut sint singuli inter se proprio vir-
tutis genere distincti; a quibus ut quaeque res gesta
est, ita sit honesta necesse est summeque laudabilis.
80 sunt autem alii quidam ficti animi habitus et ad virtu-
tem quasi praeculti et praeparati rectis studiis et artibus,
ut in suis rebus *sunt* studia litterarum, ut numerorum ac
sonorum, ut mensurae, ut siderum, ut equorum, ut ve-
nandi, ut armorum; in communibus propensiora studia
in aliquo genere virtutis praecipue colendo aut divinis
rebus serviendo aut parentibus, amicis, hospitibus prae-
cipue atque insigniter diligendis; atque haec quidem vir-
81 tutum. vitiorum autem sunt genera contraria. cernenda
autem sunt diligenter, ne fallant ea nos vitia, quae vir-
tutem videntur imitari; nam et prudentiam malitia et
temperantiam immanitas in voluptatibus aspernandis et
magnitudinem animi superbia in nimis extollendis et de-
spicientia in contemnendis honoribus et liberalitatem effu-
sio et fortitudinem audacia imitatur et patientiam duritia
[inanis] et iustitiam acerbitas et religionem superstitio et
lenitatem mollitia animi et verecundiam timiditas et il-
lam disputandi prudentiam concertatio captatioque ver-
borum et hanc oratoriam vim inanis quaedam profluentia
loquendi; studiis autem bonis similia videntur ea, quae
82 sunt in eodem genere nimia. quam ob rem omnis vis
laudandi vituperandique ex his sumetur virtutum vitio-
rumque partibus; sed in toto quasi contextu orationis
haec erunt inlustranda maxime, quem ad modum quis-
que generatus, quem ad modum educatus, quem ad mo-
dum institutus moratusque fuerit; et, si quid cui magnum
aut incredibile acciderit, maximeque si id divinitus ac-
cidisse potuerit videri; tum quae quisque senserit, dixe-
rit, gesserit, ad ea, quae proposita sunt, virtutum ge-
nera adcommodabuntur, ex illisque [eisdem] inveniendi
locis causae rerum et eventus et consequentia requiren-
tur. neque vero mors eorum, quorum vita laudabitur,

silentio praeteriri debebit, si modo quid erit animadvertendum aut in ipso genere mortis aut in eis rebus, quae post mortem erunt consecutae.

C. F. Accepi ista didicique breviter non solum quem 24
ad modum laudarem alterum, sed etiam quem ad modum 83
eniterer, ut possem iure ipse laudari. videamus igitur deinceps in sententia dicenda quam viam et quae praecepta teneamus. C. P. est igitur in deliberando finis utilitas, ad quem ita referantur omnia in consilio dando sententiaque dicenda, ut illa prima sint suasori aut dissuasori videnda, quid aut possit fieri aut non possit et quid aut necesse sit aut non necesse. nam et, si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quamvis utile sit; et, si quid necesse est — necesse autem id est, sine quo salvi liberive esse non possumus — id est reliquis et honestatibus in civili ratione et commodis anteponendum. cum autem quaeritur quid fieri possit, videndum 84
etiam est quam facile possit; nam quae perdifficilia sunt, perinde habenda saepe sunt ac si effici non possint; et cum de necessitate attendemus, etiamsi non necessarium aliquid videbitur, videndum tamen erit quam sit id magnum; quod enim permagni interest, pro necessario saepe habetur. itaque cum constet hoc genus causarum 85
ex suasione et dissuasione, suasori proponitur simplex ratio: 'si et utile est et fieri potest, fiat;' dissuasori duplex: una, 'si non utile est, ne fiat;' altera, 'si fieri non potest, ne suscipiatur.' si suasori utrumque docendum est, dissuasori alterum infirmare sat est. qua re quon- 86
iam in his versatur omne consilium duobus, de utilitate ante dicamus, quae in discernendis bonis malisque versatur. bonorum autem partim necessaria sunt, ut vita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parentes; partim non necessaria; [quorum alia sunt per se expetenda, ut ea, quae sita sunt in officiis atque virtutibus; alia, quod aliquid commodi efficiunt, ut opes et copiae.] eorum autem [quae propter se expetuntur,] 87
partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur: honestate ea, quae proficiscuntur ab eis virtutibus, de quibus paulo ante est dictum, quae sunt laudabilia ipsa per sese; commoditate autem aliqua, quae sunt

in corporis aut in fortunae bonis expetenda; quorum
alia sunt quasi quodam modo cum honestate coniuncta,
ut honos, ut gloria; alia diversa, ut vires, forma, vale-
25 tudo, nobilitas, divitiae, clientelae. est etiam quaedam
88 quasi materies subiecta honestati, quae maxime specta-
tur in amicitiis; amicitiae autem caritate et amore cer-
nuntur; nam cum deorum tum parentum patriaeque cul-
tus eorumque hominum, qui aut sapientia aut opibus
excellunt, ad caritatem referri solet; coniuges autem et
liberi et fratres et alii, quos usus familiaritasque con-
iunxit, quamquam etiam caritate ipsa, tamen amore ma-
xime continentur. in his igitur rebus cum bona sint,
89 facile est intellectu quae sint contraria. quodsi semper
optima tenere possemus, haud sane, quoniam quidem
ea perspicua sunt, consilio multum egeremus: sed quia
temporibus, quae vim habent maximam, persaepe evenit,
ut utilitas cum honestate certet, earumque rerum conten-
tio plerumque deliberationes efficit, ne aut *opportuna*
propter dignitatem aut honesta propter utilitatem relin-
quantur, ad hanc difficultatem explicandam praecepta
90 referamus. et quoniam non ad veritatem solum, sed
etiam ad opiniones eorum, qui audiunt, adcommodanda
est oratio, hoc primum intellegamus, hominum esse duo
genera, alterum indoctum et agreste, quod anteferat sem-
per utilitatem honestati, alterum humanum et politum,
quod rebus omnibus dignitatem anteponat: itaque huic
generi laus, honos, gloria, fides, iustitia omnisque vir-
tus, illi autem alteri quaestus, emolumentum fructusque
proponitur; atque etiam voluptas, quae maxime est ini-
mica virtuti bonique naturam fallaciter imitando adul-
terat, quam immanissimus quisque acerrime sequitur,
neque solum honestis rebus, sed etiam necessariis ante-
ponit, in suadendo, cum ei generi hominum consilium
26 des, saepe sane laudanda est. et illud videndum est
91 quanto magis homines mala fugiant, quam sequantur
bona; nam neque honesta tam expetunt quam devitant
turpia. quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem,
quis ullum decus tam umquam expetivit, quam ignomi-
niam, infamiam, contumeliam, dedecus fugit? quarum
rerum dolor est gravis testis genus hominum ad hone-

statem natum malo cultu pravisque opinionibus esse corruptum. qua re in cohortando atque suadendo propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus, qui bona consequi malaque vitare possimus; sed apud homines 92
bene institutos plurimum de laude et de honestate dicemus, maximeque ea genera virtutum tractabimus, quae in communi hominum utilitate tuenda augendaque versantur; sin apud indoctos imperitosque dicemus, fructus, emolumenta, voluptates vitationesque dolorum proferantur; addantur etiam contumeliae atque ignominiae: nemo est enim tam agrestis, quem non, si ipsa honestas minus, contumelia tamen et dedecus magno opere moveat. qua re quid ad utilitatem spectet, ex eis, quae dicta sunt, reperietur; quid autem possit effici necne possit, in quo 93
etiam quam facile possit quamque expediat quaeri solet, maxime ex causis eis, quae quamque rem efficiant, est videndum. causarum autem genera sunt plura; nam sunt aliae, quae ipsae conficiunt; aliae, quae vim ad conficiendum aliquam adferunt: itaque illae superiores conficientes vocentur; hae reliquae ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. conficiens autem 94
causa alia est absoluta et perfecta per se, alia ad aliquid adiuvans et efficiendi socia quaedam; cuius generis vis varia est et saepe aut maior aut minor, ut etiam illa, quae maximam vim habet, sola saepe causa dicatur. sunt autem aliae causae, quae aut propter principium aut propter exitum conficientes vocantur; cum autem quaeritur, quid sit optimum factu, aut utilitas aut spes efficiendi ad adsentiendum impellit animos. et quoniam 27
de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. 95
quo toto genere quibuscum et contra quos, quo tempore aut quo loco aut quibus facultatibus armorum, pecuniae, sociorum earumve rerum, quae ad quamque rem efficiendam pertinent, possimus uti, requirendum est; neque solum ea sunt, quae nobis suppetant, sed etiam illa, quae adversentur, videnda; et, si ex contentione procliviora erunt nostra, non solum effici posse, quae suademus, erit persuadendum, sed curandum etiam, ut illa facilia, proclivia, iucunda videantur; dissuadentibus autem aut utilitas labefactanda est aut efficiendi difficulta-

tes efferendae, neque aliis ex praeceptis, sed eisdem ex
96 suasionis locis. uterque vero ad augendum habeat exemplorum aut recentium, quo notiora sint, aut veterum, quo plus auctoritatis habeant, copiam; maximeque sit in hoc genere meditatus, ut possit vel utilia ac necessaria saepe honestis vel haec illis anteferre. ad commovendos autem animos maxime proficient, si incitandi erunt, eius modi sententiae, quae aut ad explendas cupiditates aut ad odium satiandum aut ad ulciscendas iniurias pertinebunt; sin autem reprimendi, de incerto statu fortunae dubiisque eventis rerum futurarum et de retinendis suis fortunis, si erunt secundae; sin autem adversae, de periculo commonendi. atque hi quidem sunt
97 perorationis loci. principia autem in sententiis dicendis brevia esse debebunt; non enim supplex ut ad iudicem venit orator, sed hortator atque auctor; qua re proponere qua mente dicat, quid velit, quibus de rebus dicturus sit debet hortarique ad se breviter dicentem audiendum. tota autem oratio simplex et gravis et sententiis debet ornatior esse quam verbis.

28 98 C. F. Cognovi iam laudationis et suasionis locos; nunc quae iudiciis adcommodata sint, exspecto; idque nobis genus restare unum puto. C. P. recte intellegis; atque eius quidem generis finis est aequitas; quae non simpliciter spectatur, sed ex comparatione non numquam, ut, cum de verissimo accusatore disceptatur, aut cum hereditatis sine lege aut sine testamento petitur possessio: in quibus causis quid aequius aequissimumve sit quaeritur; quas ad causas facultas petitur argumentationum ex eis, de quibus mox dicetur, aequitatis locis.
99 atque etiam ante iudicium de constituendo ipso iudicio solet esse contentio, cum aut sitne actio illi, qui agit, aut iamne sit aut num iam esse desierit aut illane lege, hisne verbis sit actio quaeritur; quae etiamsi ante quam res in iudicium venit aut concertata aut diiudicata aut confecta [non] sunt, tamen in ipsis iudiciis permagnum saepe habent pondus, cum ita dicitur: 'plus petisti; sero petisti; non fuit tua petitio; non a me, non hac lege,
100 non his verbis, non hoc iudicio.' quarum causarum genus est positum in iure civili, quod est in privatarum

[ac publicarum] rerum lege aut more positum; cuius
scientia neglecta ab oratoribus plerisque nobis ad dicen-
dum necessaria videtur. qua re de constituendis actioni-
bus, capiendis subeundisque iudiciis, de excipienda ini-
quitate actionis, de comparanda aequitate, quod ea fere
generis eius sunt, ut, quamquam in ipsum iudicium
saepe delabantur, tamen ante iudicium tractanda videan-
tur, paulum ea separo a iudiciis tempore magis agendi
quam dissimilitudine generis; nam omnia, quae de iure
civili aut de aequo et bono disceptantur, cadunt in eam
formam causarum, in qua quale quid sit ambigitur, de
qua dicturi sumus, quae in aequitate et iure maxime
consistit. in omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex 29 101
quibus unus aliquis capiendus est, si pluris non queas,
ad resistendum: nam aut ita consistendum est, ut id,
quod obicitur, factum neges, aut illud, quod factum
fateare, neges eam vim habere atque id esse, quod
adversarius criminetur, aut, si neque de facto neque de
facti appellatione ambigi potest, id, quod arguare, ne-
ges tale esse quale ille dicat et rectum esse quod feceris
concedendumve defendas. ita primus ille status et quasi 102
conflictio cum adversario coniectura quadam, secundus
autem definitione atque [descriptione aut] informatione
verbi, tertius aequi et veri et [recti et] humani ad ignos-
cendum disputatione tractandus est. et quoniam sem-
per is, qui defendit, non solum resistat oportet aliquo
certo statu aut infitiando aut definiendo aut aequitate
opponenda, sed etiam rationem subiciat recusationis suae,
primus ille status rationem habet iniqui criminis ipsam
negationem infitiationemque facti; secundus, quod non
sit in re, quod ab adversario ponatur in verbo; tertius,
quod id recte factum esse defendat, quod sine ulla no-
minis controversia factum fateatur: deinde uni cuique 103
rationi opponendum est ab accusatore id, quod si non
esset in accusatione, causa omnino esse non posset: ita-
que ea, quae sic referuntur, continentia causarum vocan-
tur, quamquam non ea magis, quae contra rationes de-
fensionis adferuntur, quam ipsae defensionis rationes
continent causas; sed distinguendi gratia rationem ap-
pellemus eam, quae adfertur ab reo ad recusandum de-

pellendi criminis causa, quae nisi esset, quod defenderet
non haberet; firmamentum autem, quod contra ad labe-
factandam rationem refertur, sine quo accusatio stare
30 non potest. ex rationis autem et [ex] firmamenti con-
104 flictione et quasi concursu quaestio quaedam exoritur,
quam disceptationem voco; in qua quid veniat in iudi-
cium et de quo disceptetur quaeri solet. nam prima ad-
versariorum contentio diffusam habet quaestionem, ut in
coniectura: ceperitne pecunias Decius; in definitione: mi-
nueritne maiestatem Norbanus; in aequitate: iurene occi-
derit Opimius Gracchum. haec, quae primam conten-
tionem habent ex arguendo et resistendo, lata et, ut
dixi, diffusa sunt: rationum et firmamentorum contentio
adducit in angustum disceptationem. ea in coniectura
nulla est, nemo enim eius, quod negat factum, rationem
aut potest aut debet aut solet reddere, itaque in his cau-
sis eadem et prima quaestio et disceptatio extrema est;
105 in illis autem, ubi ita dicitur: 'non minuit maiestatem,
quod egit de Caepione turbulentius: populi *enim Ro*-
mani dolor iustus vim illam excitavit, non tribuni actio;
maiestas autem, quoniam est magnitudo quaedam populi
Romani in eius potestate ac iure retinendo, aucta potius
est quam deminuta;' et ubi ita refertur: 'maiestas est
in imperii atque in nominis populi Romani dignitate,
quam minuit is, qui per vim multitudinis rem ad seditio-
nem vocavit,' exsistit illa disceptatio: minueritne maie-
statem, qui voluntate populi Romani rem gratam et
106 aequam per vim egerit. in eis autem causis, ubi ali-
quid recte factum aut concedendum esse [factum] defen-
ditur, cum est facti subiecta ratio, sicut ab Opimio:
'iure feci, salutis omnium et conservandae rei publicae
causa;' relatumque ab Decio est: 'ne sceleratissimum
quidem civem sine iudicio iure ullo necare potuisti;' ori-
tur illa disceptatio: potueritne recte salutis rei publicae
causa civem eversorem civitatis indemnatum necare? ita
disceptationes eae, quae in eis controversiis oriuntur,
quae sunt certis personis ac temporibus notatae, fiunt
rursus infinitae detractis personis et temporibus et rur-
sum ad consultationum formam rationemque revocantur.
31
107 sed in gravissimis firmamentis etiam illa ponenda sunt,

si quae ex scripto legis aut testamenti aut verborum
ipsius iudicii aut alicuius stipulationis aut cautionis op-
ponuntur defensioni contraria. ac ne hoc quidem ge-
nus in eas causas incurrit, quae coniectura continentur;
quod enim factum negatur, id coargui scripto non pot-
est; ne in definitionem quidem venit genere scripti ipsius;
nam etiamsi verbum aliquod ex scripto definiendum est
quam vim habeat, ut, cum ex testamentis quid sit penus
aut cum ex lege praedii quaeritur, quae sint ruta caesa,
non scripti genus, sed verbi interpretatio controversiam
parit. cum autem aut plura significantur scripto propter 108
verbi aut verborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui con-
tra dicat, eo trahere scripti significationem, quo expe-
diat ac velit; aut, si ambigue scriptum non sit, vel a
verbis voluntatem et sententiam scriptoris abducere vel
alio se eadem de re contrarie scripto defendere, tum
disceptatio ex scripti contentione exsistit, ut in ambiguis
disceptetur quid maxime significetur, in scripti senten-
tiaeque contentione utrum potius iudex sequatur, in con-
trariis scriptis utrum magis sit comprobandum. discepta- 109
tio autem cum est constituta, propositum esse debet
oratori, quo omnes argumentationes repetitae ex in-
veniendi locis coiciantur; quod quamquam satis est ei,
qui videt quid in quoque loco lateat quique illos lo-
cos tamquam thesauros aliquos argumentorum notatos
habet, tamen ea, quae sunt certarum causarum propria,
tangemus.

In coniectura igitur, cum est in infitiando reus, accu- 32
satori haec prima duo sunt — sed accusatorem pro omni 110
actore et petitore appello; possunt enim etiam sine accu-
satione in causis haec eadem controversiarum genera
versari — sed haec duo sunt ei prima, causa et eventus.
causam appello rationem efficiendi, eventum id, quod
est effectum; atque ipsa quidem partitio causarum paulo
ante in suasionis locis distributa est. quae enim in 111
consilio capiendo futuri temporis praecipiebantur, quam
ob rem aut utilitatem viderentur habitura aut efficiendi
facultatem, eadem, qui de facto argumentabitur, con-
ligere debebit, quam ob rem et utilia illi, quem ar-
guet, fuisse et ab eo effici potuisse demonstret. uti-

litatis coniectura movetur, si illud, quod arguitur, aut
spe bonorum aut malorum metu fecisse dicitur; quod
fit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponun-
112 tur. spectantur etiam ad causam facti motus animorum,
si ira recens, si odium vetus, si ulciscendi studium, si
iniuriae dolor, si honoris, si gloriae, si imperii, si pe-
cuniae cupiditas, si periculi timor, si aes alienum,
si angustiae rei familiaris, si audax, si levis, si crude-
lis, si impotens, si incautus, si insipiens, si amans,
si commota mente, si vinolentus, si cum spe efficiendi,
si cum opinione celandi aut, si patefactum esset, depel-
lendi criminis vel perrumpendi periculi vel in longin-
quum tempus differendi; aut si iudicii poena levior quam
facti praemium; aut si facinoris voluptas maior quam
113 damnationis dolor. his enim fere rebus facti suspitio
confirmatur, cum et voluntatis in reo causae reperiuntur
et facultatis. in voluntate autem utilitas ex adeptione
alicuius commodi vitationeque alicuius incommodi quae-
ritur, ut aut spes aut metus impulisse videatur aut ali-
quis repentinus animi motus, qui etiam citius in fraudem
quam ratio utilitatis impellit. [quam ob rem] haec sint
114 dicta de causa. C. F. teneo, et quaero qui sint illi
33 eventus, quos ex causis effici dixisti. C. P. consequen-
tia quaedam signa praeteriti et quasi impressa facti vesti-
gia; quae quidem vel maxime suspitionem movent et
sunt quasi tacita criminum testimonia atque hoc quidem
graviora, quod causae communiter videntur insimulare
et arguere omnis posse, quorum modo interfuit aliquid,
haec proprie attingunt eos ipsos, qui arguuntur, ut te-
lum, ut vestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid,
quod ablatum ereptumve videatur, ut responsum incon-
stanter, ut haesitatum, ut titubatum, ut cum aliquo visus,
ex quo suspitio oriatur, ut eo ipso in loco visus, in quo
facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum aut obsigna-
tum aut depositum quippiam: haec enim talia sunt, quae
aut in re ipsa aut etiam ante quam factum est aut postea
115 suspitiosum crimen efficiant: quae si non erunt, tamen
causis ipsis et efficiendi facultatibus niti oportebit, ad-
iuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam
amentem, ut indicia facti aut effugere aut occultare non

posset, ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiae esse coniunctam. sequitur autem ille locus 116
ad augendum, non esse exspectandum, dum fateatur; argumentis peccata convinci; et hic etiam exempla ponentur. atque haec quidem de argumentis. sin autem erit 34 117
etiam testium facultas, primum genus erit ipsum laudandum dicendumque, ne argumentis teneretur reus, ipsum sua cautione effecisse, testis effugere non potuisse; deinde singuli laudentur; quae autem essent laudabilia dictum est; deinde argumento etiam firmo, quia tamen saepe falsum sit, posse recte non credi; viro bono et firmo sine vitio iudicis non posse non credi; atque etiam, si obscuri testes erunt aut tenues, dicendum erit non esse ex fortuna fidem ponderandam aut eos esse huius rei locupletissimos testis, qui id, quo de agatur, facillime scire possint. sin quaestiones habitae aut postulatio, ut habeantur, causam adiuvabunt, confirmandum primum genus quaestionum [erit]; dicendum de vi doloris, de opinione maiorum, qui rem totam, nisi probassent, certe repudiassent; de institutis Atheniensium, Rhodiorum, 118
doctissimorum hominum, apud quos etiam — id quod acerbissimum est — liberi civesque torquentur, de nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis, qui cum in dominos de servis quaeri noluissent, tamen de incestu et coniuratione, quae facta me consule est, quaerendum putaverunt; irridenda etiam disputatio est, qua solent uti ad infirmandas quaestiones, et meditata puerilisque dicenda; tum facienda fides diligenter esse et sine cupiditate quaesitum dictaque quaestionis argumentis et coniectura ponderanda. atque haec accusationis fere membra sunt; defensionis autem primum infirmatio cau- 35 119
sarum, aut non fuisse aut non tantas aut non sibi soli aut commodius potuisse idem consequi, aut non eis se esse moribus, non ea vita, aut nullos animi motus aut non tam impotentis fuisse. facultatum autem infirmatione utetur, si aut viris aut animum aut copias aut opes afuisse demonstrabit, aut alienum tempus aut locum non idoneum aut multos arbitros, quorum crederet nemini, aut non se tam apertum, ut id susciperet, quod occul-

tare non posset, neque tam amentem, ut poenas ac iudi-
120 cia contemneret. consequentia autem diluet exponendo
non esse illa certa indicia facti, quae etiam nullo ad-
misso consequi possent, consistetque in singulis et ea
aut eorum, quae ipse facta esse dicet, propria esse de-
fendet potius quam criminis, aut, si sibi cum accusatore
communia essent, pro periculo potius quam contra salu-
tem valere debere; testiumque et quaestionum genus
universum et quoad poterit in singulis ex reprehensionis
121 locis, de quibus ante dictum est, refellet. harum cau-
sarum principia suspitiosa ad acerbitatem ab accusatore
ponentur, denuntiabiturque commune insidiarum pericu-
lum excitabunturque animi, ut attendant; ab reo autem
querella conflati criminis conlectarumque suspitionum et
accusatoris insidiae et item commune periculum profere-
tur animique ad misericordiam adlicientur et modice
benevolentia iudicum conligetur. narratio autem accu-
satoris erit quasi membratim gesti negotii suspitiosa
explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defen-
sionibus; defensori aut praeteritis aut obscuratis suspitio-
num argumentis, rerum ipsarum eventus erunt casusque
122 narrandi. in confirmandis autem nostris argumentationi-
bus infirmandisque contrariis saepe erunt accusatori
motus animorum incitandi, reo mitigandi. atque haec
quidem utrique maxime in peroratione facienda: alteri
frequentatione argumentorum et coacervatione universa;
alteri, si plane causam redarguendo explicarit, enu-
meratione, ut quidque diluerit, et miseratione ad ex-
tremum.

36 123 C. F. Scire mihi iam videor quem ad modum con-
iectura tractanda sit: nunc de definitione audiamus. C.
P. communia dantur in isto genere accusatori defensori-
que praecepta; uter enim definiendo describendoque
verbo magis ad sensum iudicis opinionemque penetrarit
et uter ad communem verbi vim et ad eam praeceptio-
nem, quam inchoatam habebunt in animis ei, qui au-
dient, magis et propius accesserit, is vincat necesse
124 est; non enim argumentando tractatur hoc genus, sed
tamquam explicando excutiendoque verbo, ut; si in reo
pecunia absoluto rursusque revocato praevaricationem

accusator esse definiat omnem iudicii corruptelam ab reo,
defensor autem non omnem, sed tantum modo accusa-
toris corruptelam ab reo, sit ergo haec contentio prima
verborum, in qua, etiamsi propius accedat ad consue-
tudinem mentemque sermonis defensoris definitio, tamen
accusator sententia legis nititur; negat enim probari 125
oportere eos, qui leges scripserint, ne ratum haberetur
iudicium, si totum corruptum sit, si unus accusator *non*
corruptus sit, non rescindere; nititur aequitate, utilitate,
e qua scribenda lex sit, quaeque tum complecterentur in
iudiciis corruptis, ea verbo uno praevaricationis com-
prehendisse dicit; defensor autem testatur consuetudi- 126
nem sermonis verbique vim ex contrario repetit quasi
converso accusatore, cui contrarium est nomen prae-
varicatoris; ex consequentibus, quod ea littera de accu-
satore soleat dari iudici; ex nomine ipso, quod significat
eum, qui in contrariis causis quasi vare positus esse vi-
deatur. sed huic tamen ipsi confugiendum est ad aequi-
tatis locos, ad rerum iudicatarum auctoritatem adfinem
aliquam periculi; communeque sit hoc praeceptum, ut
cum uterque definierit quam maxime potuerit ad commu-
nem sensum vimque verbi, tum similibus exemplisque
eorum, qui ita locuti sint, suam definitionem sententiam-
que confirmet. atque accusatori sit in hoc genere cau- 127
sarum locus ille communis, minime esse concedendum,
ut is, qui de re confiteatur, verbi se interpretatione de-
fendat; defensor autem et ea, quam proprosui, aequitate
nitatur et, ea cum secum faciat, non re, sed deprava-
tione verbi se urgeri queratur; quo in genere percen-
sere poterit plerosque inveniendi locos; nam et similibus
utetur et contrariis et consequentibus quamquam uter-
que, tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequen-
tioribus. amplificandi autem causa, quae aut cum de- 128
gredientur a causa, dici solent, aut cum perorabunt, haec
vel ad odium vel ad misericordiam vel ad omni modo
animos iudicum movendos ex eis, quae sunt ante posita,
sumentur, si modo rerum magnitudo hominumve aut in-
vidia aut dignitas postulabit.

C. F. Habeo ista; nunc ea, quae, cum quale sit 37
quidpiam disceptatur, quaeri ex utraque parte deceat ve- 129

lim audire. C. P. confitentur in isto genere, qui ar-
guuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprehenduntur;
sed quoniam iure se fecisse dicunt, iuris est omnis ratio
nobis explicanda. quod dividitur in duas primas partis,
naturam atque legem, et utriusque generis vis in divi-
num et humanum ius est distributa; quorum aequitatis
130 est unum, alterum religionis. aequitatis autem vis est
duplex: cuius altera directo veri et iusti et, ut dicitur,
aequi et boni ratione defenditur; altera ad vicissitudinem
referendae gratiae pertinet; quod in beneficio gratia, in
iniuria poenitio nominatur. atque haec communia sunt
naturae atque legis; sed propria legis et ea, quae scripta
sunt, et ea, quae sine litteris aut gentium iure aut maio-
rum more retinentur. scriptorum autem privatum aliud
est, publicum aliud: publicum lex, senatusconsultum,
foedus; privatum tabulae, pactum conventum, stipulatio;
quae autem scripta non sunt, ea aut consuetudine aut
conventis hominum et quasi consensu obtinentur. atque
etiam hoc in primis, ut nostros mores legesque tueamur,
131 quodam modo naturali iure praescriptum est. et quon-
iam breviter sunt aperti quasi fontes quidam aequitatis,
meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt
ea, quae dicenda erunt [in orationibus] de natura, de
legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de
ulciscenda, de omni parte iuris. si imprudenter aut ne-
cessitate aut casu quidpiam fecerit, quod non concede-
retur eis, qui sua sponte et voluntate fecissent, ad eius
facti deprecationem ignoscendi petenda venia est, quae
sumetur ex plerisque locis aequitatis. expositum est, ut
potui brevissime, de omni controversiarum genere, nisi
praeterea tu quid requiris.

38 C. F. Illud equidem, quod iam unum restare video,
132 quale sit, cum disceptatio versatur in scriptis. C. P.
recte intellegis; isto enim exposito munus promissi omne
confecero. sunt igitur ambigui duobus adversariis prae-
cepta communia; uterque enim eam significationem,
qua nitetur ipse, dignam scriptoris prudentia esse de-
fendet; uterque id, quod adversarius ex ambigue scripto
intellegendum esse dicet, aut absurdum aut inutile
aut iniquum aut turpe esse † defendet aut etiam discre-

pare cum ceteris scriptis vel aliorum vel maxime, si poterit, eiusdem; quamque defendet ipse, eam rem et sententiam quemvis prudentem et iustum hominem, si integrum daretur, scripturum fuisse, sed planius; eamque 133
sententiam, quam significari posse dicet, nihil habere aut captionis aut vitii; contrariam autem si probarit, fore, ut multa vitiosa, stulta, iniqua, contraria consequantur. cum autem aliud sensisse scriptor videtur et aliud scripsisse, qui scripto nitetur, eum, re exposita, recitatione uti oportebit, deinde instare adversario, iterare, renovare, interrogare, num aut scriptum neget aut contra factum infitietur; post iudicem ad vim scripti vocet. hac confirmatione 134
usus amplificet rem lege laudanda audaciamque confutet eius, qui cum palam contra fecerit idque fateatur, adsit tamen factumque defendat; deinde infirmet defensionem, cum adversarius [aliud voluisse,] aliud sensisse scriptorem, aliud scripsisse dicat, non esse ferendum a quoquam potius latoris sensum quam a lege explicari. cur ita scripserit, si ita non senserit? cur, cum ea, quae plane scripta sint neglexerit, quae nusquam scripta sint proferat? cur prudentissimos in scribendo viros summae stultitiae putet esse damnandos? quid impedierit scriptorem quo minus exciperet illud, quod adversarius, tamquam si exceptum esset, ita se dicat secutum? utetur 135
exemplis eis, quibus idem scriptor, aut, si id non poterit, quibus alii, quod excipiendum putarint, exceperint. quaerenda etiam ratio est, si qua poterit inveniri, qua re non sit exceptum: aut iniqua lex aut inutilis futura dicetur aut alia causa obtemperandi, alia abrogandi; dissentire adversarii vocem atque legis. deinde amplificandi causa de conservandis legibus, de periculo rerum publicarum atque privatarum cum aliis locis tum in perorando maxime graviter erit vehementerque dicendum. ille autem, qui se sententia legis et voluntate defen- 39
det, in consilio atque in mente scriptoris, non in verbis 136
ac litteris vim legis positam esse defendet, quodque nihil exceperit in lege, laudabit, ne deverticula peccatis darentur atque ut ex facto cuiusque iudex legis mentem interpretaretur. deinde erit utendum exemplis, in quibus omnis aequitas perturbetur, si verbis legum ac non sen-

137 tentiis pareatur. deinde genus eius modi calliditatis et
calumniae retrahetur in odium iudicis cum quadam in-
vidiosa querella; et si incidet imprudentiae causa, quae
non ad delictum, sed ad casum necessitatemve pertineat,
quod genus paulo ante attigimus, erit eisdem aequitatis
sententiis contra acerbitatem verborum deprecandum.
sin scripta inter sese dissentient, tanta series artis est
et sic inter se sunt pleraque conexa et apta, ut, quae
paulo ante praecepta dedimus ambigui quaeque proxime
sententiae et scripti, eadem ad hoc genus causae tertium
138 transferantur; nam quibus locis in ambiguo defendimus
eam significationem, quae nos adiuvat, eisdem in con-
trariis legibus nostra lex defendenda est. deinde est
efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius verba
defendamus; ita quae modo de scripto sententiaque
praecepimus, eadem huc omnia transferemus.

40 Expositae tibi omnes sunt oratoriae partitiones, quae
139 quidem e media illa nostra Academia effloruerunt, ne-
que sine ea aut inveniri aut intellegi aut tractari pos-
sunt; nam et partiri ipsum et definire et ambigui parti-
tiones dividere et argumentorum locos nosse et argumen-
tationem ipsam concludere et videre quae sumenda in ar-
gumentando sint quidque ex eis, quae sumpta sunt, effi-
ciatur, et vera a falsis, veri similia ab incredibilibus
diiudicare et distinguere et aut male sumpta aut male
conclusa reprehendere et eadem vel anguste disserere,
ut dialectici qui appellantur, vel, ut oratorem decet, late
140 expromere, illius exercitationis et subtiliter disputandi
et copiose dicendi artis est. de bonis vero rebus et
malis, aequis iniquis, utilibus inutilibus, honestis tur-
pibus quam potest habere orator sine illis maximarum
rerum artibus facultatem aut copiam? qua re haec tibi
sint, mi Cicero, quae exposui, quasi indicia fontium
illorum; ad quos si nobis eisdem ducibus aliisve per-
veneris, tum et haec ipsa melius et multo maiora alia
cognosces. C. F. ego vero, ac magno quidem studio,
mi pater; multisque ex tuis praeclarissimis muneribus
nullum maius exspecto.

M. TULLII CICERONIS
AD C. TREBATIUM TOPICA.

Maiores nos res scribere ingressos, C. Trebati, et 1
eis libris, quos brevi tempore satis multos edidimus, di- 1
gniores e cursu ipso revocavit voluntas tua: cum enim
mecum in Tusculano esses et in bibliotheca separatim
uterque nostrum ad suum studium libellos quos vellet
evolveret, incidisti in Aristotelis Topica quaedam, quae
sunt ab illo pluribus libris explicata; qua inscriptione
commotus continuo a me librorum eorum sententiam re-
quisisti; quam cum tibi exposuissem: disciplinam inve- 2
niendorum argumentorum, ut sine ullo errore ad eam
ratione et via perveniretur ab Aristotele inventam illis
libris contineri, verecunde tu quidem, ut omnia, sed ta-
men facile ut cernerem te ardere studio, mecum ut tibi
illa traderem egisti. cum autem ego te non tam vitandi
laboris mei causa, quam quia tua id interesse arbitrarer,
vel ut eos per te ipse legeres vel ut totam rationem
a doctissimo quodam rhetore acciperes, hortatus essem,
utrumque, ut ex te audiebam, es expertus, sed a libris 3
te obscuritas reiecit; rhetor autem ille magnus haec, ut
opinor, Aristotelia se ignorare respondit: quod quidem
minime sum admiratus eum philosophum rhetori non
esse cognitum, qui ab ipsis philosophis praeter admo-
dum paucos ignoretur; quibus eo minus ignoscendum
est, quod non modo rebus eis, quae ab illo dictae et in-
ventae sunt, adlici debuerunt, sed dicendi quoque incre-
dibili quadam cum copia tum etiam suavitate. non 4
potui igitur tibi saepius hoc roganti et tamen verenti ne
mihi gravis esses — facile enim id cernebam — debere
diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri videretur iniuria;
etenim cum mihi meisque multa saepe scripsisses, veri-

tus sum ne, si ego gravarer, aut ingratum id aut super-
bum videretur. sed dum fuimus una, tu optimus es
5 testis quam fuerim occupatus; ut autem a te discessi, in
Graeciam proficiscens, cum opera mea nec res publica
nec amici uterentur nec honeste inter arma versari pos-
sem, ne si tuto quidem mihi id liceret, ut veni Veliam
tuaque et tuos vidi, admonitus huius aeris alieni nolui
deesse ne tacitae quidem flagitationi tuae. itaque haec
cum mecum libros non haberem, memoria repetita
in ipsa navigatione conscripsi tibique ex itinere misi,
ut mea diligentia mandatorum tuorum te quoque, etsi ad-
monitore non eges, ad memoriam nostrarum rerum excita-
rem. sed iam tempus est ad id, quod instituimus, accedere.

2 6 Cum omnis ratio diligens disserendi duas habeat ar-
tis, unam inveniendi, alteram iudicandi, utriusque prin-
ceps, ut mihi quidem videtur, Aristoteles fuit; Stoici
autem in altera elaboraverunt: iudicandi enim vias dili-
genter persecuti sunt ea scientia, quam *διαλεκτικὴν* ap-
pellant; inveniendi artem, quae *τοπικὴ* dicitur, quaeque
et ad usum potior erat et ordine naturae certe prior,
7 totam reliquerunt. nos autem, quoniam in utraque
summa utilitas est et utramque, si erit otium, persequi
cogitamus, ab ea, quae prior est, ordiemur. ut igitur
earum rerum, quae absconditae sunt, demonstrato et
notato loco facilis inventio est, sic, cum pervestigare
argumentum aliquod volumus, locos nosse debemus;
sic enim appellatae ab Aristotele sunt eae quasi sedes,
8 e quibus argumenta promuntur. itaque licet definire lo-
cum esse argumenti sedem, argumentum autem ratio-
nem, quae rei dubiae faciat fidem. sed ex eis locis, in
quibus argumenta inclusa sunt, alii in eo ipso, de quo
agitur, haerent, alii adsumuntur extrinsecus: in ipso tum
ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex eis
rebus, quae quodam modo adfectae sunt ad id, de quo
quaeritur; extrinsecus autem ea ducuntur, quae absunt
9 longeque disiuncta sunt. sed ad id totum, de quo dis-
seritur, tum definitio adhibetur, quae quasi involutum
evolvit id, de quo quaeritur; eius argumenti talis est
formula: ius civile est aequitas constituta eis, qui eius-

dem civitatis sunt, ad res suas obtinendas; eius autem
aequitatis utilis cognitio est; utilis ergo est iuris civilis
scientia; tum partium enumeratio, quae tractatur hoc 10
modo: si neque censu nec vindicta nec testamento liber
factus est, non est liber; neque ulla est earum rerum;
non est igitur liber; tum notatio, cum ex verbi vi argu-
mentum aliquod elicitur, hoc modo: cum lex assiduo
vindicem assiduum esse iubeat, locupletem iubet locu-
pleti; locuples enim est assiduus, ut ait L. Aelius, ap-
pellatus ab aere dando. ducuntur etiam argumenta ex eis 3
rebus, quae sunt quodam modo adfectae ad id, de quo 11
quaeritur. sed hoc genus in pluris partis distributum
est; nam alia coniugata appellamus, alia ex genere, alia
ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia
ex contrario, alia ex adiunctis, alia ex antecedentibus,
alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex
causis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum
aut parium aut minorum. coniugata dicuntur, quae sunt 12
ex verbis generis eiusdem; eiusdem autem generis verba
sunt, quae orta ab uno varie commutantur, ut sapiens,
sapienter, sapientia. haec verborum coniugatio *συζυγία*
dicitur, ex qua huius modi est argumentum: si com-
pascuus ager est, ius est compascere. a genere sic du- 13
citur: quoniam argentum omne mulieri legatum est, non
potest ea pecunia, quae numerata domi relicta est, non
esse legata; forma enim a genere, quoad suum nomen
retinet, numquam seiungitur, numerata autem pecunia
nomen argenti retinet: legata igitur videtur. a forma ge- 14
neris, quam interdum, quo planius accipiatur, partem
licet nominare, hoc modo: si ita Fabiae pecunia legata
est a viro, si ei viro materfamilias esset, si ea viri in
manum non convenerat, nihil debetur: genus est uxor;
eius duae formae: una matrumfamilias, eae sunt, quae
in manum convenerunt; altera earum, quae tantum modo
uxores habentur; qua in parte cum fuerit Fabia, lega-
tum ei non videtur. a similitudine, hoc modo: si aedes 15
eae corruerunt vitiumve fecerunt, quarum usus fructus
legatus est, heres restituere non debet nec reficere, non
magis quam servum restituere, si is, cuius usus fructus
legatus esset, deperisset. a differentia: non, si uxori 16

vir legavit argentum omne, quod suum esset, idcirco,
quae in nominibus fuerunt, legata sunt, multum enim
differt in arcane positum sit argentum an in tabulis de-
17 beatur. ex contrario autem sic: non debet ea mulier,
cui vir bonorum suorum usum fructum legavit, cellis vi-
nariis et oleariis plenis relictis, putare id ad se perti-
nere; usus enim, non abusus, legatus est: ea sunt inter
4 se contraria. ab adiunctis: si ea mulier testamentum
18 fecit, quae se capite numquam deminuit, non videtur ex
edicto [praetoris] secundum eas tabulas possessio dari;
adiungetur enim, ut secundum servorum, secundum ex-
sulum, secundum puerorum tabulas possessio videatur
19 ex edicto dari. ab antecedentibus autem et consequen-
tibus et repugnantibus hoc modo: ab antecedentibus: si
viri culpa factum est divortium, etsi mulier nuntium re-
20 misit, tamen pro liberis manere nihil oportet. a conse-
quentibus: si mulier, cum fuisset nupta cum eo, quicum
conubium non esset, nuntium remisit, quoniam, *qui nati*
sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil
21 oportet. a repugnantibus: si paterfamilias uxori ancilla-
rum usum fructum legavit a filio neque a secundo he-
rede legavit, mortuo filio mulier usum fructum non amit-
tit; quod enim semel testamento alicui datum est, id ab
eo invito, cui datum est, auferri non potest; pugnat
22 enim recte accipere et invitum reddere. ab efficientibus
rebus hoc modo: omnibus est ius parietem directum ad
parietem communem adiungere vel solidum vel fornica-
tum; sed qui in pariete communi demoliendo damni in-
fecti promiserit, non debebit praestare, quod fornix vitii
fecerit; non enim eius [parietis] vitio, qui demolitus est,
damnum factum est, sed eius operis vitio, quod ita aedi-
23 ficatum est, ut suspendi non possit. ab effectis rebus
hoc modo: cum mulier viro in manum convenit, omnia,
quae mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine. ex com-
paratione autem omnia valent, quae sunt eius modi:
quod in re maiore valet, valeat in minore, ut, si in urbe
fines non regantur, ne aqua quidem in urbe arceatur.
item contra: quod in minore valet, valeat in maiore.
licet idem exemplum convertere. item: quod in re pari
valet, valeat in hac, quae par est; ut: quoniam usus

auctoritasque fundi biennium est, sit etiam aedium. 'at in lege aedes non appellantur et sunt ceterarum rerum omnium, quarum annuus est usus.' valeat aequitas, quae paribus in causis paria iura desiderat. quae autem ad- 24
sumuntur extrinsecus, ea maxime ex auctoritate ducuntur; itaque Graeci talis argumentationes ἀτέχνους vocant, id est, artis expertis, ut si ita respondeas: quoniam P. Scaevola id solum esse ambitus aedium dixerit, quo parietis communis tegendi causa tectum proiceretur, ex quo tecto in eius aedis, qui protexisset, aqua deflueret, id tibi ius videri.

His igitur locis, qui sunt expositi, ad omne argu- 25
mentum, tamquam elementis quibusdam significatio et demonstratio ad reperiendum datur. utrum igitur hactenus satis est? tibi quidem tam acuto et tam occupato puto. sed quoniam avidum hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit potius aliquid quam te hinc patiar non satiatum discedere. quando ergo unus quisque eorum locorum, quos expo- 26
sui, sua quaedam habet membra, ea quam subtilissime persequamur, et primum de ipsa definitione dicatur. definitio est oratio, quae id, quod definitur, explicat quid sit; definitionum autem duo genera prima: unum earum rerum, quae sunt; alterum earum, quae intelleguntur. esse ea dico, quae cerni tangive possunt, ut fun- 27
dum, aedes, parietem, stillicidium, mancipium, pecudem, supellectilem, penus, cetera; quo ex genere quaedam interdum vobis definienda sunt. non esse rursus ea dico, quae tangi demonstrarive non possunt, cerni tamen animo, atque intellegi possunt, ut si usucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest quasi corpus, est tamen quaedam conformatio insignita et impressa [in] intellegentia, quam notionem voco: ea saepe in argumentando definitione explicanda sunt. atque etiam definitiones aliae sunt 28
partitionum, aliae divisionum: partitionum, cum res ea, quae proposita est, quasi in membra discerpitur; ut si quis dicat ius civile id esse, quod in legibus, senatus consultis, rebus iudicatis, [iuris] peritorum auctoritate, edictis magistratuum, more, aequitate consistat. divi-

sionum autem definitio formas omnis complectitur, quae sub eo genere sunt, quod definitur, hoc modo: abalienatio est eius rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexo aut in iure cessio, inter quos ea iure civili fieri possunt.
6 sunt etiam alia genera definitionum, sed ad huius libri institutum illa nihil pertinent; tantum est dicendum qui
29 sit definitionis modus. sic igitur veteres praecipiunt: cum sumpseris ea, quae sint ei rei, quam definire velis, cum aliis communia, usque eo persequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri possit. ut hoc: 'hereditas est pecunia.' commune est adhuc; multa enim genera pecuniae. adde quod sequitur: 'quae morte alicuius ad quempiam pervenit.' nondum est definitio; multis enim modis sine hereditate teneri pecuniae mortuorum possunt. unum adde verbum, 'iure;' iam a communitate res diiuncta videbitur, ut sit explicata definitio sic: 'hereditas est pecunia, quae morte alicuius ad quempiam pervenit iure.' nondum est satis; adde, 'nec ea aut legata testamento aut possessione retenta;' confectum est. itemque, ut illud: 'gentiles sunt inter se, qui eodem nomine sunt.' non est satis. 'qui ab ingenuis oriundi sunt.' ne id quidem satis est. 'quorum maiorum nemo servitutem servivit.' abest etiam nunc. 'qui capite non sunt deminuti.' hoc fortasse satis est. nihil enim video Scaevolam pontificem ad hanc definitionem addidisse. atque haec ratio valet in utroque genere definitionum, sive id, quod est, sive id, quod intellegi-
30 tur, definiendum est. partitionum autem et divisionum genus quale esset ostendimus, sed quid inter se differant planius dicendum est: in partitione quasi membra sunt, ut corporis caput, umeri, manus, latera, crura, pedes
7 et cetera; in divisione formae, quas Graeci εἴδη vocant, nostri, si qui haec forte tractant, species appellant, non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo; nolim enim, ne si Latine quidem possit dici, 'specierum' et 'speciebus' dicere; et saepe eis casibus utendum est; at 'formis' et 'formarum' velim; cum autem utroque verbo idem significetur, commoditatem in dicendo
31 non arbitror neglegendam. genus et formam definiunt hoc modo: genus est notio ad pluris differentias perti-

nens: forma est notio, cuius differentia ad caput generis et quasi fontem referri potest. notionem appello, quod Graeci tum ἔννοιαν, tum πρόληψιν; ea est insita et praecepta cuiusque *rei* cognitio enodationis indigens. formae sunt igitur eae, in quas genus sine ullius praetermissione dividitur; ut si quis ius in legem, morem, aequitatem dividat. formas qui putat idem esse, quod partis, confundit artem et similitudine quadam conturbatus non satis acute, quae sunt secernenda, distinguit.
saepe etiam definiunt et oratores et poëtae translatione 32
verbi ex similitudine cum aliqua suavitate; sed ego a vestris exemplis nisi necessario non recedam: solebat igitur Aquilius conlega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse voltis, quaerentibus eis, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire, qua fluctus eluderet; hoc est, quasi qui adulescentiam florem aetatis, senectutem occasum vitae velit definire; translatione enim utens discedebat a verbis propriis rerum ac suis. quod ad definitiones attinet, hacte- 8
nus; reliqua videamus.

Partitione tum sic utendum est, nullam ut partem 33
relinquas; * ut, si partiri velis tutelas, inscienter facias, si ullam praetermittas; at si stipulationum aut iudiciorum formulas partiare, non est vitiosum in re infinita praetermittere aliquid, quod idem in divisione vitiosum est; formarum enim certus est numerus, quae cuique generi subiciantur; partium distributio saepe est infinitior, tamquam rivorum a fonte deductio; itaque in ora- 34
toriis artibus quaestionis genere proposito, quot eius formae sint, subiungitur absolute, at cum de ornamentis verborum sententiarumve praecipitur, quae vocantur σχήματα, non fit idem; res est enim infinitior; ut ex hoc quoque intellegatur quid velimus inter partitionem et divisionem interesse: quamquam enim vocabula prope idem valere videbantur, tamen quia res differebant, nomina rerum distare voluerunt.

Multa etiam ex notatione sumuntur; ea est autem, 35
cum ex vi nominis argumentum elicitur; quam Graeci ἐτυμολογίαν appellant, id est, verbum ex verbo, veriloquium; nos autem novitatem verbi non satis apti fugien-

tes genus hoc notationem appellamus, quia sunt verba
rerum notae; itaque hoc idem Aristoteles *σύμβολον* ap-
pellat, quod Latine est nota; sed cum intellegitur quid
36 significetur, minus laborandum est de nomine. multa
igitur in disputando notatione eliciuntur ex verbo; ut
cum quaeritur postliminium quid sit; — non dico, quae
sint postliminii; nam id caderet in divisionem, quae talis
est: postliminio redeunt haec: homo, navis, mulus clitel-
larius, equus, equa, quae frenos recipere solet — sed
cum ipsius postliminii vis quaeritur et verbum ipsum
notatur; in quo Servius noster, ut opinor, nihil putat
esse notandum, nisi 'post;' et 'liminium' [illud] pro-
ductionem esse verbi volt, ut in finitumo, legitumo, aedi-
tumo et non plus inesse 'tumum,' quam in meditullio
37 'tullium;' Scaevola autem P. F. iunctum esse putat ver-
bum, ut sit in eo et 'post' et 'limen;' ut, quae a nobis
alienata, cum ad hostem pervenerint, ex suo tamquam
limine exierint, ea cum redierint post ad idem limen,
postliminio redisse videantur; quo genere etiam Man-
cini causa defendi potest, postliminio redisse, dedi-
tum non esse, quoniam non sit receptus; nam neque
deditionem neque donationem sine acceptione intellegi
posse.

9 38 Sequitur is locus, qui constat ex eis rebus, quae quo-
dam modo adfectae sunt ad id, de quo ambigitur; quem
modo dixi in pluris partis distributum: cuius est primus
locus ex coniugatione, quam [Graeci] *συζυγίαν* vocant,
finitimus notationi, de qua modo dictum est; ut, si aquam
pluviam eam modo intellegeremus, quam imbri conle-
ctam videremus, veniret Mucius, qui, quia iugata verba
essent 'pluvia' et 'pluendo,' diceret omnem aquam opor-
39 tere arceri, quae pluendo crevisset. cum autem a ge-
nere ducetur argumentum, non erit necesse id usque a
capite arcessere; saepe etiam citra licet, dum modo su-
pra sit, quod sumitur, quam id, ad quod sumitur; ut
aqua pluvia ultimo genere ea est, quae de caelo veniens
crescit imbri, sed propiore, in quo quasi ius arcendi
continetur, genus est aqua pluvia nocens; eius generis
formae, loci vitio et manu nocens; quorum alterum iube-
40 tur ab arbitro coërceri, alterum non iubetur. commode

etiam tractatur haec argumentatio, quae ex genere sumi-
tur, cum ex toto partis persequare hoc modo: 'si dolus
malus est, cum aliud agitur, aliud simulatur, enumerare
licet, quibus id modis fiat; deinde in eorum aliquem id,
quod arguas dolo malo factum, includere; quod genus
argumenti in primis firmum videri solet.

Similitudo sequitur, quae late patet, sed oratoribus 10
et philosophis magis quam vobis; etsi enim omnes loci 41
sunt omnium disputationum ad argumenta suppeditanda,
tamen aliis disputationibus abundantius occurrunt, aliis
angustius. itaque genera tibi nota sint; ubi autem eis
utare, quaestiones ipsae te admonebunt. sunt enim si- 42
militudines, quae ex pluribus conlationibus perveniunt
quo volunt, hoc modo: 'si tutor fidem praestare debet,
si socius, si, cui mandaris, si, qui fiduciam acceperit,
debet etiam procurator.' haec ex pluribus perveniens
quo volt, appellatur inductio, quae Graece ἐπαγωγὴ no-
minatur, qua plurimum est usus in sermonibus Socrates.
alterum similitudinis genus conlatione sumitur, cum una 43
res uni, par pari comparatur, hoc modo: 'quem ad mo-
dum, si in urbe de finibus controversia est, quia fines
magis agrorum videntur esse quam urbis, finibus regun-
dis adigere arbitrum non possis, sic, si aqua pluvia in
urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum est, aquae
pluviae arcendae adigere arbitrum non possis. ex eodem 44
similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus
in causa Curiana exemplis plurimis usus est, qui testa-
mento sic heredes instituissent, ut si filius natus esset in
decem mensibus isque mortuus prius quam in suam tu-
telam venisset, hereditatem obtinerent: quae commemo-
ratio exemplorum valuit, eaque vos in respondendo uti
multum soletis. ficta etiam exempla similitudinis ha- 45
bent vim; sed ea oratoria magis sunt quam vestra;
quamquam uti etiam vos soletis, sed hoc modo: 'finge
mancipio aliquem dedisse id, quod mancipio dari non
potest: num idcirco id eius factum est, qui accepit? aut
num is, qui mancipio dedit, ob eam rem se ulla re obli-
gavit?' in hoc genere oratoribus et philosophis con-
cessum est, ut muta etiam loquantur, ut [mortui] ab
inferis excitentur, ut aliquid, quod fieri nullo modo

possit, augendae rei gratia dicatur aut minuendae, quae
ὑπερβολὴ dicitur, multa alia mirabilia; sed latior est
campus illorum. eisdem tamen ex locis, ut ante dixi,
et in maximis et minimis in quaestionibus argumenta
ducuntur.

11 Sequitur similitudinem differentia rei, maxime con-
46 traria superiori: sed est eiusdem dissimile et simile in-
venire. eius generis haec sunt: 'non, quem ad mo-
dum quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri sine tutore
auctore solvas, item, quod pupillo aut pupillae debeas,
47 recte possis eodem modo solvere.' deinceps locus est,
qui e contrario dicitur: contrariorum autem genera plura:
unum eorum, quae in eodem genere plurimum differunt,
ut sapientia, stultitia; eodem autem genere dicuntur, qui-
bus propositis occurrunt tamquam e regione quaedam
contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas; ex quibus
contrariis argumenta talia exsistunt: 'si stultitiam fugi-
mus, sapientiam sequamur, et bonitatem, si malitiam.'
haec, quae ex eodem genere contraria sunt, appellantur
48 adversa. sunt enim alia contraria, quae privantia licet
appellemus Latine, Graeci appellant στερητικά; praepo-
sito enim 'in' privatur verbum ea vi, quam haberet, si 'in'
praepositum non fuisset, dignitas indignitas, humanitas
inhumanitas, et cetera generis eiusdem, quorum tracta-
49 tio est eadem, quae superiorum, quae adversa dixi; nam
alia quoque sunt contrariorum genera, velut ea, quae
cum aliquo conferuntur, ut duplum simplum, multa pauca,
longum breve, maius minus. sunt etiam illa valde con-
traria, quae appellantur negantia, ἀποφατικὰ Graece,
contraria aientibus: 'si hoc est, illud non est.' quid enim
opus exemplo est? tantum intellegatur, in argumento quae-
rendo contrariis omnibus contraria non convenire.

50 Ab adiunctis autem posui equidem exemplum paulo
ante, multa adiungi, quae suscipienda essent, si statuis-
semus ex edicto [praetoris] secundum eas tabulas pos-
sessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio
nulla esset; sed locus hic magis ad coniecturalis causas,
quae versantur in iudiciis, valet; cum quaeritur quid aut
sit aut evenerit aut futurum sit aut quid omnino fieri
12
51 possit. ac loci quidem ipsius forma talis est; admonet

autem hic locus, ut quaeratur quid ante rem, quid cum re, quid post rem evenerit. 'nihil hoc ad ius; ad Ciceronem,' inquiebat Gallus noster, si quid ad eum quis tale rettulerat, ut de facto quaereretur; tu tamen patiere nullum a me artis institutae locum praeteriri; ne, si nihil, nisi quod ad te pertineat, scribendum putabis, nimium te amare videare. est igitur magna ex parte locus hic oratorius; non modo non iuris consultorum, sed ne philosophorum quidem: ante rem enim quaeruntur, quae 52
talia sunt, apparatus, conloquia, locus, constitutum, convivium, cum re autem: pedum crepitus, strepitus hominum, corporum umbrae, si quid eius modi; at post rem: pallor, rubor, titubatio, si qua alia signa conturbationis et conscientiae, praeterea restinctus ignis, gladius cruentus ceteraque, quae suspitionem facti possint movere.

Deinceps est locus dialecticorum proprius ex conse- 53
quentibus et antecedentibus et repugnantibus; nam coniuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eveniunt, consequentia autem semper: ea enim dico consequentia, quae rem necessario consequuntur; itemque et antecedentia et repugnantia; quidquid enim sequitur quamque rem, id cohaeret cum re necessario, et quidquid repugnat, id eius modi est, ut cohaerere numquam possit. cum tripertito igitur distribuatur locus hic, in 13
consecutionem, antecessionem, repugnantiam, reperiendi argumenti simplex locus est, tractandi triplex. nam quid interest, cum hoc sumpseris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui sit argentum omne legatum, utrum hoc modo concludas argumentum: 'si pecunia signata argentum est, legata est mulieri; est autem pecunia signata argentum: legata igitur est;' an illo modo: 'si numerata pecunia non est legata, non est numerata pecunia argentum; est autem numerata pecunia argentum: legata igitur est;' an illo modo: 'non et legatum argentum est et non est legata numerata pecunia; legatum autem argentum est: legata igitur numerata pecunia est?' appellant 54
autem dialectici eam conclusionem argumenti, in qua, cum primum adsumpseris, consequitur id, quod adnexum est, primum conclusionis modum; cum id, quod adnexum

est, negaris, ut id quoque, cui fuerit adnexum, negandum sit, secundus is appellatur concludendi modus; cum autem aliqua coniuncta negaris et ex eis unum aut plura sumpseris, ut, quod relinquitur, tollendum sit, is tertius
55 appellatur conclusionis modus. ex hoc illa rhetorum ex contrariis conclusa, quae ipsi ἐνθυμήματα appellant, non quin omnis sententia proprio nomine ἐνθύμημα dicatur, sed, ut Homerus propter excellentiam commune poëtarum nomen efficit apud Graecos suum, sic, cum omnis sententia ἐνθύμημα dicatur, quia videtur ea, quae ex contrariis conficitur, acutissima, sola proprie nomen commune possedit. eius generis haec sunt:

hoc metuere, alterum in metu non ponere!
eam, quam nihil accusas, damnas, bene quam meritam esse autumas,
dicis male mereri.
id, quod scis, prodest; nihil id, quod nescis, obest?

14 56 hoc disserendi genus attingit omnino vestras quoque in respondendo disputationes, sed philosophorum magis est; quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententiis communis conclusio, quae a dialecticis tertius modus, a rhetoribus ἐνθύμημα dicitur. reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex diiunctionibus constant: 'aut hoc aut illud; hoc autem: non igitur illud.' itemque: 'aut hoc aut illud; non autem hoc: illud igitur;' quae conclusiones idcirco ratae sunt, quod in diiunctione plus uno verum esse non potest;
57 atque ex eis conclusionibus, quas supra scripsi, prior quartus, posterior quintus a dialecticis modus appellatur. deinde addunt coniunctionum negantiam sic: 'non et hoc et illud; hoc autem: non igitur illud.' hic modus est sextus; septimus autem: 'non et hoc et illud; non autem hoc: illud igitur.' ex eis modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est tota fere διαλεκτική; sed ne haec quidem, quas exposui, ad hanc institutionem necessariae.

58 Proximus est locus rerum efficientium, quae causae appellantur; deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. harum exempla, ut reliquorum locorum, paulo ante posui, et quidem ex iure civili; sed [haec] patent
15 latius; causarum enim genera duo sunt; unum, quod vi

sua id, quod sub eam vim subiectum est, certe efficit,
ut 'ignis accendit;' alterum, quod naturam efficiendi non
habet, sed sine quo effici non possit, ut si quis aes
causam statuae velit dicere, quod sine eo non possit
effici. huius generis causarum, sine quo non efficitur, 59
alia sunt quieta, nihil agentia, stolida quodam modo, ut
locus, tempus, materia, ferramenta, cetera generis eius-
dem; alia autem praecursionem quandam adhibent ad
efficiendum et quaedam adferunt per se adiuvantia, etsi
non necessaria, ut 'amori congressio causam attulerat,
amor flagitio.' ex hoc genere causarum ex aeternitate
pendentium fatum a Stoicis nectitur. atque ut earum
causarum, sine quibus effici non potest, genera divisi,
sic etiam efficientium dividi possunt; sunt enim aliae
causae, quae plane efficiant nulla re adiuvante, aliae,
quae adiuvari velint, ut 'sapientia efficit sapientis sola
per se: beatos efficiat necne sola per se quaestio est;'
qua re cum in disputationem inciderit causa efficiens ali- 60
quid necessario, sine dubitatione licebit, quod efficitur
ab ea causa, concludere; cum autem erit talis causa, ut 16
in ea non sit efficiendi necessitas, necessaria conclusio
non sequitur. atque illud quidem genus causarum, quod
habet vim efficiendi necessariam, errorem adferre non
fere solet; hoc autem, sine quo non efficitur, saepe con-
turbat; non enim, si sine parentibus filii esse non pos-
sunt, propterea causa fuit in parentibus gignendi ne-
cessaria. hoc igitur, sine quo non fit, ab eo, a quo 61
certe fit, diligenter est separandum. illud enim est
tamquam, 'utinam ne in nemore Pelio.' nisi enim
'accidissent abiegnae ad terram trabes,' Argo illa
facta non esset, nec tamen fuit in his trabibus effi-
ciendi vis necessaria: at cum in Aiacis navim 'crispi-
sulcans igneum fulmen' iniectum est, inflammatur navis
necessario. atque etiam est causarum dissimilitudo, quod 62
aliae *eae* sunt, ut sine ulla appetitione animi, sine voluntate,
sine opinione suum quasi opus efficiant, velut, ut omne
intereat, quod ortum est; aliae autem aut voluntate effi-
ciunt aut perturbatione animi aut habitu aut natura aut
casu: voluntate, ut tu, cum hunc libellum legis; pertur-
batione, ut si quis eventum horum temporum timeat; ha-

bitu, ut qui facile et cito irascatur; natura, ut vitium in
dies crescat; arte, ut bene pingat; casu, ut prospere na-
viget: nihil horum sine causa, nec quicquam omnino;
63 sed huius modi causae non necessariae. omnium autem
causarum in aliis inest constantia, in aliis non inest: in
17 natura et in arte constantia est, in ceteris nulla. sed ta-
men earum causarum, quae non sunt constantes, aliae
sunt perspicuae, aliae latent: perspicuae sunt, quae ap-
petitionem animi iudiciumque tangunt; latent, quae sub-
iectae sunt fortunae; cum enim nihil sine causa fiat, hoc
ipsum est fortunae eventus: obscura causa et latenter
efficitur. etiam ea, quae fiunt, partim sunt ignorata,
partim voluntaria: ignorata, quae necessitate effecta sunt;
64 voluntaria, quae consilio; quae autem fortuna, vel igno-
rata vel voluntaria. nam iacere telum voluntatis est, fe-
rire quem nolueris fortunae. ex quo aries subicitur ille
in vestris actionibus: SI TELUM MANU FUGIT MAGIS QVAM
IECIT. cadunt etiam in ignorationem atque in impruden-
tiam perturbationes animi: quae, quamquam sunt volun-
tariae — obiurgatione enim et admonitione deiciuntur —
tamen habent tantos motus, ut ea, quae voluntaria sunt,
aut necessaria interdum aut certe ignorata videantur.
65 toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentia
in magnis quidem causis vel oratorum vel philosopho-
rum magna argumentorum suppetit copia; in vestris au-
tem si non uberior, at fortasse subtilior; privata enim
iudicia maximarum quidem rerum in iuris consultorum
mihi videntur esse prudentia; nam et adsunt multum et
adhibentur in consilia et patronis diligentibus ad eorum
66 prudentiam confugientibus hastas ministrant: in omnibus
igitur eis iudiciis, in quibus EX FIDE BONA est additum,
ubi vero etiam, UT INTER BONOS BENE AGIER, in primisque
in arbitrio rei uxoriae, in quo est, QUOD EIUS AEQUIUS ME-
LIUS, parati eis esse debent: illi dolum malum, illi fidem
bonam, illi aequum bonum, illi, quid socium socio, quid
eum, qui negotia aliena curasset, ei, cuius ea negotia
fuissent, quid eum, qui mandasset, eumve, cui manda-
tum esset, alterum alteri praestare oporteret, quid virum
uxori, quid uxorem viro, tradiderunt. licebit igitur dili-
genter cognitis argumentorum locis non modo oratoribus

et philosophis, sed iuris etiam peritis copiose de consultationibus suis disputare.

Coniunctus huic causarum loco ille locus est, qui effi- 18 67
citur ex causis; ut enim causa quid sit effectum indicat, sic quod effectum est quae fuerit causa demonstrat. hic locus suppeditare solet oratoribus et poëtis, saepe etiam philosophis, sed eis, qui ornate et copiose eloqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denuntiant quid ex quaque re sit futurum; causarum enim cognitio cognitionem eventorum facit.

Reliquus est comparationis locus, cuius genus et 68
exemplum supra positum est, ut ceterorum, nunc explicanda tractatio est: comparantur igitur ea, quae aut maiora aut minora aut paria dicuntur; in quibus spectantur haec: numerus, species, vis, quaedam etiam ad res
aliquas adfectio. numero sic comparabuntur, plura bona 69
ut paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona brevioribus, longe et late pervagata angustis; ex quibus plura bona propagentur, quaeque plures imitentur et faciant. specie autem comparantur, ut anteponantur quae propter se expetenda sunt eis quae propter aliud, et ut innata atque insita adsumptis et adventiciis, integra contaminatis, iucunda minus iucundis, honesta ipsis etiam utilibus, proclivia laboriosis, necessaria non necessariis, sua alienis, rara volgaribus, desiderabilia eis, quibus facile carere possis, perfecta inchoatis, tota partibus, ratione utentia rationis expertibus, voluntaria necessariis, animata inanimis,
naturalia non naturalibus, artificiosa non artificiosis. vis 70
autem in comparatione sic cernitur: efficiens causa gravior quam non efficiens; quae se ipsis contenta sunt meliora quam quae egent aliis; quae in nostra quam quae in aliorum potestate sunt; stabilia incertis; quae eripi non possunt eis, quae possunt. adfectio autem ad res aliquas est huius modi: principum commoda maiora quam reliquorum; itemque quae iucundiora, quae pluribus probata, quae ab optimo quoque laudata; atque ut haec in comparatione meliora, sic deteriora quae eis sunt
contraria. parium autem comparatio nec elationem ha- 71
bet nec summissionem; est enim aequalis. multa autem

sunt, quae aequalitate ipsa comparentur; quae ita fere concluduntur: 'si consilio iuvare civis et auxilio aequa in laude ponendum est, pari gloria debent esse ei qui consulunt et ei qui defendunt: atqui primum est, quod sequitur igitur.'

Perfecta est omnis argumentorum inveniendorum praeceptio, ut, cum profectus sis a definitione, a partitione, a notatione, a coniugatis, a genere, a forma, a similitudine, a differentia, a contrariis, ab adiunctis, a consequentibus, ab antecedentibus, a repugnantibus, a causis, ab effectis, a comparatione maiorum, minorum, parium, nulla praeterea sedes argumenti quaerenda sit.
19 sed quoniam ita a principio divisimus, ut alios locos
72 diceremus in eo ipso, de quo ambigitur, haerere, de quibus satis est dictum, alios adsumi extrinsecus, de eis pauca dicamus, etsi ea nihil omnino ad vestras disputationes pertinent; sed tamen totam rem efficiamus, quandoquidem coepimus; neque enim tu is es, quem nihil nisi ius civile delectet, et quoniam haec ita ad te *scribuntur*, ut etiam in aliorum manus sint ventura, detur opera, ut quam plurimum eis, quos recta studia delectant, prodesse possimus.

73 Haec ergo argumentatio, quae dicitur artis expers, in testimonio est posita; testimonium autem nunc dicimus omne, quod ab aliqua externa re sumitur ad faciendam fidem. persona autem non qualiscumque est, testimonii pondus habet; ad fidem enim faciendam auctoritas quaeritur, sed auctoritatem aut natura aut tempus adfert. naturae auctoritas in virtute inest maxima; in tempore autem multa sunt, quae adferant auctoritatem: ingenium, opes, aetas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam non numquam rerum fortuitarum; nam et ingeniosos et opulentos et aetatis spatio probatos dignos quibus credatur putant; non recte fortasse, sed volgi opinio mutari vix potest, ad eamque omnia dirigunt et qui iudicant et qui existimant; qui enim rebus eis, quas dixi, ex-
74 cellunt, ipsa virtute videntur excellere; sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeravi, quamquam in eis nulla species virtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quaedam adhibetur — magna est enim vis ad

persuadendum scientiae — aut usus; plerumque enim creditur eis, qui experti sunt. facit etiam necessitas fidem, quae tum a corporibus, tum ab animis nascitur; nam et verberibus, tormentis, igni fatigati quae dicunt, ea videtur veritas ipsa dicere, et quae perturbationibus animi, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessi-
tatis vim habent, adferunt auctoritatem et fidem; cuius 75
generis etiam illa sunt, ex quibus verum non numquam invenitur: pueritia, somnus, imprudentia, vinolentia, insania; nam et parvi saepe indicaverunt aliquid, quo id pertineret ignari, et per somnum, vinum, insaniam multa saepe patefacta sunt; multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt, ut Staieno nuper accidit, qui ea locutus est bonis viris subauscultantibus pariete interposito, quibus patefactis in iudiciumque prolatis ille rei capitalis iure damnatus est. huic simile quiddam de Lacedaemo-
nio Pausania accepimus. concursio autem fortuitorum 76
talis est, ut, si interventum est casu, cum aut ageretur aliquid, quod proferendum non esset, aut diceretur. in hoc genere etiam illa est in Palamedem coniecta suspitionum proditionis multitudo; quod genus refutare interdum veritas vix potest. huius etiam est generis fama volgi; quoddam multitudinis testimonium. quae autem virtute fidem faciunt, ea bipertita sunt; ex quibus alterum natura valet, alterum industria; deorum enim virtus
natura excellit, hominum autem industria. divina haec 77
fere sunt testimonia: primum orationis — oracla enim ex eo ipso appellata sunt, quod inest in eis deorum oratio — deinde rerum, in quibus insunt quasi quaedam opera divina: primum ipse mundus eiusque omnis ordo et ornatus; deinceps aërii volatus avium atque cantus; deinde eiusdem aëris sonitus et ardores multarumque rerum in terra portenta atque etiam per exta inventa praesensio; [a] dormientibus quoque multa significata visis. [quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem
faciendam testimonia deorum.] in homine virtutis opinio 78
valet plurimum; opinio est autem non modo eos virtutem habere qui habeant, sed eos etiam, qui habere videantur. itaque quos ingenio, quos doctrina, quos studio praeditos vident quorumque vitam constantem et probatam, ut

Catonis, Laelii, Scipionis aliorumque plurium, rentur eos esse, qualis se ipsi velint; nec solum eos censent esse talis, qui in honoribus populi atque re publica versantur, sed et oratores et philosophos et poëtas et historicos; ex quorum et dictis et scriptis saepe auctoritas petitur ad faciendam fidem.

21 Expositis omnibus argumentandi locis, primum illud
79 intellegendum est, nec ullam esse disputationem, in quam non aliquis locus incurrat, nec fere omnis locos incidere in omnem quaestionem et quibusdam quaestionibus alios, quibusdam alios esse aptiores locos. quaestionum duo genera: alterum definitum, alterum infinitum. definitum est, quod ὑπόθεσιν Graeci, nos causam; infinitum, quod θέσιν illi appellant, nos propositum possumus nominare.
80 causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur aut in omnibus aut in plerisque eorum, propositum autem in aliquo eorum aut in pluribus nec tamen in maximis; itaque propositum pars est causae. sed omnis quaestio earum aliqua de re est, quibus causae continentur aut una aut pluribus aut non numquam
81 omnibus. quaestionum autem, quacumque de re sunt, duo genera sunt: unum cognitionis, alterum actionis.
82 cognitionis sunt eae, quarum est finis scientia, ut si quaeratur a naturane ius profectum sit an ab aliqua quasi condictione hominum et pactione. actionis autem huius modi exempla sunt: sitne sapientis ad rem publicam accedere. cognitionis quaestiones tripertitae sunt: aut sitne aut quid sit aut quale sit quaeritur; horum primum coniectura, secundum definitione, tertium iuris et iniuriae distinctione explicatur. coniecturae ratio in quattuor partis distributa est, quarum una est, cum quaeritur sitne aliquid; altera unde ortum sit; tertia quae id causa effecerit; quarta in qua de commutatione rei quaeritur. sit necne sit: ecquidnam sit honestum, ecquid aequum re vera an haec tantum in opinione sint. unde autem sit ortum: ut cum quaeritur, natura an doctrina possit effici virtus. causa autem efficiens sic quaeritur, quibus rebus eloquentia efficiatur. de commutatione sic: possitne elo-
22 quentia commutatione aliqua converti in infantiam. cum
83 autem quid sit quaeritur, notio explicanda est et pro-

prietas et divisio et partitio; haec enim sunt definitioni attributa; additur etiam descriptio, quam χαρακτῆρα Graeci vocant. notio sic quaeritur: sitne id aequum, quod ei, qui plus potest, utile est; proprietas sic: in hominemne solum cadat an etiam in beluas aegritudo. divisio et eodem pacto partitio: triane genera bonorum sint. descriptio, qualis sit avarus, qualis sit adsentator ceteraque eiusdem generis, in quibus natura et vita
describitur. cum autem quaeritur quale quid sit, aut 84
simpliciter quaeritur aut comparate: simpliciter: expetendane sit gloria; comparate: praeponendane sit divitiis gloria. simplicium tria genera sunt: de expetendo fugiendoque, de aequo et iniquo, de honesto et turpi; comparationum autem duo: unum de eodem et alio, alterum de maiore et minore. de expetendo et fugiendo huius modi: si expetendae divitiae, si fugienda paupertas; de aequo et iniquo: aequumne sit ulcisci a quocumque iniuriam acceperis; de honesto et turpi: honestumne sit
pro patria mori; ex altero autem genere, quod erat bi- 85
pertitum, unum est de eodem et alio: quid intersit inter amicum et adsentatorem, regem et tyrannum; alterum de maiore et minore, ut si quaeratur eloquentiane pluris sit an iuris civilis scientia. de cognitionis quaestionibus
hactenus; actionis reliquae sunt, quarum duo genera: 86
unum ad officium, alterum ad motum animi vel gignendum vel sedandum planeve tollendum. ad officium sic ut cum quaeritur, suscipiendine sint liberi; ad movendos animos, cohortationes ad defendendam rem publicam, ad laudem, ad gloriam; quo ex genere sunt querellae, incitationes miserationesque flebiles, rursusque oratio tum iracundiam restinguens, tum metum eripiens, tum exsultantem laetitiam comprimens, tum aegritudinem abstergens. haec cum in propositis [quaestionibus] genera
sint, eadem in causas transferuntur. loci autem qui ad 23 87
quasque quaestiones adcommodati sint deinceps est videndum: omnes illi quidem ad plerasque, sed alii ad alias, ut dixi, aptiores. ad coniecturam igitur maxime apta, quae ex causis, quae ex effectis, quae ex coniunctis sumi possunt; ad definitionem autem pertinet ratio et scientia definiendi; atque huic generi finitimum est illud, quod

appellari de eodem et alio diximus; quod genus forma quaedam definitionis est; si enim quaeratur idemne sit pertinacia et perseverantia, definitionibus iudicandum est.
88 loci autem convenient in eius generis quaestionem consequentis, antecedentis, repugnantis, adiuncti; etiam ei, qui sumuntur ex causis et ex effectis. nam si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur; aut si huic rei illa antecedit, huic non antecedit; aut si huic repugnat, illi non repugnat; aut si huius rei haec, illius alia causa est; aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est, ex quovis horum id, de quo quaeritur, idemne an aliud sit
89 inveniri potest. ad tertium genus quaestionis, in quo quale sit quaeritur, in comparationem ea cadunt, quae paulo ante in comparationis loco enumerata sunt; in illud autem genus, in quo de expetendo fugiendoque quaeritur, adhibentur ea, quae sunt aut animi aut corporis aut externa vel commoda vel incommoda; itemque cum de honesto turpique quaeritur, ad animi bona aut mala omnis
90 oratio dirigenda est; cum autem de aequo et iniquo disseritur, aequitatis loci conligentur: hi cernuntur bipertito, et natura et instituto. natura partis habet duas, tuitionem sui et ulciscendi ius; institutio autem aequitatis tripertita est: una pars legitima est, altera conveniens, tertia moris vetustate firmata. [atque etiam aequitas tripertita dicitur esse; una ad superos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere; prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia aut aequitas nominatur.]
24 de proposito satis multa, deinceps de causa pauciora dicenda sunt; pleraque enim sunt ei cum proposito communia.

91 Tria sunt igitur genera causarum: iudicii, deliberationis, laudationis; quarum fines ipsi declarant quibus utendum locis sit; nam iudicii finis est ius, ex quo etiam nomen; iuris autem partes tum expositae, cum aequitatis; deliberandi finis utilitas, cuius eae partes, quae modo expositae, rerum expetendarum; laudationis finis ho-
92 nestas; de qua item est ante dictum; sed definitae quaestiones a suis quaeque locis quasi propriis instruuntur. * quae in accusationem defensionemque partitae; in quibus exsistunt haec genera, ut accusator personam arguat facti,

defensor aliquid opponat de tribus: aut non esse factum
aut, si factum sit, aliud eius facti nomen esse aut iure
esse factum; itaque aut infitialis aut coniecturalis prima
appelletur, definitiva altera, tertia, quamvis molestum
nomen hoc sit, iuridicialis vocetur. harum causarum 25
propria argumenta ex eis sumpta locis, quos exposuimus,
in praeceptis oratoriis explicata sunt. refutatio autem 93
accusationis, in qua est depulsio criminis, quae Graece
στάσις dicitur, appelletur Latine status: in quo primum
insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. at-
que in deliberationibus etiam et laudationibus eidem ex-
sistunt status; nam et negantur saepe ea futura, quae ab
aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri
non possunt aut sine summa difficultate non possunt;
in qua argumentatione status coniecturalis exsistit; aut 94
cum aliquid de utilitate, honestate, aequitate disseritur
deve eis rebus, quae his sunt contrariae, incurrunt status
aut iuris aut nominis; quod idem contingit in laudationi-
bus: nam aut negari potest id factum esse, quod laude-
tur, aut non eo nomine adficiendum, quo laudator ad-
fecerit, aut omnino non esse laudabile, quod non recte,
non iure factum sit; quibus omnibus generibus usus est
nimis impudenter Caesar contra Catonem meum. sed 95
quae ex statu contentio efficitur, eam Graeci *κρινόμενον*
appellant: mihi placet id, quoniam quidem ad te scribo,
QUA DE RE AGITUR, vocari; quibus autem hoc 'qua de re
agitur' continetur, ea continentia vocentur, quasi firma-
menta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit.
sed quoniam lege firmius in controversiis disceptandis
esse nihil debet, danda est opera, ut legem adiutricem
et testem adhibeamus; in qua re alii quasi status ex-
sistunt novi, sed appellentur legitimae disceptationes.
tum enim defenditur non id legem dicere, quod adver- 96
sarius velit, sed aliud; id autem contingit, cum scriptum
ambiguum est, ut duae sententiae differentes accipi pos-
sint; cum opponitur scripto voluntas scriptoris, ut quae-
ratur verbane plus an sententia valere debeat; cum
legi lex contraria adfertur: ita sunt tria genera, quae
controversiam in omni scripto facere possunt, ambiguum,
discrepantia scripti et voluntatis, scripta contraria. iam 26

hoc perspicuum est, non magis in legibus quam in testa-
mentis, in stipulationibus, in reliquis rebus, quae ex
scripto aguntur, posse controversias easdem exsistere.
97 horum tractationes in aliis libris explicantur. nec solum
perpetuae actiones, sed etiam partes orationis eisdem lo-
cis adiuvantur, partim propriis, partim communibus; ut
in principiis, quibus ut benevoli, ut dociles, ut attenti
sint, qui audiant, efficiendum est propriis locis; itemque
narrationes ut ad suos finis spectent, id est, ut planae
sint, ut breves, ut evidentes, ut credibiles, ut moratae,
ut cum dignitate; quae quamquam in tota oratione esse
98 debent, magis tamen sunt propria narrandi. quae autem
consequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam
efficitur, qui ad persuadendum loci maxime valeant dictum
est in eis, in quibus de omni ratione dicendi. peroratio
autem et alia quaedam habet et maxime amplificationem,
cuius effectus hic debet esse, ut aut perturbentur animi aut
tranquillentur, et si ita adfecti iam ante sint, ut augeat
99 eorum motus aut sedet oratio. huic generi, *in quo et*
misericordia et iracundia et odium et invidia et ceterae
animi adfectiones perturbantur, praecepta suppeditantur
aliis in libris, quos poteris mecum legere, cum voles;
ad id autem, quod te velle senseram, cumulate satis
100 factum esse debet voluntati tuae. nam ne praeterirem
aliquid, quod ad argumentum in omni ratione reperien-
dum pertineret, plura, quam a te desiderata erant, sum
complexus fecique quod saepe liberales venditores so-
lent, ut, cum aedis fundumve vendiderint rutis caesis
receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi
causa apte et loco positum esse videatur: sic tibi nos
ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta
quaedam voluimus non debita accedere.